GÖRÖG ÉS LATÍN REMEKÍRÓK.

KIADJA A M. TUD. AKADÉMIÁNAK CLASSICA-PHILOLOGIAI BIZOTTSÁGA.

M. FABIUS QUINTILIANUS SZÓNOKLATTANA

TIZENKÉT KÖNYVBEN.

I. KÖTET: I–VI. KÖNYV.

BONNELL ÉS RÉSZBEN RADERMACHER SZÖVEGE SZERINT

FORDÍTOTTA

PRÁCSER ALBERT

A. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1913.

Ára 6 K.

Kötelés példán
FRANKLIN-TÁRSUL

A **Franklin-Társulat** kiadásában **Budapesten** megjelent:

GÖRÖG ÉS LATÍN REMEKÍRÓK

Kiadja a M. Tud. Akadémiának classica-philologiai bizottsága.

ANAKREON.

Forditotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Ponori Thewrewk Emil.**

Ára füzve 3 K 20 f. — Görögül és magyarul 4 K.

CATULLUS VERSEI.

Forditotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Csengeri János.**

Ára füzve 2 K 60 f. — Latinul és magyarul 4 K.

CICERO A KÖTELESSÉGEKRŐL.

Forditotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Csengeri János.**

Ára füzve 2 K.

CICERO A LEGFŐBB JÓRÓL ÉS ROSZRÓL.

Szövegét megállapitotta, ford., bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Némethy G.**

Ára füzve 3 K. — Latinul és magyarul 5 K.

GAIUS RÓMAI JOGI INSTITUTIÓI

Magyarra forditotta s jegyzetekkel kisérte **Dr. Bozóky Alajos.**

Ára füzve 4 K. — Latinul és magyarul 6 K.

THUKYDIDES.

Forditotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Zsoldos Benő.**

I. kötet. I., II. és III. könyv ... 2 K 80 f. Görögül és magyarul 4 K 80 f.
II. kötet. IV. és V. könyv ... 1 K 60 f. Görögül és magyarul 2 K 80 f.
III. kötet. VI., VII. és VIII. könyv 2 K — f. Görögül és magyarul 4 K — f.

Mind a három kötet egy kötetbe füzve **magyarul, iskolai kiadás** 4 K 80 f.

PUBLIUS VERGILIUS MARO AENEISE.

Forditotta és jegyzetekkel kisérte **Dr. Barna Ignácz.**

Bevezetéssel ellátta **Dr. Némethy Géza.**

Ára füzve K. — Latinul és magyarul 6 K.

PLATON THEAITETOSA.

Forditotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Simon József Sándor.**

Ára füzve 1 K 20 f. — Görögül és magyarul 2 K 40 f.

Folytatás a boriték harmadik oldalán.

MAGYAR AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

GÖRÖG ÉS LATIN
REMEKÍRÓK.

KIADJA

A M. TUD. AKADÉMIÁNAK

CLASSICA-PHILOLOGIAI BIZOTTSÁGA.

M. FABIUS QUINTILIANUS
SZÓNOKLATTANA

I. KÖTET: I–VI. KÖNYV.

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT
MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.
1913.

M86 95812

M. FABIUS QUINTILIANUS SZÓNOKLATTANA

TIZENKÉT KÖNYVBEN.

I. KÖTET: I–VI. KÖNYV.

BONNELL ÉS RÉSZBEN RADERMACHER SZÖVEGE SZERINT

FORDÍTOTTA

PRÁCSER ALBERT

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT
MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.
1

MTAK 0 00033 19200 0

291857

MAGYAR AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

R 1977

MAGY. AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

BEVEZETÉS.

Áttekintés.

Augustus halála után a művészetek és tudományok gyors hanyatlásnak indúltak. Bár nem szűnt meg azonnal e kettőnek ápolása, sőt a tudományos irodalom bizonyos tekintetben még föllendűlést is mutat; bár az iskolaügy látszólag virágzik, egyes nevesebb tanítók szép fizetést húznak az állampénztárból; bár az irodalmi egyesületek s tudós társaságok nem oszlanak fel egyelőre: mégis a tiszta ízlés, a szép és nemes iránt való romlatlan érzék, a természeteshez való ragaszkodás, a valódi szép szeretete mintha nagyon megcsökkent volna a lelkekben. Hiányzott az előző kor nagy szellemi tartalma s ezt a hiányt üres külsőségekkel igyekeztek pótolni. A felsőbb körök tetszését megnyerni: ez volt minden írónak legfőbb vágya, ezért mindenek felett szellemesek és eredetik akartak lenni. De a kisszerű tehetség sajátsága, hogy aprólékosságba vész s egy tetszetős szóvirágért feláldozza a gondolatot is, minek eredménye az áradozó és föllengzős, de a mellett homályos, erőtlen és színtelen stílus. Szerették az erőltetett rövidséget, úgyszintén az ellentéteket, szójátékot, keresett ötleteket, túlzott és szertelen képeket, egy szóval mindenben a külső hatás eszközeivel dolgoztak; üres és hamis csillogással, káprázató fénynyel igyekeztek takarni a szellemi tartalom hiányát vagy szegénységét. Itt-ott régi nagy mintákat utánoznak, de szolgailag, szellem nélkül, fino-

mabb műérzés és tiszta ízlés híjával. Az ízlés ezen megrontásában nagy része volt Seneca rhetornak, a ki különösen nagy mestere volt a rövid, szaggatott, szellemeskedő és ellentétekkel hatásra vadászó előadásnak. De nemcsak ő, hanem ezidőtájt nagyszámban Rómába özönlő idegenek (főképen hispániaiak) nagyon megrontották a finomabb ízlést a római irodalomban.

Az irodalom és művészet hanyatlásának főoka a római császárok zsarnoki uralma volt. A folytonos külső és belső harczok sem kedveztek a múzsák csendes foglalkozásának. Az Augustus óta divatba jött és napirenden levő felségsértési perek, a senatus hatalmának megszűnése mély sebet ütöttek úgy az egyéni, mint a népszabadságon. Az általánossá vált elpuhúltság, tobzódás, tétlenség és kényelemszeretet nem kedvező talaja a szellemi munkának. Ha itt-ott még feltűnt egy-egy kiválóbb tehetség, ez vagy kénytelen volt nyakát a szolgai hizelgés lealacsonyító jármába hajtani, ha úgy a hogy még érvényesülni akart, vagy teljesen visszavonulni a szellemi tevékenység teréről s így a műveletlenül maradt talajban felburjánzott a gaz.

Így volt ez a szónoklat mezején is. A köztársaság idejében a teljes szólásszabadság magával hozta a szónoklat virágzását. A római természeténél fogva beszélni szerető nép volt, de intézményei is bő alkalmat adtak neki: a forum, senatus, népgyűlés; majd később a törvényszékek felállításával újabb tér nyílt erre. Szónoki kiképzését legrégibb időben atyja oldalán nyerte a római ifjú, a mint hogy kiskorától fogva egészen a család nevelte a gyermeket. Apjától tanult meg írni, olvasni, számolni; itt tanulta meg a XII táblás törvényt, itt sajátította el a szülők példájából a római erkölcsöket, az ősi szokások tiszteletben tartását: mindazon erényeket, melyek a római jellem alkotó vonásai. A férfitóga felöltése után továbbra is apja

oldalán tanult a gyermek a forumon, majd a táborban: amott a jogi elveket, szónoki szereplést tanulta meg a legjelesebb ügyvédek beszédeiből, emitt a szigorú fegyelem hatása alatt föltétlen engedelmességhez szoktatta akaratát.

A görög befolyás terjedésével a régi, családias nevelés helyébe a rendszeres iskolai tanítás és nevelés lépett. A szegényebb szülő beérte az elemi és grammatikai oktatással, de a jobb családból való gyermek a grammatikai iskola elvégzése után rhetorikai képzésben is részesült és pedig gyakorlatilag: valamelyik jónevű ügyvéd mellé adta az apja s ezt mindenhová elkísérte, a forumra, törvényszékre, népgyűlésre s itt alkalma nyílt kora legjelesebb szónokait hallgatni, a legjelesebb ügyvédek fogásaival megismerkedni, szóval az élet iskolájában tanult meg szónokolni. A Kr. e. II. század közepe óta görög rhetorok kezdenek tanítani Rómában s bár a senatus kitiltotta őket, az eredmény az lett, hogy a római ifjúság lelkesedését látva egész sereg római rhetor nyit iskolát s tanítja az ifjakat szónokolni. A köztársaság idejében a nevelés-oktatás magánügy volt, az állam nem avatkozott bele. Az, hogy a görög rhetorokat a senatus kitiltotta, bár állami ellenőrzés félének látszik, inkább csak azért történt, mert a régi római erkölcsöket féltették. A császárok azonban, talán abból az elvből indulva ki, a kié az iskola, azé a jövő, politikai okokból avatkoztak bele az oktatás-nevelés dolgába s ezt állami felügyelet alá helyezték. Ámbár a rhetoriskolákban csupa képzelt esetekről szónokoltak, még így is kellemetlenek voltak egyes kedvelt thémáikkal, főleg a zsarnokgyilkosságról tartott declamátióikkal. Ezért Tiberius, Caligula, Nero egyre szigorúbb rendszabályokat alkalmaztak a rhetorok ellen, rendesen számkivetésbe küldötték a nevesebb rhetorokat, míg Vespasianus óta a császárok épen ellenkezőleg lekötelezni iparkodtak őket azzal, hogy a csá-

szári pénztárból évi díjazást adtak nekik. A szónoklatnak azonban ekkor már igen csekély tere maradt a nyilvános életben, majdnem egészen a rhetor-iskolák falai között húzta meg magát: a régi «orator» helyébe a «declamator» lépett.>

A császárok korabeli rhetor-iskolák szellemére élénk világot vet az a körülmény, hogy Tacitus (Dial. 28—35. ff.) nagyon kemény hangon elitéli szereplésöket s visszakívánja a régi józan, igazi római nevelési rendszert. Ha igaz az, a mit Seneca szemrehányásként általában mond a maga korának iskoláiról: «nem az életnek, hanem az iskolának tanulunk», úgy különösen állott ez a rhetor-iskolákra nézve. Nagyon tanúlságos a forumi és iskolai szónok rajza, melyben Schanz a kettőt egymással szembeállítja.* «A köztársaság idejében, úgymond, a szónok küzdőtere a forum volt; az iskolának csak az volt a feladata, hogy e küzdelemre előkészítsen. Az iskola e természetes viszonya az élethez a császárság korában megváltozott. A szónoki tehetségnek kinn az életben nagyon csekély tere maradt a szereplésre, azért visszahúzódott az iskola falai közé. Az oratorból declamator lett. De mily óriás űr választja el az iskolai szónokot a forumitól! A forum szónoka olyan embereknek beszél, kiknek kezében van az ő ügyének sorsa, az iskolai szónok csak dicsérő és tapsoló közönségnek; a forumi szónok meggyőzni, az iskolai tetszeni akar, amaz az akaratra, ez a képzeletre és értelemre hat. A forumi szónokot élteti, emeli az a tudat, hogy szavának hatalmától függ az ügy sorsa, melynek érdekében szót emel, az iskolai szónok tudja, hogy beszéde nem egyéb

* Müller: Handbuch der klass. Altertums-Wissenschaft VIII. Band: Geschichte der röm. Litteratur II. Teil, 200. s köv. ll. München, 1892.

üres szellemi tornánál. A forumi szónoknak a benső meggyőződés ereje nyújt reményt a győzelemre, az iskolai szónokban csak erőltetett felindulást, tettetett üres páthoszt látunk, mely pillanatra elkábítja, de fel nem melegíti a hallgatóságot. A forumi szónoknál a beszéd csak eszköz magasabb czél elérésére, míg az iskolai szónoknál a beszéd minden; az előbbi egyszerű, de szívhez szóló szavakkal is hatást kelt, az utóbbinak idegizgató, mesterkélt előadásra van szüksége. A forumi szónok az elevenen lüktető élet levegőjében mozog; az iskolai szónok a képzelt világ sivár ködébe burkolódzik; amaz valóságos fegyverrel harczol, emez fakarddal hadonáz a levegőben.»

Hogy miféle tárgyakról szoktak ezen rhetor-iskolákban szónokolni, meggyőződhetünk Seneca ilynemű fenmaradt gyüjteményéből (Senecae oratorum et rhetorum sententiae, divisiones, colores). Csupa bonyolódottnál-bonyolódottabb, úgyszólván a képtelenséggel határos vitás kérdés (suasoriae) és jogi eset (controversiae) szerepel benne. Valóságos versenyt rendeztek, ki tud ugyanazon vitás kérdéshez vagy peres ügyhöz még valami újabb bonyodalmat kitalálni, a mi a kérdés megoldását, a tanácsadó vagy védő helyzetét még nehezebbé teszi s ha valami váratlan fordulattal vagy meglepő fogással sikerült feladatát megoldania, nagyobb hatásra, a hallgatóság fokozott tapsaira számíthatott. A fődolog volt káprázta tó hatást kelteni, ha mindjárt utána teljes sötétség állott is be, mint a tűzijáték szemetfárasztó sziporkázása után. S valamint a legkitünőbb színész is, ki a világot jelentő deszkákon egészen otthonosan mozog s magával ragadja az egész közönséget, sokszor az életadta helyzetekben épen nem bizonyul gyakorlati embernek: úgy az iskolai rhetorok is, ha a való élet küzdelmeibe sodorta őket végzetök, ha valaki szorult helyzetében védelmökhöz folyamodott, ha igazi peres ügyben kellett

szerepelniök: cserben hagyta őket minden tudományuk, nem találták fel magokat, miként a homályhoz és dohos levegőhöz szokott növény- és állatvilág sem érzi magát jól a verőfényes napsugár éltető fényénél.

Elképzelhetjük, hogy a fiatalság, mely itt nevelődött, mily keveset mutatott abból az ős-római jellemből, mely a költő szerint: «Dőljön, recsegjen bár az ég is, Összetörik, de remegni nem tud». (Hor. Od. III. 3. 7—8. vv.), mikor mestereitől azt látta, hogy nem az igazságot keresik, hanem valóságos játékot űznek a hazúgsággal és a látszattal s hogy minél nagyobb szemfényvesztéssel tudják elkápráztatni a hallgatóságot, akár az igazság rovására is, annál teljesebb szerintök a hatás és az erkölcsi siker.

Ily viszonyok között nem várhatunk valami fényes eredményt a szónoklat terén, mert hiányzik a művészi szónoklat virágzásához legszükségesebb feltétel, a szó és gondolat szabadsága. De mivel a római szeretett még így is szónokolni, a császárok korában is megkívánták a művelt rómaitól, hogy szónok legyen. Az életben nem nyílt erre tér, tehát az iskolában űzték buzgón és szorgalommal, de csak a képzelet világában, különös, sokszor fantasztikus tárgyakon. A tartalomnak megfelelő volt a lelkesedés: erőltetett páthosz; a szóbeli előadás: színtelen, erőtlen nyelv és stilus, hamis, üres csillogás. Figyelmes szemlélők észrevették a bajt, de forrását más- és másban keresték. Quintilianus külön művet szentelt e kérdésnek (De causis corruptæ eloquentiæ) s a cicerói stílushoz való visszatéréstől várta a javulást. Tacitus éles szeme mélyebben kereste a baj forrását. Látta, hogy a császári uralom alatt egyáltalában lehetetlen a szónoklat virágzása. Tehát míg Tacitus mint történetíró művelődéstörténeti szempontból vizsgálja e kérdést fenmaradt szép dialogusában, addig Quintilianus a stilus elfajulásában keresi a baj okát s azt

hiszi az ő optimizmusában, hogy még mindig lel et a bajon segíteni, még mindig van jövője a szónoklatnak, csak vissza kell térni Cicero tartalmas és klasszikus nyelvéhez. Míg azonban Quintilianus az ő elveszett művében csak a korabeli szónoklat nyelvének elsekélyesedésében s képzelt eseteknek a rhetor-iskolákban divatos hajszolásában, az iskola és élet között való kapcsolat teljes megszakadásában keresi a szónoklat hanyatlásának okait, addig Tacitus arra is megfelel, mi az oka annak, hogy a szónoklat az élettel teljesen szakított. A szólásszabadság, mint fönnebb már mondottuk, a szónoknak az, a mi az élőlénynek a levegő s épen ettől fosztotta meg a császárok zsarnoki uralma.

Azonban Quintilianus sem érte be azzal, hogy rámutatott a szónoklat hanyatlásának okaira, hanem, mivel szerinte még nem volt egészen veszve a dolog, azt is meg akarta mutatni, milyennek kell lennie az ideális szónoknak s minthogy szerinte jó szónok csak az lehet, a ki egyúttal becsületes ember is, az ő szónokának kiskorától való nevelése egyúttal bármely gyermeknek nevelésére útmutatásul szolgál, szóval az ő műve nem pusztán rhetorikai, hanem egyszersmind paedagogiai mű is s ez teszi főleg maradandó becsüvé; ennek köszönheti, hogy az érdeklődés sohasem szünt meg iránta azok részéről, kik a nevelés ügyét szeretettel hordozzák szívökön.

M. FABIUS QUINTILIANUS ÉLETE.

M. Fabius Quintilianus Hispániának Calagurris[1] nevű városában született. A Névtelen életrajzírónál (valószínűleg Pomponius Laetus a XV. században) azt olvassuk, hogy Rómában született, de ezzel szemben áll Hieronymus[2] és D. Magnus Ausonius[3] állítása. Születési éve pontosan meg nem átlapítható, csak hozzávetéssel lehet bizonyos határok közé szorítani: alig született Kr. u. 35 előtt és 40 után. Erre lehet következtetni magának Quintilianusnak helyeiből, így I. O. VI. 1. 14.: «Ránk ifjakra azt a hatást tette, hogy Cossutianus Capito vádlója kitűnően mondotta.»[4] Dodwell szerint[5] ez a tárgyalás Kr. u. 57-ben folyt le, tehát Quintilianus ekkor 17—22 éves volt. Vagy I. O. X. 1. 86.: «Szóról-szóra idézem, a mit Domitius Afertól hallottam ifjúkoromban.» Ez a Domitius pedig Kr. u. 59-ben már meghalt, tehát legkésőbb 19—24 éves korában hallotta volna őt. Egy másik hely szerint (I. O. X. 3. 12.) Julius Secundus kortársa volt: «Emlékszem, hogy Julius Secundus, ez az én egykorú pajtásom, beszélte nekem.» Julius Secundusról Tacitus (Dial. de or. 2.) így ír: «M. Aper és Julius Secundus akkoriban (t. i. Vespasianus alatt 69—79.) a fórumnak legkiválóbb tehetségű szónokai voltak; én is nagy buzgósággal hallgattam őket a törvényszéki tárgyalásokon és csakis rosszakaratú elfogultságból születhetett sokaknak az a véleménye, hogy Secundus nem valami ügyes szónok. Aper meg veleszületett tehetségével s természetadta jeles tulajdonságaival *tett* szert szónoki hírnévre inkább, mint

műveltségével és képzettségével. Mert egyrészt Secundus világos és tömött s a mennyire a szükség kívánta, elég gördülékeny nyelven *tudott* szónokolni, másrészt Aper, ki általános műveltségű ember volt, bár nem sokat *adott* a tudományos készültségre, de azért megszerezte azt magának.» Nagyon elfogadhatónak látszik Teuffel azon következtetése, hogy mikor Tacitus e sorokat írta, M. Aper és Julius Secundus már nem éltek. Tacitus pedig a dialogust valószínűleg 74-ben mint «iuvenis admodum» hallgatta és később, 80 körül írta le. E szerint tehát Julius Secundus már 80 előtt meghalt, élete negyvenes éveinek elején s csak így érthetők Quintilianus e szavai: «Ha Julius Secundus tovább élt volna, mint szónok bizonyára igen nagy hírnevet hagyott volna az utókorra.»[6] Végül még egy helyet idevonatkozólag magából Quintilianusból: «Ugyanis egész fiatal koromból emlékszem, hogy Pomponius és Seneca még tragédiáik előszavában is arról vitatkoztak, vajjon megengedhető-e tragédiában az ilyen kifejezés: «gradus eliminat» («búcsút vesz a kapufélfától»).[7] Seneca az ő tragédiáit corsicai számkivetése alatt (41—49.) írta s Claudius halála után (54.) adta ki, a mikor Quintilianus a mi számításunk szerint 14—19 éves volt s elmondhatta magáról «iuvenis admodum».

Ifjúkori tanulmányait Rómában végezte, a hol atyja rhetor volt.[8] A szónoklatban mesterei voltak vagy egyáltalában befolyással voltak reá Domitius Afer, Julius Africanus,[9] Servilius Nonianus,[10] Galerius Trachalus, Vibius Crispus, Julius Secundus,[11] Remmius Palaemon.[12] Szónoki tanulmányainak befejezése után 61 körül, valószínűleg Galbával[13] visszatért szülővárosába s ott mint a szónoklattan mestere működött 68-ig. Ezen évben Galba, Hispania Tarraconensis helytartója, Nero halála után császárrá kiáltatván ki, magával vitte Quintilianust Rómába,[14] hol

mint törvényszéki szónok szerepelt,[15] de különösen mint a szónoklattan mestere szerzett nagy hírnevet és tekintélyt. Ő volt az első nyilvános szónoklattanító Rómában, ki az államkincstárból állandó fizetést húzott, mint Hieronymus írja: «A hispaniai Calagurrisból való Quintilianus először nyitott Rómában nyilvános iskolát s kapott a császári pénztárból évi járadékot s jó hírnévnek örvendett.»[16] Suetoniustól még az összeg nagyságára nézve is felvilágosítást nyerünk: «Ő volt az első (t. i. Vespasianus), a ki latin és görög rhetoroknak évi 100,000 sesterciust utalványozott ki,»[17] mi az akkori viszonyokhoz képest elég tekintélyes összeg volt (körülbelül 24,000 korona). Tanítói működéséről maga is megemlékezik, így I. O. I. Bevezetésében 1.: «Mikor húsz évi tanítóskodás után nyugalomba vonúlhattam (ennyi időt töltöttem az ifjak oktatásában)», majd ismét I. O. III. 6. 68.: «Gyakran hangsúlyoztam, mint összes tanítványaim emlékezhetnek reá.» Martialis is magasztalólag emlékezik meg Quintilianusról, mint az ifjúság nevelőjéről:[18]

«Te, ki az ifjaknak szilaj erkölcseit szelidíted
Római tógának dísze te, Quintilián!»

Számos kiváló tanítványa volt, így az ifjabb Plinius, ki maga írja: «Én legalább Quintilianustól, az én mesteremtől, úgy emlékszem, így hallottam.» Majd ismét: «Úgyszólván naponkint el szokott járni Quintilianusnak, Nicetesnek, Sacerdosnak előadásaira, a kiket akkor én is hallgattam.»[19] Némelyek szerint Tacitus is tanítványa volt, bár erre semmi határozott bizonyítékunk sincsen.

Húsz évi tanítói működés után Domitianus ő reá bízta nőtestvére, Domitilla, unokáinak nevelését, mint maga mondja (I. O. IV. Bevezetés 2.): «Minthogy Domitianus császár nőtestvére unokáinak nevelését reám bízta.»

A tudósok e kifejezést: «sororis suæ nepotum» rendesen úgy magyarázták, hogy «nepotum ex sorore», vagyis mintha e fiúk nőtestvérének fiai s ez úton voltak volna neki unokái. Ezek részben Suetonius (Domitianus 15.), részben Philostratus után indúlnak, a ki Apollonius életrajzában azt írja, hogy Flavius Clemens nőül vette Domitianus nőtestvérét, Domitillát, kiről Quintilianus szól, s ettől született az említett két fiú. Suetonius szerint ezt a Flavius Clemens-et Domitianus, a ki neki atyai ágon unokatestvére (patruelis) volt, 95-ben consullá tette, majd megölette, kiskorú fiait pedig utódainak szemelte ki és «megváltoztatván előbbi nevöket, az egyiknek Vespasianus, a másiknak Domitianus nevet adatott.» Gesner Jo. Matth.[20] szószerint veszi Quintilianus szavait, t. i. hogy ama fiúk Domitianus nőtestvérének nem fiai, hanem unokái voltak. Okoskodása következő: Domitilla, Domitianus nőtestvére, előbb meghalt, mint apjok, Vespasianus.[21] Hogy pedig az a Domitilla, a ki Clemens felesége lett s a kinek fiait Domitianus adoptálta, túlélte férjét, úgy Dio, mint Philostratus bizonyítja. Ez a Domitilla tehát a másiknak leánya volt s így Quintilianus szavait nem kell átvitt értelemben vennünk.

Ausonius szerint [22] Quintilianus Flavius Clemens útján a consuli méltóság jelvényeit kapta a császártól s talán erre céloz Juvenalis is: [23]

«Rhetorból consul lész, rád ha mosolyg a szerencse.»

Ha Ausonius állítását elfogadjuk, akkor Flavius Clemens bizonyára még akkor szerezte meg Quintilianusnak e kitűntetést, mikor még Domitianusnál kegyben állott, tehát előbb, mint a két kis «princeps» nevelését átvette Quintilianus, mert Domitianus ezeket csak apjoknak kivégeztetése s anyjoknak száműzetése után bízta Quintilianus

gondjaira. Spalding[24] nem tartja lehetetlennek, hogy Flavius Clemens maga is tanítványa volt Quintilianusnak s így hálából érvényesítette befolyását a császárnál e méltóság megszerzésében. Szónokunk e kegyért feltűnően hízeleg Domitianusnak, sokszor talán az igazság és férfias önérzet rovására;[25] azonban ez egyrészt a szónok mély hálájából, másrészt azon körülményből magyarázható, ha nem menthető is, hogy akkor ez volt a hivatalos stílus.[26]

Úgy látszik, Quintilianus tanítói foglalkozásával elég tekintélyes vagyont szerzett, úgy, hogy 20 évi (körülbelül 70—72-től 90—92-ig terjedő) működés után nyugalomba vonúlt s irodalmi tevékenységgel töltötte életének hátralevő napjait. Juvenalis VII. szatirájában[27] úgy említi Quintilianust, mint a gazdag rhetornak ama korban ritka példáját. E feltevéssel ellenkezik azonban Plinius egyik levele,[28] mely szerint Quintilianus szerény anyagi viszonyok között élt. Ezen ellenmondást különféleképen igyekeznek kimagyarázni. Gesner Jo. Matth.[29] egyszerűen azt mondja, hogy «Nem mint rhetor, mert annak elég gazdag volt, hanem vejéhez, egy oly előkelő férfiúhoz képest.» Tehát szerinte Quintilianus mint rhetor elég gazdag volt s így nem mond ellene Juvenalis állításának. Gedoyn Miklós, ki 1718-ban franczia nyelven adta ki Párisban Quintilianus művét, azt mondja, hogy itt tévedés van a név körül. Talán Quintianusnak szól ama levél, kiről Plinius egy másik levelében is (IX. 9.) megemlékezik. Spalding pedig azt mondja, hogy nem kell szükségképen névcserélést vagy változtatást feltételezni, mert lehetséges, hogy azon levél egy más Quintilianusnak szól, nem a mi szónokunknak.

Quintilianusnak családi körülményei, halála. Quintilianus maga mondja a VI. könyv előszavában, hogy felesége, kitől két fia született, már tizenkilencz éves korában meghalt (körülbelül 87-ben Kr. u.), majd ne-

sokára kisebbik fia is ötéves korában, végül nagyobbik fia is életének tizedik évében. Sokan Plinius említett levele (VI. 32.) s a Névtelen életrajza után indúlva azt állítják, hogy Quintilianusnak egy leánya is volt, még pedig Tutilius leányától, tehát e szerint Quintilianus Tutiliusnak veje volt. Plinius ama levelében 50,000 sesterciust ajánl fel Quintilianusnak nászajándékúl leánya, Tutilius unokája számára, ki Nonius Celerhez készül férjhez menni. A névtelen életrajzíró pedig ezt mondja: «Leánykája, a ki nézetem szerint második feleségétől, Tutilius római lovag leányától született, Novius (így!) Celer nevű előkelő férfiúhoz ment nőül.» Úgy látszik, ez utóbbi is Plinius levele után indúlt, de mivel maga Quintilianus a VI. könyv előszavában, mikor övéinek elvesztésén kesereg, nem említi leányát, azon feltevéssel igyekszik megoldani a dolgot, mintha Quintilianus később másodszor is megnősült s elvette volna Tutilius leányát s ebből a házasságból született volna a Plinius levelében említett leány, Nonius Celer jegyese. Ezt az okoskodást fogadja el Dodwell is említett művében.

Ennek a kérdésnek tisztázása összefügg Juvenalis VII. szatírájának említett helyével és Quintilianus halálának idejével, melyet sokan Hadrianus koráig kitolnak, míg Plinius egyik, Kr. u. 100 körül irt levelében (II. 14.) úgy beszél tanítójáról, mint a ki már nincs az élők között.

Említettem már, hogy Plinius ama leveléről Spalding, de mások is, így Gedoyn, Bähr (a Pauly-féle Realencyclopädiában) és Teuffel is azt tartják, hogy nem a mi Quintilianusunknak szól. Szerintök alig hihető, hogy oly tekintélyes ember, mint a mi rhetorunk, a ki egyúttal consularis is, 50,000 sesterciust elfogadott volna Pliniustól ajándékképen. Aztán meg azt is bajos feltenni, hogy Plinius, mikor azt a csekély ajándékot tehetségéhez képest felajánlja mesterének, egy szót se szólt volna a köztük

levő gyengéd viszonyról, a mi pedig ezen ajándék felajánlásának Quintilianusra kissé lealázó voltát némileg mérsékelte volna. Plinius mint hálás tanítvány bizonyára nem mulasztotta volna el ezt, ki egyébkor is megragadta az alkalmat ennek kifejezésére. Tehát a tudósok véleménye szerint e levél a mi kérdésünket nem érinti s így Quintilianus második házassága is csak költött dolog. Ez egyébként is nagyon valószínűtlen volna, mert feltéve, hogy első felesége halála után (87-ben) azonnal megnősült s e leánya 88-ban született s ha csak 13—14 évesnek veszszük, mikor férjhez ment, már a 101., illetve a 102. évben volnánk Kr. u., a mikor ugyanezen Plinius szerint Quintilianus már valószínűleg nem élt. Mert az, hogy Quintilianus Hadrianus alatt (117—138.) is élt, nem bizonyítható. Dodwell[30] azt állítja, hogy Quintilianus 118—120 körül halt meg és pedig Ausoniusnak egy rosszúl magyarázott helye alapján, mely szerint Quintilianus Hadrianustól kapta volna a consularis jelvényeket. De hisz ugyancsak Ausonius egy másik helyen[31] határozottan azt mondja, hogy Quintilianus Flavius Clemens útján kapta e méltóságot és pedig Domitianustól. Maga Dodwell is kénytelen az említett helyen beismerni: «Hogy azonban ki volt az a Clemens, a ki Hadrianus alatt Quintilianusnak azt a kitüntetést kieszközölte, őszintén megvallva, nem tudom.» Aztán így folytatja: «De alig hihető, hogy azután már sokáig élt, mert egyáltalában seholsem említik sem Hadrianus uralkodása történetében, sem A. Gelliusnál, még a felsorolt tanítók között sem, sem Aelius Verus[32] vagy felséges testvéreinek tanítói között, végül még sophista barátai között sem, kik magának Hadrianusnak pártfogása mellett virágoztak.»

Egy másik körülményből is azt lehetne következtetni, hogy Quintilianus még Hadrianus alatt is élt. A tudósok

általában azt tartják, hogy Juvenalis Hadrianus alatt írta VII. szatiráját, mert ezen császárra vonatkoztatják a költő e szavait:

«Mert e sivár korban maga volt egyedül a Camoenák
Támogatója . . . .» [33]

mint a ki, legalább uralkodása elején, a tudósok és költők pártfogójának mutatkozott. Minthogy pedig a költő szavai szerint [34] e szatira írásakor Quintilianus gazdag ember, consularis és jeles szónok, egész természetes a következtetés, hogy Quintilianus ekkor még élt. De említettük már Plinius levelét, mely Kr. u. 100 körül már úgy emlékszik meg Quintilianusról, mint néhai tanítójáról. Aztán meg nem is olyan egészen bizonyos, hogy Juvenalis e szatirája a mi szónokunkra vonatkozik. Spalding Quintilianus-kiadásának előszavában igen szellemesen fejtegeti e kérdést s valóban, ha figyelmesen elolvassuk Juvenalis ama sorait, nagyon kétes értékű dícséret volna az Quintilianusra nézve, mely e gúnyos szavakban rejlik: «Még ha meg is hűlt, jól dalol.» Az egész hely gondolatmenete körülbelül ez: Manapság a római előkelő világ mindenre költ, szórja a pénzt, őrült fényűzést fejt ki, de fia nevelésére nem áldoz, mert úgy gondolja:

«Ilyen költekezés mellett biz' Quintiliánnak
Kétszer ezer sestercius épen elég . . . .»

ugyanis mint a költő tovább folytatja:

«. . . . . mert apa semmire sem költ
Oly keveset, mint ép a fiára . . . .» [35]

Hogy itt Quintilianus alatt nem a híres szónokot, hanem általában csak nevelőt, tanítót kell érteni, az összefüggésből nagyon valószínű. Aztán folytatja ismét a költő: «Hol

szerezé hát Quintilianus roppant nagy vagyonát?» Az összefüggés szerint itt sincs okunk épen Quintilianusra gondolni, hanem ama kor egyik szerencsés rhetorára, mint «újmódi szerencsefiak példáinak» egyikére. Majd elsorolja a költő a rhetor kiváló tulajdonságait: «Szerencsefi, szép s eszes is még. Ritka szerencsefi, bölcs, nemes és hozzá csupa szellem . . . Ritka szerencsés mestere szónak s gúnynak egyenlőn. Még ha meg is hűlt, jól dalol.» A «szerencsefi» (felix) jelzőnek háromszor való ismétlése s az a gúnyos megjegyzés nem annyira e rhetor egyéni jelességeit akarja magasztalni, mint inkább mesés szerencséjét, hogy most már akármilyen gyengén szónokol is, tapsolnak neki, mint a közönség az ő elkényeztetett énekesének, ha véletlenül egy kissé rekedt is, vagy mint mondani szokás, «gikszert csinál» is. Egyszóval nem annyira az egyéni tehetség számít, mint inkább az, hogy milyen csillagzat alatt jött valaki e világra, mint a költő mondja: «Ám egyedül az a döntő, Mely csillagzatban születél s kezdél legelőször Sírni a pólyában, mielőtt a bába fürösztött.» Nincs okunk feltenni, hogy Juvenalis ily szavakkal akarta volna megtisztelni a jeles Quintilianust, mert ma ugyan már senkisem fogadja el azt a régi feltevést, mintha a költő azért haragudott volna szónokunkra, a miért nem magasztalja őt művében. Bátran elfogadhatjuk tehát Spalding azon feltevését, hogy Juvenalis ezen szatirája egy másik ama korbeli rhetorra szól, kire az akkori olvasóközönség könnyen ráismert s lehet, hogy ez a Quintilianus nagyon rászolgált, hogy látszólagos dícséretek képében egy kicsit megcsipkedjék.

E szerint semmiféle kényszerítő bizonyítékunk sincs arra, hogy Quintilianus még Hadrianus alatt is élt, sőt nagyon valószínű, hogy már Kr. u. 100 körül meghalt.

Quintilianus művei. Quintilianusnak ma csak egy

olyan műve ismeretes, melyről minden kétséget kizárólag bizonyos, hogy tőle származik. Hogy több művet is írt, saját szavaiból tudjuk, így az I. O. első könyvének bevezetésében mondja, hogy «a szónoklattannak már két könyve forog közkézen az én nevem alatt, pedig ezeket nem is én adtam ki s nem is arra voltak szánva.» Tehát e művet, mely elveszett, nem azon szándékkal írta, hogy nyilvánosságra kerüljön s nem is ő adta ki, hanem lehet, hogy tanítványai épúgy, mint egyes törvényszéki beszédeit is.[36] Ezenkívül több helyen egy más művét is említi, így I. O. II. 4. 42.: «Vajjon ugyancsak ő volt-e az effajta szónoki gyakorlatnak feltalálója, mint már egy más művemben is kijelentettem, nem merném határozottan állítani.» Vagy V. 12. 23.: «Erről egy másik művemben is szóltam», majd ismét VIII. 3. 58.: «E tárgyról más művemben is behatóbban beszéltem.» Hogy miről szólt e mű, azt is jelzi a VI. könyv bevezetésében (3. §.): «... mikor a szónoklat hanyatlásának okairól írt művemet közrebocsátottam», vagy VIII. 6. 76.: «Erről a dologról bővebben szóltam azon könyvben, melyben a szónoklat hanyatlásának okait tárgyaltam». Azt is megtudjuk a VI. könyv előszavából, hogy e mű néhány évvel az I. O. előtt jelent meg s mikor hozzáfogott, halt meg kisebbik fia. Kétségtelen, hogy ez a műve is elveszett, bár jó ideig azt hitték egyes tudósok, hogy Tacitusnak «Dialogus de oratoribus» című művében fedezték fel; de ma már általánosan elfogadott nézet, hogy ez a Tacitus műve, ki mint említettem, politikai és művelődéstörténeti szempontból fejtegeti a szónoklat hanyatlásának okait, míg Quintilianusnak inkább stilisztikai tekintetben volt kifogása az akkoriban divatos erőtlen és czikornyás előadásmód ellen s különösen Senecát ostorozta, mint ennek egyik fő főképviselőjét.

Ugyancsak Quintilianus neve alatt szerepel egy 19 decla-

matióból és egy 145 szónoklati vázlatból álló gyűjtemény mely utóbbi egy eredetileg 388 declamatióból álló gyűjtemény második felének kivonata. Hogy Quintilianust má az ókorban ily declamatiók szerzőjének tartották, bizonyítja Hieronymus, Ausonius és Trebellius Pollio,[37] hogy azonban ez a 19 szónoki beszéd s a 145 vázlat nem Quintilianustól ered, ma már majdnem általánosan elfogadott nézet. A régibb kiadások, sőt néhány kézirat is rendesen együtt adják a 19 declamatiót Quintilianus főművével, az «Institutio oratoria»-val. Bähr[38] azt mondja, hogy ha a 19 nagyobb declamatióról kétséges, hogy Quintilianus műve, bár kifejezéseik s választékos nyelvök sokban hasonlítanak Quintilianuséhoz, akkor a második gyűjteményről meg épen bajos volna ezt állítani, mert nyelve nagyon elüt úgy az előbbi 10 nagyobb declamatiónak, de még inkább az I. O.-nak nyelvétől s így általában azt hiszik, hogy ezek későbbi kor irodalmi termékei s így nem ugyanegy szerzőtől származnak. Teuffel[39] úgy vélekedik, hogy a 19 nagyobb declamatió jóval későbbi Quintilianusnál; a kisebbek pedig, bár elég régi korból (a Kr. u. I. vagy II. századból) erednek, szintén nem Quintilianustól valók.

Quintilianus főműve az «Institutio oratoria» vagy mint maga nevezi: «Libri de institutione oratoria» s azt hiszem, ez a leghitelesebb elnevezés; a régi kiadások mégis rendesen így címezték: «Institutiones oratoriæ»; csak a XVII. század vége óta lett úgyszólván általánossá a szerzőtől használt elnevezés. A mű a kiadóhoz, Trypho-hoz, az író jóbarátjához intézett néhány sornyi ajánlással kezdődik, melyből megtudjuk, hogy csupán e mű anyagának összegyűjtésére még nevelő korában több mint két évet fordított Quintilianus s csak úgy hamarosan írta meg e művét nyugalomba vonúlása után; de maga sem tartotta még elég tökéletesnek s szerette volna a «nonum prema-

tur in annum» elv értelmében még egyszer átdolgozni, de már nem bírt ellenállani barátja sürgető kérésének, ki a közóhajra hivatkozik, mely már türelmetlenül várja a mű megjelenését. Így hát előbb került az nyilvánosságra, mint Quintilianus kiadni szándékozott és pedig valószínűleg a 96. év előtt,[40] tehát még Domitianus életében. Alig hihető ugyanis, hogy Quintilianus, ki mindig komoly erkölcsi alapon szokott úgy dolgokról, mint személyekről ítéletet mondani, egy gonosz császárnak szóló dícsérő és hízelgő nyilatkozatokat meghagyott volna művében, a jó császárról pedig (akár Nerva, akár Trajanus) egy szót se szólt volna, hacsak nem állott volna erkölcsi kényszer hatása alatt, vagyis kénytelen volt Domitianust dícsérni, mert ez akkor még élt, hacsak nem akart úgy tenni, mint más kiváló férfiak, kik siker reménye nélkül szembeszállottak a zsarnokkal, mint Paetus Thrasea-ról mondja Tacitus, hogy «maga-magát veszélybe döntötte a nélkül, hogy a többieknek kivívta volna a szabadságot» vagy más helyen: «Igen sokan merész vállalkozással, a nélkül, hogy a köznek használtak volna, azzal szereztek hírnevet, hogy feltűnési vágyból szembeszállottak a halállal.»[41]

A Trypho-hoz írt ajánlás után következik a bevezetés Marcellus Victoriushoz (némelyek szerint Vitorius), ama kor egyik rhetorjához intézve. Ugyanily bevezetés előzi meg a IV. és VI. könyvet is. Ezen bevezetésekben mondja el Quintilianus műve megírásának okait, majd a mű rövid tervezetét. Eredetileg idősebb fiának szánta e művét,[42] de még első felével sem készült el, elragadta ezen gyermekét is a halál s mérhetetlen fájdalmát, mint említettük, a VI. könyv bevezetésében panaszolja el.

Ezután tizenkét könyvben adja Quintilianus a tökéletes szónok kiképzéséhez szükséges elméleti és gyakorlati útmutatásokat, még pedig nemcsak szabályokat állít fel,

hanem, mint egyik alapos ismerője mondja: «a gyermeket születése perczétől fogva gondjaiba veszi és csiszolja mindaddig, míg tökéletes szónokot nem farag belőle.»[43] Kezdve ugyanis az elemeknél, szemünk előtt fejlődik és képződik a gyakorlott szónok, mert Quintilianus sok olyan dologra is kiterjeszkedik, a mit Cicero elmellőzött vagy csak futólag érintett, úgy hogy a florenczi Poggi, mikor a konstanczi zsinat idején a szentgalleni kolostorban felfedezte Quintilianus e művének egy teljes kéziratát, 1417 deczember 16-án kelt levelében többi között ezt írja a veronai Guarinus-nak: «Az ékesszólás művelesének, mint tudod, bár sok jeles mestere volt latin nyelven, de a legeslegjelesebb és legkiválóbb M. Fabius Quintilianus. Ő oly világosan s a képzelhető legnagyobb gonddal adja elő mindazt, a mi a tökéletes szónok kiképzésére vonatkozik, hogy nézetem szerint sem a legmélyebb tudás, sem a páratlan ékesszólás tekintetében nem hagy semmi kívánni valót hátra, úgy hogy egyedül az ő útmutatása alapján, ha Cicero, a római ékesszólás atyja nem élt volna is, teljes oktatást nyerhetnénk arra, hogy jó szónokok lehessünk.» Muretus pedig boszankodik, hogy a régi jó szokás helyett, mikor az ifjaknak Quintilianusból olvastak fel s tartottak előadást, újabban holmi újdonsült kivonatok használata jött divatba. A renaissance kezdetén a rhetorika tanítása Quintilianus magyarázásához fűződött s ez az oka, hogy Quintilianusnak a XVI. század közepéig oly sok kiadása jelent meg.

A mű tervezetét maga Quintilianus adja az első könyv bevezetésében (9—27. p.), melynek gondolatmenete főbb vonásokban a következő: Mindenekelőtt kijelenti, hogy nem mesteremberforma, hivatását iparszerűleg űző szónokot akar nevelni olyképen, hogy megtanítja a gyakorlati életben szükséges fogásokra, hanem ideális szónokot, kiben

a legmagasabb fokú szellemi képességek és tudományos képzettség párosulnak erkölcsi tökéletességgel, s épen ezért a szónoknak eszét-szívét egyaránt ki kell művelni. E kellékek mindegyike fontos, de mégis legfőbb az istenadta tehetség, mert a hol a természet nem adta meg azt, a mi kell, a hol nincs mire építeni, ott hiábavaló minden elmélet, szabály és paragrafus. Épen ezért szónoklattanát csak olyanok számára írta, kikben e magasztos hivatás betöltésére megfelelő természeti képességek vannak. Ebből az elvből kiindulva mindig legszorosabban nyomon követi a természetes szellemi fejlődés menetét, úgynevezett genetikus módszert követ s ezt a legszigorúbb következetességgel viszi keresztül. Semmisem kerüli ki figyelmét, semmitsem tart feleslegesnek, mert szerinte nincs a világon semmi, a mi a szónok szellemi és erkölcsi kimüvelésének körébe ne vágna, a mi ne volna szükséges vagy ne lehetne hasznos arra, hogy valaki jó szónokká lehessen, úgy hogy a szónoklattan valóságos encyclopædiája az ismereteknek.

Azonban a szónok kiképzésének erkölcsi alapon kell történnie s szerinte a jó szónok fogalmának nemcsak lényeges, de fő-fő alkotó eleme az erkölcsi alap, mert «tökéletes szónok csak becsületes ember lehet». Épen ezért nem fogadja el, hogy az erkölcsileg helyes élet szabályainak megállapítását a philosophusokra kell hagyni, mert ez a rhetorikának is egyik fontos feladata. Cicero nyomán azon elvből indul ki, hogy eredetileg szónok és philosophus egy fogalom volt, de az emberek lustasága később szakokra osztotta a tudományt, hogy ne kelljen általában valamenynyivel foglalkozni s mikor a szónoklás már kenyérkeresetté lett, az erkölcsi szempontokat kiküszöbölték, hogy kötve ne legyenek s így ment át az erkölcsi elem a philosophia kizárólagos hatáskörébe. A rhetorikának tehát vissza kell hódítania az elvesztett területet, mert csak igazi bölcs

férfiú lehet ideális szónok. Lehet, hogy eddig még nem volt ilyen szónok a valóságban, de ennek lehetősége épen az emberi szellem sokoldalú képességeiben van meg s ha nem sikerül is elérni, sikerülhet megközelíteni az eszményt.

Ezután következik a mű anyagának beosztása ilyenformán: «Művem első könyve azon dolgokat foglalja magában, melyek a szónoknak szorosan vett teendőit megelőzik. A második könyvben a szónoki oktatás első elemeit tárgyaljuk azon kérdés fejtegetésével, mi a rhetorika lényege. Öt könyv ezután az anyag feltalálásáról (ehhez tartozik az elrendezés is), négy pedig a szónoki stílusról fog szólni; ide tartozik a beszéd betanulása és élő szóval való előadása. Végül még egy könyvben magának a szónoknak adunk útbaigazításokat s csekély erőinkhez képest kifejtjük, milyen legyen a szónok erkölcs és jellem dolgában, minő elvek vezéreljék peres ügyek elvállalásában, miképen szerezzen magának ezekről tájékozást, hogyan kell vinnie peres ügyeket, a szónoki előadás melyik faját kell választania, mikor kell felhagynia az ügyvédkedéssel s minő tanulmányokkal kell azután foglalkoznia . . . Mi mindazt, a mit a szónok kiképzésére jónak és hasznosnak gondoltunk, e tizenkét könyvbe foglaltuk össze röviden és világosan». A X. könyv igen értékes bírálatát adja a görög és római irodalomnak, hogy a szónoknak útmutatást adjon, mely szerzőket olvasson különösen úgy a prózaírók (történetírók, philosophusok és szónokok) mint a költők (epikus, lirai és drámai költők) közül.

A mi a tárgyalás módját illeti, Quintilianus mindig ellensége az erőltetett, túlhajtott tudálékosságnak, elvont szőrszálhasogatásnak. Tanításában a legkiválóbb szónokok példája után indul, de mindig saját tapasztalatával ad nyomatékot érvelésének s elképzelhetjük, mily gazdag bőségével rendelkezett az anyagnak, mikor több mint húsz

évi tanítói működése alatt gyűjtötte azt szakadatlan szorgalommal. Elméleti fejtegetéseit mindig a klasszikus kor szónokaiból vett példákkal kiséri s különösen Cicero áll előtte nagy tekintélyben, kit valósággal rajongó tisztelettel környez s még gyarlóságait is menteni iparkodik, mert mint maga is beismeri: «az ékesszólás e kiváló mesterét egész a rajongásig szereti».[44] A X. könyvben pedig[45] így kiált fel: «Ő reá irányozzuk tekintetünket, őt tüzzük magunk elé követendő például; az mondhatja el magáról, hogy haladást tett, a ki Cicerót tekinti eszményképének».

Előadása elég élénk, itt-ott szónoki, sőt költői lendületet vesz. Nyelvezete a legjobb minták után indul s mint Teuffel mondja, «általában klasszikus emelkedettségre törekszik»; néhol ezüstkori kifejezéseket s kuszált és nehézkes mondatfűzést is találunk nála, de egyébként tiszta és tömör, ment minden dagályosságtól és cziczomától.[46]

Kéziratai közül legértékesebb a Codex Ambrosianus (a XI. századból), de csak a négy első könyve teljes és lelkiismeretes írás; a többi már hibás és hiányos és több régibb, de szintén hiányos kodexből egészítették és javították ki. A többi teljes kézirat már későbbi, a XV. századból való. Ilyen a már említett s Poggi által felfedezett szentgallen-i kodex, melylyel majdnem egy időben talált Leonhardus Aretinus is egy Quintilianus-kéziratot Itáliában, de ez is csonka és hibás volt. E kettőből csináltak aztán javított szöveget s e recensio szolgált alapul az összes későbbi itáliai kiadásoknak.[47] Ezek közül egyik legjobb kézirat az, mely a bibliotheca Guelferbytana (wolfenbütteli könyvtár) tulajdona. Érdekes e kézirat annyiban, hogy állítólag[48] Mátyás király híres budai könyvtára számára készült Flórencz-ben, de mivel az initiálék félbemaradtak, nem küldték el oda, hanem a fönnebb említett könyvtár

számára vették meg. A budai könyvtárnak pedig Thaddæus Ugoletus szerzett egy másik példányt.

*

Repertorium. Mielőtt Quintilianus főművének fordításához fognánk, nem lesz talán felesleges megemlíteni nevezetesebb szövegkiadásait, a világirodalom néhány legnevesebb fordítását s a reá vonatkozó fontosabb külföldi és hazai tanulmányokat.

Legjobb szövegkiadásai idői sorrendben ezek:

Első kiadása (editio princeps) Rómában jelent meg 1470-ben *Jo. Ant. Campanustól.* Utána legnevezetesebb a *Raphael Regius* kiadása 1493 ból (ed. Veneta), mely jó ideig a következő kiadásoknak is alapul szolgált.

M. F. Quintiliani De institutione or. libri XII Oxonii, 1693. Ed. Edm. *Gibson.*

M. F. Quintilianus: Institutionis oratoriae libri XII. a C. *Rollin,* Paris, 1715.

M. F. Quintiliani Inst. or. libri XII cum notis . . . recogniti et emendati per Petr. *Burmannum.* Lugd. Bat. 1720.

M. F. Quintiliani Inst. or. libri XII ed. Claudius *Capperonnerius.* Paris, 1725.

M. F. Quintiliani De institutione or. libri XII. ex recens. Jo. Math. *Gesneri.* Gottingae, 1738.

M. F. Quintiliani De inst. or. libri XII; rec. et annot. explanavit G. L. *Spalding.* Lipsiae 1798—1829. Ennek VI-ik kötete: E. *Bonnell:* Lexicon Quintilianeum et indices. Lipsiae, 1834.

M. F. Quinctiliani opera Studiis Soc. Bipontinae. Biponti, 1784.

M. F. Quintiliani De Institutione or. cum integr. comm. G. L. Spalding, quibus novas lectiones et notas adiecit

Jo. Josephus *D ssault*. Paris 1821—23. Ennek VII-ik és utolsó kötete: M. F. Quintilianus et Calpurnius Flaccus: De quorum operibus iudicia testimoniaque omnia, item Annales Quintilianeos, editiones recensuit et tres indices absolutissimos emendavit, auxit *N. E. Lemaire*. Parisiis, 1825.

M. F. Quintiliani De inst. or. libri XII rec. Car. Timoth. *Zumpt*. Lipsiae, 1831.

M. F. Quintiliani Institutionis oratoriae libri duodecim. Rec. Eduardus *Bonnell*. Lipsiae, 1872—1874.

M. F. Quintiliani Inst. or. l. XII ed. Ludovicus *Radermacher*, Pars prior, libros I—VI contineus, Lipsiae 1907. Eddig csak az első rész.

A Radermacher-féle szövegkiadás igen alapos és lelkiismeretes szövegkritikai tanulmány eredménye. Felhasználja úgyszólván az összes jobb kéziratokat és kiadásokat. Az előbbieket három csoportba osztja. Az első csoportnak alapja a codex Ambrosianus (A), melyet kiigazított és hézagaiban pótolt a codex Bambergensis alapján. A második csoport (B) csonka codexeit a Bernensis, Bambergensis és párisi Nostradamensis egybevetésétől készített és kiegészített archetypon képviseli. A harmadik csoportba (P) újabb codexek (az előbbiek a 10. és 11. századból valók) tartoznak, melyek régibb codexek contaminatiójából keletkeztek s közös jelességeik és hibáik közös forrásaikról tanuskodnak. Nagy hasznát vette még Radermacher Julius Victor kivonatainak is, (Kr. u. IV. századbeli rhetor, kinek «ars rhetorica Hermagoræ, Ciceronis etc.» kis művét Angelo Mai fedezte fel s adta ki 1831-ben), melyek egész összefüggő részleteket vesznek át szóról-szóra Quintilianusból s ha az A, B, vagy P csoport codexeivel vagy csak ezek egyikével is egyezik, mindenesetre nagy és régi tekintélynek kell vennünk a szöveg megállapításában. Felhasználta

továbbá Gesner, Spalding, Gernhard, Luenemann, Meyer H., Zumpt, Bonnell, Halm, Meister, Fierville, Hack, Obrecht, Burmann kiadásait s a Bipontum-it is.

A X. könyvet, minthogy iskolai olvasmányul szolgált, külön is sokszor kiadták úgy eredetiben, mint fordításban. Így nálunk is kiadta Holub Mátyás 1872-ben, Pesten, majd fordításban is 1873-ban.

Nevezetesebb fordításai:

Franczia nyelven:

Quintilien de l'institution de l'orateur . . . par M. M. D. P. (Mich. de *Pure*). Paris, 1663.

Quintilien de l'Institution de l'orateur, trad. par l'abbé *Gedoyn*. Paris, 1718. majd 1770.

Institution oratoire de Quintilien, traduction nouvelle (avec le texte) par C.-V. *Ouizille*, Paris, 1829—1835.

Quintilien Oeuvres trad. par Louis *Baudet*. Paris, 1842.

Angol nyelven:

M. Fabius Quintilianus his Institutes of eloquence . . . Transl. into english with notes crit. and explan. by Will. *Guthrie*, London, 1756.

Quintil. Institutes or the orator. Translated . . . by J. *Patsall*. London, 1774.

Institutes of oratory or education of an orator, literally translated, with notes by J. Selby *Watson*. London, 1856.

Német nyelven:

Lehrbuch der schönen Wissenschaften in Prosa. Aus dem Lat. des Quintil. von Henr. Phil. Conr. *Henke*. Helmstadii, 1775—1777.

M. F. Quintilianus Zwölf Bücher Anl. zur Beredsamkeit. Übersetzt von Dr. Chr. *Bossler* und Dr. F. F. *Baur*. Stuttgart, 1863—64.

Olasz nyelven;

Quintilianus: Le Instituzione oratorie, trad. da Oratio *Toscanella*. Venetia, 1566.

Le Instituzione oratorie, trad. da Jac. *Garilli*. Vercelli, 1780.

Spanyol nyelven:

Instituciones oratorias del M. Fab. Quint. traducidas al castellano y anotadas segun la edic. de Rollin por dos prof. de retor. y poet. de las escuelas pias de Castilla con el texto lat. Madrid, 1799.

Portugall nyelven:

Instituiçones rhetoricas de Quintilliano . . . trad. da latim em portuguez por Joaõ *Rozado* de Villa Lobo e Vasconcellos. Lisboa, 1784—1800.

Lengyel nyelven:

Mowy sadowe mnieysze M. F. Kwintilianana z lacinskiego przez X. *Sirucia*. Wilna, 1771.

Magyar nyelven az említett Holub-féle fordításon (X. könyv) kívül megjelent még Kis Jánostól M. Fab. Quintilianus ékesszólási oktatásaiból a X. k. első része (F. M. Minerva 1832. 745.), majd Szenczy Imrétől az I. k. 3. része a Kisfaludy-Társ. Szépirodalmi szemléjében (1847. decz. 5. 357.), utóbb az I. k. 1. 3. 8., a II. k. 4. 5. 8. ff. (Új Magyar Múzeum, 1853. I. k. 386.). Legteljesebb Quintilianus-fordításunk ezideig ugyanezen Szenczy Imre jeles tollából ered, a ki, bár kihagyásokkal, az egész művet lefordította. Kihagyta pedig saját szavai szerint «a Quintilian idejebeli iskolai rendszerek akadékoskodásait, a nekünk éldelhetlen számos apróságokat, nyelvészeti feszegetéseket, a törvénykezés megváltozott módjánál fogva elavult ügyvédi eljárásokat s átalán a római nyelv lényegét illető egyéb sajátságokat». «Ezeket, úgymond, fordításban közölni . . . hálátlan szorgalomnak tartottam volna». Ép azért én kétszeres joggal elmondhatom, a mit e jeles fordítónk

mondott a maga vállalkozásáról: «Nálunk épen utat kell lett törni; mely körülményt az előforduló fogyatkozásokra nézve a tisztelt olvasók figyelmébe vagyok bátor ajánlani».

Ha e fordítás (megj. Pest-Eger, 1856.) teljes volna valóban feleslegessé tett volna részemről minden újabb kísérletet, mert ez annyi volna, mint a tökéletesen végzett jó munkát gyenge utánzatban megismételni.

Merész vállalkozásomnak szolgáljon mégis mentségeül a classica-philologiai bizottság jelenlegi előadójának Dr Gyomlay Gyulának buzdítása, ki e munka megkezdésére ösztönzött és bírálómnak, Dr. Cserép József egyetemi tanárnak jóakaratú ítélete, ki megkezdett munkám csekély értékét érdemén felül méltányolva kedvet és lelkesedést öntött belém annak folytatására s egyúttal szíves útmutatásokkal is ellátott.

Fokozta kedvemet, hogy időközben (L. Berl. Phil Wochenschrift 1911. 318. l.) szükségesnek ismerték fő Quintilianus új fordítását a németek is, kiknél a görög é római rhetoroknak *Drerup* Engelbert müncheni tanár kezdeményezésére tervezett új fordításgyüjteményében Quintilianus fordítására *Lehnert* és *Thiele* vállalkoztak a paderborni Schöningh czég kiadásában.

Quintilianusra vonatkozó nevezetesebb monographiák

Pilz Carl: Quintilianus. Ein Lehrerleben aus der römischen Kaiserzeit. Leipzig, 1863.

Gerini G. B.: Le dottrine pedagogiche di M. Tullio Cicerone, L. Annaeo Seneca, M. Fabio Quintiliano, C. Plinio il giovine. Torino, 1894

Messer Ágost: Quintilian als Didaktiker und sein Einfluss auf die didaktisch-pedagogische Theorie des Humanismus. Megjelent a Jahrbücher für Philologie und Paedagogik XLIII. évf. 1897.

Casiello L.: M. Fabio Quintiliano pedagogista. Torino, Roma- Milano- Firenze- Napoli (Paravia), 1901.

Hazánkban kizáróan vagy különösen Quintilianusra vonatkozólag a következő ismertebb tanulmányok láttak napvilágot, melyeket megjelenésök sorrendje szerint közlök:

Szabó Szilveszter: Nevelés a rómaiaknál. Győri kath. főgimn. ért. 1876/7.

Farkas J.: Quintilianus pályaválasztása. Paedagogiai életkép. Kolozsvári kath. gimn. 1882/3-ik évi ért.

Takács Menyhért: A római nevelés. Kassai kath. főgimn. 1891/2-ik évi ért.

Gáspár Leo: Nevelés és oktatás a rómaiaknál Cicero és Quintilianus alapján. Kőszegi sz. Benedekrendi gimn. ért. 1893/4.

Pacséry Károly: Quintilianus. Kassa, 1894.

Pacséry Károly: Quintilianus és Plutarchos. Neveléstörténeti tanulmány.

Bihari F. Immánuel: Quintilianus eszménye. Magyar Paed. IX. évf.

Bihari F. I.: M. F. Quintilianus élete és paedagogiája. Kath. Ped. IV. évf. 1900.

Bihari Ferencz: Quintilianus erkölcsi ideálja. Munkácsi áll. főgimn. 1903/4. évi ért.

Dr. Fináczy Ernő: Az ókori nevelés története 82—88. §§. Bpest, 1906. Igen világos és szép rajzát adja Quintilianus nevelési rendszerének, közben-közben Qu. művéből mesterileg fordított szemelvényekkel.

Bibliographiai adataimat részint Fináczy most említett jeles művének repertoriumából, részint a következő művekből vettem:

J. Ch. Brunet: Manuel du libraire IV. k. Paris, 1863.

Engelmann W.: Bibliotheca scriptorum. 8-te Aufl. neu

bearb. von Dr. E. Preuss. Leipzig, 1882. II. Abth.: Scriptores Latini.

Graesse J. George Theod.: Trésor de livres rares et précieux. Tom. V. Paris, 1900.

Kötelességem megjegyezni, hogy a fordításban és a magyarázó jegyzetekre nézve Baur F. német fordítását is használtam a Spalding- és a Dussault-féle kiadások jegyzetein kívül.

A fordítás alapjául Bonnell E. lipcsei kiadása (Teubner, 1872. 1874. I—II.) szolgált. Ha valahol nyomós okból eltértem e szövegtől, azt a jegyzetben megemlítem.

Az I—VI. könyv Radermacher-féle legújabb kiadásának már csak a fordítás simításakor vehettem hasznát; a szerinte módosított helyek a szövegben *-gal vannak jelölve.

Végül köszönetet mondok Dr. Bódiss Jusztinnak, egykori kedves iskolatársamnak, a ki bibliographiai útmutatásaival volt szives tájékozást nyujtani.

JEGYZETEK M FABIUS QUINTILIANUS ÉLETRAJZÁHOZ.

[1] Mások szerint Calagūris, Καλάγουρρις, Hispania Tarraconensis városa az Iberus mellett a Vascones földjén; ma Calahorra.

[2] Hieronymus Ad Chron. Eusebii Ol. 216.: «Quintilianus Hispaniából, Calagurrisból való ...» s ugyanő in Vigilantium: «Ez a. calagurrisi korcsmáros, kit csúfnéven, mivel ugyanegy faluból való, néma Quintilianusnak lehetne nevezni, vizezi a bort.»

[3] D. Magnus Ausonius Burdigala (Bordeaux) városban szül. Kr. u. 310 körül. Apja Valentinianus császár udvari orvosa, ő maga Gratianus nevelője. Nem valami nagy tehetségű, de ékes nyelvű és ünnepelt költő. Írt epigrammákat, költői leveleket, idilleket. Ő mondja: «Büszke lehet Fabiusra, fiára, a kis Calagurris.» Egyébként, hogy a Quintilianus-család hispániai eredetű, bizonyítja az is, hogy Prudentius (jeles keresztény költő, szül. 348. Kr. u. Hispaniában) az V. század elején egyik himnuszában Quintilianus nevű «martyr Cæsaraugustanus»-ról szól. Már pedig Plinius szerint (H. N. 3, 3.) a Cæsaraugustanus conventus-hoz a Calagurris-beliek tartoztak.

[4] Az itt említett ügyre nézve lásd Tacitus Ann. XI. 6., XIII 33., XVI. 22.

[5] Annales Quintilianei, Oxonii, 1698. VI. fej.

[6] Inst. or. X. 1. 120.

[7] Inst. or. VIII. 3. 31. — P. Pomponius Secundus jeles tragédiaíró, kit Tacitus (Ann. V. 8.) és Quintilianus (I. O. X. 1. 98.) egyaránt dicsérnek. Sokat adott a nyelv tisztaságára s egyes szokatlan kifejezéseinek védelmére a nép nyelvérzékére hivatkozott (Plinius Ep. VII. 17. 11.).

[8] I. O. IX. 3. 73.

[9] I. O. X. 1. 118.

[10] U. o. X. 1. 102.

[11] U. o. XII. 9. 11.

[12] Juvenalis Scholiastája VI. 451. vershez.

[13] Suetonius: Galba 8. fej.

[14] Hieronymus Ad Chron. Eusebii Ol. 211.: «Fabius Quintilianust Galba magával viszi Rómába.» Ezen állítás hitelességét nagyban emeli azon körülmény, hogy Jeromos ezen Eusebius-féle Chronicon fordítója, valószínűleg magából Suetoniusból merítette Quintilianusra vonatkozó adatait. Ugyanis művének előszavában egyenesen kimondja, hogy a római viszonyokra vonatkozó dolgokban az általa lefordított művet kiegészítette s ebben Suetoniust használta forrásul. Suetonius e művének (De claris rhetoribus) fennmaradt tartalomjegyzékéből látjuk, hogy Quintilianus életrajzát is magában foglalta.

[15] I. O. II. 12. 12.: «Én, ki már régen szabadúlni igyekeztem a tanítóskodástól s lemondtam a fórumon való szereplésről is, mert úgy gondoltam, legjobb lesz tisztességgel visszavonúlni akkor, mikor még hiányát érzik az embernek . . .» V. ö. még IV. 1. 19. IV. 2. 86.; VII. 2. 5.; VII. 2. 24.; IX. 2. 73.

[16] Hieronymus Ad Chron. Eusebii Ol. 216.

[17] Suet. Vesp. 18. fej.

[18] Martialis II. lib. epigr. 90. 1.

[19] Plin. Epist. II. 14. 10. és VI. 6. 3.

[20] 1738-iki Quintilianus-kiadásának előszavában (8. §.).

[21] Suet. Vesp. 3. fej.: «Vespasianus gyermekei voltak: Titus Domitianus és Domitilla. Feleségét és leányát túlélte s mindkettőjöket még trónralépte előtt elveszítette.»

[22] Ausonius (In gratiarum actione ad Gratianum 23.) «Quintilianus consularia per Clementem ornamenta sortitus.»

[23] Juv. Sat. VII. 197.: «Si fortuna volet, fies de rhetore consul.»

[24] *Spalding Georg. L.:* M. Fabius Quintilianus De institutione oratoria Parisiis vol. I—VII. 1821—1825.

[25] Így I. O. X. 1. 92.: «Most ezt az ő dicsőségét háttérbe szorítják egyéb tündöklő erényei» (t. i. mint költőt magasztalja!) — Vagy I. O. IV. Bev. 5.: «Tőlem sem vehetik rossz néven, ha most valamennyi istent s első sorban épen azt, kinél nincs hatalmasabb sem a szellemi törekvéseknek kegyesebb pártfogója, hívom segítségül, adjon nekem annyi erőt és tehetséget . . .»

[26] *Freund:* Geschichte der römischen Lit. 5. Aufl. B. II. § 325. 4.

27 Juv. Lat. VII. 186.:

«. . . . Hol szerezé hát
Quintilián roppant vagyonát?»

28 Plin. Epist. VI. 32.: «Jól tudom azonkívül, hogy te szellemileg igen gazdag vagy, de anyagilag igen szerény viszonyok között élsz.»

29 *Gesner Jo. Matth.:* C. Plinii Cæc. Secundi Epistolarum libri decem, Lipsiæ, 1770.

30 Ann. Quintilianei XLI. fej.

31 L. fönnebb a 22. jegyz.

32 L. Aelius Verus, Ceionius Commodus fia, kit Hadrianus császár örökbe fogadott, de még ő előtte meghalt.

33 Juvenalis Sat. VII. 1. 2.:

«Solus enim tristes hac tempestate Camœnas Respexit . . .»

34 Juv. Sat. VII. 188—196.

«. . . . . Unde igitur tot
Quintilianus habet saltus? Exempla novorum
Fatorum transi: Felix et pulcher et acer;
Felix et sapiens et nobilis et generosus
Appositam nigræ lunam subtexit alutæ.
Felix orator quoque maximus et iaculator,
Et si perfrixit, cantat bene. Distat enim quæ
Sidera te excipiant modo primos incipientem
Edere vagitus et adhuc a matre rubentem.»
(«. . . . . Hol szerezé hát Quintilianus
Roppant nagy vagyonát? Újmódi szerencsefiaknak
Példáit vedd sorra: Szerencsefi, szép s eszes is még;
Ritka szerencsefi, bölcs, nemes és hozzá csupa szellem,
Szép saruján elefántcsont-holdnak fénye fehérlik.
Ritka szerencsés mestere szónak s gúnynek egyenlőn,
Még ha meg is hűlt, jól dalol. Ám egyedűl az a döntő,
Mely csillagzatban születél s kezdél legelőször
Sírni a pólyában, mielőtt a bába fürösztött.»)

35 Juv. Sat. VII. u. ott:

«Hos inter sumtus sestercia Quintiliano
Ut multum, duo sufficient . . . . .
. . . . . res nulla minoris
Constabit patri, quam filius . . . . . .»

[36] I. O. III. 6. 68.: «Még azokban az akaratom ellenére nyilvánosságra hozott beszélgetésekben is.»

[37] A «Scriptores Historiæ Augustæ» néven 117—283-ig terjedő császári kor életrajz-íróinak egyike.

[38] *Pauly:* Realencyclopädie VI. 1. 375.

[39] *Teuffel W. S.:* Geschichte der römischen Literatur II. 803.

[40] Dodwell szerint (i. m. XXVI. fej.) 94 előtt, mert ezen évben adta ki Domitianus az ő rendeletét, melylyel a philozophusokat kitiltja a városból. Már pedig nem tehető fel, hogy Quintilianus, ki mint láttuk, oly nagy tisztelője és magasztalója volt Domitianusnak, e rendelet után is oly elismerő hangon szólt volna Domitianus gyűlölt alakjairól, a philosophusokról, mint a hogy ezt művének még utolsó könyvében is teszi.

[41] Tac. Ann. XIV. 12. és Agricola 42.

[42] L. VI. Bev. 1.: «Mert úgy gondoltam, hogy fiamnak, kinek kiváló szellemi képességei az apa részéről is a leggondosabb nevelést kívánták volna, ez lesz a legértékesebb öröksége, ha arra az esetre, a mi a természet rendje, meg az én óhajtásom is lett volna hogy én haltam volna meg előbb, mégis az apja legyen a tanítómestere.»

[43] Wibaldus corbey-i apát szavai a XVII. századból.

[44] I. O. VI. 3. 3.. «. . . . . sive id recte iudico sive amore im modico præcipui in eloquentia viri labor . . .»

[45] I. O. X. 1. 112.: «Hunc igitur spectemus, hoc propositum nobis sit exemplum, ille se profecisse sciat, cui Cicero valde placebit.»

[46] *L. Bonnel:* «De grammatica Quintilianea» a Spalding-féle kiadás VI. kötetében!

[47] Jo. Alb. Fabricii Bibliotheca Latina a Jo. Aug. Ernesti auctius edita lib. II. c. 15.

[48] Præfatio Georg. Lud. Spalding 15. lap.

M. Fabius Quintilianus Tryphonak, az ő barátjának, minden jót kíván!

Nap-nap után szemrehányások közt sürgettél, hogy 1
fogjak már egyszer hozzá művem kiadásához, melyet Marcellusomnak ajánlva a szónok kiképezéséről írtam. Én magam ugyanis úgy gondolkoztam, hogy e mű még nem eléggé érett meg a kiadásra, pedig, mint tudod, annyiféle elfoglaltságom mellett valamivel több mint két évet fordítottam rá; csakhogy ezt az időt nem annyira a fogalmazás, mint a felölelt, úgyszólván mérhetetlen anyagnak rostálgatása és a megszámlálhatatlan sok író olvasása emésztette fel. Aztán meg Horatius tanácsát is megfogad- 2
tam, ki Ars poetica-jában azt ajánlja, hogy ne siessünk a kiadással, hanem kilencz esztendeig várjunk vele.[1] Azért pihenni hagytam művemet azzal a szándékkal, hogy ha majd az anyaggyüjtés és írás láza alább hagy, újra tüzetesebben átdolgozom s a higgadt olvasó szempontjából mérlegelem. De, ha a közönség, mint te állítod, oly tü- 3
relmetlenül várja művemet, bocsássuk útnak s elindulásakor kívánjunk neki sok szerencsét. Egyébként a te pontos és lelkiismeretes munkád érdeme lesz, ha művem minél kevesebb hibával kerül a közönség kezébe.

M. Fabius Quintilianus műve a szónok kiképzéséről 12 könyvben Victorius Marcellusnak ajánlva.

I. KÖNYV.

Az 1. könyv tartalma: Bevezetés. A gyermek első elemi oktatása. Melyik jobb, otthon taníttatni a gyermeket, vagy nyilvános iskolába járatni? Hogyan lehet a gyermekben a tehetséget felismerni és fejleszteni? A grammatika. A szóbeli előadás kellékei és hibái. A nyelv törvényei. A helyesírás. A költői olvasmányok. A grammatikus további teendőiről. Szükséges-e, hogy a szónok egyéb tudományokhoz és művészetekhez is értsen? A zene. A mértan. Első oktatás a szavalásban és a taglejtésben. Lehet-e a gyermeket egyszerre ennyifélére tanítani?

BEVEZETÉS.

1 Mikor húsz évi tanítói működés után (ennyi időt töltöttem az ifjak oktatásában) nyugalomba vonulhattam, többen bizalmasan arra kértek, hogy írjak valamit a szónoklat elméletéről; én azonban sokáig nem mertem belevágni, mert tudtam, hogy igen jeles római és görög írók írtak már e tárgyról számos és nagy gonddal készült mű-
2 veket. De épen ez a körülmény, melyről azt hittem, hogy megkönnyíti rám nézve a kitérést e sürgetés elől, még kitartóbbakká tette őket, mert az eddigi szerzők eltérő, sőt gyakran homlokegyenest ellenkező nézetei között bajos volt eligazodniok, úgy hogy joggal megvárhatták tőlem, hogy ha nem találok is ki valami újat, legalább mondjak véleményt
3 a régiekről. Végre hát engedtem a kérésnek, nem annyira

azért, mintha biztam volna magamban, hogy a várakozásnak meg tudok felelni, mint inkább azért, mert restellettem kérésöket visszautasitani: mivel azonban a felölelt anyag terjedelmesebb lett, mint hittem, önként nagyobb feladatra kellett vállalkoznom, mint a minőt tőlem vártak; egyrészt azért, hogy tisztelőimet még jobban lekötelezzem magam iránt, másrészt, hogy ne kelljen taposott utakon járva egészen mások nyomdokain haladnom. Mert a többi 4
szónoklattanirók majdnem mind azon meggyőződésben fogtak munkájok megirásához, mintha nekik csak a szónoklattani dolgokban kellene megadniok a végső simitást olyanok számára, kik a többi tudományos ismereteknek úgyis birtokában vannak; tették ezt vagy azért, mert az előző tanulmányokat mint holmi alsóbbrendűeket lenézték, vagy, mert szerintök nem tartoznak az ő hivatásuk körébe, mert minden tudományágnak megvan a maga saját tennivalója, vagy, a mi legvalószinűbb, azért, mert ilyes alapvető elemi dolgok tanításával, bár szükségesek, sem dicsőséget, sem hálás elismerést nem lehet aratni épúgy, mint az épületnél is csak az ötlik szemünkbe, a mi a földből kimagaslik, az alapokat látni sem lehet. Nekem az 5
a meggyőződésem, hogy nincs a világon semmi, a mi a szónoklás művészetével összefüggésben ne volna s a mi nem volna szükséges arra, hogy valaki jó szónokká legyen, továbbá, hogy az alapelemek előrebocsátása nélkül semmiben sem lehet tökéletességre vinni: épen azért nem restellek azon alsóbbrendű dolgokhoz is leereszkedni, melyekre, mint alapokra lehet csak szilard épületet emelni épúgy, mint ha valakit rám bíznának, hogy faragjak belőle jó szónokot, kis korától kezdeném oktatni-nevelni. E művemet neked ajánlom, Victorius Marcellus, mert mint 6
jóbarátomat s kiváló tudománykedvelő férfiút legméltóbbnak tartlak kölcsönös szeretetünk e kitüntető zálogára,

de nemcsak ezért, bár ez is elég ok, hanem azért is, mert
e művemet Gaeta fiadnak oktatására, ki már kicsike ko-
rában határozott jeleit adta a tehetségnek, kiválóan alkal-
7 mas eszköznek tartom. Különben is a szónoklattannak
már két könyve forog közkézen az én nevem alatt, pedig
ezeket nem is én adtam ki s nem is arra voltak szánva.
Az egyiket ugyanis, mint két napi beszélgetés eredményét,
jelen volt s ezzel megbízott íródeákok jegyezték le. A má-
sikat több napon át írták le egyes tanítványaim, a meny-
nyire gyorsírói rövidítésekkel tehették, jóakaratú, de kissé
túlzott ragaszkodásból irántam s azt hitték, hogy megtisz-
8 telnek vele, ha elhamarkodva is, kiadják. Ez az oka, hogy
sok dolog e művemben is újra előfordul, azonban sok
változtatással, sok megtoldással, s az egész rendszeresebben,
erőmtől telhetőleg nagyobb gonddal kidolgozva.

9 Az a szónok, kit mi akarunk nevelni, legyen szónok
a szó ideális értelmében s ez csak tetőtől-talpig derék em-
ber lehet; ép ezért nemcsak kiváló beszélőképességet ki-
vánunk meg tőle, hanem a szívnek-léleknek összes jeles
10 tulajdonságait. Én ugyanis nem vagyok hajlandó megen-
gedni, hogy az erkölcsileg helyes élet szabályainak meg-
állapítása a philosophusok dolga (mint némelyek tartják)
mert hisz nem épen a szónok-e a hazának igazi polgára,
ki magán- és állami ügyek intézésére egyaránt hivatott
bölcs tanácsával igazgatja, jó törvényekkel megszilárdítja,
szigorú ellenőrzéssel a visszaélésektől megtisztítja az álla-
11 mot? Ezért, ámbár beismerem, hogy egyet-mást a philo-
sophusok műveiből veszek át, de teljes joggal azt állítom,
hogy ezek is a mi szakmánkba vágnak s tulajdonképen
12 a szónoklattan körébe tartoznak. Avagy mikor oly sokszor
kell beszélnünk az igazságosságról, bátorságról, önuralom-
ról s több effélékről, hogy alig eshetik meg tárgyalás, me-
lyen ezek egyikéről-másikáról szó ne volna s mikor mind

ezek fejtegetéséhez szónoki találékonyság és előadás is kívántatik, még kétségbe vonja valaki, hogy mindenütt, a hol csak szellemi erőre s szóbeli ügyességre szükség van, kiváló szerepe jut a szónoknak is? Hisz e kettő, mint 13
Cicero is egész világosan kimondja,[2] nemcsak természettől fogva, de a gyakorlati életben is a legszorosabb kapcsolatban van egymással, úgy hogy bölcs ember és ékesszóló ember egy fogalmat jelent. Később aztán e szellemi foglalkozás részekre oszlott s az emberek kényelemszeretete külön tudományágakat teremtett. Mikor ugyanis a beszédbeli ügyesség kenyérkeresetté lett s kezdtek az ékesszólás áldásaival visszaélni, az úgynevezett jó szónokok kihagyták számításukból az erkölcsi tartalmat. Ezt azután mint 14
valami gazdátlan jószágot, holmi gyengébb tehetségek kaparitották körmeik közé. Ettől fogva egyesek, a nélkül, hogy magokat fáradsággal jó szónokokká képezték volna, a szívképzésre s erkölcsi szabályok felállítására szorítkoztak s így, bár csak egy részt, igaz, hogy a fontosabbat, foglaltak le magok számára — ha ily részekre osztás egyáltalán lehetséges volna — mégis bizonyos fenhéjázással, azt követelték, hogy egyedül őket nevezzék bölcseségkedvelőknek, pedig ezt a sokatmondó nevet még a legjelesebb hadvezérek avagy a legfontosabb ügyek intézésében sőt egész államok kormányzásában kiváló híres államférfiak sem merték a magok számára lefoglalni. Ezek ugyanis inkább nagy tettekkel, mint sokat igérő nagy mondásokkal akartak jeleskedni. Megengedem ugyan, hagy a bölcseség régi 15
tanitói közül sokan nemcsak hirdették az erkölcsös tanokat, hanem ezek szerint éltek is, de korunkban e nevet igen sokan csak takaróul használják nagy erkölcsi fogyatkozásaik palástolására. Nem erényekkel és tudományos képzettséggel pályáznak a philosophus névre, hanem szigorú, komor tekintetökkel, aztán külsejökkel s a többi embe-

rektől elütő megjelenésökkel takargatják romlott erköl-
16 cseiket. Azzal pedig, a mit ők a philosophia kizárólagos tárgyának hirdetnek, mi is kivétel nélkül valamennyien foglalkozunk. Mert ki az, ha csak nem egészen elvetemült ember, a ki ne beszélne arról, mi igazságos, méltányos és erkölcsileg jó? Nem fürkészi e még egyik-másik paraszt ember is némely természeti tünemények okait? Mert a szavaknak sajátos és a többitől megkülönböztető jelentésére mindenkinek egyformán figyelnie kell, ha azt akarja, hogy
17 beszédjét megértsék.[3] De a szónoknak ezt mindenkinél jobban kell tudnia s élő szóval kifejeznie s ha igazi szónok, erkölcsi szabályokat sem kér kölcsön a philosophus-iskoláktól. Egyelőre azonban még mindig azon írókhoz kell folyamodnunk, a kik a szónoklatnak, mint említettem, parlagon hagyott, még pedig fontosabb mezejét elfoglalták s azon kell lennünk, hogy a sajátunkat visszakövetelj ük, de nem olyanformán, hogy az ő találmányaikat tegyük magunkévá, hanem hogy megmutassuk nekik, hogy eddig
18 más malmán őröltek. Legyen tehát a szónok érdemes a valódi bölcs nevére; és pedig nemcsak erkölcsi tekintetben kifogástalan (mert véleményem szerint, bár vannak, kik az ellenkezőt állítják, ez magában nem elég), hanem tudományos képzettség és szónoki tehetség dolgában is.
19 Lehet, hogy ilyen szónok még nem létezett a valóságban, de ezért nekünk mégis a legmagasabb czélra kell törekednünk; épigy tettek a régiek is, a kik bár tudták, hogy tökéletes bölcs ember még nem volt a világon, mégis hir-
20 dették a bölcseség tanait. Mert bizonyára valami létező a tökéletes szónok eszménye s az emberi szellem azt tehetségeinél fogva képes is elérni. De ha nem sikerül is ez magasabbra jut az, a ki igyekszik feljutni a hegy tetejére mint az, a ki kislelkűen lemondva a czél elérésének lehetőségéről, mindjárt a hegy lábánál megállapodik.

Még inkább számíthatok elnézésre, ha bizonyos, ke- 21
vésbbé fontos, de tervbe vett művemhez szükséges dolgokat sem mellőzök. Művem első könyve ugyanis azokat foglalja magában, a mik a szónoknak szorosan vett teendőit megelőzik. A második könyvben a szónoki oktatás első elemeit tárgyaljuk azon kérdés fejtegetésével, mi a rhetorika lényege. Öt könyv ezután az anyag fel- 22
találásáról (ehhez tartozik az elrendezés is), négy pedig a szónoki stílusról fog szólni; ide tartozik a beszéd betanulása és élő szóval való előadása. Végül még egy könyvben magának a szónoknak adunk útbaigazításokat s csekély erőinkhez képes kifejtjük, milyen legyen a szónok erkölcs és jellem dolgában, minő elvek vezéreljék peres ügyek elvállalásában, mikepen szerezzen magának ezekről tájékozást, hogyan kell vinnie a peres ügyeket, a szónoki előadás melyik faját kell választania, mikor kell felhagynia az ügyvédkedéssel s minő tanulmányokkal kell azután foglalkoznia. Egész művemben az egyes fejezetek anyagának 23
megfelelőleg oly előadásmódot fogok használni, mely nemcsak a szakembereket tájékoztatja azon dolgokban, melyeknek tudása egyesek előtt kizárólag jön tudomány számba, s nemcsak, hogy úgy mondjam, a rhetorikának műszabályait fogja ismertetni, hanem a természetes beszélőképességet és szónoki erőt is képes lesz fejleszteni. Mert egyes száraz tankönyvek erőltetett tudalékosságukkal 24
s elvont szőrszálhasogatásukkal igen sokszor minden nemesebb erőt kiölnek a nyelvből, az életerős, friss tehetséget megfojtják, puszta csontvázat állítanak elénk, mely époly szükséges, mint a csontokat összetartó inak, de takaró izmok nélkül mitsem ér. Azért mi nem csupán szá- 25
raz kivonatot adunk, mint a legtöbb tankönyvíró, hanem mindazt, a mit a szónok kiképezésére jónak és hasznosnak gondoltunk, összefoglaltuk e tizenkét könyvbe rövi-

den és világosan. Mert ha minden egyes dologról mindazt elmondanók, a mi elmondható, se vége se hossza nem
26 lenne e műnek. Azt azonban mindenekelőtt ki kell jelentenem, hogy természetes tehetség nélkül hasztalan minden elmélet és szabály. Azért e mű épúgy nem való annak, kinek Isten tehetséget nem adott, mint nem veszszük hasznát gazdászati műveknek, ha földjeink talaja terméketlen.
27 Vannak még egyéb velünk született hasznos tulajdonok is, így a jó hang, erős tüdő, egészséges szervezet, bátor és kellemes külső fellépés; e tulajdonok, ha csak kis mértékben is, de megvannak, észszerű gyakorlással fejleszthetők; néha azonban annyira hiányoznak, hogy még a tehetség és szorgalom nyujtotta szellemi javakat is lerontják; viszont ezek egymagokban, tapasztalt mester útmutatása nélkül, ha a kellő szorgalom hiányzik s magunkat az írásban, olvasásban és beszédben sokat és folytonosan nem gyakoroljuk, mitsem érnek.

I. FEJEZET.

A gyermek első elemi oktatása.

1 Az apának mindjárt fia születésekor a legszebb reményekkel kell eltelve lennie; annál nagyobb gondot fordít majd reá. Alaptalan ugyanis az a panasz, mintha csak nagyon kevés gyermeknek volna képessége a hallottak felfogására s a legtöbb csak az időt és fáradságot fecsérlené, mert úgy sincs tehetsége. Sőt ellenkezőleg, a gyermekek jóval nagyobb része találékony és tanulékony. Természetes, hisz erre születik az ember; valamint a madár repülésre, a ló futásra van teremtve, a vad állatok pedig arra, hogy kegyetlenek legyenek: épúgy nekünk is velünk született sajátunk az észbeli tevékenység és ügyesség; ezért

tartják lelkünket égi eredetűnek. A tompaelméjű és buta 2
gyermek époly rendellenes és kivételes jelenség, mint testileg a torz- és korcsszülöttek s ezek száma aránylag nagyon csekély. E mellett szól az is, hogy a legtöbb gyermek a legszebb reményeket ébreszti szülőiben s ha ezek idővel füstbe mennek, világos, hogy nem a természet oka ennek, hanem a gondozás hiánya. De mégis egyik gyer- 3
mek tehetségesebb, mint a másik. Megengedem s ennek megfelelőleg az egyik többet bír, mint a másik, de nincs a világon olyan gyermek, a ki szorgalommal semmire se vinné. A ki ezzel tisztában van, az mint szülő mindjárt kezdetben a legnagyobb gondot fordítsa fiának, mint szép reményekre jogosító szónoknak kiképezésére.

Mindenekelőtt arra kell ügyelni, hogy a dajkák ne be- 4
széljenek hibásan; Chrysippus meg épen azt szerette volna, hogy, ha lehetséges, bölcsek legyenek, de legalább is, hogy a körülményekhez képest mindig a legalkalmasabbakat válaszszuk. Mindenesetre előbbre való, hogy erkölcsi tekintetben legyenek kifogástalanok, de beszédjök is legyen hibátlan. Őket hallja a gyermek először beszélni, őket utá- 5
nozva igyekszik egyes szavakat kiejteni. Már pedig természetünknél fogva azt őrizzük meg leghívebben, a mit kis korunkban láttunk, hallottunk, épen úgy, mint az új edény annak ízét tartja meg, mit először tartottak benne s a gyapjú szövetből sem lehet a festéket kimosni, melybe hófehéren mártottuk. S az ilyen dolgok közül is jobban megmarad a rossz, mint a jó. A jóból ugyanis könnyen lesz rossz, de a rosszból alig válik valaha jó. Azért ne tanulja meg a gyermek kisded korában se a hibás beszédet, melyről később le kellene szoktatni.

A szülőktől pedig megkívánom, hogy minél művel- 6
tebbek legyenek. De nemcsak az apákat értem itt. Mert hisz tudjuk, Corneliának, a Gracchusok anyjának, nem kis

érdeme volt abban, hogy fiai jeles szónokok lettek, hisz az ő magas irodalmi műveltségéről ma is tanúskodnak levelei; Laelia,[4] C. Laelius leánya, beszédjében atyja nemes ízlését tükröztette vissza és Hortensiának, Qu. Hortensius leányának, a triumvirek előtt tartott beszéde[5]
7 nemcsak nemének válik becsületére. Azonban az olyan szülők is, kiknek nem nyílt alkalmuk magokat képezniök, ne vessék el azért gyermekeik oktatásának gondját; sőt annál nagyobb gondot fordítsanak rájok egyéb tekintetben.

A rabszolgákról, a kiknek társaságában a mi leendő szónokunk nevelkedik, ugyanaz áll, mit fönnebb a dajkákról mondottunk.

8 A nevelőktől (pædagogi)[6] ezenkívül még megköveteljük, hogy vagy legyenek igazán művelt emberek — s erre igen nagy súlyt kívánok vetni — vagy ha nem azok, ismerjék ezt el magokról. Nincs rosszabb az olyan embereknél, kik alig jutottak tovább az ábéczénél s mégis azt képzelik magokról, hogy kanállal ették a tudományt. Ugyanis rangjukon alul valónak tartják, hogy a tanító szerepéről hozzáértők javára lemondjanak s mintegy beleélik magokat abba, hogy másoknak parancsoljanak, minek folytán e népség rendesen elbizakodottá lesz, basáskodva, sőt néha zsarno-
9 koskodva tanítják ostobaságaikat. Néha tanítványaik erkölcseire is káros hatással van a félszegségök. Így például Leonides, Nagy Sándor nevelője, mint a babyloniai Diogenes[7] beszéli, tanítványában több oly bűnös hajlamot fejlesztett ki, melyeknek később, erőteljes férfiú korában, mint hatalmas király is rabja maradt ama gyermekkori nevelés következményekép.

10 Ha valaki azt tartja, hogy túlságos sokat kívánok, gondolja meg, hogy szónokot képezni nem könnyű dolog még akkor sem, ha minden szükséges feltétel megvan hozzá; meg aztán, hogy ezenfelül még sok nehéz dolog

van hátra. Szükség van ugyanis folytonos tanulásra, kitünő mesterekre és sokféle tudományos ismeretekre. Azért 11
mi mindenütt azt írjuk elő, a mi a legjobb; ha pedig valakinek terhére esik azt követni, nem a mi elméletünk bánja meg, hanem az illető maga.

De ha nem vagyunk ily szerencsés helyzetben s nincsenek olyan dajkáink, szolgáink, nevelőink, a milyeneket legjobban szeretnék, akkor legalább egy legyen állandóan vele, a ki a nyelvet tisztán beszéli s ez aztán, ha a többi cselédség valamit hibásan mond, azonnal kijavítja s nem engedi fülébe ragadni. Magától értetődik, hogy a mit fönnebb ajánlottam, az a helyes, ez utóbbi csak akkor jó, ha másképp nem lehet segíteni.

Részemről jobban szeretném, ha a gyermek a görög 12
nyelvvel kezdené, mert a latint, minthogy többen beszélik, nélkülünk is megtanulja; másrészt meg az egyes tudományokban úgyis a göröggel kell kezdeni, mert a mi tudományos irodalmunk a görögből fakadt. Nem szabad 13
azonban annyira túlzásba vinni a dolgot, hogy a gyermek jó ideig csak görögül beszéljen és tanuljon, mint legtöbb helyen szokás Ebből származik ugyanis a sok hibás kiejtés, idegenszerű hangsúlyozás és kifejezés; megszokják t. i. a folytonos gyakorlat folytán a görögös szerkezeteket, fordulatokat, aztán kérlelhetetlen makacssággal erőszakolják rá ezeket a másik nyelvre is. Nemsokára reá tehát 14
meg kell kezdeni a latint is és csakhamar párhuzamosan kell haladni. Ha azután mindkét nyelvet egyforma gonddal kezeljük, egyik sem lesz a másiknak hátrányára.

Némelyek szerint a gyermeket nem szabad hét éves 15
kora előtt tanulásra fogni, mert csak ebben a korban tudja a tanultakat megérteni s a tanulással járó fáradságot elviselni. Egészen Aristophanesig,[8] a híres nyelvtudósig legtöbben azt tartották, hogy ez volt Hesiodus véleménye

is; ő vonta először kétségbe, hogy a ὑποθῆκαι[9] című tankölteménye, melyben ez állítás foglaltatik, e költőnek
16 műve. Azonban Hesioduson kívül más írók is ugyanezt tanították, köztük Eratosthenes[10] Helyesebb azok véleménye, kik azt ajánlják, hogy a gyermeket életének egyetlen szakában sem szabad oktatás-nevelés nélkül hagyni; így vélekedik Chrysippus[11] is, a ki, bár csak három évig hagyja a gyermeket a dajkák kezében, már ezektől is megkívánja, hogy minél jobb erkölcsi oktatásokkal igyekezzenek
17 a gyermekek lelkére hatni. Aztán miért ne volna alkalmas tudományos képzésre az a kor, mely erkölcsi oktatások befogadására már képes? Azt is tudom, hogy az egész szóban forgó időszak alatt alig lehet annyi eredményt elérni, a mennyit később egyetlen év felmutatni képes. De mégis azt hiszem, hogy az ellenkező véleményen levők nem a tanítványokon, hanem a tanítókon akartak e te-
18 kintetben könnyíteni. Különben is azután, hogy már beszélni tudnak, mi okosabbat tehetnének a gyermekek? Mert valamivel csak kell őket foglalkoztatni. Avagy miért vessük meg azt a csekély hasznot, melyet hét éves korig húzhatunk, bármily kicsi is az? Mert bizonyára bármi kevés is az, a mit ezen előző korban tanul a gyermek, mégis abban az évben, mely alatt e csekélységet később meg-
19 kellene tanulnia, majd fontosabb dolgokat tanulhat. Ha ezt évről-évre folytatjuk, lassankint mégis csak viszszül valamire; s az az idő, melyet a gyermekkel hasznos elfoglaltságban töltetünk el, tiszta nyereség az ifjúkornak. Ugyanezt tanácsoljuk a későbbi években is; a gyermek sohase kezdjen későn annak a tanulásába, a mit bizonyos korban meg kell tanulnia. Ne vesztegessük el tehát mindjárt az első éveket és pedig épen azért ne, mert a tudományok elemeinek elsajátítása pusztán az emlékezőtehetség dolga, ez pedig a gyermekkorban jobb, mint bármikor

Jól tudom azonban, mit lehet ettől vagy attól a kortól követelni s eszem ágában sincs azt gondolni, hogy mindjárt a zsenge korban keményen fogjuk a gyermeket s megfeszített munkát kívánjunk tőle. Sőt épen arra kell vigyázni, hogy a gyermek a szellemi munkát, melyet még meg nem kedvelt, időelőtt meg ne utálja s a szájába ragadt keserű íz a gyermekkor évein túl is meg ne borzongassa. Olyan legyen neki e foglalkozás, mint a játék; majd kérni kell őt, majd dicsérni s mindig azon lenni, hogy örömet találjon abban, hogy tudott valamit, ha néha nincs kedve valamihez, egy másik gyermekkel kezdjük ugyanezt s akkor irigység fogja el; néha jó, ha versenyre is kel, hadd gondolja többször, hogy ő a győztes; buzdítsuk még jutalommal is; ez iránt e kor különösen fogékony. 20

Ily aprólékos utasításokat adunk, pedig azt igértük, hogy szónokot fogunk nevelni, de hát a tudományoknak is megvan a gyermekkoruk s valamint a később legedzettebb testű emberek is kezdetben bölcsőben és tejen nevelkedtek: épúgy az is, a kiből később igen híres szónok lett, valamikor nyöszörgött s eleinte gagyogva próbált beszélni s összezavarta a betűk hangjait. Aztán, ha valaminek tudása magában még nem elégséges, abból még nem következik, hogy azt megtanulni felesleges. Mert ha senkisem róhat meg azért egy apát, hogy fia nevelésében így csekélységekre is gondot fordít, miért volna helytelen, ha valaki közre adja azt, mit családi körben jónak tapasztalt. És pedig annál helyesebb ez, mivel a kisebbek a kisebb dolgokat könnyebben felfogják. S valamint a test tagjai bizonyos mozgásokra csak a gyenge korban mutatnak hajlandóságot, épúgy a lélek is sok dologra már alkalmatlan épen ereje, szívóssága miatt. Avagy Fülöp, a makedonok királya, fiának, Sándornak a tudományok elemeiben való oktatását egy Aristotelesre bízta volna-e 21 22 23

vagy elfogadta volna-e ez ama megbízást, ha nem volt volna abban a meggyőződésben, hogy mindjárt a tudományok elemeiben egy tökéletes mester tud legjobb oktatást adni s hogy ez az alapvetés az összes későbbi tanulmányokra fontos? Képzeljük tehát, hogy egy Nagy Sándort tesznek ölünkbe s bíznak gondjainkra, ki megérdemli azt a nagy odaadást (ámbár melyik szülő nem hiszi ezt a maga gyermekéről): s én restelljem mindjárt az elemi oktatás első fokán a legrövidebb eljárásokat ajánlani?

Így például nekem legalább nem tetszik az az általánosan bevett szokás, hogy a gyermek előbb tanulja a betűk nevét és sorrendjét, mint alakját. Ez az eljárás csak megnehezíti a betűk felismerését, mert a gyermek azután már nem a betűk körvonalaira ügyel, hanem azok sorrendjére, úgy a mint előzőleg kívülről megtanulta. Azért ajánlják azt, hogy mikor a gyermek a betűket már a rendes ábécé sorban eléggé emlékezetébe véste, visszafelé is mondassuk el vele, majd zavarjuk össze a sorrendet mindaddig, míg a betüket nemcsak sorrendjök, hanem alakjuk után is fel nem ismeri. De legjobb úgy eljárni, mint az emberek megismerésében, a külalakot és nevet egyszerre jegyeztessük meg vele. Egyébként a mi a betük tanításában nem válik be, esetleg jó lehet a szótagolásnál. Ellenben nem tartom helytelennek azt a másik felkapott szokást, hogy a gyermekeknek a tanuláshoz való kedvök fokozására elefántcsontból készült betüket adunk vagy ha esetleg más valamit tudunk kitalálni, a mivel örömet tudunk nekik szerezni, úgy hogy azt folyton tartsák kezökben, szivesen nézegessék s nevét mondogassák.

Mikor pedig már a gyermek kezd betüket irogatni, nagyon jó a betüket minél szebben táblára vésni, hogy ezek vonalait mintegy csapáson haladva követhesse íróveszszejével. Így t. i. nem húzhat hibás vonást, mint a viasz-

táblán (mert a kivésett betüalak két széle feltartja s nem engedi kitérni az íróvesszőt) s azáltal, hogy többször és mindig gyorsabban halad végig a betü biztos körvonalain, elősegíti a kéz izületeinek hajlékonyságát s nem lesz rá szüksége, hogy valaki kézen fogva vezesse betüről betüre. Az előkelő világ rendszerint nem igen törekszik arra, hogy 28
olvasható és gyors írása legyen, pedig ez nagy hasznára van az embernek. Annak ugyanis, a ki magát tudományosan képezni akarja, folyton írogatnia kell, csakis úgy lehet igazi és alapos müveltségre szert tennie; már pedig a lassú írás a gondolatmenetet is késlelteti, a rossz és elhányt írás pedig olvashatatlan; nem volna hát más hátra, mint tollba mondani, ha azt akarjuk, hogy valami le legyen írva. Azért mindig és mindenütt, de különösen titkos és 29
bizalmas levelekben jó, ha az ember ez irányban is kellő gyakorlottságra tesz szert.

A szótagolásra nincs rövidebb módszer, mint az összes 30
szótagok kiejtését megtanulni s nem szabad, mint többnyire teszik, a legnehezebb szótagokat későbbre hagyni, mikor már egész szók kiírásánál fordulnak elő. Sőt abban 31
sem szabad megnyugodni, ha a gyermek mindjárt első hallás után helyesen ejtette ki a szótagot; sokkal jobb folyton ismételtetni és gyakoroltatni; ép így az olvastatásnál is jobb, ha nem sürgetjük a szótagok összekapcsolását és a gyorsabb olvasást mindaddig, míg a betüknek egymással való összekötése megakadás, tétovázás, sőt gondolkodás nélkül nem megy. Csak ezután kezdje a gyermek a szótagokat szókká s ezeket mondatokká összefoglalni. Nem 32
hinné senki, mennyire hátráltatja a jó olvasást az elhamarkodás. Ebből származik ugyanis a kapkodás, akadozás, ismétlés, mivel a gyermek elbizakodottságában többet mer, mint a mire képes s ha egyszer hibázott, elveszti önbizalmát abban is, a mit már tud. Tehát mindenekelőtt erősen 33

hangsúlyozva kell olvastatni és pedig szótagolva, aztán összefüggőleg, de jó ideig egész lassan, míg hosszú gyakorlat után hibátlanul és gyorsan nem megy az olvasás.
34 Ahhoz ugyanis, hogy valaki olvasás közben mindig jobbra tekintsen (ezt az összes tanítók hangsúlyozzák) s előre nézze, mi következik, nem elég csupán olvasni tudni, ehhez gyakorlat is kell; miközben ugyanis a következő szót vagy szavakat nézzük s az előzőket kimondjuk, nehéz és megosztott szellemi munkát kell végeznünk olyképen, hogy mást teszünk beszélő szerveinkkel és mást szemeinkkel. Mikor aztán a gyermekkel, mint szokták, szavakat kezdünk iratni, nem lesz hálátlan dolog arra ügyelni, hogy a fáradságot ne közönséges és épen eszünkbe ötlő szavakra
35 vesztegesse. Ugyanis egy fáradsággal mindjárt megtanulhatja a nyelv homályosabb szavainak jelentését (a görögök γλῶτται névvel jelölik ezeket) s így az elemek tanulása közben oly dolgot sajátít el, mire később külön kellene időt s fáradságot fordítania. S ha már ily aprólékos dolgokról tárgyalunk, arra is ügyeljünk, hogy a versek, melyeket a gyermekkel másoltatunk, ne legyenek holmi üres, közömbös mondatok, hanem legyen bennök erkölcsi tar-
36 talom. Az ilyen mondásokat késő öreg koráig megjegyzi az ember s a mi a gyermeknek gyenge, fogékony lelkébe egyszer bevéső dik, az később is hatással lesz jellemére. Ezenkívül híres férfiak jeles mondásait s különösen költőkből válogatott szép helyeket (ezeket még inkább kedvelik a gyermekek) mintegy játszva tanultathatunk be velök. A szónoknak ugyanis (majd annak idején bővebben kifejtem) jó emlékezőtehetségre van leginkább szüksége s ezt legjobban folytonos gyakorlással lehet táplálni s élesíteni; abban a korban pedig, melyről most szólunk, úgysem bír az ember a maga erejéből semmitsem alkotni, teremteni, úgy hogy majdnem pusztán és kizárólag az

emlékezőtehetség fejlesztésére kell a tanító gondjának szorítkoznia. Nagyon ajánlatos e korban arra szoktatni a 37
gyermekeket, hogy egyes nehezen kiejthető szavakat s verseket, melyek mesterkélten összeválogatott nyelvtörő s egymáshoz kapcsolva még nehezebben kimondható döczögős szótagokból és szavakból vannak összefűzve, minél gyorsabban mondogassanak, miáltal kiejtésök még tökéletesebb, beszédjök még értelmesebb lesz (a görögök χαλινοὶ vagy χαλεποὶ néven nevezik ezeket). Látszólag jelentéktelen dolog, de ha elhanyagoljuk, a nyelvnek számos apróbb hibája később helyrehozhatatlan fogyatkozássá csontosodik, ha a gyermekévekben ki nem irtjuk.

II. FEJEZET.

Melyik jobb, otthon taníttatni a gyermeket, vagy nyilvános iskolába járatni?

Lassankint azonban kezd a mi növendékünk serdülni, 1
elszakad az anya kebeléről s megkezdődik a komoly tanulás. Azért most van leginkább helyén arra a kérdésre felelni, jobb-e a gyermeket a tanulás idejére otthon fogni s a családi tűzhely falai közé zárni vagy valamely népes iskolába küldeni s mintegy[12] nyilvános tanítókra bízni. Azt 2
látom, hogy úgy a leghíresebb államok alapítói és törvényhozói, mint a legjelesebb írók is az utóbbi nézeten voltak. Tagadhatatlan azonban, hogy e majdnem általános bevett szokástól egyesek egyéni meggyőződésöket követve eltérnek. E tekintetben úgy látszik, főleg két indítóok vezeti őket: az egyik az, hogy a gyermekek erkölcseit szerintök jobban megóvhatni, ha nem engedjük őket abban a korban levő ifjak közé keveredni, a melyben leghajlandóbbak a rosszra s melyben, fájdalom, bár ne volna igaz,

oly sok ifjú szenved erkölcsi hajótörést; a második ok az, hogy bárki legyen is az a tanitó, bizonyára több időt szentelhet egy gyermeknek, mint ha ugyanazt az időt több kö-
3 zött kell megosztani. Az előbbi ok mindenesetre igen fontos: mert, ha állana az, hogy az iskola a tudományokban gyarapodást szerez, de az erkölcsökre káros, akkor azt mondanám, inkább legyen abból a gyermekből tisztességes ember, mint akár a legkitűnőbb szónok. Csakhogy véleményem szerint e két dolog elválaszthatatlanul összefügg egymással. Azt állítom ugyanis, hogy szónok csak tisztességes ember lehet s ha nem az, inkább ne legyen szónokká, még ha azzá lehetne is. Nézzük tehát először ezt.
4 Azt tartják, hogy a gyermek az iskolában erkölcsileg elromlik; igaz, hogy van erre eset, de ez otthon is megesik; aztán valljuk meg őszintén, mindkét helyen sok példa van úgy egyikre, mint másikra, hogy t. i. néha csorba esik a jóhírnéven, néha meg a legkisebb folt sem esik rajta. Attól függ az egész, milyen az illető gyermek alaptermészete s mennyi gondot fordítanak rea. Tegyük fel, hogy a gyermek természettől fogva hajlandó a rosszra, hozzá ha még nem fejlesztjük benne kis korában a szeméremérzetet s nem fordítunk kellő gondot ennek megőrzésére: az ilyen gyermek teljes elkülönítés mellett is alkalmat talál aljas tettekre. Mert lehet ám a házi tanitó is erkölcstelen s a romlott cselédekkel való érintkezés époly veszedelmes, mint
5 tisztességtelen szabad emberekkel. Ellenben, ha a gyermek alaptermészete jó s a szülők éber és körültekintő figyelemmel kisérik fejlődését: választhatnak melléje feddhetetlen erkölcsű tanitót (okos szülők erre különös gondot fordítanak s beadhatják a legszigorúbb iskolába s még ekkor is állandóan mellette lehet a családnak valamely komoly jóbarátja vagy hű szabadosa, kinek állandó társasága még az oly fiúra is javító hatással lesz, ki miatt talán aggodalmaink voltak.

Ezen aggodalmakat könnyen el lehetne hát oszlatni: csak 6
mi magunk ne rontanók el gyermekeink erkölcseit. Mindjárt kisded korukban rászabadítjuk őket az élvezetekre. Az az elpuhult nevelés, melyet mi elnézésnek szoktunk nevezni, minden testi és szellemi erőt és ellenállóképességet kiöl a gyermekből. Avagy miféle vágyai lesznek felnőtt korában annak, ki mint gyermek biborszőnyegeken szokott csúszni-mászni? Alig tud még egy-két szót kinyögni, a szakácscsal máris meg tudja magát értetni s osztrigát kér. Előbb fejlesztjük izlő képességét, mint erkölcsi érzékét. Puha pamlagokon nőnek fel s ha egyszer járni kez- 7
denek, két oldalról is kézen fogják s támogatják őket. Ha valami illetlen szót mondanak, még boldogan megmosolyogjuk Olyan kifejezéseiket, minőket még alexandriai kedvenczeinknek[13] sem bocsátanánk meg, nevetéssel, csókkal jutalmazzuk. Nem csoda; tőlünk tanulták, tőlünk hallják folyton. Látják «barátnőinket», szeretőinket; minden vendégség al- 8
kalmával hangzik a trágár dal, s a mit pirulás nélkül elmondani sem lehet, színről-színre látják. Mindezt megszokják, majd második természetökké válik. Megtanulják a szerencsétlenek azt, mielőtt tudnák, hogy bűn: azért, mikor iskolába kerülnek, egészen elpuhulva, elernyedve már magokkal hozzák oda mindezen rosszat, nem pedig ott tanúlják.

«De hát egy tanító egy tanítványra mégis csak több időt 9
fordíthat.» Mindenekelőtt semmi sem áll útjában, hogy az az egy tanító, bárki legyen is az, állandóan vele legyen azzal a fiúval, ha iskolába jár is. De ha e kettőt nem lehetne is összekötni, inkább adnám gyermekemet jónevű tanítók nyilvános iskolájába, mint holmi kéteshírű egyes nevelők kezeibe. Mert 10
minden igazi jó tanító annak örül, ha minél több tanítvány látogatja iskoláját s magáról úgy gondolkozik, hogy még nagyobb számú hallgatóságot érdemelne, ellenben a

gyengébbfajta tanítók gyengeségök tudatában nem restelle
nek egy-egy tanítványhoz szegődni, s úgyszólván a pæda
11 gogus szerepére vállalkozni. De még ha sikerülne is vala
kinek akár összeköttetései révén, akár pénzáldozat árá
vagy szívesség útján igen képzett s párját ritkító házi ta
nítót találnia, azért nem fog egész nap azzal az egy tanít
ványával vesződni. Avagy képzelhető-e olyan tanítvány, k
reggeltől-estig feszült figyelemmel tudna foglalkozni a nél
kül, hogy esze ki ne fáradna, épúgy, mint az ember szem
a folytonos nézésben? Nem is említve azt, hogy a tanú
12 lásnak legtöbb idejét a csendes foglalkozás köti le: ha
tanuló ír, kívülről tanul vagy valami felett gondolkozik
úgy sincs mellette a tanító, sőt ilyenkor bárkinek jelen
léte csak zavarólag hat. Olvasmány közben sincs mindi
előolvasóra vagy magyarázóra szükség, mert különbe
mikor jutna annak a sok írónak végére? Csekély idő ke
tehát ahhoz, hogy a tanuló egész napi teendőjét ellenőri
13 hessük. Ép azért, a mit egyeseknek előadunk, többen
hallgathatják s a legtöbb dolog olyan természetű, hogy a
előadónak hangja egyszerre valamennyi hallgató fülébe
eljuttatja. Nem is említem a szónoki vázlatok készítését
próbaszónoklatok tartását: ezeken akárhány hallgató jele
14 lehet s valamennyi egyformán megértheti az egészet. A t
nító hangja ugyanis nem olyan, mint az ebéd, ha többe
vannak hozzá, kevesebb jut egynek, hanem olyan, mint
nap, egyformán süt mindenkinek. A nyelvtanár is, ha
különféle szólásmódokról, tudományos kérdésekről tart el
adást, eseményeket beszél el vagy költeményeket fejtege
mindezt annyian megtanulhatják, a hányan hallgatják
15 «Azonban nagyobb számú tanulóval bajos a magyarázat
elmondatni s a hibákat javítani.» Megengedjük, hogy ez há
ránya a dolognak (de hát van-e a világon, a mi minde
tekintetben kielégít mindenkit?), de majd összemérjük e

annak hasznos oldalával. «Azt azonban mégsem akarnám, hogy a gyermeket oda küldjék, hol nem viselik kellőképen gondját.» De hisz a jó tanító sohasem veszi magára több tanuló oktatásának terhét, mint a hánynyal meg tud birkózni, aztán meg főképen arra törekedjünk, hogy a tanítóval minden tekintetben jó barátságban legyünk s mikor fiúnkat tanítja, ne pusztán a kötelességérzet vezesse, hanem a hozzánk való rokonszenves jóindulat. Így mindig különös figyelemre számíthatunk részéről. És bizonyára az a 16
tanító, a melyik csak némi tudományos képzettséggel is bír, az olyan fiúval, kiben felismeri a törekvést és tehetséget, már a saját jó hírneve érdekében is behatóbban foglalkozik. De ha a túlságosan népes iskolákat kerülendőknek tartjuk is (bár ezt sem ismerem el mindig, mert lehet, hogy egyik-másik tanító érdemes arra, hogy nagy számmal keressék fel az ifjak), ez még nem jelenti azt, hogy az iskolákat egyáltalában kerüljük: mert más kerülni azokat és más megválogatni.

Miután az ellenünk felhozott érveket megczáfoltuk, 17
most előadjuk a magunk nézetét is a dologról. A leendő 18
szónok, kinek a legnagyobb nyilvánosság előtt, a politikai élet színterén kell szerepelnie, már kis korától szokja meg, hogy ne féljen az emberektől s ne töltse életét remete vagy szobatudós módjára sápasztó magányban. Ösztönözni és fejleszteni kell az elméjét, mert az olyan félénk visszavonultságban vagy erőtlen önbizalmatlanság vesz erőt rajta s mint az árnyékba jutott fa elsenyved, vagy ellenkezőleg, hiú önteltségében felfuvalkodik; nagyon természetes ugyanis, a ki magát sohasem méri össze másokkal, sokat képzel önmaga felől. Ha azután tanulmányairól a nyilvánosság 19
előtt kell számot adnia, a napfény elvakítja s minden meglepi, mert minden új neki, mint a ki elkülönítve az emberektől tanulta azt, a mit az emberek szemeláttára kell

gyakorolnia. Nem említem az ifjúkori barátságot, me
késő öregkorban sem szokott meglazulni s mintegy sze
kötelékkel fűzi össze a rokon lelkeket. Mert még egy vi
lásos társulat tagjait sem kapcsolja szentebb kötelék egyl
mint az iskolatársakat. Magát az úgynevezett társas ös
tönt hol fogja elsajátítani a gyermek, ha elzárkózik
emberekkel való érintkezéstől, mikor az nemcsak az e
bernek, de még az oktalan állatnak is veleszületett term
szeti szüksége? Aztán otthon csak abból tanúlhat, a n
neki magának mondanak, míg az iskolában abból is,
mit másoknak. Naponkint sok dolgot hall dicsérni, sok
korholni; még az is hasznára válik, ha mást hanyagság
ért megrónak, szorgalmáért megdicsérnek; a dicséret r
mes versenyre hívja, restelli, ha elmarad kortársai mögö
dicsőséget talál abban, ha idősebbeket legyőzhet. Mind
ösztönzi a lelket s bár a nagyravágyás magában véve hi
gyakran mégis erények fakadhatnak belőle. Emlékszem
hogy tanítóim azt a üdvös szokást követték, hogy miko
gyermekeket osztályokba sorozták, sorban tehetségök s
rint jelölték ki őket szónokolni s így kiki annál előbb
volt a sorban, minél nagyobb előmenetelt tanúsított. A
gén aztán megbirálták az eredményt s kihirdették. V
ott küzdelem a pálmáért; az osztályban elsőnek küzd
fel magát meg épen nagy dicsőség volt. De nem csup
egyszer történt osztályozás, minden harminczadik nap
újra alkalom nyílt a legyőzöttnek a versenyre. Így e
részt a győztes nem bizakodott el győzelmében s nem
gyott alább buzgalmával, másrészt a legyőzöttet az ell
seredés a csorba kiköszörülésére ösztönözte. S a menny
mostani eszemmel visszafelé tudok következtetni, hatha
sabb ösztönzés volt ez nekünk a szónoklattan szorgalm
tanulására, mint tanítóink buzdítása, sőt szüleink szí
óhajtása. Valamint érettebb korúaknál a tudományokb

való haladásnak éltető eleme a versenyzés, épúgy a még kiskorú kezdők szivesebben utánozzák iskolatársaikat, mint tanítóikat, mert az könnyebb is nekik. Ugyanis a kezdőfokon levő kis tanuló alig meri remélni, hogy ő belőle valamikor még jó szónok lesz; ez neki még szinte elérhetetlennek látszik, hanem inkább a hozzá legközelebb eső dolgokba kapaszkodik, épúgy mint a fára futtatott szőlőtő először a legalsó ágakba fogódzik s úgy kúszik fel a fa tetejére. Ez oly megdönthetetlen igazság, hogy még a taní- 27
tónak is, ha inkább tanítványainak érdekét tartja szem előtt, mint saját hiúságát, azon kell lennie, hogy a fejletlen eszű gyermekek gyenge tehetségét mindjárt kezdetben meg ne terhelje tanulni valóval, hanem igyekezzék önmagát mérsékelni s hallgatóinak értelméhez leereszkedni. Mert 28
valamint a keskenyszájú edény, ha egyszerre túlságos sok folyadékot öntünk bele, a felesleget nem képes befogadni, míg ha lassan töltjük vagy épen csepegtetjük, megtelik: úgy a gyermekeknél is vigyázni kell, mennyit képesek értelmökkel felfogni. Mert a mi értelmüket meghaladja, azt eszök fel nem fogja, mivel annak befogadására még nem képes. Nagyon jó tehát, ha vannak, kiket eleinte utánoz- 29
hat, majd versenyben legyőzhet. Így aztán mind magasabbra és magasabbra tör. Hozzáteszem még, hogy magok a tanítók sem tudnak oly meggyőző erővel és lelkesedéssel beszélni, ha csupán egy tanítvány hallgatja őket, mint ha a nagyszámú hallgatóság is lelkesítőleg hat reájuk. A szónoklat ugyanis első sorban a lélekre: az értelemre 30
és kedélyre igyekszik hatni. Ezt megindítani törekszik, az értelem pedig a dolgokról fogalmat alkot s a szóban forgó tárgyak lényegébe mintegy magát beleélni igyekezik. Aztán minél nemesebb és fenköltebb e lélek, hogy hasonlattal éljek, annál erősebben markol bele a hangszer húrjaiba, a dicséret szárnyakat ad neki, teljes erővel nekibuzdul s

31 boldog, ha valami nagyot alkot. A tanító is mintegy boszankodik magában, hogy annyi fáradsággal szerzett szónoki előadó képességét egy hallgatóra kell fecsérelnie; nem is mer, szinte restell a rendes társalgás hangjánál magasabbra emelkedni. S valóban képzeljük el, a mint egy szavaló fellép, vagy egy szónok szónokol, milyen az ő fellépése, hanghordozása, testi-lelki izgatottsága, úgy hogy szinte kiveri az izzadság, hogy egyebet ne is említsek, mint dolgozik kézzel-lábbal. S mindezt egy szál hallgatóért? Nem tűnik-e majd úgy fel, mintha megőrült volna? Bizony nem volna értelme az emberi életben a szónoklásnak, ha mindig csak egy emberrel beszélnénk.

III. FEJEZET.

Hogyan lehet a gyermekben a tehetséget felismerni és fejleszteni?

1 A tapasztalt tanító a gondjaira bizott gyermeknek legelőször is tehetségét és hajlamait próbálja ki. A jó emlékezőtehetség gyermeknél kiváló ismertető jele az észnek, két előnyös tulajdonsága van, t. i. könnyen felfogja és hiven megőrzi a hallottakat. Ezután következik az utánzóképesség; ez is tanulékony természetre mutat, de olyképen, hogy a mit tanul, azt utánozza a gyermek, ne pedig esetleg a tanító modorát, járását vagy valamely fogyatkozását.
2 Nem sokat várok az olyan gyermektől, a ki csak azért majmol másokat, hogy pajtásait megnevettesse. Mert az igazán tehetséges gyermeknek első sorban becsületesnek kell lennie; máskülönben a lassú felfogás nem nagyobb fogyatkozás, mint a rossz indulat a gyermekben. Az ilyen talpraesett becsületes gyermek azonban egészen más fán terem,
3 mint az olyan aluszékony, lomha természetű. Az én ked-

vem szerint való fiú az előadást szívesen hallgatja, közben-közben még kérdést is intéz hozzánk; de azért nyomon követi az előadás menetét, nem siet előre. Azok az úgynevezett korán érő tehetségek ritkán hoznak érett gyümölcsöt. Ezek aprólékos dolgokra azonnal vállalkoznak s 4
vakmerően előre törve azonnal kitárják, a mi bennök lakik. De csak épen ennyi ám az összes tudományuk; fennakadás nélkül szavalnak, rettenthetetlen bátorsággal, az elpirulásnak legkisebb jele nélkül. Nem sokat bírnak, de gyorsan. Nincs bennök kitartó erő, mert nincsenek a 5
földbe mélyesztett gyökereik: épúgy, mint a föld szinén rekedt mag hamarabb kikel s a kalászforma fű aratás előtt megsárgul, de szem nincs benne. Korukhoz képest meglepnek az ily gyermekek, de aztán nem fejlődnek tovább s bámulatunk alábbhagy.

Ha a tanító tanítványának lelkületét kitanulmányozta, 6
utána vizsgálja meg, hogyan kell vele bánni. Némely gyermek, ha nem sarkalják, renyhe, a másik nem tűr parancsot, egyiket a félelem fékezi, a másikat bátortalanná teszi; egyiket a folytonos kitartó munka képezi ki, a másiknál inkább a pillanatnyi hév és lelkesedés visz czélhoz. Én az olyan tanítványt szeretem, kit a dicséret 7
emel, a dicsőség boldogít, s ha legyőzik, sír. Az ilyennek a nemes verseny szárnyakat ad, ha megdorgálják, szívére veszi, ha kitüntetik, lelkesítőleg hat reá, az ilyent nem kell félteni a tunyaságtól.

Mindazonáltal közben-közben mindegyiknek pihenésre 8
van szüksége; nemcsak azért, mert nincs a világon, a mi a folytonos erőfeszítést megbírná, sőt még az élettelen és érzéketlen dolgokat is néha-néha mintegy ki kell fogni a hámból s pihentetni, hogy erejöket megtartsák, hanem azért is, mert a tanulás az akarat munkája, ezt pedig kényszeríteni nem lehet. Így aztán kitartóbbak is a tanu- 9

lásban, ha megujult friss erővel fognak hozzá, meg nagyobb, feszültebb figyelemmel is tanulnak, mert a figyelmet erőltetni rendszerint nem lehet. Azt sem bánom, ha a gyermek szeret játszani; ez is élénkségre mutat; hisz alig lehet remélni, hogy a kedvetlen s mindig lehangolt gyermek a tanulásban szellemi elevenséget fog mutatni, mikor azt tapasztaljuk, hogy még az e korban annyira természetes szórakozások iránt sem mutat érdeklődést. Csak aztán tartsunk mértéket a szórakozásban, hogy se a tanulást meg ne gyűlölje a gyermek, ha teljesen megvonjuk tőle a szórakozást, se a tétlenséget meg ne szokja, ha túlságosan szórakozni engedjük. Hisz vannak a társasjátékoknak egyes fajai, melyek igen alkalmasak a gyermekész élesítésére, mikor egymásnak apró kérdéseket adnak fel s ezekre versenyezve iparkodnak felelni. A gyermek jelleme is őszintébben nyilatkozik meg játék közben; de nem szabad azt hinnünk, hogy a gyermekész bármely korban is képtelen tüstént megérteni, mi jó, mi rossz s épen abban a korban kell hatni reá, mikor még nincs fogalma a tettetésről és a tanító szava szentírás előtte. Mert ha valami a félszegségben megcsontosodott, inkább eltörik, de egyenesre hajlítani nem lehet. Tehát mindjárt kezdetben figyelmeztetni kell a gyermeket, hogy minden szenvedélyes, tisztességtelen és heveskedő cselekedettől óvakodjék s mindig gondoljunk Virgilius e szavaira:[14]

«Lám a szokás kicsi korba' mi nagy befolyást gyakorolhat.»

14 A tanulót veréssel illetni, ámbár nagyon divat és Chrysippus sem helyteleníti, épen nem tartom megengedhetőnek. Először azért, mert lealázó és szolgai, meg aztán bizonyára van benne valami jogtalanság is, legalább, ha felnőttel szemben alkalmaznók, mindenki annak tartaná; aztán meg, ha már valamely gyermek annyira alacsony,

szolgai gondolkozású, hogy dorgálásra sem javul meg, annak a verés sem használ, akárcsak az utolsó rabszolgának; végül nincs is szükség ily fenyítésre, ha állandóan van mellette valaki, a ki tanulásra szorítja. Manapság az 15
a szokás, hogy a tanítók mulasztásaikat azzal hozzák helyre, hogy a gyermeket büntetik meg azért, mert nem tett helyesen, a helyett, hogy rászorítanák a jóra. Utóljára is, ha valakit már kis fiú korában is veréssel kell hajtani, mit csinálunk majd vele, ha fölserdül, mikor ezt a fenyítést már nem lehet nála alkalmazni, meg aztán már sokkal több a tanulni valója is? Arra is sokszor van eset, 16
hogy egyik-másik gyermekkel verés közben fájdalmában vagy félelmében olyan valami kimondhatatlan történik, a mit egész életében restell s ez a szégyenkezés annyira leveri és bátortalanná teszi, hogy még az emberek szeme elé sem mer kerülni, sőt az életet is megúnja. Ha pedig 17
nem ügyelünk kellőleg a nevelők és tanítók megválasztásában ezek erkölcseire, arczpirulás nélkül ki sem mondhatom, miféle aljas czélokra élnek vissza holmi semmirekellő emberek a testi fenyítés eme jogával s mire használják ki esetleg mások is e szegény teremtések félelemből eredő tehetetlenségét. De nem akarok e pontnál tovább időzni; eleget mondottam, a ki érteni akar belőle, érthet. Azért csak annyit mondok: senkinek se engedjük, hogy e gyámoltalan és védtelen kiskorúakkal kénye-kedve szerint bánhassék. Most áttérek arra, a tudományok mely ágaiban 18
kell kiképezni a leendő szónokot s melyik korban mivel kell kezdeni az oktatást.

IV. FEJEZET.

A grammatika.

1 Miután a gyermek írni, olvasni megtanult, először a grammatikus keze alá kerül. Az aztán már mindegy, akár görög, akár latin grammatikust értek, ámbár az én nézetem az, hogy a görög előzze meg a latint. A feladata
2 mindkettőnek ugyanaz. Ámbár a grammatikát egész röviden két részre szokták osztani, t. i. tudományra, nyelvtanilag helyesen beszélni és a költők fejtegetésére, ez elnevezések mögött több rejlik, mint a mennyit látszólag
3 igérnek. Mert a nyelvnek helyes beszélésével a helyes írás is összefügg, a költők fejtegetését pedig megelőzi azok szövégének helyes olvasása s mindezzel nyomon halad a kritika; ezt meg épen oly szigorúan alkalmazták a régi grammatikusok, hogy nemcsak egyes verssoroknak mintegy censori rovással való megjelölésére, hanem egész műveknek mintegy becsempészetteknek a családból való kiküszöbölésére is bátorságot vettek magoknak, ha azok czímét nem találták hitelesnek, sőt egyes írókat fölvettek az úgynevezett klasszikusok sorába, másokat onnan teljesen ki-
4 zártak. Nem is elég csupán a költőket végigolvastatni; át kell venni az írók minden fajtáját, nemcsak műveik tartalmáért, hanem a bennök előforduló szókincsért, mert sokszor egyik-másik szó épen az illető írótól nyert először polgárjogot. Továbbá zenei tudás nélkül sem teljes a grammatika, minthogy a versmértékről és ritmusról (ütemes hullámzás) is szólnia kell, aztán a csillagok járását is ismernie kell, ha a költőket meg akarja érteni, mert ezek, hogy mást ne említsek, az időpont jelzésére igen sokszor használják egyik-másik csillagzatnak fölkelését vagy lenyugvását; a philosophiában is jártasnak kell lennie

egyrészt azon mély és elvont természetbölcseleti kérdések miatt, melyek úgyszólván minden költeményben léptennyomon előfordulnak, aztán meg különösen a görög Empedokles[15] vagy a római Varro[16] és Lucretius[17] miatt, kik bölcseleti tanaikat versekbe foglalták. Nem csekély szónoki képességre is van szüksége, hogy az említett dolgok akármelyikéről találón és választékosan tudjon szólni. Azért érthetetlen azok eljárása, a kik ezt a tanulmányt mint jelentéktelen és száraz foglalkozást kicsinylik, pedig ha a leendő szónok összes későbbi tudása nem erre van építve mint megbízható, szilárd alapra, összedől; az ifjúkorban szükséges, az öregkorban kellemes foglalkozás, kedves, hű társ a magányban s talán egyetlen az összes komoly foglalkozások között, melyben több a belső tartalom, mint a külső fitogtatás. 5

Tehát ne kicsinyelje senkise a grammatika elemeit, 6
mint valami megvetendő apróságot: nem azért, mintha valami nagy dolog volna a mássalhangzókat a magánhangzóktól megkülönböztetni, s azokat ismét félhangzókra s némákra osztani, hanem mivel azok előtt, kik behatolnak ennek a mondhatnám, szentélynek belsejébe, a nyelvnek oly finomságai tárulnak fel, melyek nemcsak egy gyermekeknek eszét élesítik, hanem a legmagasabb képzettségű tudóst is foglalkoztatni képesek. Avagy észre tudja-e venni 7
bármely fül a különbséget az egyes betűk hangzása között? Bizony én azt hiszem, épúgy nem, mint a húrok hangjai között sem; de legalább minden grammatikus terjeszsze ki figyelmét az ilyen finom különbségekre: nem hiányzik-e néhány betünk, melyre szükségünk volna, nem épen görög szók kiírásához, mert e czélra tőlük kölcsönzünk két betűt, hanem saját használatunkra a latin nyelvben; mint pl. e 8
szavakban: seruus, uulgus, nincs meg az æol digamma; vagy hogy az *u* és *i* között van még egy középhang. Mert

nem mondjuk sem úgy, hogy optumum, sem úgy, hogy optimum, a here szóban pedig sem nem tiszta *e*, sem nem
9 tiszta *i* hangot hallunk; viszont más betük meg nem feleslegesek-e, így a hehezet, spiritus asper, jelén kívül, (mely, ha szükséges, akkor miért nem használjuk a gyenge hehezet jelét is?) pl. a *K* hang, mely már csak egyes nevek rövidítésekép fordul elő, avagy a *Q*, mely hangzásra s alakra nézve olyan, mint a görögben már csak számjegyül használt Koppa, csakhogy a latinban kissé lágyabban ejtjük ki; vagy ábéczénk utolsó betűje, mely nélkül épúgy meg tudnánk lenni, mint a hogy a ψ hiányát sem
10 érezzük. Aztán a grammatikusnak magoknál a hangzóknál is ki kell terjesztenie figyelmét arra, vajjon a nyelvszokás nem vett-e át egyes magánhangzókat a mássalhangzók közé, mert például ezt a szót: iam úgy írjuk mint ezt: etiam; ezt meg: quos úgy mint ezt: tuos.* Ha szorosan vett magánhangzók kerülnek össze, vagy a megfelelő hosszúba olvadnak, a mint hogy a régiek a hosszú magánhangzót úgy jelölték, hogy kétszer írták, vagy kettőshangzót alkotnak; össze pedig nem kerül több, mint kettő*; mert három valódi magánhangzóból álló szótag nem lehetséges,
hacsak egy vagy kettő közülök mássalhangzóvá nem vál-
11 tozik. Azt is vizsgálja, miképen történik, hogy két magánhangzó tökéletesen egymásba olvad, a mi mássalhangzóknál nem lehetséges; itt legfeljebb egyik magához hasonítja a másikat. Így pld. két *i* olvad egymásba e szóban conicit, mely iacio-tól származik, vagy két *u*, mint pl. m
így írjuk e szavakat: vulgus, servus. Azt is tudnia kell
hogy Cicero e szavakat: aiio, Maiia két *i*-vel szokta írni
12 azért is az egyiket mássalhangzónak kell venni. Tanulj
meg azért a gyermek, micsoda sajátossága van egyik-másik
betűnek és micsoda közös sajátságaik s miféle rokonság
van közöttük; ne ütközzék meg azon, hogy scamnum-bó

lesz scabillum, vagy hogy a pinna szóból (annyit jelent, mint: hegyes) bipennis = kétélű bárd; hogy ne induljon azok hibás nézete után, kik itt madarak szárnyaira gondolnak (pennæ) azt hivén, hogy e szó a két szárnyból (bis és penna) származik.

Ismernie kell nem csupán azon hangtani változásokat, 13
melyek ragozás vagy összetétel folytán származnak, mint secat—secuit, cadit—excidit, cædit—excidit, calcat—exculcat, épigy lavare igéből lautus, ebből ismét illotus lesz s számos más efféléket, hanem azokat is, melyeket valamely szó időfolytán már alapformájában szenvedett. Mert valamint *Valesius Fusius*-ból *Valerius Furius* lett, épúgy az *arbos, labos, vapos, clamos* és *lasis* (Lares) alakok is használatosak voltak. És ugyancsak ez az *s* betű, mely e szók- 14
ban elváltozott, némely szavakban meg más betüt szorított ki, mert valamikor igy mondták: mertare, pultare, sőt a kemény hehezet hangja helyett mintegy hasonló értékű fúvó hangot téve igy mondták: fordeum, fœdos (hordeum, hœdos helyett); ellenben a görögök a fúvó hang helyett is hehezetes hangot szoktak ejteni, mint Cicero is Fundanius mellett mondott beszédében kineveti az egyik tanút, mert e szó kezdő betűjét (f) nem tudja kimondani. De néha *b* hangot is ejtettünk más betűk helyett, innen 15
a Burrus, Bruges, Belena-féle alakok (Pyrrhus, Phryges, Helena helyett). Ugyanigy lett duellum-ból bellum s ezen alapon némelyek Duelii helyett Belii-t mondanak. Hát a stlocum és stlites alakok? Aztán nincs a *d* és *t* hang 16
között bizonyos rokonság? Azért nem lehet csodálkozni, ha városunk régi épületein s híres templomain Alexanter és Cassantra olvasható. Arra is van eset, hogy *o* és *u* kölcsönösen felcserélve fordul elő, igy pl. olvassuk: Hecoba és notrix Culchidis és Pulyxena s e megjegyzésünk nem csupán görög szókra vonatkozik, mert *dederont* és *pro-*

baveront is előfodul. Így lett 'Οδυσσεύς-ból, a miből az æolok
17 'Ολυσσεύς-t* csináltak: *Ulyxes*. Aztán nem lépett-e *e* az *i* helyére, mint e szókban: Menerva, leber, magester és *Deiove** *victore* e helyett *Diovi** *Victori*. De legyen elég részemről csak jelezni e dolgokat, hisz én nem akarok magam tanítani, csak utasítást adni azok számára, kik másokat tanítani akarnak. Ezután a szótagokkal kell majd foglalkoznunk, melyekről a helyesírásnál fogok néhány észrevételt tenni.

Aztán annak, a kinek szakmájába vág, azt kell vizsgálódás tárgyává tennie, hány beszédrész van és melyek azok; ámbár számukat illetőleg nincsenek egy véleményen.
18 A régieknél ugyanis, ezek között Aristotelesnél és Theodectesnél[18] csak igék, névszók és kötőszók szerepelnek: úgy vélekedtek ugyanis, hogy az ige az állítás lényege, a névszó a beszéd anyaga (egyik t. i. azt fejezte ki, a mit állítunk, a másik pedig, a miről állítunk valamit), a kötőszók pedig azoknak összekapcsolására szolgálnak; ez utóbbiakat, úgy tudom, rendesen «coniunctiones» néven ismerik, de nézetem szerint amaz a görög
19 σύνδεσμος-nak szabatosabb fordítása. Lassankint a philosophusok és pedig főképen a stoikusok, szaporították a beszédrészek számát; először a kötőszókhoz sorozták a névelőt, majd az előljárókat, a névszókhoz sorakozott mint külön beszédrész a főnév, azután a névmások, majd az igei természettel biró igei melléknév, magokhoz az igékhez az igehatározók. A mi nyelvünk a névelőt nem ismeri, szerepét egyéb beszédrészek töltik
20 be. Ellenben a fennemlített beszédrészekhez járul még az indulatszó. Mások, kik szintén legalább is elfogadható tekintélyek után indultak, nyolcz beszédrészt különböztetnek meg, így Aristarchus s napjainkban Palæmon;[19] ezek az összeges vagy elvont főnevet a névszó

alá sorozzák, mint ennek faját. Ellenben a kik a *névszót* és a *főnevet* külön beszédrésznek veszik, kilencz beszédrészt különböztetnek meg. Sőt némelyek még az *összeges főnevet* és az *elvont főnevet* is külön veszik olyképen, kogy amaz látható és tapintható testet jelöl, mint «ház», «ágy»; emez pedig oly dolgok jelölésére szolgál, melyek ama tulajdonságoknak csak egyikét vagy egyikét sem birják, pld. «szél», «ég», «Isten», «erény». Ide sorozták még a nyomósító *indulatszót*, mint *eheu* és a *tractio* néven osztóképzővel főnévből képezett határozókat, mint «*fasceatim*», de ezeket én nem helyeslem. Vajjon 21
a görög προσηγορία a mi összeges vagy elvont főnevünknek felel-e meg s vajjon a névszó alá sorozandó-e, kinek-kinek szabad tetszésére bizom annál is inkább, mivel nem lényegbe vágó kérdés.

Mindenekelőtt tudjon a gyermek jól névszót és igét ra- 22
gozni, mert e nélkül nem érti meg a következőket; ezt még csak említeni is felesleges volna, ha nem volnának igen sokan, kik versengő sietségből átugorva az első elemeket későbbi dolgokon kezdik s mialatt inkább csak csillogó, káprázтató dolgokon fitogtatják tanítványaik tudását, a lényeg megrövidítésével lehetetlenné teszik a későbbi haladást. A ki azonban elég tudással rendelkezik s hozzá 23
kellő készséggel is, hogy ismereteit másokkal közölje (a mi épúgy hiányzik némely tanítóban, mint az előbbi), az nem éri be azzal, hogy megemlíti a főnevek háromféle nemét s azon neveket, melyek két, vagy mindhárom nemben előfordulnak. Azért sem tartom ám mindjárt valami 24
kiváló képzett embernek a tanítót, ha elsorolja a közös nemű, úgynevezett epicœna neveket, melyek ugyanegy alakjokban mindkét nem jelölésére szolgálnak; vagy a melyek nőnemű végződéssel férfit, semleges végződéssel pedig nőt jelentenek, mint Murena és Glycerium. Az éleseszű és ala- 25

pos nyelvész fürkészi a tulajdonnevek származását, melyek vagy külső testi tulajdonságoktól veszik eredetöket, így nevezték el a Rufus-okat, Longus-okat (némely neveknek jelentése már nem ily világos, mint pl. Sulla, Burrhus, Galba, Plautus, Pansa, Scaurus s más ilyenek), a melyek majd a születés valamely körülményéből magyarázhatók (így Agrippa, Opitor, Cordus és Postumus), majd valamely születés utáni eseményből, mint Vopiscus. Épigy megvan a Cotta, Scipio, Lænas, Seranus neveknek is mindegyiknek a
26 maga jelentése. Gyakran valamely néptől, helytől vagy valami más egyébtől vette nevét a család. A rabszolgák elnevezése gazdájok nevéről, mint Marcipor, Publipor, kezd már kimenni divatból. Annak megállapítása is a nyelvész feladatának körébe tartozik, van-e kellő alapunk a görögben a hatodik s nálunk is a hetedik eset (casus) felvételére. Mert mikor azt mondom: hasta percussi, nem ablativus jelentésében veszem e szót s ha ugyanazt görögül
27 fejezem ki, ott sem igazi dativus az. Aztán ki ne volna tisztában azzal, hogy az igére nézve meg kell különböztetni az igenemet, igemódot (qualitates), személyt és számot? Úgyszólván elemi iskolai dolgok ezek, melyeket még az útszéli gyermek is tud. De a mi a ragozáson túl terjed, az már némelyiknek fejtörést okoz. Ugyanis egyes alakokról nem lehet bizonyosan tudni, vajjon igazi névszók-e vagy határozott igealakok, mert egyszer így, más-
28 szor úgy szerepelnek, mint pl. *tectum, sapiens.* Némely igealakok főnevekhez hasonlók, mint fraudator, nutritor. Aztán nem sajátságos-e az ilyen kifejezés: *Itur in antiquam silvam?*[20] Mert hol találna az ember ezen igealakhoz megfelelő első személyt? Ép ilyen forma ezen alak is: *fletur.* Egészen más jelentése van a szenvedő alaknak ebben a versben: *Panditur interea domus omnipotentis Olympi* mint ebben: *Totis usque adeo turbatur agris.*[21]

Még egy harmadik használata is van a szenvedő igének, mint pl. *urbs habitatur* s ennek mintájára *campus curritur, mare navigatur. Pransus* és *potus* is mást jelent, mint 29
alakja után gondolná az ember. Sok igének nincs meg minden alakja a ragozásban, némelyek a præteritumban elváltoznak, mint *fero*, mások csak hamadik személyben fordulnak elő, mint *licet, piget*; némely igék ugyanoly változást szenvednek, mint a főnevek, mikor határozókká lesznek, mert *noctu* és *diu* alakoknak egészen megfelel *dictu* és *factu*. Ugyanis ezek is igealakok, mint a participiumok, de mégsem egészen olyanok, mint *dicto* és *facto*.

V. FEJEZET.

A szóbeli előadás kellékei és hibái.

Minthogy a szóbeli előadásnak három kelléke van, 1
hogy (nyelvtanilag) helyes, (logikailag) világos és (æsthetikailag) szép legyen (mert a kifejezésbeli szabatosságot, a mi egyik főkelléke, legtöbben a szépség fogalma alá vonják) s ezekkel szemben ugyancsak három hibája: vegyük mindenekelőtt a nyelvtani helyesség (nyelvtisztaság és szabályosság) törvényét szemügyre, mely a nyelvtannak első részét teszi. Ez a szókban jelentkezik és pedig vagy egy- 2
egy, vagy több szóban. Itt most e kitételt «szó», a legtágabb jelentésben veszem, mert különben kétféle jelentése van; az egyik szerint általában a beszéd alkotó részeit jelenti, mint Horatiusnál *Verbaque provisam rem non invita sequuntur*;[22] a másik jelentésben a mondat egyik részét értjük alatta, mint pl. *lego, scribo*. Hogy ezt a kétértelműséget elkerüljék, sokan inkább e kitételeket használják: *voces, locutiones, dictiones*. Az egyes szók 3
magukban véve vagy tősgyökeres latin vagy idegen szók,

egyszerű vagy összetett, eredeti vagy átvitt értelemben vett, használatos vagy újonnan képzett szók.

Egyes szókon hamarább találunk kifogásolni mint dicsérni valót. Mert ha valamit különösen szépen, magasztosan akarunk kifejezni, ezt csak folytonos és összefüggő beszédben tehetjük, mert csak itt mondhatjuk, hogy a ki-
4 fejezések teljesen fedik a gondolatokat. Magában álló egyes szóra legfölebb azt mondhatjuk, hogy szép hangzása van, mit εὐφωνία-nak neveznek s ez abban áll, hogy válogatunk, t. i. két egyazon jelentésű s ugyanegy értékű szó közül inkább azt használjuk, a melyik szebben hangzik.
5 Mindenekelőtt ne éktelenítse beszédünket barbarismus és soloecismus. De mivel néha e fogyatkozásokat a szokás, tekintély vagy régiség köpönyegével mentegetik, vagy épen azzal, hogy közel állanak a nyelv szépítő eszközeihez; mert sokszor alig lehet ezeket az alakzatoktól megkülönböztetni: hogy valakit e csalóka kijelentés meg ne téveszszen, éles szemmel ügyeljen a grammatikus e finom különbségre, melyről majd az alakzatoknál bővebb-
6 ben fogunk szólani. Addig is állapodjunk meg abban, hogy barbarismusnak az egyes szavakban elkövetett hibákat vegyük. De talán azt mondhatná valaki nekem: Hát méltó az ilyen aprólékoskodás egy kilátásba helyezett oly nagyszabású műhöz?* Vagy ki ne tudná, hogy némely idegenszerűségeket írásban, másokat beszédben követünk el; mert a mit írásban elhibáz az ember, azt beszédben is szükségkép rosszúl mondja; de a mit beszédben mondunk hibásan, azt nem hibázzuk el szükségkép írásban is; a hibák amaz előbbi fajtája szótagok és betűk hozzátoldásában, elhagyásában, fölcserélésében és elváltoztatásában, ez utóbbi pedig a tagolásban, szótagok összevonásában, he-
7 hezetesítésben és hangsúlyozásban gyökeredzik. De bármi kicsiségek is ezek, hisz még csak gyermekek, a kiket taní-

tunk, s csak kötelességökre emlékeztetjük a tanítókat. Ha a tanító teljesen híjával van minden képzettségnek s csak epen a legkezdetlegesebb elemeit ismeri a nyelvtudománynak, úgy beéri azzal, a mi egyes nyilvános tanítók iskolakönyveiben foglaltatik; a ki már képzetebb tanító, az sok mindennel megtoldja amaz ismereteket, így például mindjárt itt is azzal, hogy a barbarismusnak többféle fajtája van. Az egyik idegenből vett szavak használatában áll, 8
mint például ha valaki latinul beszél s közben-közben afrikai vagy hispániai szókat vegyít bele, így például a vasat, mely a kereket körülfogja (sín), rendesen cantusnak nevezik; ámbár ezt már mint meghonosodott szót használja Persius (Sat. 5. 71.), vagy mint Catullus a *ploxenum* szót (kocsiderék, kocsikas) a Padus vidékéről hozta vagy Labienus[23] beszédében Pollio ellen (ha nem Cornelius Gallustól való e beszéd) a *casamo** szó, a mi annyit tesz, mint assectator (kísérő, követő), galliai eredetű;[24] a *mastruca* szót, mely szardiniai eredetű, Cicero szándékosan használja gúnyképen.[25] A barbarismus másik faja a ke- 9
délyhangulatból magyarázható; így beszél t. i. az, a ki durva, fenyegető vagy nyers hangon beszél. A barbarismus 10
néven ismert harmadik nyelvhiba a leggyakoribb s legtöbb példa van rá; akárki csinálhat ilyet magának, ha bármely szóhoz hozzátold vagy elvesz belőle egy betűt vagy szótagot, vagy felcserél egy betűt vagy szótagot másikkal, vagy ugyanazt a betűt vagy szótagot nem a kellő helyre teszi. Csakhogy vannak, kik költőkből veszik e példákat, 11
hogy széleskörű olvasottságukat fitogtathassák, s e közben a magyarázott írókat folyton lebirálgatják. Azonban a tanulót fel kell világosítani arról, hogy ilyesmi a költőknél elnézésre vagy talán még dicséretre is számíthat s ép azért nekik az előbbi fajta, de ritkább jelenségeket kell bemutatni. Így a placentia-beli Tinga[26] (ha hitelt adhatunk Hor- 12

tensiusnak, ki őt csipkedni szokta) egy szóban két barbarismust követett el, a mennyiben *pergula* helyett *preçula*-t mondott; egyrészt ugyanis a *g* hangot felcserélte *c*-vel, másrészt meg az *r* betűt helycserével az *e* elé tette. Ellenben Enniusnak, mikor ugyancsak kétszeres hibával *Mettioco Fufetioeo*-t mond, mentségére szolgál a költői
13 szabadság. Azonban prózaíróknál is előfordul egyes betűknek felcserélése, mit már a szokás is szentesített. Így Cicerónál olvassuk: *Canopitarum exercitus*, holott ők magok Canobos-nak írják városukat; Tarsumennus helyett is sok író betűcserével következetesen Trasumennus-t ír. Van még több ilyen is; mert például ha azt mondom: *assentior*, ezzel szemben Sisenna [27] *assentio* alakot használ és sokan indultak ő utána s az analogia után; de ha ezt fogadjuk is el helyesnek, mégis azon alak mellett is szól
14 valami, t. i. az általános használat. Csakhogy ilyesmiben egy szópiszkáló és ostoba szőrszálhasogató nyelvtudós vagy kurtítást vagy toldást fog keresni s találni. Aztán nemde egyes szavak önmagukban kétségtelenül rosszak, más szók-
15 kal kapcsolatban pedig kifogástalanok. Így pld. *dua* és *tre* mindegyik egy-egyfajta barbarismus, míg duapondo és trepondo egész napjainkig általánosan használt szók és
16 pedig Messala [28] szerint egészen jó szók. Talán képtelen állításnak látszik az, hogy barbarismust, holott ez csak egy szó körül elkövetett hiba, szám és nem tekintetében is el lehet követni úgy, mint soloecismust: mégis az ilyféle szók, mint: scala és scopa vagy viszont: hordea és mulsa, bár betűikre nézve változtatást, rövidítést, illetőleg toldást szenvedtek, semmi másért, mint csupán azért hibás szóalakok, hogy az előbbiek többes helyett egyesben, emezek pedig egyes helyett többesben állanak; a kik pedig *gladia* t
17 mondanak, megfeledkeztek a nemről. De itt is legyen elég megjegyezni ennyit, nehogy még azt gondolják rólam,

mintha én ezt a némely makacs emberek szőrszálhasogatása miatt amúgyis bonyodalmas és zavaros tudományt még egy vitás kérdéssel akarnám megtoldani.

Behatóbban kell tárgyalnunk a beszédben ejtett hibákat, mivel ezekre nem lehet írásban bemutatni példákat, kivéve, ha versben fordulnak elő, mint például a kettős hangzó külön ejtését ezekben: *Europai*, *Asiai* vagy az ezzel ellenkező hibát, melyet a görögök συναίρεσις és ἐπισυναλοιφή,* mi pedig complexio néven ismerünk, mint pld. P. Varro-nál:[29]

«Tum te flagranti deiectum fulmine Phaethon».

Ugyanis, ha ezt prózában mondaná az ember, ugyanezen 18
kettős hangzó részeit külön szótagnak kellene ejteni. Ide tartoznak az időmérték tekintetében elkövetett hibák, ha a rövid szótagot megnyújtjuk, mint pld.

«Italiam fato profugus.»[30]

vagy a hosszú szótagot megrövidítjük, mint pld.

«Unius ob noxam et furias.»[31]

Ilyesmit másutt, mint versben nem is találunk; de vers- 19
ben nem is veszszük hibának. A kiejtésbeli hibákat pedig csakis hallás útján lehet megítélni; ámbár nálunk a latinban kérdés, vajjon a hehezet jelzése, ha mindjárt helytelenül alkalmazzuk vagy hagyjuk is el, pusztán kiejtésbeli s nem-e egyúttal írásbiba is, a mennyiben a *h* a latinban rendes betű, nem pusztán írásjel. Különben ennek használata időnkint többször változott. A régiek nagyon ritkán használták, 20
még magánhangzók előtt is, mivel így mondták: *oedi*, *irci*; ezután sokáig szokásban volt, hogy mássalhangzókat nem hehezetesítettek, így pl. *Gracci*, *triumpi*; nemsokára túlzásba estek, úgy hogy egyes feliratokban még

ma is találhatók ilyenféle írásmódok: *choronae, chenturiones, praechones*; ezekre vonatkozik Catullus híres epi-
21 grammja.[32] Ezóta szerepelnek napjainkban is *vehementer, comprehendere, mihi*, mert *mehe* alakot is találunk *me* helyett, főleg régi szomorújáték-íróknál, régi kéziratokban.
22 Még bajosabb azon hibákat ellenőrizni, melyeket a hangsúlyozás (tenores vagy mint a régieknél találtam: tonores, a görög τόνοι-ból képezve) vagy accentus, a görögöknél προσῳδίαι, dolgában szoktak elkövetni, mikor az éles hangsúlyú szótagot fölcserélik tompával, mint pl.
23 e szóban *Cámillus*, ha az első szótagot emelik ki; vagy a nyújtott hangot tompa hanggal, mint *Célhegus* ban és pedig olyformán, hogy az első szótagot kiemeljük, miáltal a középső szótag jellege megváltozik; vagy a tompa hangot nyújtott hanggal †, ha t. i. a második szótagnak nyújtott hangsúlyt adnak,* a mikor is két szótagnak egybevonásával s azután megnyújtásával kétszeres hibát követ-
24 nek el. De ez inkább görög neveknél fordúl elő, mint *Átreus;* ezt a szót a mi fiatalkorunkban a legműveltebb öreg emberek is erősen hangsúlyozott első szótaggal szokták kimondani, úgy hogy a második szótag szükségképen tompahangú maradt; épígy ejtették ki e szókat is *Nerei, Terei.* Ezek a ránk maradt hagyományos szabályok a hangsúlyról.
25 Egyébként ismerek egyes tudósokat és grammatikusokat is, a kik néha egy egy szónak utolsó szótagját hangsúlyozzák úgy előadásaikon mint rendes beszédjökben, hogy azt más hasonló szótól megkülönböztessék, mint pld. e versekben:

« . . . quæ circum litora, circum
Piscosos scopulos »[33]

26 nehogy a római czirkusz-ra gondoljon valaki, ha a második szótagot hangsúly nélkül ejtené ki, pedig itt csak körül-

levést (circuitus) akar kifejezni. Épigy a *qualis* névmásnak utolsó szótagját, ha kérdeznek vele, hangsúly nélkül, ha hasonlítanak, hangsúlyosan ejtik. Egyébként e megkülönböztetést úgyszólván kizárólag csak határozószókkal s névmásokkal teszik, egyebekben a régi szabályt követik. Véleményem szerint e helyeken a szók kapcsolásán fordúl 27
meg a dolog. Mert ha azt mondom *circum litora*, ezt mint egy fogalmat ejtem ki, úgy hogy észre sem lehet venni, hogy két külön szó s ennélfogva, mintha tényleg egy szó volna, az egészben csak egy hangsúlyos szótag van épúgy, mint ebben a kifejezésben: *Troiæ qui primus ab oris*. Néha a versmérték is megváltoztatja a hangsúlyt, 28
mint ebben:

«pecudes pictæque volucres»;

mert volucres szónak középső szótagja hangsúlyos, mely ámbár természeténél fogva rövid, itt helyzeténél fogva hosszúvá lesz, máskülönben iambust-t képezne, ezt pedig a hősi vers meg nem tűri. Azonban, ha e szók magukban 29
állanak, nem térnek el a szabálytól, legföljebb akkor, ha a szokás hatalma helyezte hatályon kívül a nyelv régi törvényét. Ennek megtartása sokkal nehezebb a görögben, mert ott sok nyelvjárás, úgynevezett dialektus van s a mi az egyikben hibás, a másikban helyes, de nálunk a hangsúly törvénye nagyon egyszerű. Ugyanis minden szónak 30
három utolsó szótagja közül valamelyiken van a hangsúly, akár csak három szótagból áll a szó, akár többől és pedig vagy az utolsóelőttin, vagy a végelőtti harmadikon. Azonkívül a szóbanforgó három szótag közül a középsőt, ha hosszú, vagy éles, vagy nyújtott hangsúlylyal ejtjük ki; ha ugyanezen szótag rövid, nem kap hangsúlyt, hanem az előtte álló, vagyis a végelőtti harmadik szótag lesz hangsúlyos. Azonban minden szónak mindig van hang- 31

súlyos szótagja, de sohasem több, csakis egy, ez pedig sohasem az utolsó szótag, ép azért a kéttagú szókban az első. Azonkívül ugyanazon szóban sohasem fordúl elő külön egy nyújtott és egy élesen hangsúlyozott szótag,* úgy hogy e kettő közül egyik sem lehet a szó utolsó szótagja. Az egytagú szók pedig vagy éles vagy nyujtott hangsúlylyal bírnak, úgy hogy nincs szó hangsúlyos szótag nélkül.
32 Szintén a kiejtésben jelentkeznek azok a nyelv- és beszédhibák, melyeket írásjelekkel visszaadni nem lehet, minő az ἰωτακισμός, λαμβδακισμός, ἰσχνότης és a πλατειασμός, mint a hogy az ilyenféle elnevezésekre sokkal alkalmasabb görög nevezi vagy a κοιλοστομία, mikor a hang úgyszólván
33 a szájüreg hátsó részében keletkezik. Vannak ezenkívül egyes sajátos és utánozhatatlan hangok, melyekről egyes nemzetbeliekre reáismerünk.* Ha beszédünk az összes említett hibáktól ment, keletkezik az ὀρθοέπεια, azaz a szóknak hibátlan és kellemesen hangzó tiszta kiejtése, mert ez teszi a helyes kiejtés fogalmát.

34 A többi hibák mind több szóban nyilvánulnak; ezek közé tartozik a soloecismus, ámbár erről is sokat vitatkoztak. Mert még azok is, a kik szerint e hiba csak összefüggő beszédben fordúl elő, erősen a mellett vannak, hogy, mivel azt egyetlen szónak kiigazítása által meg lehet szüntetni, tulajdonképen egy szóban rejlik, nem pedig a
35 beszédben. Ha pl. e kifejezéseket *amarae corticis*[34] vagy *medio cortice*[35] nem tekintetében soloecismusnak veszszük (ámbár én egyiket sem tartom rossznak, mert mindegyikért nem kisebb ember szavatol, mint Vergilius; de vegyük az egyiket hibásnak), az egyik szónak megváltoztatása, a mely hibás volt, a helyes szólásmódot visszaállítja olyformán, hogy vagy *amari corticis* lesz belőle vagy *media cortice*. Világos, hogy ezt csak furfangos okoskodással lehet így kihozni; mert külön-külön egyik sem hiba, csak ha egy-

MAGYAR AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

más mellé állítjuk, ez pedig már összefüggő beszéd számba megy. Több értelme volna, ha azt kérdezné valaki, vajjon 36
egyes szavakkal is lehet-e soloecismust elkövetni; mint pl. ha csak egy valakit hívnék s azt mondanám: *jertek* vagy többeket küldenék s azt mondanám: *eredj* vagy *menj.* Vagy ha mást felelnék, mint a mit kérdeznek, mint pl. ha erre a kérdésre: *kit látok?* azt felelném: *én.* Némelyek szerint még taglejtéssel is elkövethetjük e hibát, ha mást fejezünk ki szavainkkal, mint arczkifejezésünkkel vagy kézmozdulatunkkal. Ebben a véleményben nem egészen osz- 37
tozom, de nem is vagyok homlokegyenest ellenkező nézeten. Elismerem ugyanis, hogy egy szóban is előfordúlhat e hiba, de csak abban az esetben, ha azon szó mögött egy másik szónak jelentése rejlik s ama szó erre a lappangó másik jelentésre vonatkozva képez soloecismust, de ekkor már kapcsolatban ama másik szóval gondolat vagy akarat kifejezése lesz belőle. Hogy pedig szőrszálhasoga- 38
tásba ne keveredjünk, mondjuk ki, hogy előfordúlhat néha egy szóban, de sohasem egyedül a szóban. Hány és miféle alakjai vannak, nem egyforma a nyelvészek véleménye. A kik legtüzetesebb felosztását adják, négy fajtáját különböztetik meg épúgy, mint a barbarismusnak; ezek az adiectio, pl. ebben: *Nam enim, de susum,* in Alexandriam;* detractio, mint ebben: *ambulo viam, Aegypto venio,* 39
Ne hoc fecit; transmutatio, mikor a szók sorrendjét zavarjuk meg, mint pld. *Quoque ego, Enim hoc voluit, Autem non habuit.* Vajjon az is idetartozik-e, ha igitur a mondat élén áll, határozottan nem állíthatjuk, mert azt látom, hogy a legnagyobb írók ellentétes nézeten voltak, mert az egyiknél gyakran előfordúl, a másiknál soha. Némelyek ezt a három fajtáját külön választják* (diducunt) 40
a soloecismustól s az adiectio hibáját πλεονασμός-nak, a detractio-t ἔλλειψις-nek, az inversiót ἀναστροφή-nek nevezik,

mert szerintök ha ez a soloecismusnak fajtája, úgy a
41 ὑπερβατόν-t is annak lehetne nevezni. A szócserélés kétségtelenül soloecismus, mikor egy alak helyett másikat használunk. Ez az összes beszédrészekre nézve előfordúl, de leggyakrabban az igénél, mert ez legtöbb változást szenved, úgy hogy az igenem, idő, személy, módok vagy ha jobban tetszik: igeállapot vagy igemilyenség tekintetében hat vagy mások szerint nyolczféle soloecismust lehet elkövetni (ugyanis annyiféle hibát lehet megkülönböztetni,
42 a hány csoportra osztjuk az említett igealakokat); ezenkívül még az igeszám tekintetében, mely nyelvünkben kettő van, t. i. egyes és többes, a görögben még kettősszám is. Habár akadtak, kik nálunk is fel akarták ezt fedezni a *scripsēre*, *legēre* alakokban, pedig ezeket csak a kemény hangzás enyhítésére használták, mint a régiek is e helyett *male mereris* azt mondták *male merere*. Ép azért ez az általok kettős számnak nevezett alak egymagában áll, míg a görögben az egész igeragozásban s a névragozásban is megvan, de még így is nagyon ritkán
43 használják; a mi íróink közül pedig egyet sem lehet találni, ki e különbségre ügyelt volna, sőt ellenkezőleg az ilyen helyek, mint *Devenere locos*,[36] *Conticuere omnes*,[37] *Consedere duces*[38] határozottan mutatják, hogy itt semmi sincs, a mi csupán kettőre vonatkoznék; a mi a *Dixere* kifejezést illeti, ámbár* Antonius Rufus ép az ellenkezőre hozza fel példának, több ügyvédről is így hirdeti ki a tör-
44 vényszéki szolga (nem csupán kettőről). Aztán meg nem mondja-e Livius is majdnem mindjárt az első könyv elején *Tenuere arcem Sabini*, majd odább (12. c.): *In adversum Romani subiere*? De kell-e nekem nagyobb tekintély, mint M. Tullius, ki a szónokról írt művében[39] így szól: «Nem mondom, hogy *scripsēre* rossz, de úgy érzem, hogy *scripserunt* helyesebb.» Hasonlóképen előfordul a soloecismus
45

az összeges és elvont főneveknél a nem, szám, főleg pedig
az esetek tekintetében, ha ezek közül bármelyiket fölcse-
réljük. Ide sorozhatjuk a soloecismusnak azon alakját,
mely a középfoknak a felsőfokkal, nemkülönben a patrony-
micus képzővel csinált névnek a birtokos esettel vagy meg- 46
fordítva történt fölcseréléséből származik. Sokan azt a
hibát is soloecismusnak tekintik, melyet a nagyság, mér-
ték tekintetében követünk el azáltal, hogy a rendes név
helyett annak kicsinyített alakját veszszük, pl. magnum
peculiolum. Nem tudom, nem helyesebb-e ezt átvitt érte-
lemben vett szónak tekinteni, mert jelentés dolgában tér
el a rendestől; már pedig a soloecismus néven ismert
hiba nem a szók jelentésében, hanem összefűzésében bírja
alapját. A participiumnál előfordúlhat e hiba nem és eset 47
tekintetében mint névszónál, idő tekintetében mint igénél
s végül szám tekintetében, mint akármelyiknél. A név-
másnak is van neme, száma, esete s ezek bármelyikét
tekintve előfordúlhat e hiba. Ezenkívül a legtöbb soloe- 48
cismust a beszédrészek megválasztásában követjük el; de
nem elég csupán e tekintetben adni utasítást, nehogy azt
gondolja a gyermek, hogy csak az a hiba, ha egyik be-
szédrész helyett másikat teszünk, pl. főnév helyett igét,
vagy névmás helyett határozószót és így tovább. Vannak 49
ugyanis egyes úgynevezett rokonfajta szók, azaz a beszéd-
részek ugyanazon csoportjából valók; ha valaki ezekből
nem a megfelelőt választja, épúgy hibát követhet el, mint
a ki magát a csoportot cseréli fel másikkal. Mert pl. *an* 50
épúgy kötőszó, mint *aut* s mégis hibásan kérdezne az
ember így: *hic aut ille sit?* Vagy pld. a *ne* és *non* tagadó-
szók (adverbiumok, mert rendesen az igéhez tartoznak);
mégis, ha valaki *ne feceris* helyett azt mondaná: *non*
feceris, ugyanazon hibába esnék, mivel az egyikkel tagadni,
a másikkal pedig tiltani szoktunk. Még többet mondok:

intro és *intus* mindkettő helyhatározó szó s mégis, ha azt mondanám: *eo intus* vagy *intro sum*, soloecismus-szal
51 beszélnék. Ugyanígy hibázhatunk a különféle névmások, indúlatszók és előljárók fölcserélésében. Az is soloecismus, ha a szorosan egy szóvonzatkörbe tartozó szók végződései
52 egymással nem egyeznek. Némely kifejezések azonban csak látszólag soloecismusok, s azért nem is mondhatjuk, hogy helytelenek, mint pl. *tragoedia Thyestes* vagy *ludi Floralia* vagy *Megalensia*; ámbár ez elnevezések később kimentek divatból, de a régiek mindig így mondották. Azért az ilyen kifejezéseket inkább szóalakzatok-nak nevezzük, melyeket ugyan inkább a költők használnak, de a
53 szónoknak is meg vannak engedve. Természetesen a szóalakzatnak mindig van valami alapja, mint ezt más helyen [40] ki fogjuk mutatni, a mint fönnebb [41] jeleztük. De az úgynevezett szóalakzat sem ment a soloecismusnak nevezett
54 hibától, ha valaki tudatlanul alkalmazza. A soloecismusnak ugyanezen csoportjához, de a szóalakzatokhoz tartoznak a fönnebb említett nőnemű végzettel bíró férfit jelentő és semleges végzettel nőt jelentő nevek. Legyen elég ennyi a soloecismusról. Nem az a czélunk ugyanis, hogy grammatikát írjunk; de ha már tárgyalás közben útunkba akadt, nem akartuk szó nélkül hagyni s úgy haladni tovább.
55 Azonkívül, hogy a megkezdett sorrendben haladjak, a szók vagy latin vagy idegen szók. Idegen szókat pedig valamint intézményeket is majdnem minden néptől vettünk
56 át. Nem is említem az etruszkusokat, szabinusokat és Præneste lakóit (kiknek nyelvét Vettius* használta, a miért Lucilius gúnyolja őt, valamint Pollio is a Patavinitas [42] vádjával illeti* [reprendit] Liviust) ámbár én a magam
57 részéről minden itáliai nyelvjárást rómainak tekintek. Igen sok galliai szó is meghonosodott nálunk, így pl. *reda* és *petorritum*, egyiket azonban Cicero, a másikat meg Hora-

tius használja. A *mappa* szót, melyet nálunk a czirkuszban is használnak, a púnok magokénak tartják, a *gurdus* szó pedig, melyet a köznép stolidus jelentésben használ, tudomásom szerint hispániai eredetű. Azonban fönnebbi 58
felosztásom mégis elsősorban a görög nyelvre vonatkozik, mert nemcsak hogy abból van a latin legnagyobb része fordítva, hanem, a hol nincs megfelelő latin szavunk, egész bátran használunk görög szót s viszont a görögök is vesznek néha tőlünk kölcsön. Ezért magától merül fel az a kérdés, helyes-e az idegenből vett szókat a mieink mintájára végig ragozni. Ha egy ósdi nyelvészszel találkozunk, 59
bizonyára azt fogja mondani, hogy mindenben a latin nyelv szelleméhez ragaszkodjunk; minthogy ugyanis a mi nyelvünkben ablativus is van, a görögben pedig nincs, furcsa volna, ha egy esetet a latin, ötöt pedig a görög szerint képeznénk. Sőt még magasztalná is azok lelkese- 60
dését, a kik a latin nyelv gazdagításán fáradoztak s nem engedték, hogy idegen intézményekre szorúljon. Azért ők e szót *Castorem* megnyújtott középső szótaggal ejtették ki, mert a latinban minden *or* végű főnévnél megnyúlik e szótag a többi esetben; ők még ahhoz is ragaszkodtak, hogy Palæmo, Telamo és Plato a helyes (Cicero is így írja ez utóbbi nevet), mivel a latinban *-on* végű nevet nem találtak. A görög hímnemű neveket sem igen szerették *-as* 61
végződéssel használni az alanyesetben, ezért olvasható Cælius-nál:[43] Pelia Cincinnatus, Messala-nál pedig: Bene fecit Euthia; Cicerónál: Hermagora; nem csoda tehát, ha a régiek többnyire Aenea, Anchisa alakokat mondottak; mert ha Mæcenas, Sufenas és Asprenas mintájára azokat 62
is *-as* végződéssel mondották volna, a genitivusban *-ae* helyett *-atis*-ra kellett volna végződniök. Ezért Olympos és tyrannos szókban a középső szótagot hangsúlyozták, mert a mi nyelvünk nem tűri, hogy az első rövid szótag

(bár két hosszú következik utána) kapja a hangsúlyt.[44]
63 Így keletkezett a latin genitivus hatása alatt Ulyxi és Achilli és sok más ilyenféle. Napjainkban egyes újabb nyelvészek elkezdték a görög neveket inkább görög esetragokkal ellátni, ez azonban nem mindig lehetséges. Nekem jobban tetszik a latinos ragozás, a meddig a jóhangzás megengedi. Így pld. *Junonem* mintájára már nem mondanám: *Calypsonem*, bár C. Cæsar a régiek tekintélye után indúlva
64 ilyen ragozást is csinál.[45] Azonban a tekintély felett győzedelmeskedett a nyelvszokás. Egyebekben, a hol a jóízlés kára nélkül mindkét nyelv szabályai szerint lehet ragozni, ha valakinek jobban tetszik a görögös ragozás, nem lesz ugyan tőrülmetszett latin a nyelve, de azért megrovás nem érheti.
65 Az egyszerű szók eredeti alapformájokban, azaz mint tőszók szerepelnek; az összetett szók vagy előljárókhoz fűződnek, mint pld. *innocens*, (néha kettőhöz is, kivéve, ha nem férnek össze egymással, mint pl. ebben: *imperterritus*, de máskor csatlakozhatnak egymáshoz, mint pld. *incompositus, reconditus* vagy a Cicero[46] által használt *subabsurdum*), vagy mintegy két test egyesüléséből keletkeznek, mint *maleficus*. Mert három szóból összetett szó
66 alig hiszem, hogy volna nyelvünkben, habár Cicero állítása szerint[47] *capsis* e három szóból keletkezett: *cape si vis*, s akadnak, a kik szerint a Lupercalia szó három külön beszédrészből van összetéve, t. i. luere per caprum;
67 mert a *Solitaurilia* általánosan elfogadott nézet szerint nem más mint *Suovetaurilia* s valóban van is ilyen áldozat, mely már Homerosnál is előfordúl.[48] De ezek nem annyira három külön szóból, mint három szónak részeiből vannak összetéve. Különben úgy látszik, Pacuviusnak[49] sem valami sikerült alkotásai az ilyenféle, előljáróból és más két szóból összetákolt szavak:

Nérei repándirostrum, incúrvicervicúm pecus.

Az összetett szókat pedig vagy két külön teljes latin szó- 68
ból képezzük, mint *superfui, subterfugi* (habár az is vita tárgya, vajjon ezek két teljes szóból vannak-e összetéve), vagy egy teljes és egy csonka szóból, mint *malevolus*, vagy egy csonka és egy teljes szóból mint *noctivagus*, vagy két csonkából, mint *pedisecus*, vagy latin és idegen szóból, mint *biclinium*, vagy megfordítva, mint *epitogium* és *Anticato*, néha két idegen szóból is, mint *epiraedium*. Mert ámbár az *epi* előljáró görög szó, a *raeda* meg gall: ezt az összetételt mégsem használja sem a görög, sem a gall; a rómaiak két idegen szóból saját szót alkottak. Sok- 69
szor azonban az előljárók eredeti alakja az összetételben elmosódik, így ezekben *abstulit, aufugit, amisit*, pedig az előljáró eredeti alakja csakis *ab*; vagy pl. *coit*, pedig az előljáró *con*; épígy *ignavi, erepublica** stb. De ez az egész 70
dolog jobban megfelel a görög nyelv természetének; mi nem vagyunk e tekintetben oly szerencsések, nem mintha a mi nyelvünk kevésbbé volna erre alkalmas, hanem jobban szeretjük azt, a mi idegen; innen van, hogy míg a görög κυρταύχην-t bámulattal hallgattuk, a latin *incurvicervicum* hallatára alig bírjuk megállani, hogy ne nevessünk.

Eredeti jelentésben vett szó az olyan, mely 71
azt jelenti, a minek elnevezésére eredetileg alkották; átvitt értelmű az olyan szó, melyet más jelentésben használunk egy bizonyos helyen, mint a mit eredetileg jelent. A használatos szókat nagyobb biztossággal alkalmazzuk, új szók képzése mindig koczkázattal jár. Mert ha közkeletűekké válnak is, valami különös dicsőségére nem szolgálnak beszédünknek, ha pedig nem válnak be, még gúny tárgyává is lehetnek. De azért szerencsét 72
kell próbálni; mert Cicero szerint, ha eleinte valamely szó furcsán hangzik is, lassankint hozzászokik a fülünk. De legkevésbbé ajánlatos hangutánzó szók képzése (ὀνομα-

τοποῖτα); mert mit szólnának hozzá, ha mi ama méltán híres homeroszi λίγξε βιὸς és σίζε ὀφθαλμός[50] (pattant az íj, sistergett szeme golyója) mintájára ilyenféle hangutánzó szókat csinálnánk? Még a *balare* és *hinnire* alakokat sem mernők nagyon használni, ha csak a régiség nem szólna mellettök.

VI. FEJEZET.

A nyelv törvényei.

1 Valamint az írásnak, épúgy a beszédnek is megvannak a maga törvényei: a hagyomány, tekintély és szokás. A nyelv uralkodó törvényszerűségét főleg az analogia (egyöntetűség) tűnteti fel, néha az etymologia (szófejtés) is. A hagyomány mellett szól a régi iránt köte-
2 les, mondhatnók, szent tisztelet (religio). Mint tekintélyre rendesen szónokokra vagy történetírókra szoktunk hivatkozni; a költőket ugyanis fölmenti a szabály alól a versmérték kényszerítő hatása, kivéve ha némelykor két alak közül, bár mindegyik megfelelne a versmérték követelményeinek, mégis inkább az egyiket választják, mint pl. *Imo de stirpe recisum*, vagy *Aëriae quo congessere palumbes*, vagy *Silice in nuda*[51] s más ilyenek. T. i. stirps, palumbes és silex közösnemű nevek, tehát lehetne *ima de stirpe, aërii palumbes, silice in nudo* is; míg a legjelesebb szónokok ítéletét a nyelvben szabályul szoktuk elfogadni s még hibáik előtt is kalapot emelünk, ha valami neves ve-
3 zér az, kinek nyomában haladunk. De legmegbízhatóbb mester a beszédben a szokás: egészen úgy kell tekintenünk a beszédben használt szókincset, mint az állam által forgalomba bocsátott pénzeket. Mindehhez azonban éles ítélőképesség szükséges, különösen az analogia meg-

állapításánál; ezt a görög szót a lehető legszabatosabb latin fordításban p r o p o r t i o-nak nevezték.

Lényege abban rejlik, hogy azt, a mi kétséges, valami 4
hasonló, de nem kétséges dologhoz viszonyítja s a bizonytalant a bizonyossal erősíti meg. Ez kétféleképp történik: főleg végződésökre nézve egyező szóknak összehasonlítása által, ezért mondják, hogy az egytagú szók nem tartoznak az analogia törvénye alá, továbbá kicsinyítő szók útján. Ösz- 5
szehasonlítás útján lehet a főneveknek vagy nemét vagy ragozását megállapítani; a nemet t. i. olyanformán, hogy ha pl. az a kérdés, vajjon *funis* hím-, vagy nőnemű-e, a hozzá hasonló *panis*-ra utalunk; a ragozást pedig úgy, hogy ha nem tudjuk biztosan, melyik helyes, *hac domu*, vagy *hac domo, domuum*-e vagy *domorum:* a domus-t a hozzá hasonló anus, manus-szal kell egybevetni. A kicsi- 6
nyítő szó csak az eredeti szó nemét mutatja, így pl. hogy ugyanazon szónál maradjunk, a *funiculus* mutatja, hogy *funis* hímnemű. Az összehasonlítás e törvénye az igékre 7
is áll, úgy hogy ha valaki a régiek után indulva ezen igét *fervere* rövid középső szótaggal ejtené, nyilván hibásan beszélne, mert az összes igéknek, melyek a jelentő módban *eo*-val végződnek, az infinitivus középső szótagjában is hosszú *e* hangzójok van, mint prandeo, pendeo, spondeo: prandēre, pendēre, spondēre. De a mely igék az indi- 8
cativusban pusztán *o*-val végződnek, ha az infinitivusban ugyanúgy végződnek (t. i. *-ere* szótaggal), rövid lesz az *e*-jök, mint lego, dico, curro: legere, dicere, currere; ámbár Luciliusnál ezt olvassuk: *Fervit aqua et fervet, fervit nunc, fervet ad annum.* De (engedjen meg e tudós fér- 9
fiú), ha azt hiszi, hogy e *fervit* megfelel *currit* és *legit* alakoknak, akkor *lego* és *curro* mintájára az első személyben is *fervo*-t kellene mondania, ilyen alak pedig nincs a latinban. Azonban ezen összehasonlítás nem helyes, mert

fervit inkább *servit* nek felel meg; ha pedig ezen analogia után indulunk, akkor *servire* mintájára *fervire*-t kell mon-
10 dunk. Néha analogia útján az ige praesens-ét meg lehet állapitani a származott alakokból; így emlékszem, hogy egyszer vitatkoznom kellett olyanokkal, kik az általam használt *pepigi* alakot helytelennek mondották; beismerték ugyan, hogy ezen igealak a legjelesebb íróknál is előfordul, csakhogy szerintük a nyelv törvénye ezen alakot nem igazolja, mert ezen ige alapformája, *paciscor*, szenvendőalak; ennek pedig a præteritumban *pactus sum*
11 felel meg. Mi ezen állításunkat szónokok és történetirók tekintélyén kivül az analogiára is alapitottuk. Minthogy ugyanis a XII táblás törvényben ezt olvassuk: *ni ita pagunt*, ezen igealak hallatára önkéntelenül *cadunt* jut eszünkbe; ebből pedig az első személy, bár hosszú időn át nem használták s így kiment a divatból, *pago* lenne épúgy,
12 mint *cado*, ebből pedig, *cecidi* mintájára *pepigi* lesz. De nem szabad elfelejtenünk, hogy az analogia törvényét nem lehet mindenben keresztülvinni, mert igen gyakran önmagával is ellenmondásba jut. Egy-két ilyenfajta esetnek természetesen védelmére kelnek a nyelvtudósok, így mikor rájöttek, hogy lepus és lupus, bár a nominativusban egyformán végződnek, mennyire eltérnek az egyes és többes szám többi eseteiben, azt felelik, azért nem egyformák, mer *lepus* közösnemű, *lupus* pedig csak hímnemű; ámbár Varro azon művében, melyben Róma városának alapitását irja meg, Ennius és Fabius Pictor nyomán *lupus fe-*
13 *mina* kifejezést használ. De ugyanezek a tudósok, mikor azt kérdezik tőlük, miért van *aper*-nek genitivusa így *apri*, míg *pater*-nek *patris*, azt felelik, hogy amaz önálló,[52] míg emez viszonyított név. Ezenkivül, mivel mindegyik a görögből van átvéve, abban keresik az okot, hogy *patris*
14 πατρὸς-nak felel meg, *capri* pedig κάπρου-nak. Hát azt

hogyan magyarázzák meg, hogy ámbár az *us* végű nőnemű
főnevek sohasem végződnek a genitivusban *ris* szótaggal,
Venus-nak genitivusa mégis Veneris? Épígy, ámbár az *es*
végű nevek különfélekép végződnek a genitivusban, de *ris*
szótaggal soha, mégis az egyetlen Ceres genitivusa Cere-
ris. Hát aztán mit szóljunk az olyan szókhoz, melyekből 15
teljesen ugyanazon alapforma mellett különböző képzésű
vagy ragozású alakok származnak, mint pl. *Alba*-ból egyrészt
Albanus, másrészt Albensis, *volo*-ból volui és volavi? Mert
hogy az első személyben *o*-val végződő igék a praeteritu-
mot különféleképen képezik, maga az analogia is megen-
gedi, a mennyiben cado a præteriumban cecidi, spondeo
spopondi, pingo pinxi, lego legi, pono posui, frango fregi,
laudo laudavi. Mert ne gondolja senki, hogy az analogia 16
mindjárt az ember teremtésekor az égből szállott alá s
szabta meg a beszéd formáját, hanem azután jöttek reá,
mikor már beszéltek az emberek s beszéd közben kezdtek
ügyelni az egyes szók végződésére. Tehát az analogia nem
elméleti szabály, hanem példákban gyökeredzik s nem is
törvény, melyhez a nyelv alkalmazkodik, hanem csupán
megfigyelésen alapszik s létezését tisztán a szokásnak kö-
szöni. Azért mégis akadnak, kik akadékoskodó és félszeg 17
elfogultságból görcsösen ragaszkodnak ahhoz, hogy *audac-
ter* helyett *audaciter*-t mondanak, bár az összes szónokok
amazt használják, épígy *emicavit* és *conire*-t *emicuit* és
coire helyett. Az ilyeneknek azt is megengedjük, ha *audi-
visse*, *scivisse*, *tribunale* és *faciliter* alakokat mondanak;
szerintök *frugi* helyett is *frugalis*-t kell mondani, mert
máskülönben hogyan származnék belőle *frugalitas*? Ezek 18
azt is ki tudják mutatni, hogy *centum milia nummum*
és *fides deum* kétszeres soloecismusok, mert a nemet is,
meg a számot is fölcserélik, t. i. *nummorum*, *deorum* töb-
bes genitivusok helyett egyes accusativus áll; persze mi

ezt eddig nem tudtuk, valamint azt sem, mit követel a szokás és a jó ízlés úgy ebben, mint sok más dologban, melyekről M. Tullius De oratore című munkájában (46. c.)
19 oly fölséges szépen ír, mint a hogy ő szokott. De hát még Augustus is kijavítja C. Cæsarhoz [53] intézett leveleiben, ha ez *caldum* helyett inkább *calidum*-ot mond, nem azért, mintha ez nem volna latin szó, hanem mert kiállhatatlan és
20 felesleges, mint ő maga görög szóval kifejezi: περίεργον. Csakhogy némelyek egyedül ilyesmiben keresik az ὀρθοέπεια-t, a mit én sem akarok kiküszöbölni. Mert van-e szükségesebb valami, mint a helyes, szabatos beszéd? Sőt azt tartom, hogy ragaszkodni kell hozzá, a míg lehet s küzdeni azok ellen, kik mindenáron a változatosságot hajhászszák; de mikor elavult s szokásból rég kiment kifejezéseket használ valaki, abban van valami henczegés és üres dolgokkal
21 való ostoba hivalkodás. Mert hát nagyon tudományos ember az, a ki hehezet nélkül s a második szótagot megnyújtva szokott másokat köszönteni (mert hát így mondják: avēre) és a helyett, a mint mi mondjuk, inkább így mondja: *calefacere* és *conservavisse*, *calfacere* és *conservasse*
22 helyett; ezenkívül így mondja *face*, *dice* stb. Ki tagadná, hogy ez helyes út, de van e mellett egy más, sokkal kényelmesebb és jártabb út is. De a mi engem leginkább meglep, az, hogy sokan a főnevek függő eseteiből kiindulva azok nominativusát nem úgy veszik, a mint találják, hanem egész bátran elferdítik, így pl. e szavakban: *ebur* és *robur*, melyeket a legnagyobb tekintélyek így írnak és ejtenek, a végső szótag hangzóját *o*-vá változtatják (ebor, robor), mivel a genitivus eboris és roboris, míg *sulfur* és *guttur* az *u* hangot a genitivusban is megtartják; épígy
23 *iecur* és *femur* felett is vitatkoznak. Ez époly önkényes eljárás, mintha valaki *sulfur* és *guttur* genitivusában a középső szótag *u*-ját *o*-ra változtatná azon alapon, hogy

ebur és *robur* genitivusra is *eboris* és *roboris;* mint Antonius Gnipho,[54] a ki elismeri, hogy így kell mondani: *robur, ebur,* sőt *marmur,* de ezekből aztán *robura, ebura, marmura* alakokat akarna képezni. Ha ezek ügyelnének 24
a hangok rokonságára, tudniok kellene, hogy *robur*-ból épen úgy lesz *roboris,* mint *miles, limes*-ből *militis, limitis, iudex, vindex*-ből *iudicis, vindicis* s a fönnebb említett példák. Aztán, a mint mondottam már, egyforma végződésű nominativusok a többi esetekben egészen más vég- 25
zeteket vesznek fel, mint *virgo, Juno; fusus, lusus; cuspis, puppis* és számtalan más. Arra is van eset, hogy némely névnek nincs többes száma, viszont másoknak egyes számuk hiányzik; némelyek ragozhatatlanok, mások mindjárt a nominativustól kezdve összes eseteikben elváltoznak, mint *Juppiter.* Erre különben az igék közt is van példa, 26
mint pl. *fero,* melynek præteritum perfectuma és a többi idők ebből a tőből nem fordulnak elő. Az már aztán mindegy, hogy ezen alakok egyáltalán nincsenek meg vagy csak nagyon nehézkesek s ép ezért nem kerültek forgalomba. Mert minek kellene *progenies*-nek az egyes, vagy *spes*-nek a többes számú genitivus? Avagy hogyan lehetne *quire* és *urgere* igéknek befejezett időit a szenvedőben vagy participiumait képezni? Mit szóljak egyéb szavakról, mint pl. 27
senatus-ról, melynek még a genitivusát sem tudják biztosan, vajjon *senatus*-e vagy *senati*? Azért nagyon találónak tartom azt a megjegyzést, hogy más latinul beszélni és más nyelvtanilag helyesen beszélni. De talán már sok is lesz az analogiáról.

Az etymologiát (szófejtés), mely a szók eredetét 28
kutatja, Cicero notatio névvel jelölte,[55] mert Aristotelesnél σύμβολον néven szerepel, ez pedig latinul nota; az etymologiának szószerint való fordítását, a veriloquium szót még a ki csinálta, maga Cicero sem meri használni.

Vannak, a kik a szó által jelölt fogalmat akarva kifejezni
29 originatio-nak (származtatás) nevezik. A szófejtésre néha szükség van, mikor t. i. a szóban forgó dolog fogalmi meghatározásra szorul, így pl. mikor M. Cælius azt akarja bizonyítani, hogy ő *frugi homo* (nem haszontalan ember), nem mintha nagyon szolid volna (mert ezt még hazugságképen sem merné állítani magáról), hanem mivel sokaknak hasznára van, azaz *fructuosus*, a honnan aztán a *frugalitas* származik. Ezért van az etymologiának a fogalom-
30 meghatározásban szerepe. Néha a hibás szóknak kiküszöbölésére is jó szolgálatot tesz, pl. ha arról van szó, vajjon Szicilia másik neve *Triquetra*-e vagy *Triquedra*, vajjon *meridies* helyes-e vagy *medidies*; néha a szokásnak
31 hódol.* Ahhoz pedig nem csekély nyelvészeti jártasság szükséges, hogy akár a görög eredetű szókat elemezzük, a minő igen sok van nyelvükben, főleg az æol nyelvjárás törvényei szerint képezve (mely legközelebb áll nyelvünk természetéhez), akár a régi kor történetéből ismert személy-, hely-, nép-, vagy városneveket elemezzük, honnan származnak pl. e nevek: Brutus, Publicola, Pythicus? honnan a Latium, Italia, Beneventum elnevezések? honnan nyerték a Capitolium, collis Quirinalis és Argiletum neveiket?

32 Kevésbbé fontosak azon nevek, pedig ezekkel legtöbbet vesződnek az e szakmával foglalkozó nyelvészek, melyeket, mivel eredeti alakjok egy kissé elhomályosodott, sok mindenféle úton-módon igyekeznek régi formájokra visszavinni hol kurtítás, hol nyújtás, hol toldás vagy el vágás, hol meg a betűk vagy szótagok felcserélése útján. Annyira mennek e dologban, hogy görbe észjárással a legnyakatekertebb ostobaságokat sütik ki. Mert ha elfogadjuk is, hogy a *consul* nevét a consulere igétől, azaz a tanácskozás és biráskodás miatt nyerte, mert a régiek ez

utóbbit is *consulere* igével fejezték ki, innen van a máig fenmaradt szólásmód: *rogat boni consulas*, azaz *jó ítéletet mondj*; engedjük meg, hogy a *senatus* az öregségtől nyerte 33
nevét, hisz tagjait ugyancsak *patres* néven is nevezik, hogy *rex* tulajdonképen annyi, mint *rector* és számtalan más szó, melyeknek eredete kétségtelen; nem akarom *tegula* és *regula* s más ilyenféle szóknak származtatását kétségbevonni. Ám legyen, hogy *classis* a *calare* igétől, *lepus levipes*-től, *vulpes volipes*-től származik: de azt 34
már talán mégsem hihetjük el, hogy némely szók ellenkező jelentésű szóktól nyerték jelentésüket, pl. *lucus* a *luceo* igétől, mivel árnyékos és nem hatol belé a világosság, vagy *ludus* (iskola) a játéktól, mivel ettől nagyon messze esik; avagy *Ditis* a *dives*-től, mivel épen nem gazdag. Vajjon azt is elhigyjük, hogy *homo humus*-tól származik, mert az ember földből származott (mintha bizony az összes állatoknak nem ugyanazon eredetök volna, vagy mintha azok az első emberek előbb adtak volna nevet a földnek, mint önmaguknak), avagy hogy *verba* az *aërem verberare* kifejezéstől származik (mert a hang a levegőt verdesi)? Menjünk még tovább s annyira jutunk, hogy *stella*-t 35
luminis stilla (fénycsepp) gyanánt veszszük; ennek a szófejtésnek szerzőjét, ki egyébként jeles tudós, gyengédtelenség volna tőlem e helyen megnevezni, mikor megrovásban kell részesítenem. A kik pedig ilyen dolgokat művekbe 36
foglaltak össze, magok írták azokra nevöket; így Gavius azt hitte, hogy valami szellemes magyarázatát adja a *coelibes* nek, ha ezeket a *coelites*-hez hasonlítja azért, mert a legsúlyosabb földi tehertől mentek s még a megfelelő görög szóval is igyekezett ezt bizonyítani, mert szerinte a görögben is ezért hívják őket ἥτθεοι-nak. Modestus,[56] sem enged neki a szellemességben; szerinte ugyanis azért nevezik így a nőtlen embereket, mert Saturnus levágta Cœ-

37 lus-nak[57] nemzőrészeit. Aelius[58] a pituita szót *petere vitam*-ból származtatja. De mit nem bocsátanánk meg bárkinek, mikor Varro is Ciceróval (neki ajánlja ugyanis művét) el akarja hitetni, hogy *ager agere* igéből származik, mert dolgoznak rajta, *graguli* pedig *gregatim*-ból, mert csoportosan szoktak repülni, holott bizonyos, hogy az előbbi a görögből van véve (ἀγρός), a második pedig a varjak ká-
38 rogó hangját utánzó szó. De hát természetesen azért kellett graculus-t így elcsavarni, hogy ellentéte legyen *merula*-nak; ezt meg t. i. *mera volans*-ból származtatja, mivel egymagában szokott repülni. Egyesek egész bátran minden elnevezést az etymologia keretébe vontak, így pl. ide sorozzák a külső után adott Longus és Rufus neveket, mint fönnebb említettem; a hangutánzó *stertere, murmurare* igéket; még a származott szókat is, pl. *velox*-ból lesz *velocitas*, az összetett szókat s más effélét, melyek kétségtelenül más szókból erednek, de ennek megállapítása végett nincs szükség elméleti szabályra; ehhez csak akkor folyamodunk e művünkben, ha kétség forog fenn.

39 A régies szók-nak nem hiába vannak előkelő pártfogói; a nyelvezetnek ugyanis bizonyos komoly méltóságot kölcsönöznek s nem csekély gyönyörűséget szereznek, mert egyrészt a régiség tiszteletet parancsoló tekintélyével, másrészt meg, mivel egy ideig kimentek volt a használatból, mintegy az újság varázsával hatnak reánk.
40 Azonban tartsunk mértéket, hogy nagyon sűrűn és feltűnően ne használjunk elavult szókat, mert nincs kiállhatatlanabb a keresettségnél, aztán ne legyenek azok a szók épen a legrégibb s már rég feledésbe ment korból véve, minők pl. *topper* (hamar, serényen), *antegerio* (fölötte, vagy Festus szerint *antequam res gereretur* = előre), *exanclare* (kimerít, eltűr), *prosapia* (nemzetség, származás) vagy a Salii papok énekei, melyeket már maguk e papok is alig

értenek. Ezeken változtatni tiltja a vallás s a mi szent 41
czélra szolgál, úgy kell használni, a mint van; azonban beszédünk, melynek legelső kelléke a világosság, nagyon fogyatékos volna, ha lépten-nyomon szómagyarázatra szorulna. Azért, míg az újabb keletű szók között azok a legjobbak, melyek legrégibbek, addig a régi szók annál jobbak, minél fiatalabbak.

Épígy vagyunk a tekintély elvével is. Mert ámbár 42
azt hihetné az ember, hogy nem követ el hibát a nyelv ellen, a ki a legnagyobb íróktól ránk hagyott szókincset használja, mégis nagyon sok függ nemcsak attól, minő új szavakat használtak műveikben, hanem attól is, hogy minő fogadtatásban részesültek azok a közönség részéről. Mert ugyan kinek kellenének manapság az ilyenféle szavak, mint *tuburchinabundus* (lakmározó) vagy *lurchinabundus* (falánk, torkos), bár Cato-nál olvashatók, vagy *hi lodices* (szőnyeg), bár Pollio így szereti (t. i. hímnemben), vagy *gladiola*, pedig egy Messala mondotta (*gladioli* helyett), vagy *parricidatus* (parricidium helyett), mit még Cœliusnak is alig tudunk megbocsátani; arra sem tudna rávenni Calvus,[59] hogy *collus*-t mondjak (collum helyett); különben most már ők sem használnák e szavakat.

Így hát csak a szokás van még hátra; mert az 43
majdnem nevetséges volna, ha valaki jobb szeretne azon nyelven beszélni, melyet régente beszéltek, mint a melyet most beszélnek. És valóban mi más a régi nyelv, mint a régente szokásos beszéd? De épen ennek megállapításához van szükség ítélőképességre s épen azt kell mindenekelőtt meghatározni, mi a szokás. Ha onnan venné nevét, mit 44
szokott cselekedni az emberek többsége, nagyon veszedelmes törvény volna nemcsak a nyelv, hanem még inkább az élet számára. Mert képzelhető-e a jónak akkora diadala, hogy az emberek többsége az után induljon, a mi

helyes? Míg tehát a szőrtelenítés, hajbefonás és a fürdőkben való dőzsölés, ámbár már nagyon elharapódzott városunkban, nálunk szokásnak nem mondható, mert ezek mindegyike megrovást érdemel; ellenben a fürdés, nyiratkozás, társas eszem-iszom szokásban van: épúgy a beszédben is, ha mindjárt sokaknál meggyökeresedik is valami hiba, nyelvtörvénynyé sohasem válik. Mert, hogy ne is szóljak arról, hogyan beszélnek általában a műveletlen rétegek, tudjuk, hogy sokszor az egész szinházi vagy czirkuszi közönség mily hibás latin nyelven fejezte ki közbekiáltásaival érzelmeit. Azért én nyelvszokás alapjául csakis a művelt közönség egyező beszédjét ismerem el, épúgy, mint erkölcsi szokás alapjául a jók életét.

VII. FEJEZET.

A helyesírás.

1 Most, miután előadtuk, minő törvények kötnek bennünket a beszédben, arról is szólnunk kell, mely szabályokat kell megtartanunk az írásban; a görögök ezt ὀρθογραφίának hívják, mi recte scribendi scientia (helyesírás) névvel jelölhetjük. Ez a tudomány nem abban áll, hogy ismerjük, mily betükből áll minden egyes szótag (mert ez a grammatikus hivatásán alul való foglalkozás), hanem az én nézetem szerint kétes esetekben tűnik ki
2 minden éleselműsége. Így pl. teljesen felesleges volna minden hosszú szótagot külön megjelölni, mert a szónak, melyet leírunk, legtöbb szótagjáról már úgyis tudjuk, melyik milyen természeténél fogva: de némelykor mégis szükséges megjelölni, ha ugyanazon betű hosszan vagy röviden ejtve más és más jelentést ad a szónak így pl. hogy *malus* fát jelent-e vagy rossz embert, a hosszúság

jele (apex) mutatja meg; *palus* mást jelent, ha első, mást, 3
ha második szótagja hosszú;[60] mikor pedig valamely szó a
nominativusban ugyanoly rövid hangzóval végződik, mint a
minő hosszú hangzóval az ablativusban, többnyire ez a
jel mutatja meg, melyik esettel van dolgunk. Némelyek 4
szerint épígy ügyelni kell arra a különbségre, hogy az *ex*
præpositiót, ha *specto* ige következik utána, a második
szótagban *s* betűvel, ha pedig *pecto*, a nélkül írjuk. So- 5
kan még arra is vigyáztak, hogy *ad*, ha præpositio, *d* be-
tűvel, ha pedig kötőszó, *t* betűvel végződik; épígy a *cum*,
ha időhatározó szó, *q*-val, ha kiséretet jelent (-val, -vel),
c-vel s az utána következő két betűvel irandó. Ennél még 6
izetlenebb aprólékoskodás az, hogy pl. *quid-quid*-ben ne-
gyedik betünek *c*-t kell írni, nehogy úgy lássék, mintha a
quid névmással kétszer kérdeznénk, és hogy *quotidie* a
helyes, nem pedig *cotidie*, mintha azt mondanók: *quot*
diebus. Azonban az ilyenféle aprólékoskodások sok egyéb
izetlenséggel együtt már idejöket múlták. Azt is keresni 7
szokták, vajjon a præpositiók kiírásában azt a hangot je-
löljük e, mely más szóval kapcsolatban, vagy önmagában
hallatszik, így pl. azt mondom *obtinuit*, mert a szabály
szerint második helyen *b*-nek kell lenni, holott fülünk in-
kább *p* hangot hall; vagy pl. *immunis*, mert azt a betüt, 8
melynek igazság szerint kellene állania, a következő szó-
tag kezdő betűje áthasonította s második *m* betűvé vál-
toztatta. A szók elválasztásakor is ügyelni kell arra, hogy 9
a két hangzó között álló mássalhangzót az előtte vagy
utána álló szótaghoz kell-e kapcsolni, pl. *aruspex* szóban,
mivel második része *spectare* igéből származik, az *s* betüt
a harmadik szótaghoz kell átvinni (a-ru-spex); *abstemius*
szóban az *s* az első szótaghoz tartozik, mivel e szó e két
szóból van összeolvasztva: *abstinentia temeti*. A K be- 10
tűre nézetem szerint nincs szükség, kivéve, a hol rövidítés-

ként használjuk[61] s akkor is egymagában. Ezt azért említem, mert vannak, a kik *a* hang előtt szükségesnek tartják, pedig ott van a *c* betű, mely bármilyen hangzó előtt állhat.

11 Azonban a helyesírás is a szokásnak hódol s ezért gyakran ment keresztül változáson. Nem is szólok azon ősrégi időkről, mikor még kevesebb és más formájú betűink voltak, mint most, hangzásuk is változó volt, mint a görögben az *o* betűé, mely hol hosszú, hol rövid, mint nálunk, néha egész szótagot képez, melyet neve is kifejez;
12 hogy a régi latin szók közül igen sok *d* hangra végződött, mit még most is világosan látni a *columna rostrata* feliratán, melyet Duilius tiszteletére[62] emeltek a forumon: néha *g* hangra is, mint Sol istennek pulvinar-ján, kit Quirinus temploma mellett tisztelnek, ma is olvasható: *vesperug*, mit egynek veszünk a *vesperugo-*
13 val. A betük felcseréléséről, miről fönnebb szóltam, fölöslegesnek tartom ugyanazt még egyszer elmondani,
14 mert valószínű, hogy a mint írtak, úgy beszéltek is. A felhangzók kettőzése sokáig épen nem volt szokásban, ellenben Accius-ig, sőt még utána is a hosszú szótagok hang-
15 zóit, mint már említettem, kettőzötten írták. Még tovább tartott az a szokás, hogy az *e* és *i* betüket összekötve épúgy használták, mint a görögök az ει-t; csakhogy e tekintetben az esetek és számok szerint különbség volt, mint a Luciliusnál olvasható utasításból kitünik. *Jam puerei venere, e postremum facito atque i, Ut pueri plures fiant*; majd tovább folytatja: *Mendaci furique addes e, cum dare*
16 *furi Iusseris*. Ez azonban egyrészt felesleges, mivel az *i* természeténél fogva hosszú is, rövid is lehet, másrészt néha kellemetlen hangzású. Ugyanis oly szavakban, melyeknek végelőtti betűje *e* és végső betűje hosszú *i*, ha ama szabályt alkalmazzuk, két *e* hangot kell ejtenünk,

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

mint pl. ezekben: *aureei, argenteei* s más ilyenekben. Ez 17
pedig főleg azoknak, kik olvasni tanulnak, nehézséget is
okoz épúgy, mint a görögben az *i* alkalmazása, melyet
nemcsak a dativusokban függesztenek a szó végéhez, ha-
nem némelykor szóközben is előfordul, mint pl: e szó-
ban: ΑΗΙΣΤΗΙ, mivel a szófejtés szabálya szerint e szó há-
romszótagú s így e betűre szükség van.[63] Az *ae* szótagot, 18
melyben mi most második helyen *e*-t írunk, külön ejtet-
ték *a* és *i* hangnak, és pedig egyesek mindenkor, mint a
görögök, mások csak az egyes számban, ha dativusban vagy
genitivusban fordult elő; innen van, hogy Vergilius költe-
ményeiben is, ki a régies szavakat igen kedveli, találunk
ilyeneket: *pictai vestis, aquai.*[64] Ugyanezen szók többes 19
számú alakjaiban *e*-t használtak, mint *hi Syllae, Galbae.*
Erre nézve is találunk utasítást Luciliusnál s ha valaki
nem hiszi el, keresse meg a kilenczedik könyvben, nem
akarom itt idézni, mert több versre terjed. Aztán nemde 20
Cicero idejében s valamivel később, valahányszor két hosz-
szú hangzó között vagy egy hosszú hangzó után *s* hang
fordult elő, majdnem mindig megkettőzték, mint *caus-*
sae, cassus, divissiones? S hogy ő maga is, meg Vergi-
lius is így írt, saját kézírásuk bizonyítja. Holott azok, 21
kik kevéssel előbb éltek, még azt is, mit mi két *s*-szel
írunk pl. *iussi*, egy *s*-szel ejtették. Továbbá, hogy az *op-*
timus maximus szavak a középső szótag régi *u*-ja helyett
i-t kaptak, állítólag C. Cæsar feliratában[65] történt először.
Ezt a szót *here*, ma *e*-vel írjuk a végén, de a régi víg- 22
játékíróknál még így olvassuk: *Heri ad me venit*; ugyan-
így találjuk e szót Augustus leveleiben is, melyeket saját-
kezűleg írt vagy javított át. Aztán nemde Cato Censorius 23
dicam és *faciam* helyett *dice* és *facie* alakokat használt
s épígy a többi igék megfelelő alakjai helyett is? Ez vi-
lágosan kitűnik az ő régi irataiból és Messala is megem-

24 líti az *s* betűről szóló művében. Sok írónak művében találjuk a *sibe* és *quase* alakokat; de vajjon szándékosan használták-e, nem tudom; hogy T. Livius is használta e szavakat, Pedianustól tudom, a ki maga is követte Livius
25 példáját; mi e szavak végén *i* betűt írunk. Mit említsem a *vortices*, *vorsus* s más ilyenféle alakokat, melyeknek második betűjét állítólag Scipio Africanus változtatta elő-
26 ször *e*-vé? A mi tanítóink e szavakat: *seruum*, *ceruum* *u* és *o* betűvel írták, mert szerintök a megkettőzött hangzó nem olvadhat s egyesülhet egy hangba; ma e szavakat a már említett okból két *u*-val írják; persze azt a hangot, melyet szeretnénk, egyik írásmód sem fejezi ki Azért igen jó szolgálatot tett Claudius, mikor e czélból azt a æol be-
27 tűt közbeszúrta. Az már okosabb dolog a mai helyesírásban, hogy a *cui* névmás alakot ezzel a három betűvel írjuk; ennek jelölésére a mi gyermekkorunkban a nyers *q* betűn kívül *u*, *o* és *i* betüket használtak, csakhogy a *qui* névmástól megkülönböztessék.

28 Mit szóljunk az olyan szavakhoz, melyeket másképen írnak és másképen ejtenek? Igy a *Gaius* nevet *c* betűvel szokták jelölni, mely fordított alakjában (Ↄ) asszonyt is jelent; mert hogy Gaiae és Gaii elnevezés egyformán hasz-
29 nálatos volt, a menyegzői szertartásokból is kitűnik. *Gnaeus* előnév rövidítésében sem azt a betüt írjuk, a melyet mondunk; *columna* és *consules* szavakat az *n* betű kihagyásával jelöljük; mikor a *Subura*-t három betűvel jelöljük, harmadik helyen *c* betű szerepel.[66] Van még sok ilyenféle; de talán már ezzel is túlléptem ily szűkkörű fejtegetés korlátait.

30 Mindezen dolgokban pedig érvényesítse határozottan a grammatikus az ő egyéni véleményét; ennek kell legtöbbet nyomnia a latban. Véleményem szerint (kivéve ott, hol már a szokás megállapodott) minden szót úgy kell ki-

írni, a hogyan a kiejtés szerint hangzik. Mert hisz arra 31
valók a betük, hogy a szókat megörökítsék s mint valami
letétbe helyezett kincset közöljék az olvasóval, ép azért
azt kell kifejezniök, a mit szóval akarunk mondani. Ezek 32
jóformán a helyes beszéd és írás kellékei: a beszédnek
másik két kellékét, a világosságot és választékosságot nem
akarom ugyan a grammatikusok hatásköréből kizárni, de
mivel nekem még a szónok teendőiről is szólanom kell, ezt
majd művem ama fontosabb részében tárgyalom.

Azonban itt újra eszembe ötlik az a gondolat, hogy 33
esetleg akadnak, kik az eddig mondottakat nagyon ki-
csinyes dolgoknak találják, sőt valami magasabb czél felé
törekvésünkben akadálynak is tekintik. Én magam sem
vagyok barátja a tálságos fontoskodásnak és ostoba szőr-
szálhasogatásnak; az ilyesmi, azt hiszem, szellemrontó és
lélekölő dolog. A nyelvészkedés azonban csak akkor árt, 34
ha túlzásba esünk. Avagy talán M. Tullius kisebb szónok
lett azzal, hogy egyúttal ezt a tudományt is nagy gonddal
művelte s hogy fiától (mint leveleiből kitűnik) a legszigo-
rúbban megkövetelte a szabatos beszédet? Avagy C. Cæsar
szellemi erőit talán megbénították az analogiáról írt
könyvei? Avagy talán Messala kevésbbé művelt s finom 35
ízlésű író, mert néhány egész művecskét írt egyes szókról
sőt egyes betükről? Az ilyen irányú foglalkozás csak azok-
nak szegi útját, kik benne megfeneklenek, de nem azok-
nak, kik azt csak kedvtelésből űzik.

VIII. FEJEZET.

A költői olvasmányok.

Hátra van még az olvasás; hogy a gyermek tudja, 1
hol kell lélekzetet vennie, hol kell a verset megszakítania,

hol végződik a gondolat, hol kezdődik, hol kell felemelni, hol kell leereszteni a hangot, mit milyen hanghordozással kell olvasni, hol kell lassabban, hol gyorsabban, hol hevesebben, hol nyugodtabb hangon olvasni: mindezt csak ol-
2 vasás közben lehet megmutatni. Erre nézve csak egy utasítást adhatok: hogy mindezt megtehesse a tanuló, értenie kell, a mit olvas. Mindenekelőtt legyen a hangja férfias, fülbemászó, de a mellett komoly; előadása ne legyen olyan, mint a prózáé, hiszen költeménynyel van dolgunk s magok a költők is azt szokták magokról mondani, hogy énekelnek; de azért ne csapjon át éneklésbe, sem a most annyira divatos színészies érzelgősségbe; az ilyen előadásra jegyezte meg nagyon találóan, mint beszélik, C. Cæsar mint gyermekifjú: «Éneknek hamis, olvasásnak
3 éneklés». Azt sem szeretem, pedig soknak az tetszik, ha a felolvasó színész módjára igyekszik másnak a hangját egész hűen utánozni; hanem hangjának csak némi színezésével különböztesse meg attól, mikor a saját nevében
4 beszél. Egyébként komolyan figyelmeztetnünk kell különösen arra, hogy a gyermeklélek zsenge korban, mikor még minden, a mi tanulatlan és tapasztalatlan lelkére hat, mélyebb benyomást tesz reá, tanulja meg necsak az ékesszólás, hanem még sokkal inkább az erkölcsi jó szabályait.

5 Azért nagyon helyes az a beosztás, hogy a költői olvasmány Homeroson és Vergiliuson kezdődik, ámbár ezek jelességeinek megértéséhez érettebb ítélőképességre van szükség; de erre még mindig ráérnek, hisz nem csupán egyszer olvassák. Addig is megszokja lelkök a hőskölteménv fensége mellett az emelkedettebb hangulatot, a magasztos tárgyakból ihletet merít s a legszebb dolgokkal is-
6 merkedik meg. Hasznos a szomorújátékok olvasása, a lírai költők olvasása is neveli a szellemet, de csak az esetben,

ha nemcsak a költőket, de műveiket is megválogatjuk, mert a görög költők néha nagyon sokat megengednek magunknak, sőt Horatiusnak sem olvastatnám minden költeményét. Az elégiát, különösen a szerelmi elégiát, ha csak tehetjük, teljesen mellőzzük, épigy a hendekasyllabusokat is, melyek a Sotades-féle verseknek formáját követik (mert a tulajdonképeni Sotades-versekről[67] még szólni sem tartom érdemesnek), ha teljesen mellőzni nem lehet, hagyjuk az érettebb és fejlettebb kor számára. Hogy a vígjátéknak, 7
mely a szónok képzésére igen alkalmas, minthogy a szerepeknek és kedélyállapotoknak mindenféle változatait felöleli, minő hasznos befolyást tulajdonítok a gyermekek nevelésére, később, a maga helyén fogom kifejteni; ha ugyanis az erkölcsöt nem sérti, egyik legkiválóbb olvasmány. Első sorban Menandert értem,[68] de a többieket sem akarom kizárni.

Mert a római íróknak is hasznát vehetjük valamennyire. 8
Azonban az ifjakkal azt kell olvastatni, a mi szellemöket legjobban táplálja s lelköket leginkább erősbíti; a többire, a mi műveltségök kiegészítéséhez szükséges, elég idő marad később is. Elég tartalmasak a régi római írók művei is (bár a legtöbb inkább szellemi tartalmával, mint formai tökéletességével tündöklik); kiváltképen a kifejezés bőségével lepnek meg s e tekintetben a szomorújáték komoly méltóságot, a vígjáték választékos finomságot s mintegy bizonyos attikai simaságot (ἀττικισμὸς) foglal magában. Műveik helyes beosztására (œconomia) is több gondot for- 9
dítanak, mint az újabb írók legnagyobb része, kik szerint minden műnek értéke és szépsége kizárólag a gondolatok gazdagságában rejlik. Mindenesetre tanulhatnánk tőlük egy kis ünnepies komolyságot, hogy úgy mondjam, férfiasságot, annyira erőt vett már rajtunk minden téren, még a szónoklásban is, az elpuhultság minden gyarlóságaival.

10 Kövessük végre már egyszer a legjelesebb szónokok példáját, kik a régi költők műveit részint az általuk tárgyalt jogesetek bizonyítására, részint előadásuk élénkítésére hasz-
11 nálják. Különösen Cicerónál látjuk, de igen sokszor Asiniusnál és a többieknél is, kik hozzá legközelebb állanak, hogy hol Enniusból, hol Acciusból, majd meg Pacuviusból, Luciliusból, Terentiusból, Caeciliusból és másokból szúrnak közbe egy-egy verset, nem csupán azért, hogy irodalmi műveltségöket ily kiválóan kedves módon mutogassák, hanem, hogy gyönyörködtessék a hallgatóságot, mivel a hivatalos forumi komolyságban elernyedt közön-
12 ség mintegy feléled egy szép költői hely hallatára. Ehhez járul még az a nem csekély haszon, hogy ama költői mondásokkal, mint valami bizonyítékokkal erősítik kimondott tételeiket. Mégis az előbbi dolog (t. i. a költői olvasmány) inkább gyermekeknek, az utóbbi (t. i. a költőkből vett idézetek) érettebb korúaknak való, mivelhogy az irodalom szeretete s olvasmányaink értékesítése nem szorítkozik csupán az iskolázás idejére, hanem kiterjed egész életünkre.

13 A költők olvastatása közben olyan apróbb dolgokra is ki kell terjesztenie figyelmét a grammatikusnak, hogy pl. a verset feloldatja tanítványaival s kikeresteti a beszédrészeket, meghatároztatja a verslábak sajátságait; mindezekkel olyannyira tisztában kell lenniök, hogy az ellenök elkövetett hibákat még a szónoki mondatfűzésben is észrevegye fülök; épígy az idegenszerűségeket, átvitt értelemben használt szavakat, a nyelvszokással ellenkező dolgokat
14 azonnal fel kell fedezniök; természetesen nem azért, hogy ezek miatt gáncsolhassák a költőket (velök szemben ugyanis, mivel rendszerint a versmérték kényszerítő hatása alatt állanak, oly elnézők szoktunk lenni, hogy még a hibákat is más névvel jelöljük a költeményekben; ugyanis, mint

említettem, metaplasmos nak, schematismus-nak, schemáknak nevezzük s a mit kénytelenségből tesznek, mint jelességet, szépséget magasztaljuk), hanem hogy el ne felejtsék a műkifejezéseket s általában gyakorolják emlékezőtehetségöket. Az sem haszontalan fáradozás, ha mindjárt 15
az elemi oktatás folyamán megmutatjuk a gyermeknek, hányféle jelentése lehet valamely szónak. S a kinek ez a szakmája, nem csekély gondot fordít a glossemák, azaz kevésbbé használatos szóknak megmagyarázására is. Természetesen már nagyobb gonddal fejtegeti az összes 16
tropusokat, melyek nemcsak költeményeknek, hanem a prózai beszédnek is kiváló ékességeül szolgálnak, az alakzatok mindkét fajtáját, az úgynevezett szó- (λέξεως) és gondolat- (διανοίας) alakzatokat; ezeknek, valamint a tropusoknak fejtegetését akkorra hagyom, mikor a beszéd ékességeiről fogok szólni. Kiváltképen azt igyekez- 17
zék a gyermekek fejébe verni, mily fontos a helyes elrendezés (œconomia), a kifogástalan tartalom, a személyek élethű szerepeltetése, miben rejlik a gondolatok, miben a kifejezés szépsége, mikor van helyén a bőbeszédűség, mikor a kellő mérséklet.

Ezután következik a költemények elbeszélő részének 18
(meséjének) fejtegetése; erre kellő figyelmet kell fordítani, de óvakodjunk felesleges időt és fáradságot pazarolni reá. Untig elég, ha az általánosan ismert, vagy legalább jeles szerzőknél előforduló történeteket fejtegetjük. De mindazt elsorolni, a mit csak bár egész jelentéktelen emberek is valaha beszéltek, vagy szánalmas időfecsérlés vagy hiú kérkedés volna s csak arra való, hogy fiatal tehetségek idejét elrabolja s ily haszontalan dolgokkal foglalja el, mikor azt más, sokkal hasznosabb dolgokra fordíthatnák. Mert ha valaki mindenféle értéktelen, elolvasni sem ér- 19
demes iratkákat végigböngész, ugyanennyi fáradsággal vén-

asszony-meséket is kutathatna. Pedig a grammatikusok művei tele vannak ilyenféle zagyvalékkal, a mire már
20 íróik is alig emlékeznek. Ki ne hallott volna róla, hogy Didymus,[69] kinél termékenyebb író még nem volt a világon, egy alkalommal valami elbeszélésről azt iparkodott kimutatni, hogy meséje koholt s íme megmutatták neki,
21 hogy az egyik saját művéből van átvéve. Főleg a költött tárgyú elbeszéléseknél fordul ez elő; itt már a nevetségig, sőt néha arcátlanságig megy a dolog. Minél inkább híjával vannak egyes grammatikusok a tisztességnek, annál vakmerőbben koholgatnak, úgy hogy néha egész művekről s szerzőikről egész nyugodtan hazudoznak össze-vissza, a mint épen eszökbe jut, mert hisz bajos is volna olyan szerzőknek utána nézni, kik sohasem léteztek. Természetesen ismeretesebb tárgyú dolgokban egyik-másik élesebb szemű kritikus gyakran rajta éri őket a füllentésen. Úgy, hogy én részemről érdemnek tekintem a grammatikusban ha egyet-mást nem tud.

IX. FEJEZET.

A grammatikus további teendői.

1 Ezzel a grammatikus feladatának két részével végeztünk volna, t. i. a nyelvtan elméleti részével s az írók fejtegetésével; ezek közül az előbbit *methodikának*, az utóbbit *historikának* nevezik. Azonban még néhány dolgot szeretnénk az ő gondjaira bízni, hogy azokban útmutatást adjon mintegy előkészületül azoknak, kik fejletlen koruknál fogva a rhetor előadását felfogni még nem
2 képesek. Így például *Aesopus meséit*, melyek a dajkamesék után nyomban következhetnek, egyszerű és keresetlen, a köznapi beszédtől semmiben sem különböző nyel-

ven tanulják meg elmondani, majd ugyanezen egyszerű stílus utánzásában gyakorolni magokat; először szedjék a verseket prózai szórendbe, aztán mondják el a mese tartalmát más szavakkal, majd próbálják meg kibővítve szabadabban átalakítani, miközben egyes részeket megrövidítve, másokat kiszínezve adhatnak elő, csak arra vigyázzanak, hogy a hely eredeti értelme megmaradjon. A ki 3
ezt a feladatot, mely még kiváló mesterek erőit is kipróbálja, derekasan meg tudja oldani, bárminek tanulására vállalkozhatik. A grammatikus még jeles mondások, chriák[70] és ethologiák (jellemrajzok) írásbeli kidolgozását is feladhatja tanítványainak, megjelölvén e mondások erkölcsi tartalmát; természetes, hogy az ilyen fejtegetésnek mindig az olvasmányból kell kiindulnia; a fejtegetés menete mindezekben egyforma, csak alakja különböző, mivel a jeles mondások általános érvényűek, a jellemrajz egyes személyekre vonatkozik. A chriának több 4
faja van: az első hasonlít a jeles mondáshoz, mely egyszerű kijelentés alakjában nyer kifejezést: «Ez mondá», vagy «Szokta mondani»; a második felelet alakjában: «Mikor kérdezték» vagy «Mikor ezt mondták neki, így felelt»; a harmadik hasonló ehhez: «Mikor valaki ezt vagy azt mondotta, vagy tette». Némelyek szerint az írónak valamely 5
tette is képezheti chria tárgyát, mint pl.: «Crates, mikor egyszer tudatlan gyermeket látott, megverte annak nevelőjét»; egy másik példa majdnem egészen hasonló ehhez, de ezt már nem merik ugyanazon névvel jelölni, hanem χρειῶδες-nek, chria-félének nevezik, mint pl. «Milo fölemelt egy bikát, melyet már borjúkorában kezdett emelgetni». Mindezeket a névragozás összes eseteiben épúgy végig gyakoroltatjuk, másrészt meg úgy tettek, mint jeles mondások erkölcsi czélzatát megmagyaráztatjuk. Kisebb 6
költői elbeszélések fejtegetését nem annyira szónoki szem-

pontból tartom szükségesnek, mint maguknak ezen mű veknek tartalmi megismerése végett. A többi fontosab és tekintélyesebb irodalmi műfaj tárgyalását a római szó noklattan-tanárok elhanyagolták s így a grammatikuso voltak kénytelenek azokkal foglalkozni; már a görög rhe torok e tekintetben sokkal inkább tisztában vannak, m tartozik nehéz feladatuk körébe s melyek annak határai

X. FEJEZET.

Szükséges-e, hogy a szónok egyéb tudományokhoz é művészetekhez is értsen?

1 Ez lehető legrövidebb foglalata a nyelvtannak, mely nél nem lehetett czélom mindent elmondani, mert akko sohasem jutottam volna a végére, hanem csak a leg szükségesebbet; most a többi tudományokról és művé szetekről, melyekben nézetem szerint szintén oktatást kel nyerniök a tanulóknak, mielőtt a rhetor keze alá kerül nek, akarok röviden egyet-mást elmondani, hogy teljes le gyen az oktatás-nevelés ama köre, melyet a görögö ἐγκύκλιος παιδεία-nak neveznek.

2 Mert hát körülbelül ugyanazon tanulóévek folyamá egyéb tudományos és művészi dolgokkal is meg kell is merkednie; s mivelhogy ezek magokban is külön tudomány ágak s szónoki tudás nélkül is befejezett egészet képez hetnek, de azért viszont önmagokban nem elégségesek szónok teljes kiképzéséhez: az a kérdés, szükségesek-

3 ezek czélunk eléréséhez? Mert, mondják, ugyan kell-e al hoz, hogy valaki jó ügyéd vagy jó biró lehessen, tudn hogyan lehet adott oldalra egyenlő oldalú háromszög szerkeszteni? Avagy mennyivel lesz valaki jobb védőügyvé vagy törvényszéki elnök, ha a cziterán nem csupán isme

a hangközöket, hanem ezek nevét is tudja? Az is lehet, 4
hogy akárhány embert tudnak felsorolni, kik a forumon
igen ügyesen forgolódnak a nélkül, hogy valaha mérnököt
hallgattak volna, vagy jobban értenék és élveznék a zenét,
mint bármelyik nem zeneértő ember. Ezeknek először is
azt válaszolom, a mit Cicero is több ízben hangoztat
Brutushoz intézett művében,[71] hogy t. i. a mi szemünk előtt
nem az a szónok lebeg, a ki a valóságban létezik vagy
létezett, hanem képzeletünkben egy tökéletes és minden
tekintetben hiba nélkül való szónokot állítottunk magunk elé.
Hisz azok is, kik bölcseségre oktatják az embereket, úgy 5
vélekednek, hogy a leendő bölcset, kinek minden tekin-
tetben tökéletesnek, s a mint ők mondani szokták, olyan-
nak kell lennie, akárcsak egy földön járó isten, nemcsak
az isteni és emberi dolgok ismeretére kell megtanítani,
hanem sok, önmagában tekintve bizony jelentéktelen do-
logra is rá kell vezetni, sőt néha még szemenszedett kör-
mönfontságokra is; nem mintha holmi szarvas- vagy
krokodilokoskodások valakit bölcscsé tehetnének, hanem
mivel az igazi bölcsre nézve semminek sem szabad meg-
lepetésként hatnia. Épigy a szónokot is, kinek bölcsnek 6
is kell lennie, nem a mérnök vagy zenetanár képezi szó-
nokká, vagy más egyéb dolgok, mikről ezeken kívül még
szólni akarok, hanem e művészetek is hozzásegítenek az
ő mindenoldalú kimüveléséhez. Avagy nem látjuk-e, hogy
a különféle ellenszereket és más orvosságokat, melyeket
szembajokra és nyílt sebekre szoktak használni, sokféle,
gyakran egymással merőben ellenkező hatású anyagokból
szokták összevegyíteni s ebből a sokféle keverékből lesz az
az orvosság, mely alkotórészei közül egyikhez sem hason-
lít, hanem mindegyikből kiveszi a megfelelő sajátos ható-
anyagot; aztán azok a kis oktalan állatok nemde a leg- 7
különfélébb fajtájú virágokból és nedvekből készítik a

mézet, melynek ízét semmiféle emberi ügyességgel sem lehet utánozni: s mi még csodálkozunk, bogy az emberi beszéd, melynél nincs kiválóbb ajándéka az isteni gondviselésnek, több művészetnek segítségére szorul, melyek ha nem mutatkoznak is beszéd közben s nem árulják is el hatásukat, titkon éreztetik erejöket s észrevétlenül fejtik ki működésöket. «Ezek nélkül is volt már, a ki jól tudott szónokolni»: csakhogy én igazi szónokot akarok. «Nem sokat nyom mindaz a latban.» De épúgy az is bizonyos hogy a minek csak valami csekély hija van is, már nem tökéletes, már pedig a mi a maga nemében legjobb akar lenni, annak tökéletesnek is kell lennie; s ha ezt a czél nem könnyű is elérni, mi a magunk részéről minden utasítást megadunk, hogy legalább nagyobb részök megvalósuljon. De miért mondanánk le a reményről? A természet nem tagadott meg semmit az eszményi szónok megvalósításának lehetőségéből; szégyen és gyávaság annak reményét feladni, a mit elérni lehetséges.

A zene.

Erre nézve beérhetném azzal, hogy a régiek ítéletére hivatkozom. Mert ki ne tudná, hogy a zenét (hogy erről szóljak először) már ama régi időkben nemcsak műveltek hanem tiszteletben is tartották és pedig olyannyira, hogy Orpheust vagy Linust (hogy másokat ne említsek), mivel zeneértők voltak, egyúttal jövőbe látóknak és bölcsekne is tartották; mindkettőjökről azt tartja a hagyomány, hogy istenek ivadékai voltak, sőt az egyikről, mivel még a vad és műveletlen lelkeket is elbűvölte s megszelidítette, me azt is, hogy játékára nemcsak az oktalan állatok, hane még a kövek és fák is megindulnak. Azért nemcsak T magenes [72] mondja, hogy a zene a művészi foglalkozáso

között a legrégibb; hanem a legjelesebb költők bizonysága szerint is királyi lakomákon a hősök és istenek dicséretét lantkíséret mellett zengedezték. Avagy Vergiliusnál Iopas nem énekel-e a hold keringéséről s a nap fogyatkozásáról stb?[73] Ezzel világosan kimondja e jeles költőnk, hogy a zenei tudással az isteni dolgok ismerete is együtt jár. Ha 11
pedig így áll a dolog, akkor a szónoknak is szüksége van rá, ha igaz az (a mint mondottuk már), hogy a művészetek ezen ága is valamikor a mi foglalkozásunk köréhez tartozott, csakhogy mivel a szónokok elhanyagolták, a philosophusok karolták fel, ha továbbá igaz az, hogy mindezek ismerete nélkül az ékesszólás tudománya nem lehet tökéletes. Senki sem kételkedik azon, hogy a leghíresebb 12
bölcsek buzgón űzték a zenét, mikor egy Pythagoras és az ő követői azt a bizonyára ősrégi hagyományból merített nézetet vallották, hogy a világegyetem maga is azon törvény szerint van berendezve, melyet később a lyra szerkezete tüntetett fel; s hogy nem elégedtek meg a különböző égitestek mozgásában nyilvánuló összefüggéssel, melyet harmoniának neveznek, hanem ezeknek a mozgásoknak hangokat is tulajdonítottak. Mert Platót nemcsak egyes 13
párbeszédeiben, de különösen Timaeus-ban meg sem érti az, a ki a művészet ezen ágával behatóan nem foglalkozott. De mit beszélek a philosophusokról, mikor Socrates, minden philosophusok kútfeje, nem szégyenlett már öreg korában oktatást venni a zenéből? A legnagyobb had- 14
vezérek,[74] mint olvassuk, nemcsak húros, hanem fúvó hangszereken is játszottak s a spártai sereg harczi dalokon lelkesült. Hát a mi legióinknál mi más czélja van a kürtnek meg trombitának? A mennyivel erősebb s összhangzóbb ezeknek hangja, annyival nagyobb a rómainak, mint egyéb népeknek, harczi dicsősége. Nem hiába köve- 15
telte meg Plato az államférfiúban, kit ő πολιτικὸς-nak hív,

a zenei tudást. Még annak a bölcsészeti iskolának fejei is
melyet némelyek a legjózanabbnak, mások a legszigorúbb
nak tartanak, abban a véleményben voltak, hogy követőil
közül egyes bölcsek nem csekély fáradságot fognak a mű
vészet ezen ágára fordítani. Sőt Lycurgus is, a legszigorúbb
spártai törvények szerzője, helyeselte a zenei oktatást
16 Mintha maga a természet is azért ajándékozott volna meg
vele bennünket, hogy a fáradalmakat könnyebben visel
hessük; így dalolás mellett könnyebben megy az evezés
s ez nemcsak olyan munka közben történik, melyben so
kaknak igyekezete egyesül valami kellemes hang vezetés
alatt, hanem egyes embereknek is bizonyos enyhülést sze
rez fárasztó dolguk mellett bármily egyszerű és keresetlen
17 nótának fütyörészése vagy dalolása. De csak most veszem
észre, hogy én még mindig csak magasztalom a művé
szetek legszebbikét s még szót sem szóltam a szónokhoz
való viszonyáról. Azt is mellőzzük tehát, hogy a gramma
tika és muzsika valamikor ikertestvérek voltak. Legalább
Archytas [75] és Aristoxenus [76] úgy vélekedtek, hogy a gram
matika kiegészítő részét teszi a muzsikának; s hogy ugyanől
mindkettőnek mesterei voltak, bizonyítja nemcsak Sophron [77]
(a ki bár csak mimusokat írt, de Platonak annyira ked
velt írója volt, hogy állítólag halálakor feje alatt találtál
18 annak műveit), hanem Eupolis is,[78] kinél Prodamus a
muzsikának és olvasásnak tanítója egy személyben, é
Maricas, a ki tulajdonképen Hyperbolus [79] megszemélyesí
tője, beismeri, hogy a betűkön kívül a zenéből semmi
sem tud. Aristophanesnek is nem egy darabjából [80] ki
tűnik, hogy hajdanában így oktatták a gyermekeket é
Menandernek Hypobolimæus-ában az öreg, ki a fiát vissza
követelő apának elsorolja, mennyit költött a gyermek ne
velésére, azt mondja, hogy a zene- és mértan-tanítóknal
19 sokat fizetett. Innen van az a szokás is, hogy lakomákon

evés után egy lyrát adtak kézről-kézre s mikor Themistocles azt mondta, hogy nem tud rajta játszani, olyanformán nyilatkoztak róla, hogy Cicero[81] szavaival éljek: «nem valami művelt ember». Azonban a régi rómaiak lakomáin is szokás volt húros és fúvó hangszereken játszani. A Salii-papok verseinek is van dallamuk. Minthogy pedig ezen intézmények Numa király idejéből származnak, világos, hogy még azon úgynevezett műveletlen és harczias kor embereinek is volt érzékök, már a mennyire abban a korban lehetett, a zene iránt. Utóljára is már majdnem közmondássá lett az a görög szólás, hogy «a műveletlen emberek távol állanak a múzsáktól és grácziáktól».

De nézzük már most, tulajdonképen miben veheti használát a zenének, a ki szónoknak készül. A zenében kétféle ütemszerű mozgás van, t. i. a hangnak és a testnek mozgása, mert mindkettőben megkívántatik bizonyos megfelelő szabályszerűség. A hangütem tanát Aristoxenus, a zenész, ῥυθμὸς-ra és μέλος-ra osztja (ütem és dallam), az előbbi a szótagok szabályos kimértségén, az utóbbi a hangok dallamosságán alapszik. Hát vajjon nincs e a szónoknak is minderre szüksége? Hisz ezek egyike a taglejtésre, a másik a szók arányos elhelyezésére, a harmadik a hanghordozásra vonatkozik; minderre s szónoklásban is nagyon tág tér nyílik. Avagy csak költeményekben és dalokban kívántatik meg a szóknak bizonyos tervszerű megválasztása s helyes összefűzése, talán a szónoki beszédben mindez fölösleges? vagy mintha az ütemes és jóhangzású szóknak a tárgy természetéhez való megválasztására nem volna számos és sokféle alkalom a szónoki beszédben épúgy, mint a zenében! Ugyanis az ütem és dallam segítségével a magasztos tárgyat a szónok is emelkedetten, a bájosat édes lágysággal, az egyszerűt nyugodtan adja elő s előadásának egész művészetét arra fordítja, hogy az érzelmek

25 összhangzásban legyenek a mondottakkal. Nemde a szónok beszédben is nagy része van a hang emelkedésének, alá szállásának, általában a beszéd tárgyához illő hajlékonyságának abban, hogy a hallgatóságban hangulatot tudjon kelteni s egész más mértéket (modulatiót, hogy ugyanazon szó mellett maradjak) kell a szónoknak használnia a szó elrendezésében és a hangfestésben[82] akkor, ha a bírákat indúlatba akarja hozni és akkor, ha részvétre akarja hangolni? Hisz tapasztalásból tudjuk, hogy még a különböző hangszerek is, pedig ezeken nem lehet beszédhangokat ki-
26 adni, más és más hatással vannak kedélyünkre. A taglejtés, vagyis a testnek a gondolatokhoz és kifejezésekhez mért helyes mozdulatai (az úgynevezett εὐρυθμία) szintén szükségesek és semmi mással nem pótolhatók. A szónoki előadás sikerében nem kis része van a taglejtésnek; erről
27 majd külön helyen fogunk szólni. Aztán nem kell-e a szónoknak kiváló gondot fordítani a maga hangjára? Ez már csak a zene körébe vágó dolog? De ezt a kérdést sem akarom már most előre tárgyalni. Addig is legyen elég, ha egy példát hozok fel. C. Gracchus, korának e kiváló szónoka, valahányszor szónokolt, a háta megett álló zenészszel nádsípon, melyet tonarionnak neveznek, adatta meg magának a kellő hangot, hogy azon kezdje el be-
28 szédjét. És erről nem feledkezett el még a legviharosabb tárgyalások idején sem, mikor még réme volt az optimatáknak, vagy mikor már ő rettegett tőlök. De egyes tanulatlanabb emberek («crassiore Musa», mint szokták mondani) kedvéért jó lesz kézzelfoghatóbb módon még az árnyékát is eloszlatni a kételkedésnek, hogy ennek va-
29 lóban van valami haszna. Nos, azt csak hajlandók megengedni, hogy annak, ki szónoki pályára készül, legalább is a költőket olvasnia kell: de hát lehet-e ezeket olvasni zenei műveltség nélkül? És ha valaki annyira tompa el-

méjű, hogy még ezt is kétségbe vonja egyéb költőkről, azokról mindenesetre elismeri, kik költeményeiket zenésítés czéljából írták. Hosszasabban kellene minderről szólanom, ha a művészeteknek ez az ága, melyre nézve most útmutatással akarok szolgálni, valami új dolog volna. De 30
mikor a zenei műveltséget már a legrégibb korban Chiron és Achilles óta napjainkig mindenki, legalább a ki nem volt ellensége a köteles műveltségnek, iparkodott magának megszerezni: csak árthatnék a zene ügyének, ha kétségbeesetten védelmezni akarnám.

Már most, ámbár az itt felhozott példákból is, legalább 31
azt hiszem, elég világosan kitűnik, melyik zene tetszik nekem és mily mértékben: mégis határozottan hangsúlyozni akarom, hogy én nem azt a zenet ajánlom, mely mostanában a színpadon járja, azt az elpuhult, kéjelgésbe merült ledér zenét, melynek nem csekély része van abban, hogy azt a kis férfias erőt is, a mely még megmaradt, kiöli belőlünk; hanem azt, mely egykor a hősök dicsőségét zengte s a melyet magok a hősök is zengtek; nem is holmi *psalterium* vagy *spadix*-féle hangszereket, a minőket még egy tisztességes leány sem venne kezébe, hanem megismerését annak, mi módon lehet a zenével legjobban fölkelteni és lecsendesíteni az érzelmeket? Így pl. 32
Pythagorasról olvassuk, hogy egy alkalommal több fiatal ember tűzét, kik felizgatott érzékiségökben egy tisztességes család erkölcse ellen merényletet akartak elkövetni, azzal hűtötte le, hogy a fuvolásnővel hirtelen lassú dallamú darabot játszatott; Chrysippus[83] pedig még annak a dajkanótának is megszabja mintegy a dallamát, melyet a gyermeknek dúdolgatni szoktak. Nagyon ügyes az a mese is, 33
melyet próbaszónoklat tárgyának szoktak feladni. Ebben egy fuvolás szerepel, a kit perbe fogtak a miatt, hogy egy áldozónak oly szilaj phrygiai nótát játszott, hogy az meg-

őrült s a mélységbe vetette magát, mintha ő kergett volna azt halálba. Képtelenség, hogy a szónok zenei is meretek nélkül e tárgyról szónokolni tudjon; hogyne is mernék be tehát még elfogult birálóink is, hogy ez a mű vészet is szükséges feladatunk megoldásához?

A mértan.

34 Elismert dolog, hogy a geometria bizonyos tekin tetben hasznos a fiatal korban. Megengedik ugyanis, hog gyakorolja az elmét, élesíti az észt, gyors felfogás szül, azonban úgy vélekednek, hogy nem olyan, mint a többi tudományok, t. i. nem akkor veszszük hasznát, miko már elsajátítottuk, hanem azalatt, míg tanuljuk. Ez az ál
35 talános felfogás. Hiszen bizonyára nem ok nélkül fordí tottak még a legnagyobb férfiak is kiváló gondot erre a tudományágra. A geometria a számok és formák tudo mányára oszlik: a számok ismerete nemcsak a szónoknak de minden, valamennyire művelt embernek szükséges Peres ügyekben pedig igen sokszor van szerepe; és h az ügyvédkedő szónok nem mondom az összegezésekbe megtéved, hanem csak ujjainak határozatlan és esetle mozgatásával követi is a szóbeli számolást, már megszól
36 ják mint nem elég képzett embert. A mi pedig a mértan vonalak tanát illeti, az is gyakran belevág egyik-másik peresügy körébe, mert határ-, vagy területméretek miatt i fordulnak elő perek, de még más közelebbi kapcsolata i
37 van a szónoklattal. Itt van mindjárt a rend, mely elen gedhetetlen a mértani tudományban; vajjon nem épúg szükséges-e az a szónoklattanban is? A mértanban előre bocsátott tételekből bizonyítjuk a következőket, a bebizo nyítottakból a bizonytalanokat; nemde a szónok is íg cselekszik? Avagy a felállított tételekből való következteté

nem áll-e úgyszólván csupa syllogismusokból? Azért többen
vannak azok, kik ezt a tudományt a dialektikához, mint
azok, kik a rhetorikához hasonlítják. Ámbár a szónoknak
is kell, bár ritkán, de néha mégis észtani okoskodással
bizonyítania. Mert nemcsak syllogismussal bizonyít, ha a 38
tárgy úgy kívánja, hanem bizonyára enthymema-val is,
mely nem egyéb, mint szónoki syllogismus. Aztán meg a
legerősebb bizonyítékokat γραμμικαὶ ἀποδείξεις (mértani bi-
zonyítás) névvel jelölik: már pedig a szónoki beszédnek
van-e előbbre való czélja, mint a bizonyítás? A látszólag 39
igaz tételek tarthatatlanságát is mértani bizonyítással mu-
tatja ki. A számtanban is előfordul ez egyes úgynevezett
ψευδογραφία-k által, a melyekkel gyermekkorunkban szok-
tunk szórakozni. De van ezeknek fontosabb oldaluk is.
Mert pl. ki kételkednék e tétel igazságában: «Ha két
területnek kerülete egyenlő, akkor ezen kerület által be-
zárt területek is szükségképen egyenlők»? Pedig e tétel 40
nem áll. Nagyon sok függ ugyanis attól, milyen mértani
alaknak területe az, ezért a mérnökök megrótták a tör-
ténetírókat azon helytelen föltevésökért, mintha valamely
szigetnek területe eléggé meg volna határozva a körül-
hajózás tartama által. Minél tökéletesebb ugyanis valamely
mértani alak, annál nagyobb a területe. Azért, ha ama 41
kerületet képező vonal kört alkot (ez a síkalakok között
legtökéletesebb), területe nagyobb, mintha egyenlő oldalú
négyszöget alkot. Nagyobb a négyszög területe, mint a
háromszögé, ismét nagyobb az egyenlőoldalú, mint a kü-
lönböző oldalú háromszögé. Vannak ennél nehezebb té- 42
telek is; szeretnék egy olyant bemutatni, melyet nem
mathematikusok is igen könnyen megértenek. Alig hiszem,
hogy akadna valaki, a ki ne tudná, hogy egy hold föld
240 láb hosszú és fél ilyen széles; ebből könnyen ki-
számíthatja bárki, mekkora a kerülete s mekkora területű

43 földet zár be. Ellenben ha mindegyik oldalát 180 láb hosszúnak veszszük, a kerülete ugyanakkora marad, de a négy oldal által bezárt terület sokkal nagyobb lesz. Ha valaki restelli ezt kiszámítani, egyszerűbb számításból is ugyanazon eredményre juthat. Ha pl. a négyszögnek mindegyik oldala 10 láb, akkor kerülete 40 láb, területe 100 négyszögláb. De ha két-két oldala 15 láb, a másik kettő meg 5—5 láb hosszú, akkor ugyanakkora kerület mellett egy
44 negyed részszel kisebb lesz a területe. Ha pedig két-két oldala 19 láb hosszú s ezek egymástól csak egy lábnyira vannak, akkor területe csak annyi négyszögláb, a hány láb hosszúra terjed a négyszög; míg kerülete ugyanakkora, mint amazé, melynek területe 100 négyszögláb. Tehát minél jobban eltérünk az egyenlőoldalú négyszög alakjától,
45 annál kisebb lesz a terület. Tehát még az is lehetséges, hogy nagyobb kerület mellett kisebb a terület. Ez a számítás csak a sík területre áll. Mert, hogy a halmok és völgyek területe nagyobb, mint egyenes vetülete (a felettök elterülő égboltrész), még tanulatlan ember előtt is világos.
46 Hát aztán a geometria nem hatol-e be a világűr méreteibe? s mikor itt a csillagok meghatározott pályáját egész biztossággal kiméri, megtanuljuk belőle, hogy mindenütt a legnagyobb rend, nem pedig a véletlen uralkodik; ezt az igazságot pedig néha a szónok is felhasználhatja.
47 Avagy, mikor Pericles a napfogyatkozástól megrémült athéniek félelmét e tünemény okának megfejtésével eloszlatta,[84] vagy az a Sulpicius Gallus L. Paullus seregében a holdfogyatkozásról előadást tartott, hogy a katonák e tünemény láttára mint valami isteni csodajeltől meg ne rémüljenek,[85] nem voltak-e valósággal szónokok e szere-
48 pökben? Bezzeg, ha Nicias Sziciliában tudta volna ezt, nem veszítette volna el fejét ugyanezen tünemény miatt való rémületében s nem vitte volna végveszedelembe az

athéniek szemenszedett szép seregét,[86] a mint hogy Diont sem rémítette el az ilyen váratlan esemény, mikor Dionysius zsarnoki hatalmának megdöntésére indult.[87] Bár a 49
hadviselés közben hasznos dolgok nem tartoznak a mi feladatunk körébe s így az sem tartozik ide, hogy Archimedes egymaga feltartóztatta egy ideig Syracusæ ostromát:[88] de az már mindenesetre hozzájárul kitűzött tételünk bizonyításához, hogy igen sok kérdést, ha ezeket egyéb úton csak nagynehezen lehet megfejteni, mint pl. az osztás módjainak, a végtelen osztásnak, a sebesség növekedésének kérdését, mértani bizonyítás útján szoktuk megoldani; úgy hogy, ha a szónoknak, mint a következő könyvben látni fogjuk, mindenhez hozzá kell szólania, semmiesetre sem lehet el mennyiségtani tudás nélkül sem.

XI. FEJEZET.

Első oktatás a szavalásban és taglejtésben.

A színészeket is tanulmányoznunk kell, legalább annyi- 1
ban, a mennyiben a leendő szónoknak szüksége van a szavalásbeli ügyességre. Nem szeretném ugyanis, ha a nevelésünk alatt álló ifjú akár nőies vékony hangon érzelgősen, akár öreg ember módjára reszketős hangon szavalna. De ne utánozza a részeg ember makogását se, ne 2
szokja meg továbbá a bizalmaskodó rabszolga kihívó beszédmodorát, ne öltse fel a szerelmes, kapzsi vagy félénk szerepét: ezekre a szónoknak úgy sincs szüksége, aztán a serdülő korban levő gyermek fogékony és tapasztalatlan lelkületét megrontják. A mit ugyanis gyakran utánozunk, 3
lassankint második természetünkké válik. Még mozdulatainkban és taglejtéseinkben se kövessük egészen a színészeket. Mert ámbár mindkettőt alkalmaznia kell bizonyos

mértékben a szónoknak, mégis ég és föld a különbség szónok és színész között, mert amannak sem arczjátékában, sem taglejtéseiben, sem mozdulataiban nem szabad túlzásba esnie. Mert e tekintetben akkor legnagyobb művész a szónok, ha nem látszik meg rajta, hogy művész akar lenni.

4 Mi tehát itt a tanító teendője? Mindenekelőtt a netán meglevő nyelvi és kiejtési hibákat igyekezzék kiküszöbölni, hogy minden szót tisztán tagolva s minden betűt tisztán hangoztatva mondjon ki. Némely hangoknál ugyanis az a hiba, hogy nagyon lágyan, másoknál meg, hogy nagyon erősen hangoztatjuk; némely hangokat nem elég élesen hangoztatunk és más, bár rokon, de mintegy tom-
5 pább hangokkal cserélünk fel. Így pl. a Rhro betü helyett, mely Demosthenesnek is annyi nehézséget okozott, Lambdát ejtenek (nálunk is ugyanaz a hangja e két betünek); s valahányszor a *c*, valamint a *g* hangot nem ejtik ki elég
6 keményen, *t*, illetőleg *d* hanggá lágyúl.[89] Ne tűrje a tanító azt a bizonyos kényeskedést se az *s* betü kiejtésében; ne engedje, hogy a gyermek a szavakat gégehangon vagy tele szájjal öblös hangon mondja ki, vagy, a mi a czifraság nélkül való egyszerű beszédnek ellensége, hogy a keresetlen szavakat mintegy kenetteljes erősebb hangon han-
7 goztassa, a mit a görög πεπλασμένον szóval jelöl. Így nevezik azt a fuvola-hangot, mely az összes oldalnyílások elzárásával egyenesen a cső hosszában keletkezik s tompábban hangzik, mint ha valamelyik nyitva hagyott oldalnyílásba ütközik a hang, miáltal élességben nyer.

Arra is legyen gondja, hogy a szók utolsó szótagját ne harapja el a szavaló; hogy a beszéd hangja egyenletesen nyugodt legyen; ha pedig valahol hevesebb felkiáltás szükséges, ne a fej árulja el az erőfeszítést, hanem tüdejének tágulása; a taglejtés a szóhoz, az arczkifejezés
9 pedig a taglejtéshez alkalmazkodjék. Arra is ügyelnie kell,

hogy a szónok arczának természetes állása legyen; a száját ne húzza félre, túlságosan ki ne nyissa, fejét ne szegje hátra, szemeit ne süsse le a földre, nyakát ne hajtsa félre egyik oldalra se. Aztán sokféleképen lehet véteni a homlok alakítása által is. Nem egy szónokot láttam, a ki szemöldökét mindig felvonta, valahányszor hangja emelkedett vagy erősbödött, egy másik meg összeránczolta; még olyant is találtam, a kinek mindkét szemöldöke más irányú mozgást végzett, úgy hogy egyik felhúzódott majdnem homloka közepéig, míg a másik majdnem az egész szemet betakarta. Ezek a dolgok is végtelenül fontosak, mint majd látni fogjuk; egyáltalában nem tetszhetik az, a mi illetlen és ízléstelen. 10 11

Azt is a színésztől kell megtanulni, hogyan kell elbeszélni valamit, mily komoly méltósággal kell másnak tanácsot adni, hogyan emelkedik fokról-fokra a harag szenvedélyes hangja, hogyan kell változnia a hang színezésének, ha másokban részvétet akarunk kelteni. Ezt legjobban úgy érheti el, ha több vígjátékból kiválaszt bizonyos helyeket, melyek e czélra legalkalmasabbak, azaz leginkább valók szónoki előadásra. Ugyanezen helyek pedig nemcsak a szónoki kiejtés gyakorlására nagyon hasznosak, hanem az egész szónoki előadás fejlesztésére is igen alkalmasak. Ez a foglalkozás addig való a gyermeknek, míg gyenge, fejletlen kora miatt nagyobb dolgokra képtelen; de azután, mikor szónoki beszédeket kell olvasnia, mikor már ezeknek szépségeit is élvezni tudja, akkor kell melléje lelkiismeretes és képzett mester, a ki nemcsak olvasmányait irányítja, hanem válogatott helyeket is betanultat vele s ezeket a mester elé állva hangosan kell elmondania épúgy, mintha szónoki beszédet mondana s így egyszerre gyakorolja magát a szavalásban, a hang kezelésében és a kívülről való tanulásban. 12 13 14

15 Részemről még azokat sem tartom megrovandóknak, kik egy ideig a vívómesterek iskolájába is járnak. Nem azokat értem, kik életöket felerészben a vívóiskolában, felerészben ivással töltik el, kik egyoldalúan gondozzák testöket a lélek rovására (az ilyeneket ugyanis még közel
16 sem ereszteném tanítványomhoz); hanem azokat, kik ugyanezen néven szerepelnek, de taglejtésre és szónoki mozdulatokra tanítanak: így pl. hogy a karok tartása megfelelő legyen, a kéztartás ne legyen ügyetlen vagy esetlen; a test állása ne legyen illetlen, a láb előretevésében ne mutasson gyámoltalanságot, a fej és szemek mozgása ne legyen ellentétben a testnek más valamely mozdulatával.
17 Mert hogy mindez a szónoki előadáshoz tartozik, époly kevéssé tagadhatja bárki, mint a hogy magát a szónoki előadást sem lehet különválasztani a szónoktól és bizonyára, a mire az életben szükségünk van, azt ne restelljük megtanulni, különösen ezt a chironomiát, mely, mint neve is mutatja, a kézjártatás törvénye s még ama régi hőskorból származik s Görögország legkiválóbb férfiai, sőt még Socrates részéről is helyeslléssel találkozott. Plato is a politikai erények közé sorozta[90] s Chrysippus sem hagyta
18 figyelmen kívül a gyermeknevelésről írt utasításaiban. Sőt a spártaiaknál, mint olvassuk, a táncznak egy neme is szerepelt a testgyakorlatok között,[91] mint a mely még a hadviselésre is hasznos befolyással volt. Még a régi rómaiak sem tartották ezt szégyennek; a táncznak egy neme, mely egyik papi testületről elnevezve a vallásos szertartások között napjainkig fenmaradt,[92] élő bizonyítéka ennek, valamint Crassus szavai is Cicero De oratore művének harmadik könyvében, mikor megkívánja, hogy a szónok erőteljes és férfias mozdulatokat tudjon tenni testének felső részével, de nem ám úgy, mint a színpadon a színészek, hanem úgy, mint a vívó- vagy testgyakorló

iskolából kikerült férfiak. A testképzés e neme[93] napjainkig megszakítás nélkül mindig virágzott. Én azonban 19
a gyermekéveken túl nem alkalmazom s még ez idő alatt sem szentelek neki nagyon sok időt. Nem akarom ugyanis, hogy a szónok az ő taglejtéseiben tánczszerű mozdulatokra emlékeztessen, hanem csak azt óhajtom, hogy abból a gyermekkori könnyed mozgékonyságból maradjon valami, úgy hogy fellépésünk a nélkül, hogy magunk is észrevennők, elárulja azt a gyermekkorban elsajátított kecses modort.

XII. FEJEZET.

Lehet-e a gyermeket egyszerre ennyifélére tanítani?

Azt szokták kérdezni, vajjon feltéve, hogy ezt meg 1
kell tanulnia a gyermeknek, lehetséges-e, hogy mindezt ugyanegy időben adjuk elő neki s tanulja is meg. Némelyek szerint ez lehetetlen, mivel annyiféle s ellentétes irányú tanulni való megzavarja s kifárasztja a gyermek eszét; hisz minderre sem szellemi, sem testi ereje, de meg ideje sincs és ha a serdültebb kor mégannyira képes volna is ezzel megbirkózni, a gyermekéveket nem szabad vele megterhelni.

A kik azonban így beszélnek, nem ismerik kellőképen, 2
mennyit bír meg az ember szellemi ereje; ez ugyanis oly fürge és tevékeny, oly sokoldalú, hogy szinte az volna rá nézve képtelenség, hogy kizárólag csak egyfélével foglalkozzék; hogy pedig tehetségét több dologra irányítsa, erre nem egy napon belül, de egy pillanat alatt is képes. Nemde a cziterásnak, ki egyúttal énekel is, egyszerre kell 3
ügyelnie a szövegre, dallamra, a sokféle hangnemre, mikor néha egyes húrokat jobbjával penget, más húrokat baljával végigsimít, rövidebbre fog vagy egész hosszában zengeni

hagy, sőt még a lába sem pihen, mert a taktust veri vele
4 s mindezt egyszerre végzi. Hát mikor nekünk hirtelen kell valami tárgyról beszélnünk, nemde mikor beszédünk elejét mondjuk, azalatt már a következőkre gondolunk, mert egyidejűleg vigyáznunk kell az anyag feltalálására, a szók megválasztására, a mondatfűzésre, taglejtésre, szavalásra, arczkifejezésre, mozdulatainkra? S ha ez a sok mindenféle különböző dolog úgyszólván egy csapásra engedelmeskedik akaratunknak, miért ne oszthatnók meg óráinkat többféle munka között? főleg mikor a változatosság maga is erősítőleg s üdítőleg hat lelkünkre, ellenben sokkal nehezebb egy dolog mellett kitartani. Így pl. írás közben valósággal pihenés az olvasás s viszont ha magát az olvasást is meguntuk, ismét csak a változatosság segít raj-
5 tunk. Bármily sokat dolgozott is az ember, mégis mindig mintegy újult erővel fog egy másik dologhoz. Ki ne fásulna el, ha reggeltől estig, legyen az bárminő tudomány, ugyanegy mester előadásait kellene hallgatnia? A változatosság felfrissíti az embert épúgy, mint az evésben is az ételek különfélesége üditi gyomrunkat s ha többfélét
6 eszünk, kevésbbé undorodunk meg. Avagy ajánljanak ezek a jó emberek helyesebb tanulási módszert. Talán kizárólag a grammatikus gondjaira bízzuk magunkat, utána meg csak a földmérő (γεωμέτρης) tanítson bennünket, hogy addig az, a mit előbb tanultunk, menjen feledésbe? Azután térjünk át a zenére, a többi pedig, a mit előbb tanultunk, hadd párologjon el? Mikor pedig a római irodalommal foglalkozunk, ne is hederítsünk a görögre, egyszóval min-
7 dig kizárólag csak a legutóbbival foglalkozzunk? Miért nem ajánljuk ugyanezt a földművelőnek is, hogy ő se művelje egyszerre szántóföldjét, szőlejét, olajfakertjét és gyümölcsösét; ne gondozza rétjét, nyáját, kertjét, méhesét, szárnyasait? Hisz mi magunk is naponkint időnk egy ré-

szét forumi hivatalos teendőknek, más részét baráti szolgálatoknak, valamit családi ügyeknek, valamit testünk gondozásának, nem csekély részt élvezeteknek szentelünk. Ha egész nap szakadatlanul ezek bármelyikével foglalkoznánk csupán, kifáradnánk. Mennyivel könnyebb sokfélével foglalkozni, mint ugyanegy dologgal sokáig.

Attól épen nem kell tartanunk, hogy a tanulás nehe- 8
zére esik a gyermeknek; hisz az ember egy korban sem bírja jobban a fáradságot. Lehet, hogy valaki csodálkozik ezen, pedig a tapasztalás bárkit is meggyőzhet róla. Aztán 9
meg fogékonyabb is a tanulásra az ember esze akkor, mikor még meg nem csontosodott. Ez abból az egy körülményből is kitűnik, hogy a mi gyermekeink attól fogva, mikor a szókat tisztán ki tudják ejteni, két év alatt minden nagyobb unszolás nélkül, úgyszólván tökéletesen beszélnek latinul, míg idegenből ideszakadt új rabszolgáink hány évig küzködnek a latin nyelvvel! Még inkább meggyőződhetik az ember, ha már felnőtt korában kezd valakit nyelvtanra tanítani, arról, hogy nem hiába nevezik παιδομαθεῖς[94] néven azokat, a kik a magok szakmájába vágó bármely dolgot legügyesebben végeznek. A testi fá- 10
radalmakat is jobban bírja a gyermek, mint az ifjú. Természetes, mert valamint a kis gyermek testét nem viseli meg sem az esés, pedig hányszor elesik napjában, sem a négykézláb való csúszás-mászás, majd nemsokára a folytonos játszás és egész nap való futkosás, mert könnyű a teste s így nem érzi még annak súlyát: úgy szelleme is kevésbbé fárad ki, mert nagyobb erőfeszítésre képtelen s még nem vágyódik öntudatosan a szellemi munka után, hanem csak rábízza magát mások szellemi vezetésére. Azonkívül e kornak egyébként is őszinte, nyílt termé- 11
szeténél fogva mintegy önzetlenebbül ragaszkodnak tanítóikhoz s nem igen számítgatják, hogy már mennyit dol-

goztak. Meg sem tudják még igazán ítélni, mi a megfeszített munka. Aztán, mint gyakori tapasztalásból tudjuk, kevésbbé viseli meg szellemünket, ha mások fognak bennünket bár fárasztó szellemi munkára, mint ha magunknak kell gondolkoznunk.

12 De később már nem is érünk úgy rá az ilyes gyakorlatokra, mint épen ebben a korban, mikor a gyermek mindent hallásból tanul meg. Mikor már íráshoz fog, mikor már maga is teremt és alkot valamit, akkor már az ilyes foglalkozáshoz vagy ideje vagy kedve nem lesz.

13 Minthogy tehát a grammatikus az egész napot nem foglalhatja le magának s ezt nem is szabad tennie, nehogy tanítványa lelkében unalmat s ellenszenvet keltsen a maga tárgya iránt: mire lehetne e szabad időt helyesebben for-

14 dítani? Mert sem azt nem akarom, hogy a tanuló ezen művészetekkel minden erejét felemészsze, sem azt, hogy ő maga énekeljen vagy dalokat zenével kísérjen, semhogy a mennyiségtan legaprólékosabb feladatainak megoldásába bocsátkozzék, nem akarok belőle sem színészt nevelni a szavalásban, sem tánczművészt a taglejtésben; ámbár, ha mindezt megkövetelném, még mindig jutna elég idő. Mert hosszú az a kor, melyben a gyermeknek tanulnia kell s

15 én nem is holmi nehéz fejű gyermekekről szólok. Utóvégre is miért tudta egy Plato mindabban kitűntetni magát, a minek elsajátítását én a leendő szónokra nézve szükségesnek tartom, a ki nem érte be azzal a tudományos műveltséggel, melyet Athén nyujthatott, sem a Pythagoreusokéval, kikhez Italiába elhajózott, hanem még Egyptom papjait is fölkereste s titkos tanaikat elsajátította?

16 Csakhogy a mire lusták vagyunk, arra rámondjuk, hogy nehéz. Nem szeretjük ugyanis a munkát s az ékesszólás után sem önmagáért törekszünk, mivel tiszteletre-

méltó s valamennyi között a legszebb művészet, hanem
mint olcsó mesterséget és aljas nyerészkedést akarjuk folytatni. Ám szavaljanak akárhányan minden előképzettség 17
nélkül a forumon s keressenek vele pénzt, de én azt hiszem, akármelyik piszkos árúval kereskedő kalmár is gazdagabb, sőt még egy kikiáltó is többet keres a hangjával, mint az ilyen szónok. Még felolvasómnak sem szeretném az olyant, ki előre azt számítgatná, mennyit jövedelmez majd a tudománya. A ki azonban az ékesszólás fogalmáról 18
fenkölt lélekkel gondolkozik s a ki a beszéd adományát úgy tekinti, mint a a földi dolgok királyát, mint a hogy egy híres tragédia-író[95] nevezi, s a ki annak hasznát nem az ügyvédi díjak szerint méri, hanem azon soha el nem evülő, a sors változásainak alá nem vetett szellemi kincsek szerint, melyeket szemlélődés és tanulás útján szerzett magának: az könnyen rászánja magát, hogy azt az időt, melyek mások a színházban, a Marsmezőn, koczkajátékkal, végül haszontalan beszélgetéssel töltenek el, hogy ne is szóljak az alvásról és sokáig tartó lakomákról, ezt az időt, mondom, inkább a geometriára és zenére fordítsa és mennyivel többet élvez, mint a műveletlen emberek ama szórakozásokon? Mert az az isteni gondviselés áldása, 19
hogy a tisztességes dolgok jobban vonzzák az embereket. Azonban épen e kedves tárgy felett való elmélkedés egy kicsit messzebb eltérített czélomtól. Tehát ennyit azon tanulmányokról, melyekbe a gyermeket be kell vezetni, mielőtt nagyobb dologba kezdene; a következő könyvbe mint egy egész újba fogok bele s áttérek a szónok teendőire.

JEGYZETEK AZ I. KÖNYVHÖZ.

[1] Horatius Epist. II. 3. 188.

[2] Cic. De oratore III. 15.

[3] Érti a philosophiának három részét, t. i. az ethikát, physikát és a dialektikát.

[4] C. Laelius Sapiens leánya, Qu. Mucius Scaevola felesége, L. Crassus anyósa. Cicero De oratore művében is szerepel.

[5] Kr. e. 43-ban Antonius, Lepidus és Octavianus a Brutus ellen tervezett háború költségeire Róma gazdag matronáit akarták megadóztatni, azonban e beszéd hatása alatt az adó nagy részét elengedték a triumvírek. Lásd Valerius Maximus VIII. 3. 3.

[6] A gyermekek kísérői; rendszerint rabszolgák voltak.

[7] Stoikus philosophus, a peripatetikus Critolaus-szal és az akademikus Carneades-szel tagja volt ama híres athéni küldöttségnek Kr. e. 155-ben, mely hatalmas lökést adott a rómaiaknak a szónoklat és görög philosophia tanulmányozására és művelésére.

[8] Híres műbíráló és nyelvész Alexandriában, az ottani könyvtár őre Kr. e. a III. század közepén.

[9] Azaz «jótanácsok». Ez volt a címe annak a költeménynek, melyet némelyek Chiron kentaurnak, Achilles tanítójának, mások Hesiodosnak tulajdonítottak.

[10] A byzantium-i Aristophanes tanítója és elődje a híres alexandriai könyvtár igazgatói állásában.

[11] Stoikus bölcselő Kr. e. a III. század közepe táján.

[12] Azért mondja Quintilianus: «velut publicis», mert Rómában nem voltak mai értelemben vett nyilvános iskolák és tanítók, mert nem az állam tartotta fenn azokat. Mint Quintilianus életrajzában említettük, ő volt az első, ki a császári (nem állami) kincstárból rendes fizetést húzott.

[13] «Alexandrinis deliciis», elvont név áll megfelelő konkrét helyett, azaz «elkényeztetett ifjak» helyett, kiket az előkelő rómaiak

Egyptomból s különösen az elpuhultságáról híres Alexandriából hozattak s más dolguk nem volt, mint uraikat sokszor szemérmetlen tréfákkal mulattatni. Lucianus 'Αλεξανδρεωτικοὶ ἀνθρωπίσκοι néven említi őket. Martialis (IV. 42. 4.) ezt mondja rólok: «Nequitias tellus scit dare nulla magis» (scil. quam Aegyptus). Statius pedig (Silv. V. 5. 66.): «Pharia de pube loquaces delicias». Petroniusnál is szerepelnek.

14 Verg. Georg. II. 272.: «. . . . adeo in teneris consuescere multum est».

15 Szül. Agrigentumban, élt a Kr. e. V. század első felében. Főműve «Physica» című epikus formában írt tanítóköltemény.

16 Szül. Reate, latiumi városban. Cicero tudós kortársa. Úgynevezett menippusi szatírákat írt versekkel kevert prózában. Művei erkölcstanítói tartalmúak.

17 Élt Kr. e. 95—41. Híres műve az epikureus tanokkal telített tanítóköltemény: «De rerum natura».

18 A pamphyliai Phaselis-ból; Isocrates, Plato és Aristoteles tanítványa. Rhetorikájában bővebben kifejtette Aristoteles tanait.

19 Qu. Remmius Fannius Palaemon, római grammatikus Tiberius és Claudius alatt; kicsapongó és kapzsi ember volt, Quintilianusnak is tanítója.

20 Verg. Aen. VI. 179.

21 Verg. Aen. X. 1. v. és Ecl. I. 11. 12. vv.

22 Hor. De arte pœt. 311. v. «Gondolatod ha vagyon, szavakat már könnyű találni.»

23 *Labienus*, Cæsar legatusának, ki Pompeiushoz pártolt s Munda mellett elesett, fia; Brutus és Cassius párthíve volt s Antonius ellen harczolt. *Asinius Pollio* eleinte Cæsar híve, majd Antonius barátja és legatusa. *Cornelius Gallus*, Antonius ellen Octavianus egyik hadosztályának vezére; jeles elegia-költő, Vergilius barátja, kinek 10-ik eklogája ő hozzá van intézve.

24 Varro szerint oscus szó s jelentése: «öreg».

25 «Pro Scauro» beszéde egyik fenmaradt töredékében és «De provinciis consularibus» beszédében. Mastruca = juhászbunda; mint csúfnév ügyetlen embert jelent.

26 Lásd Cic. Brutus 46. fej.

27 L. Cornelius Sisenna (meghalt 67-ben Kr. e.) megírta a szövetséges háború és a Sulla-féle polgárháború történetét.

28 M. Valerius Corvinus Messala, Augustus-korabeli szónok.

29 P. Terentius Varro Atacinus, két éposz szerzője, melyeknek czíme: Bellum Sequanicum és Iason. Ez utóbbi Apollonius Rhodius Argonautica-ja után készült.

30 Verg. Aen. I. 6.

31 Verg. Aen. I. 45.

32 Catulli Epigr. III. 11. De Arrio.

33 Verg. Aen. IV. 254.

34 Verg. Ecl. VI. 62.

35 Verg. Georg. II. 74.

36 Verg. Aen. II. 369.

37 Verg. Aen. II. 1.

38 Ovidius Metam. XIII. 1.

39 Cic. De or. 47. fej.

40 L. IX. 1. 2. 3.

41 L. I. 5. 5.

42 Patavium-ban, Livius szülőföldjén divatos tájszólás.

43 Vagy M. Caelius Rufus, elég neves szónok, Cicero kortársa, vagy Caelius Antipater, Gracchuskori történetíró.

44 A latinban Olympo és tyranno (természetesen dativusok a dederunt-hoz) épúgy a végelőtti szótagot hangsúlyozzák, mint a megfelelő görög dativusok Ολύμπῳ és τυράννῳ; tehát Quintilianus itt mindenesetre a nominativusokat akarta egybevetni, mert ott látható a különbség: Olympus, tyránnus, de Ὄλυμπος, τύραννος.

45 Alább (I. 7. 34.) említett művében «De analogia»; e mű azonban elveszett.

46 Cic. De oratore II. 67.

47 Cic. Or. ad M. Brutum 45. 154.

48 Hom. Odyss. XI. 130. 131.

49 Tragœdiaköltő (Kr. e. körülbelül 220—132.) Nereus tenger istenség szent állatait, a fókákat nevezi hajlottorrú, görbenyakú falkának.

50 Hom. Il. IV. 125. és Odyss. IX. 394.

51 Verg. Aen. XII. 208; Ecl. III. 69. és I. 15.

52 Hogy a «pater» szó «ad aliquid», azaz viszonykifejező név (t. i. fiához), egészen világos, de hogy az «aper» mennyiben «positum nomen», nem oly magától érthető. A Spalding-féle kiadás közbeszúrja: «simpliciter» (positum) s mint az «ad aliquid» ellentétét így magyarázza: magában álló. De ezen önkényes betoldást a codexek nem támogatják. Radermacher sem veszi be azt, hanem

a «positum»-ot úgy magyarázza Macrobias (Saturn. I. 4. 9.) nyomán: positum est idem quod positivum, vagyis az «aper» önkényesen adott név, míg a «pater» a fogalom természetét jelölő elnevezés.

53 Caius és Lucius Cæsar, Agrippa fiai, Augustus unokái, ki örökbe fogadta őket. Az itt említett levelek elvesztek.

54 Galliai születésű tekintélyes nyelvész és rhetor, kinek Cicero idejében rhetor-iskolája volt Rómában.

55 Cic. Topica 8. fej., Aristoteles περὶ ἑρμηνείας 2. 3. fej.

56 Iulius Modestus, C. Iulius Hyginusnak, Augustus szabadosának szabadosa, ki urának példája után képezte magát mint grammatikus.

57 Saturnus atyja volt.

58 Aelius Stilo, grammatikus, Cicero és Varro tanítója.

59 Licinus Calvus, szónok, Cicero fiatalabb kortársa.

60 Pālus, i = karó; pălus, -ūdis = mocsár.

61 Mint pl. régente K betűt sütöttek a rágalmazó, mást alaptalanul vádoló homlokára (calumniator); vagy használták még Kalendæ rövidítésekép.

62 Kr. e. 260-ban consul volt, a Mylæ mellett vívott tengeri ütközet győztes vezére.

63 T. i. λῃξομαι igéből származik λῃστής, οῦ, ὁ, dativusa λῃστῇ.

64 Verg. Aen. III. 354., IX. 26.

65 Suetonius: Calig. 22. fej.

66 Varro szerint a Subura neve régente Sucusa volt s rövidítve így írták: Suc.

67 Nevöket Sotades-től, az alexandriai korszak költőjétől nyerték. Költeményei mythologiai tárgyakat dolgoztak fel érzéki előadásban. Versformája az Ionicus a maiore volt (– – ⏑ ⏑) s ennek változatai. Némelyek szerint költeményeit visszafelé is lehetett olvasni.

68 Az új attikai vígjáték legkiválóbb művelője.

69 Alexandriai grammatikus Augustus korában.

70 Görög szó (χρεία); jelentette valamely jeles mondásnak alkalmazását egy bizonyos esetre.

71 Cic. De oratore I. 29.

72 Mint fogoly került Alexandriából Rómába. Nagyon képzett rhetor volt, de szabad szája miatt Augustus neheztelését vonta magára.

73 Verg. Aen. I. 746.

74 Mint pl. Epaminondas, Alcibiades.

75 Tarentumból, Pythagoras iskolájához tartozott, híres mathetikus a Kr. e. IV. században.

76 Aristoteles tanítványa, több elméleti zenei mű szerzője.

77 Euripides korabeli mimus-költő.

78 Óattikai vígjátékíró, Aristophanes kortársa, de nála jóval idősebb.

79 Hirhedt athéni demagóg, a vígjátékírók céltáblája.

80 Lovagok 188. v., Felhők 966. v.

81 Cic. Tusc. Disp. I. 2.

82 T. i. ritmus és melos.

83 Stoikus bölcselő a Kr. e. III. században, Cleanthesnek s talán Zenon-nak is tanítványa.

84 Plutarchos: Pericles 35.

85 Livius XLIV. 37.

86 Thucydides VII. 50.

87 Plutarchos: Nikias 23.

88 Livius XXIV. 34.

89 Magyarul is a kis gyermek «rózsa» helyett «lózsát», «kutya» helyett «tutyát», «gomb» helyett «domb»-ot mond stb.

90 Socrates Xenophon Symposionjában II. 16.; Plato De legibus VII. és VIII.

91 A πυῤῥίχη nevű fegyvertáncz.

92 A Salii papok táncza.

93 T. i. a palæstrában tanulták meg a római ifjak a kecses, ügyes testmozdulatokat, a mit ma a tánczisколában sajátítanak el.

94 A kik t. i. gyermekkorban tanulnak meg valamit; az ókori íróknál gyakrabban találkozunk e szónak ellentétével: ὀψιμαθεῖς, a kik vénségökre adják fejöket valaminek elsajátítására. Horatius is használja e kifejezést (Sat. I. 10. 21.): «O seri studiorum!»

95 Euripides: Hecuba 816. v.: Πειθὼ δὲ τὴν τύραννον ἀνθρώποις μόνην. — Cic. De oratore II. 44.: «Recte a bono poëta dicta est flexanima atque omnium regina rerum oratio.»

II. KÖNYV.

A II. könyv tartalma: Mikor bízzuk a gyermeket a rhetor gondjaira? A tanító jelleme és kötelességei. Vajjon mindjárt kezdetben a legjobb tanítót válaszszuk? Előgyakorlatok a rhetor vezetése alatt. Szónoki és történelmi művek olvasása a rhetornál. Vázlatok készítése, betanulása. A tanító alkalmazkodjék minden egyes tanuló egyéniségéhez. A tanulók teendői. A szavalás előnye és módja. Van-e szüksége az ékesszólásnak műszabályokra s kell-e ezeket ismerni? Miért tartják az iskolázatlan szónokot általában tehetségesebbnek? Hogyan kell alkalmazni a gyakorlatban a műszabályokat? A mű felosztása. A rhetorika fogalma és czélja. Van-e haszna? Igazi művészet-e? A művészetek melyik csoportjába tartozik? Melyiknek van itt nagyobb értéke, a természetes tehetségnek, vagy a képzettségnek? Erény-e a szónoki mesterség? Mi a tárgya?

I. FEJEZET.

Mikor bízzuk a gyermeket a rhetor gondjaira?

Divatba jött s napról-napra általánosabb szokás lesz, 1
hogy a szónoklat-mesterek kelleténél később kapják kezök
alá tanítványaikat és pedig a római mesterek kivétel nélkül
mindig, de néha-néha a görögök is. Ennek két oka van,
t. i. mert a mi rhetorjaink feladatuk egy részét elhagyták,
a grammatikusok pedig ezt az elhanyagolt idegen területet
siettek elfoglalni.[1] Egyrészt ugyanis amazok csupán azt 2
tekintik feladatuknak, hogy költött tárgyakról szónoki be-
szédeket tartanak hallgatóik előtt s ezeket elméleti és gya-
korlati úton szónokokká képezni igyekeznek és pedig ki-

zárólag tanácskozási és törvényszéki tárgyak körében; mert a többi tárgyakat[2] mint hivatásukon alul állókat lenézik; másrészt meg ez utóbbiak nem érik be azzal, hogy felölelik, a mitől azok elpártoltak (s ezért még köszönettel is tartoznak nekik), hanem még a személyköltés[3] és tanácskozó beszéd terére is betolakodnak, pedig ezek legjobban ki-
3 próbálják a szónoknak erejét. Úgy áll hát a dolog, hogy a mivel az egyiknek kezdenie kellene, azzal végzi a másik; s hogy az ifjú abban a korban, mikor már magasabb kiképzésben kellene részesülnie, kisebb iskolában üldögél, s a rhetorikában grammatikusok keze alatt gyakorolgatja magát. Így aztán, akármilyen nevetnivaló a dolog, csak akkor küldenék a szónoklattanárhoz az ifjút, mikor már
4 szónokolni tud. Mi mindegyik hivatásnak kijelöljük a maga körét. Se a grammatika (melyet latinra lefordítva litteratura névvel jelöltek) ne lépje túl a saját határait, különösen, mikor a nevében megjelölt szerény körből,[4] melyben első művelői magmaradtak, már amúgyis messze kilépett; ugyanis az igénytelen kis forrás a költői és történeti * olvasmányokkal erősödve már elég tekintélyes folyóvá növekedett, minthogy a helyes olvasás elméletén kívül, mi magában is elég bő anyagot szolgáltat neki, majdnem az összes tudományok és művészetek ismertető-
5 sére kiterjeszkedik; se a rhetorika, mely nevét a szónoklói tehetségtől nyerte, ne húzódjék vissza attól, a mi az ő dolga s ne örüljön, ha más végzi el az ő munkáját, mert
6 azzal, hogy kötelességéből enged, jogot is veszít.[5] Nem vonom kétségbe, hogy egyik-másik tanító, a kinek kenyere a grammatika, annyira képezheti magát a tudományban, hogy ezek előadására is képes, csakhogy akkor nem a maga mesterségét űzi, ha nem a rhetor dolgát végzi.

7 Azt kérdezzük továbbá, mikor tartjuk a gyermeket szellemileg elég fejlettnek a rhetorika anyagának felfogá-

sára. E tekintetben nem azt kell nezni, hány éves az a
gyermek, hanem, hogy mekkora haladást tett már a tanul-
mányokban. Hogy sokat ne magyarázgassam, mikor adjuk
a rhetorhoz, nézetem szerint ez a legkelyesebb szabály:
mihelyest lehet. De ez épen a fönnebbi kérdéstől függ. 8
Ha ugyanis a grammatikai oktatás mindarra kiterjeszkedik,
a mi a tanácskozó beszédet megelőzi, akkor a rhetorra
később kerül a sor. Ellenben, ha a rhetor az ő feladatának
legelső teendői alól sem vonja ki magát, akkor mindjárt
attól kezdve kívánatos az ő gondos vezetése, mikor a fiúk
kisebb elbeszéléseken, dicsérő és gáncsoló beszédgyakor-
latokon kezdik próbálgatni erejöket. Hisz tudjuk, hogy a 9
régiek olyképen szokták a szónoki tehetséget fejleszteni,
hogy általános tételekről, közhelyekről s egyéb oly tárgyak-
ról tartottak próbaszónoklatot, melyekben személyek és
tények nem szerepeltek, miként a valódi és képzelt peres
ügyekben tartott beszédekben. Ebből is látható, mennyire
nem szép, hogy a szónoki oktatás eredeti hivatásának épen
azt a részét hanyagolja el, mely valamikor fő, és sokáig
egyedüli feladata volt. A fönnebb említett szónoki elő- 10
gyakorlatok közül pedig melyik nem vág valamint a
szónok egyéb sajátos feladatai, úgy főképen a törvénykezési
beszédek körébe? Avagy nem kell-e a forumon egyet-mást
elbeszélnünk? Talán többször, mint másutt bárhol. Avagy 11
nem jut-e bő szerepe ama szóvitákban úgy a dicséretnek,
mint a gáncsolásnak? Nemde gyakran egyes közhelyek,
akár hibákat ostoroznak, minőket Cicerónál olvasunk, akár
általános kérdéseket tárgyalnak, minők a Qu. Hortensiustól
kiadottak is, mint pl. «Lehet-e csekély bizonyítékoknak is
hitelt adni», avagy «tanuk számára, tanuk ellen» nemde,
mondom, az ilyenek sokszor savát-borsát adják a per-
beszédeknek? Ezek mind megannyi fegyverek, melyeket 12
folyton kéznél kell tartanunk, hogy szükség esetén hasz-

nálhassuk. A ki pedig kétségbe vonja, hogy mindennek valami köze van a szónoki beszédhez, az olyan azt sem hiszi el, hogy a szobor alkotása kezdetét veszi, mikor még csak egyes részeit öntik. S hogy én egy kicsit siettetem a dolgot (bizonyára így fogják fel sokan az én eljárásomat), ne értsen félre senki, mintha azt akarnám, hogy a gyermeket, kit a rhetor gondjaira szándékozunk bízni, azonnal
13 vegyük ki a grammatikus kezeiből. Ezután is kellő időt tölthet nála a gyermek a nélkül, hogy attól kellene tartanunk, hogy a két tanító két részről terheli meg a gyermek eszét. A munka ugyanis nem lesz több, hanem csak megoszlik két ember között, a mi eddig egyre volt halmozva s így a maga körében mindegyik sikeresebben működhetik; a görögöknél most is így van, de a rómaiak eltértek ettől a szokástól s talán nem is lehet őket e miatt kárhoztatni, mert mindig akadtak, kik a kettős feladatra is sikerrel vállalkoztak.

II. FEJEZET.

A tanító jelleme és kötelességei.

1 Mikor tehát a gyermek annyira biztos az alapismeretekben, hogy a rhetoroknak általunk megjelölt első oktatását felfogni képes, a szónoklat mestereinek gondjaira kell őt bízni; ezeknél pedig első sorban az erkölcsökre
2 kell tekinteni. Ezt a kérdést pedig nem azért kívánom e részben különösen tárgyalni, mintha nem akarnék a többi tanítóknál is kiváló súlyt vetni ugyanezen körülményre, miként megmutattam ezt az előző könyvben is,[6] hanem, mivel a tanulóknak kora már magában is megköveteli,
3 hogy e kérdést behatóbban tárgyaljam. Mert többnyire már mint fölserdült ifjak kerülnek a tanítókhoz s mint

fiatal emberek is azok oldalán maradnak; ép ezért még jobban kell ügyelni ekkor, hogy egyrészt a gyengébb korban a tanító erkölcsi tisztasága oltalmául szolgáljon a szeméremnek, másrészt a kamaszodó korban az ő komolysága útját állja minden szemtelenségre való hajlamnak. Nem elég azonban, hogy a tanító önmaga iránt a leg- 4
nagyobb mértékben szigorú, ha egyúttal hozzá sereglő tanítványainak hajlamait is szigorú fegyelmezéssel féken nem tartja.

Legyen tehát mindenekelőtt atyai jóindulattal tanítványai iránt és ne feledje, hogy a szülőket helyettesíti, kik rábízzák gyermekeiket. Magának se legyenek hibái, de 5
el se nézze azokat. Legyen szigorú, de ne komor, legyen nyájas, de ne pajtáskodó, mert amazért gyűlölik, ezért pedig nem veszik komolyan. Minél többet kell hangsúlyoznia előttök a tisztesség és becsület fontosságát; mert minél gyakrabban inti, annál ritkábban kell büntetni őket. Legkevésbbé szabad indulatosnak lennie, de azért nem szabad szó nélkül sem hagynia, a mi javításra szorul; a tanításban legyen egyszerű és természetes; a munkában kitartó, fáradhatatlan, de józan mérséklettel nem feszíti túl erőit. Tanítványai kérdéseire készséggel vála- 6
szoljon; a kik őt nem kérdezik, azokhoz ő maga intézzen kérdést. Próbaszónoklataik dicséretében ne legyen sem fukar, sem pazar, mert az előbbi elkeseredést, az utóbbi elbizakodottságot szül. Ha valamely hibája miatt korholnia 7
kell, ezt ne tegye keserűséggel vagy épen sértő módon, mert ez soknak elveszi kedvét a tanulástól; sokan ugyanis oly módon dorgálnak, hogy szavaikból kiérzik az indulatosság, harag. Ő maga is mindennap szónokoljon valamit, 8
sőt lehetőleg sokat, hogy aztán a hallgatók gondolkodjanak fölötte. Mert bár az olvasmány is elég követésre méltó példát szolgáltat, mégis az az úgynevezett élő szó jobban

élteti az embert, főkép, ha az a tanító beszél, kit tanítványai, ha jól vannak nevelve, becsülnek és szeretnek. Azt meg ki sem lehet mondani, mennyivel szívesebben követjük azoknak példáját, kiket kedvelünk.

9 Azt pedig épen nem tartom megengedhetőnek, hogy a fiúk, mint legtöbb helyen szokás, felugráljanak és tetszésöknek kényök-kedvök szerint ujjongva adjanak kifejezést; sőt az ifjak véleménynyilvánítása mindig maradjon kellő határok között, ha mint hallgatók szerepelnek. Így a tanuló a tanító itélete szerint alkot magának véleményt; ha a tanító megdicséri, biztosra veszi, hogy szónoklata
10 sikerült. Az meg épen nagyon félszeg szokás, pedig ma már az udvarias figyelem díszes neve alá rejtőzködik derűre-borúra mindennek tapsolni; ez egyrészt nem komoly emberhez illő, hanem színházi közönséghez méltó eljárás, azért jó nevű iskolákban nem is járja, másrészt meg minden komoly törekvésnek megölője. Mert minek akkor a lelkiismeretes munka, ha bármit hadarnak is össze, kész
11 az elismerés. Tehát mindig a mester arcát kell néznie úgy a hallgatóságnak, mint magának az előadónak is, mert csak így veszik észre a különbséget a sikerült és megrovásérdemlő helyek között, így fejleszti az, ki szónoklatot tart előadásbeli készségét, a többiek pedig azáltal, hogy hall-
12 gatják, itélőképességöket. Napjainkban azonban nagyon hajlandók s készek minden mondat befejezésénél helyökről nemcsak felugrálni, hanem még ki is jönnek s vadul ugrándozva éljeneznek. S ezt kölcsönösen megteszik egymásnak, s e szerint mérik szónoklatuk sikerét. Innen a felfuvalkodottság és hiú önteltség olyannyira, hogy iskolatársaik zúgó tapsviharától elkapatva, ha a mester esetleg nem oly bőkezű az elismerésben, még neheztelnek is e
13 miatt reá. De a tanító várja el tanítványaitól, hogy az ő előadásain is figyelmesen és szerényen viseljék magokat.

ugyanis nem a tanulók vannak hivatva megbírálni a mester előadását, hanem a mester a tanulókét. Sőt a mennyire lehetséges, még arra is fordítson gondot, hogy elleshesse, melyik tanuló mi felett és hogyan fejezi ki tetszését; és ha azt tapasztalja, hogy egyeseknek éppen az előadás szép helyei tetszenek, ne annyira a maga sikerének, mint inkább tanítványai helyes itélőképességének örüljön.

Nem helyeselhetem, hogy gyermekek és ifjak egymással 14
vegyest üljenek. Mert ha a tanító, kire azok oktatása és nevelése bízva van, olyan is, a milyenek lennie kell s ha mindjárt jól tudja is fegyelmezni a fiatalságot: már csak azért is el kell őket különíteni, hogy a gyengébb korúak az érettebbekkel ne érintkezzenek s hogy az erkölcstelenségnek nemcsak vádja, de gyanuja se férhessen hozzájok. Ezt csak röviden tartottam szükségesnek megemlíteni. 15
Mert azt hiszem, még hangsúlyoznom is felesleges, hogy úgy maga a tanító, mint iskolája tiszta legyen aljas vétkektől. És ha valaki annyira könnyelmű, hogy fia tanítójának megválasztásánál még ilyenféle nyilt aljasságon sem ütközik meg, az tudja meg, hogy az ifjúság javát czélzó egyéb utasításaink is feleslegesek az ő számára, ha ezt a pontot figyelmen kívül hagyja.

III. FEJEZET.

Vajjon mindjárt kezdetben a legjobb tanítót válaszszuk?

Azt a felfogást sem hagyhatom megjegyzés nélkül, mintha 1
gyermekeinket, mikor már elég fejletteknek tartjuk őket arra, hogy a rhetor-iskolába adjuk, nem kellene mindjárt a legkitünőbb mesterhez adnunk, hanem elég, ha egyelőre kevésbbé neves tanítók kezére bizzuk, mintha az ilyen középszerű tanító sikeresebben tudna tanítani, mert egy-

részt könnyebben megértik és utánozzák a gyermekek
másrészt meg nem tartja magára nézve lealacsonyítónak
2 arra vállalkozni, hogy a rhetorika elemeivel bajlódjék. Azt
hiszem, nem kell hosszasan bizonyítgatnom, mennyivel
jobb, ha a gyermeknek mindjárt kezdetben a legjobb ki-
képzést adjuk, s mennyi vesződséggel jár a meggyökere-
sedett tévedéseket kiirtani; ugyanis kétszeres teher nehe-
zedik a következő tanítóra, még pedig ezek közül nehezebb
és sürgősebb az elsajátított hibák kiirtása, mint maga a
3 tanítás. Ezért, mint mondják, Timotheus,[7] a híres fuvola-
mester, azoktól, kik már mástól is vettek órákat, még
egyszer annyi tandíjat vett, mint ha egészen kezdő volt
valaki. A fönnebbi rossz szokást kétszeres tévedés támo-
gatja: az egyik az, hogy egyelőre, úgy gondolják, olcsóbb
tanító is jó, — persze ugyancsak jó gyomruk lehet
4 hogy beérik vele — de még ezt a könnyelműséget is, bár
magában is megrovást érdemel, meg lehetne bocsátani, ha
az ilyenféle tanítók csak kevesebbet adnának elő, de nem
egyszersmind rosszabbul is; a másik, még gyakoribb tévedés
abban a ferde felfogásban áll, hogy azok, kik magasabb
tökéletességre vitték a szónoklásban, nem ereszkednek le
az elemibb dolgokhoz és pedig néha azért, mert restellnek
ily alsóbb értelmi fokon álló tanítványokkal vesződni, néha
5 meg azért, mert erre egyáltalában nem is képesek. Én
azonban azt, ki nem akar vesződni, nem is tartom igaz
tanítónak, azt meg határozottan állítom, minél jobb tanító
valaki, annál jobban képes erre; először is azért, mert
arról, ki a szónoklás művészetében mások felett kitűnik,
fel kell tennünk, hogy a szónoklához előkészítő isme-
6 reteket is a legnagyobb szorgalommal elsajátította; azután
mivel a tanításban fő a módszer; ebben pedig csak az
lehet igazán mester, kinek az elmélet a kisujjában van;
végül, mert senkisem lehet kiváló a magasabb dolgokban

a nélkül, hogy az elemekben otthon volna; ez épen annyi volna, mintha azt állítanók, hogy Phidias remek Jupiter-szobrot alkotott, de a szobor díszítő részeit egy más szobrász jobban ki tudta volna dolgozni, vagy, hogy egy szónok nem képes elbeszélgetni vagy, hogy egy híres orvos nem tudna kisebb betegségeket gyógyítani.

De hát nincs-e a szónoki előadásnak bizonyos magasabb 7
fajtája, melyet a gyermek az ő gyenge eszével felérni nem képes? Hát elismerem ezt; de az én tanítómnak nemcsak ékesen szólónak kell lennie, hanem bölcs belátással is kell bírnia, a ki le tud ereszkedni a tanuló értelmi fokához épúgy, mint a gyorsjárású ember is, ha véletlenül kis gyermekkel kell valahová mennie, kézen fogja ezt, lépteit megrövidíti és nem halad gyorsabban, mint a hogyan útitársa vele lépést tud tartani. Sőt igen gyakran van reá 8
eset, hogy igazán képzett szónok előadását könnyebben megértjük és világosabban áttekintjük. Mert a szónoki előadás első kelléke a világosság s minél kisebb tehetség valaki, annál fellengzősebb és terjengősebb; épúgy mint a kis ember lábújjhegyen ágaskodik s a gyenge legjobban fenyegetődzik. Annyi bizonyos, hogy ha valakinek nyelve- 9
zete dagályos, körmönfont és üres frázisokat hajhászó vagy másokat erőltetve majmol, az mindig gyengeségnek, nem erőnek a jele épúgy, mint a test is nem az egészségtől, hanem a betegségtől puffad fel s a kik hamar elfáradnak, azok gyakran félbeszakítják az utazást s lépten-nyomon be-betérnek valahová. Tehát minél gyengébb tehetségű szónok valaki, annál nehezebb megérteni.

Jól tudom, hogy az előző könyvnek egy helyén,[8] hol 10
a nyilvános oktatás előnyeit fejtegettem a házi oktatás felett, azt mondottam, hogy a gyermek, mikor tanulni s esze lassanként nyiladozni kezd, szívesebben, meg könnyebben is halad gyermekpajtásai példája nyomán; s talán

akadnak, kik fönnebbi állításom s most kifejtett nézetem
11 között ellenmondást találnak. De szó sincs erről; mert hisz főképen azért hangsúlyoztam, hogy a gyermeket mindig a legkitünőbb mester gondjaira bízzuk, mert ez jobban tanítja őket, úgy hogy a mit mondanak, vagy olyan, hogy a többi is haszonnal utánozhatja, vagy, ha hibát követnek el, azonnal kijavítja, míg az a kevésbbé képzett és tapasztalt tanító talán a mi hiba, azt is jóvá hagyja s így tekintélyével
12 hallgatóit is rászorítja, hogy azt helyesnek tartsák. Tehát annak, ki, mint a homerosi Phœnix,[9] másokat szóra-tettre akar tanítani, úgy a szónoklásban, mint erkölcsi tekintetben is igen kiválónak kell lennie.

IV. FEJEZET.

Előgyakorlatok a rhetor vezetése alatt.

1 Lássuk már most, mi a rhetorika tanítóinak első teendője s azt, a mit közönségesen egyedül értenek szónoklattan alatt. hagyjuk egy kicsit későbbre. Véleményem szerint legczélszerűbb oly tárgygyal kezdeni, melyhez hasonlót
2 már a grammatikusnál is tanult a gyermek. És mivel az elbeszélésnek, nem számítva a perbeszédekben előforduló elbeszélő részeket, háromféle faját különböztetjük meg, t. i. a *mesét*, mely a tragœdiák és általában a költemények anyaga szokott lenni s nemcsak a valóságtól, de még a valószínűségtől is messze áll; azután a *költött elbeszélést*, minő a vígjátékok tárgya, mely nem való történet, de legalább valószínű; végül a *történeti elbeszélést*, mely megtörtént események elmondása; s mint hogy a költött tárgyú elbeszélések tárgyalását a grammatikusra bíztuk, a rhetornak történeti elbeszéléseken kell kezdenie, melyeknek épen abban van erejök, hogy igazak

De hogy miképen kell igazán helyesen elbeszélni, akkor 3
fogom megmutatni, mikor majd a törvényszéki szónoklatot tárgyalom.[10] Addig is azt ajánlom, ne legyen az elbeszélés se nagyon sovány és száraz (mert mire való akkor az a sok fáradságos tanulás, ha megelégszünk a a puszta tények száraz elsorolásával?), se pedig áradozó és mintegy hajoknál fogva odarángczigált leírások által szerte csapongó, mire sokan a költői szabadság utánzása által ragadtatják magokat. Mindkettő hiba; de nagyobb baj itt 4
a soványság, mint a kövérség. Tökéletes szónoki előadást ugyan gyermekektől sem nem követelhetünk, sem nem várhatunk; de jobban szeretem az élénk természetű gyermeket, kiben nemes nagyravágyás van, sőt még azt se bánom, ha néha egy kicsit többet képzel magáról. Azon sem üt- 5
közöm meg soha, ha a tanuló ezen éveiben némi fölösleg mutatkozik. Sőt szeretném, ha magok a tanítók is azon lennének, hogy a még gyenge, fogékony lelkeknek, akárcsak a dajkák szokták ebben a korban, bőségesebb táplálékot nyujtsanak s hagyják őket jóllakni az oktatás tejével, melynek még csak édességét ismerik. Így fejlődik ki az a jól táplált test, melyet úgyis nemsokára lefogyaszt a serdült kor. Az ilyen gyermekből lehet remélni, hogy erős férfiú válik. Az olyan gyermeknél ugyanis, kinek összes 6
tagjai mindjárt éles körvonalakban láthatók, attól lehet tartani, hogy később vézna és satnya lesz. Azt szeretem, ha a gyermek ebben a korban kissé bátrabb, egyet-mást magától kitalál s ebben örömét leli, habár az, a mit leír, nem csupa magvas és komoly gondolat is; a fölöslegen könnyű segíteni, de a hol nincs, ott ne keress. A gyerme- 7
kek között az olyan tehetség nyujt legkevesebb reményt a jövőre nézve, a melyiknél az értelem, az alkotó tehetség gyengébb, mint az itélőképesség. Azt akarom, hogy mindenekelőtt legyen formálni való anyag és pedig bőven, sőt

fölösleges mértékben; úgyis sok salakot kiolvaszt majd belőle az idő, sokat lecsiszol a tisztult ízlés, maga a mindennapi használat is folyton koptat le valamit, csak aztán maradjon, a mit vésni-faragni lehet, ez pedig akkor marad, ha mindjárt kezdetben nem hagyjuk nagyon vékonyra az érczből öntött falazatot, úgy hogy a véső, ha
8 egy kicsit mélyebbre eresztjük, azonnal átszakítja. Hogy e kor felől így gondolkozom, senki sem fog csodálkozni, ha azt olvassa Cicerónál:[11] «Azt szeretem, ha az ifjúnál minden irányban bőség tapasztalható.»

Azért különösen óvakodjunk attól, hogy főleg gyermekeinket ne bízzuk száraz, lelkesedés nélkül való tanítóra, valamint a még meg nem eredt gyönge növényt sem ültetjük kiszáradt földbe, melynek egy csepp nedvessége
9 sincsen. Az ilyen tanító mellett csakhamar kislelkű lesz a gyermek, ki tekintetét folyton földre szegezi s egy hajszálnyira sem mer a köznapi beszéd színvonala fölé emelkedni. Azt gondolják, az az egészséges, a ki sovány s gyöngeségöket higgadt óvatosságnak tartják s mialatt beérik azzal, hogy hiba nélkül maradnak, másik hibába esnek, hogy t. i. erényeik sincsenek. Azért én részemről nem szeretem az idő előtt való érett komolyságot épúgy, mint a must is jobb, ha nincs mindjárt a kádban csípős íze; így jobban eláll és tartós ódor lesz belőle.

10 Az sem lesz talán fölösleges figyelmeztetés, hogy túlságos szigorú fegyelmezéssel néha lankasztjuk az ifjak szellemi erejét; eleinte ugyanis kedvöket vesztik, majd rosszul esik nekik, utóljára már gyülöletet éreznek s a mi legkárosabb, mivel mindentől félnek, semmit sem mernek.
11 Tudják ezt a falusi gazdák is, mert a gyenge hajtásoknál nem használnak metszőkést, mert nem állják a vasat és
12 nem bír még nálok a sebhely beforrni. Tehát ilyenkor mutassa magát a tanító leginkább kedvesnek, hogy a fe-

gyelemnek már természeténél fogva amúgy is kemény eszközeit kezének gyengédségével mérsékelje; néha dicsérjen, néha legyen elnézéssel, ha kell, tegyen változtatást is, de mindig adja okát, miért teszi, néha egy-egy saját gondolattal világítsa meg a kevésbbé érthető helyeket. Néha az is nagy haszonnal jár, ha egész szónoki beszédeket tollba mond, a gyermek aztán megtanulja s lassanként oly kedvvel szavalja, mintha sajátja volna. Ha pedig oly hanyagul dol- 13
gozta ki feladatát, hogy javítani sem lehetett rajta, ilyenkor nagyon jó volt, mint tapasztalásból tudom, ha ugyanazt a tételt újra megbeszéltem tanítványommal s egészen újból kidolgoztattam vele azzal a buzdítással, hogy jobban is meg tudja ő azt csinálni; ugyanis semminek sem örül úgy a tanuló, mintha reményt helyeznek belé. A hibák javí- 14
tásának módja pedig mindegyik kornál más és más, valamint a tanítványok erejéhez kell szabni a kitűzendő feladványt és kijavításának módját is. Ha a fiúk közül egyikmásik egy kicsit merészebb vagy fellengősebb kifejezést mert használni, azt szoktam nekik mondani, hogy most még ugyan dicsérem az ilyent, de lesz idő, mikor ugyanazt nem hagyom szó nélkül; így egyrészt örültek, hogy tehetségöket elismertem, másrészt azonban nem hagytam meg őket téves nézetökben.

De hogy visszatérjek oda, a hol tárgyamtól eltértem: 15
megkövetelem, hogy elbeszéléseket írjanak és pedig a lehető legnagyobb gonddal. Mert valamint eleinte, mikor a gyermekek beszélni tanulnak, a beszélő tehetség fejlesztésére nagyon hasznos a hallottakat velök elmondatni; — s e célból szorítsuk őket arra, hogy az elbeszélés menetét visszafelé is követni tudják, vagy a középtől kezdve előre is, hátra is végig el tudják mondani, de mindig a tanító felügyelete alatt, addig, míg mást nem tudnak,* s mikor még csak kezdik a szókat a fogalmakkal kapcsolni, hogy

folytonosan gyakorolják emlékezőtehetségöket: — épúgy, mikor már a helyes és tökéletes beszéd formájáról nyernek oktatást, vásári reklámhoz hasonló azzal dicsekedni, hogy egyes ifjak haladéktalanul felugorva helyökről, gondolkozás
16 nélkül tudnak egyről-másról hevenyében szónokolni. Tapasztalatlan szülők hiú örömet találnak ebben; a gyermekben pedig ennek következtében kifejlődik a komoly munkától való irtózás, a szerénytelenség, megszokja a teljesen hibás beszédmódot, vérévé válnak a helytelen kifejezések s a mi már sokszor volt szép reményeknek kerékkötője, öntelt
17 elbizakodottság ver gyökeret szívében. Az előadásbeli készség megszerzésének is megvan a maga ideje s erről is tüzetesen fogunk majd szólani. Addig is elég, ha a gyermek teljes gonddal s korától megvárható egész odaadással valami elfogadhatót tud írni; erre szoktassuk, hogy vérébe menjen át. Csak az lesz képes az általunk kitűzött czélt elérni vagy legjobban megközelíteni, a ki előbb tanul meg szabatosan, mint gyorsan beszélni.

18 Nem csekély haszonnal jár az elbeszélések után nyomban ezek czáfolása és bizonyítékokkal való támogatása, a mit ἀνασκευὴ és κατασκευὴ névvel jelölnek. E gyakorlatot aztán nemcsak meseszerű vagy költeményekben feldolgozott tárgyakhoz fűzhetjük, hanem még történeti művekhez is, mint pl. ha ezt kérdezzük, «hihető-e, hogy Valeriusnak, miközben harczolt, egy holló szállott a fejére s hogy ez csőrével és szárnyaival az ellenfélnek, egy gall harczosnak, arczát és szemeit vagdosta»; erről sokat lehetne vitatkozni
19 úgy mellette, mint ellene; épígy a kigyóról is, melytől Scipio állítólag született vagy Romulus nőstény farkasáról vagy Numa Egeria nevű nimfájáról. A görög történetírók ugyanis nagyobbrészt a költőkéhez hasonló szabadsággal éltek. Gyakran képezi vita tárgyát az idő vagy hely, mikor és hol történt állítólag az a dolog, néha még a személy

is vitás; így Livius igen sokszor nem tud bizonyosat mondani s a különböző történetírók sokszor más-másképen vélekednek.

Ezután már lassankint magasabb feladat megoldására 20
kezd vállalkozni, t. i. híres emberek dicséretére és rosszak gáncsolására s ez a gyakorlat nem egyféle haszonnal jár. A sokféle és változatos anyag ugyanis fejleszti az ifjú értelmét, a jónak és rossznak szemlélete a szívére hat s mindezek útján ismeretköre jelentékenyen szélesbedik, továbbá már most elláthatja magát a példák egész seregével már pedig ezek a tárgyalások minden fajánál nagy hatást szoktak tenni s a mikor szüksége van rájok, előveheti. Ezzel kapcsolatban jut eszembe a gyakorlatnak egy másik 21
alakja is, t. i. az összehasonlítás, hogy kettő közül melyik jobb, vagy rosszabb; bár lényegében itt is úgy kell eljárni, mint az előbbi gyakorlatnál, csakhogy itt két oldalról kell ugyanazon tárgyat vizsgálnunk s az erényeknek és hibáknak nem csupán fogalmára, hanem fokozatára ki kell terjesztenünk figyelmünket. Azonban, hogy milyen legyen a tárgyalás menete a dicsérő és gáncsoló beszédekben, erről majd a maga helyén fogok szólni, mert ezek teszik a szónoki beszédeknek harmadik csoportját.

A közhelyeknek (azokat értem, melyekben szemé- 22
lyek említése nélkül magokat a hibákat szoktuk ostorozni, így pl. a házasságtörő, szerencsejátékos vagy szemérmetlen embert) nagyon fontos szerepök van a törvényszéki tárgyalásokon s ha egy bizonyos személyt, mint vádlottat szerepeltetünk bennök, kész vádlóbeszédek; ámbár még az ilyen általánosságban tartott beszédek is néha átcsapnak ama bűnök egy különös fajtájára, így pl. mikor egy vak házasságtörő, szegény szerencsejátékos vagy szemérmetlen vénember szerepel. Néha védeni is kell az ilyeneket. Mert 23
a fényűzés és a szerelem védelmére is mondunk beszédet

s néha kerítőt vagy élősdit is kell védenünk, de úgy hogy nem az egyént, hanem gaztettét igyekszünk menteni.

24 Azon *tételek* fejtegetése pedig, melyeknek alapjául a hasonlóság szolgál, mint pl. «vajjon a falusi vagy városi élet kellemesebb-e»; «vajjon a jogtudós vagy hadvezér érdemel-e nagyobb dícséretet», rendkívül szép és gazdag anyagot nyujt beszédgyakorlatok számára; s ezeknek úgy a tanácskozó, mint a törvényszéki beszédekben igen nagy hasznát veszszük. Így az említettek közül az utóbbi tételt egész kimerítően tárgyalja Ciceró Murena mellett mondott
25 beszédében. Az ilyenféle kérdések tárgyalása is majdnem egészen a tanácskozó beszédek keretébe tartozik, mint pl. «ajánlatos-e megnősülni, törekedjünk-e hivatalok után». Ha e kérdésekben személyek is szerepelnek, kész beszédeket nyerünk a tanácskozó fajtából.

26 Tanítóim igen hasznos és nekünk is kellemes fajta gyakorlatokkal szoktak bennünket a *bizonyító* beszédekre előkészíteni, a mennyiben ilyenféle kérdéseket dolgoztattak ki velünk: «Miért ábrázolják a spártaiaknál fegyveresen Venust?» vagy «Miért képzelik Cupidót szárnyas fiúnak, nyilakkal s fáklyával» s más ilyenféléket, a hol mindig a dolog jelentését kutattuk, fürkésztük, mire peres ügyekben is bőven nyílik alkalom s majdnem azt mondhatnók, hogy ez olyan chria-féle stílusgyakorlat.

27 Mert hogy az ilyenféle kérdések, mint pl. a *tanukra* vonatkozólag, hogy lehet-e ezeknek mindig hitelt adni, vagy a *bizonyítékokra* nézve, vajjon a kisebbfélékre is adhatunk-e valamit, hogy ezek a törvényszéki tárgyalások körébe tartoznak, annyira világos, hogy egyes nem közönséges ügyvédek le is írták az ilyeneket s egész pontosan betanulták s kéznél tartották, hogy alkalomadtán rögtönzött előadásaikhoz mintegy betétül használhassák.
28 Ezzel ők (nem tudom ugyanis megállani, hogy most mind-

járt ítéletet ne mondjak ezen eljárás felett) véleményem szerint nagy szegénységi bizonyítványt állítottak ki magokról. Mert mi újat tudnának mondani a különböző peres ügyekben, melyek mindegyikének más és más tárgya és menete van; hogyan tudnának az ellenfél ellenvetéseire válaszolni, kifogásaira tüstént megfelelni, a tanuhoz kérdéseket intézni az olyan szónokok, a kik még egészen ismeretes, a legtöbb peres ügyben előforduló dolgokban is csak jóval előbb betanult szavakkal képesek legközönségesebb észrevételeiket előadni? Aztán lehetetlen, hogy ne 29
érezzenek * ők magok, mikor ugyanazt annyi tárgyaláson elmondják, valami csömörfélét, akárcsak a kihűlt és újrafeltálalt ételeknél, vagy hogy ne restelljék, hogy a hallgatóság már emlékezetből ismeri, hisz annyiszor találkozott vele, az ő szegényes készletöket, mely, mint a nagyralátó szegény emberek házi berendezésével szokott megesni, a folytonos és mindenféle alkalmakkor való használat folytán egészen elkopik. Ehhez járul még, hogy alig van oly ál- 30
talános érvényű mondás, mely valamely peres ügygyel kapcsolatba volna hozható, hacsak a per tulajdonképeni tárgyával is valamiképen össze nem függ, mert különben azonnal észre lehet venni, hogy az a mondat nem illik bele a szövegbe, hanem csak úgy van odabiggyesztve; mert az ilyen mondat vagy kirí a többi közül, vagy rend- 31
szerint nem megfelelő helyen van alkalmazva csak épen azért, hogy ha már kéznél van, kárba ne veszszen, nem pedig, mintha ott szükség volna reá. Mint egyes szónokok valami szép gondolat kedvéért egész terjedelmes helyeket átvesznek máshonnan, holott az ő beszédjökből kellene születnie a szép gondolatnak. Mindez csak akkor szép és 32
hasznos, ha magából a tárgyból fakad; máskülönben akármilyen szép az előadás nyelve, ha nem a siker elérését tűzi ki czélul, mindenesetre felesleges, sőt sokszor egye-

nesen akadálya a sikernek. De talán már nagyon is messze eltértem tárgyamtól.

33 Ahhoz, hogy valaki törvényeket javasoljon vagy ellenezzen, már nagyobb készültség kell, olyan, a minő a legmagasabb feladatok megoldásához is elég volna; hogy pedig az ilyenféle gyakorlat a tanácskozó vagy törvénykezési beszédek hangján tartandó-e, attól függ, mi a jogszokás ebben vagy abban az országban. Görögországban annak, ki valamely új törvényt hozott javaslatba, a bíró előtt kellett azért helyt állnia,[12] Rómában a népgyülés előtt volt szokás a törvényjavaslat mellett vagy ellen beszélni. Mindkét esetben csak röviden szóltak a javaslatról és pedig határozottan csak egy irányban.[13] A jog maga
34 háromféle, ú. m. isteni, közjog és magánjog. Ennek a felosztásnak inkább csak akkor van szerepe, mikor valamely törvényt ajánlunk, mikor azt fokról-fokra magasztaljuk, azért, mert törvény és pedig állami törvény, hozzá még az istenek tiszteletét előmozdító törvény. Azon pontok, a melyek egy törvényjavaslatnál vita tárgyát szokták képezni,
35 mindegyiknél egyformák. Mert vagy a törvényjavaslat benyujtójának illetékességét vonhatják kétségbe, mint pl. P. Clodiusnál, kinél azt kifogásolták, hogy nem törvényesen választották meg tribunus-nak;[14] vagy magának a javaslatnak törvényességét, mi többféle alapon történhetik, így pl. hogy nem volt három vasárnappal előbb közzé téve, vagy hogy nem alkalmas napon, vagy hogy tiltakozás vagy a jóslatok vagy egyéb törvényes akadályok ellenére fogadták el vagy akarják elfogadni, vagy hogy valamelyik érvényben levő törvénynyel ellenkező rendelkezést tartalmaz.
36 Mindez azonban nem tartozik ama első gyakorlatok keretébe, melyekben személyek, idő és tények még nem szerepelnek. Ezeket leszámítva majdnem egészen ugyanaz a tárgyalás módja úgy valódi, mint képzelt peres ügyekben.

Hibás lehet valamely törvény vagy szövegét vagy tartalmát 37
tekintve. A szövegnél azt kell vizsgálnunk, vajjon a szavaknak értelme elég világos-e, vagy valami kétértelműség rejlik azokban. A tartalmát ilyféle szempontokból kell mérlegelnünk, nincs-e benne ellenmondás, van-e visszaható ereje, szabad-e élét egyes személyek ellen irányítani. Általában pedig azt szokták leginkább keresni, vajjon erkölcsileg jó-e, üdvös-e az a törvény. Jól tudom, hogy e két 38
szempont helyett rendesen többet szoktak felvenni; mi azonban az igazságosság, jámborság, vallásosság s egyéb ilyenfele erények fogalmát az erkölcsileg jó alá foglaljuk. Az igazságosság fogalmát azonban nem csupán egy szempontból szoktuk mérlegelni. Ugyanis vagy a dolgot magát vizsgáljuk, vajjon büntetésre vagy jutalomra méltó-e; vagy a jutalom vagy büntetés fokát veszszük szemügyre, mert e tekintetben egyaránt hibát követhetünk el, akár túl megyünk, akár pedig innen maradunk a rendes mértéken. Azt, hogy üdvös-e valamely törvényjavaslat vagy sem, 39
néha magának a törvényjavaslatnak természete, máskor a viszonyok szabják meg. Némely törvénynél az is kétséges, hogy annak teljesítése egyáltalában lehetséges-e. Azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy némely törvényjavaslat ellen egész terjedelmében, egy másik ellen csak részben emelnek kifogást, minthogy mindkét esetre híres 40
beszédek szolgáltatnak példát. Azt is jól tudom, hogy vannak törvényjavaslatok, melyek nem örök időkre szóló intézkedést foglalnak magokban, hanem csak valamely polgári vagy katonai méltóság ajándékozására vonatkoznak, minő pl. a lex Manilia, melynek érdekében Cicero mondott beszédet. Azonban az ilyen beszédek fejtegetése nem tartozik ide, mert ezek nem általános, hanem egészen különös eseteket tárgyalnak.

Ezek nagyjában azok a szónoki előgyakorlatok, me- 41

lyekkel a régiek az előadás művészetét fejlesztették; kiegészítésül azonban átvették még a dialektikusoktól az érvekkel való bizonyítás művészetét. Az a szokás ugyanis, hogy törvényszéki és népgyűlési beszédek mintájára költött tárgyakról tartottak Görögországban szónoklatokat, phalerumi Demetrius korában jött divatba, mint általában
42 tartják. Hogy vajjon ugyancsak ő volt-e az effajta szónoki gyakorlatnak feltalálója, mint már egy más művemben is kijelentettem, alig merném határozottan állítani; de még a kik leghatározottabban állítják ezt, azok sem hivatkozhatnak valami megbízható forrásra. A római szónoklatmesterek Cicero állítása szerint[15] L. Crassus élete vége felé kezdenek szerepelni; leghíresebb volt köztük Plotius.[16]

V. FEJEZET.

Szónoki és történelmi művek olvasása a rhetornál.

1 Magáról a szónoki előadásról majd valamivel később. Addig is, mivel a rhetorika alapelemeit tárgyaljuk, jónak látom a szónoklat mesterét arra is figyelmeztetni, mennyire előmozdítja tanítványainak előmenetelét, ha valamint a nyelvtan tanítójától megkívánjuk a költők fejtegetését, úgy ő is olvastatás útján igyekszik nevelésbe vett tanítványait a történetirók, de még inkább a szónokok műveivel megismertetni; de fájdalom, mi ezt csak kevés hallgatónknál gyakoroltuk, a kik t. i. még koruknál fogva kívánták az oktatás e módját s a kiknek szülei is belátták
2 annak hasznos voltát. Különben nekem, ki már akkor tisztában voltam azzal, mi a szónoklatmester teendője, két körülmény állotta utamat: az egyik az, hogy a régi szokás más tanítási módszert szentesített, a másik meg, hogy rendszerint már fejlett ifjak szegődtek hozzám, hogy

tőlem gyakorlati oktatást nyerjenek a szónoklásban, kiknek az ilyen elméleti foglalkozáshoz már nem volt valami nagy kedvök. Azonban, ha mindjárt elkésve találtam volna 3
is ki valami újat, nem restellném azt a jövőre nézve mások okulására közkincscsé tenni. Már pedig a görögöknél tudtommal szokásban van ez az olvastatás, bár inkább csak segédtanítók útján, mert arra nem volna a rhetornak elég ideje, hogy minden hallgatójának ő maga olvasson elő.
Mindenesetre az olyan előolvasásról, melynek czélja csu- 4
pán az, hogy a gyermekek könnyedén és pontosan tudják az olvasott szöveget kisérni vagy az olyanról is, mely az esetleg előforduló kevésbbé használatos szók megmagyarázására szorítkozik, joggal kimondhatjuk, hogy mélyen alatta áll a rhetor hivatásának. Ellenben rámutatni az 5
olvasmány szépségeire, vagy ha úgy fordul, esetleg fogyatkozásaira, mindenesetre nagyon belevág a rátermett szónoklat-mester hivatásának és kitűzött feladatának körébe; annál is inkább, mert azt már épen nem kivánhatom a tanítótól, hogy fáradságot nem kimélve minden szülőnek gyermekével külön foglalkozzék s mindegyiknek olvasmányával, melyet kiki tetszése szerint maga választott,* külön vesződjék. Nézetem szerint ugyanis sokkal könnyebben és 6
több haszonnal lehet e gyakorlatot megvalósítani olyképen, ha kijelölünk a tanulók közül egy felolvasót (legjobb, ha ezt felváltva sorban teszszük,) mialatt a többiek teljes csendben vannak, hogy egyúttal a hangos előadáshoz is hozzászokjanak; ezután ismertetvén az ügyet, a melynek 7
érdekében a felolvasásra szánt beszéd készült (mert így majd jobban megértik magát a beszédet), semmit sem szabad figyelmen kívül hagynunk, a mi akár az anyag feltalálása, akár a szóbeli kifejezés tekintetében megjegyzésre szorul; miképen kell törekedni mindjárt a bevezetésben a bíró jóindulatának megnyerésére: miben áll az elbeszélés

világossága, rövidsége és hűsége; itt-ott mily kiszámított
8 tervszerűség s mily alattomos ravaszság lappang: egyedül abban rejlik itt a művészet, hogy csakis művész képes azt megérteni; rá kell mutatni továbbá, mily szakértelem mutatkozik a beszéd felosztásában, mily finomság és erő az érvelésben; mily szenvedélyes a szónok hangja, ha hallgatóit feltüzelni, mily szelid, ha őket csillapítani akarja; mily keserű, ha ostoroz, mily finom, ha tréfál; mint uralkodik az érzelmek felett, miként hatol be a szivekbe s mint alakítja a bírák hangulatát saját szavai szerint.
9 Aztán a kifejezés tekintetében hívjuk fel a figyelmet, mi különbség van az egyszerű, ékes és fenséges stilus között; hol lehet a szónoki nagyítást, hol' ennek ellenkezőjét megfelelően alkalmazni a beszéd emelésére; miben áll a szép képes beszéd, mi a szóalakzat, milyen a sima és kerekded, de a mellett erőteljes szó- és mondatfűzés.

10 Az sem haszon nélkül való foglalkozás, ha néha rossz és hibás beszédeket olvastatunk fel nyilvánosan, a melyeknek mégis akárhány bámulója akad a megromlott ízlésű emberek között s nagyon tanulságos ezeknél rámutatni, mily sok bennök a meg nem felelő, homályos, dagályos, köznapi, alacsony, sikamlós és erőtlen kifejezés; s mindezt nemcsak magasztalja a nagyközönség, hanem a mi legszomorúbb, épen azért magasztalja, mert csupa
11 félszegség. Mert a kerek és természetes beszéd az ő ízlésök szerint nem elég szellemes, ellenben a bármiképen elcsavart kifejezéseket mint valami különlegességet megcsodálják épúgy, mint némely ember előtt nagyobb értéke van a kificzamodott vagy valamiképen eltorzított testnek, mint annak, a mely rendes, istenadta szabályos alkatában
12 még semmi fogyatékosságot sem szenvedett. Avagy azok is, kik a csalóka külszín után indulnak, az olyan férfiút, ki arczát és testét mesterségesen szőrteleníti, sütővassal

bodorított fürtjeit hajtűkkel tűzi fel és arczát kifesti, csinosabbnak tartják, mint a ki természetadta hamisítatlan szépségben jelenik meg, úgy hogy azt hihetné az ember, a testi szépség karöltve jár az erkölcsi romlottsággal.

De nem elég, ha a tanító felhívja e dolgokra tanítványai 13
figyelmét, hanem nagyon ajánlatos gyakori kérdésekkel tájékozást szerezni itéletök helyessége felől. Így aztán sohasem lehetnek biztonságban a tanítványok, mikor szólítják fel őket s a hallottak nem repülnek el fülök mellett, egyuttal elérjük velök a kitűzött czélt, hogy önálló itéletre és felfogásra tegyenek szert. Mert ugyan mi másért tanítjuk az ifjakat, mint azért, hogy aztán majd ne szoruljanak mindig tanítóra.

Azt merném állítani, hogy az ilyen gyakorlati oktatás, 14
ha kellő gonddal végezzük, többet használ a hallgatóknak, mint az összes elméleti előadások, bár ezeknek haszna is tagadhatatlan, de épen általános jellegök kizárja azt, hogy a gyakorlati életben úgyszólván naponkint felmerülő újabb különös eseteket mind felöleljék. Így pl. némely általános 15
érvényű hadtudományi szabályoknál mindig többet ér, ha hallgatóinknak arról tartunk előadást, hogy ez vagy az a hadvezér minő körülmények között, mely időben, mily helyen alkalmazott valamely hadi fogást sikerrel vagy siker nélkül. Mert azt mondhatjuk, hogy mindig többet ér a tapasztalás, mint az elmélet. Megengedem, hogy a szónoki 16
előadások, melyeket a tanító hallgatói előtt tart, ezeknek mintául szolgálnak, de nem ér-e többet, ha Ciceróból vagy Demosthenesből olvas fel nekik? Ha a tanuló szónoklás közben valami hibát ejt, nemde ott valamennyiök előtt helyreigazítjuk; de nem jár-e több haszonnal, ha egy felolvasott beszéd hibáira mutatunk rá s ez nem is sérti úgy az önérzetet, mert bizony mindenki szivesebben veszi, ha másnak hibáit rójják meg, mint az övéit. Volna még több 17

mondani valóm is, de úgyis mindenki meg van győződve e gyakorlatok hasznáról s csak azt óhajtom, hogy bárcsak mindenki oly buzgón adná magát azok folytatására, mint a mily kedvet talál majd azokban.

18 S ha ezt sikerül elérnünk, akkor még egy kérdés van hátra; erre azonban nem lesz nehéz megadni a választ, t. i. mely írókat olvastassunk a kezdőkkel. Némelyek ugyanis afféle apróbb írókat ajánljanak, mert szerintök könnyebb azokat megérteni; mások a virágosabb nyelvű írókért lelkesednek, mint a kik a zsenge kornak alkalmasabb szel-
19 lemi táplálékot nyujtanak. Én részemről mindjárt kezdetben s azután is mindig a legjelesebb írókat ajánlom, azonban ezek közül is legjobban azt, a melyik legegyszerűbb s legvilágosabb, így pl. Liviust inkább ajánlom gyermekeknek, mint Sallustiust; ámbár* ez nagyobb történetíró, de
20 megértéséhez már magasabb képzettség kivántatik. Cicero, legalább az én nézetem szerint, nemcsak kellemes olvasmány, még kezdőknek is, hanem elég könnyen érthető is és nemcsak haszonnal, hanem élvezettel is olvashatjuk, utána pedig (Livius ajánlata szerint) azokat az írókat olvassuk, a kik legjobban hasonlítanak Ciceróhoz.

21 Azonban különösen két tekintetben kell óvni a gyermekeket; először ne kivánja tanítójok, ha ő maga az ókori irodalomnak túlságos bámulója, hogy tanítványai a Gracchusok, Cato és más ezekhez hasonló írók olvasásában mintegy megcsontosodjanak; ezáltal ugyanis komor és rideg lesz kedélyök; mert a bennök rejlő őserőt még nem képesek felfogni s beérve pusztán nyelvök utánzásával, mely a maga idejében mindenesetre tökéletes volt, de napjainkban már nem megfelelő, azt hiszik magokról s ez a legnagyobb baj, hogy ama nagy férfiakhoz hasonlók.
22 A másik, a mitől óvni kell a gyermekeket, ennek épen ellenkezője, nehogy valamiképen ennek a manapság di-

vatos léha, üres, szóvirágos stilusnak rabjaivá váljanak s bizonyos félszeg gyönyörűséget találjanak benne s megszeressék azt az édeskés beszédmódot, melyet a gyermekek annál jobban kedvelnek, minél jobban kedvez nekik. Mikor pedig az ifjak itélőképessége megszilárdult s már 23
nincs a megtévesztés veszedelmének kitéve, azt ajánlanám, hogy olvassák akkor is a régi írókat; ha ugyanis ezekből elsajátítjuk a bennök rejlő igazi férfias szellemet és erőt — megtisztítva természetesen ama nyers kor salakjától — ezáltal csak emeljük korunk szellemi műveltségének fényét; de ne csak ezeket olvassák, hanem az újabbakat is, mert ezek is sok értékeset rejtenek magokban. A természet ugyanis nem sújtott talán épen min- 24
ket szellemi gyengeséggel, hanem mi másképen irunk és beszélünk, mint a régiek s talán e tekintetben több szabadságot vettünk magunknak, mint kellett volna, úgy hogy azok nem annyira tehetség, mint józanság tekintetében állanak felettünk. Tehát sokat böngészhetünk innen is, onnan is, csak arra legyen gondunk, hogy a szemelvények mentek legyenek a velök összefüggő helyek salakjától. Hogy pedig néhány olyan irónk is volt 25
a közelmultban, sőt napjainkban is van, kiket válogatás nélkül egész terjedelmökben bátran utánozhatunk, nemcsak szivesen megengedem, de magam is határozottan állitani merem. Azonban ezek megnevezésére nem lehet 26
akárki illetékes. A régi írók megitélésénél, még ha hibázunk is, nem olyan nagy baj; de ezen újabb írók olvasását későbbre hagytam, nehogy utánok vakon induljanak a tanulók a nélkül, hogy őket megitélni tudnák.

VI. FEJEZET.

Szónoki beszédek anyagának beosztása, vázlatok készítése.

1 Abban sem értettek egyet a szónoklat-tanítók, hogy míg némelyek nem érték be azzal, hogy tanítványaiknak a feladatott próba-szónoklatok vázlatának megadásával adtak útmutatást, hanem terjedelmesebben kifejtették annak tárgyát s nemcsak bőséges bizonyító anyaggal látták el őket, hanem még az érzelmek fölkeltésére is kiterjeszked-
2 tek, addig mások csak a főbb körvonalakat rajzolták meg s a szónoki feladvány elkészítése után beszélték meg külön mindegyiknek hibáit; e közben egyes helyeket oly nagy gonddal kidolgoztak, mint mikor ők magok készültek szónoki beszédre. Mindkét módszernek megvannak a maga előnyei, azért nem is állítom egyiket a másikkal szembe; de ha csak az egyiket kellene választani, úgy okosabb mindjárt először a helyes utat megmutatni, mint a he-
3 lyes útról letérteket oda visszaterelni. Először azért, mert a hibák kijavítását csak füleikkel hallják, az adott vázlat felett pedig gondolkodnak is és írásbeli kidolgozás alapjául veszik; aztán azt is tudjuk, hogy a gyermek szivesebben veszi az oktató, mint a korholó szót. A kissé élénkebb természetű gyermekek pedig, főkép a mai erkölcsi felfogás és nevelés mellett, még haragusznak is, ha megintik s magokban zúgolódnak. Ez azonban nem azt jelenti, hogy
4 hibáikat nem kell és pedig nyiltan megróni. Ezt már a többiek miatt is meg kell tenni, mert különben azt hiszik, hogy a mit a tanító ki nem javít, az helyes. A két módszert azonban vegyest kell alkalmazni a körülményekhez
5 képest. Kezdőknek ugyanis többé-kevésbbé megformált anyagot kell nyujtanunk erőikhez mérten; mikor pedig

azt tapasztaljuk, hogy már eléggé utánozni tudják az adott példát, csak néhány előzetes útmutatást adjunk nekik, melyek nyomán már saját erejökből idegen segítség nélkül is képesek lesznek haladni. Néha saját szárnyaikon kell 6
őket eresztenünk, nehogy helytelen szokás folytán beleéljék magukat abba, hogy mindig mások nyomán végezzék feladatukat, úgy hogy a magok erejéből semmire sem mernek vállalkozni s meg sem próbálják, hogy valamit kitaláljanak. Ha pedig elég értelmet árúlnak el annak megitéléséhez, hol mit kell mondaniok, a tanító körűlbelül már be is fejezte feladatát; ha még valamiben hibázni találnak, ott a tanító, forduljanak hozzá. A mada- 7
raknál is ilyesmit látunk: magok hordják az ételt s szájokból etetik kis fiaikat; mikor pedig azt gondolják, hogy elég erősek, kezdik őket szoktatni, hogy a fészket egy kicsit el-elhagyják s azt a helyet körülröpködjék s magok repülnek elől, majd mikor már elég erőseknek tartják őket, saját szárnyaikra eresztik a szabad ég alá.

VII. FEJEZET.

Könyv nélkül tanulás.

Feltétlenül szükségesnek tartom azon szokásnak meg- 1
változtatását, hogy a gyermekek abban a korban, melyről most szólunk, mindazt, a mit írnak, szóról-szóra betanulják s bizonyos napon szokás szerint felmondják; főleg a gyermek apja követeli ezt, mivel azt gondolja, csak akkor tanulnak az ő gyermekei, ha minél többször szónokolnak, holott nem abban nyilvánul főképen a haladás, mily gyakran, hanem mily gonddal szaval a gyermek. Mert vala- 2
mint nagyon kívánatosnak tartom, hogy a fiúk minél többet irogassanak s ebben különösen gyakorolják magokat,

úgy másrészt még inkább javaslom, hogy ha már könyv nélkül akarnak tanulni, e czélra csakis válogatott helyek szolgáljanak szónoki beszédekből, történeti vagy egyéb oly
3 művekből, melyek ezt a fáradságot megérdemlik. Jobban élesíti ugyanis az emlékezőtehetséget, ha nem azzal tápláljuk, a mit magunk, hanem a mit mások alkottak; aztán azok, a kik ebben a kissé fáradságos munkában már gyakorlottak, a saját szellemi alkotásaikat úgyis nehézség nélkül s már mint meghitt dolgokat* fogják emlékezetökbe vésni; megszokják mindennek a színét-javát kiválasztani s mindig lesznek készenlétben utánzásra méltó válogatott helyeik s ezeket egészen elsajátítván, öntudat-
4 lanul is utánozzák azok formai szépségeit. Bővében lesznek a legkitünőbb szókincsnek, otthonosak lesznek a helyes szófűzésben s a képes beszéd használatában, úgy hogy már nem is kell keresgélniök, hanem önmagától ötlik az elő, mint valami felhalmozott nagy készletből. Ehhez járul még, hogy nemcsak a beszédet fűszerezik, hanem a tárgyalásnál ügyünknek is hasznára válhatnak a bárhonnan vett és felhasznált jeles mondások. Mert több súlya van annak, a mit nem épen a tárgyalás alatt álló peres ügyből kifolyólag hozunk fel, meg sokszor több el-
5 ismerést is aratunk vele, mintha a sajátunk volna. Néha mégis saját dolgozataik elszavalását is engedjük meg a tanulóknak, hogy fáradozásukat többek elismerése is jutalmazza, a mi után különösen vágyakoznak. Ezt azonban csak akkor szabad tennünk, ha valami sikerült dologgal lépnek elénk, úgy hogy mintegy komoly munkájok jutalmául vehessék azt, s mint saját érdemöknek örüljenek, ha annak elszavalását megengedjük nekik.

VIII. FEJEZET.

Vajjon a tanítónak alkalmazkodnia kell-e minden tanítványa egyéniségéhez?

Azt szokták kitünő tanítónak tartani és méltán, a ki 1
lekiismeretesen ügyel a gondjaira bízott tanulók különböző tehetségeire s tudja, kinek mire van természettől hajlama. Mert szinte hihetetlen, mily különbség van e téren s hogy nem kisebb a változatosság a szellemi tulajdonságok, mint a testi külső tekintetében. Látjuk ezt a 2
szónokoknál is: mennyire különböznek egymástól előadás és nyelvezet tekintetében, úgy hogy nincs kettő egész egyforma, pedig a legtöbbnek volt egy kedvencz mestere a szónoklásban, kit mindegyik teljes erejéből iparkodott utánozni. Ezért legtöbben azt a módszert tartották előnyös- 3
nek, mely a természetes tehetséget rendszeres oktatással, neveléssel fejleszti s minden gyermek tehetségeit egyéni hajlamainak megfelelően irányítja; valamint a tapasztalt tornamester, ha belép valamely testgyakorló-terembe, mely teli van ifjakkal, előbb mindenfélekép kitapasztalja mindegyiknek testi-lelki hajlamait s aztán szabja meg, hogy ki miféle versenyre képezze magát: úgy a szónoklatmesternek 4
is, miután éleslátásával kileste, melyik gyermeknek van tömör és sima, melyiknek heves, méltóságteljes, megnyerő, nyers, finom, udvarias beszédmódra leginkább hajlama, akként kell mindegyikhez alkalmazkodnia, hogy minden egyes abban nyerjen irányítást, a miben legkiválóbb; mert a ter- 5
mészetes tehetség, ha ápoljuk, gondozzuk, jobban kifejlődik, míg ha ellenkező irányba kényszerítjük, nemcsak nem mutat fel kielégítő eredményt abban, a mire kevésbbé alkalmas, hanem még abban is, a mire kiváló rátermettsé-

get fedeztünk fel benne, napról-napra gyengül, mivel nem foglalkoztatjuk.

6 Ez a nézet szerintem (mert még általánosan meggyökeredzett felfogással szemben is a józan ész szavát követem s szabadon kimondom meggyőződésemet), csak részben igaz. Az egyéni hajlamok tulajdonságait kifürkészni feltét-
7 lenül szükséges. Azt sem helytelenítheti senki, ha bizonyos mértékben ezek szabják meg a további képezés irányát is. Az egyikben ugyanis történetírói tehetség van, a másikban költői ér lakozik, a harmadik jogi tanulmányokban érvényesül legjobban, ismét mások falusi gazdának születtek. A szónoklatmester ezt épúgy fölfedezi mindegyik tanítványában, mint az a tornamester egyiket versenyfutónak, a másikat ökölvívónak vagy birkózónak képezi ki vagy más valaminek a vallásos versenyjátékok szereplői közül.
8 Azonban annak, ki a forumon készül szerepelni, nemcsak egy meghatározott irányban kell magát képeznie, hanem mindabban, mi hivatásának körébe tartozik, még ha egyik-másik dolognak megtanulása kissé nehezére talál is esni. Mert hiszen, ha a természeti hajlam és tehetség magában elég volna, felesleges volna
9 minden tanulás. Avagy ha egy félszeg és öntelt fiatalemberrel kerülünk össze, talán hagyjuk őt a maga útjára? Ha sovány és erőtlen, nem adunk-e neki ételt-italt s nem fogjuk-e, ha kell, ruházni is? Mert, ha itt ott valamit le
10 kell vágni, miért ne volna szabad hozzátoldani is? S én sem akarok a természet ellen harczolni. Meggyőződésem szerint ugyanis a velünk született jót nem szabad elhanya-
11 golni, hanem növelni s hiányát pótolgatni kell. Nemde Isocrates is, a szónoklatnak ez a híres mestere, ki művei utan ítélve époly híres szónok volt, mint a milyen jeles tanító, ha tanítványait tekintjük, mikor Ephorusról és Theopompus-ról olyképen ítélt, hogy az egyiknek zabo-

lára, a másiknak meg sarkantyúra van szüksége, ezzel azt akarta mondani, hogy az utóbbit, mivel lassú természetű, a lomhaságról, amazt pedig, mint afféle hirtelen természetüt a heveskedésről kell nevelés által leszoktatni, minthogy a kétféle természetnek mintegy keverékét tartotta kívánatosnak. A gyenge tehetségekhez azonban nagyon természetes, 12
alkalmazkodnunk kell annyiban, hogy csak azon irányban vezetjük őket, a mire természettől hajlamuk van. Így legalább azt az egyet, a mire képesek, becsülettel elvégzik. Ha azonban gazdagabb tehetségű anyaggal rendelkezünk, a melyből alapos reményünk lehet, hogy jó szónok fog válni, úgy a szóbeli előadásnak semmiféle szépségeit, előnyeit sem szabad elhanyagolnunk. Mert ámbár egy bizonyos 13
irányban, a mint ez természetes, nagyobb hajlamot árul el a növendék, de azért egyebektől sem szabad visszariadnia, sőt kitartó szorgalommal ezekben is olyan eredményt kell elérnie, mint a miben természettől fogva kiváló; épúgy, mint az a tornamester (hogy ugyanazon példánál maradjak), ki pankratiaszteszt (ökölvívó és birkozó) akar képezni, nem csupán öklözésre, rugásra és különféle fogásokra s talán ezek közül csak egy-kettőre fogja tanítani tanítványát, hanem mindarra, a mi ezen verseny körébe vág. Ha akad köztük, ki ezek valamelyikére nem termett rá, az főképen arra adja magát,* a mire tehetsége van. E kettőtől kell ugyanis különösen őrizkednünk: az 14
egyik az, hogy azt, a mi nem megy, ne erőltessük, a másik, hogy ne tereljük a gyermeket attól, a miben már tökéletes, olyasmire, a mire kevésbbé van tehetsége. Természetesen, ha olyan tanítványunk akadna, mint Nicostratus, kit öreg korában magunk is láttunk, mint gyermekek: az ilyet minden irányban egyaránt ki kell képeznünk s olyan birkozó- és vívóbajnokot nevelnünk belőle, mint ő volt, ki egy napon mindkét versenyben elvitte az első díjat.

15 Mennyivel inkább kell erre ügyelnie annak, ki leendő szónokot nevel! Nem elég ugyanis, ha bemutatja a tömör vagy sima és keseretlen, vagy nyerserős előadás példáit épúgy, mint az énektanárnak[17] sem elég, ha csak a magas, közép vagy mély hangban vagy ezek árnyalataiban tűnik ki. Mert valamint a húros hangszeren való játék, épúgy az élőszóbeli előadás is csak úgy tökéletes, ha a legalsó húrtól a legfelsőig valamennyi összehangzik, mikor megpendítjük.

IX. FEJEZET.

A tanulók teendői.

1 Miután bővebben szóltam a tanító kötelességeiről, egyelőre a tanulóknak is szívükre kötöm különösen azt az egyet, hogy tanítóikhoz épúgy rakaszkodjanak, mint tanulmányaikhoz s úgy tekintsék őket, mint nem is testi, de
2 lelki szülőiket. Ez a gyengéd ragaszkodás nagyban elősegíti a tanulmányokban való haladást is; mert az ilyen tanuló szivesen hallgatja mesterét, elhiszi, a mit mond s törekszik hozzá hasonlóvá lenni, végül örömest és vígan siet az iskolába, ha megróják, nem haragszik, örül, ha megdicsérik s teljes erejéből azon iparkodik, hogy minél
3 jobban szeresse a tanító. Mert valamint ennek kötelessége az ismeretek közlése, úgy azé tanulékony lelkébe fogadni azokat, máskülönben egyik sem megy semmire a másik nélkül. S valamint a gyermek nemzésében mindkét szülőnek része van s hiába vetjük be a földet, ha az előkészített talaj a magot csirába nem hajtja: úgy a szónoklat mestersége is csak akkor virágzik, ha a tanító és tanuló igyekezete kezet fogva s egymással egyetértve működik.

X. FEJEZET.

A szavalás előnyei és módja.

Ha az ifjú ezen első teendőkben, melyek azonban nem- 1
csak nem megvetendők, hanem a későbbi fontosabb dol-
goknak is alapvető és kiegészítő részei, megfelelő oktatást
nyert és kellő* gyakorlatot szerzett, körülbelül itt lesz az
ideje, hogy tanácskozási és törvényszéki tárgyakkal meg-
próbálkozzék; mielőtt azonban ezekre térnék, röviden szól-
nom kell magáról a szónoki előadás gyakorlásának mód-
járól; s ez, a mily új, époly hasznos találmány. Ugyanis 2
majdnem az eddig tárgyalt összes dolgokat magába fog-
lalja, azután hasonlít az életben előforduló esetekhez;
ép ezért annyira felkapták, hogy igen sokan egymagát
elégségesnek tartották a szónok kiképezésére. Nincs ugyanis,
legalább a folyó beszédnek, egyetlen szépsége sem, melyek
ezen beszédgyakorlatokban ne szerepelnének. Igaz, hogy 3
a szónoklattanítók hibája folytán oly nagy süllyedés állott
be e téren, hogy a szónoklat hanyatlásának főokai között
épen a declamálók féktelen szabadossága és tanulatlan-
sága is szerepelt. Azonban a mi alapjában véve jó, azt
csak jó czélra szabad használni. Tehát még azok a köl- 4
tött tárgyak is lehetőleg közel járnak a valósághoz s a
próbaszónoklatok, a mennyire csak lehetséges, utánzatai
legyenek azon valódi szónoki előadásoknak, melyekre elő-
készületül szolgálnak. Mert holmi kuruzslók, pestises 5
betegség s ezek alkalmával nyert oraculumi feleletek, a
tragédiákban szereplőknél is gonoszabb mostohák s más
egyéb még inkább mesébe való tárgyak természetes, hogy
nem találhatók a gyakorlati életben a forumon, a spon-
siók és prætori interdictumok keretében.[18] E szerint hát
sohase engedjük, hogy az ifjak olyan tárgyakat dolgozza-

nak fel, melyek a hihetőség határait meghaladják s költői tárgyak a szó valódi értelmében, hogy kedvökre csaponghassanak s az ilyen tárgyakat kiélvezhessék úgy, hogy
6 mintegy vérré váljanak bennök? Ez volna legjobb; de legalább, ha másképen magasan járók és föllengzősek is az ilyen thémák, ne legyenek egyúttal együgyüek és az élesebb szemek előtt nevetségesek is, úgy hogy, ha már mindenáron meg kell lennie, egyszermásszor töltse rajta kedvét a declamátor, de ne felejtse el, hogy valamint a zöld takarmánytól felfúvódott barmon érvágással segítenek s aztán visszaterelik az erőtadó élelemhez: úgy neki is fogyasztania kell a fölösleges kövérséget s levezetnie a romlott nedveket, ha erős és egész-
7 séges akar lenni. Másképen az ilyen puffadtság üresnek és erőtlennek fog bizonyulni mindjárt az első komolyabb feladat végzésénél. A kik azonban ezt az egész szónoki próbálkozást teljesen elütő foglalkozásnak tartják a forumi perbeszédektől, azok bizonyára azt sem tudják megérteni, mi czélból találták ki ezt a szónoki gyakorlatozást.
8 Mert ha nem szolgál előkészületül a forumi szereplésre, akkor valósággal nem más, mint színpadi szemfényvesztés vagy őrült handabandázás. Mert mire való akkor a bíró jóindulatát megnyerni akarni, mikor bíró egyáltalában nincs is; minek olyasmit mesélni, miről minden tudja, hogy nem igaz; bizonyítékokat felhozni oly ügy mellett, melyben senkisem fog ítéletet hozni? De mindez csak czéltalan fáradozás; hanem maga-magát indulatba hozni, a képzelt hallgatóságot haragra vagy szomorúságra hangolni valóságos gúny, hacsak mintegy harczi játékokkal nem szoktatjuk magunkat a valódi veszedelmekhez s rendes küzdelemhez.
9 Tehát semminemű különbség sincs a törvényszéki szónoki beszéd s az ilyen beszédgyakorlatok között? Ha ezeket azért tartjuk, hogy amarra előkészítsük magunkat, semmi.

Bárcsak még azt is hoznák szokásba, hogy egyes személyeket is megneveznénk és hosszabb perbeszédeket kivánó bonyolódottabb jogeseteket is kitalálnánk s ne irtóznánk annyira a törvényszéki tárgyalások hivatalos nyelvétől, sőt tréfás részletekkel is fűszereznők előadásunkat; mert bármily készültséggel lépünk is ki egyébként az iskolából, ezen a téren igazán kezdőknek mutatkozunk a forumon. Ha azonban az ilyen próbaszónoklat pusztán arra van 10
szánva, hogy mutogassuk magunkat, egy kicsit mindenesetre alkalmazkodnunk kell a hallgatóság szája ízéhez.* Mert még az olyan szónoki beszédekben is, melyek kétség- 11
telenül valami igazságon alapulnak, de valódi czéljok a nagy tömeg szemkápráztatása, milyenek a ránk maradt panegyrikus beszédek,[19] általában minden dicsérő, magasztaló fajtájú beszéd, mindezekben mondom, több czifraság alkalmazása van megengedve s mindazon művészi fogásokat, melyeket a törvényszéki beszédekben alkalmazni rendszerint nincsen megengedve, itt nemcsak használni, de a meghívott közönség előtt fitogtatni is lehet. Ezért a de- 12
clamátiónak, a mennyiben a törvényszéki és tanácskozó beszédek utánzója akar lenni, valószínűnek kell lennie; minthogy pedig valami ἐπιδεικτικόν elem is van benne, a csinos külsőre is nem csekély gondot kell fordítania. Így 13
tesznek a vigjátékban szereplő színészek is; sem úgy nem beszélnek egészen, mint a közéletben szoktunk, mert ez híjával volna minden művészetnek, de nem is térnek el messzire a természetestől, mert ez a hiba meg a hűségnek lenne rovására; hanem ezt a közönséges társalgási beszédmódot bizonyos színpadi emelkedettséggel ékesítik. Bizonyos nehézségek még így is maradnak a költött tár- 14
gyak kidolgozása körül; főleg azért, mert sok határozatlan körülmény szerepel, minthogy úgy alakítjuk ezeket, a mint épen megfelelnek, így a szereplők korát, vagyoni körül-

ményeit, gyermekeit, szüleit, városoknál ezek hatalmát,
15 jogait, erkölcseit s más ilyesféléket; néha még bizonyításra is használjuk az ilyen költött tárgyak hamis föltevéseit. De minderről majd a maga helyén. Mert ámbár művemnek kitűzött főczélja a szónok kiképezése, mégis, hogy a szónoki pályára készülők mindent megtaláljanak benne, mellesleg olyan dolgokat is érinteni fogok, melyek tulajdonképen az iskolába tartoznak.

XI. FEJEZET.

Van-e szüksége az ékesszólásnak elméleti szabályokra s kell-e ezeket ismerni?

1 Most tehát áttérünk a szónoklattan elméletének azon részére, melylyel egyesek az eddigiek elhagyásával mindjárt kezdeni szokták; bár jól tudom, hogy akadnak, kik mindjárt kezdetben azzal állanak elő velem szemben, hogy szerintök az élesszólásnak nincs szüksége ilyenféle szabályokra, hanem természetes tehetségökben bizakodva s megelégedve a közönséges eljárással s iskolai gyakorlással, még kinevetik a mi igyekezetünket egyes híres tanítók példája után indulva, kik közül az egyik, mikor azt kérdeztek tőle, ha jól emlékszem, mi a képes beszéd (schema, σχῆμα) és az elmés mondás (νόημα), azt ugyan nem tudja, úgymond, de ha a tárgy, melyről declamál, megkívánja, akkor tudja al-
2 kalmazni. Egy másik meg, mikor kérdezték tőle, Theodorus vagy Apollodorus[20] követői közé tartozik-e, azt felelte, hogy ő parmularius.[21] Ennél elmésebben alig térhetett volna ki tudatlanságának nyilt beismerése elől. És mégis ezek az emberek, mivel kiváló szellemi tehetséggel vannak megáldva és gyakran híres szónoklatokat tartottak, igen sok követőre találtak a felületességben, de igen kevésre a

kiváló tehetségben. Ezek aztán azzal dicsekszenek, hogy az 3
ő szónoki tehetségök a tűzben és erőben rejlik; költött
tárgyú beszédekben ugyanis felesleges a bizonyítás, anyag-
elrendezés, hanem tartalmas gondolatok kellenek és pedig
annál jobb, minél merészebbek, mert ekkor telik meg zsu-
folásig hallgatókkal a terem. Még mikor otthon thema fe- 4
lett gondolkoznak, akkor sem járnak el észszerűen, hanem
vagy a mennyezetet bámulják mereven, néha napokon ke-
resztül, hátha valami nagy gondolat ötlenék úgy magától
eszökbe, vagy a saját érthetetlen mormogásukra, mint va-
lami harsonaszóra felriadva a leghevesebb taglejtéssel kez-
denek handabandázni, akár csak valami szavalást kísérné-
nek, pedig még csak most keresik a szavakat. Némelyek 5
holmi kész bevezetéseket csinálnak, mielőtt a hozzájok fű-
zendő eszmemenetet kigondolták volna, hogy aztán majd
valami szónokilag kidolgozott beszédet kapcsoljanak hozzá
s miután e felett sokáig és hangosan elmélkedtek, sehogy-
sem tudják megtalálni a kettő között a kapcsolatot, mire
sutba dobják az egészet, áttérnek valami más, majd újra
más thémára, mely époly közönséges és ismeretes. Még a 6
kiknek eljárása legjózanabbnak látszik, azok is nem egyes
peres ügyeknek, hanem csak egyes helyeknek kidolgozá-
sára fordítják erejöket s nem törődve azzal, össszefüggnek-e
az egészszel, egyes kiszakított töredékeket űznek-hajtanak,
a mint épen kezök ügyébe akadnak. Ez az oka aztán, 7
hogy lazán összefűzött s elütő részekből összetákolt be-
szédjökben semmi összefüggés sincsen s emlékeztet a tanu-
lók jegyzőkönyvecskéjére, melybe mindazt, a mi dícséreté-
set mások szónoklatában hallottak, bevezetik. De legalább
magasztos eszméket és jó gondolatokat elevenítenek fel;
ezzel szoktak dicsekedni; de hisz műveletlen emberek és
rabszolgák is képesek erre; ha ez elég, akkor csakugyan
felesleges a szónoklattan elméleti része.

XII. FEJEZET.

Miért tartják az iskolázatlan szónokot általában tehetségesebbnek?

1 Azt sem lehet tagadnom, hogy nagyobbrészt az a téves felfogás járja, mintha az iskolázatlan szónokok beszédjében több erő nyilatkoznék; ez a tévedés először azon ferde ítéletből származik, hogy több erő van abban, a miben nincs művészet, így pl. több erő kell az ajtó betöréséhez, mint kinyitásához, vagy több erő kell, ha valamit széttépni vagy elhurczolni, mint ha feloldani vagy elvezetni akarok.
2 Mert a bajvívó is, a ki a nélkül, hogy a fegyverforgatáshoz értene, vakon rohan a küzdelembe, szintúgy a birkózó is, a ki teste minden izmának megfeszítésével esik neki ellenfelének, az ő szemökben erősebb, holott tudjuk, hogy amazt sokszor a saját nyers ereje teríti le a földre, emennek heves támadásai elől pedig ügyesen kitér az ellenfél hajlé-
3 kony testmozdulataival. Csak természetes, ha e téren is lépten-nyomon felsül a tapasztalatlan; így pl. a felosztás, melynek pedig nagy szerepe van a szónoki beszédben, látszólag az erő és hatás rovására van, a bárdolatlan erősebbnek látszik a simára csiszoltnál, a hanyagul szerteszórt
4 terjedelmesebbnek a szabályosan elrendezettnél. Ezenkívül az erények és hibák néha oly közel járnak egymáshoz, hogy a rágalmazót szókimondónak, a vakmerőt bátornak, az áradozót ékesszólónak tekintik. A tanulatlan pedig bátrabban és gyakrabban megszól másokat, nem törődve azzal, hogy ezáltal védettjét, sőt gyakran magamagát is
5 bajba keveri. Ezzel még mások tetszését is meg lehet nyerni, mivel az emberek nagyon szívesen meghallgatják mástól azt, mit magok kimondani restellnek. Azt a másik veszedelmet, mely a helyes kifejezések megválasztása tekinteté-

ben fenyeget, kevésbbé sikerül elkerülnie, mert eszeveszetten vakmerő s innen van, hogy néha valami nagyszerűt talál ki, minthogy mindig a túlzást hajtja; csakhogy ez ritkán sikerül s nem teszi jóvá a többi* botlásokat, melyeket közben elkövet. Néha azért is jobb szónoknak tartják 6
azt, a ki iskolázatlan, mert mindent elmond; a képzett szónok megválogatja, mit és mennyit beszéljen. Ezenkívül szívesen lemondanak arról, hogy kitűzött tárgyak tüzetesebb tárgyalásába bocsátkozzanak. Azért kerülve-kerülik a félművelt emberekre nézve unalmas jogi fejtegetéseket és bizonyításokat s csak azt keresik, a mi a hallgatók füleit, ha mindjárt megrovást érdemlő szórakoztató eszközökkel is, mulattatja. Még a jeles mondások is, melyekre egyedül 7
vadásznak, annál jobban kiemelkednek, minél alacsonyabb és szegényesebb a környezet; épúgy, mint a fény nem «az árny mellett», mint Cicero mondja,[22] hanem a teljes sötétségben jobban világít. Ám tessék azért az ilyeneket szellemes embereknek nevezni, de annyi bizonyos, hogy a szónok az ilyen dícséretet gúnynak veheti. Mindazonáltal azt 8
is el kell ismerni, hogy a tanulás bizonyos tekintetben levon belőlük, épúgy, mint a reszelő az érdes felületből, a köszörükő a tompa élből, az idő a bor erejéből; csakhogy az, a mit levon belőlünk, csupa fogyatkozás s csakis annyival leszünk kevesebbek, a mennyivel a tudományos csiszolás folytán tökéletesebbek lettünk. Azonban az afféle 9
szónokok szóbeli előadásukkal is kelleténél jobban pályáznak a híres szónok névre. Ugyanis minden alkalommal kiabálnak, folyton emelt karokkal (mint ők mondják, levata manu) ordítoznak, gyakran ide-oda futkoznak, kézzel-lábbal őrülten handabandáznak. Aztán össze-összecsapják te- 10
nyerüket, lábbukkal dobbantanak, hol czombjukat, hol mellöket, hol meg homlokukat ütik-verik s mindez csoda hatást tesz az alsóbb rétegekre; míg a képzett szónoknak

hányszor kell nemcsak ezt vagy azt mellőznie, a változatosságra, anyagelrendezésre ügyelnie, hanem előadás közben is a taglejtést mindig a beszéd hangjának színéhez alkalmaznia s ha van valami, mire állandóan ügyelnie érdemes, úgy ez az, hogy szerény, tartózkodó legyen s ilyen-
11 nek tekintsék is. Azonban az ilyen szónokok erőnek nevezik azt, a mi helyesebben mondva erőszakoskodás; pedig nem egyszer akadunk nemcsak színészekre, hanem a mi még nagyobb szégyen, tanítókra is, kik hamarosan némi gyakorlatot szerezvén a beszédben, minden elméleti képzés híján, a mint szeszélyök hozza magával, itt is ott is nagyhangon szavalnak s azokat, kik többet adnak, mint ők, a tudományos kiképzésre, ügyetlen, száraz, se hideg, se meleg * és gyámoltalan meg tudja Isten még miféle gyalázó nevekkel
12 illetik. Részemről valóban gratulálok ezeknek a jó embereknek, kik fáradság, elméleti képzés és tanulás nélkül jó szónokok; én, ki már régen szabadulni igyekeztem a tanítóskodástól s lemondottam a forumon való szereplésről is, mert úgy gondoltam, legjobb tisztességgel visszavonulni akkor, mikor még hiányát érzik az embernek: most kutatgatok s írogatok (ezzel édesítem meg üres óráimat) és pedig olyan tárgyakról, melyekről gondolom, hátha egészséges gondolkozású ifjak hasznukat veszik, nekem mindenesetre szellemi szórakozást nyujtanak.

XIII. FEJEZET.

Hogyan kell a műszabályokat gyakorlatban alkalmazni?

1 Azonban senkise várjon tőlem olyfajta szabályokat, minőket a legtöbb szónoklattan-írónál találunk, mintha én a szónoklattannal foglalkozók számára mintegy törhetetlen

kényszerűséggel kötelező törvényeket adnék: első mindenesetre a bevezetés s ennek kellékei; utána következik az elbeszélés, majd ennek szabályai; ezután a főtétel vagy mint némelyek nevezik, kitérés; majd a jogi kérdések meghatározott sorrendben, aztán a többi, mit egyesek mintegy parancsszóra követnek, mintha bűn volna attól eltérni. Hiszen a rhetorika egész könnyű és egyszerű dolog volna, 2
ha mindent egyetlen rövid szabály keretébe lehetne szorítani; csakhogy többnyire más és más szabályok érvényesülnek a szerint, a mint az ügy természete, az időkörülmények, alkalom és szükség parancsolják. Ép ezért fődolog a szónoknál a bölcs belátás, melylyel a különböző adott körülményekhez alkalmazkodik. Mert pl. ha valaki a had- 3
vezérnek azt az utasítást adná, hogy valahányszor csatára készen állítja fel seregét, ügyeljen arra, hogy az arczvonal egyes legyen, a két szárnyat oldalt vonja előre, a lovasságot állítsa a szárnyak élére: lehet, hogy ez magában igen helyes intézkedés, valahányszor kivihető; de változtatni kell rajta a helyi viszonyokhoz képest, ha pl. épen egy hegy van ott vagy folyó áll útjában, ha dombok, erdők vagy más területi nehézségek (terep-akadályok) akadályozzák annak keresztülvitelét; változtat e 4
terven az is, miféle ellenséggel áll szemben, változtathat a döntő pillanat közelsége; egyszer egyenes arczvonalban, majd ékalakú csatasorban, majd a segédcsapatokkal, majd meg a főhadtesttel kell harczba nyomulni; nem egyszer már színlelt futással sikerült az ellenséget tőrbe csalni. Épígy, hogy kell-e vagy felesleges a bevezetés, rövid le- 5
gyen-e vagy hosszabb, vajjon egész beszédünket a bíróhoz intézzük-e vagy néha tőle elfordulva valami szónoki figurával egy más személyhez,[23] rövidebbre szabjuk-e vagy nyujtsuk elbeszélésünket, összefüggőleg adjuk-e vagy megszakítva részletekben, ügyeljünk-e az időri sorrendre vagy

eltérjünk tőle, mindezt az ügy természete szabja meg.
6 Ugyanez áll a sorrendre nézve is, melyben az egyes kérdéseket tárgyaljuk, mert ugyanazon peres ügyben igen sokszor ennek vagy annak a félnek az érdeke attól függ, hogy ezt vagy azt a kérdést tárgyalják-e előbb. Mert az itt felsorolt szabályokat nem törvényekkel vagy néphatározatokkal szentesítették, hanem a hasznossági szempont eszeltette
7 ki az emberekkel. Nem tagadom azonban, hogy rendesen ez a legczélszerűbb, leghasznosabb, máskülönben nem írnék róla; de ha ugyanezen hasznossági szempont mást ir elő, akkor nem törődve a tanítók elméleti utasításaival, egyedül azt kövessük.

8 Én legalább a szónoknak főképen

«azt a tanácsot adom s szívére kötöm neki százszor:»
(Verg. Aen. III. 436.)

minden szereplésében két körülményre ügyeljen, mi felel meg az ízlésnek és mi hasznos. Így gyakran jobb és néha ízlés szempontjából is előnyösebb attól a megszabott hagyományos sorrendtől bizonyos mértékben eltérni, a mint szobroknál és festményeknél is változatosságra való törekvést tapasztalunk testtartás, arczkifejezés, helyzet tekintetében. Hisz mindnyájan tudjuk, hogy a merev-egyenes testtartás legkevésbbé kecses; s ez nem is
9 csoda, mikor az egész arcz felénk irányul, a két kar lelóg, a lábak feszesen egymás mellett: egyszóval tetőtől-talpig merev alkotás. Az a hajlékonyság s hogy úgy mondjam, mozgékonyság teszi mintegy elevenné s kifejezővé a képet, szobrot. Ezért nem egyforma a kezek tartása s az
10 arczkifejezésben is száz meg száz változatot látunk. Az egyik szobor rohanva támadó, másik ülő vagy fekvő helyzetben levő alakot ábrázol; egyik egészen mezítelenül, a másik teljesen felöltözve, némelyik mindkettőt egyesíti.

Lehet-e jobban elcsavart és mégis oly művészileg kidolgozott szobrot képzelni, mint Myron-nak discusvetője? S mégis, ha valaki e szoboralak helyzetét mint kevésbbé természetest kifogásolná: nemde elárulná, hogy nem műértő, mert épen ez a szokatlan és nehéz helyzet teszi e szobrot művészileg elismertté. Épigy a beszédnek is az alakzatok 11
kölcsönöznek bájt és kedvességet és pedig úgy a gondolat-, mint a szóalakzatok; ezek teszik ugyanis a beszédet a rendestől elütően változatossá s épen abban rejlik szépségök, hogy a megszokottól és közönségestől eltérnek. A fest- 12
ményen rendesen az egész arcz látszik; és Apelles mégis csak féloldalt tűnteti fel Antigonus alakját, mert rút volna, ha látszanék, hogy félszemére vak. Hát nem kell-e épen így a beszédben is egyet-mást eltakarni, akár azért, mert nem szabad mutogatni, akár, mert illőképen kifejezni nem lehet? Így cselekedett az úgy gondolom[24] Kythnos szigeté- 13
ről származott Timanthes is azon festményén, melylyel a teos-i Colotest versenyben legyőzte. Ugyanis Iphigenia feláldozásának jeleneténél szomorú arczczal festette Calchast, még szomorúbb arczczal Ulixest, de Menelaus arczán a képzelhető legnagyobb fájdalmat, melyet festő ecsetje kifejezni képes, kellett volna megérzékítenie; az érzés fokozatainak kimerítése után már kifogyott az eszközökből, melyekkel az atya fájdalmát híven arczára tudta volna varázsolni, azért eltakart arczczal ábrázolta s az atyai fájdalom mértékének megállapítását kinek-kinek képzeletére bízta. Nemde erre emlékeztet Sallustiusnak ez a helye is: 14
Nam de Carthagine tacere satius puto, quam parum dicere?[25] Azért én minél kevésbbé szoktam kötni magamat az úgynevezett καθολικὸς azaz (úgy fordítom, a hogy tudom) universalis vagy perpetualis (általános és örökérvényű) szabályokhoz. Mert ritkán akad olyan szabály, mely erre vagy arra ne ingadoznék vagy néha egészen is fel ne

mondaná a szolgálatot. De erről majd a maga helyén
15 bővebben. Azonban előre óva intem az ifjakat, ne gondolják, ha a közkézen fogó rövid szónoklati kézikönyvek közül egyet betanultak, hogy akkor már elég készültséggel bírnak s mintegy fel vannak fegyverezve a szónoklat megmásíthatatlan műszabályaival. Sok fáradság, kitartó buzgóság, sokféle gyakorlat, számtalan próbálkozás, mély tudás, igen bölcs higgadtság kell ahhoz, hogy valakiből a szónok-
16 lat mestere váljék. Azonban e szabályok is hasznosak, ha csak az útirányt jelölik, nem pedig az egyetlen kerékvágást, s ha ettől a legcsekélyebb eltérést sem tartják megengedhetőnek, kénytelenek csigalépésben haladni, akár csak a kötélen járók. Gyakran még a katonáktól épített országútról is letérünk, ha másfelé rövidebb az út; ha pedig sebes patakok elszakítják a hidakat s így megszakad az egyenes út, kénytelenek vagyunk kerülővel folytatni utun-
17 kat s ha az ajtó ég, a falon át kell utat törnünk. Terjedelmes és sokirányú a mi hivatásunk, majdnem naponkint valami újat ölel fel, teljesen kimeríteni nem lehet soha. Megpróbálom mégis előadni, a mi e tárgyban ránk maradt és pedig a legjobbat iparkodom adni, úgy hogy a hol jobbnak látom, változtatok, pótolok vagy elhagyok belőle.

XIV. FEJEZET.

A rhetorika felosztása.

1 A *rhetorikát* latinul némelyek *oratoria*, mások *oratrix* szóval fordítják. Nem akarom őket megfosztani a megérdemelt elismeréstől azért, hogy a latin szókincset gyarapítani törekedtek. De nem minden sikerül ám, a mit görögből át akarunk ültetni, a mint hogy nekik sem sikerült mindig a mi szavainkat megfelelően görögre fordítani

Ez a fordítás is époly kevéssé szerencsés, mint az *essentia* 2
és *entia* Plautusnál;[26] de mégcsak nem is szabatos fordítás, mert oratoria annyi mint elocutoria, oratrix mint elocutrix; a szóban forgó rhetorice pedig ugyanazt jelenti, mint eloquentia s kétségtelen, hogy a görögben is kétféle jelentése van. Egyik jelentésben ugyanis 3
csak mint jelző szerepel, mint ars rhetorica épúgy, mint navis piratica, a másik jelentésben fogalmat jelöl, mint pl. philosophia, amicitia. Mi pedig önálló fogalmat akarunk jelölni s valamint a grammatika szónak litteratura felel meg, nem pedig litteratrix az oratrix mintájára, sem litteratoria oratoria mintájára, épúgy a rhetorice fönnebbi fordításának is fogalmat kellene jelölnie, nem pedig jelzőként szerepelnie. Azért ne küzdjünk az ily idegen szók ellen, mikor amúgy 4
is sok görög szót vagyunk kénytelenek használni. Én legalább mindig használom e szavakat *philosophus, musicus, geometres* és nem követek el erőszakot e szavakon azáltal, hogy ügyetlenül lefordítom latinra. Utóvégre is, mikor maga egy Cicero még a czímét is görög szóval jelölte azon művének, melyet e tárgyról írt, bizonyára nem kell attól tartanunk, hogy azzal vádolnak bennünket, mintha vakon indultunk volna a legnagyobb szónok után, mikor a maga mesterségének nevet adott.[27]

Tehát a rhetorikát (mert már bátran használom e szót s 5
nem félek, hogy megrovás ér miatta) leghelyesebben három részre lehet felosztani, az első a művészetről, a második a művészről, a harmadik ennek művéről fog szólani. Művészet alatt azt értjük, mit tanulás útján sajátítunk el, t. i. a jól szónoklás tudományát. Művész az, ki e művészetet elsajátította, azaz maga a szónok, kinek legfőbb hivatása jól szónokolni. Az ő műve, mit a művész alkot, vagyis a szép szónoki beszéd. E három szakasz mindegyike ismét fejezetekre oszlik; azonban a két utóbbi rész-

ről majd a maga helyén, most hozzáfogok az első rész tárgyalásához.

XV. FEJEZET.

A rhetorika fogalma és czélja.

1 Mindenekelőtt mi a rhetorika? Többféleképen határozzák meg, de valamennyi meghatározás lényegében két dolog körül forog, mert vagy magának a rhetorikának lényegére, vagy ennek szavakba való foglalására nézve van általában eltérés. Az első és főkülönbség a véleményekben arra nézve uralkodik, hogy egyesek meggyőződése szerint rossz embert is lehet szónoknak nevezni; mások ellenben, kiknek véleményéhez mi is csatlakozunk, csakis jó embereket hajlandók e névvel s a szóban forgó művészettel
2 felruházni. Azok közül pedig, kik a szónoki tehetséget különválasztják attól, a mi annál fontosabb és a mi után jobban kell törekedni, t. i. a feddhetetlen élettől, némelyek a rhetorikát csupán erőnek, mások csupán tudásnak, de nem erénynek, némelyek készségnek, mások művészetnek ugyan, de tudomány és erény nélkül, némelyek hozzá még rossz-
3 irányú művészetnek, azaz κακοτεχνία-nak nevezték. Ezek körülbelül valamennyien azt tartják az ékesszólás főczéljának, hogy másokat rábeszéljünk vagy legalább úgy tudjunk beszélni, hogy képesek legyünk erre. Ehhez azonban nem szükséges, hogy valaki becsületes ember is legyen. Tehát leggyakrabban úgy határozzák meg, hogy a rhetorika a rábeszélés tehetsége. A mit én tehetségnek nevezek, igen sokan képességnek, némelyek ügyességnek hívják; s hogy világosan megértsük egymást, én tehetség alatt azt értem,
4 a mit a görög δύναμις kifejez. Ez a felfogás Isocrates-től ered (ha a neve alatt fenmaradt tankönyv valóban tőle származik). Bár távol áll attól, hogy a szónoki hivatást

becsmérelje, mégis egy kissé meggondolatlanul járt el, mikor a rhetorikát olyképen határozta meg, hogy a rábeszélés mestere, azaz πειθοῦς δημιουργός, mert oly merész szóképzésre már nem mernék vállalkozni, mint Ennius, ki M. Cethegust *Suadae medulla*-nak nevezi.[28] Platónál is Gorgias[29] a hasonló című dialogusban majdnem ugyanezen meghatározást adja; csakhogy Plato ezt mint Gorgias nézetét tekinti, nem mint a magáét. Cicero több helyen[30] mondja, hogy a szónok feladata *dicere apposite ad persuadendum*, azaz úgy beszélni, hogy másokat rá tudjon beszélni. Rhetorikájában is,[31] bár itt kifejezett felfogását maga is határozottan helyteleníti, a rábeszélést mondja a rhetorika czéljának. Azonban pénzzel is rá lehet valakit beszélni, továbbá kedvezéssel, a szónok tekintélyével, méltóságával, sőt egyetlen pillantással a nélkül, hogy egy szót szólnánk, a melylyel vagy szerzett érdemeinkre emlékeztetünk, vagy szánalmat keltő arczkifejezéssel, vagy szépségünk tudatában igyekezünk másokat saját nézetünknek megnyerni. Midőn ugyanis Antonius M.' Aquiliust védte[32] s ennek ruháit feltépvén, megmutatta a sebhelyeket, melyeket a hazáért kapott a mellén, mindenki úgy volt meggyőződve, hogy nem beszédjének erejében bízott, hanem a nép szemeire igyekezett elsősorban hatni e megrázó jelenet rögtönzésével s épen ennek hatása alatt mentette fel az a vádlottat. Aztán Servius Galba is egyedül annak köszönhette fölmentetését, hogy részvétet keltett maga iránt, mikor kis gyermekeit a népgyűlés elé vezette, sőt Gallus Sulpiciusnak fiacskáját saját karjain körülhordozta, a mint ezt úgy másoknak irataiból, mint Catónak egy beszédjéből is tudjuk.[33] Phryne[34] is, mint hiszik, nem Hyperidesnek egyébként bámulatos szép beszédje folytán menekült meg a veszedelemből, hanem azáltal, hogy amúgyis gyönyörű szép testét ruhájának szétlebbentésével látni engedte.

Már pedig, ha ennyi mindennel lehet rábeszélni, akkor a
10 rhetorikának fönnebbi meghatározása nem megfelelő. Ép azért pontosabb meghatározást véltek adni azok, kik, bár ugyanúgy vélekednek a rhetorikáról, ezt az élőszóval való rábeszélés tehetségének tartják. Ugyanezen meghatározást adja Socratestől mintegy rászorítva Gorgias is a fönnebb említett műben; ugyanígy vélekedik Theodectes[35] is, akár az ő műve a neve alatt fennmaradt rhetorika, akár Aristotelesé, mint hiszik, a mely szerint a rhetorika czélja az emberek
11 et élőszóval arra rávenni, a mire a szónok akarja. De még ez a meghatározás sem teljesen kimerítő; mert másokis rábeszélnek élőszóval és rávesznek arra, a mire akarnak, mint pl. a rosszéletű nők, hizelgők, csábítók. Ellenben a szónok nem cselekszi ezt mindig; úgy hogy néha ez a czél nem az ő tulajdonképeni czélja, máskor meg közösen törekszik erre olyanokkal, kiknek egészen más hivatásuk
12 van, mint neki. Kétségkívül közel áll e meghatározáshoz az Apollodorusé,[36] a ki szerint a törvényszéki szónoklat első és legfontossabb czélja a bírót ügyünknek megnyerni s ítéletét oda irányítani, a hová akarjuk; mert a bíró is kiteszi a szónokot a véletlen következményeinek, annyiban, hogy elveszíti jóhírnevét, ha a bírót meg-
13 győznie nem sikerül. Némelyek a sikerre nem is néznek, mint Aristoteteles; szerinte[37] a rhetorika az a képesség, melylyel mindazt kitaláljuk, a mi szónoki beszédben másokat meggyőzésére alkalmas. Ez a meghatározás a föntemlített hibán kívül egy másikban is szenved, hogy csak a feltalálásra szorítkozik, ez pedig magában, előadás nélkül nem
14 szónoki beszéd. Ezzel Hermagorasnak,[38] a ki szerint a szónoklat czélja meggyőzően beszélni, valamint azoknak is, kik ugyanezen nézetet vallják, csak épen hogy nem ugyanezen szavakkal s nyiltan kimondják, hogy a rhetorika czélja mindent elmondani, a mi a rábeszéléshez szükséges,

mindezeknek eléggé megfeleltünk, mikor bebizonyítottuk, hogy a rábeszélés nem csupán a szónoknak mestersége. Ezt a meghatározást aztán más mindenféle kibővítésekkel egészítették ki. Némelyek szerint a rhetorika körébe mindenféle ügyek beletartoznak, mások szerint csak polgáriak; hogy e két nézet közül melyik helyesebb, ott fogom majd kifejteni, a hová e kérdés valójában tartozik. Aristoteles úgy látszik, mindent belevon a szónok hivatásának körébe, mikor azt mondja, hogy «az nem egyéb, mint képesség mindent észrevenni, a minek bármely ügyben használát vehetni a rábeszélésnél». Patrocles pedig, bár nem teszi hozzá «bármely ügyben», de nem tesz kivételt s ugyanazt mondja, mert «képességnek» nevezi «feltalálni azt, a mivel a szónoki beszédben rábeszélni lehet»; ezen meghatározások szintén csak a feltalálásra terjednek ki. Diodorus[39] e hiányon segíteni akar és azt mondja, hogy a rhetorika az a képesség, melylyel hihető dolgokat tudunk kitalálni és ékes szavakkal előadni bárminő tárgyú szónoki beszédben. De mivel hitelt érdemlő és rábeszélés tárgyát képező dolgokat nem csupán szónok, hanem bárki más is kitalálhat, ezen hozzátoldással «bárminő tárgyú szónoki beszédben» a legszebb hivatás nevét olyanokra is átruházza, még inkább, mint az előbbiek, kik bűnös dolgokat javasolnak. Gorgias Platonál[40] művésznek mondja magát a rábeszélésben úgy törvényszékek, mint egyéb gyülekezetek előtt; arról is tárgyal, mi jogos és jogtalan: Socrates azonban csak annyit enged meg neki, hogy másokat rábeszélni, ahhoz ért, de tanítani nem tud. A kik azonban nem mindent voltak hajlandó belevonni a szónoki hivatás körébe, kelleténél nagyobb gonddal és szóbőséggel voltak kénytelenek itt-ott megkülönböztetéseket tenni; így pl. Ariston, a peripatetikus Critolaus tanítványa ezt a meghatározást adja: a rhetorika olyan tudomány, melynek feladata pol-

gári ügyekben kiismerni magát s olyan beszédet tartani,
20 mely képes a népet azon ügy igazságáról meggyőzni. Ő nála, mint peripatetikusnál a tudomány nem egyértelmű az erénynyel, miként a stoikusoknál; azzal pedig, hogy szerinte a rhetorika feladata csupán a nép rábeszélésére szorítkozik, sértőleg és kicsinylőleg szól a szónoklatról, mint művészetről, mert nem is tartja képesnek arra, hogy művelt embereket is meg tudna valamiről győzni. Mindazoknak pedig, kiknek felfogása szerint a szónok csak polgári ügyek tárgyalására hivatott, azt mondom, hogy ezzel a szónoknak számos teendőjét kirekesztik, legalább is a dicsérő beszédek faját teljesen, mely pedig a rhetorika egy har-
21 madrészét teszi. Körültekintőbben jár el a gadara-i Theodorus,[41] hogy már azokra térjek át, kik szerint a rhetorika művészet, de nem erény. Ezt mondja ugyanis (szóról-szóra idézem azokat, kik e helyet görögből lefordították): «A rhetorika az a művészet, mely feltalálja, megválogatja s a tárgyhoz képest ékes nyelven előadja mindazt, a mit egyes esetekben mint rábeszélésre alkalmasat fel lehet használni
22 polgári ügyekben.» Úgyszintén Cornelius Celsus,[42] a ki szerint a rhetorika czélja meggyőző beszédet mondani valamely vitás polgári ügyben. Ilyenforma értelemben határozzák meg mások is a rhetorikát, mint pl. «Az a tehetség, melynél fogva bárki is kiismeri magát s bizonyos meggyőző erővel, megfelelő testtartással és szónoki előadással tud beszélni a hivatása körébe eső polgári tárgyakról.»
23 Van ezenkívül még száz és száz, de vagy ugyanazt mondják, vagy ezekből vannak összeállítva; ezekre majd szintén akkor válaszolunk, mikor a rhetorika anyagáról fogunk szólni. Voltak olyanok is, kik a rhetorikát sem tehetségnek, sem tudománynak, sem művészetnek nem ismerték el, így Critolaus[43] beszédbeli gyakorlatnak, (mert ezt jelenti a görög τριβή), Athenæus a csalás művészetének nevezi.

Igen sokan pedig azáltal, hogy beérik sovány kivonatok olvasásával, melyeket előttök egyesek Plato Gorgiasából csináltak és sem ezt a művét egészen, sem Platon egyéb műveit végig nem olvassák, igen nagy tévedésbe esnek, mert elhiszik, hogy Plato nézete szerint a rhetorika nem művészet, hanem bizonyos tapasztalásból szerzett ismerete annak, mi kellemes és mi szerez másoknak gyönyörűséget;[44] egy másik helye szerint meg a politika egyik részének utánzata és negyed része a hízelgő álművészeteknek,[45] mert szerinte a politika tudományának két része a testre vonatkozik, t. i. az orvosi tudomány és a testgyakorlat, kettő pedig a lélekre, t. i. a törvénytudomány és az igazságosság; ugyanaz, úgymond, mint az orvosi tudomány, csakhogy kedveskedő kiadásban, a szakácsmesterség, valamint a testgyakorlatot is utánozza, persze egy kis csalással, a rabszolgakereskedők ravasz ügyessége, mert az egészséges színt festékkel, az igazi testi erőt hizlalással előidézett erőtlen kövérséggel hazudják; a törvénytudást épily csalfa módon utánozza a sophistáskodás (fondorkodó jogcsavarás), az igazságszeretetet meg a rhetorika. Igaz, hogy mindez meg van írva e műben s Plato az egészet Socrates szájába adja, de úgy látszik, a maga nézetét mondatja el vele; azonban különbséget kell tennünk úgynevezett ἐλεγκτικὸς párbeszédei, melyeket ellenfeleinek megczáfolására írt, meg aztán úgynevezett δογματικὸς művei között, melyekben az ő tanai foglaltatnak. Már pedig Socrates vagy Plato a szónoklatnak akkoriban divatos formáját tartotta ilyennek, mert ezt akarja mondani e szavakkal τοῦτον τὸν τρόπον, ὃν ὑμεῖς πολιτεύεσθε[46] (a hogyan ti intézitek az állam ügyeit), a valódi, igazi szónoklat alatt pedig a tisztességeset érti. Azért zárja be ama vitát Gorgiasszal e szavakkal: «Nemde a szónoknak igazságos embernek kell lennie, az igazságos embernek pedig azon lennie, hogy

24 25 26 27

28 igazság szerint cselekedjék»?[47] Erre amaz ugyan elhallgat, azonban Polus veszi át a szót, ki ifjúkori hévtől elragadtatva nagyon meggondolatlan s neki szólnak a fönnebbi kifejezések a utánzatról és hizelgő álművészetekről. Erre Callicles még jobban tűzbe jön, de a végén mégis arra a következtetésre jut, hogy «nemde annak, a ki igazi szónok akar lenni, igazságos embernek kell lennie és értenie a jog-
hoz?»,[48] úgy hogy egész világos, hogy Plato szerint nem a rhetorika valami rossz dolog, hanem valódi szónok csak
29 derék és becsületes ember lehet. Még világosabban kimondja Phædrus című dialogusában, hogy ebben a művészetben tökéletességre vinni lehetetlenség a jog és igazság ismerete nélkül; ez a mi véleményünk is. Ellenkező esetben írt volna-e védőbeszédet Socrates mellett vagy dícsérő beszédet a hazáért elesettek fölött?[49] már pedig ez
30 mindkettő bizonyára szónoki mű. Azonban keményen támadta az olyanféle embereket, kik szónoki képességöket rossz czélra használják. Ugyanis Socrates sem tartotta tisztességes dolognak felhasználni azt a védőbeszédet, melyet Lysias készített neki mint vádlottnak;[50] s épen ez időben volt különös szokás vádlottak számára védőbeszédeket csinálni, hogy aztán azok magok mondják el védelmökre s így ravaszul megkerülték a törvényt, mely megtiltotta, hogy
31 bárki is mást a törvény előtt védjen. Még azon szónoklattanitókat sem tartotta Plato arra valóknak, kik a rhetorikát az igazságtól különválasztották s holmi valószínű dolgokat többre becsültek magánál a valóságnál; ezt is kimondja
32 Phædrusban. E korábbi írókkal egy véleményen volt, mint szavaiból láthatjuk, Cornelius Celsus is, ki ezt mondja: A szónok csak valószinűségre törekszik. Majd kevéssel odább: Mert nem a nyugodt lelkiismeret a peres embernek jutalma, hanem az, ha megnyeri a pert. Ha ez igaz volna, úgy legnagyobb gonoszság volna a legelvetemültebb embereknek ke-

zébe szolgáltatni ez olyannyira veszedelmes fegyvereket és útmutatással segíteni a bűnt. Ők tudják, hogyan birják igazolni e felfogásukat.

Mi pedig, kik czélul tűztük ki, hogy tökéletes szónokot 33
nevelünk s az akarjuk, hogy ez mindenekelőtt derék és becsületes ember legyen, térjünk vissza azokhoz, kik a szónok hivatásáról jobb véleménynyel vannak. Némelyek a rhetorikát ugyanegy dolognak tekintették a politikával; Cicero[51] az államtudomány részének mondja, az államtudomány pedig ugyanaz, a mi a bölcseség; mások, mint Isocrates is,[52] egynek veszik a philosophiával. A rhetorika ily értelemben vett lényegének legjobban meg- 34
felel a következő meghatározás: «A rhetorika azon tudomány, mely megtanít jól beszélni.» Összefoglalja ugyanis egyszerre nemcsak a szónoki beszéd összes jelességeit, hanem mindjárt a szónok erkölcsi tulajdonait is, mert csak becsületes ember képes jól beszélni. Egyértelmű ezzel 35
Chrysippus meghatározása,[53] mely eredetileg Cleanthes-től származik, t. i. «Tudomány, mely megtanít helyesen beszélni.» Van tőle még több is, de azok inkább más kérdések körébe vágnak. Ugyanezt fejezi ki az ilyenféle meghatározás is: «A meggyőzés művészete arról, a mi kívánatos», csakhogy ez már a sikertől teszi függővé a tudományt. Ellenben szépen mondja Areus:[54] «Olyan szóbeli elő- 36
adás, melyben a szónak tökéletességei érvényesülnek.» Azok is kizárják a rhetorikából a rosszakat, kik a polgári kötelességek tudományának veszik, feltéve, hogy a tudomány: egyúttal erénynek is veszik; azonban szűk körre szorítják, t. i. pusztán polgári ügyek korlátai közé. Albutius,[55] mint nyilvános tanító és író egyaránt híres, szintén elfogadja azt a meghatározást, hogy *scientia bene dicendi*, de hibáz abban, hogy megszorításokat függeszt hozzá: «polgári ügyekben» és «úgy, hogy hitelt lehessen neki adni»; ezek

37 mindegyikére megtettük már észrevételeinket. Elfogadható azoknak a gondolkozásmódja is, kik a rhetorika feladatát e két dologba foglalják össze, *recte sentire et dicere.*

Ezek körülbelül a rhetorikának legérdemesebb és legjobban megvitatott meghatározásai. Mert valamennyit felsorolni sem nem szükséges, sem nem volnék képes, minthogy a rhetorikai tankönyvek íróin, úgy látom, az a helytelen törekvés vett erőt, hogy semmitsem határoznak meg ugyanazon szavakkal, a minek valaki már előbb meghatározását adta; én azonban nem akarok ennyire hiú lenni.

38 Nem akarom ugyanis mindig a saját találmányomat feltálalni, hanem adom azt, a mi nekem tetszik úgy, mint itt is: a rhetorika az a tudomány, mely megtanít jól beszélni; mert a ki megtalálta a legjobbat és mégis másfelé keresgél, annak szíve a rosszabb felé húz.

Ha ezt elfogadjuk, akkor egyúttal az is világos, mi a rhetorikának célja, mi a legfőbb és végső rendeltetése, a mit a görög τέλος szóval jelöl, a mely után a szónoki művészet egész erejével törekszik; mert ha a szónoki művészet nem más, mint jól beszélni tudás, akkor végső célja és főfeladata sem lehet más, mint jól beszélni.

XVI. FEJEZET.

A rhetorika haszna.

1 Az a kérdés továbbá, van-e a rhetorikának valami haszna. Sokan ugyanis egész hevesen kikelnek ellene s a mi legboszantóbb, a szó hatalmával lépnek fel
2 vádlóként a szónoklat ellen: Hogy t. i. a szónoklat ereje szabadítja ki a bűnösöket a büntetés karjaiból, csalafintasága juttatja néha a becsületes embert az elítéltek közé; ez tereli a tanácskozást rossz irányba; ez az okozója nem-

csak a lázadásnak és zavargásnak a nép között, hanem a legelkeseredettebb háborúknak is; végül akkor van legnagyobb szerepe, mikor a hazugság érdekében kell síkra szállani az igazság ellen. Hisz Socratesnek is azt vetik szemére a vígjátékírók, hogy megtanítja az embereket, hogyan lehet a gyengébb ügyet is erősebbé tenni, Plato ellenben Tisiasról és Gorgiasról mondja, hogy ilyesmire vállalkoznak.[56] Még példákkal is szolgálnak a görögök és rómaiak közül s felsoroják azokat, kik a szónak nemcsak egyesekre, hanem egész országokra veszedelmet hozó erejével államokat rázkódtattak meg vagy döntöttek sírba; ezért száműzték Spártából is, ezért nyirbálták meg mintegy szárnyait az ékesszólásnak Athénben is, hol meg volt tiltva a szónoknak az érzelmek felkorbácsolása.[57]

Ilyenformán károsak lehetnek a hadvezérek, hatóságok, az orvosi tudomány, sőt még maga a bölcseség is. Mert hisz hadvezér volt Flaminius[58] is, állami hivatalt viseltek a Gracchusok, Saturninusok[59] és Glauciák[60] is, az orvosok is mérget adnak néha s azokra, kik a philosophus nevet érdemetlenül viselik, néha a legocsmányabb bűnök bizonyultak. Akkor táplálékot se vegyünk magunkhoz, sok betegségnek volt ez már okozója. Sohase menjünk fedél alá; sok ember felett összedőlt már a ház. Nem szabad a katonák számára kardot készíteni; a rablógyilkos is felhasználhatja ugyanazt a vasat. Ki ne tudná, hogy néha a tűz és víz, pedig ezek nélkül lehetetlen volna élnünk, aztán, hogy ne csupán földi dolgokat említsek, a nap és hold, e csillagóriások is kárt okoznak néha?

S viszont ki meri azt tagadni, hogy a szégyenletes békét Pyrrhussal az a vak Appius[61] a szó hatalmával hiúsította meg? Avagy nem Ciceronak csodás szónoki tehetsége védte-e meg a nép érdekeit a telektörvény ellen[62] s törte meg Catilina vakmerőségét és érdemelte ki neki

mint békés polgárnak a supplicatiót, a legnagyobb kitüntetést,[63] melyet hadban győztes vezéreknek szoktak adni?
8 Nemde hányszor bátorságot önt a megrémült katonák szívébe egyetlen beszéd, mely meggyőzi őket arról, hogy a dicsőség, mikor harcz közben farkasszemet néznek a halállal, többet ér az életnél? Nem is rajongok ám talán a spártaiakért vagy athéniekért jobban, mint a mi római népünkért, már pedig ez a szónoklatot mindig igen
9 nagy tiszteletben tartotta. Azt hiszem, a városalapítók sem tudták volna kivinni, hogy az a szertekóborló tömeg népekké tömörüljön, hacsak okos embernek szava rá nem vette volna őket; s a törvényszerzők is csak a szó rendkívüli hatalmával bírták elérni azt, hogy az emberek ön-
10 ként hajtsák nyakukat a jog és törvény járma alá. Még az erkölcsi szabályok is, jóllehet már természetöknél fogva jóra vezetnek, nagyobb hatással vannak szivünkre, ha tartalmi szépségöket tekintélyes szavak fénye is megvilágítja. A miért is, bár az ékesszólás fegyvereit mindkét irányban érvényesíteni lehet, mégis sokan rossznak tartják azt, a mit tőlünk függ csak jóra használni; ez pedig a legnagyobb igazságtalanság.

11 Különben az ilyenféle szempontokat csak azok kutatják, kik a rhetorika egész hivatását a rábeszélés tehetségébe helyezik. Ha azonban azt a meghatározást követjük, melyet mi is elfogadtunk, hogy t. i. a rhetorika a jól beszélés tudománya, úgy hogy a szónok mindenekelőtt derék, becsületes ember legyen, akkor annak hasznát le-
12 hetetlen kétségbe vonnunk. És lelkemre, az a fő* Isten, ki mindeneket teremtett s alkotta a világot, azzal emelte az embert leginkább a többi élőlények fölé, már csak a
13 halandókat értem, hogy beszélőtehetséget adott neki. Azt látjuk ugyanis, hogy ama beszélni nem tudó állatoknak hatalmasabb, erősebb, edzettebb, kitartóbb, gyorsabb testök

van; kevésbbé szorulnak kívülről jövő segítségre is. Hisz hamarabb kezdenek járni, enni, a vízben úszni; mindezt már természettől fogva tudják a nélkül, hogy tanítani kellene őket. A legtöbbnek saját teste nyujt ruházatot a 14
hideg ellen, mindegyiknek természettől van valami védőfegyvere s táplálékukat úton-útfélen meglelik; az embernek mindezért sokat kell fáradnia. Azért adta nekünk az észt a többi állatok fölött s azért akarta, hogy annak osztályosai legyünk a halhatatlan istenekkel együtt. De még 15
magának az észnek sem vennők annyira hasznát s nem nyilatkoznék az meg bennünk oly félreismerhetetlenül, ha nem birnók gondolatainkat egyszersmind szóval is kifejezni; mert szembeötlőbb a többi állatoknál ennek, mint bizonyos fokú értelmi tehetségnek s a gondolkozásnak hiánya. Mert az, hogy puha fekvőhelyet csinálnak, fészket 16
raknak, fiaikat kiköltik, fölnevelik, sőt télre eleséget gyüjtenek, néha olyan dolgot művelnek, a mit mi képtelenek vagyunk utánozni (ilyen pl. a méz- és viaszkészítés), mindez talán mégis valami értelmi tehetségre vall; de mivel beszélni nem tudnak, bár ama dolgokra képesek, néma és oktalan állatoknak mondjuk őket. Végül azon emberek, 17
kik meg vannak fosztva a beszélőtehetségtől, mily csekély örömöt találnak abban, hogy égi eredetű lelkök van? A miért is, ha nincs az isteneknek értékesebb ajándéka, mint a beszélő képesség, szabad-e bármi másra több gondot és fáradságot fordítanunk, lehet-e valami a világon, a miben inkább ki akarnánk tűnni embertársaink között, mint a miben épen mint emberek kimagaslunk a többi élőlények felett; és pedig annyival inkább, mert semmiféle 18
téren kifejtett fáradozásunk sem fizet oly búsásan? Olyannyira kézzelfogható ez, ha meggondoljuk, miből hová fejlődött már a szónoki művészet; és még mindig a fejlődés útján van. Mert hogy ne is említsem, mennyire 19

hasznos és megfelelő foglalkozás egy derék férfiúra nézve, ha védelmére kel barátainak, bölcs tanácsaival irányítja a senatus tanácskozásait, a népet, hadsereget saját akarata szerint vezeti: nemde már magában is szép a közönséges emberi ész és szó hatalmával, mely mindenkinek rendelkezésére áll, oly dicsőséget és elismerést aratni, hogy azt hiszik az emberről, hogy nem egyszerűen szónokol és beszédet tart, hanem hogy, miként Periclesről hitték,[64] valósággal villámokat szór és mennydörög?

XVII. FEJEZET.

Művészet-e a rhetorika?

1 Sohasem végeznék, ha még tovább akarnék e kérdésnél időzni s kedvem szerint kalandozni. Térjünk át azért a következő kérdésre, *művészet-e a rhetorika*. 2 Annyira nem vonta kétségbe ezt senki a szónoklattanírók közül, hogy műveknek már címe is elárulja, hogy a szónoki művészetről szólnak; Cicero pedig az úgynevezett rhetorikát művészi ékesszólásnak nevezi.[65] És nem csupán maguk a szónokok kardoskodtak e mellett, hogy némi szolgálatot tegyenek a saját mesterségöknek, hanem velök egyértelműleg nyilatkoznak a philosophusok is, stoikusok 3 és peripatetikusok egyaránt, majdnem valamennyien. És én megvallom, gondolkoztam, hogy egyáltalában szóljak-e e kérdésről; mert lehet-e valaki nemcsak a műveltségnek, de a józan emberi észnek is annyira híjával, hogy az érczből és fából dolgozó kézművesek, takácsok, fazekasok mesterségét művészetnek tekintse, de a rhetorikáról, a legmagasztosabb és legszebb foglalkozásról, a mint fönnebb láttuk, lehetségesnek tartsa, hogy művészet nél- 4 kül emelkedett oly szédítő magaslatra? Én részemről

azt tartom, hogy a kik ennek ellenkezőjét vitatták, nem annyira meggyőződésből állították, a mit mondottak, mint inkább elmeélesítő gyakorlatot akartak végezni valamely nehéz tárgyon, mint pl. Polycrates,[66] mikor Busiris vagy Clytæmnestra mellett tartott dicsérő beszédet;[67] habár állítólag ugyanő csinálta a Socrates ellen mondott beszédet is,[68] a mi semmivel sem volt könnyebb feladat amazoknál.

Sokan csak természetadta szónoki tehetséget akarnak 5
ismerni, de nem tagadják, hogy ezt gyakorlat útján fejleszteni lehet; így Ciceronak De oratore művében[69] Antonius azt mondja, hogy az ékesszólás csak bizonyos gyakorlottságból eredő fegyelmezettség egyes szabályoknak megtartásában, nem pedig művészet. De ezt nem azért 6
mondta ám, hogy szószerint vegyük, hanem csak következetes akart maradni önmagához, ki sohasem vallotta be, hogy ő művész. Lysias azonban úgy látszik, valóban e nézetet vallotta. E felfogás támogatására azt szokták felhozni, hogy tanulatlan emberek, barbárok és rabszolgák, valahányszor a magok érdekében beszélnek, valami bevezetésfélén kezdik, elbeszélik az esetet, bizonyítanak, czáfolnak s végül mintegy hathatós befejezésül előadják kérelmöket. Aztán azzal az álokoskodással folytatják, hogy 7
nem létezhetik művészileg készült dolog a művészet előtt; már pedig az emberek minden időben beszéltek a maguk érdekében s mások ellen, a művészi szónoklat mesterei csak későn, körülbelül Tisias és Corax idejében[70] léptek fel először, tehát a szónoki beszéd régibb eredetű, mint a művészi szónoklat, ennélfogva ez nem is művészet. Én 8
azonban nem vesződöm most azzal, mikor kezdődött e tudománynak szakszerű művelése; habár ott találjuk már Homerosnál Phœnixet, a szónak és tettnek mesterét, ezenkívül több más szónokot s a három vezér által[71] a stílus

mindegyik faját képviselve s az ifjak között rendezett szónoki versenyeket;[72] sőt Achilles pajzsa domborművi kivitelben egy törvényszéki jelenetet is ábrázol a szereplő
9 személyekkel együtt.[73] Elég ugyanis egyszerűen emlékezetbe hoznunk, hogy a művészi tökéletesség az ő csirait a természetből vette. Akár nem is kellene orvosi tudomány, mely az egészségre hasznos és káros dolgok megfigyeléséből keletkezett és mint némelyek mondják, tisztán tapasztaláson alapul; mert a sebet bekötözték már akkor is, mikor orvosi tudomány még nem is létezett; a lázt is csillapították pihenéssel és mértékletes életmóddal, nem mintha ismerték volna az okozati összefüggést a kettő
10 között, hanem mert rávitte őket a nyomorúság. Az építészet sem volna akkor művészet, mert már az őskori emberek készítettek minden művészet nélkül kunyhókat; épígy a zene sem, mert a világ minden népe énekel és tánczol a maga módja szerint. Épígy, ha rhetorika alatt akármilyen beszédet érthetünk, akkor elismerem, hogy az létezett,
11 mielőtt művészet volt; de ha nem mindenki, a ki beszél, egyúttal szónok is és ha az emberek akkor nem mint szónokok beszéltek, úgy el kell ismerniök, hogy a szónok művészet útján lett azzá s nem létezett előbb, mint maga a művészet. Ezzel megczáfoltuk azt az ellenvetést is, mintha az, a mit valaki ért, a nélkül, hogy tanulta volna, nam tartoznék a művészet hatáskörébe; már pedig
12 beszélni az is tud, a ki nem tanulta. Ezen állítás bizonyítására előadják, hogy Demadesből, az evezőlegényből és Aeschinesből, a ki színész volt, szónok vált. De nincs igazuk, mert rendszeres tanulás nélkül senkisem lehet szónokká s ezekről legfölebb azt mondhatjuk, hogy későn kezdtek tanulni, de nem azt, hogy sohasem tanultak. Különben is Aeschines kiskorától foglalkozott a tudományokkal, hisz atyja ezek előadásával foglalkozott; Dema-

desről meg egyrészt nem bizonyos, hogy nem járt iskolába, másrészt folytonos szónoki gyakorlat útján kiképezhette magát olyan szónokká, a milyen épen lett később; hisz ez a tanulásnak legsikeresebb útja. Másrészt azt is 13
mondhatni róla, hogy még kiválóbb szónok vált volna belőle, ha rendszeresen tanult volna; ő azonban nem merte beszédeit írásba foglalni, bár tudjuk, hogy a szónak hatalmas embere volt. Aristoteles a Gryllus[74] felett tartott 14
dicsérő beszédében, melybe szokása szerint philosophiai fejtegetéseket is szőtt, nem egy bizonyítékát adta éles elméjének; de ugyanő az ékesszólásról is írt három könyvet s az első könyvben nemcsak elismeri, hogy az művészet, hanem a politikában és a dialektikában is kijelöli annak helyét. Critolausnak,[75] úgyszintén a rhodusi Athenodorus- 15
nak[76] nagyon sok kifogása van a rhetorika ellen. Agnon pedig már művének czímével lerontja a saját hitelét, a melyben nagy hangon hirdeti, hogy a rhetorika ellen vádlóként fog fellépni. Epicurusnál persze, ki minden iskolázásnak esküdt ellensége, épen nem csodálom a dolgot.

Mindezek sok mindenféle kifogást tesznek, de valamennyit 16
egy-két forrásból merítették; azért csak a legfőbbekre fogok válaszolni, mert különben sohasem végeznék e kérdéssel. Mindenekelőtt a rhetorika anyagából kovácsolnak 17
érvet. Azt állítják ugyanis, hogy minden művészetnek megvan a saját tárgya s ez igaz is; de a rhetorikának nincs saját külön tárgya; hogy azonban ez nem áll, majd később bizonyítom be. A másik alaptalan ráfogás így okos- 18
kodik: Egy tudomány vagy művészet sem épít hamis véleményekre, mert csak mindenkor igaz tételek ismeretén épülhet fel a valódi tudomány; a rhetorika hamis tételeket is elfogad, ennélfogva nem igazi tudomány. Elismerem, 19
hogy a rhetorika némelykor hamis dolgokat állít való gyanánt, de nem ismerem el, hogy azért a meggyőződése

is hamis, mert egészen más az, ha magam is elhiszek valamit és ha mással hitetem el azt. Hisz sokszor a hadvezér is csaláshoz folyamodik, mint Hannibal, mikor Fabius bekerítette, egy-egy csomó száraz galyat kötöztetett az ökrök szarvára s meggyujtatván, éjnek idején a szemben fekvő hegyekre tereltette a csordát s ezzel Fabiust, a ki azt hitte, hogy az ellenség elvonult, rászedte, bár ő
20 maga jól tudta, hogyan áll a dolog. Vagy a spártai Theopompus,[77] mikor feleségével ruhát cserélt s asszonynak öltözve megszökött a börtönből, önmaga felől tisztában volt, csak az őröket vezette félre. Épígy a szónok is, mikor hamis dolgot állít való gyanánt, tudja, hogy az nem igaz s hogy való gyanánt állítja; tehát ő maga nincs té-
21 vedésben, hanem másokat ejt tévedésbe. Cicero is, mikor azzal dicsekedett, hogy Cluentius ügyében fátyolt tartott a bírák szeme elé, maga azért tisztán látott. Vagy mikor a festő az ő művészetével elhiteti velünk, hogy festményén egyes részek kiemelkednek, mások bemélyednek, ő maga
22 jól tudja, hogy az egesz kép sík felületre van festve. Azt is mondják, minden művészetnek megvan a maga kitűzött czélja, melyre törekszik; de a rhetorikának vagy egyáltalán nincs, vagy nem éri el a kitűzött czélt. Nincs igazuk; ugyanis már bebizonyítottuk, hegy van czélja s azt is meg-
23 mondottuk, miben áll az. El is éri azt a szónok mindig, mert mindig jól beszél. Azokkal szemben talán még megállhat ez ellenvetés, kik a rábeszélést tartják a rhetorika főczéljának. A mi szónokunk s az ő művészete úgy, a mint mi azt meghatároztuk, nem függ a sikertől. A ki szónokol, törekszik ugyan a siker után, de ha jól beszélt, ha ügye nem arat is győzelmet, a művészet keretén belül teljes
24 sikert aratott. Mert a kormányos is azon van, hogy ép hajóval evezhessen be a kikötőbe; de ha elsodorja a vihar, azért mégis kormányos marad s azt fogja mondani,

a mit a közmondás tart: «Csak a kormányrudat tudjam egyenesen tartani.» [78] Az orvos is arra törekszik, hogy 25
meggyógyítsa a beteget*; de ha ez a betegség súlyossága vagy a beteg vigyázatlansága vagy más valami közbejátszó véletlen folytán nem sikerül egészen, ha ő egyébként mindent az elméleti orvosi tudomány előírása szerint cselekszik, az orvosi tudomány czélja ő általa nem hiusul meg. Épígy a szónoknak az a főczélja, hogy jól beszéljen. Mert az ő művészete, mint nemsokára majd világosabban kimutatom, azon fordul meg, hogy megtegye, a mit a szabályok előírnak, nem pedig, hogy sikere legyen az ő munkájának. Így aztán halomra dől az az állítás is, hogy a 26
többi művészetek tudják, mikor érték el czéljokat, de a rhetorika nem tudja. Mert mindenki maga érzi legjobban, jól beszél e vagy nem.

Azt is szemére vetik a rhetorikának, hogy még a hibákat is felhasználja a maga czéljaira, a mit egy művészet sem tesz, mert hamis dolgokat ád elő és a szenvedélyeket is felizgatja. De ez egyik sem szégyenletes dolog, 27
ha jó szándékkal történik s ép azért nem is* hiba. Mert még a bölcs embernek is meg van engedve néha nem igazat mondani s a szónok is kénytelen a szenvedélyeket mozgásba hozni, ha másképen nem tudja a bírót az igazság felé hajlítani. Mert tapasztalatlan emberek ülnek a bírói 28
székben és olyanok, kiket gyakran épen azért kell egy kis ámítgatással elfoglalni, hogy ne legyen idejök az egyenes útról letérni. Ha ugyanis csupa bölcs bírókat adnának nekem, ha minden hallgatóság vagy tanácskozó gyülekezet csupa okos emberekből állana: akkor semmit sem tehetne az ellenszenv, semmit a kedvezés, semmit az elfogultság és hamis tanúk: nagyon csekély feladata volna az ékesszólásnak, úgyszólván csak a gyönyörködtető szerep maradna neki. Minthogy azonban a hallgatóság könnyen 29

befolyásolható s az igazság annyi veszélynek van kitéve: fortélyhoz kell folyamodni s olyan eszközökkel küzdeni, melyekkel czélt ér az ember. Mert ha valakit az egyenes útról leszorítottak, csak másik kerülő úton tud arra visszatérni.

30 Legtöbbször pedig a miatt éri gáncs a rhetorikát, hogy ugyanazon ügynek mellette is, meg ellene is beszél. Ebből kifolyólag aztán, hogy: «Egy művészet sem jön ellenkezésbe önmagával; egy művészet sem rontja le a maga alkotását, pedig a rhetorika ezt műveli; továbbá, hogy vagy arra tanít, mit kell mondani vagy mit nem kell mondani, tehát vagy azért nem igazi művészet, mert arra tanít, mit nem kell mondani, vagy azért, mert, bár utasítást ad arra, mit kell
31 mondani, mégis az ellenkezőre is tanít.» Ki ne látná, hogy mindezen állítások arra a rhetorikára vonatkoznak, mely messze jár a derék férfiúnak, sőt az erénynek fogalmától is; valójában ott, hol nem igaz ügyről folyik a tárgyalás, a rhetorikának nincs mit keresnie, úgy hogy csodálatos véletlen folytán is alig lehet eset arra, hogy mindkét rész-
32 ről szónok, azaz derék becsületes ember beszéljen. Mégis, mivel a dolgok természetes rendje szerint arra is lehet eset, hogy valamikor két bölcs férfiú ugyanazon igaz ügyben ellenkező nézeten van (s meg vannak győződve, hogy, ha úgy hozná a dolog magával, egymással szembe is szállanának), felelni fogok ez ellenvetésekre és pedig úgy, hogy ki fog tűnni ezen vádak alaptalansága még azokkal szemben is, kik csupa engedékenységből még a rossz
33 erkölcsöktől sem tagadják meg a szónok nevet. A rhetorika ugyanis semmiféle ellenmondásban sincs önmagával. Mert csak egyik ügy áll szemben a másik ügygyel, nem pedig a rhetorika önmagával. S még ha mindjárt azok, kik valamely tudományban egyforma kiképzést nyertek, egymás ellen küzdenének is, azért az a tudomány nem

szűnnék meg létezni; máskülönben vívó-mesterség sem léteznék, mert sokszor állítanak szembe olyan két gladiatort, kik ugyanazon mestertől nyertek oktatást; sem 34
hajókormányosság, mert tengeri csatában egyik kormányos a másikkal áll szemben; sem hadvezéri tudomány, mert egyik hadvezér a másikkal mérkőzik. Épily kevéssé rontja le a rhetorika a saját alkotását. Mert sem a rhetor nem dönti halomra a maga érvelését, de a rhetorika sem, mert azok, kik a rhetorika czélját pusztán a rábeszélésben keresik, vagy ha, mint mondottam, valami véletlen két becsületes férfiút hoz össze, ezek mind arra törekesznek, hogy az igazságot megközelítsék; ha pedig valamelyiköknek sikerült közelebb jutnia az igazsághoz, azért ezzel nem kerül ellenmondásba előbbi meggyőződésével, melyet akkor szintén valószínűnek tartott. Mert valamint a fehérnek a 35
fehérebb, az édesnek az édesebb nem ellentéte, épúgy a valószínűnek sem a még valószínűbb. És sohasem arra ád utasítást, mit nem kell mondani, sem arra, hogy az ellenkezőjét mondjuk annak, a mit mondani kellene, hanem, hogy ebben vagy abban az ügyben mit kell mondania a szónoknak. Bár legtöbbször az igazság mellett 36
kell állást foglalnia, de nem mindig; van rá eset, hogy a közjó érdekében néha hamis dolgot is védenie kell.

Cicero De oratore művének második könyvében[79] még a következő ellenvetéseket is olvassuk: «A tudomány olyan dolgokon épül fel, a miket tudunk; a szónok egész tevékenysége csak vélekedésen, nem pedig tudáson alapul, mert egyrészt olyanok előtt beszél, kik tudatlanok, másrészt néha maga is olyan dolgokról beszél, miket nem tud.» Ezek közül az első pont, t. i. hogy érti-e a bíró azt, 37
a mit a szónok beszél, nem érinti a szónok művészetét; a másikra felelnünk kell. «A tudomány olyan dolgokon épül fel, a miket tudunk.» A rhetorika a jól beszélés tu-

dománya, már pedig a szónok tud jól beszélni. «De nem
38 tudja, igaz-e a mit mond.» Azok sem tudják, kik azt tanítják, hogy tűzből vagy vízből vagy négy elemből vagy oszthatatlan testekből keletkezett minden létező, sem azok, kik a csillagoknak egymástól való távolságát, a nap és föld méreteit következtetés útján akarják megállapítani; mégis tudománynak nevezik csupa feltevésen alapuló tanaikat. Már pedig, ha a tudományos vizsgálódás azt eredményezi, hogy ők mindezt nem puszta feltevésnek, hanem a bizonyító okoktól kényszerítve biztos tudásnak veszik: ugyanazon tudományos vizsgálódás miért ne hozhatná létre ugyanazt a meggyőződést a szónokban is? «Azonban
39 nem bizonyos benne, igaz ügyet véd-e.» De hisz az orvos sem tudja, vajjon csakugyan a feje fáj-e a betegnek, mikor erről panaszkodik, mégis erről gyógyítja, mintha igaz volna s mégis tudomány marad az orvos mestersége. Sőt tovább megyek, a rhetorikának nincs is szándékában mindig igazat beszélni, hanem mindig valószínűt és pedig úgy, hogy
40 tudja is, hogy az, a mit beszél, valószínű. Ráadásul még azt is felhozzák ellenei, hogy az ügyvéd igen sokszor ugyanazt, mit egyik perben támadott, a másik perben védelmezi. Ez azonban az illetők hibája, nem a rhetorikáé. Ezek a főbb ellenvetések, melyeket a rhetorika ellen felhoznak; a többi kevésbbé fontos és közös forrásból ered.
41 Hogy pedig a rhetorika művészet, rövidesen be lehet bizonyítani. Mert akár Cleanthes[80] meghatározását fogadjuk el, mely szerint «a művészet az a képesség, melylyel bizonyos úton,* azaz módszer szerint elérünk valamit»: bizonyára senkisem tagadhatja, hogy a jó szónoki beszédben ilyen úton és módszer szerint járunk el; akár azt az úgyszólván általánosan elfogadott meghatározást veszszük alapul, mely szerint a tudomány egymással összhangzásban levő s egy közös életcél elérésére hasznos és ki-

próbált alapigazságok ismeretéből áll: kimutatjuk majd, hogy mindez megvan a rhetorikában. Nemde épúgy, mint 42
a többi művészetek, ez is elméleti kutatásból és gyakorlati alkalmazásból áll? Aztán ha a dialektika művészet, a miben úgyszólván senkisem kételkedik, lehetetlen, hogy a rhetorika ne legyen az, mikor amattól inkább csak faj, mint nem tekintetében különbözik. Az is bizonyit talán valamit: az olyan foglalkozásnak, melyet az egyik művészet nélkül, a másik művészileg űz, talán van valami köze a művészethez épúgy, mint annak is, a mit jobban ért az, a ki tanulta, mint a ki nem tanulta. Már pedig a rhetorika 43
kezelésében nem csupán a képzett múlja felül a teljesen járatlant, hanem a képzettebb is a kevésbbé képzettet, mert különben nem volna annyi szabálya, sem annyi kiváló mestere. Ezt mindenkinek el kell ismernie, de különösen nekünk, kik a szónok fogalmát a becsületes emberé nélkül el sem tudjuk magunknak képzelni.

XVIII. FEJEZET.

A művészetek melyik ágához tartozik a rhetorika?

Minthogy pedig a művészetek némelyike szemléleten 1
alapszik, azaz a dolgok bíráló megismerésén, minő pl. a csillagászat, melyhez semmiféle külső tevékenység nem szükséges, hanem beéri vizsgálódása tárgyának megismerésével s ép azért θεωρητικὴ azaz elméleti a neve; más művészetek pedig cselekvésen s ez képezi czéljokat s épen a tevékenység tetőzi be hivatásukat, mely után már semmi tenni valójuk sem akad s az ilyen művészetnek πρακτικὴ azaz gyakorlati művészet a neve, minő pl. a tánczművészet; ismét más művészetek a hatáson s ezek valamely 2
látható alkotás befejezésében érik el czéljokat s ezek a

képző (ποιητική) művészetek, minő pl. a festészet: ennek alapján kimondhatjuk, hogy a rhetorika cselekvésen alapszik, mert ezáltal teljesíti hivatását. Ez az általános vélemény felőle.

3 Nézetem szerint azonban a művészetek másik két csoportjából is sokat felölel. Mert néha már magának a tárgynak pusztán szemléletével beérheti.* Ugyanis a rhetorika azért rhetorika marad, ha a szónok egy szót sem szól is és ha a szerepléssel vagy föltett szándékkal vagy valami véletlen folytán felhagy is, azért époly kevéssé szűnik meg szónok lenni, mint a hogy nem szűnik meg az orvos orvos lenni csupán azért, mert felhagy a betegek
4 kezelésével. Mert van ám valami haszna, talán nagyobb mint hinnők, a csöndes tudományos foglalkozásnak is, sőt akkor legtisztább a tudományok élvezete, mikor már fölszabadult a tevékenység azaz szereplés nyűgétől s elmerül-
5 het a saját szemléletébe. De némi rokon vonást tűntet fel a hatáson alapuló művészetekkel is, ha írásba foglalja a szónoki beszédet vagy történeti elbeszélő részleteiben (ezeket teljes joggal vonjuk a szónok szorosan vett hatáskörébe). Mégis, ha a művészetek három ágának valamelyikéhez kell sorolnunk: mivel a cselekvésnek van legnagyobb tere s legtöbbször ez szerepel benne, ám nevezzük cselekvő vagy gyakorlati művészetnek, mert ez is ugyanazt fejezi ki.

XIX. FEJEZET.

Melyik fontosabb, a tehetség-e vagy a tanulás?

1 Tudom, azt is kérdezni szokták, vajjon a természetes tehetségnek vagy a tanulásnak van-e nagyobb szerepe az ékesszólásban. Bár e kérdés nem érinti kitűzött feladatunkat, mert tökéletes szónok a kettő által együtt véve

válhatik, mégis abban a meggyőződésben vagyok, hogy nagyon sok függ attól, minő álláspontra helyezkedünk már most e kérdés tekintetében. Mert ha az egyiket a 2
másiktól teljesen elválasztjuk, a természetes tehetség tanulás nélkül is sokra képes, a tanulás tehetség nélkül semmire sem megy. Ha pedig a kettő egyenlő arányban egyesül: úgy hiszem, közepes embereknél még mindig fontosabb a tehetség, a tökéletes szónok azonban, azt hiszem, inkább tanulás által lesz azzá, mint tehetsége által; valamint a tökéletesen terméketlen talajjal a legkitünőbb gazda sem boldogul, míg a kövér talajban még művelés nélkül is terem valami, azonban a termékeny talajból többet tud előteremteni a gazda tudománya, mint magában véve a talaj jósága. S ha egy Praxiteles[81] malomkőből 3
próbált volna szobrot faragni, egy darab paroszi márványt is többre becsülnék ennél; de ha ugyanez a művész ebből faragna szobrot, a művész kezemunkáját fölébe helyezném a márványnak. Egyszóval a természetes tehetség csak anyaga a képzésnek; ez utóbbi alakít, az alakul. Anyag nélkül nincs művészet, az anyagnak művészet nélkül is megvan a nyers értéke, de a tökéletes művészet a legfinomabb anyagnak is fölötte áll.

XX. FEJEZET.

Erény-e az ékesszólás?

Fontosabb kérdés annak eldöntése: vajjon a rhetorika 1
a közönbös művészetekhez sorolandó-e, melyeket magukban véve sem dicsérni, sem gáncsolni nem lehet, hanem vagy hasznosak, vagy károsak a szerint, a mint jellemes vagy jellemtelen ember kezeli, vagy pedig valósággal erény, mint több philosophus is tartja. Én részemről 2

azt, a mit a szónoki iskolákban igen sokan szónoklat neve alatt űztek és űznek, vagy egyáltalában nem tartom művészetnek, a mit a görög ἀτεχνία-nak nevez (mert sokan, mint látom, minden terv és képzettség nélkül rohannak, a hová a szemérem hiánya vagy az éhség űzi őket), vagy holmiféle gonosz mesterségnek, mit a görög κακοτεχνία szóval szoktunk jelölni. Mert az a meggyőződésem, hogy a múltban is voltak, meg jelenleg is vannak egyesek, kik szónoki tehetségöket embertársaik romlására szokták
3 használni. Van még úgynevezett ματαιοτεχνία is, azaz szükségtelen utánzása a művészetnek, mely igaz, hogy sem árt, sem használ, de hiábavaló fáradozás; ilyen volt pl. annak az embernek ügyessége, ki messziről borsószemeket dobált egymásután egy tű hegyére s valamennyi felszúródott (annak hegyére) a nélkül, hogy egyet is elhibázott volna s a kinek Nagy Sándor, miután végignézte, egy véka borsót adatott, valóban méltó jutalmául ama kókler-
4 ségnek. Ilyenekhez lehet nézetem szerint hasonlítani azokat, kik minden idejöket declamatiókra fordított nagy szorgalommal és fáradozással emésztik fel, pedig ezekben nagyon messze járnak a való élettől. Az az ékesszólás azonban, melyre mi akarunk oktatni s a mely eszményi czélképen lebeg szemeink előtt, mely egyezik a becsületes ember fogalmával s igazán rhetorika a szó valódi értelmében, erény is lesz egyszersmind.

5 A philosophusok sok mindenféle éleselméjű következtetéssel igyekeznek ezt bizonyítani, én azonban azt hiszem, sokkal egyszerűbb és egészen a magunk eszéből merített okoskodással is nyilvánvalóvá tehetem. Azok így okoskodnak: Ha a következetesség abban, mit tegyen az ember s mit ne tegyen, erény, és pedig ez a szóbanforgó az úgynevezett okosság erénye: akkor ugyanezen erény nyilvánul annak megválasztásában is, mit mondjunk és mit ne

mondjunk. És ha vannak erények, melyeknek némi csiráit 6
és magvait, még mielőtt oktatásban részesülnénk, már
maga a természet oltotta belénk, mint pl. az igazságosság
érzését, melyről még a tanulatlan és egészen műveletlen
embernek is van valami halvány sejtelme, akkor bizonyára
azt sem lehet tagadni, hogy már születésünknél fogva be-
lénk vannak oltva, mint mondottam, némi magvai annak
a tehetségnek, melynél fogva, ha nem is tökéletesen, de
úgy a hogy beszélni tudunk a jók érdekében.* Azok a 7
művészetek ellenben, melyek távol esnek az erény fogal-
mától, nem ugyanily természetűek. Minthogy tehát kétféle
fajtája van a beszédnek, t. i. egyik az összefüggő be-
széd, a szónoki beszéd, a másik meg a szaggatott,
a vitatkozóé, melyeket Zeno[82] olyképen állított egymás
mellé, hogy emezt ökölbe szorított, amazt pedig nyitott
kézhez hasonlította: a vitatkozás művészete is erény. Tehát
mennyivel kevésbbé szabad ezt kétségbe vonnunk arról
a művészetről, mely amannál oly sokkal szebb és világosabb.

De ugyanezt sokkal tökéletesebben és világosabban lát- 8
hatjuk épen a szónok műveiből. Mert ugyan dícsérhet-e
valamit a szónok, ha azt sem tudja, mi tisztességes és
tisztességtelen? Hogyan ajánlhat valamit, ha annak elő-
nyösségéről maga sincs meggyőződve? Mit csinál a bíróság-
nál, ha fogalma sincs a jogról, igazságról? Avagy nincs-e
ugyancsak őneki bátorságra is szüksége, mikor sokszor az
izgatott tömeg fenyegetéseivel szemben, sokszor a hatal-
masok vészes haragjának kihívásával, néha, mint Milo pe-
rének tárgyalásakor, fegyveres katonáktól körülözönölve
kell szónokolnia; úgy hogy erény nélkül nem is lehet tö-
kéletes a szónoki beszéd. Mert ha erénynek veszszük min- 9
den egyes élőlénynek azt a kiváló tulajdonságát, melylyel
a többieket mind, vagy nagyobb részöket felülmúlja, mint

pl. az oroszlánban az erőt és bátorságot, a lóban a gyorsaságot; ha továbbá elismert tény, hogy az ember eszével és beszélőtehetségével magaslik ki a többi teremtmények közül: miért ne tartanók az ő szónoki képességét épúgy erénynek, mint észtehetségét; s miért ne mondhatta volna teljes joggal Cicero egyik helyén Crassus:[83] «Az ékesszólás egyike a legnagyobb erényeknek» s miért ne nevezhetné maga Cicero is a maga nevében azt erénynek úgy Brutushoz írt leveleiben,[84] mint egyebütt is? Persze, sokszor gonosz ember is mondhat szónoki beszédet, melynek bevezetése, tárgyalása és érvelése semmi kívánni valót sem hagy hátra. De hisz a zsivány is küzdhet elszántan, azért a bátorság mégis erény marad; a gonosz rabszolga is jajszó nélkül kiállhatja a kínpad fájdalmait, azért ez nem von le a fájdalom türelemmel való elviselésének érdeméből. Sokszor cselekednek többen ugyanegy dolgot, de mégsem ugyanúgy. Legyen elég erről ennyi, mert a rhetorika hasznáról már fönnebb szóltunk.

XXI. FEJEZET.

A rhetorika anyaga.

1 Némelyek szerint a rhetorika anyaga a beszéd; ezt e nézetet vallja Gorgias is Platónál. Ha beszéd alatt itt bármely tárgyról tartott összefüggő előadást értünk, akkor az nem anyaga, hanem műve a rhetorikának épúgy, mint a szobor műve a szobrásznak; a beszéd ugyanis épúgy művészettel készül, mint a szobor. Ha pedig e kifejezésen magukat a szavakat értjük, akkor ezek tartalom nélkül
2 mitsem érnek. Mások szerint a rhetorika anyagát a meggyőzésre alkalmas bizonyítékok teszik; de hisz ezek csak egy részét alkotják a rhetorika munkájának s csak művé-

szet által lesznek azzá, a mik s magok is anyagra szorulnak. Némelyek szerint polgári peresügyek; ez a felfogás alapjában helyes, de nem kimerítő, mert ezek anyagát teszik ugyan a rhetorikának, de nem kizárólag. Némelyek, 3
mivel a rhetorika erény, azt mondják, hogy az egész emberi élet anyaga a rhetorikának. Mások ellenben, mivel nem minden erény öleli fel az egész emberi életet, hanem legtöbb csak az élet bizonyos részére vonatkozik, mint pl. jól tudjuk, hogy az igazságosság, bátorság és mértékletesség mindegyik külön kötelességeket ró reánk s mindegyik más-más körben érvényesül: azt mondják, a rhetorikát is az életnek csak egyik részére kell szorítani s ki is jelölik szerepét az ethika körében, az ügyes-bajos dolgokkal foglalkozó πραγματικὸς szerepet.

Az én nézetem az (pedig nem előzők nélkül), hogy a 4
rhetorika anyagát képezheti minden, a miről beszélni lehet. Socrates ugyanis Plátó-nál olyanformán nyilatkozik Gorgiasnak,[85] hogy az anyagot nem a szavak, hanem a dolgok teszik. Phædrus-ban[86] pedig világosan kimutatja, hogy a szónoki művészetnek nem csupán bírói tárgyalásokon és népgyűléseken, hanem magán-, sőt családi ügyekben is lehet szerepe. Ez határozott bizonyíték a mellett, hogy maga Plato is ezen nézeten volt. Cicero is egyik 5
helyen[87] azt mondja, hogy a rhetorika anyagát azon dolgok teszik, melyek alája tartoznak, de szerinte csak bizonyos dolgok tartoznak alája. Egy másik helyen[88] pedig úgy vélekedik, hogy a szónoknak bárminő dologról kell beszélnie, így szól ugyanis: «Ámbár a szónok fogalma s bevallott hivatása, hogy jól tudjon szónokolni, úgy látszik, arra vállalkozik és azt ígéri, hogy bármely eléje szabott tárgyról választékos és ékes nyelven képes beszélni.» S ismét másutt:[89] «Nincs az emberi életnek egyetlen mozzanata, 6
mert hisz ez a szónok mestersége s ez az ő éltető eleme,

melyet ki ne fürkészett, ne hallott, ne olvasott, meg ne vitatott, tárgyalt és hányt-vetett volna.»

7 A rhetorikának általunk megjelölt anyagára, azaz mindarra, a mi szónoki beszéd tárgya lehet, egyesek azt az észrevételt tették, hogy egyrészt végtelen, másrészt nem kizárólag sajátja a rhetorikának s elnevezték ezt *mindenes* művészetnek, mert mindenről a világon kész be-
8 szélni. Ezekkel nem sokat vitatkozom. Elismerik ugyanis, hogy minden tárgyról beszél, de azt már kétségbe vonják, hogy saját tárgya lehet, mert mindenféle tárgyról beszél. De az az anyag nem végtelen, ha sokféle is; hisz más szűkebbkörű művészeteknek is van sokféle anyaguk, mint pl. az építészetnek, mert ez is kiterjed mindarra, a mi az építkezés czélját előmozdítja, avagy a műmetszés, mely aranyban, ezüstben, rézben, vasban egyaránt dolgozik.
9 A művésés ezenkívül még fára, elefántcsontra, márványra,
10 üvegre, drágakőre is kiterjed. Aztán nem szabad mindjárt rámondani, hogy ez vagy az nem a rhetorika tárgya, ha más is foglalkozik ugyanazzal. Mert ha azt kérdezném, minő anyagból dolgozik az érczöntő, azt felelik, érczből; ha azt kérdem, micsoda anyagból dolgozik a rézműves, kinek mesterségét görögül χαλκευτικὴ névvel jelölik, megint csak azt felelnék, érczből. Pedig nagy különbség van szo-
11 bor és edény között. Az orvosi tudomány sem szűnik meg tudomány lenni csak azért, mert a kenést és testedzést épúgy űzi, mint a vívóiskola, sőt a szakácsmesterségbe is beleavatkozik, mert épúgy érti az ételek különféle ké-
12 szítésmódját. A mi pedig azt illeti, hogy szerintök a jóról, hasznosról és igazságról értekezni a philosophia dolga, ez semmi nehézséget sem okoz. Mikor ugyanis azt mondják, philosophus, ez alatt derék, becsületes embert értenek. Miért csodálkoznám hát azon, hogy a szónok, kit szintén egynek veszek a derék, becsületes emberrel, ugyanazon

tárgygyal foglalkozik; főleg mikor az első könyvben[90] már 13
úgyis rámutattam, hogy ezt a teret a philosophusok foglalták el a szónokoktól, minthogy ezek elhanyagolták, pedig mindig az ő jogos területök volt, úgy hogy helyesebben azok foglalkoznak a mi tárgyunkkal? Végül, ha a dialektikának tárgya mindaz, a miről vitatkozni lehet, pedig ez nem összefüggő beszéd, miért ne lehetne ugyanaz az összefüggő beszédnek is tárgya?

Sokan azt is felhozzák ellenünk: «Tehát a szónok 14
minden tudományhoz és művészethez ért, ha mindenről beszélnie kell.» Cicero szavaival[91] felelhetnék nekik, kinél ezt olvasom: «Meggyőződésem szerint senkisem lehet minden tekintetben kifogástalan szónok, hacsak minden fontosabb dologban és művészetben nem tesz szert jártasságra»; én azonban megelégszem azzal, ha abban az ügyben, melyben szónokolnia kell, kellőképen otthonos. Mert 15
minden ügyet nem ismerhet és nem is szükséges, hogy valamennyiről tudjon beszélni. Tehát milyen dolgokról fog beszélni? Azokról, melyekről tájékozódást szerzett. Épígy a tudományokban és művészetekben is, ha esetleg hozzá kell szólnia valamely kérdéshez, közben megszerzi magának a kellő szakismereteket s ha ez megvan, hozzászólhat. De hát a mesterember csak jobban tudna beszélni 16
a maga mesterségéről vagy a zeneértő a zenéről! Különbséget kell tenni: ha a szónok nem ismeri a szóbanforgó ügyet, akkor feltétlenül jobban. Mert hiszen még egy parasztember is, ki iskolába sem járt, ha valami ügye van a bíróságnál, a saját ügyéről jobban tudna beszélni, mint a szónok, kinek a peres ügyről fogalma sincs; de ha a zeneértő, a mesterember vagy peresfél őt kioktatja, különben fog róla beszélni, mint az, a ki kioktatta. Csakhogy 17
a mesterember is, mikor a mesterségéről, meg a zeneértő is, mikor a zenéről ad mint szakember véleményt, azért

még nem szónok, hanem csak azt teszi, a mit a szónok szokott tenni épúgy, mint ha nem szakértő kötözi be a sebet, azért még nem orvos, hanem azt teszi, a mit az
18 orvos szokott tenni. Vagy talán nincs rá eset, hogy ilyesféle dolgok akár dícsérő, akár tanácskozó, akár törvényszéki beszédben is előfordulnak? Avagy mikor az ostiai kikötő építéséről tanácskoztak,[92] nem kellett-e a szónoknak is véleményt mondania? pedig ez építészeti szakmun-
19 kálat volt. Hogy a testen levő kékfoltok vagy puffadtság gyomorbajból vagy mérgezéstől származnak-e, nem kell-e a szónoknak is fejtegetnie?[93] pedig ez az orvosi tudomány körébe vágó kérdés. Nem kell-e a szónoknak a méretekhez és számokhoz is értenie? bár azt szokták mondani, hogy ez a mennyiségtan körébe tartozik. Én részemről azt hiszem, alig van dolog, mely valami véletlen folytán bele ne keveredhetnék a szónok hivatásának körébe s csak az nem tartozik bele, a mi kívül marad rajta.

20 Tehát mindenképen jól mondottuk, hogy a rhetorika anyagát teheti minden, a mi neki tárgyul kínálkozik, hogy róla beszéljen; bizonyítja ezt a szokás is, a hogyan magunkat kifejezni szoktuk. Így ha valamiről beszélni akarunk, gyakran előre bocsátjuk, hogy beszédünknek kitűzött tárgya
21 ez és ez leszen. Gorgias[94] pl. annyira meg volt győződve, hogy a szónoknak bármiről tudnia kell beszélni, hogy a hallgatóság közül mindenkinek megengedte, hogy, a miről csak kedve tartja, kérdést intézhessen hozzá. Hermagoras is[95] azzal, hogy a szónoki beszéd tárgyát úgy peres ügyekre, mint akármilyen általános kérdésekre is kiterjesz-
22 tette, minden képzelhető tárgyat felölelt. Ha azonban az általános kérdéseket kizárja a rhetorika köréből, akkor nincs egy véleményen velünk; ha pedig szerinte is a rhetorika körébe tartoznak, úgy ő is mellettünk bizonyít.[96] Mert minden kérdés vagy peres azaz jogi kérdés, vagy

általában vitás dolog. Aristoteles[97] azzal, hogy a szónoki 23
beszédeket három csoportba, t. i. törvényszéki, tanácskozó
és bizonyító (dicsérő és gáncsoló) beszédek csoportjába
osztotta, körülbelül maga is mindent belevont a szónok
birodalmába; mert nincs semmi, a mi e három csoport
valamelyikébe bele ne tartoznék.

Egyesek, bár nagyon kevesen, a rhetorika **eszközét** 24
is vizsgálódás tárgyává tették. Eszköz alatt azt értem, a
mi nélkül az anyagból az elkészítendő művet megalkotni
nem lehet. Erre azonban, azt hiszem, nem a művészet-
nek, hanem a művésznek van szüksége. A tudománynak
ugyanis nincs szüksége szerszámra, mert tökéletes lehet
a nélkül, hogy valamit alkotna, hanem igenis a művész-
nek, épúgy, mint a műmetszőnek vésőre, a festőnek ecsetre.
Erről tehát majd akkor, mikor a szónokról lesz szó.

JEGYZETEK A II. KÖNYVHÖZ.

[1] T. i. az úgynevezett προγυμνάσματα néven ismert rhetorikai előismereteket s a bizonyító beszédek tárgyalását, genus demonstrativum (ἐπιδεικτικόν).

[2] T. i. a genus demonstrativum köréből.

[3] Az úgynevezett prosopopoeia.

[4] Eredetileg ugyanis úgy a görög γραμματική, mint a «litteratura» pusztán a betűk ismertetését jelenti.

[5] Úgy az itteni «possessione depulsa est», mint a fönn ebb «irrumpunt» (2. §.) kifejezés Ciceronál is előfordul, csakhogy ő a philosophusokról mondja, hogy «irruperunt in oratorum patrimonium» és «nos (patroni) de nostra possessione depulsi» (De oratore III. 27.).

[6] L. I. 2. 5.

[7] Némelyek szerint a miletusi Timotheus, a híres dithyrambusköltő, Euripides kortársa, a kit a cziterа húrjainak 9-re szaporításáért a spártaiak kiűztek városukból. De Qu. valószínűleg a thebæ-i Timotheust érti, ki Nagy Sándor korában élt.

[8] L. I. 2. 26.

[9] Homeros Ilias IX. 442.

[10] L. IV. 2.

[11] De or. II. 21.

[12] Ezek voltak az ú. n. νομοθέται. Egy másik, a néptől választott öttagú bizottság azokkal szemben a régi törvényt védelmezte.

[13] T. i. a javaslatnak vagy csupán előnyeit vagy csak hátrányait emelték ki, a kettőt együtt ritkán.

[14] Mint született patricius ugyanis csak úgy lehetett néptribun, ha előbb egy plebeiussal örökbe fogadtatta magát. Ez nem volt érvényes, mint Cicero «Pro domo» beszédében (13—17. f.) kimutatja.

[15] De oratore III. 24.

[16] L. Plotius Gallus, kiről Suetonius (De claris rhetoribus liber

c. 2.) ezt írja: «De hoc Cicero ad Marcum Titinnium sic refert: Equidem memoria teneo pueris nobis (a. u. c. 666.) primum Latine docere cœpisse Lucium Plotium quendam: ad quem cum fieret concursus, quod studiosissimus quisque apud eum exerceretur, dolebam mihi idem non licere. Continebar autem doctissimorum hominum auctoritate: qui existimabant Græcis exercitationibus ali melius ingenia posse.»

17 Phonascus (φωνάσκος) volt a neve a görögöknél a tanítónak, ki a gyermekeket helyes kiejtésre, hangsúlyozásra tanította.

18 A magusok, pestis alkalmával nyert oraculumok, gonosz mostohák stb. sűrűn szereplő tárgyai a declamatióknak, mint azt a Qu. neve alatt fenmaradt gyűjteményben is látjuk (326. 384.). A sponsiók és interdictumok a polgári perrendtartás műszavai s általában a gyakorlati életet jelölik szemben az iskolai elmélettel.

19 Eredetileg valamely ünnepi gyülekezet, πανήγυρις, előtt mondott beszédek, melyek a szónoki művészet minden elképzelhető fogásaival s ragyogó nyelvezetökkel igyekeztek a nép lelkesedését és hazaszeretetét lángra gyujtani s épen a nép erényeinek magasztalásával törekedtek azt az ősök dicső példájának követésére birni. Később egyes személyeket dicsérő, sőt hizelgő beszédekké fajultak s mint ilyenek szerepeltek a rómaiaknál is a császárok korában. Legnevezetesebb panegyricus beszédek Gorgias, Lysias, Isocrates és Aristides nevén maradtak fenn. A rómaiaknál legjelesebb az ifjabb Plinius Panegyricus-a Trajan császárról.

20 Két neves római rhetor, kikről III. 1. 17. 18. van szó. A nagy tudatlanság abban nyilatkozik meg, hogy a kérdezett e rhetorokat gladiatoroknak tartotta.

21 Rövid kerek pajzsos gladiator.

22 Cic. De oratore III. 26.

23 L. a IV. 1. 63—70. az apostrophe és prosopopoeia alkalmazását.

24 Mások szerint Sicyon-ból származott s kortársa volt Zeuxisnak és Parrhasius-nak.

25 Szerzőnk csak emlékezetből idézi a helyet, mely eredetiben így hangzik (Sall. Jug. 19.): «Nam de Carthagine silere melius puto, quam parum dicere».

26 Papirius Fabianus Plautus, Seneca kortársa és barátja, fordította először a görög οὐσία szót essentia szóval; az entia ens-nek (ὄν) többes semleges alakja. Radermacher entia-t az előző atque

utolsó szótagjával összeköti és queentiá-t csinál belőle, queo igéből, mint a hogy essentia készült az esse igéből.

27 Rhetorici t. i. libri, ma De inventione.

28 Azaz magvas, izmos, erős rábeszélő. Lásd Ennius e töredékét Cic. Brutus-ának 15. fejezetében.

29 Gorgias 8. fej. — Gorgias, a híres sophista és rhetor, Socrates kortársa, de őt jóval túlélte. 427-ben Tisias-szal együtt követségben járt Athénben, szülővárosa, Leontini számára segítséget kérni Syracusae ellen. Sophista elveit — hogy valójában semmisem létezik s ha valami létezik is, nem lehet megismerni s ha magunk megismerünk is valamit, azt nem birjuk másokkal közölni — mint rhetor is követte, mert tudományos módszer nélkül csak arra törekedett, hogy szónoki fogásokkal, ügyes fordulatokkal, csillogó szavakkal másokban a meggyőződés látszatát keltse. Plato mint rhetort ostorozza.

30 Igy De or. I. 31.: Oratoris officium dicere ad persuadendum accomodate». Acad. Quæst. I. 8.: «Oratoria vis .... explicatrix orationis perpetuæ ad persuadendum accommodatæ». Ezenkívül De inventione I. 5., Ad Herenn. I. 2.

31 De inventione I. 5.

32 Cic. De or. II. 28. 47. és Verr. V. 1.

33 Cic. De or. I. 53.

34 Híres szép szabadhölgy (hetaera) Athénben. Őt vette mintának Praxiteles a cnidusi Aphrodite-szobor, Apelles pedig az Aphrodite Anadyomene-festmény készítésénél. Euthias nevű szónok bevádolta ἀσέβεια miatt s Hyperides nevű kedvese, Demosthenes kortársa védte.

35 Lycia Phaselis nevű városából, Isocrates, Platon és Aristoteles tanítványa. Nevéhez egy rhetorika, Socrates védőbeszédje, számos tragédia fűződik. Csak töredékek maradtak fenn tőle.

36 Híres rhetor Pergamum-ból; már mint öreg mester tanította Apolloniában az ifjú Octavianust s vele Rómába ment, hol a gadara-i Theodorus-szal két ellentétes irányú iskola fejei voltak.

37 Rhetorika I. 2. 1.

38 Rhetor Augustus korában, Theodorus tanítványa.

39 Akademikus és rhetor Adramyttium-ból.

40 Plato Gorgias 9. fej.

41 L. fönnebb II. 11. 2. és 15. 12.

42 Híres orvos és jogtudós, ki tudományos encyclopædiát írt

20 könyvben s ennek keretében rhetorikát is. Csak a 8 könyvre terjedő orvosi rész (De medicina) maradt fenn belőle. Celsus Augustus és Tiberius alatt élt.

43 A peripatetikusok feje a Kr. e. II. században. Az akademikus Carneades-szel és a stoikus Diogenes-szel Kr. e. 155-ben mint az athéniek követe járt Rómában.

44 Plato Gorgias 17. fej.

45 U. o. 18. 21. ff.

46 U. o. 55. f.

47 U. o. 14. f.: «Οὐκοῦν ἀνάγκη τὸν ῥητορικὸν δίκαιον εἶναι, τὸν δὲ δίκαιον βούλεσθαι δίκαια πράττειν;»

48 U. o. 63. f.: «Τὸν μέλλοντα ὀρθῶς ῥητορικὸν ἔσεσθαι δίκαιον ἄρα δεῖ εἶναι καὶ ἐπιστήμονα τῶν δικαίων;»

49 Socrates védekezése és a Menexenos czímű dialogusok.

50 Cic. De oratore I. 54.

51 Cic. De inv. I. 5.

52 L. e fejezet 4. §-ában említett rhetorikájában.

53 Cic. De finibus bon. et mal. IV. 3.

54 Stoikus bölcsész Alexandriából Augustus korában.

55 C. Albutius Silus, Novaria-ból, római rhetor; Augustus utáni időkben élt.

56 Phaedrus 113.

57 E tilalom csak az areopag előtt tartott beszédekre szólt; ezeknek minden szónoki ékességtől menteknek kellett lenniök.

58 A Trasimenus tó melletti vereség szomorú hőse Kr. e. 217-ben. L. Liv. XXII. 3.

59 L. Appuleius Saturninus Kr. e. 101-ben és 100-ban néptribun. Szereplését lásd Cic. Pro Rabirio VII. 20.

60 C. Servilius Glaucia Kr. e. 100-ban prætor; vakmerő és gonosz ember, az előbbivel együtt Marius párthíve.

61 Liv. X. 13. — Cic. Brut. XIV. 55.; XVI. 61. — Cic. Cato Maior. VI.

62 P. Servilius Rullus, néptribun Kr. e. 63-ban, Cicero consulsága évében. Telektörvény-javaslata ellen Cicero három beszédet is mondott.

63 Cicero maga dicsekszik vele Pro Sulla 30. f.

64 Aristophanes Acharn. 530. s köv. vv.: «Περικλέης οὐλύμπιος Ἱστραπτεν, ἐβρόντα, ξυνεκύκα τὴν Ἑλλάδα.»

65 De inv. I. 5.: «Civilis rationis pars est artificiosa eloquentia, quam rhetoricam vocant.»

66 Sophista és rhetor a Kr. e. 5. század második felében; idősebb kortársa Isocratesnek, ki amannak Busiris dicsőítésére készített beszédét egy más, hasonló tárgyú beszéddel ostorozta.

67 Busiris, Aegyptus egyiptomi király fia, ki az országába vetődött idegeneket irgalmatlanul feláldozta az isteneknek. Clytaemnestra, Tyndareus és Leda leánya, Helena nőtestvére, Trójából hazatérő férjét, Agamemnont, kedvesének, Aegisthusnak segítségével meggyilkolta; ezért később saját fia, Orestes, ölte meg.

68 Nem az Anytus által tényleg elmondott vádbeszédet, hanem a Socrates halála után készült hasonló tárgyú declamátiót.

69 Cic. De or. I. 20., II. 57.

70 Corax, sziciliai születésű szónoklatmester s az első szónoklattan szerzője Kr. e. 460 körül. Tanítványa és földije, Tisias, később Lysias és Isocrates mestere.

71 T. i. Odysseus, Menelaos és Nestor. A stílus e három fajára nézve lásd Cicero De or. 23—28. ff.

72 Homeros Il. XV. 284.

73 Homeros Il. XVIII. 497—508.

74 Xenophon fia, ki Mantinea mellett elesett. E beszéd elveszett.

75 Már volt róla szó II. 15. 23.

76 A rhodusi Athenodorusról és Agnonról semmi bizonyosat sem tudunk.

77 Spartai király az I. messeniai háború idejében (743—724).

78 Ennius szavai «Annales»-einek egyik fenmaradt töredékéből: «Ut clavum rectum teneam navimque gubernem».

79 Cic. De or. II. 7. Ezen itt idézett helyen Antonius beszél.

80 Stoikus bölcsész 260 körül Kr. e., Zeno tanítványa.

81 Híres athéni szobrász Kr. e. 400 körül.

82 L. Cic. De finibus bonorum et malorum II. 6.

83 De oratore III. 14.

84 A ránk maradt Brutushoz írt levelekben e hely nem található. Egyebütt: Part. oratoriæ 23. fej., Acad. Quæst. I. 2.

85 9. fej.

86 97. pont.

87 De or. I. 15.

88 De or. I. 6.

89 De or. III. 14.

90 Bevezetés 10. §.

91 De or. I. 6.

92 L. Suetonius Claudius 20. fej.

93 Mellesleg érinti e kérdést Cicero Pro Cluentio 10. fej.

94 Plato Gorgias I.

95 Lásd fönnebb II. 15. 14.

96 Lásd III. 5. 14. E helyből megérthető, miért nincs Qu. tisztában e kérdésre nézve Hermagoras nézetével. Ugyanis az ő neve alatt olyan művek is maradtak fenn, melyek a vitás kérdéseket kizárják a rhetorika köréből.

97 Aristoteles: Rhetorika I. 3. 3.

III. KÖNYV.

A harmadik könyv tartalma: Bevezetés a rhetorikai tankönyvírókról. A rhetorika kezdete. Részei. A szónoki beszéd tárgyának fajai. Mik a szónoki beszéd alkotó elemei? Mi az ügyállás vagy főtétel? Mi szabja meg ezt, hány faja van és melyek azok? A dícsérő és gáncsoló beszéd. A tanácskozó beszéd és a személyesítés. A törvényszéki beszéd részei. Ennek fajai. Mit értünk főkérdés alatt (quæstio), mi a megokolás (ratio), iudicatio (a felhozott kifogások, mentségek megvizsgálása s ez után a bírói ítélet), continens (perdöntő körülmény) és mennyiben van szükség e megkülönböztetésre.

I. FEJEZET.

Bevezetés a rhetorikai tankönyvírókról.

1 Miután a második könyvben láttuk, mi a rhetorika s mi a czélja, s a mennyire tőlünk telt, azt is kimutattuk, hogy művészet, hogy hasznos foglalkozás, sőt valósággal erény; s miután körébe vontuk mindazt, a miről alkalomadtán beszélni kell: lássuk már most, micsoda kezdetből fejlődött ki, mik a részei s hogyan kell egyenkint mindazt, a mire szüksége van, előteremtenie és felhasználnia. A legtöbb szónoklattan-iró be is érte ezzel, sőt még ennyire sem terjeszkedett ki, mint pl. Apollodorus [1] is pusz-
2 tán a törvényszéki beszédekre szorítkozott. Jól tudom, hogy szakemberek művemnek épen ezt a részét, mely ezen könyvvel kezdődik, várják legnagyobb kíváncsisággal, mely egyrészt fölötte nehéz, mert száz- meg százféle véleményről kell bírálatot mondania, másrészt talán legkevésbbé

lesz élvezetes olvasóimra nézve, minthogy az idevágó tanoknak úgyszólván csupasz előadását kívánja meg. Művem 3
egyéb részeiben ugyanis igyekeztem a külső csínra is egy kis gondot fordítani, nem azért, hogy tehetségemet mutogassam, mert akkor sokkal bővebb anyagot kellett volna felölelnem, hanem hogy ezzel is nagyobb kedvet csináljak az ifjúságnak a szükséges szakismeretek elsajátításához, mert azt gondoltam, szívesebben tanulják meg mindazt, ha mintegy kellemes olvasmányt nyújtok nekik, míg ha ugyanazt sovány és száraz alakban adnám elő, attól kellene tartanom, hogy kedvöket vesztik s mivel különben is nagyon el vannak kényeztetve, nem szívesen hallgatják. Ezért foglalta versbe Lucretius, mint maga mondja, böl- 4
cseleti tanait; ugyanis ezt az ismeretes hasonlatot alkalmazza:

«Mint mikor az orvos gyerekeknek gyógyszerül ürmöt,
Borzogatós keserűt akar adni, előbb a pohárnak
Megkeni jól peremét nagyon édes, aranyszínű mézzel,»

és a többi. Ám én attól tartok, hogy ebben a könyvben 5
kevés lesz a méz és sok az üröm s hogy a szónoklati tanulmányokra inkább hasznos lesz, mint gyönyörködtető. Sőt attól félek, hogy már csak azért sem fogadják szívesen, mert a mi benne foglaltatik, legnagyobbrészt nem tőlem ered, hanem mások tanítása; hogy akadnak, a kik ellenkező nézeten vannak s kifogásolják azt, hogy bár az a sok író mind egy czélra törekszik, mégis mindegyik más úton halad s a maga útjára tereli követőit. Ezek bárminő 6
is az út, melyre léptek, a magokét tartják helyesnek, pedig azt a meggyőződést, melyet valaki gyermekkorában belevett a fejébe, bajos onnan kiverni, mert mindenki jobban szeret túl lenni a tanuláson, mint újból tanulni. Kü- 7
lönben, mint a könyv folyamán látjuk majd, végtelen nagy

nézeteltérés uralkodik a szerzők között, mert eleinte, mikor még e tudomány kezdetleges és tökéletlen volt, minden író hozzátoldotta a maga nézetét a dolcgról, később, hogy valami eredetit mondjanak, azt is elferdítették, a mi a régiben jó volt.

8 Azok után, a kikről a költők emlékeznek,[2] állítólag Empedocles[3] tett először valamit a rhetorika érdekében. A legrégibb rhetorikai tankönyvírók a siciliai Corax és Tisias,[4] utánok következett földijök, a leontini-i Gorgias,[5]
9 a hagyomány szerint Empedocles tanítványa. Szereplése, minthogy abban a szerencsében részesült, hogy ritka magas kort ért, sokakkal összeesik; innen van, hogy nemcsak a fönnebbiekkel küzdött együtt a pálmáért, hanem még
10 Socratest is túlélte. Kortársai voltak a chalcedon-i Thrasymachus,[6] a ceos-i Prodicus,[7] az abdera-i Protagoras,[8] kitől Euathlus állítólag tizezer denárért tanulta meg a szónoklat művészetét, melyet könyvben is kiadott, továbbá az elis-i Hippias,[9] az elaea-i Alcidamas,[10] kit Plato Palamedes-nek
11 nevezett el. Aztán Antiphon,[11] ki először készített valamennyi szónok közül írott beszédeket, nemkülönben tankönyvet is írt s a maga ügyében mondott beszédeért igen jó szónok hírében állott; továbbá Polycrates, kinek Socrates ellen írt beszédjét már említettük,[12] a byzantiumi Theodorus, a ki szintén azok közül való, kiket Plato
12 λογοδαίδαλοι (czifrabeszélők) néven nevez.[13] Úgy tartják, hogy ezek közül a szónoki közhelyeket Protagoras és Gorgias, az indulatok fölkeltését Prodicus és Hippias, ugyancsak Protagoras és Thrasymachus tárgyalták először. Cicero Brutus-ában[14] azt mondja, hogy Pericles előtt senkitől sem maradt ránk művészileg kidolgozott szónoki beszéd írásban; az ő neve alatt már ismeretes egynehány beszéd. De megvallom, én részemről egyiket sem tartom oly nagyhírű szónokhoz méltónak; azért épen nem csodálkozom,

ha egyesek úgy vélekednek, hogy tőle semmisem maradt ránk, a mi pedig az ő neve alatt szerepel, másoktól ered. A számtalan szónok közül, kik ezek után következtek, 13
leghíresebb Isocrates, Gorgias tanítványainak egyike; ámbár az írók nem értenek egyet abban, ki volt az ő mestere, mi azonban elhiszszük azt, a mit Aristoteles mond.[15] Ettől fogva kezdenek az utak különböző irányban szétágazni. Mert egy ideig Isocratesnak igen kitünő tanítvá- 14
nyai voltak a szónoki tanulmányok minden ágában, de mikor már megöregedett (hisz teljes 98 esztendőt élt), Aristoteles kezdte el a szónoki oktatást délutáni előadásai alatt, gyakran ismételve, mint mondják, Philoctetes-nek[16] amaz ismeretes versét:

Αἰσχρὸν σιωπᾶν, Ἰσοκράτην ἐᾶν λέγειν,
Hallgatni rút, midőn Isocrates beszél.

Mindketten írtak szónoklattant, csakhogy Aristoteles több 15
művébe foglalta azt bele. Velök egy időben élt Theodectes, kinek művéről fönnebb szóltunk.[17] Theophrastus, Aristoteles tanítványa is behatóan írt a rhetorikáról s ettől kezdve nagyobb buzgóságot fejtenek ki e téren a philosophusok, mint akár a rhetorok, de különösen a stoikusok és peripatetikusok főemberei. Utánok Hermagoras[18] 16
mintegy saját új irányt kezdett s ebben igen sokan követték; legjobban megközelítette, sőt utól is érte, mint látszik Athenaeus.[19] Nagy tevékenységet fejtett ki azután Apollonius Molon,[20] nemkülönben Areus,[21] továbbá Caecilius[22] és halicarnassus-i Dionysius.[23] Mégis különösen nép- 17
szerűségnek örvendett a pergamusi Apollodorus, ki Apolloniában Cæsar Augustusnak volt tanítója és a gadara-i Theodorus,[24] ki jobban szerette, ha rhodus-inak hívták; állítólag Tiberius Cæsar is buzgó hallgatója volt, mikor e szigetre kellett visszavonulnia. Ezek eltérő tanokat hirdet- 18

tek, a miért hallgatóik a különböző bölcseleti iskolák követőinek példájára Apollodoristák-nak és Thodoristák nak nevezték magukat. Különben Apollodorus tanait jobban megismerhetni tanítványaitól; legbuzgobb hirdetője volt azoknak Gaius Valgius[25] latin nyelven, Atticus pedig[26] görög nyelven. Ő tőle magától ugyanis, a mint látszik, csupán a Mattius-nak[27] ajánlott szónoklattani tankönyv származik, mert a többit Domitiushoz[28] írt levelében nem ismeri el magáénak. Theodorus több művet írt s egyik tanítványát, Hermagorast[29] még most is vannak, kik ismerték.

19 A rómaiak közül, a mennyire én tudom, az a híres M. Cato Censorius volt az első, ki e tárgy körébe vágó dolgokat írt, majd aztán M. Antonius[30] tette a kezdő lépést; ugyanis egyetlen s hozzá még befejezetlen műve máig fenmaradt. Utána jelentéktelenebb írók következnek; de ezekről sem feledkezem meg ott, a hol a tárgy alkal-
20 mat ad majd rá. Azonban különös fényt árasztott az ékesszólásra és ennek elméletére M. Tullius, a szónoklásnak s a művészi szónokolás tanításának irodalmunkban utólérhetetlen mintaképe; úgy hogy ő utána a legnagyobb szerénytelenség volna csak egy szót is szólni, hacsak maga nem mondaná, hogy rhetorikai művei[31] egész fiatal korában elhamarkodva jelentek meg és ha szónoklattani műveiben nem mellőzte volna szándékosan azokat az aprólékos kérdéseket, melyek rhetorikai munkákból többnyire
21 hiányoznak. Sokat írt ugyane tárgyról Cornificius,[32] egyetmást Stertinius,[33] valamit Gallio, az apa is;[34] tüzetesebben pedig Celsus[35] és Laenas,[36] kiknek műve megelőzte Gallio-ét, napjainkban pedig Verginius,[37] Plinius[38] és Tutilius.[39] Napjainkban is vannak ugyanezen a téren kiváló írók s ha mindenre kiterjesztették volna figyelmüket, megkönnyítették volna munkámat; nem akarok azonban az

élők közül senkit sem megnevezni; majd eljön az ő dicsőségüknek ideje is, mert az utókor már csak igazi érdemeiket fogja látni, az elfogultság már majd nem hat el hozzájok.

Azonban ennyi előkelő író mellett sem félek itt-ott a 22
magam nézetét is előadni. Nem szegődtem ugyanis mintegy babonás hittel egyik tudós felekezethez sem s mindenkinek meghagytam egyéni szabadságát, hogy azt válaszsza, a mi neki tetszik, miként én is többektől gyűjtöm össze a művemben foglalt gondolatokat; ott, hol önálló eredeti felfogásra nem lesz terem, megelégszem, ha elismerik rólam, hogy lelkiismeretes munkát végeztem.

II. FEJEZET.

A rhetorika kezdete.

Hamarosan végezhetünk azzal a kérdéssel, honnan 1
ered a rhetorika. Mert ki kételkedik még azon, hogy az ember mindjárt teremtésekor magától a természettől nyerte beszélőképességét (s bizonyára ez a kezdetleges alakja a szónoklásnak) s hogy ezt fejleszteni iparkodott, mert haszna volt belőle s teljes kifejlődésre juttatta az elméleti képzés és a gyakorlat? S nem birom 2
megérteni némelyeknek azt a felfogását, mintha az emberek csak akkor kezdtek volna gondot fordítani beszédjökre, mikor valami bajba keveredtek s csupán csak azért kezdtek szabatosabban beszélni, hogy magokat védelmezzék. Mert bár ez az indítóok tisztességesebb, de nem föltétlenül az első, mert a védelmet mintegy megelőzi a vádolás, hacsak azt nem állítja valaki, hogy kardot is az készített előbb, ki a vasat önvédelemre, nem pedig az, ki másnak megrontására használta. Tehát a beszéd egyidős az em- 3

beri természettel, a művészet ott kezdődik, hol a megfigyelés alkotta szabály. Az emberek ugyanis, valamint az orvosi tudományban, mikor azt tapasztalták, hogy egyik dolog használ, a másik pedig árt az egészségnek, ilyen megfigyelésből született szabályokból alkották meg az orvosi tudományt: épúgy a beszédben is, ha azt vették észre, hogy némely dolog hasznos, más pedig hátrányos, megjegyezték magoknak, hogy máskor is kövessék vagy kerüljék s ebből a szempontból egyet-mást magok is hozzáfűztek; mindezt a gyakorlat törvényerőre emelte s aztán kiki
4 azt, a mit így elsajátított, előadta. Igaz, hogy Cicero szerint[40] a városalapítók és törvényhozók voltak az első szónokok, mert ezeknek szükségkép bírniok kellett a szónak hatalmával; de hogy miért kellene épen ezeknél keresnem a szónoki tudomány őseredetét, nem látom át, mikor még ma is vannak kóboréletű népek, melyeknek sem városaik, sem törvényeik nincsenek, mégis akadnak közöttük, kik követségbe mennek, némely ügyekben vádló- és védőként szerepelnek, egyszóval meg vannak győződve, hogy egyikök jobb szónok, mint a másik.

III. FEJEZET.

Hogyan osztjuk fel a rhetorikát?

1 A szónok egész tevékenysége, ha a legtöbb s legtekintélyesebb írók nyomán haladunk, öt részre oszlik s ezek a következők: az anyag feltalálása, elrendezése, kidolgozása, betanulása és elszavalása vagy előadása, mert mind a két elnevezést használják. Minden szóbeli kijelentés pedig, melyben valamely akaratnyivánítás foglaltatik, szükségképen tartalomból és
2 szavakból áll. S ha oly rövid, hogy egyetlen mondatba

foglalható, talán nem is kell ezenkívül hozzá semmi más; de a hosszabb beszédnek egyéb kellékei is vannak. Mert nem csak az a fontos, hogy mit mondunk és mely szavakkal, hanem az is, hogy mily sorrendben, tehát az elrendezés is szükséges. Azonban emlékezőtehetség nélkül nem leszünk képesek elmondani mindent, mit tárgyunk megkíván, sem minden egyes dolgot a maga helyén; azért ennek is helyet kell adnunk s ez lesz a rhetorika negyedik része. De mindezeknek hatását rontja, sőt úgyszólván 3
tönkreteszi a hanghordozás vagy taglejtés tekintetében izléstelen szóbeli előadás. Tehát ennek is okvetlenül helyet kell juttatnunk, ez lesz tehát az ötödik rész.

Szóba sem jöhetnek azok, kik mint Albutius is,[41] csak 4
az első részt ismerik el, minthogy szerintök a beszéd betanulása és előadása csupán természeti adomány, nem művészet dolga (bár mi ezeknek a szabályait is adni fogjuk a magok helyén),[42] jóllehet Thrasymachus is[43] ugyanebben a meggyőződésben volt a beszéd előadását illetőleg. Némelyek viszont még hatodikkal is megtoldották ezeket, 5
úgy hogy az anyag feltalálásához annak *megválogatását* kapcsolták, mert szerintök először fel kell találni, de aztán meg is rostálni az anyagot. Én azonban úgy vélekedem, hogy a ki válogatás nélkül gyűjti az anyagot, még nem végzett a feltalálással; mert azt nem szoktuk mondani senkiről, hogy az ügynek ártalmára szolgáló, bizonyító erővel nem bíró vagy épen képtelen dolgokat feltalálta, hanem hogy azokat nem rostálta ki. Cicero is 6
a feltalálás fogalma alá sorozta a válogatást az ő rhetorikai művében;[44] nézetem szerint pedig az észnek ezirányú tevékenysége annyira egybe van forrva a rhetorika három első részével (mert a nélkül sem az anyag elrendezését, sem a beszéd kidolgozását elképzelni nem lehet), hogy még a beszéd előadásában is igen nagy szerepet

7 tulajdonítok neki. És ezt annál bátrabban merem állítani, mert Partitiones oratoriæ művében ő is arra az eredményre jut, hogy a fönnebb említett ugyanazon öt részt különbözteti meg. Miután ugyanis kettős főfelosztást adott, t. i. a feltalálását és kidolgozását: a gondolatokat s az elrendezést a feltalálás, a szavakat és előadást a kidolgozás fogalma alá sorozta; s ötödiknek, mintegy a többinek valamennyivel közös őréül az emlékezőtehetséget tette meg. Ugyanő Orator című művében is öt részre osztja az ékesszólástant s ezen nézete még határozottabban kifejezésre
8 jut ezen későbbi műveiben.[45] Ugyancsak holmi feltűnési viszketegségnek tartom egyesek részéről, hogy az elrendezés után még külön említik a sorrendet, mintha bizony az elrendezés más valami volna, mint a gondolatoknak a lehető leghelyesebb sorrendben való elhelyezése. Dion[46] előadásaiban csak a feltalálás és elrendezés szerepelt, de mindegyik két irányban, t. i. a gondolatok és szavak tekintetében, úgy hogy a kidolgozás a feltaláláshoz, az előadás az elrendezéshez tartozik s mint ötödik rész csatlakozik ezekhez a betanulás; Theodorus követői rendszerint kétféle feltalálást, t. i. tartalmit és alakit, különböztetnek
9 meg s ezenkívül a többi három részt. Hermagoras az anyag megválogatását, felosztását, elrendezését s a mi a kidolgozáshoz tartozik, az oeconomia neve alá foglalja, de erre a görög szóra, mely eredetileg a háztartás vezetését jelenti s itt átvitt értelemben használja Hermagoras, megfelelő latin szavunk nincsen.

10 Azt is szóvá tehetjük, hogy a betanulást a részek felsorolásánál némelyek a feltaláláshoz, mások az elrendezéshez sorozták; szerintem a legmegfelelőbb számára a negyedik hely. Ugyanis nem csak azt kell emlékezetben tartanunk, a mit feltaláltunk, hogy aztán elrendezhessük, nemcsak azt, a mit elrendeztünk, hogy szavakba foglal-

hassuk, hanem azt is be kell tanulnunk, a mit már kidolgoztunk. Az emlékezőtehetség ugyanis a szónoki beszéd összes alkotó elemeinek összetartó kapcsa.

Olyanok is akadtak és pedig nem kevesen, kiknek vé- 11
leménye szerint ezek nem részei a rhetorikának, hanem a rhetornak teendői; ugyanis ennek feladata feltalálni, elrendezni, kidolgozni a beszédet és a többi. De ha elfogad- 12
juk ezt, akkor mi marad a rhetorikának? Mert bár a szónok hivatása jól szónokolni, mégis a rhetorika a jól szónoklás tudománya; vagy mint mások tartják, a művész feladata rábeszélni, de a rábeszélés tehetsége a művészet feladata. E szerint a szónok van ugyan hivatva a beszéd anyagát feltalálni, elrendezni, de a feltalálást és elrendezést úgy tekinthetjük, mint a rhetorika feladatát. Többen 13
arra nézve sem értettek egyet, vajjon ezek a rhetorikának részei-e vagy teendői, vagy mint Athenaeus tartja, alkotó elemei, melyeket a görög στοιχεῖα névvel jelöl. Azonban helyesen sem elemeknek nem nevezhetők, mert akkor csak bizonyos kezdetleges állapotot jelölnének, a mint hogy a vizet, vagy tüzet, vagy az ősanyagot, vagy az oszthatatlan anyagrészecskéket szokták a világ elemeinek nevezni; sem teendőknek vagy feladatoknak találóan nem nevezhetők, mert hisz nem más végzi vagy teljesíti azokat, hanem magok végeznek valami mást (mert nem tárgyai, hanem alanyai a tevékenységnek). Tehát igenis részei 14
a rhetorikának. Mivel ugyanis ezekből áll a rhetorika, az egész pedig részekből áll, szükségképen következik, hogy azok, a mikből az egész áll, annak részei. A kik a rhetorika teendői elnevezést használták, azokat szerintem az birta erre, hogy ne kelljen egy másik felosztásnál ugyanazt az elnevezést használniok, mert már a rhetorika részeinek elnevezését lefoglalták: a magasztaló, tanácskozó és törvénykezési beszéd-féle meg-

különböztetés számára. Pedig, ha ezeket részeknek veszszük, inkább a szónoki beszéd anyagának, mint a szónok-
15 lattannak részei. Ugyanis ezek mindegyike felöleli a rhetorikát egész terjedelmében; mert a szónoki beszéd bármelyik fajánál szükséges a feltalálás, elrendezés, kidolgozás, betanulás és élőszóval előadás. Ezért némelyek jobban szerették a rhetorika három *fajának* nevezni ez utóbbiakat, egészen helyesen pedig — s ezekhez csatlakozott Cicero is — a *tárgyak fajainak*.

IV. FEJEZET.

A szónoki beszéd tárgyának fajai.

1 De hogy három van-e vagy több, az vitás dolog. Annyi bizonyos, hogy az ókornak épen legnagyobb tekintélyű írói majdnem kivétel nélkül beérték ezzel a hármas felosztással és pedig Aristoteles után indulva, a ki csupán más elnevezéssel *népgyűlési* beszédet vesz
2 tanácskozó helyett. De már akkoriban is tettek enyhébb kifogást e felosztás ellen egyes görög írók is, Cicero is De oratore című művében,[47] napjainkban meg épen egészen kiforgatta azt sarkaiból korunknak legnagyobb tekintélye, úgy hogy azt kell hinnünk, hogy nem csak több, de úgyszólván megszámlálhatatlan fajtája van a szónoki be-
3 szédnek. Mert ha a dicsérő és gáncsoló beszédet harmadik fajtának veszszük: ugyan melyik fajtához tartozik majd beszédünk, mikor panaszkodunk, vigasztalunk, csitítunk, izgatunk, ijesztünk, bátorítunk, szabályokat írunk elő, homályos szavakat magyarázunk, elbeszélünk, kegyelemért esdeklünk, köszönetet mondunk, szerencsét kívánunk, pirongatunk, gyalázunk, lefestünk, utasítunk, jelentést teszünk, óhajunkat, véleményünket fejezzük ki és sok más egyebet

teszünk? Úgy, hogy nekem, mint a ki annak a régi nézet- 4
nek vagyok híve, mintegy elnézésért kell esedeznem s
kutatnom annak okát, miért szorították a régiek ezt a
széleskörű tárgyat oly szűk határok közé. A kik őket e
miatt hibáztatják, úgy gondolják, az lebegett szemeik előtt,
hogy az akkori szónokokat csak ilyen tárgyú beszédekkel
látták szerepelni; mert egyrészt épen dícsérő és gáncsoló 5
beszédeket írtak s halotti beszédeket (ἐπιταφίους) is szokás
volt tartani, másrészt legtöbb időt és fáradságot a tanács-
kozó és törvényszéki beszédek emésztették fel, úgy hogy
a szónoklattan-írók könyveikbe csak e leggyakrabban elő-
forduló beszédfajtákat vették fel, mintha rajtok kívül más
nem is léteznék. A kik pedig egy nézeten vannak velök, 6
háromféle hallgató közönséget különböztetnek meg: az
első azért jön el, mert szórakozni akar, a második jó
tanácsot akar nyerni, a harmadik valamely peres ügyben
ítélkezni. Ha minden oldalról meghányom-vetem a dolgot,
azt a felosztást sem tartom épen képtelenségnek, mely
szerint a szónok összes tevékenysége vagy a bíróságok
előtt érvényesül, vagy azokon kívül. A bíróságok előtt 7
tárgyalt ügyekről kézzelfoghatóan világos, mely csoportba
tartoznak; mindaz, a mi nem bíró elé tartozik, vagy az
elmúlt időre vonatkozik vagy a jövőre; az elmúlt dolgokat
vagy dícsérni vagy gáncsolni, a jövőről tanácskozni szok-
tunk. Mindaz továbbá, a mi beszéd tárgya lehet, szükség- 8
képen vagy bizonyos vagy kétséges. A mit bizonyosan
tudunk, kiki a saját gondolkozásmódjához képest vagy
helyesli, vagy rosszalja; az eldöntetlen dolgok közül né-
melyek a saját szabad választásunkra vannak hagyva s ezek
felett tanakodni szoktunk, némelyek pedig mások dönté-
sétől függnek, ezekért meg pereskedünk.

Anaximenes[48] két főcsoportot különböztet meg, t. i. 9
törvényszéki és népgyűlési beszédet, de ezek keretében hét

M. T. AKADÉMIA KÖNYV-TÁRA

fajtáját, t. i.: buzdító, lebeszélő, dícsérő, gáncsoló, vádoló, védő és nyomozó beszédet, melyet ő ἐξεταστικόν névvel jelöl; ezek közül a két első a tanácskozó, a következő kettő a magasztaló, a három utolsó a törvényszéki beszédek fajtájá-
10 hoz tartozik. Protagorast mellőzöm; ő csak kérdező, válaszoló, sürgető és könyörgő formáját ismeri a beszédnek, mely utolsót εὐχωλὴ névvel jelöli. Plato Sophistes című dialogusában a törvényszéki és népgyűlési beszédhez még harmadiknak a προσομιλητικὴ beszédet csatolja, melyet mi sermocinatrix (csevegő) névvel jelölhetnénk; eltér a forumi beszédmódtól, hasonlít a bizalmas beszélgetéshez, mely egészen olyan hangon szokott folyni, mint a vitatkozás.
11 Isocrates abban a meggyőződésben volt, hogy akármilyen a szónoki beszéd, van benne dícsérő és gáncsoló elem.

Én részemről legjobbnak tartom oda sorakozni, hol az írók nagy többsége áll, de a hová egyúttal a józan ész is
12 parancsolja. Tehát, mint mondottam, a szónoki beszédek első fajtája az, melyben dícséret vagy gáncsolás foglaltatik, de nevét a jobbik résztől nyerte, t. i. dícsérő vagy magasztaló beszéd; mások ugyanezt demonstrativum névvel jelölik, a mi annyit tesz, mint valakinek jeles tulajdonait kimutató vagy bebizonyító beszéd. Úgy tartják, hogy mindkét elnevezés a görögből származott,
13 mert ott ἐγκωμιαστικὸν vagy ἐπιδεικτικὸν a neve. Azonban nézetem szerint az ἐπιδεικτικὸν szónak nem annyira a kimutatás vagy bizonyítás itt a főjelentése, mint inkább a dicsekvés és nagyon különbözik az ἐγκωμιαστικὸν jelentésétől; mert bár a dícsérőfajta beszédet magába foglalja,
14 de nem szorítkozik csupán csak erre. Vagy merné-e valaki tagadni, hogy a panegyrikus beszédek[49] egyúttal ἐπιδεικτικὸς beszédek? Pedig ezek olyanformák, mintha rábeszélni akarnának és többnyire Görögország érdekeinek előmozdítása mellett szólnak. Úgy hogy, ha a szónoki

beszéd tárgyának három faját különböztetjük meg, ez a megkülönböztetés kiterjed nemcsak a bizonyos hivatalos ügyekben elmondott, hanem pusztán lelkesítésre szánt, ékességgel csillogó beszédekre is; hacsak fel nem teszszük, hogy a demonstrativum (kimutató, bizonyító) nem a görögből vette eredetét, hanem azt jelöli, hogy a dícséret vagy gáncsolás mutatja meg, ki milyen. A második faja a szónoki be- 15
szédnek a tanácskozó, a harmadik a törvénykezési. A szónoki beszéd többi fajtája mind e három valamelyikébe tartozik s nincs köztük egyetlenegy sem, a melyben valamit ne dícsérnénk vagy gáncsolnánk, javasolnánk vagy elleneznénk, valami mellett ne kardoskodnánk vagy megakadályozni ne törekednénk. Valamint abban is megegyezik valamennyi szónoki beszéd, hogy a hallgatóságot megnyerni iparkodik, elbeszél, tanít, hol nagyít, hol kicsinyít, hol az érzelmek fölkeltésével, hol meg lecsendesítésével hat a hallgatók kedélyére. Azoknak a felfogását sem he- 16
lyeslem, kik szerint a magasztaló beszéd csak azt nézi, mi erkölcsileg jó, a tanácskozó beszéd meg, hogy mi a hasznos, a törvénykezési beszéd pedig, hogy mi igazságos; mert ez a felosztás, bár igen rövid és határozott, de nem egészen helyes: ugyanis olyanformán van a dolog, hogy mindegyik kölcsönösen támogatja a másikat. Mert valamint a magasztaló beszédben nem lehet kihagyni a számításból az igazságosság és hasznosság szempontjait sem, úgy a tanácskozó beszédben is szerepel az erkölcsi jó és bírói tárgyalás is ritkán esik meg a nélkül, hogy legalább részben elő ne forduljon valami a fönnebb említettek közül.

V. FEJEZET.

Mik a szónoki beszéd alkotó elemei?

1 Mindaz, a mi a beszédet alkotja, vagy olyan, a mit kifejezünk, vagy olyan, a mivel kifejezünk, az a gondolat, ez a szó. Ahhoz, hogy valakiből szónok váljék, természeti adomány, elméleti képzés és gyakorlat szükséges; némelyek negyediknek ideveszik az utánzóképességet, de ezt mi az elméleti képzésbe foglal-
2 juk bele. Nemkülönben hármas a feladata is a szónoknak, t. i. tanítani, megindítani és gyönyörködtetni. Ez sokkal világosabb felosztás, mint azoké, kik a szónok egész munkáját a dolgok és érzések körébe osztják. Azonban e hármas feladatnak nem mindig jut tere ugyanegy szónoki tárgynál. Mert ezek némelyike olyan természetű, hogy teljesen kizárja az érzelmeket, melyek, ámbár igen nagy hatást tesznek, a hol erőre jutnak, mégis nem min-
3 denütt van szerepök. A legkiválóbb szerzők tanítása szerint némely dolgok a szónoki beszédben bizonyításra szorulnak, mások ismét nem s magam is ezen véleményen vagyok. Mások pedig, mint pl. Celsus, úgy vélekednek, hogy a szónok csakis vitás kérdésről beszélhet, de e felfogással valamint az írók legnagyobb része, úgy a felosztás is ellenkezik; hacsak ki nem mondjuk, hogy nem feladata a szónoknak dicsérni olyasmit, a mi a közfelfogás szerint tisztességes dolog vagy ostorozni olyasmit, a mi elismert ocsmányság.

4 Azt azonban kivétel nélkül elismerik, hogy a beszéd alapját tevő kérdés vagy írásba van foglalva vagy nincsen; az írásba foglalt a tételes törvény, az írásba nem foglalt a tényállás. Hermagoras és követői az előbbit «legale» (törvényeken alapuló), az utóbbit «rationale»

(észokokból kiinduló) genus-nak nevezik, ugyanaz, mint a görögben a νομικὸν és λογικόν. Egészen egyértelmű ezzel azok felfogása, a kik szerint minden tárgyalás alapját vagy tények vagy szavak teszik. 5

Arra nézve szintén egyezők a vélemények, hogy a beszéd tárgya vagy határozatlan vagy határozott. Határozatlan akkor, ha a személyektől, idő-, hely- és egyéb körülményektől elvonatkozva, mellette is, meg ellene is lehet beszélni s ezt a görög θέσις-nek nevezi, Cicero propositum-nak, némelyek általános emberi kérdések-nek, mások bölcseleti kérdéseknek, Athenaeus szerint magának a beszéd tárgyának egy része. Cicero az effajta tárgyak közt még egy más 6 szempontból, t. i. tudás és cselekvés szempontjából is különbséget tesz, így pl. a tudás körébe vág ez a kérdés: «Vajjon a gondviselés kormányozza-e a világot?» a cselekvés körébe: «Tanácsos-e a politikába avatkozni?» Az előbbinél ismét három kérdés lehetséges, «létezik-e az a dolog, mi az, milyen az;» mert ez mind kérdés tárgya lehet; az utóbbinál csak kettő, t. i. «hogyan érhetjük el a kérdéses dolgot, hogyan forgolódjunk a körül.» Határozott 7 a tárgy akkor, ha dolgok, személyek, idő- s egyéb körülmények szerepelnek benne; a görögben ὑπόθεσις, nálunk «causa» a neve (jogi eset). Itt az egész kérdés dolgok és személyek körül forog. A határozatlan tárgy mindig 8 terjedelmesebb, mert a határozott tárgyak is amabból alakulnak. Hogy világosabb legyen a dolog, ime egy példa: «Nősüljön-e az ember», határozatlan kérdés, «Nősüljön-e Cato?» határozott kérdés, úgy hogy ebből már javasoló beszédet lehetne csinálni. De még az olyan kérdést is, melyben külön személyek nem szerepelnek, vonatkoztatni lehet valamire. Mert pl. egyszerű kérdés: «tanácsos-e a politikába avatkozni?» de már valamihez viszonyított:

«tanácsos-e zsarnoki uralom idején politikailag szerepelni?»
9 De itt is mintegy elrejtve ott lappang a személy, mert a zsarnok személye kétfelé osztja a kérdést s mintegy alattomban benne rejlik az idői és milyenségi körülmény; de azért még az ilyen kérdés nem mondható tulajdonképeni jogi esetnek. Azon kérdéseket, melyeket én határozatlanoknak nevezek, *általánosaknak* is szokták hívni; ha ez az elnevezés helyes, a határozott kérdéseket *különöseknek* lehet nevezni. Minden különös kérdésben benne van
10 mindig egy általános, mert ez megelőzi amazt. Sőt még talán a jogi esetekben is mindaz, a mi a tett minősítésére szolgál, általános jellegű. «Milo megölte Clodiust, jogosan ölte meg, mert élete ellen tört;» nemde itt az a kérdés, «van-e általában jogunk megölni azt, ki életünk ellen tör?» Hát a következtetéseknél nem szerepelnek-e ilyenféle általános kérdések, «nem gyűlöletből vagy indulatosságában követte-e el a bűntényt? elfogadható-e a kínzással kicsikart tanuvallomás? tanuk vagy bizonyítékok érdemelnek-e nagyobb hitelt?» Azt meg ugyan mindenki tudja, hogy a fogalommeghatározás minden tekintetben csak
11 általánosságra törekszik. Némelyek szerint az olyan kérdéseket is általánosaknak (θέσεις) lehet néha nevezni, a melyekben személyek szerepelnek s valamely jogi esettel kapcsolatosak, csak a kérdés formája természetesen más ilyenkor, így pl. jogi eset, mikor Orestes ellen vádat emelnek: általános jogi kérdés (thesis): «szabályszerű volt-e Orestes fölmentése»; ilyen természetű kérdés ez is: «vajjon Cato törvény szerint cselekedett-e, mikor a maga feleségét, Marciát átengedte Hortensiusnak?» [50] Ezek szerint az általános kérdés csak abban különbözik a jogi esettől, hogy amaz elméleti, ez pedig gyakorlati vizsgálódásnak képezi alapját; amott az igazság kiderítése a czélja az eszmecserének, itt pedig tényleges ügyben folyik a tárgyalás.

Ámbár azt tartják némelyek, hogy a szónokra nézve 12
feleslegesek az ilyen általános jellegű fejtegetések, mert
ugyan mennyi hasznát veszi, ha tudja, hogy meg kell
nősülni vagy az állam kormányzásában részt kell venni,
ha ebben akár kora, akár betegsége akadályozza? De nem
lehet ám minden effajta kérdést ilyformán kiküszöbölni,
így pl. e kérdéseket sem, «legfőbb jó-e az erény, a gond-
viselés kormányozza-e a világot?» Sőt még az olyan kér- 13
déseknél is, melyek határozott személyre vonatkoznak,
bár nem elég általánosságban vizsgálni a dolgot, de ha
ezt elmulasztjuk, nem tudunk leszállani az egyeshez. Mert
hogyan tudjon dönteni Cato a felett, «megnősüljön-e», ha
előbb nem jön tisztába azzal, hogy az embernek általában
nősülnie kell? Aztán hogyan kérdezheti, «elvegye-e fele-
ségül Marciát», ha előbb meg nem állapodik arra nézve,
hogy Catónak meg kell nősülnie? Maradtak fenn azonban 14
Hermagoras neve alatt egyes művek, melyek ezt a néze-
tet[51] megerősíteni látszanak, akár a címök nem hiteles
e műveknek, akár valami más Hermagorastól erednek.
Mert nem is képzelhető, hogy ugyanazon Hermagoras
művei lennének, a ki csodálatos sokat írt e tárgyról és
pedig oly értelemben, mint Cicerónak első rhetorikai mű-
véből[52] is világosan kitűnik, hogy a rhetorika anyagát
általános kérdésekre és adott jogi esetekre osztotta. Cicero
ezt helyteleníti s azt állítja, hogy az általános kérdések
nem tartoznak a szónokhoz s az effajta vizsgálódásokat
teljesen a philosophusok körébe utalja. De ő maga föl- 15
mentett engem a kényes feladat alól, hogy neki e kérdés-
ben megfeleljek, mert nemcsak hogy maga helyteleníti e
művét, hanem az Orator, De oratore és Topica című
műveiben[53] egyenesen előírja, hogy a vitás kérdésekből
lehetőleg ki kell zárni a határozott személyeket és idői
körülményeket: «mivel terjedelmesebben lehet szólni a

nemről mint a fajról s a mi be van bizonyítva az egészről, annak szükségképen állania kell a részekre nézve is.»
16 A mi pedig az ügyállást illeti, az összes effajta tárgyaknál ugyanolyan, mint a jogi eseteknél. Hozzáteszik még, hogy a kérdések némelyike tisztán magára a tárgyra vonatkozik, némelyik vonatkozásban van valamivel: az előbbi eset áll e kérdésnél, «megnősüljön-e az ember?» az utóbbi ennél, «nősüljön-e az öreg ember?» Ugyancsak önálló kérdés: «bátor ember-e valaki?» Viszonyított: «bátrabb-e mint más valaki?» és így tovább.
17 A jogi esetet Apollodorus, hogy saját tanítványának, Valgiusnak[54] szavait használjam, így határozza meg: «a jogi eset olyan ügy, melynek minden része vizsgálásra, nyomozásra vár;» vagy: «a jogi eset olyan ügy, melynek alapja, lényege valamely vitás kérdés eldöntése.» Magát az ügyet (negotium) pedig így határozza meg: «Valamely ügy a személyeknek, helynek, időnek, okoknak, módoknak, véletlennek, tetteknek, eszközöknek, beszédeknek, írott és írásba nem foglalt bizonyítékoknak összefoglalása.»
18 Itt most causa alatt azt kell értenünk, a mit a görög ὑπόθεσις-nek nevez, negotium alatt meg a görög περίστασις-t. Sokan a negotiumnak azt a meghatározását, melyet Apollodorus adott, a causa-ra is alkalmazták, Isocrates szerint pedig «jogi esetet képez bármely határozott polgári ügynek vizsgálat útján való kiderítése vagy valamely vitás ügy is kapcsolatban határozott személyekkel»; Cicero[55] meghatározása így hangzik: «a jogi esetet bizonyos személyek, helyi és időri körülmények, tények és ügyek alkotják és pedig vagy ezek mind együttvéve vagy legalább nagyobb részben».

VI. FEJEZET.

Az ügyállás vagy főtétel.

Minthogy tehát minden jogi esetnek valamely ügyállás 1
szolgál alapjául, mielőtt fejtegetni kezdeném, hogyan kell
a jogi eseteket mindegyik faját tárgyalni: úgy gondolom,
előbb azt kell vizsgálat tárgyává tennem, a mi valameny-
nyiben közös, mi az ügyállás, mi szabja meg azt,
hány fajtája van és melyek azok. Ámbár egyesek úgy vé-
lekedtek, hogy ez csak törvénykezési beszédeknél jön szá-
mításba, de hogy mennyire tájékozatlanok ezek, magából
a dologból ki fog tűnni, ha majd a beszédek mindhárom
fajáról szóltam. A mit mi status-nak (ügyállás) neve- 2
zünk, azt némelyek constitutió-nak (megállapítás),[56]
mások quaestió-nak (az ügy vizsgálata), ismét mások a
quaestio eredményének, Theodorus caput-nak
(főkérdés azaz κεφάλαιον γενικώτατον-nak) nevezi, a mely
körül az egész kérdés forog. Ez a sokféle elneve-
zés mind egyet jelent; a tanulókra nézve pedig teljesen
mindegy, hogy ezt vagy azt milyen névvel jelöljük, csak magá-
val a dologgal legyenek tisztában. Az ügyállást a görög 3
στάσις-nak nevezi; ezt az elnevezést némelyek szerint* Her-
magoras használta először, mások szerint vagy Naucrates,
Isocrates tanítványa, vagy a clazomenæ-i Zopyrus;[57] ámbár
úgy látszik, hogy Aeschines is használta e szót Ctesiphon
ellen tartott beszédében, mikor arra kéri a bírákat, ne en-
gedjék Demosthenest szerte kalandozni, hanem szorítsák
rá, hogy magáról az ügyállásról beszéljen. Ez az elneve- 4
zés állítólag vagy onnan ered, hogy e körül forog a peres
ügyben az első mérkőzés,[58] vagy mivel ebben áll az ügy lé-
nyege. Tehát a neve innen van; most nézzük, micsoda? Né-
melyek szerint az ügyállás a két peres ügynek első

ütközőpontja; ezek helyesen gondolták, de nem elég
5 világosan fejezték ki a dolgot. Mert az ügyállás nem az első ütközőpont, mint pl. «te tetted, nem tettem»; hanem az, a mi ebből az első ütközőpontból keletkezik, az a jogi kérdés minősége: «tetted, nem tettem, ő-e a tettes?» «ezt tetted, nem ezt tettem, mi az a mit tett?» Mivel világos ebből, hogy az előbbit következtetés, az utóbbit meghatározás útján kell megállapítani és ez képezi egyiknek is másiknak is alapját: az egész ügyállás következtetésen vagy
6 meghatározáson alapuló vizsgálódás lesz. Mert pl. ha valaki azt mondaná: «a hang két testnek egymáshoz való ütközése» azt hiszem, tévedne, mert a hang nem maga az ütközés, hanem az ütközés folytán keletkezik. De ez még nem volna oly nagy baj; mert akár így, akár úgy mondjuk, azért megértik. Abból azonban helytelen értelmezés folytán óriási tévedés származik, ha valaki azt hiszi, mivel első ütközésről hallott, hogy az ügyállást is mindig az első vitás kérdés (quæstio) szabja meg, pedig ez igen
7 nagy hiba volna. Mert bár minden vitás kérdésnek valami ügyállás az alapja, hisz e körül forog a vád és védelem; de némely vitás kérdés a jogi esetnek magvát, lényegét teszi, s erről kell szólnia a hozandó ítéletnek is, más kérdések azonban csak külső kapcsolatban vannak az ügynek lényegével, de azért annak eldöntésére némi befolyással vannak, akárcsak holmi segítőcsapatok; ezért mondják, hogy némely peres ügyben egynél több vitás kérdés is szerepel.
8 Ezek közül pedig rendszerint az szokott első helyen állani, a melyik legkevésbbé fontos. Mert arra is gyakran van eset, hogy azt, a mitől magunk sem várunk valami nagy hatást, mikor már felhasználtuk, elejtjük; némelykor csupán csak azért, mert kedvünk tartja, mintegy lemondva róla, máskor meg beérve azzal, hogy átmenetül
9 használjuk hathatósabb érvekhez. Az egyszerű jogi esetnek

pedig, ha több oldalról szól is mellette a védelem, csak egy olyan pontja lehet, melyről ítéletet mondanak s ez szabja meg a jogi eset ügyállását; s épen ez az, a mire a szónok is leginkább törekszik, a mit a bíró is legjobban megszívlelendőnek tart; ez ugyanis az egész ügynek sarkpontja. Egyébként a vitás kérdéseknek különböző ügyállásai lehetnek. Hogy ezt egész röviden példával igazoljuk: Mikor a vádlott azt mondja: «még ha tettem is, helyesen 10
tettem, az ügyállást a cselekvés milyenségére alapítja; mikor hozzáteszi; «de nem tettem», hozzávetőleges bizonyításra tereli a dolgot. De mindig erősebb a vádlott helyzete, ha azt mondhatja, hogy nem tette s azért véleményem szerint az szabja meg az ügyállást, a mit akkor mondanék, ha csak egyféleképen volna szabad nyilatkoznom. Tehát helyesen nevezték az ügyállást nem a vitás 11
kérdések, hanem a peres ügy első ütközőpontjának. Mert Cicero is Rabirius Postumus mellettt tartott beszédének első felében annak kimutatásán fáradozik, hogy az a vád római lovag ellen nem jogos;[59] a második részben azt bizonyítja, hogy védettje semmiféle pénzt sem szerzett magának. Az ügyállás szerintem mégis az lesz, a minek nagyobb súlya van.[60] Milo bűnperében sem fogom mondani, 12
hogy a beszéd perdöntő részét azon előzetes vitás kérdések teszik, melyek bevezetés helyett*[61] állanak, hanem az a pont, mikor a szónok minden erejét összeszedve azt bizonyítja, hogy Clodius tört Milo élete ellen, azért joggal ölték meg. És a szónoknak, ha mindjárt több dolgot akar is felhozni az ügy védelmére, arra az egyre kell, jobban, mint bármi másra, szegeznie figyelmét, hogy mit akar legélesebb világításban a bíró szemei elé állítani. Ezt azonban, bár eszében legelső helyen kell állania, nem szükséges első helyen tárgyalnia is.

Mi határozza meg az ügyállást?

13 Mások szerint az ügyállást az ellenfélnek első ellenvetése szabja meg. Ezt a felfogást Cicero így fejezi ki: a mire a másik fél a bíróság előtt mintegy védelmi állásában elsősorban helyezkedik. Ebből ismét az az újabb kérdés támad, vajjon mindig az határozza-e meg az ügyállást, a ki a vádra felel. E felfogással erősen szembeszáll Cornelius Celsus, a ki azt állítja, hogy az ügyállást nem a védelemtől veszszük, hanem attól, kinek állítását bizonyítania kell; így pl. ha a vádlott tagadja, hogy valakit meggyilkolt, akkor az ügyállás a vádlótól indul ki, mert neki kell bizonyítania; ha a vádlott azt feleli, hogy jogosan ölte meg azt az embert, akkor a bizonyítás kötelessége áthárulván a vádlottra, ő szabja meg az ügyállást is
14 és ő veszi át a vádló szerepét. Ezt részemről nem írom alá; mert közelebb jár az igazsághoz az, a mit ez ellen fel szoktak hozni, hogy nincs is per, ha az ellenfél semmit sem felel a vádra, azért az ügyállást az szabja meg,
15 a ki a vádra felel. Véleményem szerint azonban változhatik a helyzet s mindig a jogi esetnek körülményei szabják meg azt, mert néha látszólag maga a főtétel fejezi ki az ügyállást, mint pl. a következtetésen alapuló peres ügyekben; mert a következtetést inkább a vádló alkalmazza (ez vitt rá némelyeket arra, hogy ugyanezt az ügyállást, ha a vádlottól indul ki, tagadáson alapulónak nevezték); úgyszintén a syllogismusnál is az egész okoskodás a
16 vádlótól indul ki. De mivel úgy látszik, ezeket is az ellenfél tagadása kényszeríti ez ügyállások felvételére, (mert, ha azt mondja «nem tettem», ellenfelét hozzávetőleges bizonyításra kényszeríti; ha pedig azt mondja «nem tudsz törvényt ellenem», akkor meg okoskodásra) megengedhetjük hogy az ügyállást a védelem miként je szabja meg. Vég

eredményben azonban mégis oda jutunk, hogy néha a
vádló, néha meg a védő határozza meg az ügyállást. Mert 17
tegyük fel, hogy a felperes ezt a vádat emeli «megöltél
egy embert», ha a vádlott tagad, az ügyállást az szabja
meg, a ki tagad. Hát aztán ha beismeri, de azt állítja,
hogy jogosan ölte meg, mint házasságtörőt? hisz világos
törvény van, mely jogot ád erre. Ha a vádló erre mitsem
felel, be van fejezve a per. Azt mondja tovább «nem volt
házasságtörő»; tehát ettől kezdve a vádló veszi át a védő
szerepét, ő szabja meg az ügyállást. Így hát az ügyállás a
védelem első ellenvetéséből alakul ki, de nem a vádlott,
hanem a vádló részéről. Sőt ugyanegy jogi kérdésben 18
ugyanaz majd vádlóként, majd védőként szerepelhet: «a
ki mint színész fellépett, nem ülhet a tizennégy első sor-
ban;[62] egy valaki, a ki császári kertekben a prætor előtt
próbákon szerepelt, de előadáson nem lépett fel, odaült a
tizennégy sorba». Természetesen a vád ellene így szól: «fel-
léptél mint színész»; az ellenvetés reá «nem léptem fel 19
mint színész»; kérdés: «mit értünk azalatt, hogy fellépett
mint színész»? Ha a lex theatralis alapján emelnek ellene
vádat, akkor a vádlottnak kell magát védenie; ha azonban
a nézőtérről erővel kiutasították, úgy hogy ő emel vádat
személyes szabadság megsértése címén, akkor a vádlónak
kell magát védenie. Azonban mégis az előforduló esetek 20
nagyobb részében úgy áll a dolog, a mint a legtöbb
ró meghatározása szól.[63] Mindeme kérdések elől kitértek
azok, a kik egyszerűen azt mondták, az ügyállás az,
a mi a vádból és védelemből kiviláglik, mint pl. «te tet-
ted», «nem tettem» vagy «jogosan tettem». De vizsgáljuk 21
meg, vajjon ez-e az ügyállás maga, vagy csak belőle ala-
kul ki. Hermagoras szerint az ügyállás az, a miből a szó-
banforgó kérdést megértjük s a minek bizonyítására ille-
tőleg megdöntésére a két fél összes erőit harczba viszi. Az

én nézetem mindig ez volt: Minthogy valamely jogi esetben igen sokszor több jogi kérdés szerepel s ezek mindegyikének külön ügyállás szolgál alapul, a jogi eset ügyállását abban kell keresnünk, a mi az egészben legfontosabb s a min a dolog elsősorban fordul meg. Ha valakinek jobban tetszik ezt *főkérdésnek*, a dolog *velejének* nevezni, semmi kifogásom sincs ellene, valamint az ellen sincs, ha még más valamely elnevezést talál ki ugyanerre a fogalomra, csak ugyanazt értse alatta, bár tudom, hogy egész kötetekre menne, a mit sokan e vitás dologról ír-
22 tak; nekem legjobban teszik ez az elnevezés: ügyállás. De ha már a többi összes kérdésekben is igen nagy nézeteltérés van az írók között, ebben meg épen úgy látszik, mintha arra törekedtek volna, hogy valamiképen ugyanazt ne mondják; oly kevéssé értenek egyet az ügyállás számát, elnevezéseit, általános és különös fajait illetőleg.

23 Először is Aristoteles tíz alapfogalmat (κατηγορία) állapított meg, mint a melyek körül szerinte minden kérdés forog. Ezek: az οὐσία, melyet Plautus *essentia* szóval jelöl[64] s nincs is más neve a latinban; ez hát arra a kérdésre felel: «létezik-e valami?» Továbbá a *milyenség* (vagy *minőség*), ennek jelentését felesleges magyaráznom. A *menynyiség*, melyet a későbbi philosophusok mekkora és hány kérdések szerint kétfelé osztottak. A *viszonyítás* valamihez, melyből a translatio és comparatio származa-
24 zik.[65] Ezután a *hol?* és *mikor?* majd a *cselekvés szenvedés*, valahogyan *levés*, például, hogy az ember fel van fegyverkezve vagy öltözve. Végül *valamilyen testi-lelki állapotban lenni*, κεῖσθαι, mint például melegem van, állok, haragszom. Mindezek közül azonban csak az első négy tartozik szerintem az ügyállás fa-
25 jaihoz, a többi a bizonyítás egynémely forrásaihoz. Másokilencz alapfogalmat vettek fel, ezek: a *személy*, mely

nek lelki-testi állapotait s külső körülményeit vizsgáljuk; mindez nézetem szerint a hozzávetés és minőség anyagához tartozik. Az idő, melyet a görög χρόνος-nak nevez; ebből indul ki, pl. az a kérdés «vajjon az, kit anyja az adósok börtönében szült, született rabszolga-e?» A hely, melyből ilyenforma vitás kérdések támadhatnak «vajjon jogos dolog volt-e a zsarnokot a templomban megölni?» «Vajjon kitöltötte-e számkivetési idejét az, ki otthon lappangott?» Aztán az időnek egy másik faja, melyet a görög 26
καιρός-nak nevez; ez pedig szerintök nem más, mint az előbb említett időnek valamely meghatározott szaka, pl. nyár vagy tél; ebből a szempontból kell nézni azt a bizonyos embert, ki dögvész idején dőzsölt. A tett azaz πρᾶξις, erre vonatkoznak az ilyenfajta kérdések: tudva követte-el vagy tudtán kívül? kényszerűségből vagy véletlenségből? s más ilyenek. A szám, mely a mennyiség fogalma alá tartozik, pl. Thrasybulust harminczszoros jutalom illeti-e meg azért, hogy ennyi zsarnokot buktatott meg? Az ok, 27
mely a legtöbb peres ügyben szerepel, valahányszor a tényt magát nem tagadjuk, hanem azon az alapon, hogy jogosan tettük, a mit tettünk, védelmére kelünk. A τρόπος, azaz a mód, a mikor azt állítják, hogy a szóban forgó dolgot nem úgy tettük, mint a hogy szabad lett volna; ilyen pl. hogy a házasságtörőt megkorbácsolták-e vagy halálra éheztették. A tettre kínálkozó alkalom; ez oly világos, hogy sem magyarázni, sem példával megvilágitani nem szükséges; különben ἀφορμαὶ ἔργων néven szerepel a görögben. Ezek szerint is az összes vitás kérdések 28
e kilencz pont körül forognak. Némelyek kettőt elhagynak belőlük, t. i. a számot és a kedvező alkalmat, annak helyébe pedig, a mit tettnek neveztünk a tényeket, πράγματα teszik. Mindezt csupán csak érintem, hogy ne gondolja valaki, mintha kikerülte volna figyelmemet. Különben azt

hiszem, hogy ezek az alapfogalmak sem az ügyállást nem fejezik ki elég világosan, sem a bizonyítékok összes forrásait ki nem merítik, miről meggyőződhetnek mindazok, kik figyelmesen olvassák, a mit majd e két dologról előadok. Sokkal terjedelmesebb lesz ugyanis az az anyag, mint a a mit ezen alapfogalmak foglalnak magokban.

29 Több írónál olvastam, hogy némelyek felfogása szerint egyféle ügyállás van, az t. i., mely hozzávetésen alapul. De hogy kiknek a véleménye ez, sem azon írók nem mondják meg, sem másutt nem tudtam nyomára jönni. Úgy látszik azonban, azt az elvet követték, hogy minden dologra annak jeleiből lehet következtetni. De ilyenformán azt is meg lehetne tenni, hogy csak a minőséget veszszük ügyállásnak, mert nincs a világon olyan dolog, melynek minőségét ne lehetne vizsgálódás tárgyává tenni. De
30 mindkét esetben igen nagy fogalomzavar keletkeznék. Mert az már mindegy, ha valaki csak egyféle ügyállást különböztet meg, vagy egyet sem, ha ugyis minden jogi eset egyforma természetű. A hozzávetőleges következtetés (coniectura) a hozzávetés fogalmától vette nevét, a mi nem egyéb mint az észnek az igazság kifejtésére irányított tevékenysége, a miért az álmok és előjelek magyarázóit is álomfejtőknek (coniectores) hívják. Azonban az ügyállás e faját, mint látni fogjuk, különféleképen nevezték.

Hányféle ügyállás van és melyek azok?

31 Voltak, a kik kétféle ügyállást különböztettek meg: Archedemus[66] a hozzávetésen és meghatározáson alapulót a qualitas kizárásával, mert szerinte, ha a qualitas-t keressük, úgyis meghatározással kell felelnünk ilyenféle kérdésekre: mit értünk méltánytalanság, mit igazságtalanság, mit engedetlenség alatt? ezt ő az azonosság és

különbség kérdésének nevezi.[67] Ettől eltérő volt azok 32
felfogása, kik szintén kétféle ügyállást vettek fel, de szerintök az egyik tagadáson, a másik jogi ítéleten alapuló. A tagadáson alapuló az, melyet mi coniecturalis-nak, hozzávetésen alapulónak nevezünk; ezt a benne előforduló tagadó szerepről nevezték el és pedig némelyek egész terjedelmében, mások azonban csak egy részét illetőleg, mert úgy gondolkoztak, hogy a bizonyítás a vádló dolga, a tagadás pedig a vádlotté. A jogi ítéleten alapuló ügyállás neve a görögben δικαιολογικός. 33
De valamint Archedemus mellőze a qualitas-t, úgy ezek a meghatározást rekesztették ki. Szerintök ugyanis ez benfoglaltatik a jogi ítéleten alapuló ügyállásban, a hol azt keresik, vajjon a vád tárgyát képező cselekedetet igazság szerint szentségtörésnek kell-e minősíteni vagy egyszerű lopásnak vagy egy őrült tettének. Ez volt Pamphilus[68] nézete 34
is, de ő a qualitas-nak több faját különböztette meg; utána a legtöbben csak más elnevést használtak s azt mondták, minden dolog vagy olyan, hogy nem vagyunk tisztában vele, vagy tisztában vagyunk vele; mert tény az s nem is lehet másként, vagy bizonyos az, hogy valami történt, vagy nem; ha nem bizonyos, akkor a következtetés, hozzávetés érvényesül, ha pedig bizonyos, akkor az ügyállás többi fajai. Mert ezzel egyértelmű Apollo- 35
dorus állítása, a ki szerint a kérdés vagy rajtunk kívül eső dolgok körül forog, ezekhez fűződik a következtetés, vagy pedig saját véleményeinkből indul ki; amazt πραγματικὸν (tényálláson alapuló), emezt περὶ ἐννοίας (egyéni véleményen nyugvó) névvel jelöli; ugyanezt fejezi ki az ἀπρόληπτον és προληπτικὸν, azaz a kétséges és a mit bizonyosra veszünk, ez utóbbival szoktuk kifejezni azt, a mivel tisztában vagyunk. Ugyanígy 36
vélekedik Theodorus is; szerinte is a körül forog a kérdés,

létezik-e valami s ha létezik, mik a járulékai, azaz περὶ οὐσίας καὶ συμβεβηκότων. Mindezek közül az előbbi fajta dolgoknál a következtetés szerepel, az utóbbiaknál a ügyállás többi nemei. Azonban Apollodorus szerint ilyen csak kettő van, t. i. a qualitas és az elnevezés azaz a meghatározás; Theodorus szerint e négy: micsoda,
37 milyen, mily nagy, mire vonatkozik. Sokan az azonosság és különbség kérdését majd a qualitas-szal, majd a meghatározással veszik egynek. Posidonius[69] az egész anyagot két részre osztja, t. i. szavakra és dolgokra. A szavakban szerinte azt keressük, jelentenek-e valamit, mit, mennyit, hogyan? A dolgoknál arra következtetünk, a mit ő κατ' αἴσθησιν (mi a tény?) nevez, szerepel továbbá a qualitás, meghatározás, melyet κατ' ἔννοιαν (mi a szándéka valakinek?) névvel jelöl, végül a viszony. Ide számítható az a felosztás is, hogy némely dolgok írásba vannak foglalva, mások nincsenek.
38 Celsus Cornelius maga is két főfaját különböztette meg az ügyállásnak, létezik-e a kérdéses dolog és milyen? Az előbbi alá foglalta a meghatározást, mert épúgy feltéteszik a kérdést, nem követett-e el szentségtörést, azzal szemben, a ki tagadja, hogy bármit is elvitt a templomból, mint azzal szemben, a ki beismeri, hogy valamely magánember pénzét lopta el onnan. A qualitas vagy tényeken vagy írott dolgokon nyugszik. Az írott dolgokhoz tartozik szerinte a törvényre vonatkozó négy kérdés, kivéve a translatió-t; a mennyiség és szándék kérdését a követ-
39 keztetés körébe vonta. Még másféleképen is lehet az ügyállást kétfelé osztani; ezen elmélet szerint vagy a dolog lényege vagy annak milyensége körül forog a kérdés; maga a milyenség ismét vagy általános érvényű elvont, vagy ebből folyó különös kérdésekre vonat-
40 kozik. A dolog lényegét következtetés állapítja meg. Ma-

gára a dologra nézve a kérdést olyképen tárgyaljuk, megtörtént-e, vagy most történik, vagy történni fog, néha a szándék is szóba kerül; s ez helyesebb felfogás, mint azoké, kik ezt a tett ügyállásának nevezték, mintha csak elmúlt dolog és megtörtént tény lehetne tárgya a vizsgálódásnak. A milyenségnek általános érvényű kérdésekre vonatkozó 41
része a bíróság előtt ritkán kerül szóba, mint pl. az ilyen kérdés, az-e az erkölcsi jó, a mi a nagytömeg tetszését megnyeri;[70] a különös kérdések közül némelyik általán használt elnevezésre vonatkozik, mint pl. szentségtörő-e az, ki magánember pénzét lopta el a templomból; vagy már elnevezett dologra, mikor nemcsak maga a tény bizonyos, hanem annak erkölcsi minősítése is kétségen felül áll. Ide tartozik minden kérdés, mely az erkölcsi jó, igazságos, hasznos körébe vág. Ebben a kettőben, úgy mondják, a 42
többi ügyállás is benfoglaltatik, mert egyrészt a quantitas majd hozzávetőleges következtetés tárgyát teszi, mint pl. «nagyobb-e a nap a földnél», majd a qualitas-szal áll kapcsolatban, mint pl. ebben «mily nagy büntetést vagy mekkora jutalmat érdemel valaki», másrészt a translatio is a qualitas-on alapul, a meghatározás pedig a translatio részét teszi;[71] sőt a törvényütközés és az észtani következ- 43
tetés, azaz syllogismus ügyállása s többnyire az írott törvény és szándék ügyállása is a méltányosság elvén nyugosznak, nem számítva azt, hogy ez utolsó helyen említett harmadik legalis status néha ilyenféle következtetésnek is helyt ád «micsoda szándék vezette a törvényhozót»; hogy pedig forog-e fenn kétértelműség, azt mindig hozzávetéssel kell megállapítani, mert ha egészen világos, hogy a törvény szavai kétfélekép érthetők, akkor csak a törvényhozó szándékát kell fürkésznünk.

Igen sokan az ügyállásnak három főfaját különböztetik 44
meg; Cicero is ennyit vesz fel Orator-ában[72] s szerinte

ezekben benfoglaltatik mindaz, a mi vitatkozás vagy perlekedés tárgya lehet: létezik-e valami? mi az? milyen az? Ezek a kérdések oly világosak, hogy felesleges
45 többet mondani rólok. Ugyanez Patrocles nézete is. M. Antonius is hármat különböztet meg e szavakkal: «csak kevés dologból épül fel minden szónoki beszéd: megtörtént, nem történt meg; jogos, jogtalan, jó, rossz.» De mivel az alatt, a mire azt szoktuk mondani, hogy joggal cselekedtük, nem csupán azt értjük, hogy a törvény betűje szerint, hanem hogy egyuttal igazságosan is cselekedtük, Antonius követői élesebben akarták ez ügyállásokat megkülönböztetni. Ők tehát a következő elnevezéseket használták: hozzávetőleges, törvényen és jogi ítéleten alapuló. Verginius[73] is ezeket fogadja el. Ezeknek aztán több
46 faját különböztették meg olyképen, hogy a legalis ügyállás alá sorozták a meghatározást s az írott forrásból eredő többi ügyállást; a törvényütközést, melyet ἀντινομία-nak neveznek; és a törvény betűje és a törvényhozó véleménye vagy szándéka statusát, azaz κατὰ ῥητὸν καὶ διάνοιαν; a μετάληψις-t, melyet mi többféleképen translativa (átviteli), transumptiva (áttételi), transpositiva (elutasító) néven nevezünk; a συλλογισμὸς-t, mely alatt mi következtető vagy okoskodó eljárást értünk; a kétértelműség esetét, melynek a görögben ἀμφιβολία a neve; felsoroltam mindezeket, mert igen sokan ügyállásoknak nevezik, holott némelyek szerint inkább csak a törvényre vonatkozó kérdések.

47 Athenæus négyféle ügyállást különböztetett meg; ezek a προτρεπτικὴ στάσις vagy παρορμητικὴ azaz a buzdító ügyállás, mely a tanácskozó beszédben szokott szerepelni; a συντελικὴ; hogy ez hozzávetőleges következtetést akar jelenteni, kitűnik majd, de nem annyira a nevéből, mint inkább a következőkből;[74] a ὑπαλλακτικὴ, mely nem más,

mint a meghatározás; ez ugyanis ugyanazt fejezi ki más szóval; a jogi ítéleten alapuló, melyet ugyanazon görög szóval nevez el, mint a többbiek. Mert, mint említettem, igen nagy a változatosság az elnevezésekben. Némelyek a ὑπαλλακτικὴ στάσις-t egynek veszik a translatió-val az után indulva, hogy mindkét elnevezésben a változás fogalma rejlik. Mások ugyanennyi statust különböztetnek meg, de másokat, létezik-e valamely dolog? mi az? milyen? mekkora? így pl. Cæcilius és Theon.[75] Aristoteles rhetorikájában e kérdéseket tartja szükségeseknek: létezik-e, milyen, mekkora és hány? Egy helyen azonban a meghatározást is érinti lényegében, mikor azt mondja, hogy néha ilyenformán védekezünk: «elvittem, de nem elloptam, megvertem, de nem követtem el vele szemben jogtalanságot». Cicero az ő rhetorikai művében[76] szintén négy tényállást különböztet meg, ezek a tett, név, nem, per tényállása olyképen, hogy a tett alatt a következtetés, a név alatt a meghatározás, a nem alatt a milyenség, a per alatt a jogi ítéleten alapuló tényállás értendő. E legutóbbi alá foglalta a translatiót. Azonban egy masik helyen[77] a törvényre vonatkozó kérdéseket is mint a jogi ítéleten alapuló tényállás fajait tárgyalja. 48 49 50

Voltak, kik ötféle tényállást különböztettek meg, úgy mint a következtetést, meghatározást, milyenséget, mennyiséget és viszonyt. Mint említettem, Theodorus is ugyanezen főfejezetekre osztja tárgyát: létezik-e? mi az? milyen? mekkora? viszonya valamihez. Szerinte e legutóbbi főleg összehasonlításoknál szerepel, mert ha azt mondom, jobb, rosszabb, nagyobb, kisebb, ennek csak egy másikhoz viszonyítva lehet értelme. De összefügg a fönnebb említett translatiós kérdésekkel is, «van-e joga ennek vádlóként fellépni» vagy «neki kell-e valamit tennie, vagy ellenkezőleg amannak, vajjon ekkor, vaj- 51

jon igy» mert mindezen kérdések szükségképen feltételezik a
53 valamire való vonatkozást. Némelyek hatféle ügyállást vesznek fel, ezek a hozzávetés, melyet γένεσις-nek neveznek; a qualitas; a sajátosság, azaz ἰδιότης; ez a szó a meghatározást jelenti; a quantitas, melyet ἀξία-nak (becslés) neveznek; a comparatio, a translatio, melyre még új elnevezést is találtak: μετάστασις; újnak mondom az ügyállások között, különben Hermagoras a jogi meg-
54 határozás fajai közt már használta. Mások jónak látták hetet megkülönböztetni; ezek sem a translatiót, sem a quantitast, sem a comparatiót nem vették fel, hanem e három helyébe a törvényen alapuló négy ügyállást tették
55 s hozzácsatolták ama három logikait. Ismét mások egész nyolczig mentek olyformán, hogy a fönnebb említett héthez még hozzákapcsolták a translatiót. Némelyek aztán megosztást csináltak s az észokoskodáson nyugvó dolgokat ügyállások-nak, a törvényen alapulókat (mint fönnebb mondottam[78]) kérdések-nek nevezték olyképen, hogy amott tények-ről, emitt irott dolgokról folyik a tárgyalás. Mások ellenkezőleg helyesebbnek tartották ezeket
56 nevezni ügyállásoknak s amazokat kérdéseknek. De míg a többiek három olyan ügyállást vettek fel, mely észokoskodáson nyugszik, t. i. létezik-e, micsoda, milyen? Hermagoras egymaga van, a ki négy ilyent különböztet meg, a hozzávetést, sajátosságot, translatiót, milyenséget, melyet per accidentia azaz κατὰ συμβεβηκὸς (nem lényeges, esetleges tulajdonságok) névvel jelöl s ilyképen világítja meg «vajjon az illető jó ember-e vagy esetleg rossz.» Ez utolsót következőleg osztja fel: a milyenség vagy azt jelöli meg, mi után kell törekedni s mit kerülni, ez a tanácskozó beszéd tárgya; vagy személyi kérdésekre vonatkozik, ezek a dicsérőbeszédben
57 jutnak kifejezésre; vagy dologi, (melyet πραγματικὸς név-

vel jelöl) ez magát az ügyet tárgyalja személyi vonatkozások nélkül, így pl. «szabad ember-e az, kinek felszabadítási ügye még per alatt van, a gazdagság szülőanyja-e a kevélységnek, igazságos-e vagy erkölcsileg jó-e ez vagy az a dolog.» Jogi ítéleten alapuló, melynek tárgya körülbelül ugyanaz, csak bizonyos meghatározott személyek vannak benne: «vajjon az illető jogosan cselekedte-e azt vagy helyesen». Jól tudom, hogy Cicero az ő első rhe- 58
torikai művében[79] másképen határozza meg a dologi elemét a beszédnek, mikor ezt mondja: «dologi eleme a beszédnek az, melyben azt vizsgáljuk, mi felel meg a jog követelményeinek polgári szokás és méltányosság szempontjából; erre szorgosan ügyelni, azt tartják a jogtudósok feladata.» De hogy ő maga miként ítélt e művéről, fönnebb 59
említettem.[80] Hisz nem egyéb az, mint szónoki előadások kivonatos lejegyzése, melyeket fiatal korában rendszeresen vezetett jegyzőkönyvébe iktatott Cicero s ha ezekben holmi téves nézetek vannak, az tanítójának hibája; akár az vezette őt e téves felfogásban, hogy Hermagoras hozott fel először e helyre vonatkozólag példákat jogi kérdések köréből; akár az, hogy a görögök a jogtudósokat πραγματικοὶ
néven nevezik.[81] Azonban Cicero is bőven kárpótolt ben- 60
nünket e műveért Orator című gyönyörű művével s ezért nem lehet azzal vádolni, hogy téves tanokat hirdet. De térjünk vissza Hermagorashoz. A kifogásoló ügyállást ő tanította legeslegelőször, habár némi kezdetleges alakját, kivéve magát az elnevezést, már Aristotelesnél is megtaláljuk.[82] Mint törvényen alapuló kérdéseket pedig 61
ezeket állapította meg: a törvény betűje és a törvényhozó szándéka (ezt κατὰ ῥητὸν καὶ ὑπεξαίρεσιν névvel jelöli, azaz mondás és kifogás; az elsőt mindenki így nevezi, de az exceptio kifejezés kevésbbé használatos), az okoskodás, kétértelműség, törvényütközés.

62 Albutius[83] ugyanezen felosztást követi, de a kifogást elhagyja s a jogi ítéleten alapuló ügyállás alá sorozza. A törvényre vonatkozó kérdések közül is kihagyja az úgynevezett okoskodó ügyállást. Tudom, hogy mások még többet is találnának, ha a régi írókat behatóbban olvasgatnák, de én már így is tartok tőle, hogy túlléptem a kellő határon.

63 Magam is elismerem, hogy meggyőződésem némely dologban más, mint volt azelőtt. Lehet, ha csupán írói nevemet tekintettem volna, előnyösebb lett volna rám nézve, ha hosszú évek alatt szerzett tapasztalataimból és meg-
64 győződésemből egy hajszálnyit sem tágítok. De azt meg nem venném lelkemre, hogy bármi tekintetben tudva és akarva elhallgassam meggyőződésemet. Mert azt hiszem, Hippocrates, az a híres orvostudós is igen becsületesen járt el, mikor nyiltan megvallotta némely dologokban a saját tévedését, hogy utódait megóvja a tévedéstől; M. Tullius sem restellette néhány korábban megjelent művét későbbi műveivel személyesen megczáfolni, mint pl. Catulust és Lucullust[84] és épen fönnebb említett rhetorikai műveit.
65 Mert hisz minden kitartóbb tudományos kutatás felesleges volna, ha sohasem lehetne az előzőknél jobbat kitalálni. Mindazonáltal akkori előadásaimban sem volt semmi felesleges; mert részleteiben ugyanolyan lesz mostani előadásom is, azért senki se sajnálja, hogy mindazt megtanulta, most csak azon vagyok, hogy ugyanazt rendszerbe foglaljam s egy kicsit áttekinthetőbben rendezzem. Az pedig mindenkinek szolgáljon megnyugvásul, hogy én mindezt azonnal közlöm másokkal, mihelyt magam megbizonyosod-
66 tam róla. A legtöbb író példáját követve három logikai ügyállást tartottam meg, t. i. a hozávetést, milyenséget, meghatározást és egy törvényen nyugvót. Ezek szerintem az általános ügyállások. A törvényen

nyugvónak következő öt faját különböztettem meg, ezek: az írott törvény és szándék, törvényütközés, okoskodva következtető, kétértelmű, kifogásoló. Most belátom, hogy a negyediket az általános ügy- 67
állások fajai közül el lehet hagyni; mert az első felosztás is elégséges, mely szerint logikai és törvényen nyugvó ügyállásokat különböztettünk meg. Úgy, hogy ezt (t. i. a negyediket) nem is veszem márt ügyállásnak, hanem a kérdések bizonyos fajának; máskülönben logikai ügyállás is volna. Azok közül is, melyeket a törvényen nyugvó ügy- 68
állás fajainak neveztem, mellőztem a translatiót és pedig (mint összes tanítványaim emlékezhetnek rá) gyakran hangsúlyoztam s még azokban az akaratom ellenére nyilvánosságra hozott beszélgetésekben is kifejeztem, hogy alig lehet találni olyan vitás kérdést, melyben a translatio ügyállása olyképen fordulna elő, hogy ne lehetne ugyanabban egyuttal valamely más ügyállás szereplését is megállapítani s innen van, hogy némelyek mellőzik. Jól tudom, hogy 69
sokszor szerepel a translatio, minthogy úgyszólván az összes peresügyekben, melyekben, mint mondani szokták, formahiba okozta a per elvesztését, ilyenféle kérdések szerepelnek: «szabad-e ennek, vagy ez ellen, ezen törvény alapján, ezen bíró előtt, ezen időben pert indítani» s más ilyesfélék. Azonban személyek, időkörülmények, a vád for- 70
mája s egyebek ellen csak bizonyos ok miatt szoktunk kifogást tenni; így a kérdés nem a kifogás, hanem az ennek alapjául szolgáló ok körül forog: «Nem szabad a prætortól kérned hitbizományt (fideicommissum),[85] hanem a consultól, mert ily nagy összegre már nem terjed ki a prætor meghatalmazása.» Itt az a kérdés, tényleg nagyobb-e az összeg: ezt a tényt kell megállapítani. «Nem lehetsz 71
ez ügyben ellenfelem, mert nem szerezhettél a féltől jogérvényes meghatalmazást»; itt azt kell eldönteni, szerezhe-

tett-e. «Nem letiltó végzést[86] kellett volna kérned a prætortól, hanem keresetet indítanod»; jogos volt-e a letiltó végzés, ezt kell kétségtelenné tenni. Mindezek törvényre
72 vonatkozó kérdések. Aztán nemde az elévülési pereknek[87] (még azoknak is, a melyekben egész határozottsággal ki lehet mutatni a translatio szereplését) teljesen ugyanazon fajai vannak, mint a törvényeknek, melyek alapján a pert folytatjuk, úgy hogy vagy az elnevezést, vagy a törvény betűjét, vagy a törvényhozó szándékát, vagy az okoskodást veszszük alapul vizsgálódásunkban. Aztán meg az ügyállás mindig valami jogi kérdésből keletkezik; már pedig a translatio alapjául nem az a kérdés szolgál, mely a szónoknak anyagot, hanem a mely okot ad a per folytatá-
73 sára. Talán világosabb lesz a dolog e példákból: «Megöltél valakit: nem öltem meg»; kérdés, megölte-e, az ügyállást hozzávetés állapítja meg. Másféle eset: «Jogom van őt bevádolni: nincs jogod»; az a kérdés, van-e tényleg joga, ez szabja meg az ügyállást. Mert hogy megnyeri-e a felperesi jogot, az csak siker dolga, de az ügy természetén mitsem változtat; attól függ, milyen ítéletet hoz a bíró, de az íté-
74 let jogi alapját nem befolyásolja. Vagy egy másik hasonló példa: «Büntetést érdemelsz: nem érdemelek» majd a bíró dönti el, érdemel-e büntetést. De ez még nem jogi eset, ez nem lehet ügyállás alapja. Hát micsoda? «Büntetést érdemelsz, embert öltél: nem öltem»; ölt-e. «Kitüntetést érdemelek: nem érdemelsz»; van-e ebben ügyállás? szerintem még nincs. «Kitüntetést érdemelek, mert megöltem egy zsarnokot: nem ölted meg,» ez már jogi kérdés, itt már
75 van ügyállás. Épígy: «Nem léphetsz fel jogérvényesen mint vádló: de igenis felléphetek» ebben még nincs ügyállás. Hát mikor lesz? «Nem léphetsz fel vádlóként, mert becstelennek nyilvánítottak.» Az a kérdés, vajjon becstelen-e, vagy lehet e vádló, a ki becstelen: ez már mindkettő jog-

kérdés és ugyanannyi ügyállás. Tehát a translatio ép úgy a jogi esetnek egy fajtáját jelöli, a melyben szerepel, mint akár a hasonlítás vagy viszontvádolás. De hisz ha azt mondom: «Jogom van, nincs jogod» épolyan, mintha azt mondom: 76
«Megöltél valakit, jogosan öltem meg.» Nem vonom kétségbe, de ebből még mindig nem lesz ügyállás. Mert ezek még nem kész jogi esetek (hisz az ügy nem volna így világos), csak, ha az okot is hozzácsatoljuk. «Horatius büntényt követett el, mert megölte nőtestvérét»: «nem követett el büntényt, mert meg kellett ölnie, hisz gyászolta az ellenség halálát.» Kérdés, jogos ok-e ez; tehát az ügy állását az ok minősítése határozza meg. Épígy van a kifogás- 77
sal is: «nincs jogod kitagadni fiadat, mert becstelen ember nem indíthat jogérvényesen pert»: «van jogom, mert a kitagadás nem perindítás.» Az a kérdés, mi a perindítás; ezt meghatározás útján állapítjuk meg; «nem szabad a saját fiát kitagadni,» ez meg syllogismus. Épígy áll a dolog az összes többi ügyállással is, akár okoskodáson, akár törvényen alapulnak. Azt is tudom, hogy voltak, kik 78
a translatiót az okoskodáson nyugvó ügyállások közt szerepeltették ilyformán: «Megöltem egy embert a császár parancsára. A templom kincseit kiszolgáltattam, mert a zsarnok kényszerített rá. Szökevény voltam s nem tudtam visszatérni a zord idő, árvizek s betegség miatt,» azaz nem rajtam múlt a dolog, hanem e körülményeken. Ezeknek a felfogásában még kevésbbé osztozom. Mert itt nem 79
a vádat igyekszik az ember elhárítani, hanem a tény okát hozza fel mentségül, a mi majdnem minden védelemnél szerepel; aztán az, a ki ilyen védelemhez folyamodik, nem mellőzi a minősítés alakiságát sem, mert azt mondja magáról, hogy nem bűnös; úgy hogy jobban mondva kétféle irányban is érvényesül a minősítés, egyszer, mikor a tettnek, másszor meg mikor csupán a vádlottnak kel védelmére.

80 Azoknak kell tehát hitelt adnunk, a kik után Cicero is indult, hogy t. i. három dolgot szoktunk minden vitás kérdésben fontolóra venni, létezik-e, mi az s milyen az; maga a dolog természete is ezt az eljárást írja elő. Mert először az kell, hogy legyen valami anyag, a miről a vita folyik; mert hogy micsoda az és milyen, csak akkor lehet mérlegelni, ha bizonyosak vagyunk benne, hogy
81 létezik; azért ez a legelső kérdés. Abból azonban, hogy valami kétségbevonhatatlanul létezik, még nem tűnik ki annak lényege is. Ha ezzel is tisztába jöttünk, utoljára még annak milyensége van hátra s ha mindezt megállapítottuk, úgy nincs is egyéb ezen kívül. E három részből áll minden kérdés, legyen az általános vagy különös; ezek közül egyiket vagy másikat tárgyalja a dícsérő, tanácskozó
82 és törvénykezési szónoki beszéd. Ezek ismét a törvénykezési kérdéseket olyképen foglalják magokba, hogy egyrészt észbeli okoskodás, másrészt törvények alapján állapítják meg az igazságot. Mert nem is lehet elképzelni valamely vitás jogi kérdés megoldását másképen, mint meghatározással, minősítéssel és hozzávetéssel.

83 Azonban kezdők oktatásában nagyon jó lesz eleinte egy kissé terjedelmesebben előadni a dolgot s ha nem is haladunk mindjárt a legrövidebb úton, mint mondják, torony iránt, de bizonyára könnyebb és kényelmesebb úton. Azt tanulják meg tehát mindenekelőtt, hogy minden jogi esetnél négyféle eljárás lehetséges s a ki mint ügyvéd akar szerepelni, erre kell mindennél jobban ügyelnie. Így pl. hogy mindjárt a védő dolgával kezdjem, a védelemnek leghathatósabb módja az, ha a felhozott vádat tagadni lehet; utána következik, ha azt mondhatjuk, hogy a terhünkre rótt cselekedet nem történt meg; a harmadik, a legbecsületesebb, mikor azzal védjük magunkat, hogy a mit tettünk, jogosan tettük. Ha mindez cserben hagy bennünket, van ugyan még

egy utolsó, de egyetlen menedékünk, hogy valami jogi fogással bújjunk ki a vád alól, mikor ezt sem tagadni, sem magunkat mentegetni nem lehet, olyformán, hogy a vádló illetékességét vonjuk kétségbe. Innen van, hogy azok a kér- 84
dések vagy a vádló jogosultságára vagy az ellene tett kifogásra vonatkoznak. Mert vannak épen nem dícséretes dolgok, melyek nem természeti, hanem tételes törvény szerint meg vannak engedve, mint pl. a tizenkét táblás törvény értelmében az adós testét a hitelezők feloszthatták magok közt, de ezen törvénynek végrehajtásától az általános felfogás utálattal fordult el; viszont lehet valami nagyon méltányos dolog s a törvény szerint mégis tilos, mint a szabad végrendelkezési jog. A vádlónak sincs egyébre 85
gondja, mint kimutatni, hogy valami megtörtént, hogy ez és ez megtörtént, hogy nem joggal történt s hogy joga van vádat emelni. E szerint minden per ugyanazon fajta kérdések körül forog, csak néha változnak a szerepek, mint pl. a jutalmazási perekben a magánvádló bizonyítja, hogy valami joggal történt.

A perindításnak ez a négy, hogy úgy mondjam, fő- 86
tárgya és formája, melyeket fönnebb az ügyállás általános fajainak neveztem, mint említettem, két csoportra oszlik, melyek egyike *okoskodáson*, a másik a *törvényen* nyugszik. Az okoskodáson nyugvó egyszerűbb, mert csupán a dolog természetének vizsgálatára terjeszkedik ki. Ebben a csoportban tehát elég a hozzávetésre, meghatározásra s a milyenség megállapítására ügyelni. A törvényen 87
alapuló ügyállásnak szükségképen több fajának kell lenni, mert a törvények száma nagy s formájok különféle. Az egyik törvénynek betű szerint való értelmét veszszük, a másiknál a törvényhozó szándékát tekintjük, néha egyes törvényeket a magunk ügyére alkalmazunk, mivel megfelelő törvényünk nincsen, máskor több törvényt egymás-

97 apja gyermekek nélkül hal el. Valaki két törvényes fia közül az egyiket örökbe adta, a másikat kitagadta s időközben törvénytelen gyermeke született. Miután kitagadott gyermekét tette örökösévé, meghalt. Mindhárman jogot tartanak a vagyonra.» A törvénytelen gyermeket a görögök νόθος-nak nevezik; latin szavunk, mint Cato is megmondotta egy beszédjében, erre nincs, azért használunk idegen
98 szót. De térjünk vissza tárgyunkhoz. A végrendeleti örökös ellen szól a törvény: «Kitagadott gyermek semmitsem örökölhet apja után»: az ügyállás a törvény betűjén és a törvényhozó szándékán fordul meg, vajjon egyáltalán örökölhet-e, vajjon apja akarata szerint, vajjon az irott végrendelet szerint. A törvénytelen gyermekre nézve két kérdést kell vizsgálni, a mennyiben a törvényes gyermekek után született és hogy nem született törvényes gyermek
99 előtt. Az előbbit észokoskodással kell eldönteni, nem kell-e a családból kivált gyermekeket úgy tekinteni, mintha nem születtek volna: az utóbbit a törvény betüje és törvényhozó szándéka szerint kell elbirálni. Mert bár tagadhatatlan, hogy nem született törvényes gyermek előtt, de hivatkozhatik a maga érdekében a törvény szándékára s azt mondhatja, hogy e szerint törvényesnek veendő az olyan törvénytelen gyermek, a melyik akkor született, mikor más,
100 törvényes gyermek nem volt a családban. A törvény betű szerint való magyarázásának képtelenségét is kimutathatja, ha azt mondja, hogy nem minden körülmények között van a törvénytelen fiúnak ártalmára, ha utána nem születik törvényes s ha a maga javára így érvel: «tegyük fel, hogy csak törvénytelen gyermeke született, milyen állapota lesz? Csak polgár lesz? De hisz nem született törvényes gyermek után. Vagy fiú lesz a családban? De hisz nem született törvényes gyermekek előtt. Ha tehát a a törvénynek betű szerint való magyarázata nem állhat

meg, a törvényhozó szándékát kell figyelembe venni». Az 101
pedig senkit se ejtsen zavarba, hogy egy törvényből két
ügyállás fejlődik; az ilyen törvényben két törvény rejlik,
azért kétféle az értelme is. Annak, a ki a családba vissza
akar térni, először is azt mondja az egyik: Ha szabad is
visszatérned, én vagyok az örökös. Ugyanaz az ügyállás,
mint a kitagadott követelésénél; az a kérdés ugyanis, vaj-
jon lehet-e a kitagadott gyermek egyáltalán örökös. A má- 102
sik kettő egyértelműleg ezt veti ellen: nem szabad a csa-
ládba visszatérned, mert az atya nem húnyt el gyermek-
telenül. Itt azonban mindegyikök saját külön okoskodásra
alapítja a maga igazát. Egyik ugyanis azt mondja, a ki-
tagadott is gyermekszámba jön s épen azon törvényből
merít bizonyítékot, mely őt keresetével elutasítja; mert
nem volna értelme, miért zárná ki a kitagadott gyermeket
az atyai örökségből, ha őt idegennek tekintené; most pe-
dig, mivel azon a jogon, hogy őt is fiúnak kell tekinteni,
ő lett volna a végrendelet nélkül elhalt atyának örököse,
szemben áll a törvény, de ez által nem szűnik meg az
atyának fia lenni, csak az örökségtől esik el. A ügy állása
tehát ezen a meghatározáson alapszik: Mit értünk vala-
kinek fia alatt. Viszont a törvénytelen fiú ugyanazon ér- 103
vekkel mutatja ki, hogy apja nem halt el gyermektelenül,
a melyekre igénykeresetében támaszkodva bizonyította,
hogy ő fia az elhúnytnak. Hacsak nem akarja itt is meg-
határozással eldönteni a dolgot: vajjon gyermekek-e a
törvénytelenek is. Tehát ugyanebben az egy perben vagy
a törvényen nyugvó ügyállásnak két külön faja szerepel,
t. i. a törvény betüjén és a törvényhozó szándékán alapuló
ügyállás, továbbá a syllogismus és a meghatározás, vagy
pedig ez a három, melynél több a dolog természeténél
fogva nem is lehet, t. i. a hozzávetés az írott dolgok és
a szándék megállapításában, a milyenség az észokosko-

97 apja gyermekek nélkül hal el. Valaki két törvényes fia közül az egyiket örökbe adta, a másikat kitagadta s időközben törvénytelen gyermeke született. Miután kitagadott gyermekét tette örökösévé, meghalt. Mindhárman jogot tartanak a vagyonra.» A törvénytelen gyermeket a görögök νόθος-nak nevezik; latin szavunk, mint Cato is megmondotta egy beszédjében, erre nincs, azért használunk idegen
98 szót. De térjünk vissza tárgyunkhoz. A végrendeleti örökös ellen szól a törvény: «Kitagadott gyermek semmitsem örökölhet apja után»: az ügyállás a törvény betűjén és a törvényhozó szándékán fordul meg, vajjon egyáltalán örökölhet-e, vajjon apja akarata szerint, vajjon az irott végrendelet szerint. A törvénytelen gyermekre nézve két kérdést kell vizsgálni, a mennyiben a törvényes gyermekek után született és hogy nem született törvényes gyermek
99 előtt. Az előbbit észokoskodással kell eldönteni, nem kell-e a családból kivált gyermekeket úgy tekinteni, mintha nem születtek volna: az utóbbit a törvény betüje és törvényhozó szándéka szerint kell elbirálni. Mert bár tagadhatatlan, hogy nem született törvényes gyermek előtt, de hivatkozhatik a maga érdekében a törvény szándékára s azt mondhatja, hogy e szerint törvényesnek veendő az olyan törvénytelen gyermek, a melyik akkor született, mikor más,
100 törvényes gyermek nem volt a családban. A törvény betű szerint való magyarázásának képtelenségét is kimutathatja, ha azt mondja, hogy nem minden körülmények között van a törvénytelen fiúnak ártalmára, ha utána nem születik törvényes s ha a maga javára igy érvel: «tegyük fel, hogy csak törvénytelen gyermeke született, milyen állapota lesz? Csak polgár lesz? De hisz nem született törvényes gyermek után. Vagy fiú lesz a családban? De hisz nem született törvényes gyermekek előtt. Ha tehát a a törvénynek betű szerint való magyarázata nem állhat

meg, a törvényhozó szándékát kell figyelembe venni». Az 101
pedig senkit se ejtsen zavarba, hogy egy törvényből két
ügyállás fejlődik; az ilyen törvényben két törvény rejlik,
azért kétféle az értelme is. Annak, a ki a családba vissza
akar térni, először is azt mondja az egyik: Ha szabad is
visszatérned, én vagyok az örökös. Ugyanaz az ügyállás,
mint a kitagadott követelésénél; az a kérdés ugyanis, vajjon lehet-e a kitagadott gyermek egyáltalán örökös. A má- 102
sik kettő egyértelműleg ezt veti ellen: nem szabad a családba visszatérned, mert az atya nem húnyt el gyermektelenül. Itt azonban mindegyikök saját külön okoskodásra alapítja a maga igazát. Egyik ugyanis azt mondja, a kitagadott is gyermekszámba jön s épen azon törvényből merít bizonyítékot, mely őt keresetével elutasítja; mert nem volna értelme, miért zárná ki a kitagadott gyermeket az atyai örökségből, ha őt idegennek tekintené; most pedig, mivel azon a jogon, hogy őt is fiúnak kell tekinteni, ő lett volna a végrendelet nélkül elhalt atyának örököse, szemben áll a törvény, de ez által nem szűnik meg az atyának fia lenni, csak az örökségtől esik el. A ügy állása tehát ezen a meghatározáson alapszik: Mit értünk valakinek fia alatt. Viszont a törvénytelen fiú ugyanazon ér- 103
vekkel mutatja ki, hogy apja nem halt el gyermektelenül, a melyekre igénykeresetében támaszkodva bizonyította, hogy ő fia az elhúnytnak. Hacsak nem akarja itt is meghatározással eldönteni a dolgot: vajjon gyermekek-e a törvénytelenek is. Tehát ugyanebben az egy perben vagy a törvényen nyugvó ügyállásnak két külön faja szerepel, t. i. a törvény betüjén és a törvényhozó szándékán alapuló ügyállás, továbbá a syllogismus és a meghatározás, vagy pedig ez a három, melynél több a dolog természeténél fogva nem is lehet, t. i. a hozzávetés az írott dolgok és a szándék megállapításában, a milyenség az észokosko-

dásnál s a meghatározás, mely magában is tisztázza a dolgot.

104 Épígy szerepel a jogesetek minden fajánál valami alap-ok, itélet és perdöntő körülmény. Mert mindennek, a mit állítunk, van valami alapoka, a mire az itélet is főleg irányul s a min az egész ügy elsősorban megfordul. De mivel az egyes peres ügyek ebben különböznek egymástól leginkább és azok, kik a törvényszéki perrendtartásról csak valamit is írtak, nagyjában ezt a kérdést is tárgyalják, ennek fejtegetését majd akkorra hagyom. Most pedig felosztásomnak megfelelőleg sorba veszem a szónoki beszéd három faját tárgyok szerint.

VII. FEJEZET.

A magasztaló és gáncsoló beszéd.

1 Legelőször is a szónoki beszéd azon fajával kezdem, melynek tárgya a dicsérés és gáncsolás. A szónok beszédnek ezt a faját, úgy látszik Aristoteles és ő utána indulva Theophrastus is különválasztotta a dologi azaz pragmatikus résztől s kizárólag és egészen a hallgatóság hoz alkalmazta s ez teljesen megfelel az ilyfajta szónoki beszédek elnevezésének, mely tulajdonképen a kérkedés
2 dicsekvés fogalmával rokon.[88] Azonban a római szokás[89] a hivatalos ténykedések sorába iktatta e szereplést. Mert nemcsak valami közhivatal viseléséhez volt kötve rend szerint a halotti beszéd tartásának joga és gyakran szenátus-végzés adott a tisztviselőknek erre megbízást, hanem valamely peres ügy eldöntésére is nagy befolyással van a tanunak dicsérő vagy ellenkező nyilatkozata sőt még a vádlottaknak is meg van engedve dicsérő tanukat szerepeltetni[90] s Cicerónak a pályázó társai ellen[91] L. Piso

Clodius és Curio ellen[92] mondott beszédeiben gáncsolás foglaltatik s mégis a senatusban indítvány alakjában mondotta el azokat. Nem tagadom azonban, hogy néha az ily- 3
fajta tárgyú beszédek pusztán hiú fitogtatás anyagául szolgálnak, mint az isteneknek és hőskori férfiaknak dicséretei. Ez egyúttal felelet a fönnebbi vitás kérdésre (III. 5. 3.) s kézzelfoghatóan kimutatja azok tévedését, a kik szerint a szónok csak kétséges tárgyról mondhat beszédet. Avagy a 4
capitoliumi Jupiter dicsérete, mely az ő tiszteletére rendezett szent versenyeknek állandó tárgya,[93] talán valami kétséges dolog vagy nem valóságos szónoklatban szokták ünnepelni?

Miként azonban az úgynevezett hivatalos dicsérő beszédek megkívánják a bizonyítást: úgy a pusztán fitogtatásra készült és szánt dicséretekben is szerepel néha bizonyos formája a bizonyításnak; így pl. ha az, a ki sze- 5
rint Romulus Marsnak a fia s nőstény-farkas neveltje, isteni származásának bizonyítására felhozza, hogy, bár a folyóba dobták, még sem volt szabad elpusztulnia, hogy minden cselekedete hihetővé tette a hadat intéző istentől való származását, hogy ő róla magáról is elhitték a korabeli emberek, hogy az égbe vették fel. Néha még holmi 6
védelem-félét is találunk bennök, mint pl. mikor a szónok Hercules dicsőítése közben őt mentegetni iparkodik, a miért a lydiai királynéval[94] ruhát cserélt s a hagyomány szerint a rábízott női teendőket végezte. Azonban a dicséret tulajdonképeni feladata a dolgok nagyítása és czifrázása.

Erre a czélra ugyan az istenek és emberek nyujtanak különösen anyagot, de más élőlények, sőt élettelen dolgok is. Azonban az isteneknél először is általában magának 7
az ő lényök fölségének hódolunk, csak azután imádjuk külön mindegyiknek az ő hatalmát és találmányát, melylyel valami áldást hozott az emberiségre. Így hatalmok 8

nyilvánul: Jupiteré a világ kormányzásában, Marsé a háborúban, Neptunusé a tengeren: találmányaik: Minerváé a művészetekben, Mercuriusé az írás és beszéd mesterségében, Apolloé az orvosi tudományban, Ceresé a gabonában. Liberé a borban. Aztán meg lehet említeni esetleg egyes tetteiket is, melyeket az őskori hagyomány fentartott. Az istenek tekintélyet is emelik a szülők, így pl. ha valamelyikök Jupiter fia; emeli a régiség. mint pl. azokét, kik az ős Chaos-tól származnak;[95] a gyermekek is, mint
9 Apollo és Diana Latonáét. Egyeseknél azt kell magasztalnunk, hogy halhatatlanoknak születtek, másoknál, hogy erényeikkel nyerték el a halhatatlanságot; ezt sikerült elérnie a mi császárunknak, korunk büszkeségének is vallásos kegyeletével.[96]

10 Változatosabb az emberek dicsérete. Mert először az idő szerint változik, mely a szereplőket megelőzte s a melyben ők magok éltek; azokra nézve pedig, kik meghaltak, az utánok következő is szerepel. Az egyént megelőzőleg ennek hazája, szülei, ősei jönnek tekintetbe és pedig kétféle szempontból: ugyanis vagy azt magasztaljuk bennök, hogy méltók voltak őseik nevéhez, vagy hogy alacsony származásukat tetteikkel kiemelték a homályból.
11 Néha a megelőző időből azokat a körülményeket is figyelembe szokták venni, melyek jóslatok vagy jósjelek alapján valakinek jövendő nagyságát előre jelezték, mint Thetisnek leendő gyermekéről állítólag előre megmondották a
12 jóslatok, hogy nagyobb lesz atyjánál. Magának az embernek dícsérete vagy szellemi vagy testi vagy külső tulajdonságain alapszik. A testi és nem lényeges tulajdonságok dícsérete egyrészt nem is oly fontos, másrészt a hány ember, annyiféle szempontból mérlegelendő. Mert néha a szépséget és erőt is magasztaló szavakkal illetjük, mint Homeros teszi Agamemnonnal és Achilles-szel.[97] Néha

még a testi gyengeség is bámulat tárgya lehet, mint mikor ugyanaz a költő Tydeusról azt mondja, hogy kicsi volt, de hős.[98] Az előkelő állás egyrészt tekintélyt szerez, mint 13
a királyoknak és fejedelmeknek (mert ezeknek bővebb alkalmok nyílik erényeik gyakorlására), másrészt minél csekélyebb anyagi eszközökkel rendelkezik, annál nagyobb dicsőséget szerez jeles tetteivel. Egyébként mindazon javakat, melyek rajtunk kívül vannak s a melyek csak véletlen folytán jutottak az embereknek osztályrészül, nem annyiban szoktuk magasztalni, a mennyiben valaki bírja azokat, hanem azért, mert tisztességes czélra fordítja. Mert 14
a gazdagság, hatalom és befolyás, bár igen hatalmas eszközök mindkét irányban, de egyszersmind legbiztosabb próbakövei a jellemnek, mert ezek által vagy jobbak vagy rosszabbak vagyunk. A szellemi tulajdonságok dicsérete 15
mindig közvetlen; de e téren nemcsak egy úton haladhatunk. Mert néha azzal érünk el nagyobb hatást, ha életkorok s a viselt dolgok sorrendje szerint haladunk olyformán, hogy az első években a született tehetséget dicsérjük, majd a nevelés hatását, ezután műveinek azaz tetteinek, szavainak sorozatát; máskor meg jobban megfelel czélunknak, ha az erénynek fajai szerint megosztva haladunk a dicséretben, így a bátorságról, igazságszeretetről, önuralomról s a többi erényekről s mindegyikhez hozzáfűzzük a tetteket, melyeket ama bizonyos erénytől lelkesítve vitt véghez. Hogy 16
e két eljárás közül melyik megfelelőbb, az anyag fogja esetről-esetre meghatározni, de nem szabad elfelejtenünk, hogy a hallgatóság mindig szívesebben hallja, hogy ez vagy az egymaga, vagy először vagy legalább kevesedmagával vitte véghez a szóbanforgó tettet, továbbá ha valaki reményen vagy várakozáson felül hajtott végre valamit, főképen, ha nem annyira saját magának, mint inkább másnak érdekében. Az ember halálára következő időkről 17

nem mindig van módunkban beszélni, nemcsak azért, mer
rendszerint élőket szoktunk dicsérni, hanem azért is, mer
ritkán van arra alkalom, hogy valakinek istenítéséről, tisz
teletére hozott végzésekről s hivatalosan emelt szobairó
18 emlékezhessünk. Ide sorozhatnám a szellemi emlékeket,
melyeknek késő századok is elismeréssel adóznak. Mert vol
tak, kiknek, mint Menandernek, méltányosabb elbírálásba
volt részök az utókor, mint saját koruk részéről. Dicsősége
szereznek a gyermekek szülőiknek, városok alapítójoknak
törvények értelmi szerzőjöknek, mesterségek feltalálójoknak
intézmények megteremtőjöknek, mint pl. Numa hozta b
az istenek tiszteletét, Publicola a vesszőcsomóknak a né
előtt való meghajtását.[99]

19 Ugyanezt a sorrendet követhetjük a gáncsolásnál, csa
ellenkező értelemben. Mert már sok emberre hozott gya
lázatot az alacsony származás, sokakat meg épen az elő
kelő származás tett hibáik által hírhedtekké s még inkább
gyűlöltekké; egyeseknek, mint Parisról tartja a hagyomány
előre megjósolták balvégzetét, némelyeknek testi fogya
kozásuk s alacsony sorsuk miatt megvetés volt osztályrészök
mint Thersitesnek és Irosnak,*[100] másokat hibáktól elho
mályosított jótulajdonaik tettek gyűlöltekké, mint Nireus
gyávának,[101] Plisthenest[102] szemtelennek rajzolják a kö
20 tők. A léleknek is ugyanannyi rossz tulajdonsága van
mint a mennyi jó s ezeket épúgy kétféle szempontból l
het tárgyalni, mint a jó tulajdonságokat a dicsérő besz
dekben. Némelyeket haláluk után bélyegeztek meg, mi
Mæliust, kinek házát földig lerombolták, vagy Marcus Ma
liust, kinek előnevét senkinek sem adták utána a csalá
21 ban. A gonoszoknak még szüleikre is haragszunk. A váro
alapítókra is szégyen az, ha olyan népet telepítettek eg
helyre, mely a többiekre romlást hozott, milyen volt p
a zsidó babonás hitnek első szerzője; még a Gracchu-c

törvényei is gyűlöletesek; épígy az erkölcstelenségnek az utókorra maradt valamely kirívó példája, mint pl. a kéjelgésnek az a faja, melyet egy Perses nevű elpuhult férfiú valami samos-i asszonynyal mert először elkövetni. De élő 22
emberekre nézve is a közvélemény mintegy erkölcsi bizonyítványul szolgál s ha valaki jó vagy rossz hírnévnek örvend, ez azt mutatja, hogy méltán dícsérik vagy gáncsolják.

Azonban Aristoteles szerint különbséget kell tenni, 23
hogy hol mit dícsérnek vagy gáncsolnak. Sok függ ugyanis e tekintetben a hallgatóság erkölcsi felfogásától, mi a közvélemény, mely szerint abban, kit dícsérni akarunk, főképen meglegyenek azok a tulajdonságok, melyek iránt az elismeréssel van, vagy abban, kit gáncsolni akarunk, olyan tulajdonságok, melyeket rosszall; így már beszédünk előtt egészen tisztában kell lennünk a közvéleménynyel. Mindig úgy kell intézni a dolgot, hogy közben-közben a 24
hallgatókat magokat is dícsérjük, mert ezzel megnyerjük jóindulatukat; de ezt lehetőleg úgy tegyük, hogy vele egyúttal ügyünknek is használjunk. A tudományokkal való foglalkozást kevésbbé becsülik Lacedæmonban mint Athénben, de a kitartást és bátorságot meg jobban. Rablásból élni némelyek szerint tisztességes foglalkozás, mások szerint törvénybe ütköző cselekedet. A józan takarékosságot talán még gyűlölnék is Sybaris lakói, a régi rómaiak szemében meg a fényűzés volt igen nagy bűn. Egyes emberek épígy különböznek egymástól. Leginkább pártunkon lesz 25
az olyan bíró, ki azt hiszi, hogy a szónok teljesen egy véleményen van vele. Ugyanő azt is előírja, (a mi ellen később Cornelius Celsus majdnem túlságosan kikelt) hogy, mivel az erények és bűnök némi rokonságban vannak, a legközelebbi rokon-elnevezést kell átvitelképen használni, így a vakmerőt bátornak, a pazarlót gavallérnak, a fösvényt

takarékosnak kell neveznünk; mindez épúgy áll megfordítva is. Ezt különben az igazi szónok, azaz a derék férfiú sohasem teszi, hacsak esetleg a közjó érdeke rá nem viszi.

26 Lehet dícsérni épúgy egész városokat, mint egyes embereket. Mert a szülőt ott az alapító helyettesíti s nagyban emeli a tekintélyt a régiség, mint pl. azokét, kik a hagyomány szerint az anyaföldtől származtak[103]; tetteikben is ugyanazon erényeket és bűnöket látjuk, mint egyes emberekben, csak földrajzi fekvés és erődítés tekintetében van meg mindegyiknek a maga sajátos jellege. Épúgy büszkék kiváló polgáraikra, mint a szülők gyermekeikre.

27 Műveket is lehet dícsérni s itt azt szoktuk nézni, minő tisztelet illeti meg, milyen hasznos, milyen szép és ki az alkotója. A tisztelet szerepel pl. templomoknál, a hasznosság a városfalaknál, a szépség és alkotó mindkettőnél. Néha valamely szép vidéket s lehet dícsérni, ilyen pl. Cicerónál Sicilia dícsérete,[104] itt is a szépségre és hasznosságra szoktunk ügyelni; szép pl. a tengerparti fekvés, síkság, a regényes táj, hasznos az egészséges és termékeny vidék. Általában is lehet dícsérni jeles mon-

28 dásokat, dicső tetteket sőt bármely más dolgot. Hisz még az álomnak és halálnak is maradt fenn írott dícsérete,[105] sőt orvosoktól némely ételek magasztalása is.

Valamint tehát nem fogadtam el azt,[106] hogy a dícsérő beszéd tárgya csak az lehet, mi erkölcsileg jó, épúgy erősen hiszem, hogy az főképen a milyenség kérdése körül forog; habár a szónoki tevékenység ezen ága az ügyállás mindhárom faját felölelheti, a mint Cicero is megjegyzi, hogy C. Cæsar Catónak kigúnyolásában[107] mind a hármat felhasználta. Különben az egész a tanácskozó beszédekhez hasonlít, mert rendszerint ugyanazt dícsérjük itt, a mit ott javasolunk.

VIII. FEJEZET.

A tanácskozó beszéd és a személyesítés.

Itt is csodálkoznom kell, hogy sokan a tanácskozó 1
beszédet pusztán a hasznosság körébe szorítják. Hiszen, ha volna valami, a mit itt minden egyebet kizárólag kellene szem előtt tartani, úgy szerintem inkább Cicero nézetét kellene elfogadni,[108] a ki szerint az ily tárgyú beszédekben legtöbbet határoz a méltóság. S nem is kételkedem, hogy ama fönnebbi vélemény hívei a legfenköltebb gondolkozással nem is tartják hasznosnak azt, a mi nem erkölcsileg jó.[109] Igen helyes felfogás volna ez, 2
ha mindig csak jó és bölcs emberek tanácskoznának. Csakhogy tanulatlan emberek előtt, a milyenek előtt gyakran kell véleményt mondanunk s különösen a nép előtt, mely túlnyomóan tudatlanokból áll, e kettőt meg kell egymástól különböztetnünk s inkább a közfelfogáshoz szabnunk beszédünket. Mert sokan vannak, kik arról, mit erköl- 3
csileg jónak tartanak, nem bírják kellőképen felfogni, hogy az egyúttal hasznos is, s azt, a mit minden kétséget kizárólag rossznak tartanak, a kecsegtető haszontól elvakítva még helyeselni is képesek, mint pl. a numantiai szerződést[110] és a caudium-i igát.[111] Nem is lehet a beszédeket 4
pusztán a milyenségi ügyvállás körére szorítani, a melybe az erkölcsi jó és hasznos kérdése is tartozik. Mert sokszor fordul elő azokban következtetés is, néha valami meghatározás is szerepel, olykor törvényre vonatkozó fejtegetések is előjönnek, főleg magánügyi tanácskozásokban, ha arról folyik a vita, megvan-e ez vagy az engedve. A kö- 5
vetkeztetésről majd nemsokára bővebben. Addig is meghatározást találunk Demosthenes-nél: «adja-e Fülöp Halonnesust vagy csak visszaadja.»[112] Cicerónál a philippikák-

ban :[113] «mit értünk zendülés alatt.» Avagy az a kérdés Servius Sulpicius szobráról[114] nem hasonlít-e a bíróság előtt szereplő kérdésekhez, mikor azt kell eldönteni, «vajjon nemcsak azoknak kell-e állitani, kik fegyver által pusztúl-
6 tak el mint követek.» Tehát a tanácskozó beszéd, melyet javasló beszédnek is neveznek, midőn jövendő dolgokat tesz megfontolás tárgyává, elmult dolgokra is kiterjeszti figyelmét. Teendője két részből áll: rábeszélésből és lebeszélésből.

Bevezetésre oly értelemben, mint a törvényszéki beszédeknél, nem mindig van szüksége, mert a kitől tanácsot kérünk, az úgyis mindig pártunkon van. De az eleje mindig valami bevezetésforma legyen; nem szabad ugyanis rögtönözve s csak úgy találomra kezdeni, mert minden beszéd tárgyában van valami, a mivel a természet rendje
7 szerint kezdeni kell a dolgot. A szenátusban s természetesen a népgyűléseken is ugyanaz az eljárás, mint a törvényszék előtt, t. i. azon kell lenni, hogy azoknak jóindulatát megnyerjük a magunk számára, a kik előtt beszélnünk kell. S ez nem is csoda, mikor még a panegyrikus beszédekben is a hallgatóság kedvét igyekeznek keresni, pedig itt a beszéd eredménye nem valami haszon elérésében, hanem tisztán csak a hírnév megszerzésében
8 nyilvánul. Aristoteles legalább nem ok nélkül hiszi, hogy tanácskozó beszédekben gyakran vagy a magunk, vagy az ellenfél személyéből indulunk ki, akár csak a törvényszéki beszédektől kölcsönöznők ez eljárást, néha még azért is, hogy csökkentsük vagy növeljük az ügy fontosságát; a magasztaló beszédekben pedig szerinte teljes szabadsága
9 van a szónoknak a bevezetést illetőleg. Mert hol tárgyától messze-távol kezdi, mint Isocrates Helena dicséretében;[115] hol meg tárgyával szomszédos körből indul ki, mint ugyancsak ő panegyrikusában, mikor azon panasz-

odik, hogy nagyobb elismeréssel adóznak a testi ügyes-égnek, mint a szellemi kiválóságnak; Gorgias is olym-icus-ában, mikor azokat magasztalja, kik először hozták zokásba az ilyfajta összejöveteleket. Bizonyára ezek pél-láját követte C. Sallustius, mikor Bellum Iugurthinum és Catilinæ műveiben a történelemmel semmi összefüggésben em levő tételekből indul ki.

De térjünk most át a tanácsadó beszédhez; 10
bben, még ha bevezetést használunk is, legyen az rövidebb s érjük be valami kiindulópontul szolgáló beköszöntővel. A tényállás elbeszélésére pedig soha sincsen szükség ma-ánjellegű tanácskozásban legalább annál a dolognál, melyről véleményt kell mondani, mert mindenkinek tisz-ában kell lennie azzal, a mire nézve tanácsot vár. De sok olyant elbeszélhetünk, a mi csak külsőleg függ 11
össze tanácskozásunk tárgyával. Népgyűléseken sokszor az ügy menetének megvilágítása végett is szükséges az el-beszélés. Az érzelmek fölkeltésére a tanácsadó beszédben 12
nagyobb szükség van, mint egyebütt bárhol. Gyakran kell ugyanis feltüzelni a haragot, majd meg csillapítani, néha félelmet, szenvedélyt, gyűlöletet ébreszteni a szívekben, vagy az engeszteléken ység húrjait pengetni. Máskor ismét részvétre kell hangolni s vagy azt javasoljuk, hogy az ostromlottaknak segítségére siessenek, vagy könnyeket hul-latunk valamely szövetséges város pusztulása felett. Ta-nácsadás közben legtöbbet nyom a latba valakinek a te-kintélye. Mert attól, a ki azt akarja, hogy szava előtt 13
mindenki meghajoljon, mikor arról van szó, mi üdvös és erkölcsileg jó, megkövetelhetjük, hogy maga is kiválóan bölcs és feddhetetlen ember legyen s ennek tekintse is mindenki. Törvényszéki tárgyalásoknál ugyanis általában megengedhetőnek tartják, hogy egy kicsit az alkalmi ér-zelmek is szerepeljenek; de mikor valaki másnak tanácsot

akar adni, ezt csakis a saját erkölcsi jellemének megfelelőleg adhat; ezt mindenki elismeri.

14 A görög irók legtöbbjének véleménye szerint ez az egész szónoki tevékenység a népgyűlések körébe tartozik s pusztán a politikai szereplés terén érvényesül. Mi több, még Cicero is kiváltképen ez irányban működik. Azért szerinte annak, ki béke, háború, haderő, közmunka, adó ügyében akar javaslattal fellépni, főképen két dologgal kell tisztában lennie, az állam erejével és erkölcsi gondolkozásával, hogy javaslatai számára egyrészt a javaslat tárgyának természetéből, másrészt a hallgatók felfogásából
15 meríthessen alapot. Véleményem szerint e tekintetben nagyobb a változatosság, mivel úgy a tanácskozó emberek, mint a tanácskozás tárgyai is többfélék lehetnek.

Ezért a rábeszélésnél és lebeszélésnél először is három dologra kell ügyelni: miről folyik a tanácskozás, kik veszenek részt a tanácskozásban, ki az, a ki javaslatot tesz.
16 A javaslat tárgya vagy bizonyos, hogy megvalósítható, vagy nem bizonyos. Ha nem bizonyos, úgy ez az egyetlen vagy a legfőbb kérdés; mert sokszor van rá eset, hogy előbb kimondjuk: ezt vagy azt nem szabad megtenni, még ha kivihető volna is, s csak azután mondjuk meg, hogy nem lehetséges. Mikor pedig ilyen kérdés forog szóban, hozzávetéssel lehet eldönteni a dolgot: Át lehet-e vágni az isthmusi szorost, ki lehet-e szárítani a pomptini
17 mocsarat, lehet-e Ostia mellett kikötőt csinálni;[116] van-e remény, hogy Nagy Sándor a tengeren túl új világra talál.[117] De még olyan dolgokban is szerepel néha a hozzávetés, melyeknek lehetősége bizonyos, mint pl. ha azt kérdezzük, vajjon feltétlenül bizonyos-e, hogy Carthagót legyőzik a rómaiak; hogy visszavonul Hannibal, ha Scipio seregével átkel Afrikába; hogy a Samnium-beliek megtartják adott szavokat, ha a rómaiak leteszik a fegyvert. Né-

melykor lehetséges is a dolog s teljesedése is valószínű, de más időben, vagy más helyen, vagy másképen.

Ott, a hol hozzávetéssel nem lehet boldogulni, más körülményeket kell szemügyre venni. Először is vagy ma- 18
gáért a dologért folyik a tanácskozás, melyről véleményt kérünk, vagy más valamely közbejövő külső okok miatt. Magáról a dologról folyik a tanácskozás, mikor «arról tárgyal az atyák gyülekezete,[118] megszavazzák-e a zsoldot a legénységnek?» A tanácskozásnak ez a tárgya egyszerű. 19
Néha okok is közbejátszanak, melyek vagy arra birják az embert, hogy tegyen valamit, mint pl. mikor «arról tanácskozik az atyák gyülekezete, kiadja-e a Fabiusokat a galloknak, kik háborúval fenyegetőznek?» vagy, hogy ne tegyen.[119] Így C. Cæsar azon tanakodik, «megmaradjon-e azon szándéka mellett, hogy Germániába nyomul, bár katonái egyre csinálják a végrendeletet.»[120] Ezeknél a tanács- 20
kozás tárgya már két részből áll. Mert az előbbi esetben az a körülmény teszi szükségessé a megfontolást, hogy a gallok háborúval fenyegetnek; habár pusztán úgy is fel lehet tenni a kérdést, ki kellene-e őket szolgáltatni e fenyegető híresztelés nélkül is, mivel minden jog ellenére, bár követekül küldték őket, harczot kezdettek s a királyt, a kihez küldetésök szólt, megölték. Az utóbbi esetben is 21
bizonyos, hogy Cæsar egy perczig sem tanakodnék, ha a katonák nem nyugtalankodnának; de mégis fel lehet tenni a kérdést, vajjon e közbejött véletlen nélkül is nem hatolt volna-e be Germániába. Azaz mindig azt nézzük először, a miről minden eshetőség kizárásával is lehet tanácskozni.

A tanácskozás szempontjául szolgálhat némelyek sze- 22
rint az erkölcsi jó, a hasznos és szükséges. Szerintem ez a harmadik pont fölösleges. Mert akármekkora kényszer hatása alatt állunk, azt talán nem kerülhetjük el, hogy tűrnünk kell valamit, de cselekednünk nem

kell; már pedig tanakodni a felett szoktunk, tegyünk-e
23 valamit vagy ne. Ha pedig szükségesség alatt azt értik, mikor az ember nagyobb bajtól való félelem kényszerítő hatása alá kerül, ez inkább a hasznosság kérdése; mint pl. ha az ostromlott sereg túlnyomó erővel szemben élelemből és vízből kifogyva azon tanácskozik, hogy megadja magát az ellenségnek s erre azt mondják: szükség ezt tenni; természetesen hozzá kell gondolnunk: «máskülönben el kell pusztulniok;» tehát ép e miatt nem elkerülhetetlen szükséges, mert ha jobban tetszik, el is lehet pusztulni. Bezzeg nem tették ezt Saguntum lakói,[121] sem
24 a hadihajóban körülkerített opitergiumiak.[122] Tehát ilyen esetekben is vagy pusztán a hasznosság kérdése körül forog a vita, vagy megoszlik a hasznos és jó között. Mert pl. ha valaki gyermekeket akar nemzeni, előbb feleséget kell vennie. Ki vonná ezt kétségbe? De annak, ki atyává akar lenni, be kell látnia annak szükségességét, hogy fele-
25 séget kell vennie. Úgy, hogy véleményem szerint ott, hol a szükség parancsol, egyáltalában nincs is tanácskozás, épúgy, mint ott sincs, hol kétségtelen, hogy valami lehetetlen. Mert tanácskozásnak csak ott van helye, hol valamely dolog kétséges. Helyesebben jártak el tehát, kik a harmadik részt δυνατὸν (lehetséges) névvel jelölték, a minek a mi nyelvünkön possibile felel meg; ez az elnevezés
26 kissé furcsán hangzik, de nincs más. Hogy ezek az alkotó elemek nem szerepelnek egytől-egyig minden egyes tanácskozó beszédben, világosabb, hogysem magyarázatra szorulna. Azonban igen sokan még növelik azok számát, ugyanis önálló részeknek veszik azok különböző fajait. Mert az erkölcsi kötelesség, igazságosság, kegyelet, méltányosság, szelídség (mansuetum a görög ἥμερον-nak megfelelő latin szó) és ha valaki még egyéb ilyenfajta erkölcsi fogalmakat akar idesorozni, ez mind az erkölcsi jó fogalma

alá foglalható. Hogy azonban valami könnyű, fontos, kel- 27
lemes, veszély nélkül való, ez mind a hasznos körébe tartozik. Ezen fogalmak ellenvetésekből származnak ilyenformán: Hasznos ugyan a dolog, de nehéz, nem fontos, kellemetlen, veszedelmes. Némelyek szerint bizonyos ese- 28
tekben csakis kellemesség szempontjából mérlegeljük a dolgot, mint pl. ha színház építéséről vagy játékok rendezéséről folyik a tanácskozás. Azt hiszem azonban, nincs a világon ember, ki olyannyira rabja volna az érzékiségnek, hogy mindenféle tanácskozásnál kizárólag a gyönyört, élvezetet tartaná szem előtt. Mert mindig kell lenni valami- 29
nek, a mi annál előbbre való, mint pl. a játékoknál az istenek tisztelete, a színháznál a joleső üdülés a munka után, a közönségnek éktelen és kellemetlen dulakodása, ha nem volna rendes színház, nemkülönben ugyanaz a vallási szempont, minthogy mi a színházat mintegy annak az istennek tiszteletére rendelt templomnak tekintjük. Sokszor azonban azt mondjuk, hogy a hasz- 30
not meg kell vetnünk, hogy a jót cselekedhessük, mint mikor a fönnebb említett opitergiumiaknak azt a tanácsot adjuk, hogy ne adják meg magukat az ellenségnek, bár ha nem teszik ezt, biztos halál a vége; máskor meg a hasznost elébe helyezzük az erkölcsi jónak, mikor pl. azt javasoljuk, hogy a pún háborúban fel kell fegyverezni a rabszolgákat.[123] Azonban sem ebben az esetben nem fel- 31
tétlenül bizonyos, hogy ez megalázó dolog, mert azt mondhatjuk, hogy természettől fogva mindnyájan szabadok vagyunk s egyforma elemekből állunk s lehet, hogy az ő őseik nemes emberek voltak; másrészt meg az előbbi esetben, hol nyilvánvaló a veszedelem, szembe kell ezzel állítanunk a másik lehetőséget s azt mondanunk, hogy még csúfosabban vesznek el, ha megadják magokat, akár az ellenség nem tartja meg adott szavát, akár Cæsar győz,

32 a mi valószínűbb. Mikor pedig két dolog annyira ellentétben áll egymással, rendesen azzal segítenek, hogy elcsavarják azok nevét. Így pl. magát a hasznosság fogalmát egyszerűen kiküszöbölik azok,[124] kik szerint a jó nemcsak előbbre való a hasznosnál, de nem is lehet hasznos az, a mi nem jó; viszont mások[125] azt, a mit mi erkölcsileg jónak nevezünk, inkább tetszetős szavakkal, mint a dolognak megfelelően hiú és balga öntetszelgésnek
33 mondják. De nemcsak a hasznost lehet szembeállítani a nem hasznossal, hanem ezeket magokat is egymással, mikor pl. kettő közül választunk, az egyik esetben azt nézve, melyikben van meg (t. i. a hasznosság) nagyobb, a másikban pedig (t. i. a nem hasznos) kisebb mértékben. Sőt még tovább mehetünk e tekintetben. Néha ugyanis három kérdés is összejön, hogy felettök tanakodjunk: így mikor Pompeius azon törte a fejét, vajjon a párthusokhoz, vagy Afrikába, vagy Egyiptomba meneküljön-e. E szerint nemcsak az lehet a kérdés, melyik jobb a kettő közül, hanem mi a
34 legjobb, vagy szintúgy ennek ellenkezője. S nem is merül fel soha kétség ilynemű tárgyaknál a dolog iránt, ha ez minden tekintetben kedvünk szerint történik. A hol ugyanis az ellenmondásnak lehetősége is ki van zárva, lehet ott ok a kételkedésre? Úgy, hogy körülbelül minden tanácskozó beszéd nem egyéb, mint egybevetés, a melynél azt kell néznünk, mit és mely úton érhetünk el; hogy mérlegelni tudjuk, vajjon az előny nagyobb-e abban, mit elérni akarunk vagy a hátrány abban, a hogyan el akarjuk azt
35 érni. A hasznosságot idő szempontjából is mérlegelhetjük: előnyös, de nem most; hely tekintetében: nem itt; személyre nézve: nem ránk nézve, nem azokkal szemben; a cselekvés módjára nézve; nem így; a cselekvés fokára nézve: nem oly mértékben.

Azonban a személyt gyakran tekintély szempontjából

vizsgáljuk s ezt úgy magunknál, mint azoknál, kik a tanácskozásban résztvesznek, tekintetbe kell venni. Ennélfogva, ámbár a példának a tanácskozásnál igen nagy hatása van, mert az egyesek által szerzett tapasztalatok leginkább alkalmasak arra, hogy az embereket egy értelemre hozzák; mégis sok függ attól, kinek a példájára hivatkozom és kikkel szemben. Mert a tanácskozásban résztvevők különböznek egymástól belső hangulatra nézve s külső állapotuk is kétféle. Vagy többen tanácskoznak, vagy csak egymagában tanakodik valaki; de mindkét esetben különbség lehet, mert ha többen vannak, nagy különbség, vajjon a szenátus tanácskozik-e vagy a nép, rómaiak-e vagy a fidenæiek, görögök-e vagy barbárok, viszont egyeseknél is: Catónak tanácsoljuk-e, hogy hivatalokra pályázzék vagy C. Mariusnak, a hadviselés módjáról Scipio mond-e előbb véleményt vagy Fabius. Ép ezért figyelemmel kell lenni a tanácskozók nemére, állására, korára. De főleg erkölcsi egyéniség tekintetében lehet közöttük nagy különbség. Így nagyon könnyű jó embereknek a jót ajánlani; ha azonban romlott erkölcsű embereknél akarunk czélt érni a jóval, vigyáznunk kell, hogy úgy ne tűnjék fel a dolog, mintha elütő életmódjukért szemrehányással akarnók őket illetni. A tanácskozók lelkületére pedig nem magával az erkölcsi jónak elvont fogalmával kell hatnunk, mert erre nem sokat adnak, hanem elismeréssel, a közvéleményre való hivatkozással s ha az ilyen puszta külsőségek nem igen használnak, a dologból remélhető haszonnal s talán még ennél is többet ér, ha ezzel vagy azzal ijesztjük őket, ha nem azt teszik, a mit javasolunk. Mert nem tekintve azt, hogy minél kevésbbé szilárd jellemű valaki, annál inkább a félelem hatása alatt áll, talán már természetünknél fogva is a legtöbbre közülünk nagyobb hatással van a bajtól való félelem, mint a jutalom reménye, a mint leg-

41 többen hamarább megtanuljuk a rosszat, mint a jót. Néha jó embereknek is adnak kevésbbé tisztességes tanácsot, kevésbbé jóknak is javasolnak olyasmit, a mi épen a tanácsot kérőknek hasznát nézi. Tudom, hogy ha valaki ezt olvassa, legott az a gondolata támadhat: Hát te ilyen utasításokat adsz és még azt hiszed, ez megengedhető
42 dolog? Hamar mentségemre jöhetne Cicero, a ki sok jó tanács előrebocsátása után, melyekkel tiszta lelkiismerettel lehetne szolgálni Cæsarnak,[126] ezeket írja Brutusnak: «tisztességes ember volnék-e, ha ilyen tanácsokat adnék? Semmi esetre sem. A tanácsadónak ugyanis nem lehet más czélja, mint hogy annak érdekét előmozdítsa, kinek tanácsot ad. De hisz helyes dolog mindaz, a mit tanácsolni akarok. Senkisem vonja kétségbe, de a tanácsadásnál nem mindig a helyeset keressük.» Mivel azonban e kérdés mélyebb behatolást kíván s nem szoritkozik csupán a tanácskozó beszédre, ezt a tárgyat fentartom a tizenkettedik könyv számára, mely, úgy számítom, utolsó
43 könyve lesz művemnek. Azt én sem akarom, hogy valami erkölcstelen dolog történjék. De lehetnek esetek, mikor ilyesféle dolgokat is fel kell vennünk az iskolai gyakorlatok körébe, mert jó, ha a gonoszság furfangjával is megismerkedünk, hogy annál sikeresebben kelhessünk az igaz-
44 ság védelmére. Egyébként, ha valaki becsületes embernek meg nem engedett dolgot javasol: mindig tartsa szem előtt, hogy azt nem mint olyant javasolja, mint egyes declamatorok Sextus Pompeiust arra sarkalják, hogy csapjon fel tengeri rablónak, csak azért, mert ez alávaló és kegyetlen foglalkozás; hanem az ilyen rút dolgot is valamiképen szépíteni kell és pedig még rossz emberek előtt is. Mert még a leggonoszabb ember sem szereti, ha őt ilyennek
45 tartják. Így Catilina Sallustiusnál úgy tűnteti fel beszédében a dolgot,[127] hogy arra a bűnös merényletre nem el-

vetemültségből, hanem jogos felháborodásból vállalkozik. Így Atreus Variusnál:[128]

«. . . . ég a szörnyű bosszúvágy,
Kitöltni kénytelen vagyok . . . .»

Hát még a kik jó hírnevökre is adnak valamit, menynyivel inkább, hogy úgy mondjam, rátartósak lesznek e tekintetben, hogy annak legalább látszatát megóvják. Azért 46
pl. ha Cicerónak azt akarnók javasolni, hogy kérlelje meg Antoniust vagy épen, hogy égesse el philippikáit (ha az ily feltétel alatt hajlandó neki megkegyelmezni), nem hivatkozunk az élethez való ragaszkodásra, (mert ez, ha egyébként megvan az ő lelkében, akkor is érvényesül, ha szóval sem emlitjük), hanem arra fogjuk biztatni, hogy a haza kedvéért mentse meg életét. Szüksége van e mentő- 47
deszkára, hogy ne kelljen ilyen kérések miatt szégyelnie magát. Vagy ha C. Cæsart arra akarnók biztatni, hogy fogadja el a királyi méltóságot, azt erősítenők, hogy az állam csak egyeduralom mellett állhat fenn. Mert a ki már egyszer törvénytelen cselekedeten járatja az eszét, az csak azon lesz, hogy annak bűnössége minél kevésbbé legyen szembetűnő. Sok függ a tanácsadó egyéniségétől is; mert 48
ha dicső multtal dicsekedhetik vagy előkelő származása vagy kora vagy gazdagsága kelt bennünk magasabb reményeket: vigyáznunk kell, hogy az, a mit mond, ellenmondásban ne legyen a beszélő egyéniségével. Ellenben ha e kiváltságok nincsenek meg, szerényebb hang illik hozzá. Mert a mi az egyik emberben függetlenség, önérzet, a másikban pökhendiségnek nevezik; némelyiknél beérjük azzal, hogy ő mondotta, másoknak megokolt véleménye is alig elégít ki bennünket.

Ép azért nézetem szerint a legeslegnehezebb dolgok 49
közé tartozik a *személyköltés*, mikor másnak nevé-

ben elmondandó szónoklatot kell készíteni,[129] mert az egyéb javasló beszédekkel járó fáradsághoz járul még a más nevében való szónoki szereplés, a mi nem könnyű feladat. Mert lehetetlen, hogy ugyanegy dolgot egyformán javasoljon egy Cæsar, egy Cicero vagy egy Cato. Mint gyakorlat pedig igen nagy haszonnal jár részint azért, mert két irányban foglalkoztatja az embert, másrészt mert költőknek és leendő történetíróknak is igen nagy hasz-
50 nukra válik. De a szónoknak is szükséges. Ugyanis sok szónoki beszéd van, melyeket úgy a görögöknél, mint a rómaiaknál arra a czélra készítettek, hogy mások használják fel s az ilyen beszédet az illetők egyéniségéhez és körülményeihez kell alkalmaznunk. Avagy ugyanúgy érzett és szerepelt Cicero, mikor Cn. Pompeius vagy T. Ampius[130] vagy mások számára írt szónoki beszédet; s nem törekedett-e inkább arra, hogy figyelembe véve mindegyiknek helyzetét, állását s érdemes tetteit, mindegyiknek hű képét is adja, mikor beszélteti? úgy hogy mindenki elhigyje, hogy bár a szokottnál szebben, de ők bé-
51 szélnek. Mert époly hiba a szónoki beszédben, ha a szónok egyéniségéhez, mint ha tárgyához nem vág, a melyhez alkalmazkodnia kellene; azért Lysias azon beszédeiben látszik legigazabbnak, melyeket tanulatlan emberek számára írt.[131] De különösen a declamatoroknak kell nagy súlyt vetniök arra, mi illik kinek-kinek egyéni természetéhez, mert ők ritkán szerepelnek peres ügyekben mint ügyvédek, hanem többnyire mint ügyfelek az apa, szülők gazdag, öreg, házsártos, anyámasszony, fösvény, végül babonás, gyáva, csúfolódó szerepében; úgy hogy a vígjátékban is alig kell több szerepet adnia a színésznek
52 mint ezeknek a szónoklásban. Mindezt személyköltésnek veheti valaki, én pedig a javasoló beszédekhez soroztam, mert ezektől csak abban az egyben különbözik, hogy más-

nak nevében beszél. Egyébként néha peresügyekbe is belevonják, melyekben megnevezett történeti személyek szerepelnek. Azt is tudom, hogy többnyire szónoki gyakorlat 53
kedvéért szerepeltetik úgy a költői, mint a történeti személyeket, mint pl. mikor Priamus beszél Achilleshez,[132] vagy mikor Sulla a népgyűlés színe előtt leteszi a diktátori méltóságot. Azonban mindez a szónoki beszédek tárgyának valamelyik fajához tartozik a három közül, a mint azokat felosztottuk. Mert kérni, jelenteni, számot adni s a többi fönnebb említett[133] dolgokat is más- és másképen szoktuk intézni és pedig úgy, a mint a dolog megkívánja a törvényszéki, tanácskozó és magasztaló beszédben. Ezek- 54
ben pedig igen gyakran adunk költött beszédeket olyan személyek ajakára, kiket magunk léptetünk fel, mint Cicerónál Caelius mellett tartott beszédében,[134] úgy a vak Appius mint saját fitestvére is beszédet intéz Clodiához, amaz feddő hangon, emez buzdítva a bűnös tettre. Szo- 55
kás az iskolákban olyan költött tárgyakat kitűzni tanácskozás tárgyául, melyek inkább peresügyekhez hasonlítanak s olyanokat, melyek mindkettőt egyesítik magokban, mint pl. mikor Cæsar előtt Theodotus[135] megbüntetéséről folyik a tanácskozás. Ennek ügyében ugyanis vád és védelem egyaránt szerepel, már pedig ez törvényszéki beszédek sajátsága. Belevegyül mindazonáltal az érdek szempontja 56
is: Cæsarnak érdekében volt-e Pompeius megöletése? Nem kell-e háborútól tartani a király részéről, ha Theodotust megöleti? S nem volna-e ez idő szerint a háború szerfelett terhes, veszedelmes és minden esetre hosszadalmas? Erkölcsi szempontból is mérlegelni lehet a dolgot: 57
Méltó-e Cæsarhoz bosszút állani Pompeiuson? Nem kell-e attól tartania, hogy saját pártja ügyének árt azzal, ha beismeri, hogy Pompeiust kár volt megölni? Ilyenfajta kérdések tényleges esetben is előfordulhatnak.

58 A declamatorok nagy része nem csekély hibát követ el abban sem a tanácsadó beszédekre nézve, hogy szerintök az előadásmód is más ezekben, sőt egészen ellentéte a törvényszéki beszédekének. Mert valósággal erőltetni szokták a rögtönzött bevezetéseket, a folyton szenvedélyes hangot a beszédben s a pazar díszt, mint ők maguk nevezik, a szavak tekintetében, azután írásban is rövidebb vázlatban
59 szokták kidolgozni ezeket, mint a törvényszéki beszédeket. Én, ámbár úgy látom, hogy a tanácsadó beszédekben nem elkerülhetetlenül szükséges a bevezetés és pedig a fönnebb említett okok miatt, mégsem birom megérteni, miért kellene mindjárt a beszéd elején őrülten kiabálni, mert hisz, ha valami tanácskozás folyik, akkor az, kit véleménynyilvánításra felszólítanak, ha egyébként épeszű ember, nem fog ott torkaszakadtából rikácsolni, hanem mindjárt kezdetben megnyerő és udvarias fellépésével iparkodik megnyerni annak bizalmát, ki
60 véleményét kikérte. Aztán mi szükség van arra, hogy az ilyen beszédben a szónok áradozva és elejétől végig szenvedélyes hangon beszéljen, mikor a tanácskozás mindenekelőtt higgadt mérsékletet követel? Azt én sem tagadom, hogy gyakran a perbeszédekben is lelohad a lelkesedés tüze a szónok hangjában, így a bevezetésben, az elbeszélő és bizonyító részekben; ezt leszámítva, a többi rész hangja körülbelül olyan, mint a tanácskozó beszédé, csakhogy ezé
61 még egyenletesebb s kevésbbé hullámzó és háborgó. Az ékes szólamokat pedig nem szabad túlságosan hajhásznia annak, a ki szónoki gyakorlatképen mond valamely ügyben tanácskozó beszédet, hanem inkább magoktól kell azoknak jönniök; mert a kik költött tárgyról szónokolnak, rendesen amúgy is kedvelik nemcsak a magas személyiségeket, így a királyokat, fejedelmeket, szenátust, népgyűlést, hanem a nagyszerű tárgyakat is; úgy, hogy csak a

olgoknak megfelelő szókat kell használni s már maga az
lőkelő tárgy emelkedetté teszi a nyelvezetet is. Más az 62
ljárás, ha valóban tanácskozunk, azért Theophrastus[136]
zt kívánta, hogy a tanácskozó szónoki beszéd nyelve
ehetőleg ment legyen minden páthosztól; ebben mestere
tán indult, bár nem egyszer tartózkodás nélkül eltér
nnak nézetétől. Aristoteles ugyanis azt tartotta,[137] hogy 63
rásbeli kidolgozásra legalkalmasabb a dícsérő beszéd s
nindjárt utána következik a törvényszéki beszéd; amaz
gyanis tisztán külső hatásvadászatra van alapítva, ez
tóbbi művészettel iparkodik hatást elérni vagy akár félre-
ezetni is, ha érdeke úgy kívánja, míg a tanácskozásnál
bizalom és bölcs belátás határoz. A dícsérő beszédre 64
ézve én is aláírom a mondottakat, hisz a többi írók is
nind ezt tanítják; azonban a törvényszéki és tanácskozó
eszédekben véleményem szerint maga a szóban forgó
árgy minősége szabja meg az előadás módját és hangját.
Mert úgy találom, hogy Demosthenes philippikái époly 65
elességekkel ékeskednek, mint törvényszéki beszédei s
Cicerónak szenátusi és népgyűlési beszédei nem kevésbbé
ényes bizonyítékai az ő ragyogó ékesszólásának, mint
akár vád- vagy védőbeszédei. Mindazonáltal ugyanő kö-
vetkezőleg nyilatkozik a tanácsadó beszédről: «A beszéd
legyen mindvégig egyszerű és komoly s főékességét ne
annyira szavak tegyék, mint inkább gondolatok.»[138] Hogy 66
példák alkalmazása sehol, a szónoki beszéd egyetlen más
fajtájában sincs inkább helyén, méltán elismerik úgyszól-
ván az összes írók, minthogy a jövő majdnem kivétel
nélkül megismétlődése a multnak s a tapasztalat mintegy
bizonyíték a dolgok folyásában észlelhető okszerűség mel-
lett. A beszédnek rövidségét vagy hosszúságát is nem a 67
beszéd tárgyának természete, hanem ennek terjedelme ha-
tározza meg. Valamint ugyanis tanácsadó beszédekben a

kérdés természete kevésbbé bonyolult, úgy viszont a per
beszédekben annak terjedelme kisebb. Mindezeknek igaz
ságáról meggyőződhetünk, ha nem csupán szónoki beszé
deket, hanem történeti műveket is olvasgatunk (mert his
ezekben is vannak népgyűlési és szenátusi beszédek
többnyire rábeszélő vagy lebeszélő czéllal) s nem akarunk
68 a rhetorok tankönyvei mellett megöregedni. Mert találunk
majd bevezetés nélkül tanácskozó beszédeket, gyakran
szenvedélyesebb hangot törvényszéki beszédekben, mind
két nemben a tárgyhoz szabott szavakat s néha rövidebb
69 beszédet peresügyben mint a szenátusban. De nem talál
juk meg másrészt ama hibákat sem nálok, melyekbe
némely declamátorok szenvednek, hogy a más véleményen
levőket gorombán leczkéztetik s rendszerint oly hangon
beszélnek, mintha azokkal, kik tanácskoznak, határozottan
veszekedni akarnának s látszat szerint inkább a dorgáló
70 mint a tanácsadó szerepét viszik. Az ifjak pedig vegyék
tudomásul, hogy ezen utasítások nekik szólnak, mert nem
szeretném, ha más irányban gyakorolnák magokat, mint a
hogy majdan szónokolniok kell s olyasmire vesztegetnék
idejöket, a miről le kell majd szokniok. Különben, ha
majd eljön az idő, mikor jóbarátaik kikérik tanácsukat, a
szenátusban véleményt kell mondaniok, ha a császár meg
kérdezi őket s tanácsot kell adniok: majd tapasztalásból
megtanulják azt, a mire nézve az elméleti utasítást eset
leg nem tartják megbízhatónak.

IX. FEJEZET.

A törvényszéki beszéd részei.

1 Szóljunk már most a szónoki beszéd harmadik fajáról
a törvényszéki beszédről. Ez különösen nagy vál

ozatosságot mutat, bár tevékenysége csak két irányban
yilvánul: vádol és védelmez. Részeinek száma a leg-
öbb író szerint öt: bevezetés, elbeszélés, bizo-
yítás, czáfolás, befejezés. Ezekhez sorozták né-
nelyek a felosztást, a főtétel felállítását és a
árgytól való eltérést vagy kitérést; ezek közül a két
lőbbi benfoglaltatik a bizonyításban. Mert ha valamit 2
izonyítani akarunk, előbb fel kell állítanunk mint tételt,
le be is kell fejeznünk a bizonyítást; ha tehát az előb-
it a beszéd alkotó részének veszszük, miért nem az
itóbbit is? A felosztás még csak egyik formája az elren-
lezésnek, maga az elrendezés pedig a rhetorikának egyik
észe s ennek egész anyagára úgy egyenkint mint össze-
en egyaránt kiterjed épúgy, mint a feltalálás és az elő-
adás. Épen ezért úgy kell tekintenünk, mint nemcsak az 3
gész beszédnek, hanem minden egyes kérdésnek is részét.
Mert van-e olyan kérdés, melyben a szónok előre meg
ne mondhatná, miről akar először, miről másodszor, miről
harmadszor beszélni? Már pedig ez a felosztás körébe
artozik. Nevetséges volna tehát az egyes kérdéseket a
izonyítás fogalma alá sorozni, a felosztást pedig, mely
minden egyes kérdésben is szerepel, az egész szónoki be-
zéd külön részének venni. A tárgytól való eltérés pedig, 4
egressio, vagy mint újabban szokták nevezni, excessus,
agy kívül esik az ügy körén s akkor nem lehet annak
észe, vagy beleesik annak körébe, akkor meg csupán mint
ővítés és díszítés járul azon részekhez, melyek kiinduló
ontját teszik a kitérésnek. Mert ha mindazt, a mi vala-
nely ügy keretében előjön, az ügy részének nevezzük,
niért nem nevezzük a bizonyítékot, hasonlóságot, köz-
elyet, az érzelmek fölkeltését, a példát, szintén a szónoki
eszéd részeinek? Nem osztozom azonban azok véleményé- 5
ben sem, kik a czáfolást ki akarják hagyni a részek közül,

mintha úgyis benfoglaltatnék a bizonyításban, a mint Aristoteles is teszi.[139] Míg ugyanis az utóbbi épit nézetem szerint, addig az előbbi ront. Ugyanő annyiban is eltér némileg a rendes felosztástól, hogy a bevezetés után nála nem az elbeszélés következik, hanem a főtétel felállítása.[140] Ezt azonban azért teszi, mert szerinte a főtétel felállítása a nem, mely alá mint faj az elbeszélés tartozik s ez utóbbira nem mindig van szükség, míg amarra mindig és mindenütt.

6 Mindazonáltal a szónoki beszédnek most megállapított részeit nem szükséges abban a sorrendben kidolgozni is a mint előadás közben jönnek egymás után. Mindenek előtt arra kell ügyelni, milyen természetű az ügy, m abban a főkérdés, mi használ s mi árt ügyünknek, aztán mit kell bizonyítani s mit cáfolni, továbbá hogyan kell a
7 dolgot elbeszélni. Mert a tényállás előadása mintegy előkészitése a bizonyításnak s csak akkor van igazán haszna ha előbb bizonyosan tudjuk,* mit várhatunk a bizonyítástól. Végül arra kell ügyelni, hogyan lehet a bíró jóindulatát megnyerni. Mert csak az ügy összes részleteinek beható megvizsgálása után tudhatjuk, hogyan kell a bírót hangolni, mikor lesz ügyünknek hasznára, ha szigorú vagy elnéző, ha szenvedélyes vagy ha higgadt, ha kérlelhetetlen vagy ha kedvezésre hajló.

8 De azért nem helyeslem azok eljárását sem, kik szerint leirni is utoljára kell a bevezetést. Mert ámbár az is helyes, hogy mielőtt beszédünk elmondásába vagy leirásába fogunk, az összes anyagot egybehordjuk s tisztába jöjjünk azzal, mire hol lesz szükségünk, mégis csak a
9 elején kell kezdenünk a dolgot. Hisz a festő vagy szobrász sem a lábnál kezdi művét, egyszóval nincs a világon művészet, mely azzal végezné, a mivel kezdenie kell. Mert különben mit csinálnánk, ha beszédünk kidolgozására nem

volna időnk? Alighanem pórul járnánk, ha hozzá szoknánk ahhoz, hogy visszájáról kezdjük a dolgot. Az anyag kiválogatásában tehát az általunk előírt sorrendet, de mikor a beszédet már írásba foglaljuk, az előadás sorrendjét kell követnünk.

X. FEJEZET.

A peresügyek fajai.

Egyébként minden peresügy, a melyben egyik részen 1
a vádló, másik részen a védő áll, vagy egy vagy több vitás kérdés körül forog. Előbbi esetben a per *egyszerű*, utóbbi esetben *bonyolult*. Egy vitás kérdés szerepel, ha egyedül lopás vagy ha egyedül házasságtörés ügyében folyik a per. Ha több vitás kérdés van, ezek vagy egyfajtájúak, pl. valamennyi zsarolásra vonatkozik, vagy különfélék, mint pl. ha valaki ellen templomrablás és gyilkosság miatt egyszerre emelnek vádat. Bűnvádi perekben ma már ez nem fordulhat elő,[141] mert minden prætor csak a törvényben meghatározott bizonyos vétségekre sorsolja ki a bírákat, de a császárok és a szenátus által elrendelt nyomozások alkalmával, úgyszintén valamikor a néptörvényszékek előtt gyakori eset volt. Még polgári perekben is gyakran emelnek vádat több különböző alapon ugyanegy bíró előtt. Az is csak egyfajta per, ha mindjárt ugyanazon alapon 2
kettő ellen indít is valaki keresetet vagy ketten egy ellen vagy többen több ellen; erre néha, mint tudjuk, örökösödési perekben van eset. Ugyanis a per csak egy, ha mindjárt sok személy szerepel is benne, kivéve, ha a szereplők jogi állapota a per jellegét is megváltoztatja.

A perrendtartás e két formájától elütő a harmadik, az 3
úgynevezett *viszonylagos* vagy *egybevetésen alapuló*, melynek alkalmazása gyakran előfordul a peresügy

egyik-másik részében, így pl. mikor a centumvir-ek törvényszéke előtt[142] egyéb kérdések tisztázása után arra is kiterjed a vizsgálat, hogy a két fél közül melyiket illeti meg inkább az örökség. Arra azonban ritkán van eset, hogy bűnvádi perekben tisztán azért tartsanak tárgyalást, milyen pl. az úgynevezett divinatio,[143] mikor arról van szó, melyik vádló legilletékesebb vagy néha, hogy két fel-
4 jelentő közül melyik érdemli meg a jutalmat.[144] Némelyek külön csoportnak vették a viszonvádat (melynek neve ἀντικατηγορία), míg mások szerint ez is a viszonylagos ügyek sorába tartozik. Hasonló ehhez az olyan per, melyben a két fél mindegyike más-más vádat emel egymás ellen, mire igen gyakran van eset. Ha az ilyen pert is ἀντικατηγορία névvel jelöljük, mert külön neve nincsen, akkor e név kétféle pert jelöl: egyikben a peres felek kölcsönösen ugyanazon váddal lépnek fel, a másikban különböző vádat emelnek egymás ellen. Ugyanígy áll a dolog igénykereseti perekben is.

5 Ha már a peresügy természetével tisztába jöttünk, utána azt kell vizsgálnunk, tagadja-e a vádlott az ellene felhozott tényt vagy mentségére hoz fel valamit vagy másképp minősíti, vagy a vádat formahiba miatt visszautasítja. E szerint aztán más és más lesz az ügyállás.

XI. FEJEZET.

Mit értünk főkérdés alatt, mi a megokolás, ítélet tárgya, perdöntő körülmény és mennyiben van szükség e megkülönböztetésre?

1 Mindezek megállapítása után, mint Hermagoras előírja, mindjárt azt kell néznünk, mi a főkérdés, megokolás, ítélet tárgya, perdöntő körülmény

vagy mint mások nevezik, az ügy *főerőssége*. *Főkérdésnek* nevezhetünk tágabb értelemben bármely dolgot, a melyről két ellenkező vagy több különböző szempontból beszélni lehet olykepen, hogy a hihetőség határai között maradunk. Az igazságszolgáltatás körébe tartozó tárgyakra 2
vonatkozólag kétféle jelentése lehet: először, mikor azt mondjuk, hogy valamely peresügy több kérdésből áll s ekkor a jelentéktelenebbeket is mind ideértjük, másodszor mikor csupán a főkérdést akarjuk jelölni, a mely körül az egész ügy megfordul s ez az, a melyről most szólok, ebből alakul ki az ügyállás, megtörtént-e, mi történt, helyesen történt-e. Hermagoras, Apollodorus és sok más író ezeket 3
nevezik tulajdonképeni *kérdéseknek*, Theodorus pedig mint említettem,[145] *főkérdéseknek*, míg a jelentéktelenebb vagy amazoktól függő kérdéseket *mellékkérdéseknek*. Mert mindnyájan tudjuk, hogy egyik kérdésből előáll a másik s hogy az általános különösre oszlik. Ezt 4
a kérdést tehát, mely mintegy főkérdés, ζήτημα névvel jelölik. *Megokolás* (ratio) alatt értjük, a mivel azt, miről be van bizonyítva, hogy megtörtént tény, támogatjuk. S erre vonatkozólag miért ne hoznám fel ugyanazt a példát, melyet úgyszólván valamennyien alkalmazunk? Orestes megölte anyját, ez tény. Azt mondja, joggal tette. Ez milyenségi ügyállás. Kérdés, joggal tette e? Megokolás: mivel Clytaemnestra az ő férjét, Orestes atyját, meggyilkolta. Ez az indítóok, αἴτιον, mint nevezik. Az ítélet tárgya, κρινόμενον, szabad volt-e a fiúnak tulajdon édes anyját, még ha bűnös volt is, megölni? Némelyek még különbséget tesznek αἴτιον és αἰτία között olyformán, hogy egyik a vád alapja, mint: Clytaemnestra megölése, a másik a tény indítóoka, mint: Agamemnon meggyilkolása. De oly nagy az ingadozás e szavak jelentése körül, hogy némelyek αἰτία-val a vád alapját, αἴτιον- 5

nal a tény indítóokát jelölik, mások meg épen ellenkezőleg magyarázzák. A latin írók közül némelyek *initium* (indítóok) és *ratio* (a vád alapja) szókkal jelölik e két fogalmat, mások mindkettőre ugyanegy elnevezést hasz-
6 nálnak. Néha úgy látszik, hogy egyik ok szüli a másikat, mint pl. Clytaemnestra azért gyilkolta meg Agamemnont, mert ez közös leánygyermeköket feláldozta s egy rabnőt hozott magával, kit ágyasává tett. Ugyanezek szerint ugyanegy kérdésben többszörös megokolás is szerepelhet, így pl. ha Orestes másik ok gyanánt, mely őt anyja megölésére indította, azt hozza fel, hogy a jóslatok birták őt rá. A hány indítóok szerepel, annyiféle ítéletet lehet hozni a dologban, mert itt pl. az is ítélet tárgya, kénytelen volt-e
7 a jóslatokra hallgatni. De ugyanazon indítóok is több kérdésnek és ítéletnek lehet alapja nézetem szerint, mint pl. ha valaki házasságtörésen ért feleségét megölte, de a csábítót, ki ekkor elmenekült, később a forumon ölte meg. Az indítóok ugyanis egy: házasságtörő volt. De felmerülnek e kérdések is, melyek szintén ítélet tárgyát teszik: vajjon szabad volt-e akkor, vajjon szabad volt e azon a
8 helyen őt megölnie. De valamint az egész peresügynek csak egy ügyállása van s erre vonatkozik minden, bár több kérdés is van s mindegyiknek megvan a maga ügyállása: úgy az ítéletnek is tulajdonképeni tárgya az, mely-
9 ről a bíró döntő szava hangzik. Συνέχον alatt pedig (mit némelyek, mint említettem, perdöntő körülménynek, mások az ügy főerősségének neveznek, Cicero pedig[146] a *védő legerősebb s az ítéletre legdöntőbb bizonyítékának*) némelyek azt értik, a mivel a bizonyítás be van fejezve, mások meg azt, a mi legnyomósabb körül-
10 mény az ítélet meghozatalára nézve. A tettnek indítóoka nem minden perben szerepel; mert lehet-e a tett okáról beszélni ott, hol magát a tényt is tagadja a vádlott? A hol

azonban az inditóok is vizsgálat tárgya, ott, mint mond-
ják, az ítélet tárgya nem mindig esik egybe a főkérdéssel.
Ez Cicero véleménye is úgy Rhetorika, mint Partitiones
című műveiben. Így pl. a hozzávetésnél e körül forog a 11
főkérdés, «megtörtént, nem történt», megtörtént-e. Tehát
itt az ítélet tárgya a főkérdéssel összeesik, mert ugyan-
azon dolog körül forog az első kérdés és a bírónak végső
döntése. Ellenben a milyenségi ügyállásnál «Orestes meg-
ölte anyját: jogosan, nem jogosan», az a kérdés, jogosan
ölte e meg, de ez még nem egyszersmind ítélet tárgya.
Hát mikor lesz az? «Anyám megölte apámat: de azért
nem lett volna szabad megölnöd anyádat». Szabad volt-e,
ez már ítélet tárgya. A főbizonyíték pedig az ő saját sza- 12
vai szerint ez volna:[147] «Ha Orestes azt mondaná, hogy
anyja olyan lélekkel viseltetett atyja iránt, ő iránta és
nőtestvérei iránt, az ország érdeke, ősei és családja
iránt, hogy épen saját gyermekeinek kellett ezt rajta
megtorolniok». Mások még ilyenféle példákra hivatkoz- 13
nak: «A ki apai örökségét elköltötte, ne lépjen fel
a népgyülésen: de közczélokra költötte el». Az a kérdés,
hogy mindenkire szóljon-e a tilalom, a ki vagyonát elköl-
tötte, ítélet tárgya, vajjon azt is, a ki az említett czélra.
Vagy pl. Arruntius nevű katonának[148] ügyében, ki Lusius 14
tribunust megölte, mert erőszakot akart tenni rajta, az a
kérdés, jogosan tette-e, megokolás, mert erőszakot akart
tenni rajta, az ítélet tárgya, szabad volt-e egy közkatonā-
nak ítélet nélkül bárkit is, vagy épen egy tribunust meg-
ölni. Némelyek szerint más ügyállása lehet a kérdésnek 15
és más az ítélet tárgyának. Így pl. a kérdés a milyenségi
ügyállás körül forog, jogosan ölte-e meg Milo Clodiust, az
ítélet tárgya már hozzávetésen alapul, Clodius tört-e aman-
nak élete ellen. Azt az esetet is felhozzák, hogy gyakran 16
a jogeset tárgyalása közben valamely mellékkörülményre

történik kitérés, mely nem is tartozik szorosan a vizsgálat tárgyához s az ítélet mégis erről szól. Nekem e dologban egészen más a nézetem. Mert e kérdés, vajjon mindenkit el kell-e tiltani a népgyűlésen való szerepléstől, a ki apai örökségét elköltötte, így magában is szükségképen ítélet tárgya lehet. Tehát itt nem az az eset áll, hogy más a vizsgálat tárgya és más az ítéleté, hanem hogy több tárgya is lehet a vizsgálatnak s így az ítéletnek is. Avagy nemde Milo perében is maga a hozzávető bizonyítás
17 szabja meg az ügyállás milyenségét? Mert hisz ha Clodius amannak élete ellen tört, következik, hogy joggal ölték meg.† Ha pedig az ügy tárgyalása közben valamely körülményre való kitérés folytán a vizsgálat kitűzött tárgyától eltérünk, akkor is azt kell megállapítanunk a vizsgálat tárgya gyanánt, a miről az ítélet szól.

18 E dologban Cicero sem egészen következetes önmagához. Mert Rhetorica-jában, mint fennebb emlitettem,[149] Hermagoras véleményét fogadta el; Topica-jában[150] az ügyállás alapján kifejlődő pert κρινόμενον-nak nevezi s ezt tréfásan Trebatius-ra czélozva, a ki jogtudós volt, *quae res agitur*-nak (a miért pereskedünk) nevezi; a mikre a védő ezt alapítja, azok a *perdöntő körülmények*, mintegy a védelem *főbizonyítékai*, *melyek nélkül*
19 *hasztalan a védelem*; míg «Partitiones» czímű művében[151] *firmamentum* az, a mit a vádló szembeállít a védelemmel; mert a perdöntő körülményt (continens), minthogy ezzel kezdődik a per, a vádló hozza fel, a védelem megokolását (ratio) pedig a vádlott; a védelem megokolásának és kifogásolásának megvizsgálása után következik a bírói döntés, vagyis az ítélet.

Azért helyesebb és egyszerűbb azok eljárása, a kik szerint az ügyállás, perdöntő körülmény és ítélet tárgya ugyanegy; a perdöntő körülmény pedig az, a mi nélkül

per nem képzelhető. Azt hiszem, hogy a legutóbbi alá 20
foglalták az oknak mindkét faját, úgy azt, hogy Orestes
az anyját, mint azt, hogy Clytaemnestra Agamemnont
megölte. Ugyancsak szerintök az ítélet tárgya és az ügy-
állás mindig egybeesik s csakis ez felel meg az ő fel-
fogásuknak.

Azonban az ilyen erőltetett tudálékosságnak a tudo- 21
mányos elnevezések körül rendesen a feltünési vágy szo-
kott a rugója lenni; én csak azért terjeszkedtem ki erre,
hogy ne gondolják, mintha tervbe vett művem anyagát
nem kutattam volna fel elég lelkiismeretesen. De ha va-
laki egyszerűen csak oktatni akar, nem szükséges ily
kicsinyes részletekre elaprózni a tanítás anyagát. Sokan 22
szenvednek e hibában, de különösen Hermagoras, ez az
egyébként mélytudományú férfiú, ki sok tekintetben meg-
érdemli bámulatunkat, csak túlságosan, szinte aggódóan
elkiismeretes, úgy hogy még azért is, a miért megrójjuk,
bizonyos tekintetben elismerést érdemel. Ha pedig ezen a 23
rövidebb s épen ezért sokkal áttekinthetőbb úton haladunk,
nem tanitványunkat nem fárasztjuk kerülő utakon, sem a
beszéd szerves egészét nem teszszük tönkre azzal, hogy
apró részekre forgácsoljuk. Mert a ki tisztán látja, mi a
per tárgya, mit akar elérni az ellenfél s mily eszközökkel,
mit a mi ügyfelünk, a mire első sorban kell ügyelnünk:
mnak az említett dolgok közül egyről sem szabad meg-
eledkeznie. S alig van valaki, hacsak nem olyan ostoba, 24
hogy fogalma sincs a gyakorlati szónoklásról, a ki ne
udná, mi a per lényege (ezt ők alapoknak vagy perdöntő
körülménynek nevezik), mi a vitás kérdés a peresfelek
között s mi az ítélet tárgya. Mindez tulajdonképen egy és
gyanaz. Mert egyrészt vitás kérdés az, a mi a per tárgya,
másrészt az itélet meg arról szól, a mi vitás kérdés. De 25
nem ragaszkodunk mindig és folyvást ezen szabályokhoz,

hanem néha-néha, hol azért, hogy egy kis hírnévre tegyünk szert, hol meg saját szónoki szenvedélyünknek akarva áldozni, elkalandozunk egy kissé, mert a peresügy keretén kívül mindig gazdagabb anyagot lelünk; egy vitás kérdés körébe kevés dolgot lehet bevonni, ellenben, ha abból kilépünk, az egész világ nyitva áll; s míg azon belül csak adott tárgyról lehet beszélnünk, kívüle bármiről, a
26 miről csak akarunk. S nem arra nézve kell utasításokat adnunk, hogyan kell a főkérdést, perdöntő körülményt s az ítélet tárgyát megállapítani (mert hisz ez könnyű), hanem inkább arra, hogy mindig vigyázzunk vagy legalább ha eltértünk, közben közben visszanézzünk, hogy miközben hatásra vadászunk, a fegyvert ki ne ejtsük kezünkből. Theodorus iskolája, mint említettem, mindent főkérdésekre
27 vezet vissza. Ezek alatt többfélét lehet érteni: először a legfőbb kérdést magát, úgyszintén az ügyállást; másodszor a többi kérdéseket, melyek a főkérdésre vonatkoznak; harmadszor a főtétel felállítását bizonyításával együtt, mint mi szoktuk mondani: «ez a dolog veleje», Menander[152] szavaival κεφάλαιόν ἐστιν. Általában pedig főkérdés mindaz, a mit bizonyítani kell, csakhogy ez majd fontosabb, majd kevésbbé fontos.

28 Minthogy most már mindazt, a mit e tárgyra vonatkozólag tankönyvíróknál találtam, talán kelleténél bővebben is előadtam s azonkívül fennebb azt is elmondottam, melyek a törvényszéki beszéd részei, a következő könyv az első résznek, azaz a bevezetésnek tárgyalását foglalja magában.*

JEGYZETEK A III. KÖNYVHÖZ.

[1] Suetonius: Aug. c. 89.: «. . . magistro dicendi usus Apollodoro Pergameno, quem iam grandem natu, Apolloniam quoque secum ab urbe, iuvenis adhuc, eduxerat.» Lásd fönnebb II. 11. 2. és II. 15. 12.

[2] L. II. 17. 8.

[3] Híres görög philosophus, szül. Sicilia Agrigentum nevű városában Kr. e. 490 körül.

[4] L. II. 17. 7.

[5] L. II. 15. 5. — 109 évig élt.

[6] Lysias kortársa. Kr. e. 430-ban Athénbe ment s mint szónoklattanító lett híressé. Előadását s dallamos körmondatait Cicero is dícséri. (Or. 13. 40. 52.). Plato a sophisták közé számítja s elítéli merészségét, melylyel az erkölcstelen sophista felfogást védelmezi.

[7] Görög sophista, Socrates kortársa, ki Athénben szónoki fellépésével keltett feltünést, majd mint a szónoklat tanítója tartotta fenn magát. Ismeretségben volt kora összes nevezetes férfiaival. (Socrates, Xenophon, Thucydides, Critias, Euripides, Isocrates és másokkal), kikre nagy hatással volt. Plato mindig csodálja és magasztalja. Egyetlen allegorikus erkölcsi irányú szép elbeszélése maradt ránk Xenophon hagyományában (Mem. 2. 1. 21.) a jó és rossz között habozó Heraclesről.

[8] Egyik leghíresebb sophista, Socratesnek idősebb kortársa. Eleinte nyelvtannal és rhetorikával foglalkozott, majd az emberi tudás összes ágait felkarolta s ő volt az első bölcselő, ki magát sophistának nevezte. Tanait Platónak róla elnevezett dialogusából s mások műveiből ismerjük. Egyik művében olyanformán nyilatkozott az istenekről, hogy nem lehet tudni, léteznek-e vagy sem. Ezért mint istentagadót száműzték Athénből s némelyek szerint menekülés közben a tengerbe fult.

[9] Sophista Socrates korában. Sokoldalú és ritka bőbeszédű ember, ki nagyon hiú volt arra, hogy bármely tárgyról összefüggően tud beszélni s hogy mindenhez ért. Plato többször említi Phædrus

és Protagoras című dialogusaiban s különösen a róla nevezett két dialogusban jellemzi őt s kiemeli ritka emlékezőtehetségét.

[10] Aeolis, kisázsiai tartomány Elæa nevű városában született; Isocrates kortársa, Gorgias tanítványa, a szónoklat tanítója Athénben 432—411 között Kr. e. Némelyek Diogenes Laërt. egy helye (IX. 25.) nyomán azt hiszik, hogy Plato nem Alcidamast, hanem Zenon-t jelöli ama jelzővel. Nem lehetetlen azonban, hogy az a körülmény juttatta eszébe Platonak Palamedest, hogy épen Aeolis partvidékén, hol Alcidamas született, volt Palamedesnek szentélye és szobra. A hasonlat valódi alapjául természetesen valami lelki rokonság szolgálhatott, talán a ravasz furfang és ügyesség a szócsavarásban.

[11] Híres szónok, Attika Rhamnus nevű helységéből, szül. 480 körül Kr. e. Élénk részt vett a politikában s nagy része volt a népuralom megbuktatásában, a miért később, az oligarchia bukása után halálra ítélték, bár remek beszédben védte magát. Thucydides, kit némelyek stílusuk hasonlósága miatt tévesen tanítványának tartanak, nagy dícsérettel emlékezik meg róla művének VIII. könyvében, a 68. fejezetben. Plato Menexenus című dialogusában Socrates őt mint szónoklattanítót nem nagyon dícséri. Szónoklattana nem maradt fenn. Szerzőnk itt valószínüleg Cicero Brutusának egy helyére (12. fej.) gondolt: «Neminem unquam melius ullam oravisse capitis causam, quum se ipse (scil. Antiphon) defenderet, se audiente, locuples auctor scripsit Thucydides».

[12] L. II. 17. 4.

[13] Már volt róla szó II. 15. 16. — Plato e helye Phædrus 112. §.

[14] 7. fej.

[15] Aristoteles meglevő műveiben erről sehol sincs szó; az illető hely bizonyosan valamelyik elveszett művében volt.

[16] E vers Sophocles Philoctetes-ében nem fordúl elő, azért némelyek Euripides hasonló című, de elveszett darabjára gondolnak. E verset különben Cicero is idézi De or. III. 35.

[17] L. II. 15. 10.

[18] Görög rhetor a Kr. e. I. századból; külön iskolát alapított (Hermagorei). Cicero «De inventione» cz. művében jórészt ő utána indúl.

[19] Peripatetikus bölcsész, ki Augustus korában élt Rómában s Murænával részt vett az Augustus ellen való összeesküvésben.

[20] Cariának Alabanda nevű városából költözött Rhodusba.

88-ban Kr. e. Rómában lép fel mint szónoklattanító, de csak rövid ideig szerepel itt, aztán ismét visszatér Rhodusba, a hol 78-ban Cicero is hallgatta.

[21] L. II. 15. 36.

[22] Sicilia Calacte nevű városából származott. Augustus idejében Rómában élt mint grammatikus és rhetor. Egyébként számos rhetorikai műveiből egy sem maradt fenn.

[23] Kr. e. 30-ban Rómába ment s 22 évig rhetorikát tanított s tanulta a latin nyelvet és irodalmat. Legfőbb műve a Ῥωμαϊκὴ ἀρχαιολογία 20 könyvben. Vannak még rhetorikai, æsthetikai művei, levelei. Meghalt Kr. e. 8-ban.

[24] L. II. 11. 2. és II. 15. 12. — Suetonius adatát Apollodorusról lásd fönnebb III. 1. 1. — Ugyanő a gadara-beli Theodorusról ezt mondja (Tib. 57.): «Sæva ac lenta natura ne in puero (scil. Tiberio) quidem latuit; quam Theodorus Gadarus, rhetoricæ præceptor et perspexisse primus sagaciter et assimilasse aptissime visus est: subinde in obiurgando appellans eum πηλὸν αἵματι πεφυρμένον.»

[25] C. Valgius Rufus, grammatikus és rhetor Augustus korában, Horatius egyik legjobb barátja.

[26] Atticus, t. i. Dionysius, ki Strabo szerint Apollodorus földije volt.

[27] Hogy melyik Mattius ez, nem lehet biztosan megállapítani. C. Mattius Kr. e. 84-ben született, Cæsarral benső barátságban volt s Cicero is becsülte a jellemes, derék férfiút, bár e becsülése tetemesen alább szállott, mikor Mattius Cæsarról meggyilkoltatása után is magasztalólag szólt s pártjához, t. i. Octavianushoz csatlakozott. A másik Cn. Mattius, idősebb kortársa Cicerónak s Cæsarnak, irodalmilag is szereplő férfiú, mimiambusok, azaz tréfás tartalmú zökkenő iambus-versek szerzője, melyekben az utolsó iambus helyett spondæus vagy trochæus áll; azonkívül az Ilias fordítója. Gelliusnál gyakran szerepel mint «homo impense doctus».

[28] Domitius Marsus, Vergilius költő-barátja.

[29] Augustus kortársa, Kisázsia Temnus városából; nem azonos a fönnebb (16. §.) említett Hermagoras-szal.

[30] Cicero De or. I. 47.: «Unum libellum sibi excidisse iamdudum questus est» (t. i. Antonius). — M. Antonius orator, szül. 143-ban, meghalt 87-ben Kr. e. Itt említett művecskéjét «De ratione dicendi» nem ő maga adta ki.

[31] Lásd II. 15. 6.

32 C. Cornificius Cicerónak jóbarátja és «Rhetorica ad Herennium» czímen fenmaradt művének tulajdonképeni szerzője.

33 Stertinius nevű rhetorról seholsem találunk említést. Idősb Seneca említ egy Stertiniust Maximus melléknévvel, de nem lehet róla tudni, rhetor volt-e; a Horatiusnál (Sat. II. 3. 33. és 296. valamint Epist. I. 12. 20.) említett Stertinius, ki Damasippust megtérítette, mint stoikus bölcselő szerepel, de csak alsóbbrendű alak lehet, mert Hor. tréfásan a hét bölcs mellett mint nyolcadikat («octavus sapientum») említi, ki talán csak magát tartotta valódi bölcsnek.

34 L. Junius Gallio, Ovidusnak Seneca rhetor állítása szerint barátja s lehet, hogy a költő pontusi leveleinek IV. 11. levele is ő neki szól. Rhetorikai műve nem maradt ránk; declamatiói az V. században még megvoltak. Seneca rhetorral is jó barátságban volt s ennek legidősebb fiát, L. Annæus Seneca testvérbátyját örökbe fogadta, a ki ezóta ifjabb L. Junius Gallio néven szerepel. Ez is kiváló rhetor volt s Tacitus Ann. XV. 73. szerint Nero 65-ben kivégeztette vagy öngyilkos lett.

35 Lásd II. 15. 22.

36 Az egyébként ismeretlen rhetor abból a családból való, melyből C. Popilius Lænas, Cicero gyilkosa származott, kit Cicero egy bűnperben sikerrel védelmezett.

37 Verginiusról Tac. Ann. XV. 71.: «Verginius studia iuvenum eloquentia fovebat.»

38 C. Plinius Secundus Maior Kr. u. 23—79. Rhetorikai művének czíme ifjabb Plinius szerint ez volt: «Studiosi libri tres in sex volumina propter amplitudinem divisi, quibus oratorem ab incunabulis instituit et perfecit.»

39 Tutilius, neves rhetor, kiről Martialis is megemlékezik egyik epigrammjában V. 57. 6. — Egyébként Quintilianus életrajzában is szóltunk róla.

40 Quintilianus is említette már e tényt II. 16. 9. — Cicero idevonatkozó helyei: De inv. I. 2. és De or. I. 8.

41 Albutius Novaria-ból származott s került Rómába, hol Augustus alatt rhetorikát tanított.

42 XI. 2. és 3. fej.

43 L. III. 10.

44 De inventione.

45 Mivel az «Orator» czímű műben (17. fej.) csak homályosan

szól a szónoklattan részeiről s számukat nem is említi, sokan azt mondják, hogy itt Ciceronak «De oratore» művéről van szó, melynek I. 31. fejezete világosan szól az öt részről.

46 Dion Chrysostomus Cocceius szül. Bithynia Prusa nevű városában Kr. u. az I. század közepén, előkelő családból. Rhetor és philosophus volt és a stoikusokhoz tartozott. Domitianus alatt egy ideig Rómában időzött, de ez kiűzette a városból. Nerva trónraléptekor, ki neki barátja volt, visszatért Rómába s úgy Nerva, mint utóda, Traianus is nagyon becsülte. 80 beszéde ma is megvan, bár ezek nem annyira szónoki beszédek, mint erkölcsbölcseleti értekezések szép nyelven, a honnan melléknevét is nyerte.

47 De or. II. 10. s köv.

48 Lampsacus-ban született Kr. e. 365 körül. Nagy Sándor kedvelt történetírója. Tulajdonképen kedvelt szakmája a rhetorika volt s e téren elvi ellenfele Isocratesnak. Neki tulajdonítják némelyek az Aristoteles művei közt fenmaradt Ῥητορικὴ πρὸς Ἀλέξανδρον czímű művet.

49 L. II. 10. 11.

50 Qu. Hortensius Hortalus, a híres naturalista szónok, Cicero idősebb kortársa (szül. 114-ben Kr. e.), szertelen bámulója Catónak s mindenáron szeretett volna ennek családjába házasodni. Először Cato leányát, Bibulus feleségét akarta apja útján kényszeríteni, hogy váljék el férjétől s jöjjön hozzá feleségül. Miután ez nem sikerült, elég vakmerő volt Catót arra kérni, hogy saját feleségét, Marciát, Marcius Philippus leányát, engedje át neki feleségül, hogy a catói erényeket családjába olthassa. S hallatlan, Cato még e furcsa kérését is teljesítette felesége apjának beleegyezésével. Hortensius halála után újra visszavette feleségét.

51 T. i. azt a nézetet, mely az általános kérdéseket kizárja a szónok feladatának köréből. Lásd erre nézve II. 21. 22.

52 De inv. I. 6.

53 Orator 14., De oratore III. 30., Topica 21.

54 Lásd III. 1. 18.

55 Topica 21.

56 Így Cicero De inv. 8.

57 Rhetor a Kr. e. 3. században.

58 A hasonlat a birkózókról van véve, kiknek épúgy főtörekvésök volt elfoglalt állásukat megtartani, mint a jó szónoknál a tárgynál maradni. A hasonlat különben Aeschines-é.

59 A lex Julia (59. Kr. e.) értelmében repetundarum (zsarolás vétsége miatt) csakis magistratus (hivatalos személy) ellen lehetett vádat emelni, C. Rabirius pedig csak egyszerű lovag volt, hivatalt nem viselt.

60 T. i. bizonyító eljárás (status coniecturalis) kell itt, nem pedig kifogásolás vagy óvás a vád illetékessége ellen (exceptio, translatio); azért nem elégedett meg Cicero az első részben emelt óvással.

61 Határozottan szöveghiba, t. i. «ante prooemium» áll ἀντὶ προοιμίου helyett. Érti azon dolgokat, melyeket a 3—8. fejezetekben bevezetésként tárgyal.

62 A «lex Roscia theatralis», melyet L. Roscius néptribun terjesztett be 67-ben Kr. e.; a lovagrendnek a 14 első sort jelölte ki megtisztelő helyül a színházban.

63 Hogy t. i. a vádlottnak a vádra tett ellenvetése szabja meg az ügyállást.

64 L. II. 14. 2.

65 *Translatio* a rhetoroknál (jogi nyelven exceptio) kifogás a vádló vagy a vád vagy a bíró illetékessége ellen (quæstio competentiæ). *Comparatio* (a görögben ἀντίστασις) egybevetés vagy szembeállítás, mikor a vádlott elismeri bűnösségét, de kimutatja, hogy az ő hibájából aránylag sokkal nagyobb jó származott.

66 Archedemus stoikus bölcsész a Kr. e. 2. században.

67 «De eodem et alio» Aristotelesnél is gyakran előfordúl «ταὐτὸν ἢ ἕτερον» és csakis a meghatározásra vonatkozhatik s jelöli az általános nemi fogalmat (genus), mely azonos (idem, ταὐτὸ) és a faji különbséget (differentia specifica), mely a meghatározandó fogalmak mindegyikénél más (aliud, ἕτερον).

68 E néven egy rhetort meg egy festőt említenek a régiek. Cicero «De natura deorum» I. 26. és Or. II. 21. említ Pamphilust s némelyek szerint ő e kettőt egynek veszi, bár ezt bajos volna Ciceróra rábizonyítani. Az itt említett Pamphilus rhetor és nyelvész, állítólag Alexandriából való, a híres Aristarchus tanítványa.

69 Posidonius, Syria Apamea nevű városából származott Kr. e. 135 körül, de rendesen rhodusinak nevezik, mert itt tartózkodott legtovább és itt tanított. A stoikus Panaetius tanítványa, majd mesterének halála után a rhodusi stoikus iskola feje lett. Tanítványai közül legnevezetesebbek Cicero és Pompeius. Bölcseleti, földrajzi, történeti, mathematikai és nyelvészeti számos munkájából csak töredékek maradtak fenn.

[70] Ez volt a cyrenei vagy hedonikus bölcseleti iskola felfogása, mint Aristippus, annak alapítója tanította: μηδὲν εἶναι φύσει δίκαιον ἢ αἰσχρόν, ἀλλὰ νόμῳ καὶ ἔθει. Ennek épen ellenkezőjét tanította a stoikus iskola, melynek felfogását Cicero is osztja De finibus bonorum et malorum II. 15.: «Ego iudico ... quod sit ipsum per se rectum atque laudabile, non ob eam causam tamen ... dici honestum esse quia laudetur a multis, sed quia tale sit, ut vel si ignorarent id homines vel si obmutuissent, sua tamen pulchritudine esset specieque laudabile.»

[71] A felhozott példában a napnak a földhöz viszonyított nagyságát (quantitas) hozzávetéssel (coniectura) lehet megállapítani, épúgy a második példában a büntetés minőségét. Translatio-val, kifogással a vád illetékessége ellen csak akkor élhetek, ha a vádlott qualitását jogi szempontból ismerem, vagyis tudom, ki ellen lehet vagy nem lehet ilyen vádat emelni. Végül a meghatározás (definitio) annyiban kiegészítő része a translatiónak, mert csak akkor élhetek a translatio jogával, ha előbb az illető crimen fogalmát meghatározom, pld. tiltakozhatik a sacrilegium vádja ellen az, a ki privát pénzt lopott a templomból.

[72] Cic. Orator 14. fej.

[73] Lásd III. 1. 21.

[74] A στάσις συντελικὴ, a befejezettség ügyállása, mint némelyek a coniecturalis statust status facti-nak is nevezték. Lásd a 40. §.!

[75] Aelius Theon, Alexandriából való bölcselő és rhetor, ki egyéb elveszett műveken kívül írt egy részben fenmaradt rhetorikai művet «τέχνη περὶ προγυμνασμάτων». Spalding szerint ez két mű címe, t. i. τέχνη és περὶ προγυμνασμάτων és az előbbi elveszett műben lett volna szó az itt említett dologról. Cæciliusról lásd III. 1. 16.

[76] De inv. I. 8.

[77] Partitiones or. 31. és 38. fej.

[78] L. a 46. §.!

[79] De inv. I. 11.

[80] L. II. 15. 6., III. 5. 14.

[81] Πραγματικοὶ néven szerepeltek a görögöknél, majd a rómaiaknál is azok, kik a jogban és perrendtartás menetében egészen otthonosak voltak s a szónokoknak, ügyvédeknek pénzért felvilágosítással szolgáltak. Később minden jogtudóst e néven hívtak.

[82] Rhetorika III. 15. 8.

[83] L. II. 15. 36. és III. 3. 4.

84 Cicero «Academica» című művének első kiadása Kr. e. 45-ben jelent meg 2 könyvben; az első Catulus, a második Lucullus címmel. A második kiadást négy könyvre bővítette ki s M. Terentius Varro-nak ajánlotta. Az I. kiadásból a második könyv, a II. kiadásból az első könyv maradt fenn.

85 Fideicommissum oly jogi megbízás, mely nem tételes törvényen, hanem hiten, bizalmon alapszik. Különösen végrendeletnél szokták alkalmazni, mikor valaki olyan személynek (pl. idegennek, nőnek stb.) akart hagyni valamit, ki a törvény szerint nem örökölhetett. Ilyenkor az örökséget valamely római polgárnak hagyta azon szóbeli meghagyással, hogy azt bizonyos idő mulva annak a harmadiknak adja át. Ennek teljesítése egészen Augustusig pusztán az illető becsületétől függött, de Augustus a hitbizományt jogerőre emelte s a consul, illetőleg prætor hatáskörébe utalta.

86 Interdicere, innen interdictum: a hatóság (prætor) közbelépése, rendszerint utasítás alakjában valamely tényleges állapot megóvása végett vagy véglegesen, vagy ha a felek perre mentek, bírói ítélet hozataláig. Legtöbbször a tulajdonjogra vonatkozott s háromféle alakja volt: 1. retinendæ possessionis, tényleges birtokjog megóvására; 2. recuperandæ possessionis, elveszett birtokjog visszaszerzésére; 3. adipiscendæ possessionis, birtokjog szerzésére.

87 Præscriptiones: jogi ellenvetések, kifogások; gyakran egy jelentésben veszik a jogászok az exceptióval, de lassankint a præscriptio kizárólag az időkörülményre szorítkozott.

88 L. III. 4. 13.

89 Halicarnassusi Dionysius szerint (Ῥωμαϊκὴ ἀρχαιολογία V. 291.) a rómaiak találták ki halotti beszédek tartását, nem pedig a görögök. De ezzel szemben Thucydides (II. 30.) említi már, hogy a görögöknél a nép által választott ember mondott halotti beszédeket (ἐπιταφίους).

90 Cicero Verres ellen tartott beszédében (V. 22.) azt mondja, hogy a ki a tárgyalásra nem tud tíz dícsérő tanút állítani (laudatores dare), jobb, ha egyet sem állít, hogy azt ne gondolják róla, hogy még a szokás által megállapított mintegy hagyományos számot sem tudja betölteni.

91 T. i. C. Antonius, Cicerónak később consul-társa és Catilina óriási erőfeszítéssel korteskedtek Cicero ellen, a miben nem kisebb emberek támogatták őket, mint Crassus és Cæsar. A választás előtt néhány nappal mondta a senatusban e beszédét Cicero, mely «oratio in toga candida» néven ismeretes.

92 Clodius és az idősebb Curio ellen, úgy látszik, együttesen beszélt Cicero a senatusban. E beszédből csak töredékek maradtak fenn Cic. Ad Atticum I. 16.

93 Suetonius említi Domitianusról (IV. 9.): «Instituit et quinquennale certamen Capitolino Jovi triplex».

94 Omphale, Iardanos leánya, Tmolos, lydiai király özvegye, kinél Heraclesnek a delphi-i jóshely parancsa szerint három évig kellett szolgálnia s ez idő alatt Heracles női ruhába öltözve font, míg a királyné oroszlánbőrben s buzogánynyal járt. Ovid. Heroid. IX. 55.

95 Hesiodos Theogoniája szerint minden létező, még az istenek is az ős chaos-ból származnak, a mi nem más, mint a mérhetetlen világür, mely mindennél előbb létezett.

96 Domitianusról szól, kiről Statius (Silv. V. 1. 241—242.) énekli: «Illius æternæ modo qui sacraria genti Condidit, inque alio posuit sua sidera cœlo.» Suetonius pedig (Domitianus c. 4. 5.) említi, hogy a gens Flavia tiszteletére templomot emelt s papi testületet szervezett.

97 Hom. Il. II. 477—479, 673—675.

98 Hom. Il. V. 801.

99 Livius II. 7.

100 Hom. Ilias II. 212.

101 Hom. Il. II. 673.

102 Némelyek szerint Agamemnon atyja, Atreus fia vagy testvére vagy Thyestesnek, Atreus testvérének fia s ennek testét Atreus, mivel Thyestes az ő feleségét elcsábította, boszúból feltálaltatta egy lakomán s tulajdon édes atyjával etette meg. Mások szerint Plisthenes helyett Clisthenest kell olvasni, ki Aristophanesnél mint elpuhúltságról híres ember szerepel.

103 Az úgynevezett αὐτόχθονες (aborigines, indigenæ), azaz benszülöttek, nem pedig bevándorlottak. A görögök közül főleg Athén és Arcadia lakói voltak büszkék ősi származásukra.

104 In Verr. II. 1. és IV. 48.

105 Valerius Maximus említi, hogy Hegesias oly remek dícsérő beszédet írt a halálról, hogy azok közül, kik olvasták, sokan öngyilkosok lettek, miért is később törvénynyel tiltották el e beszéd olvasását.

106 III. 4. 16.

107 Topica 25. fej. Cæsar «Anticatones» című művére céloz.

108 De or. II. 82.

109 A stoikusok bökkenő (paradoxon) elvére vonatkozik, a kik szerint «semmisem hasznos, ha nem erkölcsileg jó» (nihil utile esse, quod non sit honestum).

110 Az a szerződés, melyet Hostilius Mancinus 137-ben Kr. e. vagy négy évvel előbb Pompeius Rufus kötött Numantia lakóival. Lásd Cic. De off. III. 30.

111 Livius IX. 1—11.

112 Halonnesus, sziget az ægæi tengerben hasonló nevű várossal. Eredetileg az athéniek birtoka volt, de később tengeri rablók foglalták el s hirhedt fészkök volt. Makedon Fülöp megtisztította e rablóktól s ekkor az athéniek azt követelték, hogy adja vissza nekik e szigetet. Ő azonban azt felelte, nem adja, mert az övé. Később megigérte, hogy majd nekik adja. Demosthenes beszédet tartott ez ügyben s azt tanácsolta az athénieknek, hogy ne úgy fogadják e szigetet, mintha úgy kapnák, hanem úgy, hogy a magokét kapják vissza. Erre vonatkozik az *adni* és *visszaadni* fogalmának meghatározása.

113 VIII. 1. 2.

114 *Serv. Sulpicius Lemonia Rufus* mint a szenátus követe Antoniushoz útközben megbetegedett s 43-ban Kr. e. meghalt. Lásd Cic. Phil. IX. 7. 15.

115 Ugyanis a rhetorok és sophisták ostorozásán kezdi, kik képtelennél képtelenebb s mindenféle haszontalan tárgyakról szoktak szónokolni.

116 Lásd Suet. Caligula 21. és Nero 19. — J. Cæsar 44. — Claudius 20.

117 Mikor Nagy Sándor Democritus tanításából arról értesült, hogy több világ létezik, míg tanítója Aristoteles mindig csak egyről beszélt, föltette magában, hogy átkel az Óczeánon s új világok fölfedezésére indúl.

118 Livius IV. 59.

119 V. 30.

120 Cæsar De bello Gall. I. 39. 40.

121 Livius XXI. 14.

122 Florus (Epit. IV. 2. 33.) ezt írja rólok: «Una (scil. ratis), quæ Opiterginos ferebat, in vadis hæsit, memorandumque posteris exitum dedit. Quippe vix mille iuvenum manus circumfusi undique exercitus per totum diem tela sustinuit et cum exitum virtus non

haberet, tamen, ne in deditionem veniret, hortante tribuno Vulteio, mutuis ictibus in se concucurrit.»

123 A carnæ-i ütközet után. (Livius XXII. 57.)

124 A stoikusok.

125 Az epikureusok.

126 T. i. Octavianusnak.

127 De coni. Cat. 20. fej.

128 L. Varius Rufus, eposz- és tragœdiaköltő Augustus korában, Vergilius és Horatius barátja. E szavak elveszett híres tragœdiájából (Thyestes) vannak véve.

129 Itt prosopopœia alatt nem a hasonló nevű szónoki alakzatot értjük, hanem egész declamatiót, melyben valaki egy nevezetes személy nevében mond javasoló beszédet.

130 T. Ampius Balbus Kr. e. 62-ben néptribun s nagy Pompeius-párti. Cicero eszközölte ki számára Cæsarnál, hogy Pompeius halála után visszatérhetett száműzetéséből. Hogy mikor és mely ügyben írt Cicero Pompeiusnak és Ampiusnak beszédet, nem tudjuk.

131 Lysias Kr. e. 459–378.) a tíz attikai szónok egyike. Különösen nagy mester volt a közönséges emberek jellemének természethű utánzásában (ἠθοποιία, ἐναργεία, διατύπωσις), mire bő alkalma nyílt azon perbeszédeiben, melyeket egyszerűbb emberek számára írt; ezekben valóságos mintáit adja a tenue dicendi genus-nak.

132 Hom. Il. XXIV. 486. s köv. vv.

133 III. 4. 3.

134 14. és 15. fej.

135 Görög rhetor, Ptolemæus Auletes tanítója; az ő tanácsára ölette meg az ifjú király a menekülő Pompeiust s ő vitte ennek fejét Cæsarhoz. Cæsar haragja elől menekülvén, Brutus kezébe került s halállal lakolt.

136 L. III. 1. 15.

137 Rhet. III. 12. 5.: ἡ μὲν οὖν ἐπιδεικτικὴ λέξις γραφικωτάτη . . . δευτέρα δὲ ἡ δικανική. A Quintilianustól hozzáfűzött indokolás, bár az oratio obl. után ezt hinné az ember, nem Aristotelestől való.

138 Part. orat. 27. fej.

139 Rhet. II. 26.

140 U. ott III. 13.

141 T. i. Kr. e. 149 óta, a mikor az állandó törvényszékek (quæstiones perpetuæ) intézménye a lex Calpurnia alapján zsarolási

perekben (de repetundis) felállított első ilyen törvényszékkel divatba jött. Ettől fogva a különféle vétségekre külön-külön törvényszékeket állítottak fel (Cicero idejében 8 ilyen volt) egy-egy prætor vagy iudex quæstionis elnöklete alatt, ki a vétség minőségéhez képest a törvényben megszabott számban kisorsolta a bírákat (mint a mai esküdtszéki bírákat). A néptörvényszék ezóta már csak hazaárulási (perduellio) perekben ítélkezett s bizonyos ügyekben még a senatusnak is volt bíráskodási joga. A császárság korában az állandó törvényszékek hatáskörét a császár, szenátus és præfectus urbi bírói működése mindig szükebbre szorította, úgy hogy lassankint (Kr. u. a 2. században) egészen megszűnt.

142 Valószínüleg nagyon régi bíróság, mely polgári perekben, főleg vagyoni, de túlnyomóan örökösödési kérdésekben döntött. Tagjainak száma úgylátszik, eredetileg 100 volt, később minden tribusból (35) három-három, tehát 105, végre 180 volt.

143 Előzetes vizsgálat valamely bünperben az iránt, hogy a jelentkező vádlók közül ki a legilletékesebb. Magát a szónoki beszédet is így hívták ez ügyben. Így pl. Cicero a Verres ellen felvett perben Cæcilius prætorral szemben magának követelte s meg is nyerte a vádló szerepét.

144 A «delatores» vagy «indices» a köztársaság idejében néha szolgálatot tettek a közjónak azzal, hogy az összeesküvést, hazaárulást stb. feljelentették, a miért jutalmat is kaptak. A császárság idejében aljas keresetforrást nyitó árulkodássá sülyedt.

145 III. 6. 2.

146 De inv. I. 14.

147 De inv. I. 14.

148 «Militis Arrunti». Maga a jogi eset több helyen előfordul, így mellesleg említi Cicero Pro Milone beszédében (4. fej.), Valerius Maximus VI. 1—12. (a tribunus neve C. Luscius, Marius nőtestvérének fia; a közkatonáé C. Plotius); Plutarchos (Marius 413), kinél a tribunus neve C. Lusius, a katonáé Trebonius. A Quintilianus neve alatt fenmaradt nagyobb declamátiók egyike (III. 12. 50.) is hasonló esetet tárgyal. Az «Arrunti» név némelyek szerint a katona neve (Arruntius), mások szerint «Auruncius» helyett áll s annyit jelent mint a Suessa Aurunca fővárossal bíró délitáliai «Aurunci» (= Ausones) közül való.

149 XI. 10.

150 25. fej.: «Quæ ex statu contentio efficitur, eam Græci κρινό-

μενον vocant. Mihi placet id, quoniam quidem ad te scribo, «qua de re agitur» vocari.» (Az ügyállás alapján kifejlődő pert a görög κρινόμενον-nak (ítélet anyaga) nevezi. Kedvem volna, hisz neked írok, «qua de re agitur»-nak («amiért a per folyik») nevezni.) A jogtudósok e kifejezést szinte unos-untig használták.

151 29. fej. Cicero következetlensége Qu. szerint abban nyilvánul, hogy Rhetorikájában és Topica-jában a «firmamentum» (főbizonyíték) a védelem fegyvere, míg a Partitiones oratoriæ-ben a vádlóé.

152 Az új attikai vígjáték egyik főművelője a Kr. e. 4. században. A hasonló nevű laodicea-beli rhetorra gondolni sem lehet, mert ez csak a Kr. u. 3. század vége felé élt.

IV. KÖNYV.

A negyedik könyv tartalma: Előszó. A bevezetés. Az elbeszélés. A kitérés. A főtétel felállítása. A felosztás.

ELŐSZÓ.

1 Miután édes Marcellus Victoriusom, neked ajánlott művem harmadik könyvét befejeztem s körülbelül a munka negyedrészével már készen vagyok, megint egy újabb körülmény merült fel arra nézve, hogy lelkiismeretesen folytassam munkámat s még komolyabban számot vessek az olvasóközönség igazságos kritikájával. Eddig ugyanis olyanformán tettünk, hogy közöltük egymással tudományos kutatásaink eredményét s úgy gondolkoztam, ha útmutatásaim nem találkoznak a nagyközönség tetszésével, beérjük azokkal saját házi használatunkra, úgy hogy a te meg az én fiamat
2 azok szerint neveljük. Minthogy azonban Domitianus császár nőtestvére unokáinak nevelését rám bízta,[1] nem mutatnék kellő értelmet e legmagasabb kitüntetés felfogásához, ha a belőle rám háramló nagy felelősség terhét is
3 mérlegelni nem tudnám. Micsoda magas mértéket kell is elérnem az erkölcsi nevelésben, hogy e legszentebb erkölcsbíró megérdemlett helyeslésével találkozzam, vagy a tudományos képzésben, hogy azt ne mondhassák rólam, mintha ezt a minden tekintetben, de különösen a szónoklatban is messze kimagasló fejedelmet várakozásában megcsaltam
4 volna.[2] Ezért, ha senki sem csodálkozik azon, a mit a

legnagyobb költők is gyakran megtettek,[3] hogy t. i. nem-
csak műveik elején hívták segítségül a múzsákat, hanem
később is, valahányszor valami fontosabb helyhez értek,
mintegy új könyörgésbe foglalva újították meg fohászai-
kat: bizonyára tőlem sem vehetik rossz néven, ha, a mit 5
művem elején, mindjárt, mikor tárgyamhoz fogtam, el-
mulasztottam, most hivom segítségül valamennyi istent s
elsősorban épen azt, kinél nincs hatalmasabb, sem a szel-
lemi törekvéseknek kegyesebb pártfogója, adjon nekem
annyi erőt és tehetséget, a mennyi kell, hogy a belém
helyezett várakozásnak megfelelhessek; legyen kegyes és
jóakaró pártfogóm, tegyen engem azzá, a minek az ő vá-
rakozása szerint lennem kellene.

Hogy ennyire lelkiismeretesen veszem ezt a dolgot, 6
annak nem csupán ez az egyetlen oka van, bár ez a leg-
főbb, hanem különben is olyképen halad előre művem,
hogy a mi ezután következik, fontosabb és nehezebb lesz
az eddigieknél. A következőkben ugyanis a törvényszéki
ügyek menetét akarom előadni, melyek igen különfélék és
változatosak: mi a feladata a bevezetésnek, hogyan kell
elbeszélni a tényállást, mennyiben érdemel hitelt a bizo-
nyítás, akár a magunk állításait kell vele támogatnunk,
akár az ellenfél ellenvetéseit czáfolnunk, végül mily nagy
hatás rejlik a befejezésben, akár az a czélja csupán, hogy
rövid összefoglalásban a bíró emlékezetébe idézze a mon-
dottakat, akár az érzelmek fölkeltésére van szánva, a mi
sokkal hatásosabb. Némely írók a beszéd részeit egyenkint 7
külön tárgyalták, mintha csak megijedtek volna az egész
feladat nehézségétől s mégis ezek mindegyikéről több egész
könyvet adtak ki. Én pedig elég vakmerő voltam vala-
mennyit összefoglalni s így is azt látom, hogy majdnem
mérhetetlen munka vár rám s maga az a gondolat, mily
nagy feladatra vállalkoztam, aggodalommal tölt el.

I. FEJEZET.

A bevezetés.

1 A mit latinul principium-nak, exordium-nak mondunk, a görög mintha találóbban nevezné προοίμιον-nak, mert a mi kifejezéseink csak a kezdés fogalmát jelölik, míg a görög egész világosan jelzi, hogy ez a beszédnek az a része, mely a tulajdonképeni tárgyat, mely-
2 ről szólnunk kell, megelőzi. Mert akár onnan vették a proœmium elnevezést, mert οἶμη éneket jelent s mert a citharœdus-ok a tulajdonképeni verseny megkezdése előtt rövid bemutatót szoktak énekelni, hogy hangulatot csináljanak magok mellett s épígy a szónokok is azt, a mit a beszéd tárgyának megkezdése előtt a birák jóindulatának megnyerése végett előrebocsátanak, illették ugyanazon el-
3 nevezéssel; akár azért, mert ugyancsak a görögök οἶμος-nak nevezik az útat, azt is, a mit előbb mondanak, mielőtt rátérnének a dologra, e névvel szokták jelölni: az az egy bizonyos, hogy prooemium alatt mindig azt értjük, a mit a biró előtt hasznosnak tartunk * előadni, még mielőtt ügyünk állását ismerné. Azért helytelenül cselekszünk az iskolában, hogy a bevezetést rendesen úgy intézzük,
4 mintha a biró már ismerné ügyünk állását. Ez a helytelen szokás onnan ered, mert a beszédgyakorlat előtt úgyis elő szokták adni az egész pernek mintegy vázlatát. Egyébként a forumon is előfordulhat ilyenféle bevezetés, ha az ügyet már másodízben tárgyalják.[4] Első tárgyaláskor csak ritkán, legföljebb akkor, ha a biró, a ki előtt beszélünk, már máshonnan ismeri az ügyet.

5 A bevezetés czélja semmi egyéb, mint előkészíteni a hallgatóságot, hogy a beszéd további folyamán annál jobb indulattal legyen irántunk. A legtöbb szónoklattan-iró

szerint különösen három úton érhetjük el ezt, t. i. ha a hallgatóság *jóakaratát megnyerni, figyelmét fölkelteni* és *tanulékonnyá tenni* törekszünk; nem mintha nem kellene az egész tárgyalás alatt minderre ügyelnünk, hanem, mert főleg a beszéd elején van szükség arra, a mivel a bíró szívéhez férkőzhetünk, hogy a további sikert biztosíthassuk.

Úgy tanultuk, hogy a bíró jóakarata vagy személyek- 6
ből indúl ki, vagy magából az ügyből.* Azonban személyekre vonatkozólag nem csupán háromféle eset lehetséges, mint legtöbben tartják, t. i. a felperes, alperes és a bíró személye, mert a bevezetés néha az ügyvéd szemé- 7
lyéből is kiindulhat. Igaz ugyan, hogy ennek lehetőleg keveset és csak szerényen szabad a maga személyéről benie, mégis az egész ügyre nézve felette fontos, ha feddhetetlen ember hírében áll. Így aztán nem mint érdekelt ügyvéd szerepel az ügyben, hanem úgyszólván mint hiteles tanú. Azért első sorban úgy tűnjék fel az ő szereplése, mint a ki kötelességből vállalkozott arra, akár rokoni, akár baráti s főleg, ha lehetséges, hazafiúi kötelességből vagy legalább hathatós példaadás végett. Nagyon természetes, magoknak a peres feleknek még sokkal inkább azon kell lenniök, hogy kitűnjék, hogy a per megindítására fontos és tisztességes ok, sőt mi több, a szükség bírta rá őket. De valamint egyrészt nagyban emeli a szó- 8
nok tekintélyét, ha az ügy elvállalásában még árnyéka sem férhet hozzá a piszkos nyereségnek, személyes gyűlöletnek vagy nagyravágyásnak, úgy az is némi hallgatag ajánlólevél magunk mellett, ha kijelentjük, hogy mi gyengéknek érezzük magunkat, hogy készültség és tehetség dolgában ellenfeleinkkel nem mérkőzhetünk. Messala majd- 9
nem mindig így kezdi beszédeit. Természetünkben van ugyanis, hogy a gyengébb pártjára állunk s a lelkiisme-

retes bíró az olyan ügyvédet hallgatja legszívesebben, a kitől legkevésbbé kell féltenie a saját függetlenségét. Innen van, hogy míg a régiek a valódi szónoki tehetséget is szerénységgel leplezték, addig ellenkezőleg napjainkban
10 csak fitogtatják azt. Kerülni kell továbbá még csak látszat szerint is a rágalmazó, rosszindulatú, elbizakodott s kisebbítő kiszólásokat egyesek vagy egész osztály ellen, különösen olyanok ellen, kiknek sértegetését a bírák épen nem
11 hallanák szívesen. Mert hogy a bíró személye ellen semmit se szabad mondani, nemcsak nyiltan, de még úgy se, hogy egyáltalában reá lehessen vonatkoztatni, mondani is felesleges volna, ha nem fordúlna elő. Az ellenfél ügyvédje is kiindulópontul szolgálhat a bevezetéshez és pedig vagy elismerőleg, mikor színleg ugy teszünk, mintha félnénk az ő szónoki tehetségétől és befolyásától, hogy ez oldalról gyanakodóvá tegyük iránta a bírót, vagy pedig úgy, hogy leszóljuk. Ezt azonban csak nagyon ritkán tegyük; így pld. Asinius az Urbinia örökösei érdekében folytatott perben[5] azt mondotta, hogy nem igen ajánló az ellenfél ügyére nézve, hogy egy Labienus az ügyvédje.
12 Cornelius Celsus szerint mindez nem is igazi bevezetés, mert nem tartozik a per tárgyához. Én azonban a legkiválóbb szónokok tekintélye után indulok s azt tartom, hogy mindaz, a mi a szónokot érdekli, az ügyre nézve sem lehet érdektelen, mert egész természetes, hogy a bírák is könnyebben hisznek annak, a kit szívesen hallgatnak.
13 Magának a felperesnek személyét különfélekép vonhatjuk bele a tárgyalásba. Majd jeles tulajdonaira hivatkozunk, majd gyengeségei iránt kérünk elnézést. Néha arra is van eset, hogy érdemeket sorolunk fel; ilyen esetben jobban kell takarékoskodnunk a dícsérettel, ha a magunk, mint ha mások érdemeinek szól az elismerés. Sokkal nagyobb hatást kelt, ha pld. valaki nemének gyengesé-

gére, korára, külső körülményeire hivatkozik, mint pld. a nők, aggastyánok, árvák gyermekeikre, szüleikre, feleségeikre. Mert egyedül a részvét az, a minek még az igaz- 14
ságos bíró szívéhez is van útja. Nem szabad azonban ennek húrjait mindjárt a bevezetésben túlfeszíteni, legföljebb csak megpendíteni. Az ellenfél személyére nézve körülbelül egytől-egyig ugyanezen fegyverekkel lépünk síkra, csakhogy ellenkező igyekezettel, támadólag. Különösen három hathatós eszköz van a bírák jóindulatának elidegenítésére: a hatalom nyomában irígység kél, az aljasság, elvetemültség megvetést, az erkölcsileg romlott és gonosztevő gyűlöletet kelt az emberben. De nem elég 15
ezt egyszerűen elsorolni, hisz ezt akárki meg tudja tenni, ha nem szónok is; de igen gyakran nagyítani, máskor meg mérsékelni kell a dolgot a körülmények szerint. Ehhez már csak a szónok ért, míg amazt maga az ügy adja meg.

A bírónak jóindulatát nem csupán azzal nyerhetjük 16
meg, ha dícsérjük őt (különben is csak módjával szabad ezt tennünk, hisz közös fegyver mindkét fél kezében), hanem azzal is, ha az ő dicséretét összekötjük ügyünk érdekének előmozdításával olyképen, hogy tekintélyes férfiak ügyében hivatkozunk arra az általános becsülésre, melyben áll, alacsonyabb sorsúak érdekében részvevő szívére, sértett fél érdekében az ő szigorúságára s ugyanígy egyéb esetekben is. Szeretek, ha csak lehet, a bíró jelle- 17
mével is tisztában lenni. Mert a szerint, a mint nyers vagy szelid, barátságos vagy mogorva, rideg vagy kedélyes ember: vagy kihasználjuk az ő egyéni tulajdonságait ügyünk érdekében, ha ennek kedveznek, vagy ha vele nem egyeznek, igyekezzünk azokat legalább mérsékelni. Néha 18
arra is van eset, hogy vagy nekünk ellenségünk a bíró vagy ellenfeleinknek barátja. Ezzel a körülménynyel mind-

két félnek számolnia kell s talán még inkább annak, a melyhez a látszat szerint jobban húz. Mert ferde felfogással néha az által akarják a bírák megóvni jó hírnevöket, hogy barátaik kárára döntik el az ügyet vagy azok javára, a kikkel feszült viszonyban vannak s így igazságtalanságot követnek el épen azzal, hogy annak látszatát akarják
19 elkerülni. Az is előfordult már, hogy egyesek a magok ügyében voltak bírák. Azt olvasom ugyanis a Septimiustól kiadott «Észrevételek könyveiben»,[6] hogy Cicero is szerepelt ilyen ügyben és én is védtem Berenice királyné[7] ügyét saját maga előtt. Az eljárás itt is olyan, mint a fönnebbi esetekben. Ugyanis az ellenfél nagyban veri a mellét, hogy bízik ügye igazában, a védőt pedig folyton
20 rettegésben tartja a bíró szerénysége. Azonkívül ha azt látjuk, hogy a bíró bizonyos előítélettel ült a bírói székbe, főképen, ha ezt már hazúlról hozta magával, azon kell lennünk, hogy ettől megszabadítsuk vagy esetleg megerősítsük benne. Néha a félelem hatása alól kell a bírákat felszabadítani, mint Cicero tette a Milo mellett tartott beszédben, hogy ne gondolják a bírák, mintha a Pompeiustól kirendelt fegyveres erő az ő megfélemlítésükre akarna szolgálni; máskor meg rá kell ijeszteni a bírákra, mint
21 ugyanő tett a Verres ellen tartott beszédekben. Azonban a félelemkeltésnek két módja van; az egyiket gyakran alkalmazzák s a bírák sem neheztelnek érte, hátha valami rosszat gondol a római nép, hátha más bírósághoz teszik át az ügyet. A másik azonban már erős és ritkán fordúl elő, mikor az ügyvéd följelentéssel fenyegeti a megvesztegetett bírákat. Ezt még bátrabban lehet tenni nagyobb számú bírói testülettel szemben, mert ilyenkor a ludasok megijednek, azok pedig, kiknek lelkiismerete tiszta, örülnek. Egyes bírákkal szemben azonban sohasem ajánlanám
22 ezt az eljárást, csak legvégső szükség esetén. Ha pedig a

kényszerűség viszi rá, ez már nem a szónoki művészet dolga, épúgy nem, mint a fölebbezés, habár gyakran ez is hasznos, vagy viszonvád emelése a bírói ítélet kihirdetése előtt. Ahhoz ugyanis, hogy fenyegetőzzünk és vádat emeljünk, nem szükséges, hogy valaki szónok legyen.

Ha maga az ügy alkalmas arra, hogy vele a bíró jó- 23
indulatát megnyerjük, úgy mindjárt a bevezetés számára kell abból egyet-mást kiszemelnünk, a mit e czélra leginkább megfelelőnek találunk. Téved e tekintetben Verginius,[8] mikor azt mondja, hogy Theodorus előírása szerint minden egyes kérdésből egy-egy gondolatot már a bevezetésben fel kell használni. Nem ezt mondja ő, hanem, hogy 24
a legfontosabb kérdésekről már előre tájékoztatni kell a bírót. Az egészben csak az a hiba, hogy ezt az eljárást általánosítja, pedig nem lehet minden kérdésben keresztülvinni, de nincs is rá szükség minden peresügyben. Mert tüstént a vádló után első helyen, mikor még a bíró általánosságban sem ismeri a pert, hogyan vehetnénk előre az egyes kérdésekből gondolatokat? Nagyon természetes, hogy előbb a kérdések tárgyát kell jelezni. De ha megengedjük is, hogy egyiket-másikat (mert néha úgy kívánja a dolog természete), ebből még nem következik, hogy a legfontosabb kérdéseket valamennyit, más szóval az egész peresügyet; hisz akkor az elbeszélő részszel már a bevezetésben végeznénk. Hát aztán, ha, mint gyakran meg- 25
esik, kissé kényesebb természetű az ügy, nem kell-e a bíró jóindulatát más oldalról megkörnyékeznünk a helyett, hogy a kellemetlen ügyet egész csupaszságában odavetjük a bíró elé, mielőtt ennek jóakaratát a magunk számára biztosítottuk volna? Ha helyes eljárás volna e kérdéseket minden alkalommal mindjárt a beszéd elején tárgyalni, nem is volna szükség bevezetésre. Tehát néha a beszéd- 26
ben tárgyalandó kérdésekből egyet-mást, a mivel a bírót

leghathatósabban tudjuk a magunk részére hangolni, itt-
ott igen nagy haszonnal lehet a bevezetésben felhasználni.
De hogy aztán ebben vagy abban az ügyben mi alkalmas
a bíró jóindulatának megnyerésére, felesleges volna el-
sorolni, mert ha valaki a peresügynek lényegével tisztában
van, úgyis könnyen megtalálja ezt, másrészt meg úgyis
lehetetlen volna a peresügyek oly nagy változatossága
27 mellett mind összefoglalni. Valamint azonban ügyünknek
hasznára válik, ha az ilyen részeket kikeressük és kihasz-
náljuk, úgy mindazt, a mi ügyünknek ártana, vagy ál-
talában kerülnünk vagy legalább hatásában csökkentenünk
kell. Néha részvét is fakad ügyünkből, ha valami csapás
28 ért vagy készül érni bennünket. Nem vagyok ugyanis egy
véleményen azokkal, a kik szerint a bevezetés és befejezés
között az a különbség, hogy ebben elmúlt, abban meg
jövő dolgokról szólunk, hanem az, hogy a bevezetésben
csak mérsékelten és szerényen szabad a bíró részvétét
előzetesen próbára tenni, ellenben a befejezésben szabad
folyást engedhetünk érzelmeinknek, személyeket költött
beszédekkel szerepeltethetünk, megholtakat tanúkúl idéz-
hetünk, felvonultathatjuk a vádlottak valamennyi hozzá-
tartozóit, míg a bevezetésben mindez nem szokott szere-
29 pelni. De mindezt, mint fönnebb mondottam, nemcsak
alkalmazni kell a bevezetésben, hanem, a mi útjában áll,
le is kell rontani. És mindig jó arra gondolni, mily szá-
nalmas lesz sorsunk, ha elvesztjük a pert s viszont meny-
nyire elbizakodottá teszi majd ellenfelünket a győzelem.
30 Azonban nem csupán az szolgálhat bevezetés tárgyául, a
mi szorosan személyekhez és ügyeikhez tartozik, hanem
az is, a mi csak külső összefüggésben áll ezekkel. Sze-
mélyek hozzátartozói nemcsak a családnak tagjai, kikről
fönnebb szóltam, hanem a rokonság, jóbarátok, néha egész
vidékek, városok, egyáltalában mindaz, a kire vagy a mire

nézve a mi védettünknek pervesztése csapás lehet. Külső 31
kapcsolatban van az ügygyel az idő, ez pl. a Coelius érdekében mondott beszéd bevezetésének kiindulópontja; a hely, ez szerepel a Deiotarus mellett, a külső körülmények, mint a Milo védelmére, a közvélemény, mint a Verres ellen tartott beszéd bevezetéseben;[9] végül, hisz mindent úgysem sorolhatok el, a bíróságok rossz hire, a tömeg várakozása. Mindez, bár nem tartozik szorosan az ügyhöz, de összefügg vele. Ide sorozza Theophrastus 32
magából a beszédből kiinduló bevezetést; ilyenforma Demosthenes beszédje Ctesiphon mellett, melyben arra kér engedelmet, hogy a vádlótól benyújtott vádirat formájától eltérve legyen szabad a saját tetszése szerint beszélnie. Az önbizalomnak pusztán említése elég arra, hogy 33
önhittnek tartsák a szónokot.

Kedvezően hangolják a bírót némely, jóformán közönségessé vált fogások is, épen azért nem szabad ezekről megfeledkezni már csak azért sem, hogy előttünk fel ne használják mások. Ilyen pld. ha óhajtásunkat, baljóslatú sejtelmünket, kérésünket fejezzük ki vagy adjuk az aggódót; mert rendesen figyelmessé teszi a bírót, ha észreveszi, hogy valami nem mindennapi, fontos, iszonyú, másoknak elrettentő például szolgáló esetről van szó, de különösen akkor, ha a bíró a saját vagy a haza sorsa miatt aggódik; ilyenkor kell reá hatni hitegetve ijesztgetve, intve, kérve, sőt ha azt hiszszük, hogy használ, egy kis füllentéssel is. Annak is igen jó hasznát szoktuk venni a hall- 34
gatók figyelmének ébrentartására, ha ezek felteszik rólunk, hogy türelmöket nem teszszük sokáig próbára s a tárgytól elkalandozni nem fogunk. Már ez a figyelem magában is bizonyára fölkelti a bíró érdeklődését ügyünk iránt, de még inkább az, ha a tárgy lényegét, a melyet meg kell vizsgálnia, röviden és világosan összefoglalva előre jelezzük,

a mint Homerus és Vergilius teszik műveik kezdetén.
35 E tekintetben az legyen a szabály, hogy a beszéd tárgyának inkább csak előterjesztése, mint kifejtése legyen s ne azt adja elő a szónok, a mi történt, hanem a miről beszélni akar. Nem találok erre jobb példát a szónokoknál, mint azt, a mely Cicerónak A. Cluentius mellett tartott beszé-
36 dében van: «Azt vettem észre, bírák, hogy a vádló egész beszédje két részre oszlik; ezek egyike, úgy tapasztaltam, a Junius-féle bírói ítélet ellen[10] már meggyökeresedett ellenséges hangulatra támaszkodott s nagy részben erre épített; a másik pedig mintha csak puszta szokás kedvéért tette volna, félve és bizonytalanúl érintette a méregkeverés vádjának bizonyítását, a mely czélra törvény szervezte e bíróságot.» Ebben az egész dologban mégis könnyebb a helyzete annak, a ki válaszol, mint annak, a ki előterjesztést tesz, mert ennek csak figyelmeztetnie kell a
37 bírót, amannak felvilágosítania. Mert azt nem vagyok hajlandó elhinni, ha még oly nagy tekintélyek vannak is mellette, hogy nem szükséges a bíró figyelmét s érdeklődését az ügy iránt minden alkalommal felkelteni. Bár magam is tudom, hogy a veszett ügynek csak hasznára van, ha nem ismerik, hogy milyen, csakhogy ez nem a bíró hanyagságának, hanem félrevezetésének következménye.
38 Ellenfelünk ugyanis elvégezte mondanivalóját s talán meg is győzte a bírót a maga igazáról; a mi érdekünk az, hogy az ő meggyőződését megváltoztassuk, már pedig ezt csak úgy érhetjük el, ha figyelmét és érdeklődését felkeltjük az iránt, a mit mondani akarunk. Mit tegyünk hát? Magam is elismerem, hogy egyben-másban csökkenteni, gyengíteni s mintegy fitymálni kell az ellenfél erejét, hogy a bírónak feszült figyelmét, melyet az ellenfélnek szentelt, elvonjuk tőle, mint Cicero tett Ligarius védel-
39 mére tartott beszédében. Mert mi mást akart volna elérni

azzal a gúnynyal, mint hogy Cæsar kevésbbé feszült figyelemmel hallgassa azt a nem épen hallatlan ügyet? Vagy mit akart mást Cælius mellett mondott beszédében, mint hogy az ügyhöz fűzött várakozást lehűtse?

Magától érthető azonban, hogy az előadott módok egyike ebben, másika abban a fajta peresügyben alkalmazható. Legtöbben ötféle faját különböztetik meg a peres- 40
ügyeknek, ezek a tisztességes, közönséges, kétes vagy bizonytalan, meglepő és homályos vagyis ἔνδοξον, ἄδοξον, ἀμφίδοξον, παράδοξον, δυσπαρακολούθητον. Némelyek jónak látják idesorozni az erkölcsi rútat, de mások ezt a közönséges vagy meglepő alá foglalják. Meg- 41
lepőnek pedig azt nevezik, a mi az emberek várakozása ellenére szokott beütni. Kétes ügyben leginkább a jóakaratát, homályos ügy iránt érdeklődését, közönséges ügy iránt főleg figyelmét kell felkeltenünk. Mert a tisztességes ügy magában is eléggé képes megnyerni a jóindulatot, mig annak, a mi meglepő és erkölcsileg rút, bizonyos segítőszerekre van szüksége. Ép ezért némelyek a bevezetést két részre 42
osztják, úgy mint tulajdonképeni beköszöntő és beajánló részre, úgy hogy a beköszöntő részben egész nyiltan kérjük a jóindulatot és figyelmet, mit piszkos tárgyú peresügyben nem tehetünk; ellenben a beajánlás mintegy lopva férkőzik a szivekhez, különösen akkor, ha az ügynek arczulata nem elég tisztességes vagy azért, mert a dolog, a mely körül forog, piszkos, vagy mert a közfelfogás elitéli; vagy ha még hozzá az ellenfél részén álló pártfogónak vagy apának lesújtó vagy egy aggastyánnak, világtalannak vagy kiskorú árvának szánalmat keltő arczkifejezése is súlyosbítja az ügy helyzetét. Hogy 43
pedig miképen lehet e bajokon segíteni, kelleténél bővebben is tárgyalják s a magok számára költött eseteken mutatják be, a melyekben a rendes törvényszéki tárgya-

lások módját követik. Minthogy azonban ezeket valódi jogi esetekből szakítják ki, ezeknek valamennyi fajtáját elsorolni pedig lehetetlen, sohasem érnénk a dolog végére, hacsak nagyobb csoportok szerint össze nem foglaljuk.
44 Azért esetről-esetre az ügy természete szabja meg, mit kell cselekednünk. Általában azt ajánlanám, hogy azt, a mi árt ügyünknek, hagyjuk el s keressük, a mi hasznára van. Ha ügyünk gyenge lábon áll, személyekbe kapaszkodjunk, ha személyben van a hiba, ügyünkben keressünk oltalmat. Ha épen semmit sem találunk mentségünkre, iparkodjunk ellenfelünket gyengíteni. Mert ha nem sikerül magunkat már jobban megkedveltetni, legalább azon le-
45 gyünk, hogy az ellenséges indulatot mérsékeljük. E tekintetben, ha már tagadni nem lehet, igyekezzünk a dolgot úgy feltüntetni, hogy nem volt olyan fontos, mint a hogy állították, vagy hogy más szándékkal tette az illető, vagy hogy egyáltalában nincs köze a jelen tárgyalás anyagához, vagy hogy jóvátehető azáltal, hogy tettét megbánja vagy hogy már úgyis eléggé megbünhődött érte. Ép ezért könnyebb valamely ügyet vinnie az ügyvédnek, mint a peresfélnek, mert amaz elbizakodottság gyanúja nélkül dícsérhet s helylyel-
46 közzel a maga hasznára megrovással is élhet. Néha t. i. úgy tesz, mintha őt is indulatba hozná a dolog, mint pld. Cicerónál látjuk Rabirius mellett tartott beszédjében,[11] pedig tulajdonképen csak a hallgatóság figyelmét igyekszik lekötni s az igaz meggyőződés erejének súlyát a maga számára biztosítani, hogy aztán annál jobban higyjenek neki, ha ugyanazzal valami mellett vagy ellen foglal állást. Azért mindenekelőtt arra kell ügyelnünk, vajjon a peresfél vagy ügyvéd nevében szerepeljünk-e, ha mindkettő lehetséges. Az iskolában ugyanis egészen tőlünk függ a dolog, de a forumon csak ritkán van rá eset, hogy valaki
47 a saját ügyében mint ügyes védő tudjon szerepelni. An-

nak azonban, a ki csak szónoki gyakorlatképen akar fellépni olyan ügyekben, a melyekben az érzelmek fölkeltése a fődolog, mindenkit a maga személyében kell szerepeltetnie. Mert az érzelmeket nem lehet parancsszóra megrendelni s másnak érzelmeit sohasem vagyunk képesek oly erővel kifejezni, mint a magunkéit. Az olyan ügyek- 48
ben is szükségesnek látszik a beajánlás, mikor az ellenfél az ő fellépésével előre meghódította a bírák szívét vagy ha már kimerült hallgatóság előtt kell beszélnünk. Előbbi esetben úgy segítünk magunkon, ha bejelentjük, hogy majd mi is előadjuk bizonyítékainkat s meggyengítjük az ellenfél sánczait; a másik esetben, ha megigérjük, hogy rövidek leszünk s felhasználjuk mindazt, mit a bíró figyelmének ébrentartására előadtunk. A maga helyén való udva- 49
riasság is jól esik a bíró szívének s unalmát is elűzhetjük, ha minden tekintetben élvezetesek iparkodunk lenni reá nézve. Annak is jó hasznát veszszük, ha az esetleg felmerülhető nehézségeket előre eloszlatjuk; így mikor Cicero azt mondja,[12] «tudja, hogy egyesek csodálkoznak azon, hogy ő, aki annyi éven át oly sokakat védelmezett, de senki ellen fel nem lépett, a vádló szerepére vállalkozik Verres-szel szemben;» azután kimutatja, hogy épen ezzel a szövetségeseknek kel védelmére. Ennek az alakzatnak πρόληψις a neve.[13] Mivel néha jól beválik, egyes decla- 50
matorok majdnem minden esetben alkalmazzák s azt hiszik, nem is lehet másból kiindulni, mint az ellenkező álláspontból.

Azok szerint, kik Apollodorus nyomán indúlnak, nem csupán a fönnebb említettem három eszköz áll a szónok rendelkezésére, hogy a bírót a maga ügyének megnyerje, hanem egész sereg ilyenfajta eszközt sorolnak fel. Ezek majd a bíró egyéniségére alapítják a hatást, majd az ő véleményére, melyet majd az ügygyel csupán külső kap-

csolatban levő dolgokról, majd az ügyről magáról táplál, ezenkívül még úgyszólván megszámlálhatatlan sokféle körülményre, melyek minden peresügyben szerepelnek, minők a személyek, tények, beszédek, ok, idő, hely, alkalom stb.[14]

51 Megengedem, hogy e sokféle faja azon eszközöknek tényleg megvan, de valamennyi ama három fajta valamelyikéhez tartozik. Mert ha az én bírám jóakarattal, figyelemmel és érdeklődéssel van ügyem iránt, ugyan mit akarok még többet? Hisz még a félelem is, pedig erről legkevésbbé hinné az ember, hogy azok közül valamelyikhez köze van, vagy fokozza a bíró figyelmét vagy elriasztja attól, hogy az ellenfélnek kedvezzen.

52 Minthogy azonban nem elég tanítványainkat a bevezetés elméletével megismertetni, hanem azt is meg kell nekik magyarázni, hogyan lehet azt gyakorlatban legkönnyebben megvalósítani: megjegyzem még, hogy annak, a ki szónokolni akar, arra is tekintettel kell lennie, miről, ki előtt, ki mellett, ki ellen, mely időben, hol, mily körülmények között, milyen uralkodó közvélemény mellett kell beszélnie, mi lesz előreláthatólag a bíró felfogása, mielőtt beszélni kezdenénk, azután mit kívánjunk, hogy teljesüljön vagy hogy tőle Isten óvjon. Maga a helyes érzék fogja megmutatni az utat, hogy eltalálja, miről

53 szóljon legelőbb. Manapság azonban azt hiszik, hogy a mit előljáróba mondanak, az mind bevezetésbe való s a mi csak eszébe ötlik valakinek, különösen ha tetszetős gondolat, azt mind a beszéd elején kell felhasználni. Kétségtelen, hogy sok dolgot a beszéd egyéb részeiben ép úgy fel lehetne használni, de minden legjobban ott van a maga

54 helyén, a hol semmi mással helyettesíteni nem lehet. Nagyon megkapó a bevezetés akkor, ha a felperes vádleveléből veszi anyagát. Épen azáltal, hogy nem előre, odahaza készült, hanem ott a helyszínén magából az ügyből pat-

tant ki, még nagyobb hírnevet szerez a szónok eredeti tehetségének s megnyeri számára a közönség bizalmát egyszerű és közvetlen előadásával, úgy hogy ha a beszéd többi része le volt is írva s előre kidolgozva, azért rendesen azt hiszik, hogy az egész beszéd rögtönzött, mivel kizártnak tartják, hogy a bevezetés előre készült. A leg- 55
több esetben pedig megvárjuk a bevezetéstől, hogy úgy tartalom, mint előadás, valamint hang és arczkifejezés tekintetében legyen szerény, úgy hogy még akkor sem szabad túlságos önérzettel fellépnie, ha az ügy sikere biztosra vehető. Rendszerint ugyanis bosszantja a bírót a peresfélnek szinte elbizakodott nyugodtsága s mivel tudatában van bírói hatalmának, hallgatagon is megköveteli, hogy rá tisztelettel és félelemmel tekintsen mindenki. Másrészt épúgy óvakodnunk kell, hogy ezen* oldalról 56
gyanu ne férjen viselkedésünkhöz. Azért épen a bevezetésnek legkevésbbé szabad fitogtatnia,[15] hogy különös gonddal készült, mert könnyen azt a látszatot keltheti, hogy a bíró ellen szedte össze a szónok minden művészetét. De éppen ezt elkerülni a legnagyobb művészet. 57
Mert bár valamennyien előírják ezt és pedig igen helyesen, mégis idővel némi változást okozhatnak a körülmények. Ma már ugyanis némely törvényszékek, különösen a büntető törvényszékek bírái vagy a centumvir-ek[16] magok is megkívánják a pontos és gondos előadást a felek részéről s kicsinylésnek tekintik a pongyola beszédet, mert nem csupán felvilágosítást akarnak nyerni, hanem gyönyörködni is. Nem is könnyű e tekintetben eltalálni a 58
helyes mértéket s mégis úgy kell intéznünk a dolgot, hogy beszédünk gondosnak lássék a nélkül, hogy a ravasz számításnak még csak gyanúja is férhetne hozzá. Ma is áll az a régi szabály, hogy a bevezetésben kerülni kell minden szokatlan szót, túlságos merész képet, ne legyen benne

se elavult ósdi, se költői szabadsággal használt kifejezés.
59 Ugyanis ekkor még nem bírjuk a hallgatóság bizalmát, a mely friss érdeklődéssel vigyáz minden szavunkra; de mikor már jobban szívéhez férkőztünk, mikor már kissé felmelegedett, akkor megbocsátja az efféle szabadságot, főkép mikor oly általános részekhez érünk, hol a tárgynak megfelelő kifejezésbeli gazdagság közepette észre sem veszünk egy-egy szabadabb szót a környezet ragyogó pompájától
60 elvakítva. A bevezetés stílusa ne legyen se a bizonyítás, se a közhelyek, se az elbeszélés stílusa, de azért ne legyen mindvégig gondosan kidolgozott és körmondatokba foglalt, hanem sok helyen mesterkéletlen, melyen nem érzik meg a fáradság, végül ne legyen nagyképűsködve sokat igérő. Ugyanis az igénytelen s mint a görög nevezi ἀνεπίφατος (feltünés nélkül való) előadás igen sokszor jobban szívhez szól. Különben minden attól függ, milyen hangulatot aka-
61 runk kelteni a bírák lelkében. Ha valahol, úgy főképen itt nagy szégyen, ha a szónokot cserbenhagyja emlékezete vagy úgy elakad, hogy beszédét folytatni sem bírja. Olyan a nem sikerült bevezetés, mint ha az ember arcza van tele forradásokkal s nem képzelhetni rosszabb kormányost, mint a kinek hajója mindjárt a kikötőből kimenet
62 megfeneklik. A bevezetés terjedelmét pedig az ügy természete határozza meg. Az egyszerű és világos ügyhöz rövidebb, a bonyolódott, gyanús és hírhedt ügyekhez hosszabb bevezetés kívántatik. Azonban nevetséges, mikor némelyek mintegy szabályul állítják fel minden bevezetésre nézve, hogy nem szabad terjedelmesebbnek lennie négy mondatnál. De épúgy kerülni kell a túlságos hosszú bevezetést is, mert úgy tűnhetik fel, mintha ez volna a beszéd főrésze s azzal, a minek az a rendeltetése, hogy előzetesen tájékoztasson, már ki is fáraszt bennünket.
63 A beszédnek azt az alakját, melyben a szónok a bírótól

valamely más személyhez fordúl, az úgynevezett ἀποστροφή-t, némelyek teljesen kizárják a bevezetésből. S a mi azt illeti, nem ok nélkül jutottak e meggyőződésre. Mert határozottan el kell ismernünk, hogy jobban megfelel a dolog természetének, ha első sorban azokhoz intézzük szavainkat, a kiket magunknak megnyerni törekszünk. Néha azonban a bevezetéstől is megkívánják, hogy valami 64
hangulatot fejezzen ki, már pedig ez sokkal élénkebb és hatásosabb, ha egy más személyhez fordúlva fejezi ki a szónok. Ha pedig így áll a dolog, mi jogon vagy mekkora elfogultsággal tilthatja meg valaki, hogy e szónoki alakzattal ne növeljük ama hangulat hatását? Nem is 65
azért ellenzik ezt a tankönyvírók, mintha valami meg nem engedett dolog volna, hanem azért, mert nem látják hasznát. Ennélfogva, ha a hasznos oldala kerekedik felül, meg kell azt tennünk ugyanazon ok miatt, a mely miatt ellenzik. Aztán nemcsak Demosthenes intézi szavait a be- 66
vezetésben Aeschineshez, hanem M. Tullius is úgy egyéb beszédeiben hol ehhez, hol ahhoz, a kihez jónak látja, mint Ligarius mellett mondott beszédjében Tuberóhoz. Ugyanis sokkal kisebb lett volna a hatás, ha e részt más- 67
kép alakítja a szónok. Erről még jobban meggyőződhetünk, ha a bevezetésnek azt a rendkívül szenvedélyes részét, mely ilyen formában van tartva: «Nosza Tubero, rendelkezel mindazzal, a mit csak vádló magának kívánhat» s a mi ezután következik, egyenesen a bíróhoz intézné. Ezáltal igazán elfordult beszéd lenne belőle[17] s minden erejét elveszítené, ha így szólnánk: «Rendelkezik tehát Tubero mindazzal, a mit csak vádló magának kívánhat.» Mert az előbbi formában nyomta és szorította ellenfelét, 68
az utóbbiban pusztán tényt állapított volna meg. Ép így járunk Demosthenes beszédjével is, ha azt a fordulatot kiegyenesítjük benne. Avagy Sallustius is épen Cicero ellen

tartott beszédében nem ő ellen intézi-e a bevezetést és pedig mindjárt az elején: «Bántana és bosszantana, M. Tullius, az a sok rossz, mit rólam mondottál»? Vagy mint Cicero is teszi Catilina ellen: «Ugyan meddig élsz még vissza?»
69 És hogy senki se ütközzék meg a megszólítás miatt, ugyancsak Cicero a vesztegetéssel vádolt Scaurus mellett tartott beszédjében (ez az ügy csak az ő vázlatai között van megörökítve, mert kétízben védte őt[18]) a vádlott mellett egy személyt beszéltet (prosopopœia); Rabirius Postumus és ugyanazon Scaurus mellett pedig, mikor zsarolás miatt ült a vádlottak padján, példákra is hivatkozik; Cluentius védelmében pedig, mint fönnebb mondottam,[19] felosztást
70 is használ. Nem szabad azonban mindezt, bár néha igen jó szolgálatot tesznek, minden alkalommal használni, hanem csak akkor, mikor különös ok van arra, hogy a szabálytól eltérjünk. Ugyanígy hasonlatot is lehet alkalmazni, csak ne legyen hosszú, metaphorát és más tropusokat is (bár ama túlságos óvatos és szőrszálhasogató szerzők mindezt rosszalják); de hisz ilyenformán a Ligarius mellett tartott beszédben azt a felséges iróniát is el kellene ítélnünk, a melyről kevéssel fönnebb tettem említést.[20]
71 Egyéb hibák, melyeket még felsorolnak, már komolyabb hibái a bevezetésnek. Így az olyan bevezetést, melyet több beszédhez is lehet használni, *közönségesnek* mondjuk. Nem igen ajánló a szónokra nézve, de néha mégis jó hasznát veszszük; még nagy szónokokkal is megesett, hogy ilyenhez folyamodtak. Ha a bevezetést az ellenfél is épúgy használhatja, *közösnek* (kétkulacsos) nevezzük. Ha némi átalakítással az ellenfél is czéljaira fordíthatja, *alakíthatónak* hívjuk, ha az ügygyel nincs összefüggésben, *különállónak* (levegőben lógó), ha máshonnan van véve, *kölcsönvettnek*. Ide tartozik továbbá a *túlságos hosszú* vagy általában minden olyan be-

vezetés, mely a szabályoknak meg nem felel. Egyébként a legtöbb ilyen esetben nem csupán a bevezetés rossz, hanem az egész beszéd.

Ennyit a bevezetésről, mikor arra szükség van, mert 72
van eset, mikor felesleges, pld. ha e nélkül is kellően tájékozva van a bíró vagy ha az ügy természete olyan, hogy nincs szükség tájékoztatásra. Aristoteles szerint[21] jó bíró egyáltalában nem szorúl rá. Azonban lehetséges az is, hogy még ha szeretnők, sem szabad bevezetést használnunk; így pld. ha a bíró nem ér rá, ha rövid az idő, ha valamely magasabb személy egyenesen utasítást ad, hogy mindjárt térjünk a dologra. Viszont néha a bevezetésnek nem csupán a beszéd kezdetén van szerepe. Némelykor ugyanis elbeszélés vagy bizonyítás közben is kérjük a bírákat, figyeljenek, legyenek jóindulattal ügyünk iránt, mint Prodicus szokta mondani, felrázzuk őket, ha elszundikálnak. Ilyenforma például ez a rész: «Ekkor 74
C. Varenus, az a kit Ancharius cselédsége meggyilkolt,[22] jól figyeljetek bírák arra, a mit mondok.» Ha az ügy több részből áll, természetesen mindegyiknél külön vezetjük be a dolgot ilyképen: «Halljátok csak, mi történt tovább!» vagy: «Most áttérek a másik dologra.» De ma- 75
gában a bizonyításban is sok olyasmi lehet, a mi bevezetésként szerepel, mint pld. Cicerónak Cluentius mellett mondott beszédében,[23] mikor a censorok ellen készül szólni, vagy Murena védelmében, mikor Servius előtt mentegeti magát.[24] De ez oly gyakori eset, hogy példával igazolni felesleges.

Valahányszor azonban használunk bevezetést, s utána 76
akár a tényállás előadására, akár közvetlen a bizonyításra térünk át, legyen ez a beszéd elejének legvégén, mert legalkalmasabb átmenetül szolgálhat a következőkre. De az me- 77
gint ízetlen és gyermekes hajhászása az eredetiségnek, a mit

az iskolában szoktak kívánni, hogy átmenetül mindig valami eredeti szellemes mondás szolgáljon s erre, mint valami bűbájos varázsszerre, elmaradhatatlan a hatás. Ovidius az ő Átváltozásaiban valódi kedvteléssel űzi e játékot, de neki legalább mentségére szolgálhat az, hogy a legkülönfélébb dolgokat kell egybefűznie s legalább lát-
78 szólag egységes egészszé alakítania. De mi szükség volna arra, hogy a szónok lopva térjen át a bevezetésből a következőkre, hogy észre se vegye a bíró, holott rendesen még figyelmeztetni is szokták, hogy a tárgyalás menetére ügyeljen? Hisz a tényállás kifejtésének eleje tisztán kárbavész a bíróra nézve, ha azt sem tudja, hogy már bele-
79 kezdett a szónok. Azért az a leghelyesebb, ha sem ajtóstul nem rontunk be a tényállás elbeszélésével, sem lopva nem siklunk át a bevezetésből. Sőt, ha hosszabb és bonyolódottabb tényállást kell elbeszélnie a szónoknak, még külön is fel kell rá hívnia a bíró figyelmét, mint Cicero is többször tette, többek között e helyen:[25] «Egy kissé messzebbről kell kezdenem a tényállás elbeszélését, de kérlek benneteket, bírák, ne nehezteljetek e miatt, mert ha a dolog elejét ismeritek, annál könnyebben megértitek a végét.» Ezzel körülbelül elmondottam, a mit a bevezetésről tudtam.

II. FEJEZET.

A tényállás elbeszélése.

1 Miután a bírót az imént tárgyalt módon előzetesen tájékoztatta a szónok, igen természetes és legtöbbször az a dolog rendje, hogy utána mindjárt ismerteti előtte a tényállást, a melyről ítéletet kell majd mondania. Ez az
2 elbeszélés. Szándékosan nem említem itt egyeseknek túlságos finom megkülönböztetéseit, kik ennek alapján az

elbeszélést többfélére osztják. Ezek szerint nem csupán a bíró előtt tárgyalt peresügyről lehet tájékozást nyujtani, hanem személyről, mint pl. «M. Lollius Palicanus, alacsony származású, Picenumból való, inkább csak szószátyár, de nem igazi szónok»;[26] helyről, mint pl. «Van a Hellespontus partján egy Lampsacus nevű város, bírák;[27] időről, mint pl.:

«Hogyha közelg a tavasz s hegyek ormairól a fehér hó
Olvadoz...;»[28]

események okairól, melyeknek a történetíróknál van nagy szerepök, mikor kifejtik, miből keletkezett a háború, lázadás, dögvész. Ezenkívül megkülönböztetnek teljes és 3
nem teljes elbeszélést. De hát ki ne tudná ezt? Hozzá teszik még, hogy az elbeszélés vagy elmult eseményekre vonatkozik s ez a leggyakoribb eset; vagy jelen dolgokra, mint pl. Cicero leírja, micsoda lótás-futást tettek Chrysogonus barátai, mikor őt megnevezte;[29] vagy jövő dolgokra is, de ez csak jósoknak van megadva. Mert a jövő eseményeknek képzelet alapján való szemléltetése (ὑποτύπωσις) nem tekinthető elbeszélésnek. De térjünk át komolyabb ré- 4
szére a dolognak.

Igen sokan azt tartják, hogy elbeszélés nélkül nincs is szónoki beszéd. De hogy ez tévedés, több körülményből kiviláglik. Először is vannak olyan rövid perbeszédek, hogy elbeszélés helyett beérik a főtétel felállításával. Néha mind- 5
két fél ugyanily helyzetbe jut, mikor egyáltalában nincs elbeszélő rész, vagy a tényállás bizonyos, csak a jogi oldala vitás, mint pl. a centumvir-eknél: «Vajjon végrendelet nélkül elhalt asszonynak ki a törvényes örököse, fia-e vagy fitestvére?» «Vajjon a férfikort az évek vagy a testi fejlettség után számítják-e?» Vagy ha az ügy maga megkívánná az elbeszélést, de vagy előre ismeri már a bíró a

tényállást, vagy már előbb, a bevezetésben, kellően ismer-
6 tetve volt. Néha csak az egyik fél van ily helyzetben és pe-
dig legtöbbször a vádló; ennek oka vagy az, hogy elég a
főtételt felállítani, vagy hogy ez jobban megfelel czéljának.
«Ezt meg ezt a kölcsönadott összeget visszakövetelem kö-
telező igéret alaján. Követelem ezt a hagyatékot a vég-
rendelet értelmében.» A követelés alaptalanságát kimutatni
7 az ellenfél dolga. Teljesen elég és czéljának is jobban
megfelel, ha a vádló e néhány szóban foglalja össze pa-
naszát: «Állítom, hogy Horatius megölte a nőtestvérét.»
Mert ebből a felállításból egyrészt teljes tájékozást nyer a
bíró a vád tartalmáról, másrészt a tény lefolyásának he-
gyiről-tövire való kifejtése s az indítóok megjelölése inkább
8 a vádlottnak áll érdekében. Ellenben a vádlott akkor mel-
lőzi az elbeszélést, mikor a vád tárgyát sem tagadni, sem
menteni nem lehet, hanem egyedül annak jogi elbírálására
hagyatkozik. Így pl. az, ki magánember pénzét lopta el va-
lamely templomból s e miatt szentségtöréssel, templom-
rablással vádolják, több szerénységet árul el, ha a helyett
hogy elejétől-végig elmesélné, beismeri tettét ilyenformán
«Nem tagadjuk, hogy a templomból lopták el azt a
pénzt, alaptalan azonban a vádlónak az a vádja, hogy
templomrablás történt, mert az a pénz magánemberé volt
nem a templomé. Nektek pedig csak azt kell tisztáznotok
történt-e templomrablás vagy nem.»

9 Azonban, míg egyrészt elismerem, hogy ezek az okok
néha az elbeszélés elhagyása mellett szólnak, úgy más
részt nem értek egyet azok véleményével, kik nem tekin
tik elbeszélésnek azt, mikor a vádlott a terhére rótt cse
lekményt csupán tagadja. Ezt a nézetet vallja Cornelius
Celsus s szerinte ilyen természetűek a gyilkossági perek na
gyobbrészt, a vesztegetési és zsarolási perek kivétel nélkül
10 Szerinte ugyanis az nem is elbeszélés, a melyben a vád

nak főpontja, melyre az itélet is vonatkozik, benn nem foglaltatik. Utána maga is elismeri, hogy Cicero Rabirius Postumus mellett tartott beszédjében elbeszélés szerepel; már pedig ő nemcsak tagadta, hogy Rabirius pénzt szerzett, a mi a bűnügyi vizsgálat tárgya volt, hanem az egész elbeszélésben még csak nem is érintette a vádnak tárgyát. Én azonban, egyébként nagy tekintélyek után indulva, azt 11
tartom, hogy a törvényszéki beszédekben kétféle elbeszélés szokott előfordulni, az egyik magának az ügynek, a másik az ügyhöz tartozó körülményeknek előadása. «Nem öl- 12
tem meg azt az embert» ez nem elbeszélés; elismerem, de lehet belőle, sőt néha egész hosszú elbeszélés, ha a vádban foglalt bizonyítékokkal szemben elmondjuk a vádlott előbbi életét, az okokat, miért keverték őt ártatlanul bajba s egyéb körülményeket, melyek a felhozott vád tarthatatlanságát bizonyítják. Mert a vádló nem csupán annyit 13
mond, «Megölted,» hanem elmondja az ő bizonyítékait is. Mint mikor a tragédiában Teucer azzal vádolja Ulixest, hogy Aiax-ot megölte, e szavakkal: «Kinn találták őt egymagában ellenségének holtteste mellett véres karddal kezében,» Ulixes nemcsak azt feleli, hogy nem ő követte el e szörnyű tettet, hanem, hogy sohasem volt Aiax-szal haragban, csupán a dicsőségért versenyeztek egymással. Majd hozzáteszi, hogyan ment ki a magányba, mint pillantotta meg ott fekvő holtestét s húzta ki a kardot halálos sebéből. Ezután következik a bizonyítás. De arra sem mond- 14
hatjuk, hogy nincs elbeszélés, mikor a vádló azt mondja: «Ott voltál azon a helyen, a hol ellenségedet megölték» «Nem voltam ott»; mert azt is meg kell mondania, hol volt. Ép ezért a vesztegetési és zsarolási perekben annál több ilyenféle elbeszélés fordulhat elő, minél több a vád alapjául szolgáló bűncselekmény. Ezeket ugyan tagadni kell a tárgyaláson, de ez nem elég, hanem a bizo-

nyitékok erejét is gyengíteni kell ellenkező irányú fejtegetéssel és pedig hol egyenkint, hol egyszerre valamennyit.
15 Avagy nem cselekszik-e helyesen az, a ki vesztegetéssel van vádolva, ha elbeszéli, milyen szülői voltak, milyen életet folytatott ő maga, micsoda érdemekre alapította reményét, mikor elhatározta magát, hogy pályázik? Vagy a ki zsarolás vétsége miatt kerül a vádlottak padjára, nagyon a saját érdekében cselekszik, ha elbeszéli előbbi életét s hogy mivel vonta magára az egész provinciának vagy a vádlónak vagy ennek vagy annak a tanunak neheztelé-
16 sét. Ha ez nem elbeszélés, akkor az sem az, a mi Cicerónak Cluentius mellett tartott beszédjében első helyen van s így kezdődik: «A. Cluentius Habitus.»[30] Mert egy szót sem szól itt a méregkeverésről, hanem az okokat adja
17 elő, miért haragszik reá az ő édesanyja. Vannak egyéb elbeszélések is, melyek szintén az ügyhöz tartoznak, bár nem magáról az ügyről szólnak; ezekben a szónok vagy példával akarja megvilágítani a dolgot, mint mikor a Verres elleni beszédben felhozza L. Domitiust, a ki keresztre feszíttetett egy pásztor embert, mert megvallotta, hogy a vadkant, melyet neki ajándékba hozott, vadászgerelylyel
18 ejtette el;[31] vagy valamely vádat akar megczáfolni, mely nem tartozik az ügyhöz, mint pl. a Rabirius Postumus mellett tartott beszédben:[32] «Mert a mint Alexandriába értek, bírák, a király azt az ajánlatot tette Postumusnak hogy csak egyetlen egy mód van arra, hogy pénzét megmenthesse, ha t. i. elvállalja a királyi javak és kincstár kezelését»; vagy az előadás élénkségének emelésére, mint
19 pl. Verres utazásának leírása.[32] Néha az elbeszélést, melyet beszédjébe sző a szónok, erősen kiszínezi vagy azért hogy a bírákat tűzbe hozza, mint mikor a Roscius védelmére mondott beszédben Chrysogonusról van szó, ki imént említettem,[34] vagy azért, hogy valami finom elmés

séggel mintegy üdülést szerezzen nekik, így a Cepasius testvérekről szólva a Cluentius védelmezésében;[35] néha epizód alakjában, hogy a beszéd ékességét emelje, mint a Proserpina története ugyancsak a Verres elleni beszédben. «Úgy mondják, ezen a vidéken kereste egykor az anya az ő leányát.»[36] Mindebből pedig világosan kitűnik, hogy nemcsak nem áll az, hogy a vádlott tagadása nem tekinthető elbeszélésnek, hanem épen azt szokta elbeszélni, a mit tagad.

Azt sem lehet csak úgy kereken kimondani, a mit én 20
is állítottam, hogy t. i. felesleges az olyan dolgot elbeszélni, a melyet a bíró úgyis ismer. De ezt olyképen kell érteni, hogy csak az esetben, ha nem csupán azt tudja, hogy mi történt, hanem abban a hitben is van, hogy a mi ügyünk javára történt. Mert nemcsak az a rendeltetése 21
az elbeszélésnek, hogy a bíró megismerje, hanem még sokkal inkább, hogy meg is szeresse a mi ügyünket. Azért, ha nem szorul a bíró felvilágosításra, hanem csak némi hangolásra, akkor egy kis bevezetéssel nyitjuk meg az elbeszélést, ilyenformán: tudja ugyan, hogy egészben mi történt, de azért ne sajnálja a fáradságot és ismerkedjék meg a részletekkel is, mi hogyan ment végbe. Néha úgy te- 22
szünk, mintha a bírói testület valamelyik tagja kedveért mondanók el még egyszer a dolgot, némelykor meg azért, hogy az ellenfél álláspontjának helytelenségéről a jelenlevők valamennyien meggyőződjenek. Ilyenkor minél több szónoki fordulattal kell változatossá tenni előadásunkat, hogy a hallgatóságot unalom ne fogja el, mialatt ismeretes dolgokat beszélünk el, pl. így: «emlékszel reá,» vagy talán felesleges is e tárgynál időznünk»; «de minek untatlak tovább, mikor úgyis jól tudod?», «tudod, hogyan áll a dolog» s más ilyenféleképen. Egyébként, ha az elbeszé- 23
lés mindig szükségtelen volna az olyan bíró előtt, a ki az

ügyet ismeri, azt tarthatná valaki, hogy akkor maga a tárgyalás sem mindig szükséges.

24 A második, gyakrabban megbeszélés alá kerülő kérdés az, vajjon az elbeszélésnek szükségképen mindjárt a bevezetés után kell e következnie. Úgy látszik, ennek a felfogásnak is megvan a maga alapja. Mivel ugyanis a bevezetés arra van hivatva, hogy a bíróban ügyünk meghallgatására több jóakaratot, érdeklődést és figyelmet keltsen, a bizonyításhoz pedig nem lehet előbb hozzáfogni, míg az ügy állása tisztázva nincs, minden a mellett szól, hogy a bírót azonnal fel kell világosítani a dolgok állásáról.

25 Azonban ettől a szabálytól is eltérést parancsol néha az ügy természete. Mert azt csak nem mondhatjuk M. Tulliusra, hogy ama gyönyörű beszédjében, melyet Milo védelmére írásban kidolgozva hagyott ránk, helytelenül cselekedett, hogy előbb három kérdést tisztázott s azutánra halasztotta az elbeszélést; vagy, hogy ért volna valamit annak elbeszélése, hogyan tör Clodius Milónak élete ellen, ha egyáltalában képtelenség volt volna olyan embert védeni, a ki beismeri, hogy megölt valakit; vagy, ha Milót a senatus már előre elitélte volna, vagy ha őt féltenie kellett volna Pompeiustól, mintha ellenséges indulattal volna iránta, a ki a kedvezés egyéb jelein kívül* a bíráskodás helyét is fegyveres katonasággal vétette kö-

26 rül. Tehát ezen kérdések tisztázása is a bevezetés czéljá szolgálja, minthogy egytől-egyig a bíró tájékoztatására va lók. De Varenus mellett tartott beszédjében is[37] az ellen vetések megczáfolása után következik az elbeszélés. Ennel akkor veszszük hasznát, valahányszor nemcsak meg kel czáfolnunk a vádat, hanem egyszersmind áthárítani i másra, úgy hogy miután előbb tisztáztuk magunkat e alól, ezzel mintegy kezdetét veszi annak a másik vádnal előadása,* a mint a fegyverforgatás tudományában is előbb

gondoltak az emberek a védelemre, mint a támadásra.
Akadnak némely peres ügyek s nem is ritkán, a mikor a 27
vizsgálat tárgyát képező bűnvád alól könnyű tisztázni a
vádlottat, hanem előbbi életéből van még sok súlyos gaz-
tett a rovásán. Ezeket kell előbb tisztázni, hogy a bíró
magának a tárgyalás alatt levő bűnügynek védelmét is jó-
akarattal hallgassa meg. Így pl. ha M. Cæliust kellene védeni,
nemde leghelyesebben cselekednék a védő, ha előbb felelne
azokra a megszólásokra, melyek őt fajtalan, kicsapongó és
szemérmetlen életmódjáért érték, mint a méregkeverés vád-
ára (Cicero is egész beszédjében csak ezekkel foglalkozik),
s csak azután beszélne Palla vagyonáról[38] és adná elő
egész körülményesen azt az erőszakoskodást, a melynek
ügyében személyesen védte magát? Csakhogy mi már rab- 28
ai vagyunk az iskolai szokásnak, a hol csak bizonyos
meghatározott tételeket állítanak fel, az úgynevezett thé-
nákat s ezeken kívül nem terjed a czáfolás. Azért ezek-
ben az elbeszélés mindig a bevezetés után következik s a
szónoki gyakorlatokban az is meg van engedve, hogy for-
maképen megtartják az elbeszélést akkor is, ha felük ne-
mében második helyen kell beszélniök. Mert mikor a vádló 29
szerepében beszélnek, nemcsak előterjesztik az egész tény-
állást, mintha ők nyitanák meg a tárgyalást, hanem észre-
vételeiket is megteszik azokra, mintha második helyen
beszélnének. És ez igen jó szokás. Mert ha a declamatio
előgyakorlat a forumon való tárgyalásokhoz, miért ne gya-
korolhatná a szónokot egyszerre mind a két szerepben? So-
kan azonban elfelejtvén, hogy mi ennek a czélja, pusztán
megrögzött szokásból azt hiszik, hogy a forumon is épúgy
kell eljárni. Azonban iskolai szónoklatokban is előfordul 30
néha, hogy az elbeszélést a főtétel felállítása pótolja. Mert
mi beszélnivalója lehet egy asszonynak, a ki féltékeny-
kedő férjét azzal vádolja, hogy durván bánik vele, vagy

annak, ki a cynikust a censoroknál bevádolja erkölcstelenség miatt, mikor az egész vádat egyetlen szóba lehet foglalni s a vádbeszéd bármely részében kellőképen jelezni? De legyen elég erről ennyi.

31 Most folytatom azzal, melyek az elbeszélés szabályai. Az elbeszélés valamely megtörtént vagy megtörténtnek vett dolognak mások meggyőzésére alkalmas előadása vagy (miként Apollodorus meghatározza) szóbeli tájékoztatása a hallgatónak a per tárgyáról. A legtöbb író, különösen Isocrates óta, megkívánja, hogy az elbeszélés legyen világos, rövid és valószínű. Az már aztán mindegy, ha valaki világos helyett áttekinthetőt, valószínű helyett elfo-
32 gadhatót vagy hihetőt mond. Én is ugyanezen kellékeit különbözteten meg, bár ezek egyikét illetőleg Aristoteles sem ért egyet Isocrates-szel, a mennyiben nevetségesnek tartja a rövidség előírását, mintha bizony az elbeszélésnek épen csak hosszúnak vagy rövidnek kellene lennie és nem lehetne a kettő között középen haladni.[39] Theodorus követői is csak a legutolsó kelléket kívánják meg, mert szerintök nem is ajánlatos, ha az elbeszélés mindig rövid és
33 és világos. Annál tüzetesebben meg kell az elbeszélés e tulajdonságait különböztetnem, hogy megmutassam, ho melyik felel meg leginkább célunknak. Az elbeszélés vagy egészen a mi kedvünkért, vagy egészen az ellenfél kedvé ért van, vagy mindkettőért vegyesen. Ha egészen a m ügyünket szolgálja, akkor érjük be ezzel a három tulaj donságával, mert ezek útján a bíró könnyebben megérti
34 megjegyzi és elhiszi azt. Azon pedig senki se ütközzék meg mikor azt kívánom az elbeszéléstől, mikor egészen a m ügyünket szolgálja, hogy annak valószínűnek kell lennie mikor az úgyis való igaz. Mert igen sok való dolog van a mi épen nem valószínű, viszont sok nem igaz dolog me valószínű. Azért egyformán azon kell lennünk, hogy a bír

az igazat, a mit mondunk, épúgy elhigyje, mint a költött dolgot. Igaz, hogy a fönnebb említett tulajdonságok a szó- 35
noki beszéd más részeinek is jelességei. Mert a tárgyalás egész folyamán kerülni kell a homályosságot, mindenütt meg kell tartani a középszerű mértéket s a mit mondunk, az mind legyen valószínű. De minderre leginkább a beszéd azon részében kell ügyelni, a mely legelső tájékozást nyujt a bírónak s ha ennek nem sikerül elérnie azt, hogy a bíró megértse, megjegyezze s elhigyje, a miről szó van, akkor minden további fáradozásunk kárba vész.

Az elbeszélés pedig akkor *érthető* és *világos*, ha 36
először is a tárgyhoz mért, találó, nem útszéli, de nem is hajhászott és divatból kiment szavakat használ; aztán, ha tiszta képet nyujt a dologról, személyekről, időről, helyi viszonyokról, az események okairól, sőt ha már maga az értelmes előadás is nagyban megkönnyíti a bíróra nézve a mondottak megértését. Az elbeszélésnek mindeme kellé- 37
keivel legtöbben nem törődnek, hanem a megrendelt vagy véletlenül összeverődött hallgatóság helyeslő kiabálására számítanak s szinte bántja őket az a feszült figyelem és csend s csak akkor tartják magokat jó szónoknak, ha csak úgy reng minden a nagy lármától és kiabálástól; e nélkül, azt tartják, olyan a szónoki beszéd, mint az utczai beszélgetés, a milyet bármelyik iskolázatlanabb ember is folyat, valójában pedig nem tudja az ember, hogy ahhoz, a miről mint valami könnyű dologról fitymálva beszélnek, az akarat vagy a képesség hiányzik-e nálok. Pedig bármit 38
próbáljanak is, tapasztalni fogják, hogy az a legnehezebb a szónoklásban, a mire mindenki rámondja, mikor már hallja, hogy ezt én is így mondottam volna, nem azért, mert jónak, hanem mert igaznak tartja azt. Legjobban pedig akkor beszél a szónok, mikor azt tartják róla, hogy igazat beszél. A mai szónokok azonban, mikor elbeszél- 39

nek, mintha szabad térre jutnának, még a hangjok is elváltozik, fejüket büszkén hátraszegik, karjaikat oldalukhoz verik, beszédök tárgya, nyelve, előadása áradozva csapong, úgy hogy csodaképen megtörténhetik, hogy a hallgatóságot elragadja ez az előadás, de azt sem tudja, miről van szó. De hagyjuk ezt, mert még majd nagyobb lesz a visszatetszés, melyet a fonákságok megrovásával keltek, mint a köszönet, melyet jó tanácsaimért érdemlek.

40 Rövid az elbeszélés először is akkor, ha a dolgot onnan kezdjük előadni, a honnan kezdve érdekli a bírót; azután, ha semmit sem mondunk olyant, a mi nem tartozik a dologhoz; végül, ha mindentől megszabadítjuk, a mit elhagyhatunk, a nélkül, hogy az ügy ismerete vagy
41 érdeke rövidséget szenvedne. Mert van eset, hogy az elbeszélés részleteiben rövid, de egészben mégis hosszúra nyúlik. «A kikötőbe mentem, hajó után néztem, megkérdeztem, mennyiért visz el, megalkudtunk, felszállottam, felvonták a horgonyt, eloldottuk a hajókötelet, megindultunk.» Ebből semmit sem lehetne rövidebben elmondani s mégis elég volna ennyit mondani: hajón elindultam a kikötőből. És valahányszor a dolog vége elég világosan jelzi az előzményeket, be kell érnünk annak elmondásával, a
42 miből a többit megérti. Ha tehát azt mondhatom: «Már egész nagy fiam van,» akkor ez mind felesleges: «Gyermekek után vágyódtam, megnősültem, fiam született, felneveltem s ifjú lett belőle.» Ezért némely görög írók megkülönböztetik a tömör azaz σύντομος elbeszélést a rövid elbeszéléstől, mert az előbbi csak a feleslegestől ment, a
43 utóbbi valami szükségesnek is hijával lehet. Én azonban rövidségen nem azt értem, hogy kevesebbet, hanem hogy ne többet mondjunk, mint kellene. Mellőzöm a felesleges ismétlésnek fajait, úgy a ταὐτολογία-t mint a περισσολογία-t,[40] melyekről némely tankönyvírók előírják

hogy az elbeszélésben kerülendők. Ugyanis e fogyatkozások-
tól nem csupán a rövidség kedveért kell óvakodnunk. Azon- 44
ban nem kevésbbé kell kerülni a homályosságot, mely on-
nan származik, ha az egész elbeszélést túlságos rövidre
fogjuk. Mert jobb, ha valami felesleges van benne, mint
ha valami hiányzik belőle. Míg ugyanis a felesleges beszéd
csak unalmas, addig a lényeges elhagyása veszedelmes.
Azért azt a Sallustiusról elnevezett, ámbár nála jelesség 45
számba menő, szaggatott rövid beszédmódot is kerülni kell,
mert lehet, hogy lassú, kényelmes olvasásnál megértjük,
de ha csak úgy halljuk, érthetetlenül száll el fülünk mel-
lett s nem vár, míg gondolkodunk felette; aztán külön-
ben is olvasni rendesen csak művelt ember szokott, míg
az esküdtbíróságok tagjait[41] igen sokszor egyszerű falusi
emberek adják, a kiknek abban kell ítéletet mondaniok,
a mit hallásból megértettek. Azért bár mindenben, de ta-
lán sehol sem kell annyira megtartani az arany középutat,
mint az elbeszélésben: csak annyit mondjunk, a mennyit
kell, de a mit kell, azt okvetlenül. De azt, hogy a meny- 46
nyit kell, nem úgy értem, hogy épen csak annyit, a meny-
nyi a dolog megértetésére szükséges, mert a beszéd minden
rövidsége mellett sem lehet némi csinosság nélkül, ha szá-
mot tart a művelt névre. Mert elvezet közben észrevétle-
nül telik az idő s ha valamiben gyönyörködünk, kevésbbé
hosszúnak tűnik fel épúgy, mint a kellemes és kényelmes út,
még ha hosszabb is, kevésbbé fárasztó, mint a veszélyes és
sopár út, ha rövidebb is. Aztán sohasem töröm magamat 47
a rövidség után annyira, hogy helyet ne szorítanék annak,
a mivel elbeszélésemet valószínűvé tehetem. Mert a so-
rány és minden oldalról körülnyesegetett elbeszélés nem
annyira elbeszélés már, mint vallomás. Sokszor azonban
maga a dolog természete kívánja meg a hosszabb elbe-
szélést s ilyenkor (mint mondottam) a bevezetés végén kell

már a bíró figyelmét felhívni; aztán minden tehetségünkkel rajta kell lennünk, hogy némileg csökkentsük annak
48 terjedelmét vagy unalmasságát. Elbeszélésünket rövidíthetjük olyképen, hogy későbbre hagyjuk, a mit lehet, de meg kell említenünk, hogy ezt vagy azt későbbre hagyjuk, így: «Hogy mi indíthatta őt a gyilkosságra, kik voltak czinkostársai, hogyan állította őket lesbe, majd a bizonyítás
49 folyamán mondom el.» Néha egyet-mást ki kell hagyni az elbeszélés sorrendjéből, mint pl. Ciceronál látjuk:[42] «Fulcinius meghal; ugyanis sok mindent, a mi erre vonatkozik, el kell hallgatnom, mivel az ügytől messze esik.» Felosztással is lehet csökkenteni az elbeszélés unalmasságát: «Elmondom, mi történt közvetlenül a dolog kezdete előtt, elmondom, mi történt vele egy időben, elmondom,
50 mi utána.» Így az egész nem egy hosszú, hanem három külön kisebb elbeszélésnek fog feltűnni. Nem árt néha az elbeszélés fonalát rövid közbeszólásokkal megszakítani ilyenformán: «Hallottátok, mi történt eddig, most figyeljetek arra, a mi következik.» Ugyanis a bíró megkönnyebbül, hogy az első rész végéhez ért s időt nyer, hogy a mintegy ismét újból kezdődő tárgyalásra előkészítse magát.
51 Ha pedig mindezen fogások mellett is hosszúra nyúlik az elbeszélés fonala, igen czélszerű a végén egy kis összefoglaló emlékeztetés. Cicero[43] ezt rövid elbeszélésnél is meg szokta tenni: «Mindeddig, Cæsar, semmi vétséget sem találtunk Ligariusban; elindult hazulról, de nemcsak hogy nem harczra készen, de még a háborúnak gondolatától is távol stb.»

52 Valószínű pedig elsősorban akkor lesz a mi elbeszélésünk, ha előbb megkérdezzük saját igazságérzésünket, hogy valami olyat ne mondjunk, a mi a természet szavával ellenkezik; továbbá, ha a tényeket külső és belső okokkal igazoljuk, ha nem is mindannyit, legalább azokat, me-

yekre a vizsgálat kiterjed; ha szereplő személyeinket úgy
llítjuk oda, hogy tetteik jellemökkel összhangban legye-
ek, ha azt akarjuk, hogy hitelre találjunk; így pl. ha lo-
ással vádolják, tüntessük fel a vádlottat kapzsinak, ha
ázasságtöréssel, buja természetűnek, ha gyilkossággal, el-
zántnak, vagy ha védenünk kell őt, ezek ellenkezőjének.
zenkívül a hely, idő s egyéb körülmények szintén legye-
ek megfelelők. Az ilyen valószínű tárgynak aztán bizo- 53
yos természetes menete is van épúgy, mint a vígjáték
agy bohózat meséjének. Némely dolgok ugyanis szorosan
sszefüggnek s mintegy szükségképen folynak egymásból,
gy hogy ha az előzményeket annak rendje-módja szerint
eszéli el a szónok, a bíró már maga is mintegy lesi-várja,
it fog utána mondani. Az sem árt, ha már itt adunk 54
elylyel-közzel egy kis izelítőt a bizonyító részből, de az-
n ne feledkezzünk meg arról, hogy még nem tartunk a
izonyításnál, hanem csak az elbeszélésnél. Néha valami
izonyítékot is felhozhatunk állításunk erősítésére, de min-
ig csak röviden és világosan, mint pl. ha mérgezési per-
en ezt mondjuk: «Semmi baja sem volt, mikor megitta;
tána rögtön összeesett, teste legott kékfoltos lett és fel-
uffadt.» Ugyanily szolgálatot tesznek egyes odavetett jel- 55
mző vonások, melyeknek czélja a bírót már előzetesen
jékoztatni, így pl. mikor a vádlottat mint nagyerejű, fegy-
res embert állítja szembe a gyenge, fegyvertelen s mit
m sejtő ellenféllel. Egyszóval mindabból, a mi a bizo-
yításnak anyaga lesz, minők a személy, dolog, hely, idő,
v, alkalom, már a bevezetésben kell egy kis izelítőt ad-
nk. Némelykor, ha ilyesmivel nem rendelkezünk, be is 56
merjük, hogy: «Alig hinné az ember, pedig mégis igaz,
annál nagyobb gonoszságnak kell tartanunk; nem tud-
k, miként vagy mi okból történt; magunk is csodál-
zunk rajta, de azért be fogjuk bizonyítani.» Leg- 57

jobban sikerül az ilyen előzetes tájékoztatás akkor, ha észre sem veszi a bíró, mint a hogy például Cicero remekül elmondotta előzetesen mindazt, a miből kitűnik, hogy Clodius tört Milónak, nem pedig Milo Clodiusnak élete ellen. De mégis legjobban megragadja az embert az a mesteri ügyes utánzása a megtestesült őszinteségnek: «Milo pedig, miután aznap egészen a gyűlés végeig a szenátusban volt, haza ment, lábbelit és ruhát váltott s várt egy kicsit, míg a felesége, már a mint asszo-
58 nyok szoktak, felkészült az útra.»[44] Mennyire világos, hogy Milo semmit sem tett sietve, semmit tervszerűen! S mindezt nemcsak épen a körülményekkel érte el a kitűnő szónok, melyeknek keretében a sok huzavonát s lassú útrakelést elejétől végig leírja, hanem közönséges és mindennapi szavaival és leplezett művészettel. Mert, ha mindezt máskép adta volna elő, épen nagyhangú beszédjével hívta volna fel a bírónak figyelmét, hogy szemmeltartsa a vé-
59 dőt. Legtöbben jelentéktelen dolognak tartják ezt; de hogy mennyire sikerült vele a bíró figyelmét kikerülnie, mutatja az, hogy akkor is alig veszszük észre, ha csak úgy olvassuk a beszédet. Így lesz az elbeszélés valószínűvé.
60 Mert ha valakit még arra is tanítani kell, hogy az elbeszélésben nem szabad semmi olyannak előfordulnia, a mi az előbbiekkel ellenkezik vagy önmagával van ellenmondásban, annak hiába adunk további utasításokat. Ámbár egyes tankönyvírók ezt is úgy tüntetik fel, mint valami eddig rejtett kincset, melyet nagy bölcsen ők fedeztek fel.
61 Az elbeszélés e három jótulajdonságán kívül némelyek még megkívánják az *emelkedett hangú* előadást, melyet a görög μεγαλοπρέπεια-nak nevez. De először is ez nem minden peresügyhöz illik (mert mi czélja volna a legtöbb polgári perben a nagyhangú előadásnak, mikor rendesen kölcsönről, bérbeadásról, bérbevevésről, prætori letiltó vég-

zésről van szó?), aztán nem is használ mindig magának
az ügynek sem, mint a Milo-féle beszédből legutóbb idé-
zett példa is mutatja. Ne feledjük továbbá, hogy sokszor az 62
ügy olyan, hogy beismerésre, mentegetésre, megalázkodásra
van szükség az elbeszélés folyamán, mindezzel pedig se-
hogyan sem egyeztethető össze az az említett magas
szárnyalású előadás. Tehát az elbeszélésnek épúgy nem el-
engedhetetlen kelléke az emelkedett hangú, mint a szána-
kozást keltő, haragos, szigorú, édeskés vagy finom beszéd-
mód; bár ezek mindegyike dicséretet érdemel a maga he-
lyén, mégsem tekinthetők úgy, mintha a beszéd e részét
kizárólag megillető vagy számára lefoglalt tulajdonságok
volnának.

Az is nagyon ajánló, de a beszéd többi részeivel is kö- 63
zös tulajdonsága az elbeszélésnek, melyet Theodectes kizá-
rólag ennek számára foglalt le, a mennyiben megköveteli,
hogy az elbeszélés hangja necsak emelkedett, hanem *kelle-
mes* is legyen. Ezekhez csatolják még némelyek a *szem-
léltető elevenséget*, a mit a görög ἐνάργεια szóval
jelöl. De hogy valaki azt ne mondja, hogy megcsaltam, 64
mert elhallgattam, hogy Cicero is több tulajdonságát ki-
vánja meg az elbeszélésnek, ime itt adom, hogy szerinte
s nemcsak *világos*-nak, *rövid*-nek és *valószínű*-nek
kell lennie, hanem *szemléltetően eleven*-nek, *jel-
lemzetes*-nek és megfelelően *komoly*-nak is. De az
egész beszédben megkivántatik a jellemzetesség és komolyság,
a mennyire lehetséges. A szemléltető elevenség az én fel-
fogásom szerint kiváló jelessége ugyan az elbeszélésnek,
mikor az igazságot nem elmondani, hanem úgyszólván a
hallgatók szeme elé állítani kell, azonban össze lehet fog-
lalni a világossággal. Némelyek szerint a kettő néha ellen-
kétben lehet egymással, mintha némely peresügyben az
igazság elhomályosítása lehetne a czél. De ez nevetséges

65 beszéd. A ki ugyanis homályosságot akar, az hamis dolgot beszél igaz gyanánt s a mit így elbeszél is, azon kell lennie, hogy lehetőleg kézzelfoghatóan világos legyen.

66 De a mennyiben, ha mindjárt véletlenül is, eljutottunk az elbeszélések nehezebb fajához, térjünk át azon elbeszélések tárgyalására, a melyekben a tényállás ellenünk szól, a mikor némelyek véleménye szerint legjobb egyáltalában mellőzni az elbeszélést. Hát annyi bizonyos, hogy legkönnyebb volna egyáltalán nem is bocsátkozni ilyen peresügyek tárgyalásába. De ha már valami tisztességes okból elvállalta az ember ilyenfele per vitelét, ugyancsak nagy ügyesség volna tőlünk hallgatással elismerni, hogy veszett ügyet védünk! Hacsak nem akad majd véletlenül annyira korlátolt bíró, a ki a mi javunkra dönti el az ügyet, a melyről csak annyit tud, hogy nem volt bátorságunk azt
67 előadni. Nem vonom ugyan kétségbe, hogy elbeszélés közben nemcsak tagadni, hozzátoldani, változtatni lehet egyetmást, hanem helylyel-közzel elhallgatni is, de csak azt, a mit okvetlenül kell vagy tetszésünktől függ elhallgatni. Előfordul ez néha rövidítés kedvéért is, mint pl.: «Válaszolt neki úgy, a mint jónak látta.» Azért különbséget kell
68 tenni a peresügyek fajtái között. Mert, ha a peresügy olyan természetű, hogy nem a vád alapját tevő vétségre, hanem a vád formájára irányul a vizsgálat, akkor, ha a vád tárgya ellenünk szól is, ezt bátran bevallhatjuk: «Pénzt vitt el a templomból, de magánember pénzét, azért nem templomrabló. Elrabolt egy leányt, de azért az apának nincs joga tetszés szerint ezt vagy azt a büntetést követelni.[45]
69 Szabad szülők gyermekét megbecstelenítette s ez felakasztotta magát; de azért a tettest nem fogják mint a halál okozóját fejvesztéssel büntetni, hanem tízezer sestercius fizetésére kötelezni, mert ez a megbecstelenítőre kiszabott pénzbírság.» Azonban még mikor így bevalljuk bűnünket, akkor is le-

het némileg enyhíteni azt a rosz benyomást, melyet az ellenfél előadása keltett, hisz még rabszolgáink is azon vannak, hogy szépítsék a dolgot, ha rossz fát tettek a tűzre. Néha azzal veszszük mintegy élét a dolognak, hogy 70
részletesebb elbeszéléséről lemondunk, így: «Nem igaz, mintha ő, miként az ellenfél állítja, már azzal a szándékkal ment volna a templomba, hogy lopjon s nem is leste hosszú ideig erre az alkalmas időt, hanem elcsábította a templomőrök távollétében kinálkozó alkalom s erőt vett rajta a pénzvágy, mely nagy hatalom az emberek lelke felett. Mi tűrés-tagadás? Vétkezett, tolvaj. Azért nem volna értelme védelmezni azt, a miért készek vagyunk kiállani a büntetést.» Néha úgy teszünk, mintha önmagunkat el- 71
ítélnők, így: «Azt mondtam, hogy a bor vitt reá, tévedésből követted el e botlást, megejtett az éj homálya? Lehet, hogy mindez igaz, de tény az, hogy szabad szülők gyermekét megbecstelenítetted, fizess tizezer sesterciust.» Némelykor a főtétel felállításával mint előrebocsátott bizonyítással egyengetjük útját ügyünknek s csak aztán fogunk annak elbeszéléséhez. Minden ellene szól annak a 72
három fiúnak, a kik összeesküdtek, hogy apjokat meggyilkolják. Sorshúzás szerint sorban egyenkint mentek be gyilkos fegyverrel kezökben apjok hálószobájába, mikor aludt. Miután egyikök sem volt képes őt meggyilkolni, mindent megvallottak neki, mikor felébredt. Ha mindazonáltal az 73
apa, ki már kiadta fiainak örökségét, védelmére kelne fiai-nak az apagyilkosság vádja ellen s így szólna: «A törvénynyel szemben elég az az egy körülmény, hogy apagyilkossággal vádolják az ifjakat, kiknek apjok él, sőt maga védi gyermekeit. Hogy miképen történt a dolog, felesleges elbeszélni, mikor semmi köze sincs a törvényhez. Ha azonban tőlem vártok bűneimről töredelmes vallomást: Kegyetlen apa voltam és zsugori kezelője a vagyonnak,

melyet ők már jobban tudnának kezelni» aztán így folytatná: «Mások biztatták fel őket, kiknek engedékenyebb apjok van, de ők magok mindig úgy éreztek, mint a dolog vége is megmutatta, hogy nem tudtak apagyilkosságra vetemedni. Mert különben minek kellett volna közösen megesküdniök, ha amúgyis meg lett volna bennök erre a hajlandóság, vagy minek húztak volna sorsot, ha nem azért, mert mindegyik szeretett volna szabadulni a dologtól»: mindez, mondom, bármikép hangzik is, szelidebben hangolja az embert, mert élét veszi az egésznek az a rövid előzetes védelem, mely a főtétel felállításában foglaltatik. Ha ellenben az a kérdés, megtörtént-e valami vagy milyen természetű a dolog, ha minden ellenünk szól is, semmikép sem térhetünk ki a tényállás előadása elől a nélkül, hogy az ügynek ne ártanánk vele. A vádló elbeszélte a dolgot, de nem szorítkozott pusztán a tény előadására, hanem gyűlöletes színben tüntette fel az egészet, mit a czélzatos előadás csak még jobban fokozott; utána következett a bizonyítás, végül a befejezésben feltüzelte a bírákat, úgy hogy egészen el voltak keseredve ellenünk. A bíró ilyenkor természetesen várja, hogyan adjuk majd mi elő a dolgot. Ha mellőzzük az elbeszélést, kénytelen azt hinni, hogy igaz, a mit ellenfelünk mondott és pedig egészen úgy, a mint ő mondotta. Mit tegyünk hát? Ugyanazt beszéljük el? Ha a dolog minőségéről van szó, a mire csak azután kerül a sor, mikor már a tény bizonyos, akkor ugyanazt, de nem ugyanúgy; más okokat hozok fel, más felfogással, más szempontból mérlegelem a dolgot. Itt-ott az elnevezéssel enyhíthetünk: a fényüzést enyhébb néven bőkezűségnek, a kapzsiságot takarékosságnak, a hanyagságot természetes egyszerűségnek lehet nevezni. Végül még arczkifejezésünkkel, hangunkkal, külső megjelenésünkkel is biztosíthatjuk magunknak a

hallgatóság rokonszenvét vagy részvétét. Néha maga az őszinte vallomás is könnyeket csal a szemekbe. Különben is azt szeretném kérdezni, védelmezheti-e valaki azt, a mit elbeszélni sem akar? Mert ha úgy a védelemről, mint az 78
elbeszélésről lemondunk, akkor egészen feladjuk ügyünket; de ha védelmezni akarjuk, akkor, legalább rendes körülmények között, elő is kell adnunk azt, a mit bizonyítani készülünk. Miért ne beszélnők el tehát azt, a mit módunkban áll megczáfolni s hogy ezt tehessük, mindenesetre ismertetnünk kell. Avagy van-e más különbség a bizo- 79
nyítás és elbeszélés között, mint az, hogy az elbeszélés össze függő előadása a bizonyítás anyagának, viszont a bizonyítás az elbeszélés tárgyának megfelelő erősítése. Ép azért nem tudom, nem kell-e vigyáznunk, hogy az ilyenféle elbeszélés inkább egy kicsit hosszabb legyen és ne legyen fukar a szóban, hanem készítse elő a hallgatóságot és néhány bizonyítékot is hozzon fel (a nélkül, hogy rendszeres bizonyításba fogna); itt azonban igen jó hatást tesz, ha minél többször hangsúlyozzuk, hogy «majd bebizonyítjuk, a mit mondunk; nem lehet mindjárt a beszéd elején a dolog lényegét egészen elbeszélni; várjanak türelemmel, ne itéljenek elhamarkodva, legyenek a legjobb reménynyel.» Végül okvet- 80
lenül el kell beszélnünk mindazt, a mit az ellenfél előadásától eltérőleg lehet elbeszélnünk. Avagy az egész bevezetés is felesleges az ilyen peresügyekben? Mert mi más czélja van ennek, mint hogy a bírót jobban előkészítse az ügy megismerésére. Az pedig elismert dolog, hogy ha valahol, úgy főképen ott veszszük nagy hasznát, a hol a bíró lelkéből valami előítéletet kell kitépni, mely ellenünk őbenne meggyökeresedett. A bizonyító beszédekben pedig, 81
melyekben az a kérdés, megtörtént-e valami vagy nem, nem annyira magának a ténynek, mely a bírói döntésnek is tárgya, mint inkább a bizonyító körülményeknek

elbeszélése kivánatos. S minthogy a vádló épen ezeket igyekszik minél terhelőbb formában előadni, míg a vádlottnak az az érdeke, hogy a gyanus körülményeket enyhítse, egész természetes, hogy ez utóbbi más képét fogja
82 adni az ügynek a bíró előtt, mint amaz. Azonban némely bizonyítékok csak tömegben hatnak, ha elaprózzuk,[46] kevesebbet nyomnak a latban. De nézetem szerint ez már nem ahhoz a kérdéshez tartozik, szükséges-e elbeszélni, hanem hogyan kell elbeszélni. Mert ugyan mi tiltja nekünk, hogy elbeszélésünkben minél több anyagot hordjunk össze, ha ügyünknek szolgálatot tehetünk vele, azután, hogy a bizonyítást későbbre igérjük, sőt még részekre is oszthassuk elbeszélésünk anyagát s a bizonyítást az egyes részekhez
83 fűzhessük s úgy térjünk át a következőkre? Mert részemről nem osztom azok nézetét sem, a kik azt mondják, hogy mindig abban a sorrendben kell elbeszélni, a mint a dolog történt, mert helyesebbnek tartom azt a sorrendet, a mely legczélszerűbb. Ezt számtalan fordulattal tehetjük. Néha úgy teszünk, mintha valamit elfelejtettünk volna, olyankor, mikor valamit alkalmasabb helyen újra előveszünk; máskor meg arra hivatkozunk, hogy visszatérünk az elbeszélés előbbi sorrendjéhez, mert így világosabb lesz a do-
84 log; ismét máskor az elbeszélés befejezése után utólag fűzzük hozzá az okokat, melyek a tényeket megelőzték. Nem lehet ugyanis a védelmet egyetlen törvényhez s holmi merev szabályokhoz szabni; mindig azt kell néznünk, mit kiván az ügy érdeke, mit a körülmények s a milyen a seb, a szerint vagy azonnal gyógyításához kell fognunk vagy, ha a gyógyítás halasztást enged, egyelőre be kell kötöz-
85 nünk. Még az elbeszélés megismétlését is megengedhetőnek tartom, mit Cicero is megtett Cluentius védelmében, sőt ez nemcsak meg van engedve, de néha szükséges is, mint pl. zsarolási perekben és mindazon peres ügyekben,

melyek több részből állanak. Őrültség volna ugyanis, ha valaki a szabályokhoz való babonás ragaszkodásból kész volna az ügy józan érdeke ellen cselekedni. Az elbeszélést azért 86
szokták a bizonyítás előtt adni, hogy tudja a bíró, miről folyik a tárgyalás. Azért, ha minden egyes dolgot bizonyítani vagy cáfolni kell, miért ne kellene épúgy elbeszélni is? Én legalább részemről úgy tudom, bármi keveset adnak is az én tapasztalataimra, hogy a forumon mindig így tettem, valahányszor az ügy érdeke úgy kívánta s ezen eljárásomat úgy a hozzáértők, mint a bírák helyeselték és (a mit dicsekvés nélkül mondhatok, hisz igen sokan vannak, a kikkel együtt tárgyaltam s ezek rám cáfolhatnának, ha hazudnám) majdnem rendesen elvárták tőlem, mintha kötelességem lett volna, hogy én adjam elő az ügy állását. De azért gyakran van reá eset, hogy az elbe- 87
szélésben a tények sorrendjét kell követnünk. Sőt néha egyenesen bántó, ha e sorrendet felforgatjuk, így pl. ha előbb mondjuk, hogy egy nő szült s utána, hogy fogant; vagy, hogy felbontották a végrendeletet s azután, hogy lepecsételték. Ilyenkor, ha a következményt elmondjuk, legjobb az előzményről nem is szólni, hisz magától értetődik, hogy amazt megelőzte.

Vannak némelykor költött elbeszélések is. Ezeknek két 88
faja szerepel a forumon. Az egyik külső bizonyítékokra támaszkodik, mint pl. P. Clodius tanukra hivatkozva állította, hogy Interamnában volt azon éjjel, mikor Rómában vérfertőzést követett el;[47] a másik a szónok leleményességében bírja alapját. Néha csupán arra való, hogy egyetmást eltakarjunk vele s azt tartom, azért hívják a beszéd cinosítására szolgáló színezésnek (color); máskor az ügy lényegéhez tartozik. De akármelyik eset forog fenn, az le- 89
gyen a szónok főgondja, hogy az a költött dolog ne legyen léptelenség; azután legyen a szereplő személyekhez, helyhez,

időhöz illő, legyen kellően megokolva s lefolyása valószínű s ha lehet, valamely megtörtént eseményhez fűződjék s az ügy köréből vett bizonyítékkal támogassuk. Mert ha az egésznek semmi köze sincs az ügyhöz, azt a lát-
90 szatot kelti, mintha fék nélkül hazudni akarnánk. Főleg arra legyen gondunk, (s erről gyakran megfeledkeznek azok, kik költött dolgokat mesélnek), hogy ellenmondás ne legyen elbeszélésünkben; néha ugyanis valaminek részei nagyon tetszetősek lehetnek, de az egészhez nem vágnak. Továbbá ne kerüljünk ellenmondásba köztudomású tények-
91 kel. A iskolában ezenfelül még arra is vigyáznunk kell, hogy a csinosító részeket ne keressük a tárgy keretén kívül. De mindkét esetben vigyázni kell a szónoknak egész előadása közben, hogy el ne felejtse, mi csupán költött rész, mert a mi nem valóság, könnyen elszáll emlékezetünkből. Igaza van a közmondásnak: «Ha hazudtál, jól tartsd szá-
92 mon, mit mondottál.» Tudnunk kell továbbá, ha a saját tettünkre nézve folyik a vizsgálat, akkor csak egyfélét mondhatunk, ha másnak tettéről van szó, tág tere nyílik a találgatásnak. Némely iskolai próbaszónoklat tárgya azonban, ha olyan esetet veszünk fel, mikor az ellenfél a föltett kérdésekre nem felel, teljes szabadságot nyújt arra, hogy
93 mindazt felsoroljuk, a mit az felelhetett volna. Azt se feledjük, hogy csak olyanféle költött dolgot szabad elbeszélni, a mit esetleg tanuk meg nem bírnak hazudtolni. Ilyen pl. az, a mit szivünk sugallt,* a miről csak mi magunk tudunk, vagy a mit megholtak nevében mondunk, mert ezt sem czáfolja meg senki; vagy olyan valakinek nevében, a kinek ugyanaz áll érdekében, mert ez ugyan meg nem czáfolja; vagy ellenfelünk nevében is, mert, ha
94 ez vonja kétségbe, senki sem hiszi el neki. Az elbeszélésnek álomképekkel s babonás dolgokkal való kiszínezése épen megbizhatatlanságuk miatt* már hitelét vesztette. Nem

elég azonban az ilyen színezéssel az elbeszélés folyamán
élni, hanem mindvégig következeteseknek kell marad-
nunk annak használatában, főkép, mivel némelyeknek ösz-
szes bizonyítása abban áll, hogy állítanak és a mit ki-
mondottak, a mellett konokul kitartanak. Így pl. az az 95
élősdi, a ki saját gyermekének mondja azt az ifjút, kit
gazdag apja három ízben tagadott ki s a bíróság három
ízben helyezett vissza jogaiba, azzal szépítheti eljárását,
hogy úgy tünteti fel a dolgot, mintha a szegénység vitte
volna reá, hogy fiát kitegye s azért szegődött élősdiként
ama családhoz, mert ott volt az ő gyermeke s azért ta-
gadta ki ártartlanul háromszor azt a fiút, mert nem is an-
nak a fia, a ki kitagadta. Azonban, ha nem sikerül neki 96
minden szavában úgy tüntetni fel a dolgot, hogy szívében
atyai szeretet honol a gyermek iránt és pedig rajongó sze-
retet s hogy haragszik arra a gazdag emberre, gyermekét
pedig félti, mert tudja, hogy annak élete veszélyben forog,
ha abban a házban marad, a hol annyira gyűlölik: semmi
sem menti meg attól a gyanutól, hogy úgy bérelték fel,
mint vádlót. Előfordul néha iskolai perbeszédekben, a mi 97
alig hiszem, hogy a forumon is megeshetnék, hogy t. i.
mindkét fél ugyanazt a színezést használja fel a maga
ügyének mentségére. Így pl. ebben a perben: «A feleség 98
azt mondotta férjének, hogy mostoha fia el akarta csábí-
tani s már az időt és helyet is kijelölte neki; viszont a
fiú is ugyanazzal vádolta mostoha anyját, csak más idő-
pontot és helyet mondott. Az apa a felesége által megje-
lölt helyen találta a fiút, majd a fiú által mondott he-
lyen a feleségét. Azért ettől elvált s mivel nem is védte
magát, fiát kitagadja.» Semmit sem lehet mondani ez eset-
ben a fiú védelmére, a mi épúgy a mostohának is ment-
sége ne lehetne. Azonban közös dolgokat is lehet fel- 99
hozni; azután a személyek összehasonlításából, a följelen-

tés sorrendjéből, az elbocsátott asszony hallgatásából is
100 lehet bizonyítékokat meríteni. Azt sem szabad feledni, hogy néha a tárgy olyan természetű, hogy nem tűr szépítést, hanem csupán védelemre szorul, milyen pl. annak a gazdagnak az esete, ki szegénysorsú ellenfelének szobrát megkorbácsolta s bántalmazásért vádolják be. Azt ugyanis alig fogja valaki állítani, hogy tisztességes dolgot cselekedett, annyit talán még elhisznek neki, hogy kárt nem tett vele.

101 Ha az elbeszélés részben mellettünk, részben ellenünk szól, az ügy természete fogja megszabni, egészben adjuk-e az elbeszélés tárgyát vagy megosztva. Mert ha több benne az, a mi nekünk nem kedvez, elnyomja azt, a mi ügyünknek használna. Ilyenkor tehát legjobb a dolgot megosztani s ha elbeszéltük és megokoltuk azt, a mi ügyünknek javára
102 szolgál, a többi ellen az említett orvoslással élni. Ha az van többségben, a mi ügyünknek javára szolgál, a kettőt össze is köthetjük, hogy a mi segítőcsapataink mintegy közrefogva a nekünk ártalmas elemeket, ezek hatását mérsékeljék. Mindazonáltal nem szabad a kettőt pusztán odavetni, hanem egyrészt jó lesz a magunk álláspontját némi bizonyítékokkal erősíteni, másrészt megemlíteni, miért nem fogadható el az ellenkező nézet. Ha ugyanis el nem különítjük a kettőt, attól lehet tartanunk, hogy a közéje keveredett rossz a jót is megrontja.

103 Azt is utasításul szokták adni az elbeszélésre nézve, hogy ne legyen benne kitérés, ne intézzük a bírón kívül más valakihez szavainkat, ne beszéltessünk mást magunk helyett, ne mélyedjünk bele a bizonyításba, sőt némelyek még azt is hozzáteszik, hogy kerüljük az érzelmek fölkeltését. Legtöbbször a legnagyobb részét ez utasításoknak meg kell tartanunk, sőt, hacsak nem okvetlen szükséges,
.04 nem szabad azoktól eltérnünk. Hogy az elbeszélés világos

és rövid legyen, semmit sem engedhetünk meg magunknak oly ritkán, mint a kitérést s ezt is csak úgy, ha rövid s olyanforma, mintha a szenvedély heve téritett volna el bennünket az egyenes útról, mint Cicero mondja Sasia házasságáról: «Micsoda hihetetlen gazság ez egy 105
asszonytól, melyhez foghatót e világ nem látott! Micsoda féktelen és eszeveszett bujaság! Mily páratlan vakmerőség! Hát nem kellett volna-e magán uralkodnia, ha nem is az istenek hatalmától s az emberek szájától való félelmében, de legalább annak az éjnek s a menyegzői fáklyáknak gondolatára? Nem szégyenlette magát, mikor átlépte a hálószoba küszöbét? Nem restellette, hogy ott van leányának ágya? Nem pirult a négy falnak, első házasága szemtanúinak láttára?» [48] A bírótól elfordult beszéd 106
pedig néha rövidebben ismertet és hatásosabban czáfol. Erre nézve ugyanaz véleményem, a mint a bevezetésben mondottam, valamint a személyköltésre nézve is. Ezt nemcsak Servius Sulpicius [49] használja Aufidia védelmében: «Mit gondoljak, hogy az álomtól lustúltál el vagy hogy nyomasztó álomkórság vett rajtad erőt?», hanem M. Tullius is a hajóskapitányokról szólva (mert az a hely is még a tényállás elbeszéléséhez tartozik): [50] «Hogy bemehess, enyit kell adnod stb.» Hát aztán Cluentius mellett tartott 107
beszédében [51] Staienus és Bulbus beszélgetése nem emeli-e nagyban a cselekmény gyorsaságát és valószínűségét? Hogy valamiképen azt ne gondolják róla, hogy e beszélgetést csupa szórakozottságból vette fel, bár ő róla ilyesmit bajos volna föltenni, Partitiones czimű művében [52] írja, hogy az elbeszélés legyen kellemes, csodálkozást, feszültvárakozást keltő, legyenek benne meglepő fordulatok, szerepeljenek benne beszélő személyek, az érzelmek mindenféle fajtái. Mint mondottam, elbeszélés közben* bizonyításba 108

sohase mélyedjünk, itt-ott elszórtan adhatunk egy-egy bizonyítékot. Így tesz Cicero is Ligarius védelmében, mikor azt mondja, hogy úgy kormányozta a tartományt, hogy neki állott érdekében, hogy béke legyen. Ha szükségesnek mutatkozik, rövid védekezést is beleszőhetünk az
109 elbeszélésbe, úgyszintén a tények megokolását is. Nem úgy kell ugyanis elbeszélni, mintha a tanu kedvéért, hanem mintha a védő kedvéért beszélnők el a dolgot. A tényállás magában ez: «Qu. Ligarius mint C. Considius legatusa ment oda». Mit mond hát Cicero? «Qu. Ligarius ugyanis, mikor még szó sem volt háborúról, akkor ment C. Considiusszal mint legatus Afrikába».[53] Ismét másutt:
110 «Elindult, de nemcsak háborúba nem, de még csak a háborúnak legkisebb sejtelmével sem».[54] S bár a tényállás jelzésére elég volt volna csak ennyit mondani: «Qu. Ligarius semmiféle dolgokba nem bocsátkozott», hozzátette még: «mert otthon járt az esze, vágyva vágyott vissza családja körébe». Így a mit elbeszélt, megokolással valószínűvé tette s lelket öntött az elbeszélésbe érzelmeivel.

111 Annál inkább csodálkozom azon, hogy akadnak, kik szerint felesleges a hangulatkeltés az elbeszélésben. Ha azt mondanák, ne legyen a hangulatkeltés hosszantartó s oly heves, mint a befejezésben, magam is velök tartanék, mert ilyesmiben kerülni kell a hosszadalmasságot. Különben pedig miért ne akarnék a bírónak szívére is hatni,
112 miközben értelmét megvilágosítom? Miért ne iparkodjam, ha lehet, mindjárt a dolog kezdetén közelebb jutni ahhoz, a mit a tárgyalás legvégén akarok elérni, főkép, mikor a bizonyítással is arra törekszem, hogy a bíró szívét magam iránt hajlandóbbá tegyem, ha az ellenfél már ellenem
113 haragra vagy maga iránt részvétre hangolta? Avagy M. Tullius egy római lovag megvesszőztetéséről levén szó,[54] nem korbácsolja-e fel gyors egymásutánban az összes

indulatokat nem csupán az ő rangjának, a rajta esett méltatlanság helyének, a megveretés módjának elbeszélésével, hanem az ő egyéniségének megnyerő rajzával is? Ugyanis valóságos hősként állítja őt elénk, mert mikor vesszőzték, egyetlen jajhangot nem hallatott, nem fogta könyörgésre a dolgot, csak azt hangoztatta, bízva a maga igazában, hogy ő római polgár s ezzel utálatot akart kelteni a zsarnok ellen. Aztán Philodamus szomorú esetét[55] 114
nemde mindvégig úgy beszélte el, hogy az elkeseredés tetőpontra hágott, magának a kivégzésnek előadásával meg épen könnyekre fakasztott mindenkit, mikor a halálra ítéltek jajveszékelését nem annyira elbeszélte, mint élethűen bemutatta, a mint az apa fiának, a fiú meg apjának halálát siratta. Képzelhetni-e ennél meghatóbb jelenetet akár a 115
befejezésben is? Későn van már ugyanis a befejezésben folyamodni az érzelmek felkeltéséhez olyan tárgy érdekében, melyet magunk is minden meghatottság nélkül beszéltünk el; akkorra már megszokja a bíró s minden megindulás nélkül hallgatja, ha akkor, mikor még új volt előtte, sem tett reá hatást. Egyáltalában nehéz a bizonyos irányban megállapodott hangulatot megváltoztatni.

Én tehát (mert nem akarom magamba fojtani véleme- 116
nyemet, habár mondani valómat inkább példákra, mint szabályokra alapítom) abban a nézetben vagyok, hogy ha valamelyik részét a beszédnek, úgy az elbeszélést kell minden lehető módon vonzóvá és elragadóvá tenni. Azonban igen sok függ itt a tárgynak természetétől, melyet elbeszélni akarunk. Kevésbbé fontos tárgyaknál tehát, 117
minők a magánperek tárgyai rendesen, legyen a beszéd is olyan cziczoma nélkül való, síma, akár csak a testhez álló ruha; a szókat a legnagyobb gonddal kell megválasztani; míg a közhelyek megengedik a szenvedélyesebb hangot s egyet-mást a környezet szóbősége mögé rejtenek: itt min-

den szónak határozottnak és Zeno előírása szerint,[57] gondolattól terhesnek kell lennie. Mondatfűzése ne legyen
118 mesterkélt, mindazonáltal lehetőleg tetszetős; alakzatai ne legyenek sem afféle költői, sem a régiek tekintélye után felkapott és a rendes beszédmódtól elütő szóalakzatok (mert a nyelvezetnek itt lehető legtisztábbnak kell lennie), hanem csak arra szolgáljanak, hogy változatosságukkal szabaduljanak az unalmasságtól s újabb és újabb alakjaikkal lelki üdülést nyujtsanak. Óvakodjunk az egyhangúság hibájától, melybe ugyanolyan végű szók, hasonló szerkezetek vagy egyforma terjedelmű beszédszakaszok által eshetünk. Az elbeszélés ugyanis híjával van minden egyéb csinosító szernek s ha még ettől az egy ajánló tulajdonságától is megfosztjuk, hogy t. i. kedves legyen, akkor
119 valóban egyetlen létjogát is elveszíti. Nincs is egy része sem a beszédnek, a melyre jobban figyelne a bíró s azért itt egyetlenegy helyén alkalmazott szó sem vész kárba. Azonkívül magam sem tudom miért, de könnyebben el is hiszi, a mit szívesen hall s ez a szellemi élvezet bizalmat
120 kelt benne. Fontosabb tárgy elbeszélésénél arra kell törekednünk, hogy a kegyetlenség ellen gyűlöletet, a szomorú sors iránt részvétet ébreszszünk, de ne merítsük ki teljesen az érzelmeket, csak mintegy jelezzük a körvonalakat, de úgy, hogy mindjárt itt tiszta képet adjunk a dolog
121 további fejlődéséről. Még annak sem mondanék ellen, hogy a bírónak a megfeszített figyelésben kifáradt idegeit egy kicsit mintegy megereszszük, a mit legjobban valami rövid közbeszólással érhetünk el, mint pl.: «Milo szolgái csak azt tették, a mit hasonló körülmények között bárki is megvárt volna cselédjeitől»;[58] néha ez egy kicsit erősebb is lehet, mint pl.: «Az anyós férjhez megy vejéhez násznagyok nélkül, tanúk nélkül, bár mindenki szomorú
122 véget jósolt a dolognak».[59] Ha ezt még abban a korban

s megtették, mikor az egész szónoki beszéd czélja inkább
z érdek volt, mint a szereplési vágy s mikor még sok-
al szigorúbb volt a bíróságok fegyelme: mennyivel inkább
ükséges ez ma, mikor még az olyan perek tárgyalásán
élvezni akar a közönség, a hol valakinek élete vagy
agyona forog koczkán! Hogy mennyire kell vagy szabad
emberek e szeszélyének hódolni, más helyen mondom
ajd meg. Azt azonban most is elismerem, hogy vala-
ennyire meg kell hódolni előtte. Annak is jó hasznát 123
szi a szónok, ha a száraz tényt valószínű körülmények-
l színezve adja elő, úgy hogy a hallgatóság mintegy
emei előtt látja történni a dolgot. Ilyen pl. az a kép,
elyet M. Caelius festett Antoniusról:[60] «Ott találják hát
rtól mámorosan, álomba merülten elterülve; teli tüdővel
rkol, majd gyorsított lélekzettel nagyokat böfög. Jeles
i bajtársai valamennyi kerevetről az övére vetik ma-
kat keresztbe feküdve, a többiek körben szerteszét hever-
k. Mikor azonban meghallják, hogy itt az ellenség, 124
lálraijedten igyekeznek Antoniust felverni, hangosan
bálják nevét, hasztalan erőlködnek, hogy fejét fölegye-
sítsék; egyik hizelegve suttog a fülébe, némelyik már
isebben oldalba lökdösi. Mivel valamennyit ismeri
agjáról, fogásáról, mindegyiknek nyakát, a mint érte,
lelte, de sem aludni nem tudott, minthogy fölverték,
a ébren maradni, annyira ittas volt, hanem mámoros
álomban egyik centuriónak és kedvesnek karjaiból a
sikéba vándorolt.» Ennek a költött leírásnak minden
va valószínű, minden szava a legkeményebb megrovás,
nden szava a megszólalásig hű rajza a valónak.

Azt sem hagyhatom említés nélkül, mennyire emeli az 125
eszélés hitelét az elbeszélő tekintélye. Ezt mindenek-
t életünkkel, de magával előadásmódunkkal is elérhet-
: minél komolyabb és tiszteletreméltóbb ez, annál na-

126 gyobb súlylyal kell birnia minden szavának. Ép ezért főleg a beszéd ezen részében kell még a gyanujától is őrizkedni minden ravasz fogásnak, mert sehol sem áll annyira résen a bíró, mint itt; kerüljük még a látszatát is minden tettetésnek, minden elfogódottságnak; úgy tűnjék fel, hogy maga az ügy, nem pedig a szónok személye a kiinduló
127 pontja mindennek. Csakhogy épen ezt nem tudjuk megállani s azt hiszszük, kárba veszett művészetünk, ha észre nem veszik, pedig épen akkor szűnik meg művészet lenni, ha észreveszik. Rabjai vagyunk a hiúságnak s ennek kielégítését tekintjük fáradozásunk főczéljának. Így az, a mivel a közönség előtt akarunk szerepelni, a bírák előtt lesz árulónkká.

128 Előfordul néha az elbeszélés megismétlése is s ezt ἐπιδιήγησις-nek nevezik. Inkább csak szónoklati gyakorlatokba való, mint a bíróság elé; azért találták ki, hogy mivel az elbeszélésnek rövidnek kell lennie, alkalmuk legyen a dolgot kimeritőbben és ékesebben előadni. Czélja pedig vagy ellenszenvet vagy részvétet kelteni. Az egészről az a nézetem, hogy csak ritkán szabad használni és soha sem úgy, hogy az egészet elejétől végig újra elmondjuk, mert ugyanazt a czélt egyes részletekkel is elérhetjük. Egyébként, a ki meg akarja ismételni az elbeszélést, magát az elbeszélés fonalát fogja rövidebbre s érje be azzal, hogy jelzi, mi a tényállás s igérje meg, hogy majd a maga helyén kifejti, miként történt a dolog.

129 Némelyek előírják, hogy az elbeszélés mindig valamely személyből induljon ki és pedig, ha ez a mi pártunkon van, mindjárt ki kell dicsérnünk, ha az ellenfél pártján, le kell szólnunk. Igaz, hogy legtöbbször ez az eset, mert
130 személyek között szokott folyni a per. De néha ezeket is körülményeikkel együtt kell bemutatnunk, ha az ügy érdeke úgy kívánja, mint: «Ennek az embernek itt A.

Cluentius Habitus volt az apja,[61] bírák, a ki nemcsak
Larinum városának, a honnan való volt, hanem az egész
környéknek legkiválóbb embere volt jellem, jó hírnév és
előkelőség tekintetében»; néha ezek nélkül, mint: «Qu.
Ligarius ugyanis, mikor»;[62] gyakran azonban valamely 131
ényből indul ki az elbeszélés, mint pl. Cicerónak Tullius
nellett tartott beszédjében:[63] «Van M. Tulliusnak apai
irtoka Thurii határában», vagy Demosthenes beszédjében
Ctesiphon mellett:[64] Τοῦ γὰρ Φωκικοῦ συστάντος πολέμου
A phokis-i háború kitörése után ugyanis). Hogy hol vég- 132
ődik az elbeszélés, még vita tárgya, mert némelyek sze-
int egész odáig nyúlik, a hol már a tárgyalás kezdődik,
gy: «Ezek után P. Dolabella prætor törvényes szokás sze-
int letiltó végzést hozott oly értelemben, hogy mivel erő-
zakkal, válogatás nélkül felfegyverzett emberek segítségé-
el foglalta el az örökséget, adja vissza annak, a kit ab-
ól kitúrt; mire kijelentette, hogy már vissza is adta.
Kölcsönösen fogadtak s az összeget letétbe helyezték.
rről kell most döntenetek.»[65] Ez a vádló részéről mindig
hetséges, de a védő részéről nem mindig.

III. FEJEZET.

A kitérés.

Az elbeszélés után sorrendben mindjárt a bizonyí- 1
ás következik. Mert bizonyítanunk is kell azt, a mit
en ezért beszéltünk el. De mielőtt a beszéd ezen részére
rnék, egyeseknek idevágó nézetéről kell röviden szóla-
m. Igen sokan úgy szoktak tenni, hogy mindjárt az el-
szélés után rendszerint valamely kellemes vagy tetszetős
rre kalandoznak el a tárgytól, hogy minél nagyobb tet-
ést arassanak. Ez a szokás, mely a szónoki gyakorla- 2

tokban divatos hiú szereplésből eredt, már a forumra átcsapott, a mióta felkapták, hogy nem a jogkereső fele érdekeinek megóvására, hanem az ügyvédek szereplési vi gyának kielégítésére visznek pereket. Czélja pedig nei más, mint a beszéd unalmasságát elűzni, ha az ékesség né kül való és sovány elbeszélés után, mert sokszor ilyei nek kell lennie, mindjárt a bizonyítás harczias hangj következik, miáltal a beszéd élvezetes része nagyon ke
3 sőre marad. A hiba csak abban van, hogy nem teszne különbséget ügy meg ügy között, nem nézik azt, czélszerű-ez az eljárás, hanem egyformán járnak el mindig, minth ez mindig czélszerű, mi több, szükséges volna. Épen ezéi máshová tartozó gondolatokat is ide hordanak egybe, úg hogy igen sokat vagy még egyszer el kell mondani, vag a maga helyén nem lehet elmondani, mert már egysze
4 ott, a hol nem kellett volna, elmondottuk. Azt azonbai elismerem, hogy nemcsak az elbeszéléshez, hanem a egyes kérdések tárgyalásához is, vagy valamennyihez néha külön mindegyikhez igen ügyesen lehet ilyenfél kitérést hozzáfűzni, ha az ügy természete megkívánja vag legalább megengedi s hogy ez nagyban emeli a beszéc világosságát és csinosságát, de csak akkor, ha a beszéc tárgyával összefügg és abból folyik, de nem úgy, hogy erővel ékeljük bele annyira, hogy a természetes összefüg-
5 gést is meglazítja. Nincs ugyanis annál természetesebb mint hogy az elbeszélésre mindjárt a bizonyítás következ-zék, kivéve, ha az a kitérés mintegy befejezésül járul az elbeszéléshez vagy bevezetésül a bizonyítás-hoz. Néha tehát helyénvaló, így pl. ha az elbeszélés hangja a vége felé indulatos, akkor a kitéréssel folytatjuk s legott mintegy
6 kifújjuk benne mérgünket. De ez csak akkor van megengedve, ha a tényállás minden kétséget kizár. Máskülönben előbbre való a vádnak bizonyítása, mint kiszínezése,

mert mindaddig, míg az bebizonyítva nincs, a vádbeli cselekményekhez fűződő rossz vélemény nem a vádlott rovására esik; mert minél súlyosabb vádat emelnek valaki ellen, annál nehezebben hiszszük el azt. Ugyanezen czélt 7
nem kis haszonnal szolgálhatjuk olyképen is, hogy pl. elsoroljuk az ellenféllel tett egynémely szívességeket s megrójjuk hálátlanságát; vagy ha az elbeszélésben bemutattuk az ő bűneinek lajstromát, rámutatunk, mennyi veszedelem rejlik azokban. De mindezt csak egész röviden szabad tenni. A bíró ugyanis, ha már a dolog lefolyását 8
hallotta, siet a bizonyítás felé s minél előbb szeretné tudni, milyen ítéletet kell hoznia. Ezenkívül arra is vigyázni kell, hogy maga az elbeszélés kárba ne veszszen azáltal, hogy a figyelem másra irányul és haszontalan időtöltésben merül ki.

De ha nem mindig szükséges is ez a kitérés az el- 9
beszélés után, mégis gyakran hasznos bevezetésül szolgál a tulajdonképeni tárgyaláshoz, főleg ha ez első látszatra nem valami nagyon tetszetős ügyről folyik, így pl. ha valamely kegyetlen törvény vagy büntetésre irányuló kereset mellett kell állást foglalnunk. Ilyenkor nagyon helyén van a bírót mintegy második bevezetéssel bizonyítékaink számára megnyerni, magunk iránt jóindulatúvá tenni, a másik fél ellen feltüzelni. Ezt itt szabadabban és nagyobb hévvel tehetjük, mert a bíró már ismeri az ügyet. Itt tehát 10
mintegy meleg borogatásokkal kell előbb a fagyos keménységet felolvasztani, hogy a bíráknál annál készségesebb fülekre találjon az, a mit később akarunk mondani és hogy idegenkedést ne érezzenek a mi igazunk iránt. Mert nehéz az emberrel elhitetni olyasmit, a mit nem akar elhinni. Ismernünk kell itt a bíró egyéni természetét is, 11
hogy vajjon inkább a merev jognak vagy pedig a méltányosságnak embere-e, mert a szerint jobban vagy kevésbbé

lesz erre szükségünk. Egyébként ugyanez a tulajdonké
peni tárgyalás után is szerepelhet mint befejezés.

12 A beszéd ezen részét παρέκβασις-nak hívja a görög, a latinban egressus vagy egressio a neve. Azonban mint említettem, ennek többféle fajtája van, mert az egés beszéd folyamán lehetnek különféle kitérések, mint pl személyek, helyek, dicsérete, vidékek leírása, bizonyos ese ményeknek, ha mindjárt mesébe illők is,* elbeszélése

13 Ilyenféle a Verres elleni beszédekben Sicilia dicsérete Proserpina elrablása;[66] a C. Cornelius mellett tartot beszédben[67] Cn. Pompeius kiváló tulajdonságainak az hatásos felsorolása, a melybe az a rendkívüli szónok hir telen abbahagyva a megkezdett szónoklatot, olyanformán csa pott át, mintha a vezérnek puszta neve hallatára igazodnék

14 a beszédnek egész menete. Általában παρέκβασις alatt ért jük, legalább véleményem szerint, az ügy körén kívül eső de ennek érdekét szolgáló valamely más dolognak a tár gyalás menetétől eltérő elbeszelését Ép azért nem értem, miért jelölik ki számára elsősorban azt a helyet, mely az elbeszélés után következik, valamint azt sem, miért foglalják le ezt az elnevezést csupán annak számára, a mit esetleg kitérésképen kell elbeszélni, mikor az egész

15 beszédben annyiféle eltérés van az egyenes iránytól. Mert mindaz, a mi azon öt részen kívül, melyet a felosztásban megállapítottunk, előfordul a beszédben, kitérésnek veendő, úgymint a boszankodás, szánakozás, gyűlölet, gáncsolás, mentegetődzés, jóindulat megnyerése, rágalmak megczáfolása. Ezekhez hasonló, a mi már nem is tartozik a főkérdéshez, a nagyítás és kicsinyítés minden formája, az indulatok minden fajtája és a mi leginkább kellemessé és ékessé teszi a beszédet, ha közben a fényűzésről, kapzsiságról, jámborságról, kötelességekről szólunk. Minthogy pedig az ilyen kitérés egybeesik a hasonlóságon alapuló bizonyítás-

sal, nem is tekintjük eltérésnek a tárgytól, mint a melyl-
lyel összefügg. Azonban *igen sokszor közbeszúrunk vala- 16
mit a nélkül, hogy a tárgygyal legcsekélyebb összefüggés-
ben volna, ha módunkban van vele a bírót felelevenïteni,
valamire figyelmessé tenni, megbékéltetni, kérni vagy
dicsérni. Számtalan sok ilyen dolog van; néha alkalom-
adtán, máskor kénytelenségből használjuk fel egyiket-
másikat, ha beszédünk alatt valami váratlan dolog jön
közbe, így pl. ha valaki félbeszakítja beszédünket, közbe-
lép vagy zajos lárma keletkezik. Ezért kellett Ciceronak is a 17
Milo mellett tartott beszéd bevezetésében[68] eltérnie a tárgy-
tól, mint látható abból a kis beszédből, melyet elmondott.
Ha pedig a szónok a tulajdonképeni tárgyalás előtt némi
előkészítést vagy a bizonyítás után mintegy ajánlást akar
adni, akkor egy kissé hosszabb kitérést is megengedhet
magának. De ha valaki közben tesz oldalkirohanást, gyor-
san vissza kell térnie oda, a honnan letért.

IV. FEJEZET.

A főtétel felállítása.

Némely szónoklattan-írónál az elbeszélés után a *főté-* 1
tel felállítása következik, mint a törvényszéki beszéd
külön része. Erre a felfogásra már megtettük észrevéte-
leinket.[69] Én részemről azt tartom, hogy a főtétel felállí-
tása minden bizonyításnak kezdete s nem csupán a beszéd
főtárgyának jelzésénél, hanem az egyes bizonyítékoknál is
szerepel, különösen az úgynevezett ἐπιχείρημα-féle bizonyí-
tásnál.[70] De most az előbbiről szólunk. Erre nincs min- 2
dig szükség. Néha ugyanis e felállítás nélkül is eléggé
kitűnik, mi a vizsgálat tárgya, főkép, ha az elbeszélés ott
végződik, a hol a tárgyalás kezdődik, úgy hogy némelykor

az elbeszélés után közvetlenül következik, a mi a bizo
nyítás végső összefoglalása szokott lenni, mint pl.: «H
mindez* úgy történt, bírák, a mint előadtam, a cselvet
alul maradt, az erőszakot letörte az erőszak, jobba
mondva a vakmerő meglapult az igazi bátorság előtt.»
3 Néha igen hasznos, mikor magát a tényt nem lehet vé
deni s csak annak minősítéséről folyik a vita, mint pl
annak védelmében, a ki magánember pénzét lopta el
templomból: «Templomrablásról szól a vád, ez irányba
kell a vizsgálatot folytatnotok,» hogy a bíró megértse
hogy csak azt az egyet kell tisztáznia, vajjon a vádkén
4 felhozott cselekmény templomrablás-e. Nemkülönben ho
mályos és bonyodalmas ügyekben; de nem mindig csupá
azért, hogy az ügy világosabb legyen, hanem itt-ott azér
is, hogy nagyobb legyen a hatás. Hatást pedig akkor é
el, ha mindjárt beleszövünk egyet-mást, a mi ügyünknel
hasznára lehet. «A törvény szövege világosan mondja
hogy az idegent, a ki a város falát megmászsza, halálla
kell büntetni. Bizonyos, hogy te idegen vagy; az is két
ségtelen, hogy megmásztad a falat, nincs tehát más hátra
mint hogy lakolnod kell.» A főtétel ilyen felállítása ugyanis
kényszeríti az ellenfelet a beismerésre s mintegy kizárja az
ítélethozatal halasztását; a vitás kérdés megoldási módját
pedig nem csupán jelzi a bírónak, hanem elő is segíti.
5 A felállított tétel majd egyszerű, majd kettős vagy több
részből álló s ezek mindegyike ismét többféle lehet a sze-
rint, a mint vagy több vádat foglalnak egybe, mint pl.
mikor Socratest azzal vádolták, mintha rontaná az ifjakat
és új vallást akarna behozni; vagy többből egyet állapí-
tunk meg, mint mikor Aeschinest azzal vádolják, hogy
hűtlenül járt el követségben, mert hazudott, megbízatá-
sából semmitsem teljesített, húzta az időt, ajándékot foga-
6 dott el. Néha a kereset ellen tett kifogás is több tételt

állít fel, így pl. pénzbeli követelés ellen: «Jogosulatlan a ti követeléstek, mert te nem is lehetsz jogi meghatalmazott, de meg annak, a kinek nevében pereskedel, nem is lehet meghatalmazottja; aztán nem is örököse ő annak, a kitől állítólag kölcsön vettem az összeget, de meg nem is ő neki voltam adósa.» Folytathatnám még így tetszés szerint, 7
de elég, hogy rámutattam a dologra. Ha ezen okoskodások mindegyikét külön veszszük s mindegyik után külön csatoljuk a bizonyítékokat, akkor több tételnek számítanak; ha egybefoglaljuk, akkor felosztásnak veszszük.

Néha a főtétel felállítása egész pusztán történik, így a 8
hozzávetőleges ügyekben majdnem rendesen: «Gyilkossággal vádollak, lopás miatt vádat emelek ellened;» vagy az ok is hozzá van téve, mint pl.: «C. Cornelius megsértette a nép felségjogát, mert mint néptribun maga olvasta fel a népgyülés előtt a törvénykönyvet.»[72] Ezenkívül a főtételt vagy a magunk részéről állítjuk fel, mint: «Házasságtöréssel vádollak», vagy az ellenfél részéről, mint: «Házasságtöréssel vádolnak engem», vagy közösen, mint: «Az a vitás kérdés közöttem és az ellenfél között, melyikünk áll közelebb a végrendelet nélkül elhunythoz?» Néha különféle tételeket is egybekötünk: «Én ezt mondom, az ellenfél meg azt.»

Néha főtételként szerepel, ámbár tulajdonképen nem 9
az, mikor az elbeszélés végéhez odacsatoljuk: «Ezzel kell tisztába jönnötök», hogy mintegy figyelmeztetés legyen a bíró számára, melynek hatása alatt annál éberebben ügyeljen a tárgyalásra s mint valami érintésre magához térve, vegye észre, hogy véget ért az elbeszélés és kezdődik a bizonyítás, úgy hogy miközben a bizonyításhoz fogunk, ő maga is mintegy újból kezdje a figyelmes hallgatást.

V. FEJEZET.

A felosztás.

1 A felosztás nem más, mint a mi magunk s a
ellenfél által felállított tételeknek sorrendben való elszám
lálása. Némelyek szerint ez mindig szükséges, mert ezálta
az ügy világosabbá lesz, a bíró jobban figyel és érdeklő
dik az ügy iránt, ha nemcsak azt tudja, miről beszélünk
2 hanem azt is, miről akarunk később szólani. Viszont má
sok veszedelmesnek tartják a szónokra nézve és pedig ké
okból: mert néha elfelejtünk valamit, a mit igértünk, néha
meg olyan valami ötlik eszünkbe, a mit a felosztásba
mellőztünk. Ez azonban csak olyan szónokkal eshetik
meg, a ki híjával van minden tehetségnek vagy a ki min
den gondolkozás és előkészület nélkül lép fel a szószékre.
3 Egyébként van-e a világon valami, a minek észszerű ren
deltetése oly kézzelfoghatóan világos volna, mint a helye
felosztásé a szónoki beszédben? Ugyanis a természet út
mutatását követi, úgy hogy az emlékezetnek is leghathá
tósabb támogatója, hogy a beszéd fonalát el ne veszítsd.
Azért nem helyeslem azok eljárását, a kik szerint a fel
osztásnak nem szabad három pontnál többre terjedni.
Igaz, ha a felosztás túlságos sok pontból áll, a bíró nem
birja valamennyit megjegyezni s figyelmét is szétforgá
csolja. Mindazonáltal nem kell a felosztásnak e számhoz
mint szigorú törvényhez alkalmazkodnia, mert lehetnek
esetek, a mikor az ügy természete több pontot kíván.
4 Arra már egyéb fontosabb okok vannak, hogy ne használ
junk mindig felosztást. Legelőször is azért, mert rende
sen jobban tetszik az, a miről azt hiszi a hallgatóság,
hogy nem hazulról hozta készen a szónok, hanem ott
hirtelen ötlött eszébe s a beszéd folyamán magából

dologból pattant ki. Azért igen jó hatást tesznek az ilyenféle közbeszúrt szólások: «Majdnem kiesett az eszemből», vagy «Elfelejtettem azt», vagy «Jól teszed, hogy figyelmeztetsz». Mert ha a bizonyítékokat már előre részletesen jelezzük, útját vágjuk minden későbbi kellemes meglepetésnek. Azonkívül néha meg is csaljuk a bírót s különféle 5
fogásokkal lekötjük a figyelmét, hogy azt higyje, más a czélunk, mint a mire látszólag törekszünk. Némelykor ugyanis kellemetlen dolgot igér a főtétel felállítása s ha ezt előre látja a bíró, épúgy megijed, mint a beteg, a ki műtét előtt megpillantja már a kést az orvos kezében. Ellenben, ha a beszéd minden előzetes előterjesztés nélkül lep meg bennünket s mintegy váratlanul köszönt be a nélkül, hogy rágondolnánk vagy holmi bejelentéssel magára vonná figyelmünket: sikerül meggyőznie arról, a mit, ha előre hangoztatott volna, senkisem hitt volna el neki. Néha kerülni kell nem csupán az egyes kérdések külön- 6
választását, hanem általában tárgyalását is; ilyenkor az érzelmekre való hatással igyekezzünk a hallgatót megtéveszteni s figyelmét másfelé terelni. Mert nemcsak tanítani kell a szónoknak, hanem még nagyobb a szónoklat hatása a kedélyre. Ezzel a czéllal igen nagyon ellenkezik az a finomkodó és aggodalmaskodva pontos részekre osztás olyankor, mikor a bírót merev felfogásától el akarjuk téríteni az itélet kimondásában. Aztán néha tömegben az 7
is hat, a mi magában jelentéktelen és erőtlen. Azért inkább tömöríteni kell az erőket s ostromlottak módjára mintegy kirohanással harczolni. Ezt azonban csak ritkán, a legvégső szükségben szabad tenni, akkor, mikor épen a józan ész diktál olyasmit, a mi látszólag ellene van annak. Ezenkívül a felosztásban bizonyára mindig van olyan rész, 8
mely a többi közül kiemelkedik s ha ezt már hallotta a bíró, a többire mint feleslegesre rendesen már nem ki-

váncsi. Azért pl. ha akár a vád, akár a védelem tö
pontra vonatkozik, nemcsak hasznos, hanem kívánatos
a felosztás, hogy látni lehessen, mily sorban akarun
erről vagy arról a dologról beszélni.* De ha egyetlen v
ellen akarunk többoldalú védelmet nyujtani, akkor felesl
9 ges a felosztás. Ha pl. ilyen felosztást akarnánk tenn
«Ki fogom mutatni, hogy védenczem nem olyan ember,
kiről fel lehet tételezni a gyilkosságot; ki fogom mutatn
hogy nem is volt ok, a mely őt a gyilkosságra ösztönö
hette volna; ki fogom mutatni, hogy ő abban az időbe
mikor az illetőt meggyilkolták, túl a tengeren volt
akkor mindazt, a mit az utolsó pont előtt felsorolnán
10 szükségkép feleslegesnek kellene tartanunk. Mert a bí
szeretne mielőbb a dolog csattanójához jutni és ha egyé
ként türelmes ember, mintegy hallgatagon figyelmezteti
védőt kötelező igéretének beváltására, ha pedig valami e
foglaltsága vagy hivatalos állása miatt nem ér rá, vag
11 ha nyers modorú ember, szemrehányólag sürgeti. Úgy hog
voltak olyanok, a kik Cicerónak Cluentius mellett tarto
beszédjében elhibázottnak tartották azt a felosztást, melybe
kijelenti, hogy először kimutatja, hogy még soha senkit ne
hívtak törvénybe súlyosabb vétség miatt, terhelőbb tanu
vallomások alapján, mint Oppianicust; másodszor, hog
épen azok a bírák, a kik most elítéltek, már előzőleg ma
rasztaló ítéletet hoztak ellene; végül, hogy a bíróság meg
vesztegetésére kísérlet történt, de nem Cluentius részéről,
hanem Cluentius ellen.[73] Ugyanis, ha a harmadik ponto
be lehetne bizonyítani, az előző pontok mind felesleg
12 sek volnának. Viszont senkisem lesz oly elfogult vag
ostoba, hogy a Murena védelmében használt felosztásr
el ne ismerné, hogy nagyon kiválóan sikerült: «Úgy láton
bírák, hogy az egész vád három részből áll és pedig a
első az ő életének gáncsolását, a második hivatal utá

való erős törekvését, a harmadik a vesztegetés vádját foglalja magában.»[74] Mert az ilyen felosztás egyrészt teljes világosságot vet az ügyre, másrészt nincs benne semmi felesleges.

Sokan a védelemnek ilyen formája ellen is kifogást 13
tesznek: «Ha megöltem, jogosan tettem; de nem öltem meg.» Mi czélja van ugyanis szerintök az előbbinek, ha az utóbbi be van bizonyítva, mikor e kettő egymást lerontja s ha valaki mindkettőt felhasználja, egyiket sem hiszik el neki? S ebben, ha nem is egészen, de igazuk van, úgy hogy* elég az utóbbi tételt felhasználni, ha egyébként nem fér hozzá kétség. De ha az az erősebbik 14
tétel csak valamennyire is aggodalomra ád okot, jó lesz mindkét bizonyitékot alapul venni. Mert egyiket ez, másikat az a bizonyiték győzi meg: a ki a tényt igaznak veszi, lehetséges, hogy jogosnak is tartja; a ki nem bírja magával elhitetni, hogy jogos az a dolog, talán még abban is kételkedik, hogy megtörtént. Míg a biztos kéz lehet, hogy első lövésre talál, a bizonytalannak több lövést kell tennie, úgy hogy a szerencse is határoz. Remekül csinálja 15
Cicero Milo védelmében, mikor először kimutatja, hogy Clodius tört annak élete ellen s aztán ráadásul még hozzáteszi, hogy ha nem úgy lett volna a dolog, még akkor is megölhetett volna egy ilyen embert s ezáltal legnagyobb érdemet és dicsőséget szerzett volna. De azért a fönnebb 16
említett eljárást sem tudnám helytelenïteni, mert van úgy, hogy ez vagy az a mondás magában véve erős, de hasznát veszszük annyiban, hogy az utána következők hozzá mérten enyhébb szinben tűnnek fel. Van valami igazság ebben a közmondásban: «Többet kell követelni, mint a mi jár, hogy megkapjuk azt, a mi jár». Ezt azonban nem szabad 17
úgy magyarázni, mintha minden szabad volna. Mert az is igaz ám, a mit a görög szabály mond: «Ne hajszold a

teljesen lehetetlent!» Hanem valahányszor a szóban for kettős védelmet alkalmazzuk, azon legyünk, hogy a más dik rész hitelét emelje az első. Mert arról, a ki valam bátran bevallani is képes lett volna, feltehetjük, hogy h tagad is, nincs oka rá, hogy hazudjék.

18 Arra is mindig ügyelnünk kell, hogy valahányszor csa sejtjük is, hogy a bíró más irányú bizonyítást óhajtan mint a milyent mi adunk, igérjük meg, hogy teljesen mihamarabb eleget teszünk ebbeli kívánságának, külön

19 sen, ha becsületbe vágó dologról van szó. Azonban gyal ran megesik, hogy valamely erkölcsileg nem épen kifogá talan dolog jogilag megállja helyét; hogy a bírák, m közben ilyesmit hallanak, kedvetlenséget és ellensége indulatot ne érezzenek, többszörönkint emlékeztetni ke őket, hogy az illető becsületének és jó hírnevének tisztá zása majd később következik, csak legyenek egy kis türe

20 lemmel s várják meg a dolgok sorrendjét. Néha úgy kel magunkat tettetnünk, mintha egyet-mást ügyfeleink akarat ellenére mondanánk, mint Cicero is tette Cluentius védel mében [75] a lex iudiciaria ügyében. Néha közben meg kel állanunk, mintha feleink közbeszólnának; gyakran hozzá jok kell intéznünk szavainkat s biztatnunk, kérnünk őket engedjék azt tennünk, a mit jónak látunk. Így sikerü észrevétlenül beférkőznünk a bíró szívébe s mialatt lesi várja az ügy becsületbeli oldalának tisztázását, holmi ke

21 vésbbé síma dolgok sem lesznek annyira ellenére. S h ezekkel megbarátkozott, a becsület védelmét is szívesebben hallgatja. Így a két dolog egymást kölcsönösen támogatja igazunk védelme iránt több figyelmet tanusít, mert várj a becsületügy tisztázását s ha igazunkat bizonyítva látja az ügy becsületbeli oldala iránt is több bizalommal lesz

22 Azonban valamint nem mindig szükséges, sőt nem i mindig czélszerű a felosztás, úgy, ha ügyesen használjuk

nagyon világossá és kedvessé teszi a beszédet. Ugyanis
nemcsak a beszéd áttekinthetőségét emeli azáltal, hogy
gyes főbb dolgokat mintegy kiragad a nagy tömegből s
daállítja a bíró szeme elé, hanem felüdülést is szerez a
allgatónak azzal, hogy tudja, mikor van ennek vagy an-
ak a résznek vége épúgy, mint az utasnak is nagyban
nyhíti lankadtságát az, hogy a kövek felírata jelzi a meg-
ett út hosszúságát. Mert egyrészt örömet talál az ember 23
bban, ha tudja, mennyi fáradalmat állott ki, másrészt
elkesít bennünket a hátralevők bátrabb elviselésére az a
ndat, hogy még ennyi van hátra. Mert épen nem tetszik
osszúnak az, a miről biztosan tudjuk, hol végződik. Mél- 24
án szerzett magának nagy dicsőséget Qu. Hortensius az
gondos felosztásaival, bár Cicero néha enyhén kigúnyolja
z ő felosztását, a mint ujjain számlálja el annak részeit.[76]
fert megvan a kézjártatásnak is a maga határa † s bizo-
yára* mindennél jobban kerülni kell a beszédet túlsá-
osan feldaraboló s mintegy ízekre szabdaló felosztást.
gyanis nemcsak a beszéd komolyságát rontja nagy mér- 25
ékben az az apró, már nem is tagokra, de falatokra
aló darabolás, hanem azok, a kik abban keresik a dicső-
éget, hogy feltűnően minél pontosabb és részletesebb
losztást csinálnak, egyrészt felesleges dolgokat is fel-
esznek s azt is szétdarabolják, a mi természeténél fogva
gységes s az anyagot nem több, hanem apróbb részekre
ztják. Mikor aztán száz meg száz darabkára aprózták,
z eredmény épen az a homályosság, melynek kiküszöbö-
sére találták ki a felosztást.

De akár egy, akár több részből áll a főtétel felállítása, 26
lahányszor czélszerűen használhatjuk, először is legyen
tekinthető és világos (mert lehet-e annál csúfabb dolog,
intha épen az nem világos, a minek csupán az a ren-
eltetése, hogy egyebekre világosságot vessen?) aztán

legyen rövid, hogy egyetlen felesleges szó se legyen ben
Mert általa nem azt jelezzük, mit, hanem csak azt, h
27 miről akarunk szólni. Azon kell lennünk továbbá, h
ne hiányozzék belőle semmi, de ne legyen benne feles
ges se. Rendesen pedig azért van benne felesleges, m
vagy fajokra osztjuk, a mit elég volna nemek szer
megkülönböztetni, vagy a nem megállapítása után mé
fajt is hozzáteszszük. Így pl. ha valaki az erényről,
igazságosságról, önzetlenségről akarna szólni, holott
28 igazságosság és önzetlenség az erénynek fajai. A lege
felosztás alapja az legyen, miben értenek egyet a fel
miben térnek el egymástól. Abból, a miben egyetérten
mit vall be az ellenfél, mit mi magunk; a miben n
értünk egyet, melyek a mi tételeink, melyek az ellenfé
A legnagyobb hiba pedig az, ha a tárgyalás folyamán n
tartjuk meg a sorrendet, a melyet a főtétel felállításal
megállapitottunk.

JEGYZETEK A IV. KÖNYVHÖZ.

[1] T. i. Flavius Clemensnek és Domitillának, Domitianus hasonló nevű nőtestvére leányának gyermekei. L. az Életrajzot!

[2] E szolgai hízelgésre nézve lásd az Életrajzot!

[3] Így Homerus Il. III. 484. 761.; XI. 218.; XIV. 508.; XVI. 112.; Verg. Aen. VI. 264.; IX. 77.; X. 163.

[4] Ilyen második tárgyalás (actio secunda) lett volna Verres ügyében is, de nem volt rá szükség, mert az első után számkivetésbe ment Verres. Az összegyüjtött gazdag anyagot aztán Cicero öt szép beszédben dolgozta fel, de ezeket már nem mondotta el.

[5] Asinius- és Labienusra nézve lásd I. 5. 8. — Az Urbinia-féle örökösödési per lényege, a mennyire Qu. másik két helyéből (VII. 2. 5. és 26.) ki lehet okoskodni, a következő: Urbinia örököseivel szemben, kik végrendelet vagy rokonság alapján tartottak számot az örökségre, fellépett valami Clusinius Figulus, ki magát az elhunyt fiának mondotta, míg az örökösök kisütötték róla, hogy rabszolga s igazi neve Sosipater. Ezt az embert igyekszik Pollio rossz színben feltüntetni már azért is, mert egy olyan veszett hírű emberrel szövetkezett, mint Labienus.

[6] Erről a Septimiusról s itt említett művéről semmi mást nem tudunk.

[7] Berenice Agrippa Maiornak, Judæa királyának leánya, Herodesnek, apja testvérének, a syriai Chalcis királyának felesége. Férje halála után azt beszélték róla, hogy saját fitestvérével, Agrippa II., folytatott bűnös viszonyt, a ki Jeruzsálem pusztulása után megmaradt Ituræa királyának. A zsidó háború alatt Titus megismerkedett vele s annyira beleszeretett, hogy magával vitte Rómába s palotájába fogadta magához. Házasságot is igért neki, de trónra jutván, mégsem merte elvenni, mert félt a közvélemény felháboro-

dásától, azért, mint Suetonius (Tit. 7. fej.) mondja: «ab urbe di sit invitus invitam.» Hogy miféle per lehetett ez, nem tudjuk.

8 L. III. 1. 21.

9 Cic. Cœlio (1. fej.): «miretur, quod *diebus festis*»; Pro De taro (2. fej.): moveor etiam *loci* ipsius insolentia»; Pro Mil (1. fej.): «hæc novi iudicii nova *forma*»; In Verr. (Act. I. 1. fe «inveteravit enim iam opinio».

10 C. Junius egy korábbi perben Cluentius és Oppianicus köz mint bíró szerepelt s mivel Cluentiustól meg hagyta magát vesz getni, elítélték.

11 Cic. Pro Rabirio Postumo 1. fej.

12 Cic. In Qu. Cæcilium 1. fej.

13 Πρόληψις (anticipatio, præoccupatio), előlegezés vagyis előze bizonyítása arnak, a mire majd csak később kerül a sor.

14 L. III. 6. 25. IV. 2. 55.

15 Azért mondja Cic. is (De or. II. bevez.): «Est enim sumi adhibenda cura, ut exspectationi eorum, qui audiunt, quam cel rime succurratur; cui si ab initio satisfactum non sit, multo pl sit reliqua causa laborandum. Sed in his calliditas et curæ oste tatio nimia penitus abesse debet.»

16 L. III. 10. 3.

17 A latinban «aversa» (t. i. a vero) szójátékot űz a gör ἀποστροφή-val.

18 M. Aem. Scaurus, a III-ik mithridatesi háborúban Pompei quæstora volt. 58-ban ædilis lett s mint ilyen rendkívül fény játékokat rendezett. 56-ban prætor volt Sardiniában s mikor inn hazatért, bevádolták zsarolás miatt, de Cicero védelmére fölmente ték. Másodszor is bevádolták vesztegetés (ambitus) miatt s el ítélték, úgy hogy számkivetésbe ment s ezóta nem hallani ról Lásd egyébként V. 13. 40. és VI. 1. 21.

19 L. a 36. §.!

20 L. a 39. §.!

21 Rhetorika III. 14. 8.

22 C. Varenust (a kiről a IV. 2. 26. V. 10. 69., V. 13. 29., V 1. 49. és IX. 2. 56. is említés történik), a mennyire Cicero ez e veszett beszédének fenmaradt kevés töredékéből ki lehet okoskodn L. Varenus Salariussal szövetkezve meggyilkolta. Cicero a gyil kosság vádját Ancharius Rufus cselédségére akarta háritani. Hog ez nem sikerült, mutatja az, hogy L. Varenust elítélték.

23 42. fej.

24 3. fej.

25 Pro Cluentio 4. fej.

26 Gellius (Noct. Att. I. 15.) szerint ezek Sallustius szavai elveszett történeti művéből (Historiæ).

27 Cic. Verr. I. 24.

28 Verg. Georg. I. 43.

29 Cic. Pro Rosc. Amer. 22. fej.

30 Cic. Pro Cluent. 5. fej.

31 Cic. Verr. V. 3.

32 Cic. Pro Rabirio Post. 10. fej.

33 Cic. Verr. I. 16. 17.

34 L. a 3. §.

35 Cic. Pro Cluent. 20. 21. fej.

36 Cic. Verr. IV. 48.

37 Maga a beszéd elveszett, azért a helyet nem ismerjük. L. a IV. 1. 71.

38 Cic. Pro Cælio 10. fej.

39 Aristoteles Rhet. III. 16. 4.

40 Ταὐτολογία ugyanannak szükségtelen ismétlése, περισσολογία felesleges dolgok elmondása.

41 Eredetiben «iudicem rura plerumque in decurias mittant» (többnyire a falú népe küld esküdtbírákat a decuriákba); t. i. azon időtől fogva, a mikor a szenátorok, majd a lex Sempronia iudiciaria (123.) óta a lovagok kizárólagos bíráskodási joga megszünt s a lex Aurelia (70.) három bírói decuriát alakított a szenátorok, lovagok és tribuni ærarii (tribusok előljárói, majd bizonyos censussal bíró polgárok, kik a lovagok után állottak) sorából. A bírói tisztség 30 éves kortól 60-ig volt kötelező. Augustus a bírák számát 4000-re emelte s 4 decuriába osztotta, de egy-egy decuria sorban egy-egy évig szabad volt s ezenkívül minden évben két hónap törvényszünetet rendelt el. Az egyes törvényszékekhez (quæstio) szükséges esküdteket aztán a törvény által megszabott számban kisorsolták, az egyes perekhez pedig vagy kiválasztották (editio iudicum) vagy még gyakrabban kisorsolták (sortitio), vagy ha a másik fél visszavetett egyeseket közülök, akkor subsortitio, pótsorsolás útján.

42 Cic. Pro Cæcina 4. fej.

43 Cic. Pro Ligario 2. fej.

44 Cic. Pro Milone 10. fej.

45 Az elrabolt leánynak joga volt vagy a rabló halálbűntetés követelni, vagy azt, hogy a rabló vegye őt feleségül. A leány apj nak nem adott a törvény semmi jogot e tekintetben.

46 Mint ez az elbeszélésben szokott történni.

47 Cic. Pro Milone 17. fej.

48 Cic. Pro Cluent. 6. fej.

49 Serv. Sulpicius Lemonia Rufus, Cicero barátja, igen híre jogtudós. A senatus 43-ban Kr. e. Mutinába küldötte Antoniushc követségben, de útközben meghalt.

50 Cic. Verr. V. 46. fej.

51 26. fej.

52 9. fej.

53 Pro Lig. 1. fej.

54 Pro Lig. 2. fej.

55 Cic. Verr. V. 62.

56 Cic. Verr. I. 30.

57 Zenon, szül. Cyprus szigetén Kition-ban, a stoikus philo sophia atyja. Körülbelül egy időben (Kr. e. 300.) élt Epicurus szal

58 Cic. Pro Milone 10. fej.

59 Cic. Pro Cluentio 5. fej.

60 M. Cælius Rufus, szül. 82-ben Kr. e., valószínűleg Puteoli ban. A szónoklatban Cicero volt mestere. 66-ban barátságot kötött Catilinával, de az összeesküvésben nem vett részt. Cicero két ízber is védte és pedig sikerrel. Mint néptribunnak sikerült tiszttársát Qu. Pompeius Rufust, a Clodius-féle zavargásokban való részessége miatt száműzetésbe küldetnie. A polgárháború kitörésekor Cæsarhoz csatlakozott, a ki prætorrá tette, de mivel nem a befolyásos városi prætorságot kapta, megsértődött s fölkelést szervezett, a miért a szenátus letette hivataláról. Újabb zavargások közben Thurii mellett megölték 48-ban. Levelei ma is megvannak Cicero ad familiares 8-ik könyvében és sok tekintetben fontosak ama kor ismeretére nézve. Beszédeiből, melyekről Cicero az elismerés hangján szól, csak néhány töredék maradt fenn Quintilianusnál X. 1. 115. — Az itt említett Antonius kétségtelenül C. Antonius, Cicero consultársa, kit Cælius zsarolás és a Cat.-féle összeesküvésben való részessége miatt bevádolt s el is ítélték.

61 Cic. Pro Cluentio 5. fej.

62 Cic. Pro Ligario 1. fej.

63 Töredék Cicerónak ezen elveszett beszédéből; egy másik töredéket idéz Quintilianus V. 13. 21.

64 Demosthenes beszéde a koszorúról.

65 Cic. Pro Cæcina 8. fej.

66 Cic. Verr. II. 1. és IV. 48.

67 C. Cornelius néptribunt, ki a senatus ellen több törvényjavaslatot terjesztett elő, hivatalának letelte után bevádolták de maiestate és Cicero védelmezte. E beszédből csak néhány töredék maradt fenn. Mivel Cornelius Pompeius quæstora is volt, Cicero Pompeius dícséretét is beleszőtte beszédébe.

68 T. i. abban a beszédben, a melyet valóságban elmondott, midőn alig hogy belekezdett a beszédbe, Clodius emberei vad lármájokkal és ordításukkal megakasztották őt. Az itt említett kitérés egyébként a most meglevő, később kidolgozott Milo-féle beszédben is megvan.

69 L. III. 9. 2.

70 L. V. 14. 14.

71 Cic. Pro Milone 11. fej.

72 L. IV. 3. 13.

73 Cic. Pro Cluentio 4. fej.

74 Cic. Pro Murena 5. fej.

75 Cic. Pro Cluentio 52. fej.

76 Cic. Divin. in. Cæcil. 14. fej.

V. KÖNYV.

Az ötödik könyv tartalma: Nem művészi bizonyításmódok. E
ítélet. Hír. Kínvallatás. Okiratok. Eskü. Tanuk. Művészi bizonyít
mód. Bűnjelek. Érvek. Példák. A bizonyítékok felhasználása. C
folás. Miből áll a megtoldott következtetés (epichirema). Hogyan k
megczáfolni? A toldatos és csonka következtetés (enthymema)
kalmazása.

BEVEZETÉS.

Nem művészi bizonyításmódok.

1 Akadtak, még pedig jeles írók, a kik úgy vélekedte
hogy a szónok hivatása kizárólag a tanítás. Ezek szeri
ugyanis egyrészt az érzelmeket ki kell küszöbölni és ped
kétféle szempontból, először, mert a kedélynek mind
felzaklatása elhibázott dolog, másodszor, mert nem szab
a bírót szánakozás, részrehajlás s hasonló érzelmek fe
keltésével eltéríteni az igazságtól, másrészt azért, me
úgy gondolták, hogy a hallgatóság gyönyörködtetésére t
rekedni nemcsak felesleges a szónoknak, de férfiúhoz
alig méltó, mert szerintök a szónoknak nem lehet m
2 czélja, mint ügyét győzelemre juttatni. Mindazonáltal
legtöbben, bár ama kétségbevonhatatlan részeit sem zárj
ki a művészi szónoklatnak, mégis tulajdonképeni és f
czéljának a saját igazának bizonyítását s az ellenfél áll
3 tásainak czáfolását tartják. Bármelyiket tartjuk e két fe
fogás közül helyesnek (nem akarom ugyanis e helyen

magam nézetét előadni), ez a könyv azok véleménye szerint is legelső sorban szükséges, mert az egész kizárólag e kettőről szól. Idevág természetesen az is mind, a mit a a törvényszéki peresügyekről már elmondottunk.[1] Mert 4
sem a bevezetésnek, sem az elbeszélésnek nincs más czélja, mint előkészíteni erre a bírót; de még az ügy állásának ismerete és a fönnebb tárgyalt kérdések[2] vizsgálata is felesleges volna, ha bizonyításra nem kerülne a sor. Végül 5
a törvényszéki beszéd általunk felvett öt része közül akármelyik felesleges lehet a körülményekhez s az ügy természetéhez képest, de olyan per, a melyben bizonyításra nem volna szükség, nincs a világon. Ennek szabályait azt hiszem, olyanformán oszthatjuk fel leghelyesebben, ha először azt adjuk elő, a mi valamennyi peresügyet egyaránt érdekel s azután térünk át annak tárgyalására, a mi a peresügyek egyes fajtáinak különös sajátja.

I. Azt az első felosztást, mely Aristotelestől[3] szár- 1
mazik, majdnem általánosan elfogadták, hogy t. i. vannak a bizonyításnak módjai, melyeket szónoki művészet nélkül nyer a szónok; ismét mások, melyeket maga merít az ügyből és mintegy teremt magának. Azért amazokat nem művészi (ἄτεχνοι), ezeket művészi bizonyításoknak (ἔντεχνοι) nevezték. Az előbbi fajtából valók az előítéletek, a hír, 2
kínvallatás, okiratok, eskü, tanuk; nagyobbrészt ezekből áll a forumi pereskedés. De ámbár ezek magokban híjával vannak a művészetnek, mégis igen sokszor a legnagyobbb szónoki tehetség kívántatik azoknak úgy erősítéséhez, mint lerontásához. Azért nézetem szerint nagyon elítélendő azok eljárása, a kik a bizonyítás ezen fajtáját egészen kizárják a szónoki elmélet köréből. Nem szándékozom azonban 3
mindarra kiterjeszkedni, a mit e dolog mellett vagy ellen fel szoktak hozni. Nem akarok ugyanis a közhelyekről[4]

előadást tartani, mert ez végnélkül való munka volna csak némi módszeres útmutatást akarok nyujtani. Ha e megtettem, kiki próbáljon a maga lábán járni, nem csu pán e szabályok alkalmazásában, hanem abban is, hog esetről-esetre megtalálja a peresügy természetének meg felelő eljárást. Mert az összes jogi esetekről szólni lehe tetlenség, még az eddigiekről is, nem is szólva az ezutá következőkről.

II. FEJEZET.

Előítéletek.

1 A mi az előítéletet illeti, lényegét tekintve há romféle: vagy olyan ítélet, melyet valamikor hasonló ügy ben hoztak s azért helyesebben példaként vehető jogi eset nek lehetne nevezni; ilyen pl. az apa végrendeletét meg semmisítő vagy a fiuk által megtámadott végrendelete megerősítő bírói ítélet; vagy magáról a szóban forgó ügy ről előzőleg hozott ítélet, a honnan az előítélet neve i származott; mint ilyent említik az Oppianicus ellen s szenátustól Milo ellen hozott ítéletet;[5] vagy mikor ugyan azon ügyben történt már bírói döntés, mint pl. deportá lásra ítéltek ügyében, újra felvett felszabadítási perekben a centumvir-ek törvényszékének egyes részei előtt tárgyal
2 ügyekben, a mely t. i. két tanácsra volt osztva. Bizonyíté erejöket főleg két körülménynek köszönik: azok tekinté lyének, a kik az ítéletet hozták és a szóban forgó dolgok hasonlóságának. Czáfolatuk csak ritkán lehetséges, az által, hogy a bírákat ócsárolják, kivéve, ha esetleg kézzel foghatólag kitünik az ő hibájok. Mert minden bíró azon van, hogy elődjének ítélete rendületlenül megálljon mikor ő maga is ítéletet készül hozni s egyik sem szeretne a saját maga által felállított esetre példaként szol

gálni. Tehát a két első esetben, ha a dolog természete 3
megengedi, akárhogyan, de valami elütő vonást kell felfedezni a két ügy között; már pedig alig van olyan ügy, mely minden tekintetben hasonlítana a másikhoz. Ha ez nem sikerül vagy ugyanazon ügyről van szó, akkor vagy a vád formájának hibás megszerkesztése miatt teszünk kifogást, vagy a szereplő személyek gyámoltalansága miatt emelünk panaszt, a kik ellen az ítéletet hozták, vagy a tanuk megvesztegetésére irányuló kedvezés miatt vagy elfogultság vagy tudatlanság miatt, vagy valami olyan körülményt kell találnunk, a mely utólag járult az ügyhöz. Ha mindebből semmisem áll rendelkezésünkre, még min- 4
dig módunkban lesz azt mondani, hogy igen sok körülmény közbejátszhatik a bíróságnál arra, hogy igazságtalan ítéletet hozzon, mert csak így érthető, hogy egy Rutiliust elítéltek,[6] egy Clodiust meg egy Catilinát pedig felmentettek.[7] Arra is kérni kell a bírákat, hogy inkább magát az ügyet tekintsék, mint hogy kitegyék magokat annak, hogy mint felesküdt bírák vakon induljanak mások után. Szenátusi végzések, császári vagy hatósági rendeletek ellen 5
mitsem tehetünk, hacsak nem sikerül bármi csekély kis eltérést is felfedezni a szóban forgó ügyre nézve, vagy valamely későbbi rendeletet ugyanazon vagy egyenlő rangú hivatalos személyektől, mely az előbbivel ellenkező rendelkezést foglal magában. Ha ilyesmi nem akad, lehetetlen pert indítani.

III. FEJEZET.

Hír és szóbeszéd.

A hírt és szóbeszédet némelyek az egybehangzó 1
közvélemény megnyilatkozásának s mintegy a világ által kiállított bizonyítványnak veszik; mások szélnek eresztett

pletykának, melynek soha sincs bizonyos gazdája. Szülő anyja a rosszakarat, dajkája a hiszékenység. Ki van ennel téve még a legártatlanabb ember is, ha ellenségei alatto mosan hamis híreket terjesztenek róla. Példa bőven akac mindegyikre.

IV. FEJEZET.

A kínvallatás.

1 Épígy vagyunk a kínvallatással is, ezzel a nagyon gyakori bizonyítási eszközzel. Vannak ugyanis, a kik a vizsgálatnak ezt a módját úgy veszik, mint kényszerítést arra, hogy igazat valljanak, mások szerint sokszor szülő anyja a hamis vallomásnak. Némelyik ugyanis könnyen kitart a hazugságban, mert kibírja a kínzást, míg a másikat gyenge természete rákényszeríti a hazugságra. De minek fejtegessem bővebben e dolgot? Lépten-nyomon
2 előfordul a régi és újabb szónokok beszédeiben. De vannak egyes idevágó kérdések; ezek minden peresügyre nézve érvényesek. Mert pl. ha még vallatás előtt állunk, nagyon fontos, ki követeli és kinek a vallatását vagy kit ajánl e czélra, ki ellen és mi okból. Ha pedig már vallatás után vagyunk: ki vezette a vizsgálatot, kit kínoztak s hogyan; képtelenségeket beszélt-e vagy következetesen, megmaradt-e első állítása mellett vagy fájdalmában változtatott valamit; vajjon a vizsgálat kezdetén vagy a kínzatás folyamán. Mindkét szempontból époly végtelen sok kérdést lehetne felvetni, mint a mily kimeríthetetlen a beszéd tárgyának változatossága.

V. FEJEZET.

Okiratok.

Gyakran van rá eset, hogy okiratok ellen is szót i
kell emelnünk, mert mint tudjuk, nemcsak czáfolni szok-
ják azokat, hanem miattok vádat emelni is. Minthogy pe-
lig okiratoknál a tanuk részéről vagy bűntény vagy tudat-
anság szerepel, az utóbbi annál könnyebben és biztosab-
ban megállapítható, minél kisebb a vádlottak száma. Az 2
okiratokkal szemben az érveket az ügyből merítjük, ha
esetleg vagy hihetetlen, hogy az volt az egyesség tárgya,
mit az okirat mond, vagy mint gyakrabban történik,
más, époly kevéssé művészi bizonyítékok czáfolják meg;
ha azt állítjuk, hogy vagy az, a ki ellen az okirat szól,
vagy valamelyik aláírt tanu nem volt jelen, vagy már
előbb meghalt; ha az idő nem egyezik, ha vagy az előz-
mények vagy a következmények ellenmondásban vannak
az okirat tartalmával. Gyakran puszta beletekintés elég a
hamisítás leleplezéséhez.

VI. FEJEZET.

Az eskü.

Az eskü vagy olyan, hogy a perlekedő felek ajánlják 1
meg a magok részéről, vagy nem fogadják el, ha a másik
él ajánlja meg, vagy követelik az ellenféltől, vagy meg-
agadják, ha tőlök követelik. A maga részéről megajánl-
ani az esküt annak kikötése nélkül, hogy az ellenfél is
egyen esküt, rendesen nem tiszta dolog. Ha mégis meg- 2
eszi valaki, vagy feddhetetlen életében bízva teheti, mely-
ől fogva nem tehető fel róla, hogy hamisan fog esküdni,

vagy magában az esküben rejlő vallásos erő miatt; s
oldalról több bizalmat kelt önmaga iránt, ha olykép
tűnteti fel a dolgot, hogy nem törekszik kézzel-láb
utána, hanem, hogy még ez elől sem akar kitérni; va
ha az ügy természete megengedi, a per tárgyának cseké
sége miatt, úgy hogy e miatt nem átkozta volna el n
gát; vagy ha ügyének bizonyítékaihoz mintegy ráadá
még ezt is hozzáadja, mint legbensőbb meggyőződésé
3 e kifejezését. Ha valaki a felajánlott esküt nem hajlan
elfogadni, hivatkozhatik egyrészt a saját, aránytalan
kedvezőtlen helyzetére s arra, hogy sokan túlteszik n
gokat az esküvel járó tartózkodáson, mikor akadtak eg
philosophusok is, a kik kétségbe vonták, mintha az
tenek törődnének az emberek dolgával. A ki pedig mind
felszólítás nélkül kész esküt tenni, ezzel elárulja, ho
maga akar a saját ügye érdekében nyilatkozni, másrészt m
hogy maga is mily kevéssé komoly és fontos dologn
4 tartja azt, a mit felajánl. Míg ellenben az, a ki az ellé
félnek ajánlja fel az esküt, már ezzel is megmutatja önz
len eljárását, hogy az ellenfelét teszi meg ügye bíráján
aztán meg a bírót is tehertől szabadítja meg, a ki m
denesetre jobban szereti, ha másnak az esküjén forc
5 meg az ügy sorsa, mint az övén. Annál bajosabb az es
megtagadása, kivéve, ha az ügy véletlenül olyan, hogy
illető valószínűleg nincs vele tisztában. Ha ez a mer
körülmény hiányzik, akkor nem marad egyéb hátra, m
kijelenteni, hogy az ellenfél őreá iparkodik hárítani a gy
löletet s arra törekszik, hogy oly ügyben, melyet megnyer
kilátása nincsen, legalább kifogást emelhessen. Ennélfog
valamely rosszindulatú ember kapva-kapott volna ez
kínálkozó alkalmon, de ő inkább kész állításait bizony
tani, mint bárkit is kétségben hagyni az iránt, hátha h
6 misan esküdött. Nekünk pedig ifjúkorunkban olyanok ajá

ották, a kik az ügyvédkedésben őszültek meg, hogy az esküt sohase ajánljuk fel senkinek se, a mint hogy a bíró kiválasztását sem bíznók az ellenfélre, sem bírót nem választanánk az ellenfél pártfogóinak sorából. Mert, ha a védő részéről szégyenletes dolognak tartjuk az ügy érdeke ellen beszélni, bizonyára még szégyenletesebb olyasmit tenni, a mi az ügynek ártalmára volna.

VII. FEJEZET.

A tanuk.

Legtöbb gondot és fáradságot okoznak azonban a vé- 1
lőnek a tanuk bizonyságai. Ezeket vagy írásba foglalva terjesztik be, vagy az illetők élőszóval adják elő. Az írásba foglalt tanubizonyságok ellen könnyebb felvenni a harczot. Mert egyrészt feltehetjük, hogy egynehány aláírót kevésbbé tartott vissza a kölcsönös restelkedés, másrészt kiemeljük, hogy bizalmunkat nagyban megingatja az a körülmény, hogy az illetők nincsenek jelen. Ha pedig a főtanu jelleméhez nem férhet szó, az aláírókat foghatjuk gyanuba. Azonkívül minden ilyenféle tanunak ellene szól 2
az a bizonyos ki nem mondott gondolat, hogy senkisem ád másnak írásbeli bizonyítékot, hacsak nem a maga jószántából s már ezzel egymagával beismeri, hogy nem jó embere annak, a ki ellen nyilatkozik. De azért nem lehet mindjárt olybá venni a dolgot, mintha jóbarát jóbarátja mellett, vagy ellenfél ellenféllel szemben nem is mondhatna igazat, ha egyébként az illető teljesen szavahihető ember. De erről a két dologról majd bővebben szólok.

Jelenlevő tanukkal azonban iszonyú sok harcz és há- 3
boru van s azért mintegy kétféle harczmodorban kell akár ellenök, akár mellettök küzdeni, t. i. összefüggő beszédben

és kérdésekkel. Az előbbi általánosságban szól a tanu
4 mellett és ellen. Ez a bizonyításnak közös forrása, mer
míg az egyik fél azt állítja, hogy a bizonyításnak nin
erősebb módja, mint a melynek az emberi tudás az alapj
addig a másik fél, hogy amannak hitelét lerontsa, a ha
5 mis tanuzásnak minden alakját felsorolja. A támadásna
következő módja az, mikor a védők külön szólnak a ta
nukról, de ezeknek egy-egy egész csoportját támadják egy
szerre. Hisz tudjuk, hogy egyes szónokok nemcsak egés
népeknek együttes tanuságtételéről,[8] hanem a tanubizony
ságok egész fajtájáról kicsinylőleg szóltak, igy pl. a mer
demondákról; itt ugyanis nem azok szerepelnek tanukén
a kik magok hallottak valamit, hanem olyanok beszédjé
hivatkoznak, a kik nem tesznek esküt arra, a mit mon
danak. Így zsarolási perekben azokat, kik esküvel erősítil
hogy a vádlottnak pénzt olvastak le, felpereseknek, ner
tanuknak kell vennünk. Néha egyesek ellen irányul
6 vádbeszéd. A vádnak ezt a formáját hol a védelemme
vegyest olvassuk igen sok beszédben, hol külön alkalma
zásban, mint Cicero beszédében, melyet Vatinius elle
mint tanu ellen tartott.[9] Tehát ezt az anyagot egésze
meg kell vizsgálnunk, ha már a szónok teljes kiképezésé
7 tűztük ki feladatul. Egyébként elég volna Domitius Afer
nek[10] e tárgyra vonatkozó két könyve. Neki öregkorába
voltam mint serdülő ifju tanítványa, úgy hogy mindez
nemcsak olvastam, hanem nagyobbrészt saját szájából
hallottam. Nagyon helyes, hogy a szónok első feladatáu
e tekintetben azt tűzi ki, hogy az egész ügynek minde
csínját-bínját ismerje: a mi kétségtelenül mindenre ki
8 terjed. Hogy miképen érhetjük el ezt, majd akkor fejte
ki, mikor ahhoz a kitűzött helyhez érünk.[11] Itt majd b
anyag kínálkozik a kérdezésre s úgyszólván egész fegyver
tár lesz kéznél számunkra. Ugyancsak ott majd arra nézv

is tájékozást nyerünk, mely pontokra nézve kell a bírót különösen előkészítenünk előadásunk folyamán. Ugyanis az a czélja ezen összefüggő előadásnak, hogy a tanuk hitelét erősitse vagy gyengítse. Mert bárkinek a beszéde a szerint hat reánk meggyőzőleg, a mint már előzőleg bizalmat tudott vagy nem tudott bennünk kelteni szavahihetősége iránt.

S minthogy a tanuknak két faja van, t. i. vagy önként jelentkeznek, vagy a törvény alapján a bíró hívja fel őket bűnügyi perekben tanuságtételre s ezek egyik faját mindkét fél felhasználja, míg a másik csak a vádlóknak áll rendelkezésére: azért szóljunk külön arról, mi a teendője annak, a ki tanukat állit s annak, a ki czáfolja azokat. 9

A ki önként jelentkező tanut állít, előre tudhatja, mit fog az mondani, azért ennek szerepe a kérdezésben könnyebbnek látszik. De ezen részről is éles elmére és éber lélekre van szükség s vigyázni kell, hogy a tanu ne legyen félénk, tétovázó és tapintatlan. Ugyanis ide-oda forgatják s az ellenfél ügyvédei tőrbe csalják őket s ha megcsípik, többet ártanak az ügynek, mint a mennyit használtak volna, ha félelem nélkül kitartanak. Tehát előzőleg otthon sokat kell őket gyakorolni s különféle kérdésekkel puhatolni; a minőket az ellenfél adhat fel nekik. Így aztán vagy következetesek maradnak, vagy, ha egy kicsit megtántorodnak, egy ügyes kérdés annak részéről, a ki őket odaállította, újra visszazökkenti mintegy a kerékvágásba. Még az olyanoknál is félni kell a csalafintaságtól, a kik következetesek; ugyanis sokszor ravasz szándékkal állítja oda őket az ellenfél s bár ügyünkre nézve csupa jót és hasznosat igérnek, feleleteik épen ellenkezőt mondanak s úgy hatnak, mint a kik nem az ellenfél ellen, hanem mellette vallanak. Ki kell tehát kutatni, állí- 10 11 12 13

tólag miért akarnak az ellenfélnek ártalmára lenni; s tekintetben nem elég, hogy ellenségek voltak, hanem tudn kell, nem szűnt-e meg köztük a harag, nem akarnak-épen ebből az alkalomból kibékülni, nincsenek-e megvesz tegetve, nem tértek-e el eredeti szándékuktól csak azér mert megbánták. Ha ezen elővigyázat azoknál is szük séges, a kik tudják, hogy az, a miről vallomást akarna tenni, igaz,* akkor mennyivel inkább szükséges ez azok nál, a kik bevallják, hogy nem igazat akarnak vallan
14 Mert ezeket gyakrabban megszállja a jó lélek s kevésbb lehet arra adni, a mit igérnek s ha megmaradnak is mel lette, könnyebb őket megczáfolni.
15 A hivatalból kirendelt tanuk egyik rész olyan, hogy akar a vádlott ellen bizonyítani, a másik része nem s ezt a vádló néha tudja, máskor nem. Tegyük fel egyelőre, hogy tudja, mégis mindkétfajta tanuval szem
16 ben valódi művészettel kell kezelni a kérdéseket. Mert h olyan tanuval áll szemben, a ki kész a vádlott terhér vallani, vigyáznia kell épen arra, hogy e készsége ne le gyen feltűnő s nem szabad mindjárt arra vonatkozóla kérdezni, a mi majd bírói ítélet tárgya lesz, hanem holn kerülő úton kell rátérni, hogy úgy tűnjék fel, mintha ha rapófogóval kellett volna belőle kihúzni azt, a mit úgy mindenáron el akart mondani. Aztán nem szabad túlsági vinni a kérdezést, mert hiteléből veszít a tanu azálta hogy minden kérdésre megfelel. Csak annyit vegyünk
17 belőle, a mennyi bizonyíték egy embertől elég. Ellenbe annál, a ki nem szívesen akarja az igazat megmondan a kérdezőre nézve az a legnagyobb siker, ha ki tudja be lőle csikarni, a mit bevallani nem akart. Ez csakis úg érhető el, ha a kérdezésnek igen nagy feneket keritünk E közben a tanu olyan feleleteket ad, a melyekről az gondolja, hogy az ügynek nem ártanak. Mikor aztán má

több dolgot bevallott, ezek alapján lehetetlenné teszszük
rá nézve annak tagadását, a mit bevallani nem akart. Mert 18
valamint összefüggő szónoki beszédben többnyire elszórt
bizonyítékokból következtetünk,* melyek egyenkint nem
is látszanak terhelőknek a vádlottra nézve. csak azután,
azok csoportosítása által bizonyítjuk a vádat: úgy az ilyen
tanuhoz is sok kérdést kell intéznünk az előzményekre,
következményekre, helyre, időre, személyekre stb. vonat-
kozólag, míg végre olyan valamit talál felelni, a mi után
vagy kénytelen azt, a mit akarunk, bevallani, vagy ellen-
mondásba keveredik önmagával. Ha ez nem sikerül, világ- 19
gosan következik, hogy nem akar vallani s addig kell
szorítani, míg valamiben, ha mindjárt a tárgy körén kívül
is, sikerül megfogni; egyúttal hagyni kell tovább beszélni,
hogy a biró szemében gyanussá legyen azáltal, hogy kel-
leténél többet és csak a vádlott érdekében beszél. Ezért
nem kevésbbé árt a vádlottnak, mintha vele szemben meg-
mondja az igazat. Ha ellenben, a mit második esetként 20
említettünk, nem tudná a vádló, mily szándékkal jelent
meg a bíróság előtt, lassankint, mint mondani szokás, lé-
pésről-lépésre kell őt vallatni, szándékát kipuhatolni s
fokozatosan rávinni a kívánt feleletre. De mivel néha a 21
tanuk ahhoz a fortélyhoz is folyamodnak, hogy eleinte a
vádló kívánsága szerint vallanak, hogy később annál na-
gyobb hitelre találjanak nála ellenkező vallomásaik számára,
résen kell állania és az ilyen gyanus tanut, mikor még
jókor van, elbocsátania.

A védőknek bizonyos tekintetben könnyebb, más tekin- 22
tetben meg nehezebb a tanukhoz kérdéseket intézni. Ne-
hezebb annyiban, hogy csak ritkán tudhatják a tárgyalás
előtt, mit fog a tanu vallani; könnyebb, mert mikor ne-
kik kell kérdezniök, tudják már, mit vallott. Tehát a mi 23
e tekintetben bizonytalan, gondosan meg kell vizsgálni s

megállapítani, melyik tanu veszedelmes a vádlottra, kikk
és mi okból van haragban s mindezt a védőbeszédbe
előre meg kell állapítani s óvást tenni ellene, ha a t
nukat úgy akarjuk feltűntetni, mint a kik akár gyűlöle
től, akár haragtól indíttatva, akár idegen befolyástól vag
pénzzel megvesztegetve állottak elő. És ha az ellenf
pártja számbelileg gyenge, akkor erről az oldalról támad
juk; ha erős, akkor ráfogjuk, hogy összeesküdött ellenünk
ha alacsony sorsúak vannak soraiban, azt mondjuk r
nem sokat számít, ha előkelők, akkor azt fogjuk rá, hog
24 ezzel akarja a bíróságot befolyásolni. Azonban többet hasz
nál, ha előadjuk az okokat, miért ellenségei a vádlottnal
Ezen okok különfélék lehetnek az egyes peresügyek te
mészete s a peresfelek körülményei szerint. A fönneb
említett kifogásokra pedig mindkét fél egyformán felelhe
közhelyekkel; így pl. a vádló, ha pártján kevesen vanna
és alacsony sorsúak, azzal dicsekedhetik, hogy mind becsü
letes emberek, mert ő csak olyanokat keresett össze,
kik az ügyet ismerik. A nagyszámú és előkelő pártra t
25 lán még könnyebb ajánló szavakat találni. Azonban néh
egyes tanukat is alkalmunk lesz hol dícsérni, hol meg
czáfolni vagy úgy, hogy felolvassuk vallomásukat,* vag
csupán megnevezzük őket mint tanukat. Ez az eljárá
abban az időben, mikor a tanuk kérdezésére nem a pe
beszédek után került cs k a sor, könnyebb is volt, me
gyakoribb is. Hogy pedig egyik-másik tanu ellen mi k
fogással éljünk, azt mindegyiknek egyénisége határozza meg
26 A többi már a kérdezés feladata. Ebben az a fő, hog
ismerjük a tanut. Mert ha félénk, meg lehet ijeszteni, h
ostoba, rászedni, ha haragos természetű, felizgatni, h
nagyravágyó, elkapatni, ha bőbeszédű, ugratni; ha ellenbe
okos és higgadt, akkor vagy mint nyakas ellenfelet lego
faképnél kell hagyni vagy nem kérdésekkel, hanem a ve

dőnek rövid közbeszólásával kell megczáfolni, vagy, ha sikerül, valami szellemes megjegyzéssel elhallgattatni, vagy, ha magánéletére tudunk valamit, azzal kell hitelét tönkre tennünk, hogy becsületbe vágó dologban vádoljuk. Némely 27
becsületes és önérzetes tanut nem ajánlatos keményen megtámadni, mert sokszor azok, a kik a támadóval szembeszállottak volna,* ha szépen szólnak hozzájok, megszelidülnek. A mi magát a kérdést illeti, ennek tárgya vagy az ügy körén belül, vagy azon kívül esik. Az ügy körén belül, mint a vádlónak is ajánlottuk, a védő is gyakran azáltal veheti rá a tanukat, hogy akaratuk ellenére is kicsikarhatja belőlök a neki előnyös vallomást, ha a kérdezésnél minél messzebbről s minden kétséget kizáró tételekből indul ki úgy, hogy a következő kérdést mindig az előzőre építi. Az igaz, hogy erre nézve sem elméleti, sem 28
gyakorlati oktatást nem adnak az iskolában, hanem inkább természetes éles ész és tapasztalás útján sajátítható el ezen ügyesség. Ha valaki mindazonáltal követendő példát óhajt látni, csakis Socrates követőinek, főleg Platonak párbeszédeiből vehet ilyent. Ezekben oly ügyes kérdések találhatók, hogy, bár majdnem mindegyikre szabatos felelet esik, a végeredmény mégis az, a mit be akartak bizonyítani. Néha véletlenül úgy fordúl, hogy valamelyik tanu olyas- 29
mit mond, a mi előbbi állításával kevésbbé egyezik; néha meg, s ez gyakoribb eset, egyik tanu a másiknak állítását rontja le. Azonban, ha valaki okosan tud kérdezni, tervszerű számítással úgy irányíthatja a dolgot, a hogyan véletlenül szokott történni. Az ügy körén kívül eső dolgokra 30
nézve is sok olyan kérdést lehet tenni, a mely ügyünknek hasznára lehet, így pl. más tanuk életéről, az illetőnek saját életéről, ha a tanu erkölcstelen vagy alacsony gondolkozású, ha a vádlóval barátságban, a vádlottal pedig rossz viszonyban van; mindezekre vonatkozólag esetleg

valami olyan nyilatkozatot találnak tenni, a melyn
használt vehetjük, vagy kisül rólok, hogy hazudtak va
31 hogy ártó szándék vezette őket. De mindenekelőtt eg
részt* megfontoltnak kell lennie a kérdésnek, mert gya
ran a tanuk egész szellemesen sok olyat mondanak, a
a védők ellen szól s az ilyet különösen a tömeg szíves
hallja; másrészt lehetőleg mindennapi használatban le
szavakat használjon, hogy az, a kinek a kérdés szól (mir
hogy ez többször egészen tanulatlan ember), megértse va
ne mondhassa rá, hogy nem érti, mert ez nem nagy
3 emeli a kérdező tekintélyét. Az meg épen igen elhibázo
rossz szokás, felbérelt tanut ülletni az ellenfél soraib
hogy annál többet rontson annak ügyén, ha ott tanusá
tételre szólítják fel, vagy azáltal, hogy a vádlott ellen ny
latkozik, a kivel egy oldalon ül, vagy olyképen, hogy lá
szólag mellette tanuskodik, de oly szemtelenül és kihívó
viselkedik, hogy ezzel nemcsak a saját szavainak hitele
hanem a többi tanunak tekintélyét is lerontja, a kik
ügynek használtak volna. Ezeket is megemlítem, nem azé
hogy kövessük, hanem, hogy kerüljük példájokat.

Gyakran jutnak egymással összeütközésbe egyrészr
írásbeli bizonyítékok, másrészről tanuk. Mindegyik melle
lehet felhozni valamit: az utóbbiak esküjökre hivatkozha
nak, az előbbiek az aláírók egybehangzó bizonyságár
33 Sokszor előfordult már, hogy tanuk és bizonyítékok k
zött kellett mérlegelés után választani. Arra hivatkozna
hogy emitt a tanukban a tudás és lelkiismeretesség szerepe
a bizonyítékoknál az éles elmé. Azért a tanut minden b
folyásolja: kedvezés, félelem, pénz, harag, gyűlölet, bará
ság, hiúság; a bizonyítékok magából a dologból fakadnal
34 emitt a bíró magamagának hisz, amott másoknak. Ez töb
peresügynek közös oldala; sokszor beszéltek már ról
mégis még mindig fognak róla beszélni. Néha mindk

fél részén vannak tanuk s az a kérdés merül fel egyéniségöket tekintve: melyik félnek tanui jobb emberek; az ügyre nézve: melyik fél tanuinak vallomása valószínűbb; a peres felekre nézve: melyik félnek volt nagyobb befolyása. Ha valakinek nagyon tetszik, ide veheti még az 35
úgynevezett isteni bizonyságokat a papok feleletei, jóslatok és jósjelek útján. Ezekről tudni kell, hogy kétféle értelemben vehetők, t. i. az egyik általános; ebben az értelemben folyik a stoikusok és Epicurus követői között örökös vitatkozás a felett, vajjon a gondviselés kormányozza-e a világot; a másik meg különös, mely az isteni kijelentés egyes alakjaira vonatkozik a szerint, a mint ez vagy az forog szóban. Mert más és más szempontból tör- 36
ténik a jóslatok (oracula), az áldozati jelmagyarázók (haruspices), madárjósok (augures), álomfejtők és előjel-magyarázók (coniectores), csillagjósok (mathematici) hitelességének bizonyítása és czáfolata, minthogy mindegyiknek más és más a lényege. Nem csekély dolgot ád a szónoknak az olyanféle bizonyítékoknak felhasználása vagy lerontása is, melyek bor, álom vagy őrjöngés közben elejtett szavakra vagy gyermekektől hallott nyilatkozatokra épitenek, minthogy ezekről az egyik rész azt tartja, hogy nem szoktak hazudni, a másik pedig azt, hogy nincs ítélőképességök. A bizonyításnak ez az egész fajtája nemcsak hogy nagy 37
hatással alkalmazható, hanem ott, a hol nincs, még nagy hiányát is érezzük: «Pénzt adtál, ki olvasta meg? Hol adtad és miből?» «Azzal vádolsz, hogy méreggel öltem meg valakit. Hol vettem, kitől, mennyiért? Kivel adattam be neki? Ki tud róla?» Úgyszólván egytől-egyig megfelel e kérdésekre Cicero a méregkeveréssel vádolt Cluentius védelmére tartott beszédében. Ennyit a lehető legrövidebben a nem művészi bizonyítékokról.

VIII. FEJEZET.

A művészi bizonyítás.

1 A bizonyításnak második részét, mely egészen a m
vészet szabályait követi s a meggyőzés eszköz
foglalja magában, többnyire vagy teljesen elhanyagolj
vagy csak egészen felületesen érintik az olyanok, kik a l
zonyítás mezejét mint valami zord és hepehupás vidék
elkerülve kellemesebb helyeken ütnek tanyát és valami
azok, a kiket a költők elbeszélése szerint a lotophagu
oknál valami növényi eledel megízlelése[13] s a szirén
hangja annyira elbűvölt,[14] hogy élvezet közben a men
külésről is megfeledkeztek: épúgy ők is, miközben a d
csőség csalóka fénye után futnak, a szónoklat igazi cz
2 ját, a sikert, feláldozzák. Minden egyéb azonban, a r
inkább az összefüggő beszéd áradatában hömpölyög, a b
zonyítékok támogatására és ékesítésére szolgál s annak
peresügy gerinczét tevő csontváznak izomtakaróval elláto
testformát ad. Így pl. ha esetleg arról van szó, hogy v
lamely tettnek a harag, félelem vagy szenvedélyes vág
volt a rugója, mindjárt bővebben kifejtjük ennek vagy a
nak az indulatnak a lényegét. Ugyanide tartozik, ha
szónoki beszédben dicséret, szemrehányás, nagyítás, mé
3 séklés, leírás fordul elő. Mindezeknek azonban csak olya
tárgynál vehetjük hasznát, a mely vagy bizonyos, vag
úgy beszélünk róla, mintha bizonyos volna. Nem vonn
kétségbe, hogy a gyönyörködtetésben is van valami, d
felette fontos az indulatok felkeltése. Azonban ennek
nagyobb hatása van, ha a bíró úgy érzi, hogy okosab
lett beszédünkből, ezt pedig csak bizonyítással s a meg
győzés egyéb eszközeivel lehet elérnünk.

4 Mielőtt ezeknek fajait megkülönböztetném, előre ke

bocsátanom, hogy vannak olyan dolgok, melyek mindennemű bizonyítással közösek. Mert nincs olyan vizsgálat, melynek nem valamely dolog vagy személy a tárgya; semmi sem szolgálhat továbbá a bizonyításnak forrásául, csakis az, a mi dolgokra vagy személyekre vonatkozik; ezeket pedig vagy önmagokban vizsgáljuk, vagy más valamihez viszonyítva. Továbbá minden bizonyításnak alapja vagy az egyezés vagy az ellentét; mindkettőnek anyagát pedig szükségképen vagy a múltból vagy a jelenből vagy a jövőből kell vennünk. Ezenkívül minden dolgot csakis egy másikkal lehet bizonyítani, ez pedig szükségképen vagy erősebb, vagy vele egyforma, vagy gyengébb amannál. Merítünk pedig bizonyítékokat vagy egyes elvont kérdésekből, melyeket dolgokra és személyekre való vonatkozás nélkül önmagokban is vizsgálat tárgyává tehetünk, vagy magából a kérdéses jogi esetből, mikor olyas valami találkozik benne, a mi nem az általános elmélet köréből van véve, hanem a bírói vizsgálat alatt álló jogi esetnek különös sajátja. Azonkívül minden bizonyítás vagy olyan, hogy kényszerítő ereje van, vagy csak valószínű, vagy épen olyan, hogy csak ellenmondástól ment. Azonfelül még minden bizonyításnak négyféle alakja van, t. i. vagy azt mondom, ha az egyik van, akkor a másik nem lehet, pl.: «Nappal van, tehát nincs éjjel»; vagy ha az egyik van, a másik is van, pl.: «A nap a látóhatár felett van, tehát nappal van»; vagy ha egyik nincs, a másiknak kell lennie, így: «Nincs éjjel, tehát nappal van»; vagy ha az egyik nincs, a másik sincs, pl.: «Nem eszes lény, tehát nem is ember.» Ezen általános bevezetés után áttérek a részletekre.

IX. FEJEZET.

A bűnjelek.

1 Minden művészi bizonyítás vagy jelekk
vagy bizonyítékokkal, vagy példákkal történ
Tudom, hogy igen sokan a jeleket a bizonyítékok egy
szének tekintik. Hogy én az utóbbiaktól külön választ
azokat, annak első oka az, hogy úgyszólván odatartozn
a nem művészi bizonyítékokhoz; mert a véres ruha,
gítségért kiabálás, kékes foltok a testen s más effélék é
oly eszközei a bizonyításnak, mint az okiratok, hír, tanú
s nem kell a szónoknak ezeket kitalálnia, hanem mik
az ügyet átadják neki, vele együtt ezeket is rendelkez
2 sére bocsátják; a második ok az, hogy a bűnjelek,
kétségbevonhatatlanok, nem bizonyítékok többé, mert
hol az előbbiek szerepelnek, ott az ügy nem kérdése
bizonyítéknak pedig csak ott van helye, a hol az ügy
tás; ha pedig kétségesek, akkor nem bizonyítékok, hane
magok is bizonyítékokra szorulnak.

3 Két főfajra pedig azért osztjuk fel ezeket, mert eg
részök, mint mondottam, kényszerítő erővel bír, más
ellenben nem. Az előbbiek oly természetűek, hogy úg
kell lennie a dolognak, a mint van, máskép nem is l
het; ezeket a görög τεκμήρια névvel jelöli.* Az úgyneveze
ἄλυτα σημεῖα (kétségbevonhatatlan jelek), nézetem szeri
alig esnek elméleti szabályok alá, mert a hol megdönth
tetlen bizonyíték van, ott nincs értelme annak, hogy pe
4 folytassunk. Ez az eset akkor áll be, mikor valamine
szükségképen meg kell vagy meg kellett történie vagy eg
általában nem lehet vagy nem lehetett megtörténni
A mely peresügyben ez bizonyos, ott maga a tény ne
lehet per tárgya. A jelek ezen fajtája minden időre nézv

izsgálódás tárgya lehet. Mert pl. abból, hogy valamely 5
ő szült, biztosan következtetem, hogy férfival érintkezett,
z a múltra vonatkozik; abból, hogy nagy szélvihar eresz-
edett a tengerre, azt, hogy hullámzik, ez egyidejű; ab-
ól, hogy a kinek a szíve megsebesült, meg kell halnia, ez
jövőre vonatkozik. Lehetetlen továbbá, hogy aratás le-
yen ott, a hol nem vetettek; hogy valaki Rómában le-
yen, mikor Athénben van, hogy valaki kardtól sebesült
neg, mikor sebhely nem látszik rajta. De némelykor meg- 6
ordítva is épúgy áll a következtetés, így pl. abból, hogy
alaki lélekzik, époly joggal következtetem, hogy él, mint
ıbból, hogy él valaki, azt, hogy lélekzik is. Néha meg-
ordítva nem áll az okoskodás, mert pl. abból, hogy a ki
ár, mozog, nem következik, hogy a ki mozog, az jár is.
Azért lehetséges, hogy valamely nő férfival érintkezett a 7
nélkül, hogy szült volna; hogy hullámzik a tenger a nél-
kül, hogy szél fújna, hogy valaki meghal a nélkül, hogy
ızíven a legcsekélyebb sebesülés történt volna. Épígy le-
netséges, hogy valahol nem arattak, pedig vetettek; hogy
nem Rómában volt az, a ki nem volt Athénben; hogy
nem karddal sebeztek meg valakit, a kinek testén seb-
nely van.

A jelek más része olyan, hogy nem kényszerítő 8
bizonyosságú; ezeket a görög εἰκότα (valószínűség jelei)
névvel jelöli. Ezek, bár önmagokban nem képesek kétel-
kedésünket eloszlatni, ha egyéb körülmények is támogat-
ják, igen nagy hatást tesznek. A bűnjelet, mint mon- 9
dottam, σημεῖον-nak nevezik, bár némelyek indicium
(bizonyság), mások vestigium (bűnnyom) névvel jelölik
azt, a mi által más valamely dolgot felismerünk, mint pl.
vérnyomokból a gyilkosságot. Mivel azonban a vér vala-
mely áldozati állatból is kerülhetett ruhánkra vagy orrunk-
ból is folyhatott, nem feltétlenül bizonyos, hogy az, a ki-

10 nek véres volt a ruhája, gyilkosságot követett el. De l
mindjárt magában nem is elégséges, egyebekkel kapcsola
ban bizonyíték számába jön, ha pl. ellensége volt, ha el
zőleg fenyegette, ha ő is ugyanott volt. Ha ezekhez a k
rülményekhez még valami bűnjel is járul, a gyanut biz
11 nyosságig fokozhatja. Vannak egyébként némely bűnjele
melyeket mindkét fél egyaránt fel szokott használni; ily
nek pl. a kék foltok, puffadtság (mindkettőt épúgy leh
mérgezés, mint emésztési zavarok jelének venni) vagy p
valakire, a kinek mellén seb tátong, egyaránt mondhat
azt is, hogy öngyilkos lett, meg azt is, hogy más gyilkol
meg. Mindkét nézet egyformán valószínű s külső bizony
tékok döntik el végleg.

12 Jelnek jel ugyan, de nem kényszerítő bizonyosságú a
melyet Hermagoras említ példaképen: Atalanta nem szű
mert fiatalemberekkel kóborol az erdőben. Ha ezt elfoga
juk, attól tartok, hogy akkor mindent jelnek vehetünk,
mit valamely tényből kihozhatunk. Mégis az ilyesmit é
13 úgy szokták tárgyalni, mint a jeleket. S szerintem a
areopagiták, mikor egy fiút elitéltek azért, mert fü
jeknek szemét kiszurkálta, csak azt akarták ezzel meg
értetni, hogy e tett szörnyű veszedelmes lelkületre val
mely sok embernek bajt okozhatna, ha az illető fe
serdülne. Azért Spurius Melius és Marcus Manlius né
szerűségre való törekvését a királyi hatalom után val
14 sóvárgás jelének vették.[15] De attól tartok, hogy túlságo
san messzire találok ezen a téren elkalandozni. Mert h
az, hogy egy nő férfiak társaságában fürdik, annak a jel
hogy romlott nő, akkor az is az, ha fiatal emberek tá
saságában mulat, valamint az is, ha valakivel bizalma
barátságban van. Vagy talán a testnek szőrtelenítését,
rokkant járást, nőies öltözködést is elpuhult férfiatlansá
jelének mondhatja valaki, ha abban a nézetben van

hogy az imént említett dolgok épúgy vele járnak a faj-
alansággal, mint a vérontás a gyilkossággal, minthogy a
el tulajdonképen nem más, mint a szóban forgó dolog-
nak szembeötlő szüleménye. Aztán az ilyeneket is közön-
ségesen jeleknek tartják, mert rendszerint tapasztaláson
alapulnak, mint pl. az időjóslatokat:

«... széltől aranyos Phœbének az arcza vereslik;»
«A varjú, a gonosz, ha esőt sejt, károg egész nap;»[16]

a mennyiben az időjárás változásainak megfigyeléséből
ndulnak ki, valóban jeleknek nevezhetők. Mert ha a szél
miatt veres a hold, akkor a veresség szelnek a jele. És
na, miként ugyanaz a költő gondolja, a levegő sűrűsége
s ritkulása teszi, hogy azok a madarak egyszerre vala-
nennyien kiabálnak, erre is ugyanazt mondhatjuk. Sokszor
edig kicsiségek is nagy dolognak lehetnek jelei, akárcsak
z említett varjak; mert abban, hogy nagyobb dolgok ki-
sebbeknek előjelei, semmi különös sincsen.

X. FEJEZET.

Az érvek.

Térjünk át most az érvekre. Ezen elnevezés alá
oglaljuk mindazt, a mit a görög ἐνθυμήματα, ἐπιχειρήματα,
ἀποδείξεις néven ismer, ámbár nálok némi különbség van
zen elnevezések között, jóllehet a lényeg mindegyiknél
najdnem ugyanaz. Mert enthymema (a mit mi commentum vagy commentatio szóval akarnánk fordítani, mert jobb szavunk nincsen rá, azért ajánlatosabb a görög elnevezést használni) első jelentésében eszünkben megfogant bármely gondolatot jelent; de most nem erről szólunk. Másodszor szóval kifejezett és megokolt gondo-

2 latot jelent. Harmadik jelentésében valamely határozot bizonyító erővel bíró következtetést vagy az egyezés vag az ellentét alapján; bár erre nézve még nincs teljes egye értés. Némelyek ugyanis az előbbit jelölik epichiren névvel, azonban, mint látjuk, a többség azon nézetben va hogy csak az tekinthető enthymema-nak, a miben valar ellentét foglaltatik. Azért Cornificius ezt «contrarium
3 nak nevezi.[17] Mások szónoki syllogismus-nak, ismét m sok nem teljes syllogismusnak azért, mert sem az alko részek, sem ezeknek száma nincs oly határozottan me szabva;[18] ezt a szónoktól természetesen nem is leh
4 annyira megkövetelni. Valgius[19] az epichiremát a gressio-nak[20] nevezi; Celsus ellenben úgy vélekedik, hog nem a mi tevékenységünknek, hanem magának a dolo nak, a melyre vállalkozunk, azaz a bizonyításhoz szüks ges érvnek a neve epichirema, ha az nincs is még sz vakba foglalva, hanem csak eszünkben megfogalmazv
5 Mások szerint nem a tervezett vagy megkezdett, hanem befejezett bizonyítást illeti meg ez elnevezés és pedig le tökéletesebb alakjában; azért a legmegfelelőbb és leghas nálatosabb jelentése e szónak az, a mely szerint az ep chirema nem más, mint valamely meghatározott gondola ítéletnek következtetés-formába való összefoglalása, me
6 legkevesebb három tételből áll. Voltak, a kik az epichir mát ratio-nak (megokolás) nevezték; Cicero[21] találóbba ratiocinatio (okoskodás)-nak, bár ő is inkább a syll gismusra használta, mint látszik, ez elnevezést. Mert status syllogisticust (következtető ügyállás) is ratiocinat vusnak (okoskodó) nevezi s még a példákat a philophusol tól veszi. És mivel a syllogismus és epichirema bizony rokonságban vannak, úgy lehet, hogy nem épen helytel
7 nül alkalmazta ezen elnevezést. Ἀπόδειξις alatt kézzelfog ható bizonyítást értünk. Az ilyen bizonyításokat a mé

tanban γραμμικαὶ ἀποδείξεις (mértani bizonyítások) néven ismerik. Cæcilius szerint[22] ez az epichiremától csak a bizonyítás módjára nézve különbözik s az apodeixis nem egyéb, mint hiányos epichirema ugyanazon oknál fogva, melynél mint mondottuk, az enthymema különbözik a syllogismustól. Mert az epichirema is a syllogismus fajaihoz tartozik. Némelyek úgy vélekednek, hogy az apodeixis benfoglaltatik az epichiremában s ennek erősítő formája. De mindkettőt ugyanúgy határozzák meg az ellenkező fel- 8
fogású írók is; e szerint t. i. olyan eljárás mind a kettő, melylyel a bizonyos segítségével a kétségeset feltétlen bizonyossá teszszük; és tulajdonképen minden bizonyításnak ez a lényege, mert a mi bizonyos, azt nem szoktuk a kétséggessel megvilágítani. Mindezt ezzel az általános elnevezéssel πίστεις jelöljük; bár ez a szó eredetileg hitelesítést (fides) jelent, de egész világos jelentése annyi mint bizonyítás (probatio). Az argumentum szónak is többféle jelentése van. Mert nemcsak a színpad számára készült 9
darabokat hívják e néven, hanem maga Pedianus is,[23] mikor Cicero beszédeinek mintegy tartalmát akarja megjelölni, ezt mondja: «A beszéd tárgya (argumentum) a következő;» sőt maga Cicero is ezt írja Brutusnak: «Talán attól féltél, hogy a mi Catónkra hárítjuk annak a dolognak egy részét, bár tárgyunk nem volt hasonló.» Ebből látható, hogy minden megírni való tárgyat így neveznek. Ezen nem is kell csodálkoznunk, mivel a művészek között 10
is általános e kifejezés használata, miként Vergiliusnál[24] is olvassuk; «Nagyszerű tárgy» (argumentum ingens) s a kissé terjedelmesebb művet közönségesen argumentosumnak mondják. Most azonban arról a felfogásról kell szólnom, a mely az argumentum szót egynek veszi a probatio bizonyitás), indicium (bűnjel), fides (bizonyság), aggressio toldatos következtetés) fogalmával, mint ha ezek mind egy

dolgot fejeznének ki. Csakhogy ez a felfogás nem külön
11 bözteti meg kellőkép a dolgokat. Mert bizonyítani (probatio
és bizonyságot tenni (fides) nem csupán észbeli okosko
dással, következtetéssel lehet, hanem lehet nem művés
bizonyítékokkal is. A jelt (signum) pedig, vagy mint ő ne
vezi, bűnjelt (indicium) már kizártam az érvek sorából
Minthogy tehát az érv (argumentum) bizonyító erővel bír
következtetés, mely egyik dolgot a másikból hozza ki s
2 kétségest a feltétlen bizonyossal erősíti meg: szükségkép
pen következik, hogy minden ügyben kell valami olyan
12 nak lennie, a mi nem szorul bizonyításra. Máskülönben
nincsen mivel bizonyítanunk, hacsak nincs valami tény
leg vagy látszólag igaz, a miből a kétséges dolgok is bizo
nyosságot nyernek. Bizonyosnak veszszük pedig először i
mindazt, a mit érzékeinkkel észlelünk, pl. látunk, hallun
stb.; ezek a külső jelek. Továbbá azt, a mi általánc
meggyőződés tárgya, így pl. hogy vannak istenek, hog
13 szülőinket szeretni-tisztelni tartozunk. Azonkívül azt, a mi
törvény szentesített; a mi, ha nem is az egész világon
legalább abban a városban vagy nép között, a hol a kér
déses ügyet tárgyalják, az emberekben élő meggyőződé
folytán szokássá vált, a mint hogy a jogi életnek több
nyire nem törvények, hanem a szokás teszi szilárd alap
ját. Azután azt, a mire nézve a két fél megegyezik, a m
bebizonyított tény, végül mindazt, a mi ellen a másik fe
14 nem tesz kifogást. Így lesz pl. bizonyító ereje ezen okosko
dásnak: Minthogy a világot a gondviselés igazgatja, az ál
lamot is kormányozni kell; ebből következik, hogy kor
mányozni kell az államot, ha tisztában vagyunk azzal
15 hogy a világot a gondviselés igazgatja. Annak továbbá,
ki a bizonyító érveket helyesen akarja felhasználni, ismerni
kell az összes dolgok lényegét és természetét, tudnia, hog
mindegyikből mi szokott rendesen következni; ezen ala

pulnak ugyanis az úgynevezett εἰκότα (valószínűség jelei).
A valószínűségnek pedig három faja van: az egyik, s ez 16
a legerősebb, mert majdnem kivétel nélkül úgy szokott
lenni a dolog, pl. az, hogy a szülő szereti gyermekét; a
második mintegy közel jár ehhez, pl. hogy az egészséges
ember megéri a holnap reggelt; a harmadik az, mikor
csak épen hogy nincs benne lehetetlenség, pl. hogy házi-
tolvaj követte el a lopást. Azért Aristoteles rhetorikájának 17
második könyvében[25] egészen kimerítően felsorolja, hogy
mi ennek vagy annak a dolognak, ennek vagy annak az
embernek jellemző sajátsága s melyek azon dolgok vagy
emberek, a melyeket vagy a kiket a természet maga egy-
más iránt való vonzalommal fűzött egybe vagy ellenszenv-
vel idegenített el egymástól. Így pl. mi jellemzi a gazda-
got, a nagyravágyót vagy babonást; mit helyeselnek a
jók, mi a vágya a rosszaknak, mi a katonáknak, mi a
falusi pórnépnek, mennyiben szoktak ettől vagy attól óva-
kodni vagy utána törekedni. De nem szándékozom mind- 18
ezt elsorolni, mert nemcsak hosszadalmas volna, hanem
lehetetlen is vagy jobban mondva se vége se hossza nem
volna. Egyébként kinek-kinek a saját józan esze a legjobb
útmutató. De ha valakinek mégis szüksége volna erre,
megmondottam, hol keresse. Mindaz, a mi hihető, már 19
pedig a bizonyítás legtöbbször erre támaszkodik, ilyen-
forma forrásokból ered: Hihető-e, hogy a fiú megölte ap-
ját, hogy az apa leányával vérfertőzést követett el? vagy
ezzel ellenkezőleg hihető e, hogy a mostoha mérget ke-
vert, a kéjelgő házasságtörést követett el? vagy ilyenféle
ez is: Vajjon a bűntényt nyilvánosan követték-e el? Vaj-
jon oly csekély összegért követett volna el hamisítást?
Mert ezek mindegyikének megvan mintegy a maga saját-
tos jellege, de csak többnyire, nem mindig, máskülönben
feltétlenül bizonyos volna s nem kellene bizonyítani.

20 Vizsgáljuk most a bizonyítékok forrásait, habár ne
melyek a fennebb említetteket is ennek veszik. Forrás
alatt most nem azt értem, a mit rendesen közhelyekne
neveznek, mint pl. a fényűzésre, házasságtörésre s má
ilyenekre vonatkozó dolgokat, hanem a bizonyítékok le
lőhelyeit, a hol rejtőzködnek, a honnan elő kell azoka
21 keresni. Mert valamint nem minden országban terem me
minden s ha valaki nem tudja, hol tenyészik és tanyá
egyik vagy másik szárnyas vagy vad, nem is bír reátaláln
s valamint a halaknak is egyik faja a sima tengert, má
sik a sziklás helyeket szereti s éghajlat és partvidék sze
rint is különböznek, úgy hogy pl. tokot és ajakhalat a m
tengerünkből nem lehet előteremteni: épúgy a bizonyíté
koknak sem fordul elő minden faja minden alkalomma
s ép azért nem is szabad azokat különbség nélkül min
22 denütt keresnünk. Mert különben sok utat teszünk me
hiába s minden erőfeszítés mellett is csak véletlenül akad
hatunk rá arra, a mit nem rendszeresen keresünk. Mi
ha tudjuk, hogy ez vagy az mi fán terem, a mint az il
lető helyre érünk, könnyű szerrel meglátjuk, a mi ott ta
lálható.

23 Első sorban tehát személyekről kell venni bizonyíté
kainkat, mivel az említettem felosztás szerint minden
vagy a dolgok vagy a személyek csoportjába foglalunk
úgy hogy az ok, idő, hely, alkalom, eszköz, mód és egye
bek a dolgoknak kísérő körülményei. Személyekről azon
ban nem kell sorban mindent elmondanom, a mi velö
történt, miként legtöbben szokták tenni, hanem csak azt,
24 miből bizonyítékot meríthetünk. Ilyenek pedig: a szár
mazás, mert rendesen azt tartják, hogy a gyermek szü
leire, őseire üt s nem ritkán ide nyulnak fel az okok
hogy valaki becsületes vagy tisztességtelen életet folytat
Továbbá a nemzet, melyhez valaki tartozik, mert egész

népeknek is megvan sajátos jellemök s nem valószínű, hogy egyformán gondolkozik a barbár, a római és a görög ember. A haza, mert ugyancsak különbség van az egyes 25
államok között is törvények, intézmények, hagyományos felfogás tekintetében. A nemi különbség, mert pl. ha rablógyilkosságról van szó, hamarább férfira, míg méregkeverésnél inkább nőre gondolunk mint tettesre. A kor, mert ezen éveknek ez, azon éveknek meg az felel meg inkább. A nevelés és fegyelem, mert sok függ attól, kik és hogyan neveltek bennünket. A testi külső, mert gyakran veszik 26
buja hajlamok bizonyítékának a szépséget s duhajságra ösztönzésnek a nyers erőt s megfordítva magyarázzák ezek ellenkezőjét. Anyagi körülmények, mert nem lehet ugyanazt feltételezni a gazdagról és szegényről, arról, a kinek sok rokona, barátja, kliense van és arról, a ki mindezeknek hijával van. Az állapotbeli különbség is határoz, mert sok függ attól, hírneves ember-e vagy ismeretlen alak, hivatalos vagy magán ember-e, apa-e vagy fiú, polgár-e vagy idegen, szabad-e vagy szolga, házas-e vagy nőtlen, vannak-e gyermekei vagy gyermektelen. Az egyéni termé- 27
szet, mert sokszor az, hogy valaki kapzsi, haragos természetű, könyörületes szívű, szívtelen, szigorú s más efféle, az illetőnek hitelét növeli vagy lerontja. Épígy az életmód is számba jön, vajjon valaki költekező-e vagy józan takarékos vagy piszkos-zsugori. Az életpálya is határoz, mert más és más az eljárása a parasztgazdának, ügyvédnek, kereskedőnek, katonának, hajósnak, orvosnak stb. Arra is tekintettel kell lenni, mi az illetőnek czélja, 28
hogy gazdagnak akar-e feltünni, vagy jó szónoknak, becsületesnek vagy befolyásos embernek. Azt is néznünk kell, milyen volt előbbi élete, milyenek nyilatkozatai, mert a multakból következtetünk a jelenre. Ide sorozzák némelyek az indulatokat; értik ezalatt a kedélynek időnkint

29 való hullámzását, minő pl. a harag, félelem; továbbá
jelenre, múltra és jövőre vonatkozó szándékot, s bár
egyéni vagyis személyi tevékenység, nézetem szerint még
tulajdonképen az ügyből magából merített bizonyíték
csoportjához tartozik, valamint az érzületnek bizonyos fa
is, mikor t. i. azt kutatjuk, barátságos e vagy ellensége
30 A nevet is a személyhez tartozónak szokták venni. Iga
hogy minden személynek szokott lenni neve is, de ez csa
ritkán alkalmas bizonyításra, legföljebb akkor, ha valan
különös okból adták azt, pl. Bölcs, Nagy, Jámbor;[26] vag
ha maga a név sugalt valakinek valamely ötletet, mi
pl. Lentulusnak az összeesküvés gondolatát, mivel a Sibylli
könyvekben és a haruspexek jóslataiban az volt mondva,
hogy három Corneliusra száll majd a hatalom s Sulla
Cinna után ő magamagát gondolta a harmadiknak, min
31 hogy ő is Cornelius volt. Mert az sem valami szelleme
megjegyzés, a melyet Euripidesnél Polynices nevére tes
ennek testvére, mintha már ez is mutatná az ő terme
szetét.[28] Azonban nem ritkán szójátékra kínálkozik tá
gyul, a mint Verres nevét nem egyszer használta fel ig
Cicero. Ezek volnának körülbelül a személyre vonatkoz
dolgok s más ilyenfélék. Mert mindent felölelni sem it
sem művünk egyéb részeiben nem vagyunk képesek, hane
beérjük azzal, hogy megmutatjuk a helyes irányt azoknal
kik tovább akarnak kutatni.

32 Most áttérek a dolgokra. Ezek közül azok, a melye
itt tárgyalás alá kerülnek, legnagyobbrészt személyekke
kapcsolatosak s azért először ezekről szólunk. Bármi tör
ténik, vagy azt kérdezzük: miért? vagy: hol? vagy: mikor
33 vagy: hogyan? vagy: mi által történt? Először tehát meg
történt vagy megtörténendő dolgok okaiból veszünk bizo
nyítékokat: ezeknek anyagát (némelyek ὕλη, mások δύναμι
szóval jelölték) két fő-, és ezek mindegyikét ismét négy

négy alcsoportra osztják. Mert majdnem mindig vagy azért teszünk valamit, hogy ezáltal valami jónak birtokába jussunk, ezt gyarapítsuk, megtartsuk, használhassuk; vagy, hogy valami rosszat elkerüljünk, tőle szabadúljunk, azt mérsékeljük, elviselhetővé tegyük. Tanácskozás közben is igen fontos kérdések ezek. Ilyen okok azonban csak tisz- 34
tességes ügyeknek szolgálnak alapul, ellenben a fonák ügyek ferde felfogásból származnak. Itt ugyanis az szabja meg a kiindulópontot, hogy valamit jónak vagy rossznak tartunk s ebből keletkeznek a tévedések s a leggonoszabb szenvedélyek, milyen a harag, gyűlölet, irigység, kapzsiság, remény, nagyravágyás, elszántság, félelem s más effélék. Néha még véletlen körülmények is csatlakoznak, így részegség, tudatlanság; ezeket néha mentő körülménynek veszik, máskor meg a bűnösség bizonyítékának, mint pl. ha valakit azzal vádolnak, hogy mialatt egy bizonyosnak élete ellen tört, más valakit ölt meg. Az indítóokokat 35
egyébként nem csupán a végből szokták vizsgálni, hogy a felhozott vád bizonyítására szolgáljanak, hanem védelem szempontjából is, mikor valaki azt állítja, hogy helyesen, azaz tisztességes szándékkal cselekedett, a mint ezt a harmadik könyvben bővebben kifejtettük.[29] Némelykor a fo- 36
galommeghatározás kérdése is okoktól függ, így pl. vajjon zsarnokgyilkos-e az, a ki megöl egy zsarnokot, a ki őt házasságtörésen érte? Vajjon templomrabló-e az, a ki a templomban felfüggesztett fegyvereket veszi le, hogy az ellenséget kiűzze a városból? A helyből is vehetünk bizo- 37
nyítékokat. Mert, hogy bizonyításunk hitelre találjon, figyelembe kell venni, hegyi vidék-e vagy sík, tengerparti-e vagy belföldi, művelés alatt álló-e vagy műveletlen, népes vagy lakatlan, közeli vagy távoleső, a terv kivitelére alkalmas vagy alkalmatlan. A kérdésnek ezt az oldalát, mint látjuk, igen behatóan tárgyalta Cicero Milo mellett

38 tartott beszédében.[30] Ilyen és hasonló szempontok gyakran fordulnak elő a hozzávetőleges ügyállásnál, de néha jogi kérdéseknél is, így vajjon magán vagy nyilvános, fel szentelt vagy fel nem szentelt, saját vagy idegen területről van-e szó; valamint személyekre vonatkozólag is kérdezhetni, vajjon hivatalos ember, családapa vagy idegen-
39 az illető. Innen folynak ugyanis az efféle kérdések: Elloptad magánemberek pénzét; csakhogy mivel templomból loptad el, nem közönséges lopást, hanem szentségtörést követtél el. Megölted a házasságtörőt, ezt a törvény is megengedi; de mivel bordélyházban ölted meg, gyilkosságot követtél el. Megbántottál valakit, de mivel az illető hivatalos személy, felségsértés miatt kerülsz vád alá. Vagy
40 ellenkezőleg: Jogom volt hozzá mint apjának, mint hivatalos személynek. Csakhogy míg tényállásbeli vitás kérdésekben a hely bizonyítékul szolgál, addig jogi vitákban csak újabb kérdésekhez nyújt anyagot. Az ügy milyenségének megállapítására is gyakran befolyással van a hely körülmény, mert nem mindenütt szabad vagy illik ugyanaz a dolog, sőt attól is függ, hogy melyik államban folyik ebben vagy abban az ügyben a vizsgálat, mert szokásaik
41 s törvényeik különbözők. Arra is alkalmas a hely, hogy ügyünknek barátokat vagy ellenségeket szerezzen. Így pl. Aiax Ovidiusnál ezt mondja:

> ..... itt a hajóknál
> Perlekedünk s egy sorba teszik velem íme Ulixest![31]

S Milo ellen egyebek közt azt is felhozták,[32] hogy Clodiust
42 tulajdon ősei síremlékeinek közelében ölte meg. Tanácskozó beszédekben épen olyan fontos, mint az időkörülmény, melyről a következőkben fogok szólni. Mint már említettem,[33] kétfele jelentése van az időnek, általános és különös. Az előbbi jelentésben mondjuk: most, hajdan, Nagy

Sándor alatt, a trójai háború idejében; egy szóval: múlt,
elen, jövő. Utóbbi jelentésben nemcsak állandóan meg-
zabott megkülönböztetései vannak, mint: nyáron, télen,
jjel, nappal, hanem olyanok is, melyek pusztán a vélet-
ntől függnek, pl. dögvész idején, háborúban, lakoma al-
almával. Némely római írók úgy vélekedtek, hogy elég 43
zabatos meghatározás, ha amazt az általános jelentésben
ett időfogalmat tempusnak, ezt az utóbbi különöset pedig
mpora-nak nevezik. Mindkettőnek bizonyító ereje van
gy a tanácskozó, mint a magasztaló beszédekben, de leg-
yakrabban veszszük hasznát a bíróság előtt. Mert nem- 44
sak jogi kérdéseknek szolgálhat alapul, hanem milyen-
égi kérdésekben is döntő szerepe lehet s nagyon sokat
asznál a bizonyításnál, mikor pl. néha megdönthetetlen
izonyítékot nyújt, mint mikor a fönnebb említett eset-
en [34] tanuként szerepel az, a ki az okirat kelte előtt
eghalt; vagy tettesként akkor, mikor még csecsemő volt
agy egyáltalában még meg sem született. Azonkívül két- 45
égtelen, hogy minden bizonyítékot vagy a dolog előz-
ényeiből vagy kísérő körülményeiből vagy következ-
ényeiből merítünk. Az előzményekből: «Halállal fenye-
etted, éjnek idején mentél ki a városból, közvetlenül
őtte keltél útra». A tettek indítóokai is megelőző időből
alók. A második időkörülmény vagyis az egyidejűség te- 46
intetében némelyek túlságos finom megkülönböztetést
sznek; ezek szerint szoros egyidejűség van ebben: «Hal-
ttam a hangot»; időbeli találkozás ebben: «Lárma ke-
tkezett». Utóidejűség ebben: «Elrejtőztél, menekültél;
ókfoltok és daganatok mutatkoztak.» Ugyanezen időfokbeli
egkülönböztetést teszi a védő is a felhozott vádak gyen-
tésére. Minden ténybeli és szóbeli bizonyítás ezek körül 47
rog, de kétféleképen. Néha ugyanis azért történik valami,
ivel valami más van utána készülőben, máskor meg

azért, mivel egy más dolog történt már előtte. Így
mikor valaki ellen, a ki kerítő szerepében ül a vádlott
padján, azt hozzák fel, hogy egy szép nőt, a ki házass
törés miatt volt elítélve, pénzért szerződtetett, vagy
apagyilkossággal vádolt tékozló fiú ellen, hogy azt m
dotta apjának: «Többé nem fogsz te engem megdorgáln
Mert valamint az előbbi nem azert kerítő, mert azt a
szerződtette, hanem mert kerítő volt, azért szerződtet
úgy az utóbbi is nem azért mondotta azt, mert megö
apját, hanem azért, mert már tervezte a gyilkosság
48 A véletlen pedig, mely hasonlóképen alapul szolgálhat
zonyítékok számára, kétségen kívül a következményekl
nyer beigazolást, de van valami sajátossága, mely szer
aztán különféle lehet. Így pl. ha azt mondom: «Sci
jobb hadvezér mint Hannibal, mert legyőzte Hanniba
Ügyes kormányos, mert még sohasem szenvedett ha
törést. Jó gazda, mert bő termése volt.» Megfordítv
«Költekező volt, elverte örökségét. Botrányos életet
49 mindenki megvetette.» Azonkívül, különösen olyan eset
ben, mikor hozzávetőleges következtetéssel kell megálla
tani az igazságot, a lehetőséget is számba kell ven
Valószínűbb ugyanis, hogy a számra nézve nagyobb
ölte meg a kisebbet, az erősebb a gyengébbet, az ébr
levő az alvót, a felkészült a készületlent. Ezek ellenkez
50 a másik rész mellett bizonyít. Ezen kérdések tanácsko
közben is számításba jönnek s törvényszéki tárgyalás
is erre a két dologra szoktunk tekintettel lenni: akart
és képes volt-e az illető azt megtenni, mert a siker
ménye akarni is segít. Ez az alapja Cicero eme követk
tetésének:[35] «Clodius tört Milo élete ellen; amaz izm
rabszolgák kíséretében, ez asszonyi társaságban utazo
amaz lóháton, ez nagy szekéren, az podgyász nélkül,
51 utazóköpönyegbe burkolva.» A lehetőséggel természetes

összefüggnek az eszközök, melyekkel valamit véghezviszünk,
mert ezek alkotó részei a belső és külső lehetőségnek.
Néha az eszköz ismertető jelül is szolgál, mint pl. a holt-
estben talált lándzsa-hegy. Ide tartozik a mód, melyet 52
πόπος-nak hívnak s arra a kérdésre felel, hogyan történt
valami. Ennek befolyása van nemcsak a cselekmény mi-
ősítésére s a törvény betűjének magyarázására, (így pl.
mikor azt állítjuk, hogy a házasságtörőt nem volt volna
szabad méreggel, hanem csakis karddal megölni), hanem
hozzávetőleges bizonyításra is, mint pl. mikor azt mond-
uk: «jó szándékkal, azért nyiltan tette; gonosz szán-
lékkal, azért cselvetéssel, éjnek idején, elhagyatott helyen».
Mindazon ügyekben pedig, a melyeknek lényegét és 53
ermészetét vizsgáljuk s a melyeket személyek és a jogesetet
lkotó többi körülmények mellőzésével önmagokban is te-
inthetünk, ismét három dolgot kell kétségkivül szemügyre
ennünk: Létezik-e az a dolog, mi a lényege és milyen?
De mivel egyes bizonyítási források ezek mindegyikére
gyaránt vonatkoznak, ezeket nem lehet háromfélékre osz-
ani, azért czélszerűbb lesz majd mindegyikről adandó al-
alommal elmondani, a mit akarunk. Bizonyítani lehet 54
ehát meghatározással (finitio vagy finis, mindkétfélekép
nondják); ennek kétféle alkalmazása van: vagy egyszerűen
zt kérdezzük, erény-e ez vagy az, vagy előbb előre bo-
sátjuk, mi az erény. Így aztán a fogalomnak vagy egész
artalmát egybefoglaljuk, mint pl.: «A rhetorika a jól be-
zélés tudománya», vagy részei szerint, mint pl.: «A rhe-
orika a helyes feltalálás, elrendezés és jó emlékezőtehet-
éggel s méltósággalteljes előadással párosult szónokolás
udománya? Továbbá a meghatározás vagy a dolog lénye- 55
ének kiemelésével történik, mint a fönnebbi példákban,
agy szófejtésen alapszik, mint pl. ha valaki az assiduus-t
valahol állandóan tartózkodó) ebből magyarázza as és

dare (adót fizetni, tehát assiduus = vagyonos), locuple
a loca (földbirtok), pecuniosust a pecora (barmok) bőség
ből. A meghatározás lényeges részei a nem, faj, külön
ség, jellemző sajátság. Ezek mindegyikéből merítünk
56 zonyítékot. A nem a faj bizonyítására épen nem sokat
de kizárására igen. Így pl. nem mondhatom: Mivel
tehát platán, de tagadólag igen: Mivel nem fa, nem
platán, épígy az, a mi erény, nem szükségképen igazs
gosság, ellenben, a mi nem erény, semmi szín alatt se
lehet igazságosság sem.* Tehát a nemtől le kell szállanu
a legalsó fajig. Így pl. nem elég azt mondani: «Az e
ber élő lény», mert ez általános nemi fogalom: vag
hogy «halandó», bár ez már a fajnak megjelölése, de tö
másra is ráillik; «értelmes», ezzel teljesen ki van merít
57 a meghatározás. Megfordítva a faj teljes bizonyosságg
meghatározza a nemet, de nem zárja ki biztosan. Me
pl. a mi igazságosság, az mindenesetre erény is, de a
nem igazságosság, az csak lehet erény, feltéve, ho
az bátorság, állhatatosság, önzetlenség. A faj tehát a n
met sohasem rekeszti ki, hacsak előbb a nem alá tarto
összes fajokat ki nem zárjuk ilyenformán: A mi sem ne
58 halhatatlan, sem nem halandó, az nem élő lény. Ezekh
sorozzák a jellemző sajátságot és a különbséget. A je
lemző sajátságok erősítik, a különbség gyengíti a megh
tározást. Jellemző sajátság pedig vagy az, a mi kizáról
talál valakire, mint pl. az emberre a beszéd, neveté
vagy az, a mi feltétlenül talál valamire, de nem kizáróla
mint pl. a tűzre, hogy melegít. Ugyanazon dolognak tö
sajátsága is lehet, mint pl. ugyancsak a tűz világít
melegít is. Tehát bármely sajátságnak hiánya a meghat
rozásnak rovására megy, de nem minden meglevő saj
59 ság szolgál szükségképen a meghatározás erősítésére. Ig
gyakran azonban kérdés tárgya, hogy mi ennek vagy a

ak jellemző sajátsága. Így pl. ha a szó származását véve
lapul azt mondaná valaki: «A zsarnokgyilkos jellemző
ajátsága az, hogy megöl egy zsarnokot», kétségbevon-
atnók állítását, mert pl. a hóhért alig nevezhetnők zsar-
okgyilkosnak, ha a neki átszolgáltatott zsarnokot kivé-
ezné, valamint azt sem, a ki tudtán kívül vagy nem
karva ölne meg valamely zsarnokot. A mi pedig nem 60
llemző sajátság, az különbség. Így pl. más szolgának
nni, más valakinek szolgálatot tenni. Ily értelemben
zokott felmerülni az adósság miatt szabadságvesztésre
éltekre (addicti) nézve e kérdés: «A ki rabszolga, az, ha
zabadon bocsátják, szabadossá (libertinus) lesz, míg az
ddictus nem» s több más ilyen, a mikről majd más
elyen lesz szó.[36] Azt is faji különbségnek szokták nevezni, 61
ikor a nemet fajokra s magát a fajt ismét többfélére
sztják. Élő lény: nem; halandó: faj; szárazföldi vagy
étlábú: faji különbség; ugyanis ez nem jellemző sajátság,
anem csak faji különbség a tengeri vagy négylábú állat-
ól; ez azonban nem annyira a bizonyításhoz szükséges,
int inkább csak a teljes és pontos meghatározáshoz tar-
zik. Cicero a nemet és fajt, mely utóbbit formának is 62
evezi, különválasztja a meghatározástól s a viszony fo-
alma alá vonja. Ilyen pl. ha az, a ki a végrendelet szerint
z összes ezüstnek örököse, a vert ezüstöt (vagyis pénzt)
követelné[37] s a nem fogalmára alapítaná követelését;
llenben, ha valaki olyan nőörökössel szemben, a ki azon
jogon örökölt, mert egy férfi mellett mint háziasszony
erepelt, azt vitatná, hogy nem illeti meg az örökség,
ert nem manus conventio[38] útján lett annak felesége,
faj fogalmát használná, mert a házasságkötésnek két
rmája van.[39] Kimutatja továbbá, hogy a meghatározást 63
lágosabbá teszi a felosztás, ez pedig különbözik a része-
stől, mert emez az egésznek részekre, amaz a nemnek

fajokra osztása.[40] A részek határozatlanok, mint
«Mely részekből áll az állam»; a fajok száma meg
szabva, mint: «Hányféle államforma van»; t. i. hárn
különböztetünk meg: az elsőben a nép, a másodikban
vesek, a harmadikban egy ember kezében van a hatalom
64 Igaz, hogy ő nem ezeket a példákat hozza fel, mert T
batiushoz címzett művében inkább a jog köréből vesz
példákat, de én ezeket választottam, mert ismertebbek. A j
lemző sajátságnak a hozzávető következtetésben is
szerepe, úgy hogy pl. mivel a jó embernek természetéb
van jót tenni, a haragosnak mérges szavakban kitör
ennek alapján tartunk valakit vagy ilyennek vagy
ellenkezőjének. Mert ha valakiben ez vagy az nincs
meg, akkor is ugyanúgy okoskodunk, csakhogy megf
dítva.
65 A felosztásnak egyaránt használ veszszük úgy a bi
nyításnál mint a czáfolásnál. A bizonyításhoz néha eg
rész is elég, mint pl. ebben: «Hogy polgár legyen vala
vagy születnie kell annak, vagy azzá lennie.» A czáfol
nak mindkét részre ki kell terjednie: «Sem nem szület
66 polgárnak, sem nem lett azzá.» Néha sok részből ál
ilyenkor a bizonyításnak azt a fajtáját használjuk, m
kirekesztés útján történik olyképen, hogy vagy
egésznek valótlanságát bebizonyítjuk, vagy csak egy tét
fogadunk el igaznak, mely utoljára marad. Az egész
lótlan ebben: «Azt állítod, pénzt adtál kölcsön. Va
magadnak volt, vagy kaptad valakitől, vagy találtad, va
loptad. Ha sem magadnak otthon nem volt, sem n
67 kaptad, sem stb: nem kölcsönöztél.» A megmaradt utol
tétel igazsága derül ki ebben a példában: «Ez a rabszolg
a kire jogot tartasz, vagy házadban született, vagy ú
vetted, vagy ajándékba kaptad, vagy örökölted, vagy
ellenségtől vetted el, vagy másé.» Miután az előbbi eset

ind elesnek, marad az utolsó, hogy t. i. «másé». Az
velésnek ez a fajtája veszedelmes és nagyon vigyázni
ell vele, mert ha a felállításnál egy tételt, bármelyiket
, kihagyunk, nevetségessé válunk s egész okoskodásunk
alomra dől. Biztosabb, ha úgy teszünk, mint Cicero Cæ- 68
na védelmében,[42] mikor azt kérdezi, ha ez sem elegendő
k perindításra, akkor lehet-e ok egyáltalában? Ezzel
gyanis egy csapásra elejét veszi minden ellenvetésnek.
agy mikor két ellentétes esetet veszünk fel, melyek közül
ég egyiket bebizonyítani, mint pl. Cicerónál:[43] «Azt az
gyet bizonyára még Cluentius halálos ellensége is meg-
ngedi nekem, hogy t. i., ha bizonyos, hogy azt a bíró-
igot megvesztegették, azt csak Habitus vagy Oppianicus
hette; ha sikerül kimutatnom, hogy nem Habitus, ezzel
ebizonyítottam, hogy Oppianicus; ha bebizonyítom, hogy
ppianicus, ezzel Habitust tisztázom». Némelykor szabad 69
álasztást engedünk az ellenfélnek kettő közül, de úgy,
ogy az egyiknek igaznak kell lennie s az eredmény az,
ogy akármelyiket választja, magának árt vele. Így tesz
icero Oppius védelmében:[44] «Vajjon a tőrt azután csa-
árták ki kezéből, hogy megrohanta Cottát, vagy mikor
agamagát akarta megölni?» Majd a Varenus mellett tar-
ott beszédben:[45] «Megengedem, hogy azt tartsátok, a mit
kartok: akár azt, hogy véletlenül kelt akkor Varenus
tra, akár ez beszélte és vette reá.» Aztán mindkettőből
vádló ellen von bizonyítékot. Néha úgy állítjuk fel a 70
ettős tételt, hogy akár ezt, akár azt fogadjuk el, a vég-
redmény ugyanaz. Így pl. ebben: «Foglalkozni kell a böl-
észettel, még ha nem szabad is foglalkozni a bölcsészet-
el.» Vagy az az ismeretes mondás: «Minek a képes be-
zéd, ha megértjük; minek, ha nem értjük meg.» Vagy:
Hazudik a kínpadon az is, a ki kibírja a fájdalmat; ha-
udik az is, a ki nem bírja ki.»

71 De valamint három időt különböztetünk meg, úgy dolgok lefolyását is három mozzanat alkotja, mert mi dennek van kezdete, fejlődése és befejezése, mint pl. sz váltás, ebből első vérontás és általános öldöklés. Tehát is lehet bizonyítékot meríteni egyik részből a másikn erősítésére. Mert nemcsak a kezdetből lehet következtet a befejezésre, mint pl.: «Nem várhat az ember bíborszeg lyes tógát, mikor a szövés kezdetéből látja, hogy gyá ruha készül»; hanem megfordítva is «hogy Sulla nem hatalom megszerzéséért fogott fegyvert, bizonyítja az, ho
72 leköszönt a diktátorságról». Nemkülönben a dolog fej déséből is mindkét irányban lehet következtetést von úgy hozzávetőleges okoskodással, mint méltányossági ké désekben; vajjon a dolog vége okilag összefügg-e ann kezdetével, azaz, bűnös-e a gyilkosságban is az, a ki szóváltást megkezdette.

73 A hasonlóságból is lehet bizonyítékot meríteni, pl «Ha az önzetlenség erény, mindenesetre az önmérséklet az. Ha a hű kezelést megkövetelik a gyámtól, akkor ugya úgy megkövetelik a számtartótól is.» Ez az a faja a bizony tásnak, melyet a görög ἐπαγωγή-nek, Cicero inductió-n nevez.[46] Különbségből vont érv: «A józan takarékoss jó, mert a pazar fényűzés rossz. Ha a háború bajokn forrása, a béke ezeknek orvossága. Ha bocsánatot érdem az, a ki nem szándékosan ártott, akkor nem érdemel j
74 talmat az, a ki nem akarva használt.» Ellentétből: «A bölcs, az nem ostoba.» Következményből vagy körülménye ből: «Ha az igazságosság erkölcsi jó, akkor igazságos íl letet kell hozni. Ha a hamisság rossz, akkor nem sz bad csalni.» Épigy megfordítva is áll. Hasonlók ezekh s ép azért ide kell soroznunk, mivel természetöknél fog összefüggnek: «A mije nem volt az embernek, azt nem veszíthette el. Ha valakit szeretünk, szándékosan meg ne

bántjuk. A kit valaki örökösének szemelt ki, azt megszerette, szereti és fogja is szeretni. De minthogy ezek kétségbevonhatatlan állítások, úgyszólván megdönthetetlen bizonyítékok erejével hatnak. Mindezt én következménynek 75
(ἀκόλουθα) nevezem, mert pl. a bölcseséggel velejár, belőle folyik a jóság; azt pedig, a mi valami után történt vagy fog történni, következőnek (παρεπόμενα) nevezem. Egyébként elnevezés dolgában nem kötöm meg magamat. Nevezze a dolgot kiki úgy, a hogy neki tetszik, csak maga a dolog lényege legyen benne megjelölve s világosan tűnjék ki, hogy emez időbeli, amaz belső, lényeges kapcsolata a dolgoknak. Azért én kész vagyok ezt is következ- 76
ménynek venni, ámbár csak az előbbiekből bizonyítja az utána következőket s ennek két faját különböztetik meg egyesek. Az egyik a tett minőségére vonatkozik, mint az Oppius mellett tartott beszédben: «Hogyan bírta volna akaratuk ellenére a provinciában ott tartani azokat, a kiket magával vinni sem bírt akaratuk ellenére?» A másik az időre, mint a Verres ellen tartott beszédben:[47] «Ha a prætor edictuma január elsején szűnik meg, miért nem számítják az edictum életbelépését is január elsejétől?» Ezen példák mindegyike olyan természetű, hogy megfor- 77
dítva épúgy érvényesek. Mert természetes következmény, hogy azokat, kiket akaratuk ellenére nem sikerült magunkkal vinni, ott tartani sem lehetett akaratuk ellenére. Az 78
egymást kölcsönösen erősítő dolgokból vont bizonyítékokat (ezeket némelyek különfajta bizonyítékoknak szeretnék venni s «ἐκ τῶν πρὸς ἄλληλα» (viszonylagos fogalmak), Cicero pedig «ex rebus sub eandem rationem venientibus» (egy kalap alá tartozó dolgok) névvel jelöli) egész bátran a következmény fogalma alá merném vonni, így: «Ha a rhodusiak nem követnek el tisztességtelen dolgot azzal, hogy kikötőjök vámjövedelmét bérbe adják, akkor Her-

mocreon sem, ha bérbe veszi azt»; vagy: «A mit tanulni
79 szabad, azt tanítani is szabad.» Idevág Domitius Afer[48]
ama szép mondása, bár nem ilyen formában, de ugyanazon értelemben: «Én voltam a vádló, ti mondottátok ki az ítéletet.» Kölcsönös következménynek veszszük azt is, a mi két ellenkező dologból ugyanazt bizonyítja, úgy hogy pl. az, a ki szerint a világ úgy lett, ezzel egyúttal azt is állítja, hogy el is pusztul, mert minden teremtett dolog el is pusztul.

80 Egészen hasonló ehhez az a bizonyítási mód, melylyel tényezőkből az eredményre szoktunk következtetni vagy megfordítva. A bizonyítás e faját oki bizonyításnak hívják. Ez az oki kapcsolat néha szükségképen jelentkezik, más kor, bár rendesen, de nem szükségképen. Így pl. minden test, ha megvilágítják, árnyékot vet s a hol árnyék van,
81 biztos jele, hogy ott testnek is kell lennie. Máskor, mint mondottam, az összefüggés nem szükségképen való; és pedig vagy mindkét oldalról hiányzik vagy csak egyik oldalról, mint pl.: «A nap barnít, de azért nem mindenki a naptól barna, a ki barna. Útközben poros lesz az ember; de nem minden utazás ver fel port és nem mindig az
82 utazástól poros az ember.» Arra, a mi rendesen szokott történni, ilyen példák szolgálnak: «Ha a bölcseség az embert derék férfiúvá teszi, a derék férfiú mindenesetre bölcs is.» Ép ezért mondjuk: «A derék ember tettei becsületesek; a hitvány emberéi becstelenek» vagy: «Azokat, a kik becsületes eljárást követnek, derék embereknek, a kik becstelenül cselekednek, hitvány embereknek szokták tartani»; és méltán. Ellenben: «A testgyakorlat rendesen edzetté teszi az embert, de azért nem minden edzett ember a testgyakorlat által lett azzá»; s azért, mert a bátorság halálmegvetésre tanít, nem tartunk mindenkit bátor férfiúnak, a ki nem fél a haláltól, sem a nap nem felesleges

az embereknek csak azért, mert főfájást okoz. A követ- 83
kező bizonyítás főleg buzdító beszédekben szerepel: «Az
erény dicséretet szerez, tehát törekedni kell utána; ellen-
ben az elpuhultság árt az ember jóhírnevének, tehát óva-
kodni kell tőle.» Azonban nagyon helyénvaló az a figyel-
meztetés, hogy ne kutassunk minden esetben a végső okok
után, mint Medea:[49] «Oh bár soha Pelion erdejében»; 84
mintha bizony az lett volna az ő szerencsétlenségének és
elvetemültségének okozója, hogy ott döntötték le ama
fenyőgerendákat; vagy mint Philoctetes mondta:[50] «Paris,
te Gyászparis, ha nem volnál, a ki vagy, most nem vol-
nék e bajban!» * Ilyen módon oda juthatunk a végső
okok elemzésében, a hová tetszik. Szinte nevetségesnek 5
tartanám megemlíteni, ha maga Cicero nem használná,[51]
az úgynevezett coniugatum-ot, azaz a szófejtéssel való bi-
zonyítást, mint pl. «A kik igazságos dolgot cselekednek,
igazságosan cselekednek»; ezt bizonyítani, azt hiszem, fe-
lesleges. «A mi közös legelő, ott szabad közösben legel-
tetni.» Sokan az említettük oki vagy tényezőkkel való bi- 86
zonyítást idegen névvel, ἐκβάσεις (azaz «kimenetel», «ered-
mény») jelölik, mert nincs is itt másról szó, mint az okok,
tényezők hatásának eredményéről.

Mellérendelő vagy hasonlító bizonyítás az, mely a ki-
sebbet a nagyobbal, a nagyobbat a kisebbel, egyenlőket
egymással bizonyít. A hozzávető következtetés vagy a na- 87
gyobból bizonyít: «Ha valaki templomrablást követ el, bi-
zonyára lopást is elkövet»; vagy a kisebből: «A ki köny-
nyelműen és nyilvánosan szokott hazudni, az képes ha-
misan esküdni is». Vagy egyenlőből: «A ki ítélethozatalért
meg hagyta magát vesztegetni, az hamis tanuskodásért is
elfogadja a pénzt». Valamely jogi tételt következőképen 88
bizonyítunk a nagyobból: «Ha a házasságtörőt megölni
szabad, akkor megkorbácsolni is szabad.» Kisebből: «Ha

szabad az éjjeli tolvajt megölni, hogyne volna szabad a rablót?» Egyenlőből: «A büntetést, melyet az apagyilkos érdemel, az anyagyilkos is megérdemli.» Minden ilyen
89 bizonyítási eljárás észtani következtetéseken alapszik. A következő okoskodásoknak inkább a meghatározásnál és milyenségi kérdésekben veszszük hasznát: «Ha az erő előnyös a testre nézve, az egészség nem kevésbbé az. Ha a lopás bűn, a templomrablás még inkább az. Ha az önuralom erény, az önzetlenség is az. Ha a világot a gondviselés igazgatja, az államot is kormányozni kell. Ha házat sem lehet építeni terv nélkül,† hátha még hajók építése
90 és felszerelése van ránk bízva?» Én részemről beérném a bizonyítás ezen nemével, de sokan még fajokra is apprózzák. Mert ugyanily módon bizonyítékokat vonnak a többől egyre, az egyből többre (innen e mondás: «Ha egyszer, akkor máskor is»), a részből az egészre, a nemről a fajra, a tartóból a tartalomra, a nehezebből a könnyebbre, a távol fekvőből a közelebbire s mindezek ellenkezőire.
91 Mert ezeket ismét ezen vagy hasonló szempontok szerint lehetne felosztani s ha véges-végig folytatnók ez eljárást, sohasem készülnénk el vele. Mert végtelen sokféleképen lehet a dolgokat egymáshoz hasonlítani: egyik kellemesebb a másik fontosabb, szükségesebb, tisztességesebb, hasznosabb, mint a másik. De hagyjuk e tárgynak bővebb fejtegetését, hogy a bőbeszédűség hibájába ne essünk,
92 melyet épen elkerülni akarunk. Az idevágó példák száma is végtelen nagy, de egynéhányat felemlítek. A nagyobból kiinduló bizonyítás található a Cæcina mellett tartott beszédben:[52] «Mit gondoltok, vajjon az, a mi fegyveres hadseregekre hatással volt, hatás nélkül maradhatott védők seregére?» A könnyebből kiinduló bizonyítás van a Clodius és Curio ellen tartott beszédben:[53] «Gondold csak meg, megválasztottak volna-e könnyű szerrel téged, miko

még azt sem választották meg, kinek javára visszaléptél?» A nehezebből: «Nézd csak, kérlek, Tubero, hogyne mernék én Ligarius tettéről nyilatkozni, mikor a magaméról is bátor vagyok szólni?» [53] S ugyanezen beszédben: «Vajjon ne volna Ligariusnak alapos reménye, mikor nekem is meg van engedve másokért közbenjárni nálad?» A kisebből Cæcina védelmében: [55] «E szerint tehát annak bizonyítására, hogy erőszakoskodtak, elég tudni, hogy embereket fegyverrel láttak el, de az nem elég, hogy kezeik közé kerül az ember?» Hogy tehát a dolog lényegét röviden összefoglaljam, bizonyítékot lehet meríteni személyekből, ok-, hely-, időkörülményekből (ennek ismét három alakját különböztettük meg, t. i. elő-, egy- és utóidejűséget), a lehetőségből (ide soroztuk az eszközt), a módból, azaz hogyan történt valami), a meghatározásból, nemből, fajból, lényeges különbségből, jellemző sajátságokból, kirekesztésből, felosztásból, kezdetből, folytatásból, befejezésből, hasonlóságból, különbségből, ellentétből, következményből, tényezőkből, okozatból, eredményből, szófejtésből, egybevetésből, melynek több faját különböztetik meg. 93 94

Azt is meg kell még jegyeznem, hogy bizonyítékot nemcsak elismert tényekből, hanem képzelt dolgokból is lehet meríteni s ezt a görög κατ' ὑπόθεσιν (feltevés szerint) névvel jelöli. És pedig egytől-egyig ugyanazon forrásokból, mint a fönnebbi bizonyítékokat, mert ugyannyiféle költött eset lehetséges, mint valódi. Mert költeni itt annyit jelent, mint olyas valamit előadni, a mi, ha igaz volna, a kérdés megoldását eszközölné vagy elősegítené; aztán pedig a kérdéses tárgyat amahhoz hasonlóvá tenni. Hogy ezt annál könnyebben megértsék azon ifjak, kik még nem léptek ki az iskola falai közül, először olyan példákkal akarom megvilágítani, melyek inkább e kor felfogásához vannak mérve. Törvény: [56] «A ki szüleit nem 95 96 97

akarja eltartani, börtönbe kell vetni.» Akad valaki, a ki nem tartja el őket s azért mégis óvást emel a bebörtönöztetés ellen; ugyanis azzal a költött kifogással él, hátha katona volna vagy kiskorú, vagy a közügy szolgálata akadályozná. Vagy a hadban magát kitüntetett férfiút megillető szabad választási joggal szemben[56] ezt hozná fel valaki költött ellenvetésképen: hátha azt kérnéd, hogy korlátlan hatalmú zsarnok lehess, vagy hogy templomokat
98 rombolhass le. Az ilyen bizonyításnak legnagyobb hatása van a törvény betűjével szemben. Cicero is alkalmazza Cæcina védelmében: «A honnan te vagy cselédséged vagy jószágigazgatód (kiűzött engem). Ha gazdatiszted egymaga űzött volna ki. Ha pedig nem is volna több cseléded, mint az, a ki engem kiűzött» és sok más ilyen, a mint ugyan-
99 azon beszédben olvasható.[58] Az efféle költött dolgokból merített bizonyítás minőségi kérdésekben ugyancsak érvényesülhet, mint pl.: «Ha Catilina az ő gonosz czinkostársainak gyülekezetében, a kiket magával vitt, ítéletet mondhatna ez ügyben, elítélné L. Murenát.»[59] Szónoki nagyításban is szerepelhet, így: «Ha ez lakománál, éppen ama vad poharazás közben ért volna téged.»[60] Épígy a helyen is: «Ha a haza szólni tudna.»[61]

100 Ezek körülbelül nagyjában a bizonyítás forrásai, a melyeket a régieknél találtam. De ezeket egyrészt nem elég főbb fajaik szerint felsorolni, mert ezek mindegyikéből a bizonyítékok végtelen sorozata származik, másrészt a dolog természete nem engedi, hogy a bizonyítékok minden egyes fajtáját teljesen kimerítsük. A kik erre vállalkoztak, egyszerre két hibába estek: túlságos sokat mondottak el
101 mégsem mondottak el mindent. Azért igen sokan, mikor ilyeténképen belekeveredtek a hínárba, a szabályok merev korlátai közé mintegy beszorulva, minden szellemi elevenségöket, még ha ez természettől megvolt is bennök, el-

vesztették s miközben vakon követték mesteröket, az igazi
mestertől, a természettől eltértek. Mert valamint nem elég- 102
séges magában, ha tudja valaki, hogy minden bizonyítékot vagy személyekből vagy dolgokból merítünk, mert mindkét neme a bizonyítékoknak ismét több fajtára oszlik: úgy, ha valaki megtanulta, hogy a bizonyítékokat az előzményekből, kisérő körülményekből és következőkből kell meríteni, azért még nem lesz mindjárt annyira járatos e dologban, hogy tudná, mit kell ebben vagy abban az
ügyben azokból felhasználni; főleg, mikor a bizonyításnak 103
fonalát legtöbbször maga az ügy fejlődési menete adja kezünkbe, úgy hogy ez a bizonyítási mód semmiféle más perben nem volna használható s az ilyen bizonyítás épen a leghathatósabb és épen nem könnyen akad kezünk ügyébe, mert az elméleti szabályokból csak az általános dolgokat tanuljuk meg; mi felel meg egyes esetekben, azt úgy kell kitalálnunk. A bizonyítékok ezen faját körülmé- 104
nyekből vett bizonyítékoknak nevezhetjük, mert a περίστασις szót máskép nem fordíthatjuk, vagy az illető ügy jellemző sajátságából merített bizonyítékoknak. Így pl. ama házasságtörő pap perében, a ki a törvény értelmében, mely neki jogot adott, hogy egy elítéltnek megkegyelmezhessen, önönmagának akart megkegyelmezni, a per jellemző sajátságát az a kijelentés teszi ki: «Te nem csupán egy bűnösnek kegyelmeztél meg, mert ha téged felmentettek volna, a házasságtörő nőt sem lett volna szabad kivégezni.» Ezt a bizonyítékot a törvény nyujtja, mely nem engedi, hogy a házasságtörő nőt a férfi nélkül halálra itéljék. Épúgy 105
áll a dolog abban a peresügyben is, melyet valaki azon törvény alapján indít meg, hogy a bankárok adósságaiknak csak felét tartoznak kifizetni, míg ők kamatra kiadott tőkéiket egészen behajthatják. De most egyik bankár a másiktól egész tőkéjét követeli. Ennek a pernek tárgyában saját-

szerű tulajdonképen csak a hitelező érvelése, azért teszi hozzá a törvény, hogy a bankár az egész kölcsönt behajthatja; mert másokkal szemben nem lett volna szükség e törvényre, minthogy akárkinek joga van az egészet behajtani
106 bárkitől, csak a bankároktól nem. De míg a jogi esetek bármely fajtájában sokszor történik változás a felfogásban, addig különösen gyakori ez az eset olyan jogi esetekben, melyek írott törvényen alapulnak. Ennek oka az, hogy gyakran egyetlen szó is több jelentést enged meg, össze-
107 függő szöveggel ez még inkább megtörténhetik. S ez az értelmi ingadozás még inkább elkerülhetetlen, ha azt a bizonyos helyet több, akár egyező, akár ellentétes tartalmú törvénynyel vagy másféle írott okirattal összefüggésben tekintjük, mikor egyik dolog a másiknak, az igazság az igazságnak mintegy biztos jele szokott lenni. «Sohasem voltam pénzzel adósod; sohasem emlékeztettél engem erre; kamatot nem kaptál tőlem, sőt mi több, te kértél tőlem kölcsön». «A törvény azt mondja: A ki apját nem védelmezi, mikor hazaárulással vádolják, ki kell tagadni az örökségből. A fiú erre azt feleli: «Csak azon esetben, ha az apát felmentik». Mi bizonyítja ezt? Egy másik törvény, mely szerint: «Az, a kit hazaárulás miatt elítéltek,
108 védőjével együtt menjen számkivetésbe». Cicero Cluentius védelmében[62] azt mondja, «hogy Publius Popiliust és Tiberius Guttát nem a bíróság megvesztegetése, hanem korteskedés miatt ítélték el». Miből következik ez? Abból, hogy ezeknek vádlóit, kik ugyancsak korteskedés miatt voltak elítélve, a törvény értelmében visszahelyezték jogaikba,
109 mivel amazokat sikerült elítéltetniök.[63] És itt ép oly gondot kell fordítani arra, mit lehet felhozni, mint arra, hogyan kell azt, a mit felhoztunk, bizonyítani. Itt a leleményesség, ha nem is fontosabb, de mindenesetre előbbi van rá szükség. Mert valamint a fegyver felesleges annak

a ki azt sem tudja, kit támadjon: úgy a bizonyítékoknak
sem veszi hasznát, a ki nem látja előre, mire kellenek
azok. Ez az, a mit szabályokba foglalni nem lehet. —
Épen azért, bár többen, minthogy ugyanazon elméleti 110
oktatásban részesültek, hasonlófajta bizonyítékokat fognak
használni, mégis az egyik több olyan dolgot fog találni,
minek hasznát veheti, mint a másik. Példa kedvéért fel-
hozunk egy jogi esetet, mely egészen sajátos tárgyánál fogva
egyéb jogi esetekhez épen nem hasonlít: «Nagy Sándor, 111
mikor Thebae városát feldúlta, valami számadáskönyvet
talált, mely szerint a thebaeiek Thessalia lakóinak száz
talentumot adtak kölcsön. Ezt az írást, mivel a thessalia-
beliek szövetségesei voltak, a maga jószántából nekik
ajándékozta. Mikor később Cassander újra felépítette Thebae
városát, lakói visszakövetelték azt a thessaliabeliektől. Az
így az amphiktionok szövetségtanácsa elé került».[64] Meg-
állapítják, hogy csakugyan kölcsönöztek száz talentumot
is hogy nem kapták vissza. Az egész per azon fordul meg, 112
hogy Nagy Sándor ezen összeget állítólag elengedte a
thessaliabelieknek. Az is tény, hogy Nagy Sándor pénzt
nem adott nekik, tehát az a kérdés, hogy a mit nekik
adott, annyi-e, mintha pénzt adott volna? Mit érnek itt a 113
bizonyítási források, ha előbb nem tisztázzuk e három
dolgot: hogy nem volt érvényes az ő ajándékozása, hogy
nem is ajándékozhatta s tényleg nem is ajándékozta azt
nekik. A mi az első kérdést illeti, egész világos és a jog-
erős fél nek kedvez, mert erőszakkal vették el tőlök.
Csakhogy ebből meg heves és bajosan eldönthető vitás
érdés keletkezhetik a hadijogról, minthogy a thessalia-
beliek azt állítják, hogy ez szabja meg országok, népek
orsát, nemzetek, városok határait. Ezzel szemben meg 114
ell állapítani, mennyiben különbözik ez a vitás ügy egyéb
olgoktól, mik esetleg a győző hatalmába kerülnek. S itt

nem a bizonyítással van baj, hanem a tétel felállításával. Először is ki kell jelentenünk, hogy nem érvényes a hadijog olyan dologra nézve, mely bírói eljárás tárgya lehet; továbbá, hogy fegyverrel szerzett jog csak fegyverrel tartható meg. A hol tehát ez utóbbi kerekedik felül, ott felesleges a biró, a hol pedig biró szerepel, ott az
115 előbbi nem érvényes. Előbb rá kell jönnünk erre, hogy mint bizonyítékot használhassuk: A hadifoglyok, ha hazájokba visszatérnek, ismét szabadok, mert a hadi szerezményt csak ugyanazon nyers erővel lehet birtokunkban megtartani. Az is különös sajátsága e jogi esetnek, hogy az amphiktionok szövetsége ítél benne (a mint hogy más az eljárás a centumviri törvényszék előtt és más a magánbíró
116 előtt ugyanazon jogi kérdésekben). A második pontra nézve pedig fel lehet hozni, hogy a győztes hadvezér nem ajándékozhatta oda másnak az ő jogát, mert csak az az övé a mi kezei között van; már pedig a jogot, a mi elvont valami, kezével meg nem foghatja. A következő dolog pedig nehezebb kitalálni, mint azután, mikor már kitalált az ember, bizonyítékokkal támogatni, hogy t. i. más jogi helyzete az örökösnek és más a győztes hadvezérnek, mivel amarra jogok szállanak, ez pedig dolgokra
117 jut birtokába. Sajátszerű továbbá ezen peresügyben a hogy az állami kölcsön joga nem szállhatott a győztes hadvezérre, mert a mit a nép adott kölcsön, ahhoz minden egyesnek joga van s a míg bárhol egyetlenegy is életben van, az mint hitelező szerepel az egész összeg nézve, már pedig Thebae lakói nem jutottak egy szál
118 mind Nagy Sándor hatalmába. Ezt nem valamely, a dolgon kívül eső körülménynyel bizonyítjuk, mert ez a bizonyítéknak lényege, hanem önmagában van a bizonyító ere. A harmadik tétel első része már közönségesebb, hogy t. az ilyen számadáskönyv nem lehet jogforrás. Ezt sokfé

tép lehet bizonyítani. Nagy Sándor szándékának komoly-
ságához is kétség fér, vajjon megtisztelni vagy felültetni
karta-e őket. Az meg már ismét sajátszerű ebben a per-
ben s mintegy új pernek lehetne tárgya, hogy Thebae
akói akkor, mikor városukat újra felépítették, a valószí-
nűség szerint visszanyerték jogaikat, még ha bizonyos te-
kintetben elvesztették is. Itt még azt is tekintetbe kell
venni, mi az óhaja Cassandernak. A döntő azonban e kér-
désben a méltányosság az amphiktionok törvényszéke előtt.

Mindezt nem azért mondom, mintha a bizonyítás for- 119
másainak ismeretét feleslegesnek tartanám, mert akkor nem
is tárgyaltam volna azokat; hanem azért, hogy senki se
hajtsa magát mindjárt kész és tökéletes szónoknak csak
azért, mert azokat ismeri, ha a többi dolgokat elhanyagolja
is és hogy mindenki belássa, hogy ha a most következő
utasításokat nem iparkodik követni, csak olyan néma szó-
noki tudományra tesz szert. Mert nem a kiadott szónok- 120
lati tankönyveknek köszönhetjük, hogy a bizonyítékokat
feltaláltuk, hanem mielőtt a bizonyítás elméletét megálla-
pították, már a gyakorlatban használták, majd azután
egyes tankönyvírók ellesték és összegyűjtve kiadták. Erre
áll az is, hogy csupa régi példákat használnak s ezeket
a szónokoktól veszik a nélkül, hogy csak egyetlenegy új
példát találnának ki, a mely azoknál elő nem fordul.
Tehát a tulajdonképeni művészek maguk is szónokok, de 121
azért hálával tartozunk azoknak is, a kik e munkánkat
megkönnyítették. Mert azt, a mit a régiek istenadta tehet-
ségökkel pontról-pontra kitaláltak, nekünk már nem kell
keresgélnünk, mert mind tudomásunkra hozták. De ez ép-
úgy nem elég, mint ha valaki tanulta a vívást, de elmu-
lasztja folytonos edzését a testnek gyakorlás, önmegtaga-
lás és rendes táplálkozás által s főleg, ha természettől
nem termett arra. Viszont ezekkel sem megyünk sokra

122 elméleti tudás nélkül. Azt se feledjék el, kik a szónok
pályára adják magokat, hogy nem minden peresügybe
lehet mindazt együtt találni, a mit előadtunk, valamin
azt se, hogy ha alkalomadtán valamely tárgyról szónok
beszédet kell tartaniok, nem szabad mindent egyenkin
végigfürkészniök s mintegy ajtóról-ajtóra kopogtatniok
hogy meggyőződjenek, vajjon ez vagy az esetleg alkalmas-
a kitűzött tárgy bizonyítására. Ezt legföljebb addig tehetik
míg iskolába járnak s még nincs kellő gyakorlatuk a dol
123 logban. Mert az ilyen eljárás végtelen lassúvá tenné szó
noki tevékenységünket, ha minden egyes dolgot előbb k
kellene próbálnunk, vajjon alkalmas-e, megfelelő-e czé
lunknak; sőt még talán akadályul is szolgálna, hacsa
valami velünkszületett helyes érzék és szorgalom útjá
elsajátított készség nem vezetne a legrövidebb úton ahho
124 a mi ügyünk érdekét előmozdítja. Mert valamint az éne
ket nagyban erősíti a hangszer húrjainak összhangz
kísérete; ha azonban valaki nehézkes kézzel csak hossz
nézegetés és tapogatódzás után talál meg minden egy
hangot, mely az énekkel összehangzik, az ilyennek talá
jobb volna, ha beérné azzal, a mit pusztán énekhangjáv
tudna elérni: épúgy a mi tudományunknak is szüksége
hogy el legyen látva s akárcsak a czitera, fel legyen h
125 rozva ilyenféle szabályokkal. Azt azonban csak hossz
gyakorlás útján érhetjük el, hogy valamint ama zen
művészek, ha másfelé néznek is, gyakorlott kezök m
szokásból rátalál a húroknak * hol mély, hol magas, h
középhangjaira: úgy a szónoknak éles tekintetét se hoz
zavarba a bizonyítékoknak bő változatossága, hanem mi
egy magamagát kínálja s ajánlja ez neki s valamint ír
közben nem gondolkodunk az egyes betűk és szótag
felett, úgy a bizonyítékok is mintegy önként igazodjan
az elméleti szabályok követelményeihez.

XI. FEJEZET.

A példa.

Valamely ügy külső bizonyítékainak harmadik csoport- 1
ába tartozik az, mit a görög παράδειγμα névvel jelöl;
zt az elnevezést egyrészt általános értelemben használták
asonló dolgok mindennemű alkalmazására, másrészt kü-
önös elnevezésképen olyan dolgokra, melyek történeti té-
yek hitelével birnak. A mi nyelvünkön rendesen inkább
hasonlatot jelölték vele, mit a görög παραβολή-nak
ond, csak a második jelentésben vették példának, bár
bben is van hasonlatosság, meg amabban is rejlik pél-
ázó erő. Hogy kitűzött czélunkat annál könnyebben el- 2
rjük, vegyük mind a kettőt παράδειγμα-nak s nevezzük
agunk is példának. Attól sem félek, hogy Ciceróval kerü-
ök ellenmondásba, habár ő az összehasonlítást megkülön-
özteti a példától.[65] Mert ugyancsak ő a bizonyítás mód-
it egészben véve két részre osztja, inductióra és ratioci-
atióra (összetevő és elemző okoskodás), mint a görög
ók nagy része παράδειγμα-kra és ἐπιχείρημα-kra, a παρά-
ειγμα-t pedig ῥητορικὴ ἐπαγωγή-nek (rhetorikai inductio)
evezték.[66] Annak a bizonyítási eljárásnak ugyanis, melyet 3
ocrates többnyire használt, ilyenforma menete volt:
Miután több kérdést intézett az ellenfélhez, melyekre ez
énytelen volt igennel felelni, utoljára a vita tulajdon-
épeni tárgyára fordította a következtetést, a mihez hasonlót
z már előzőleg megengedett. Ez az inductio. Szónoki be-
zédben nem követhetjük ezen eljárást, hanem azt, a mit
mott kérdezünk, itt rendesen mint megállapított igazsá-
ot veszszük alapul. Ilyen pl. az efféle kérdés: «Melyik 4
legnemesebb gyümölcs? Nemde az, a melyik legjobb».
Helyeslés. «Hát lóban melyik a legnemesebb? Nemde a

legjobb?» és így tovább. Aztán jön, a miért az eddig
kérdések voltak: «Hát az ember? Nemde az a legneme-
sebb, a ki legjobb?» Kénytelenek vagyunk helybenhagyni
5 Ez az eljárás igen hatásos tanuk kihallgatásánál; össze
függő szónoki előadásban másképen teszünk, mert itt ön
magának felel a szónok. «Melyik gyümölcs legnemesebb
Úgy gondolom az, a melyik legjobb. Melyik ló? A melyi
legjobb futó. Épígy az emberek között is az, a melyi
nem előkelő származásával, hanem erényeivel legjobba
kitűnik».

Tehát minden effajta bizonyíték szükségképen vag
hasonlóságon vagy különbségen vagy ellentéten alapszik
A hasonlatot néha ékességül is veszik a beszédhez, d
erről majd a maga helyén.[67] Most a bizonyításban val
6 szerepéről akarok szólni. Az effajta bizonyítékok közü
leghatásosabb a szoros értelemben vett példa, vagyis vala
mely valóban megtörtént vagy megtörténtnek vett dolog
nak állításunk erősítésére szolgáló felhasználása. Arra ke
tehát ügyelni, vajjon ez a példa egészen vagy csak rész
ben vág-e ügyünkhöz s e szerint egészében felhasználjuk
vagy csak a megfelelőt vegyük ki belőle. Így a hasonló
ság példája: «Joggal ölték meg Saturninust,[68] épúgy mi
7 a Gracchusokat». Különbségen alapuló példa: «Brutu
hazaáruló törekvések miatt ölte meg fiait, Manlius a saj
fiát vitézsége miatt büntette halállal».[69] Ellentétes példa
«Marcellus Syracusæ lakóinak mint ellenségnek is vissz
adta a drágaságokat, Verres ugyanazokat szövetségeseinl
től rabolta el».[70] A példa bizonyító erejének ugyaneze
alakjai szerepelnek akár a védelem, akár a vád szolgál
8 tában. Még akkor is, ha jövő dolgokról szólunk, haszo
nal hivatkozhatunk hasonló esetekre, mint pl. ha vala
azt állítja, hogy Dionysius azért kér testőrséget ma
mellé, hogy ennek fegyveres segítségével magához ragad

az egyeduralmat s erre nézve például hozza fel, hogy Pisistratus is ugyanígy lett zsarnok ura hazájának.[71]

De míg némelykor a példák teljesen hasonlók a mi 9
tárgyunkhoz, mint a legutóbb említett esetben is, addig máskor a nagyobból a kisebbre vagy a kisebből a nagyobbra vonunk következtetést. «Városokat dúltak fel a feleség megsértése miatt,[72] mit érdemel akkor a házasságtörő? A fuvolásokat, kik a várost elhagyták, az állam nevében hívták vissza,[73] mennyivel inkább vissza kell hívni a számkivetésből az állam vezető embereit, kik érdemeket szereztek a haza körül s csakis pártszenvedélynek estek áldozatul».[74] Buzdításra pedig különösen ellentétes 10
példák valók. A bátorság nagyobb elismerést érdemel nőben mint férfiban. Azért, ha valakit vitéz tettre kell buzdítani, nem lesz oly hatásos Horatius és Torquatus példája,[75] mint azé a nőé, a ki saját kezével ölte meg Pyrrhust.[76] A bátor halálnak kevésbbé hatásos példája Cato és Scipio,[77] mint Lucretia.[78] A példának ez a neme is ugyancsak következtetés a nagyobból a kisebbre. Vegyünk tehát 11
mindegyikre Cicerótól (mert hol találnánk másutt inkább?) példákat. Hasonlóság példája pl. Murena védelmében a következő: «Hiszen tulajdon magammal történt, hogy együtt pályáztam két patriciussal; az egyik igen gonosz ember volt, a másik a megtestesült szolídság és becsületesség; mégis sikerült mindkettőt legyőznöm: Catilinát azzal, hogy érdemesebb voltam, Galbát, mert nagyobb volt népszerűségem».[79] Példa a nagyobból a kisebbre vont 12
következtetésre Milo védelmében: «Azt mondják, nem érdemli meg, hogy az Isten napját lássa az, a ki maga bevallja, hogy embert ölt. Ugyan mely városban vitatják azt holmi ostoba emberek? Hol máshol, mint abban a városban, mely először ült törvényt a hős M. Horatius felett, a kit még a köztársaságot megelőző korban felmen-

tett a nép ítélőszéke, jóllehet beismerte, hogy saját kezével ölte meg nőtestvérét».[80] A kisebből nagyobbra való következtetés példája: «Megöltem, de nem egy Spurius Maeliust,[81] a ki azzal, hogy a gabonadrágaságot mérsékelni akarta és saját vagyonát feláldozta, mivel úgy látszott, hogy a nép érdekeit nagyon szívén hordozza, abba a gyanúba keveredett, mintha királyi hatalomra törne stb.» majd tovább ismét: «hanem azt, (ki merné ugyanis mondani, minthogy a hazát mentette meg a veszedelemből), a kinek az áldozati lakomán elkövetett égbekiáltó házasságtörése» s az egész hely, mely Clodius
13 ellen szól.[82] A különbségnek többféle alapja lehet, így pl. származás, mód, idő, hely s egyéb dolgok, melyekkel Cicero a Cluentius ellenében látszólag fennálló előítéleteket úgyszólván egytől-egyig megczáfolja.[83] Az ellentétből merített példával pedig a censori megrovás jelentőségét szállítja le azáltal, hogy dicsérettel említi Africanus censori eljárását, a mennyiben azt, kiről nyiltan megállapította, hogy valósággal hamisan esküdött, sőt kész volna e mellett tanuskodni is, ha valaki vádlóként fellépne ellene, de mivel senki sem vádolta, lovastul tovább engedte.[84] Nem akartam e helyeket eredetiben ide iktatni, mert nagyon hosz-
14 szadalmas volna. Az ellentétnek rövid példáját találjuk Vergiliusnál:[85]

> «Nem bánt így Priamuszszal, az ellenséggel Achilles,
> Bár neki, mint hazudod, fia vagy . . .»

15 Egyes megtörtént dolgokat egészükben előadunk, mint maga Cicero Milo védelmében:[86] «Mikor C. Marius serege egyik katonai tribunus, a fővezérnek rokona, egyik közkatona ellen erkölcstelen merényletet kisérlett meg, és a kin erőszakot akart elkövetni, leszúrta. Készebb volt a derék ifjú saját életét koczkára tenni, mint becstelenségét

szenvedni. Azért ama nagy férfiú felmentette a vád alól
s így kiszabadította a veszedelemből.» Máskor elég csupán 16
jelezni a dolgot, mint ugyanaz ugyanazon beszédben:[87]
«Mert akkor bűnösnek kell tartanunk akár Servilius Aha-
lát, akár P. Nasicát vagy L. Opimiust,[88] vagy akár con-
sulságom alatt az egész szenátust, ha vétek volna gonosz-
tevőket kivégeztetni». Az ilyenféle dolgokra úgy lehet
hivatkozni, a mint épen eszünkbe jutnak vagy ügyünk
érdeke kívánja vagy a tisztesség megengedi.

Ugyancsak ily módon költött mesékből vett példákat 17
is használhatunk, csakhogy ezeknek kevesebb bizonyító
erejök van. Ezeknek miként való felhasználását is a szó-
noklatnak ugyanattól az elméletben és gyakorlatban egy-
aránt kitünő mesterétől tanulhatjuk meg. Mert ilyenfajta 18
példa is található ugyanazon beszédben: «Azért, birák,
nem ok nélkül örökí'ették meg költeményekben is egyes
kiváló irodalmi műveltségű emberek azt az esetet, mikor
az, ki apjáért bosszút akarván állani, megölte anyját,
minthogy a birák nem értettek egyet, nemcsak egy isten-
nek, hanem a legbölcsebb istennőnek szavazata folytán
jutott fölmentő ítélethez»,[89] Azok a kis mesék is, melyek, 19
bár nem Aesopustól erednek (mert valószínű, hogy Hesio-
dus volt megteremtőjök), de többnyire Aesopus neve alatt
szerepelnek, nagy hatással szoktak lenni különösen a
falusi nép és a tanulatlan emberek lelkére, kik a költött
dolgokat is jámbor hittel hallgatják s a hallottak élveze-
tétől megvesztegetve, könnyen elhiszik azt, a miben gyö-
nyörűségöket lelik. A mint hogy Menenius Agrippa is a
hagyomány szerint azzal az ismeretes mesével békítette
ki a népet a nemességgel, mely az emberi test tagjairól
szól, mikor fellázadtak a gyomor ellen.[90] S Horatius sem 20
vetette meg még költeményeiben sem az ilyenfajta példa
felhasználását eme versekben:[91]

«A mit a róka felelt az oroszlánnak, ki beteg volt».

A görög majd αἶνος-nak, majd æsopusi és libyai meséknek (λόγοι αἰσωπεῖοι és λιβυκοὶ) nevezi; nálunk némelyek «apologatio»-nak, bár ez a szó nem ment át a közhasználatba.
21 Rokon ezzel a közmondásnak az a fajtája, mely olyan, mint valamely összevont mese képes értelemben véve, mint: «Nem nekünk való teher; olyan, mint ökörnek a nyereg».[92]
22 Legközelebb áll hatásra nézve a példához a hasonlat* és pedig különösen az, mely minden képes jelentés hozzávegyülése nélkül majdnem egészen egyforma dolgokból van véve, így: «Valamint azok, kik hozzászoktak már, hogy a Marsmezőn pénzt kapnak, legjobban az olyan jelöltekre haragszanak, kikről tudják, hogy volna pénzök, de nem akarnak áldozni: épily ellenséges indulatú bírák
23 elé került ez a vádlott is.»[93] Mert a παραβολή (példázat), melyet Cicero collatio-nak nevez,[94] hosszabban kifejtett hasonlat. És pedig nemcsak embereknek hasonló tettei szolgálhatnak ennek tárgyul, mint Ciceronak Murena mellett mondott beszédében: «Mert ha azok, kiknek hajója a sík tengerről jövet épen most evezett be a révbe, nagy komolyan szokták figyelmeztetni az indulásra készen álló utasokat a viharok, tengeri rablók s egyes helyek veszedelmeire, mivel hogy vérében van az embernek, hogy együtt érez azokkal, kikre ugyanazon veszedelmek várnak, melyeken mi már átestünk: akkor mit érezhetek én, a k hosszú hányattatás után már közel látom a partot, a iránt, a kinek, tudom, még igen heves viharokat kell ki állania?»[95] — hanem oktalan lényekből sőt élettelen dolgokból is lehet tárgyat meríteni ilyenféle összehasonlítás
24 hoz. S mivel a hasonlat hatása a szerint, a mint más- é másképen alkalmazzuk, különböző, arra is fel kell hívnom a figyelmet, hogy a szónoki beszédben azt a faját, melyet

a görög εἰκὼν-nak nevez (mert mintegy szemlélteti a dolgoknak vagy személyeknek képét, mint Cassiusnál:[96] «Ki az ott, kinek arcza úgy vonaglik, mint valami podagrás öregé?»), ritkábban szabad használni, mint azt, a mely által csak érthetőbb lesz a mi tárgyunk, így pl. ha azon állításunk erősítésére, hogy lelkünket ki kell művelnünk, a földről vett hasonlattal élünk, mely, ha elhanyagolják, tüskét és bozótot, míg ha művelik, gyümölcsöt terem; vagy, ha hazaszeretetre akarok buzdítani s arra hivatkozom, hogy a méhek és hangyák, ezek az oktalan apró állatok is a közért fáradoznak. Ilyen természetű Ciceronak ez a helye 25
is: «Valamint testünk lélek nélkül, úgy az állam törvények nélkül nem tudja használni egyes részeit, melyekből, mint a test izmokból, vérből és tagokból, össze van téve.»[97] Míg azonban Cluentius mellett tartott beszédében ezt az emberi testről vett hasonlatot használja, addig a Cornelius mellett tartott beszédben a lovakról, sőt Archias költő védelmében sziklákról vesszi a hasonlatot.[98] Mégis azok a fönnebbi 26
hasonlatok, mint mondottam,[99] közelebb esnek hozzánk, így pl.: «Valamint az evezősök kormányos nélkül, úgy a katonák vezér nélkül mitsem érnek.» Sokszor azonban megcsal bennünket a látszólagos hasonlóság, azért kellő körültekintéssel kell vele bánni. Mert bár többet ér az új hajó, mint a régi, nem lehet ugyanezt mondani a barátságról. Vagy nem lehet egyformán dicsérni azt a nőt, a ki pénzével, meg azt, a ki bájaival adakozó többekkel szemben. Ezekben csak a régiség és adakozás fogalma közös, de az értelme nagyon is különböző, emitt a pénzre és az erkölcsösségre, amott a hajóra és a barátságra vonatkozólag.* Azért az 27
ilyenféle hasonlatoknál főkép azt kell vizsgálni, hogy a elhozott dolog valóban hasonló-e. A fönnebb említett socratesi kérdésekre is vigyázva kell felelni, hogy el ne hanyarkodjuk a dolgot, miként Socrates tanítványának,

Aeschinesnek párbeszédében elhibázott feleletet adott
Xenophon felesége Aspasiának.[100] Cicero fordításában így
28 szól e hely:[101] «Mondd csak kérlek, te Xenophonné, ha
szomszédod feleségének szebb aranyékszerei volnának, mint
neked, melyiket szeretnéd jobban, azét vagy a magadét?
Azét, úgymond. Hátha értékesebb ruhái és egyéb drága-
ságai volnának, mint neked, melyiket szeretnéd inkább,
azét, vagy a magadét? Mindenesetre azét, felelé. Hát az-
tán,* úgymond, ha annak derekabb férje volna, mint a
tiéd, vajjon a magad férjét szeretnéd inkább, vagy azét?
29 Erre az asszony elpirult s méltán, mert helytelenül vála
szolt, mikor azt mondotta, hogy inkább szeretné másnak
az aranyékszereit, mint a magáét, mert ez erkölcsile
megrovandó. Ellenben, ha azt felelte volna, jobban sze
retné, ha az ő aranyékszerei olyanok volnának, mint ama
zok, akkor pirulás nélkül válaszolhatta volna, hog
inkább szeretné, ha férje olyan volna, mint ama jobbik
30 Tudom, hogy sokan hiábavaló fontoskodással a leg
apróbb részletekig tárgyalták azt is, hogy az egyik dolo
kevésbbé hasonló a másikhoz, mint pl. a majom, vagy
nagyjában kifaragott márványtömb az emberi alakhoz,
másik ismét jobban hasonlít, mint mikor azt mondják
«Ennyire még a tojás sem vág a tojáshoz»; továbbá, hog
az egymástól különböző dologban is van hasonlóság, mi
pl. a hangyában és elefántban az általános nem, hog
mindkettő állat; viszont a hasonló dolgok is különbözne
valamiben egymástól, mint «Ebkölyök anyjától s any
kecskétől a gidácska», t. i. korkülönbség van kö
31 tük.[102] Végül, hogy az ellenkező dolgok közül is m
az ellentét, minő a sötétség a világosságnak, más
káros, minő a hideg víz lázas betegnek, más az e
lenmondók, mint a hazugság az igazságnak, más a pusz
tagadás, mint pl. kemény, nem kemény. Azonban, ho

mindez miért volna oly nagyon fontos a mi tárgyunkra nézve, nem bírom belátni.

Azt már érdemesebb megjegyezni, hogy hasonló jogi 32
esetek egymás bizonyítására szolgálnak, mint pl. Cicero Topica-jában:[103] «Nem fogja az örökös a házat, ha összedől, újraépíttetni annak javára, a ki annak haszonélvezeti jogát örökölte, mert a rabszolgáért sem fizetne kártérítést, ha meghalna.» Ellenkező jogi esetből vont bizonyíték: «Mi zárja ki, hogy a házasság érvényes, ha a házasfelek részéről megvan a szándék, ha a házassági szerződést nem írják is alá. Mert mit ér, ha aláírták a szerződést, ha bizonyos, hogy a házasságkötés szándéka hiányzott.» Nem hasonló esetből, mint Cicero Cæcina védelmében:[104] «Mintha bizony az ellen, a ki fegyveres erővel 33
zavarna ki házamból, élhetnék panaszszal; de az ellen, a ki oda be nem eresztene, nem.» A hasonlóság hiányát így lehet kimutatni: «Ha valaki minden ezüstjét ráhagyta valakire, feltehető róla, hogy a vert ezüstöt (pénzt) is neki hagyta, de azért nem valószínű, hogy azt akarta volna, hogy kinn levő pénze is őt illesse.»

Sokan az ἀναλογία-t különválasztották a hasonlóság 34
fogalmától, pedig szerintem ennek egyik fajtája. Mert ebben: miként egy viszonylik a tízhez, úgy viszonylik tíz a százhoz, mindenesetre van hasonlóság s épígy ebben: a milyen az ellenség, olyan a rossz hazafi. Különben ebben még tovább is szoktak menni: «Ha az úrnő viszonyt folytat a rabszolgával, aljas dolog, de époly aljas dolog, ha az úr a cseléddel folytat viszonyt; s ha az oktalan állatoknak végső czélja az érzéki élvezet, akkor az embernek is az.» Csakhogy erre igen könnyen azt az ellenvetést 35
lehet tenni épen a különbség alapján: «Nem ugyanegy dolog, ha az úr a cseléddel, vagy ha az úrnő a rabszolgával folytat viszonyt; s ha az oktalan állatnak czélja az érzéki

élvezet, nem lehet az czélja az értelmes lényeknek is,» sőt az ellenkező alapján: «Épen, mert az oktalan állatoknak, azért nem lehet az értelmes lényeknek.»

36 Ügyünk mellett külső bizonyítékul mások tekintélyét is felhozhatjuk. Ezt a görög nyomán, a hol κρίσεις a neve, iudicia vagy iudicationes (ítélet, vélemény) néven nevezik; nem oly értelemben, mint a hogyan a peresügyben hozott ítéletet vesszük (mert ezek a példák körébe tartoznak), hanem a mit mint nemzetek, népek, bölcs férfiak, jeles
37 polgárok, híres költők véleményét hozhatunk fel. Azok a közmondások, melyek átmentek a köztudatba, szintén jó szolgálatot tehetnek. Ezek ugyanis bizonyos értelemben tanubizonyságok, sőt talán még nyomósabbak is egyebeknél, mert nem ragaszkodnak egy bizonyos esethez, hanem az elfogulatlan lélek megnyilatkozásai vagy cselekedetei, melyek csupán az erkölcsi érzésnek vagy igazságszeretet-
38 nek köszönik keletkezésöket. Avagy mikor az élet bajairól beszélek, nem hivatkozhatom-e azon népek hitére,[105] melyek az újszülöttet könnyes szemekkel, a halottakat az öröm megnyilatkozásaival köszöntik? Vagy ha a bírót irgalomra akarom kérni, hatás nélkül maradhat-e, ha arra hivatkozom, hogy a mély belátással megáldott athéni nép ezt nem puszta kedélyhangulatnak, hanem valóságos
39 isteni hatalomnak tekintette? Aztán nem tartjuk-e a hét bölcsnek ama jeles mondásait mintegy életszabályoknak? Ha valamely házasságtörő asszony méregkeverés miatt ül a vádlottak padján, nem kellene-e M. Cato véleménye szerint már elítéltnek tekinteni, mert szerinte nincs egyetlen házasságtörő asszony, a ki ne volna egyúttal méregkeverő? A mi pedig a költők mondásait illeti, tele vannak ezekkel nemcsak a szónokok beszédei, hanem a bölcselők művei is és bár ezek mindent kevesebbre becsülnek saját tanaiknál s tudományuknál, mégsem restellettek verseket idézni

tekintély gyanánt. Ismeretes az a példa is, hogy a me- 40
garabeliekkel szemben az athéniek, mikor Salamisért folyt
a versengés, Homeros egy versével győztek, bár az nincs
benn minden kiadásban, a mely vers szerint Aias az athé-
niekhez csatlakozott hajóhadával.[106] Az olyan közkeletű 41
mondások is ép azért, mert szerzőjök ismeretlen, mintegy
közkincscsé válnak, mint pl. ez: «Drága kincs a hű barát»;
vagy: «A lelkiismeret szava felér sok száz tanuval;» vagy
Ciceronál:[107] «Minden zsák megtalálja a maga foltját,
tartja a régi közmondás.» Az ilyen mondások nem ma-
radnának fenn örök időkig, ha igazságukról nem volna
mindenki meggyőződve. Nagy súlyt helyeznek némelyek 42
az istenek tekintélyére, mely a jóslatokban nyilatkozik
meg, pl. hogy «Socrates a világ legbölcsebb embere».
Egyébként csak ritkán használják ezt, de mindig jó ered-
ménynyel. Cicero is felhasználja «De aruspicum responsis»
című művében s a Catilina ellen tartott népgyűlési be-
szédben,[108] mikor Jupiternek a tanácsteremben egy talap-
zaton álló szobrához fordul a nép előtt; majd Ligarius
védelmében,[109] mikor elismeri, hogy C. Cæsar részén van
az igazság, minthogy az istenek is mellette döntöttek. Ha
az ilyen nyilatkozatok különösen egy bizonyos ügyről szól-
nak, isteni bizonyságnak, ha máshonnan vétetnek, érvek-
nek nevezzük. Az is előfordul néha, hogy a bírónak vagy 43
az ellenfélnek vagy az ellenfél ügyvédjének valamely nyi-
latkozatát vagy tettét hozzuk fel ügyünk bizonyítására.

Innen van, hogy némelyek a példát és az ilyen köz-
keletű mondásokat a nem művészi bizonyítékokhoz soro-
zták, mintha ezeket a szónok nem kitalálná, hanem készen
kapná. Pedig nagy különbség van a kettő között. Mert a 44
tanuk, a vallatás és más ilyenfélék magáról a per tár-
gyáról nyilatkoznak; a kívülről vett bizonyítékok ellenben,
hacsak egyéni leleményesség nem tudja azokat valami-

képen a peres ügy javára felhasználni, magokban mitsem érnek.

XII. FEJEZET.

A bizonyítékok felhasználása.

1 Ez körülbelül, a mit a bizonyításra vonatkozólag részint mások tanításából, részint saját tapasztalatom útján elsajátítottam s ez idő szerint tudtam. Mert azt nem merném állítani, hogy mindent elmondottam, sőt mindenkit buzdítok, hogy csak kutasson tovább s hiszem, hogy még mindig lehet találni. De a mi újat még valaki ehhez hozzá fűzhetne, nem lenne nagyon eltérő a mondottaktól. Most még röviden arról szólok, hogyan kell a bizonyítékokat
2 felhasználni. Rendesen azt tanítják, hogy a bizonyíték legyen általán elismert dolog, mert bizonytalannal a bizonytalant nem lehet bizonyítani. Néha azonban az, a mit egy más dolog bizonyítására hozunk fel, maga is bizonyításra szorul. «Megölted férjedet, mert házasságtörő voltál.» Előbb a házasságtörést kell rábizonyítani, hogy akkor, mikor ez már kezd bizonyos lenni, bizonyítéka lehessen a bizonytalannak. «Lándzsád hegyét a meggyilkoltnak testében találták meg.» Erre azt mondja, nem az övé volt. Hogy az bizonyító erővel bírjon, előbb ezt kell bebizo-
3 nyítani. Szükségesnek tartom e helyt arra figyelmeztetni, hogy az a legerősebb bizonyíték, mely bizonytalanból lett bizonyossá. «Te vagy a gyilkos, mert véres volt a ruhád.» Ez a bizonyíték sokkal erősebb, ha úgy bizonyítják rá, mint ha maga vallja be. Mert ha bevallja, sokféle okból lehetett véres az a ruha. Ha tagadja, ez lesz a per döntő kérdése s ha sikerül rábizonyítani, a per többi részében is vesztes lesz. Mert nem valószínű, hogy tagadott és hazudott volna, hacsak minden reményét el nem veszítette

olna arra nézve, hogy meg tudja védeni álláspontját, ha
zt a körülményt bevallja.

A legerősebb bizonyítékokat egyenkint és nyomatékkal 4
ell kiemelni, a gyengébbeket pedig csoportosítani; mert
zokat a magokban is nyomós bizonyítékokat nem szabad
integy a környezettel elhomályosítani, hogy egész mi-
oltukban láthatók legyenek, míg az utóbbiakat mint ter-
észettől gyengéket kölcsönös támogatással kell erősíteni.
zért, ha nem bírnak hatni fontosságukkal, majd hatnak 5
zzal, hogy sokan vannak, még pedig különösen akkor,
a valamennyi ugyanegy dolog bizonyítására irányul. Így
l. ha valakiről azt állítják, hogy az örökségért ölt meg
alakit: «Örökséget vártál és pedig nagy örökséget; hozzá
zegény voltál s épen akkor nagyon szorongattak hitele-
őid; aztán meg is bántottad azt, kinek örököse voltál s
ıdtad, hogy meg akarta változtatni a végrendeletet.»
gyenkint véve ezek mind jelentéktelen és közönséges dol-
ok, de együttesen képesek ártani,*[110] ha nem is mint
villám, de legalább mint a jégeső.

Némely bizonyítékot nem elég csupán odaállítani, ha- 6
em támogatni is kell, pl.: «Kapzsiság volt e bűntény
zülőoka;» itt ki kell fejtenem, mily ereje van e szenve-
élynek. Vagy «harag»; akkor meg kell mutatnom, mily
atása van ez indulatnak az ember lelkére. Így aztán
emcsak nagyobb erővel, hanem kellemesebben is hatnak,
a nem mutogatják csupasz s mintegy minden izomtól
egfosztott tagjaikat. Ha a haragot hozzuk fel bizonyíté- 7
ul, sok függ attól, miből származott az, vajjon gyülölet-
ől vagy sértésből, vagy sértett hiúságból; vajjon régi vagy
jabb keletű-e, alacsonyabb, egyenlő vagy magasabb rangú,
egen vagy rokon ellen irányul-e. Ez mind más és más
árgyalást kíván s az általunk védett félnek javára kell
ihasználnunk. Nem szabad azonban a birót mindig vala- 8

mennyi bizonyítékkal terhelni, a hányat csak elő tudunk teremteni, mert ezzel untatjuk őt és csökkentjük bizonyítékaink hitelét. Mert lehetetlen, hogy a biró elég hathatósnak ismerje el azt, a mit magunk sem találunk kielégítőnek, kik azt előadtuk. Egész világos dolgokat bizonyítani pedig époly oktalan dolog volna, mint verőfényes nappal gyertyával világítani.

9 Ide sorolják némelyek az úgynevezett παθητικὸς bizonyítást, mely az érzelmekből indul ki. És pedig Aristoteles szerint ennek leghatalmasabb alapja magában a szónokban van, ha derék ember; ez a legelső; utána jön
10 bár messzire mögötte, ha annak tartják.[111] Ez az alapja Scaurus ama híres védekezésének:[112] «Qu. Varius, a Sucroból való, azt állítja, hogy Aemilius Scaurus elárulta a hazát, a római birodalmat; Aemilius Scaurus mondja nektek: ezt nem tette.» Ilyenformán cselekedett, mint mondják, Iphicrates is;[113] mikor ugyanis Aristophontól, ki őt hasonló vétséggel vádolta, azt kérdezte, vajjon ő elárulná-pénzért hazáját s az tiltakozott ez ellen: «A mire te azt mondod, úgymond, hogy nem tetted volna, én képes lettem volna azt elkövetni?» Arra is ügyelnünk kell, ki az,
11 ki előtt beszélünk s ki kell válogatnunk azt, a mi nála legkönnyebben hitelre talál. Erről már szóltunk a bevezetésre és tanácskozó beszédre nézve adott utasításainkban.[114] A bizonyítás egy másik formája az, mikor komolyan állítunk valamit: «Én tettem»; «Te mondottad nekem», vagy «Szégyen, gyalázat!» és hasonlók. Jó, ha az
12 ilyesmi megvan a szónoki beszédben, sőt, ha nincsen meg, sokat árt, de azért ne tartsuk valami elsőrendű erősségnek, mert ugyanegy ügyben mindkét fél egyaránt felhasználhatja a maga érdekében. Hatásosabbak a szónoknak saját
13 személyéből merített bizonyítékok, ha elfogadható alapon nyugosznak. Feltehető pl., hogy a kit megsebesítettek vagy

gyermekétől megfosztottak, csakis a tettes ellen emel vádat,
nert ha ártatlant vádol, az igazi bűnöst menti fel a bün-
etés alól. Ez a körülmény ad súlyt az apa szavának, ha
gyermekeivel, vagy bárki szavának, ha rokonaival szemben
ell fellépnie.

Arról is vitatkoztak, vajjon a legerősebb bizonyítéko- 14
at első helyre kell e tenni, hogy mindjárt megtegyék a
natást, vagy utóljára kell-e hagyni, hogy ez legyen a csat-
anós befejezés, vagy elosztani a beszéd eleje és vége kö-
ött, mert Homerus elrendezése szerint is közben vannak
gyengébb csapatok,[115] hogy szomszédjaik példáján lel-
esedjenek?* Ezt a sorrendet minden egyes ügynek a ter-
nészete szabja meg, csak egy nincs nézetem szerint
negengedve; nem szabad t. i. a beszédet a legerősebb bi-
onyítékokkal kezdeni s a leggyengébbel végezni.

Mindezt lehetőleg röviden olyképen adtam elő, hogy a 15
izonyítékoknak épen csak forrásait és fajait igyekeztem
ninél világosabban kifejteni. Mások bővebben tárgyalták
zt, a kik t. i. jónak látták a bizonyítás forrásaihoz anya-
ot is adni s ezen megmutatni, miképen kell erről vagy
rról a tárgyról szónokolni. Én azonban feleslegesnek tar- 16
ottam ezt, mert körülbelül úgyis világos, mit kell monda-
unk, ha igazságtalansággal, mit, ha kapzsisággal, mit ha
llenséges tanuval állunk szemben, mit a befolyásos párt-
ogókra nézve.* Ha mindezekről mindent el akarnék
ondani, bizony mondom, sohasem érnék a végére, épúgy,
intha az összes eddigi és jövendő perekben folyt vizs-
álatot, bizonyítást és a hozott ítéleteket mind el akarnám
ondani. Magokat a bizonyítékoknak mintegy lelőhelyeit 17
zonban, ha nem is mind, de a legtöbbet, úgy hiszem,
egmutattam.

Ez annál nagyobb gonddal kellett tennem, mert a decla-
atiók, melyekkel mint valami tompa kardokkal szoktuk

magunkat gyakorolni előkészületül a forumi harczra, már
régtől fogva eltértek az igazi szónoklat ama ideáljától s
pusztán csak gyönyörködtetésre levén szánva, hijával van-
nak a belső erőnek, a miben a szónokok, biz' Isten, ép-
oly hibát követnek el, mint mikor a rabszolgakereskedők
azzal akarják a fiúk szép fejlődését elősegíteni, hogy fér-
18 fiasságuktól fosztják meg őket. Mert valamint azok az erőt,
izmokat s főleg a bajuszt, szakált s egyebeket, a mivel a
természet kizárólag a férfinemet ruházta fel, nem tartják
szépnek s a mi kedvező körülmények között erőteljessé
válhatnék, mint valami durva-nyers anyagot puhítják-lá-
gyítják: épúgy mi is a szónoki beszédnek férfias külsejét
azt az erőtől duzzadó tömöttségét mintegy bársonypuha
bőrbe, a mi erőtlen előadásunk mezébe bujtatjuk, mert
csak a sima és ragyogó külsővel gondolunk, a belső ér-
19 tékkel azonban semmitsem törődünk. Pedig ha a termé-
szet törvényét nézem, előttem a férfiú mindig szebb a he-
réltnél s a gondviselés a teremtést sohasem fogja meg-
csúfolni annyira, hogy a nyomorék tökéletesként szerepel-
jen s lehetetlennek tartom, hogy az, a mi, ha úgy szület-
nék, korcs volna, kés által széppé lehessen. Ám lelje kedvé
az elpuhúltság akár saját nemének megtagadásában, d
az erkölcsi romlottság sohasem fog annyira uralomra jutni
hogy azt, a minek árát képes emelni, erkölcsi jóvá i
20 tudja változtatni. A miért is én, bár ennek a (kimondom
a mint gondolom) kéjelgő szónoklásnak buja gyönyörre
tapsol a hallgatóság, egyáltalában szónoklásnak nem tar
tom, mert nincs benne mégcsak nyoma sem az igazi é
meg nem rontott, hogy ne mondjam komoly és tiszteletre
21 méltó férfiasságnak. Nemde a művészi szobrok alkotói s
leghíresebb festők, valahányszor tökéletes szép testet akar
tak faragni vagy festeni, sohasem követték el azt a h
bát, hogy egy Bagoast vagy Megabyzust[116] választotta

volna mintának, hanem igenis a lándzsavivő ifjút,[117] a ki harczra s bajvívásra egyaránt rátermett s más ifjaknak testét is, akár harczolva, akár birkózva tartották valóban szépnek: mi pedig, kik szónokot akarunk nevelni, ne fegyvert, hanem dobot adjunk a szónok kezébe? Tehát 22
növendékünk, kit oktatunk, egyrészt iparkodjék tőle telhetőleg a való élet nyujtotta viszonyokba beleélni magát s minthogy sokszor ki kell majd lépnie a forumi harczok küzdőterére, már az iskolában törekedjék a győzelem után s értenie kell ahhoz, mikép kell halálos vágásokat mérni s ezek ellen védekezni, másrészt a tanító is különösen ezt hajtsa s ha tapasztalja, hogy megvan, legyen elismeréssel. Mert valamint dícsérettel rosszra is lehet csábítani az ifjút, úgy másrészt, ha megdicsérték, megmarad (a jók között) jónak.* Mostanában az a rossz szokás dívik, hogy a szükségest többnyire hallgatással mellőzik s nem számítják a szónoki beszéd jó oldalához a hasznost. Erről azonban egy másik művemben is beszéltem[118] s még ebben is gyakran kell róla szólnom. De folytassuk tárgyunkat a megkezdett sorrendben.

XIII. FEJEZET.

A czáfolás.

A czáfolást kétféle értelemben lehet venni, mert egy- 1
részt a védő egész szereplése czáfolásból áll, másrészt mindkét félnek szét kell szednie az ellenfél által felhozott takat. S ez a tulajdonképeni czáfolás, mint a perbeszédeknek negyedik része. Azonban a lényege mindkettőnek ugyanaz. Mert az érvek készletét itt sem lehet más forrásokból meríteni, mint a bizonyításét s az általános igazságoknak, jeles mondásoknak, szavaknak, alakzatoknak ugyan-

2 azon szerepök van. Az indulatok itt rendesen enyhébben lépnek fel.

Azonban nem ok nélkül tartották a védelmet, a mit Cicero is gyakran hangoztat, mindig nehezebbnek a vádolásnál. Először azért, mert az utóbbi már magában véve egyszerűbb, mert a vádat egyféle alakban szoktuk előterjeszteni, míg azt megczáfolni többféleképen lehet. Míg a vádló rendszerint beéri a felhozott vád valóságának bizonyításával, addig a védő igyekezik azt tagadni, elháritani, másra tolni, ellene kifogást tenni, könyörgésre fogni a dolgot, enyhíteni, gyengíteni, elfordítani, lekicsinyleni, nevetségessé tenni. Innen van, hogy míg a vádbeszéd rendesen egyenes irányban halad s úgyszólván végig egyforma kiabálás, addig a védőbeszédben száz meg száz fordulat
3 és mesteri fogás kivántatik. Azonkívül a vádló rendszerint előre elkészített beszéddel jön hazulról, a védőnek sokszor rögtönözve is kell válaszolnia. A vádló tanut állít, a védő magából az ügyből czáfol. A vádló még a vád nyomában támadó kedvezőtlen véleményből is tud anyagot meriteni a beszédhez, még ha mindjárt alaptalan is az a vád, ha pl. apagyilkosságról, templomrablásról, felségsértésről szól, míg a védő legföljebb tagadhatja mindezt. Innen van, hogy a vádló szerepét középszerű szónok is elég jól be szokta tölteni, de jó védő csak kitűnő szónok lehet. Különben, hogy már egyszer véglegesen kimondjam, mi e dologban az én véleményem: annyival könnyebb vádolni, mint védeni, a mennyivel könnyebb sebet ejteni, mint azt meggyógyítani.

4 Legtöbb azonban attól függ, mivel áll elő az ellenfél és hogyan. Először tehát azt kell nézni, vajjon az, a mire felelni akarunk, szorosan a per tárgyához tartozik-e vagy máshonnan vonták annak körébe. Mert ha szorosan hozzá tartozik, akkor a biróság előtt alig tehet mást, mint vagy

agadja, vagy elhárítja vagy másra tolja A könyörgés, 5
melynek még csak semmi védelem-formája sincs, nagyon
ritkán fordul elő s csakis olyan birák előtt, a kiket az
ítélet kimondásában semmi törvényes forma sem korlátoz.
Különben még azok a pártfogó szózatok is, melyek
az ellenpárt egyes férfiai érdekében C. Cæsar és a trium-
virek előtt hangzottak el, bár itt-ott könyörgésre fogják a
dolgot, igazi védelmet is foglalnak magokban; mert ugyan
mi egyéb, mint a leghathatósabb védelem, mikor ezt
mondja:[119] «Mi más volt a mi czélunk, Tubero, mint az,
hogy a mit most ő megtehet, mi tehessük meg.» Ha 6
azonban valamikor a császár vagy más valaki előtt, a ki
kénye-kedve szerint tehet, a mit akar, ki kellene monda-
nunk, hogy az, a kinek érdekében szólunk, méltó ugyan
a halálra, de egy irgalmas szívű ember még az ilyennek
is meg fog kegyelmezni: az ilyen esetben mindenekelőtt
nem ellenféllel, hanem biránkkal állunk szemben, aztán
itt inkább tanácskozó, mint törvényszéki beszéd keretében
kell mozognunk. Mert valósággal azt a tanácsot adjuk,
hogy inkább törekedjék arra, hogy emberséges embernek
tartsák, mint saját bosszúvágyának kielégítésére. Az olyan 7
biráknak legalább, a kiknek a törvény szerint kell ítéletet
hozniok, nevetséges volna utasítást adni, ha a vádlott be-
ismerésben van. A mit tehát sem tagadni, sem másra tolni
nem lehet, bármiképen legyen is a dolog, védekezni kell el-
lene vagy lemondani a védelemről. A tagadásnak, mint
láttuk, két alakja van: vagy azt tagadjuk, hogy valami
megtörtént, vagy azt, hogy a történt dolog egy azzal, a
miről szó van. Ha a vádat sem elhárítani, sem másra
tolni nem lehet, mindenképen tagadni kell és pedig nem-
csak azon esetben, ha a fogalommeghatározás a mi ja-
vunkra üthet ki, hanem még akkor is, ha a merev taga-
dás alapjára kellene állanunk. Ha tanuk vannak, sok min- 8

denfélét lehet felhozni ellenök; ha adóslevél szerepel, a
aláírás hasonlóságát kell megvitatnunk. Mindenképen leg
nagyobb hiba a beismerés. Legvégső fegyver a perindítá
formája miatt emelt jogi kifogás, mikor sem elhárítani
sem tagadni nem lehet a vádat, s ez a translatio, aza
9 óvás. Vannak azonban olyan esetek, mikor sem tagadni
sem elhárítani, sem óvást emelni nem lehet a vád ellen
«Házasságtörő az olyan asszony, a ki egy évi özvegysé
után szült.» Ez esetben nem lehet pert folytatni. A mi
ért is nagyon ostoba utasítás az, hogy azt, a mit védel
mezni nem lehet, hallgatással kell mellőzni, ha ugyan épe
10 ez az, a miről a birónak ítéletet kell mondania. Ha el
lenben az ügy körén kívül eső dolgot hoznak fel, a mel
csak épen hogy valami összefüggésben van azzal, akko
legszívesebben azt felelném, hogy nem tartozik a kérdé
hez, kár volna egy perczet is vesztegetni reá s hogy ne
oly fontos az, mint a hogy az ellenfél állítja. De még ez
a tettetett feledékenységet is meg tudnám bocsátani. Me
a jó ügyvédnek attól sem szabad megijednie, ha ügyéne
érdekében úgy mellesleg megróják egy kicsit felülete
ségeért.

11 Arra is ügyelni kell, mi helyesebb, egyszerre több pon
ellen támadni, vagy egyenkint lerontani azokat. Egyszer
több pont ellen akkor támadunk, ha vagy oly gyengé
hogy egy csapásra megdönthetjük azokat, vagy oly kell
metlen természetűek, hogy nem volna ajánlatos min
egyikkel külön venni fel a harczot. Ílyenkor ugyanis egé
mellünket nekifeszitjük s hogy úgy mondjam, egyen
12 harczvonalban támadunk. Néha, mikor az ellenfél állít
sait igen nehéz lerontani, bizonyítékainkat szembeállítju
az ellenfél bizonyítékaival, hátha ezzel sikerül megmutatn
hogy a mi bizonyítékaink erősebbek. A mik pedig tömegö
kel hatnak, azokat szét kell szedni, mint a fönnebb en

litett példában:[120] «Reménybeli örökös voltál, hozzá még
szegény is, nagy adósságaid miatt hitelezőid is szorongat-
tak, őt pedig megbántottad s tudtad, hogy meg akarja
változtatni végrendeletét.» Mindez így együttesen terhelő- 13
nek látszik. De ha pontokra szedjük szét, akkor az a láng,
mely a sok gyúlékony anyag folytán harapódzott el, leg-
ott lelohad, valamint a legnagyobb folyamokon is bárhol
át lehet kelni, ha vizöket csatornákkal megosztjuk. E sze-
rint a tétel felállításával is a czélszerűség e szempontjá-
hoz kell alkalmazkodnunk, hogy már előre jelezzük, hogy
most egyenkint, máskor meg valamennyit egybefoglalva
ádjuk elő megjegyzéseinket. Néha ugyanis azt, a mit az 14
ellenfél több pontból vont össze, elég egyetlenegy tételbe
foglalni. Így pl. ha a vádló azt állítja, hogy sokféle ok
birta rá a vádlottat a terhére rótt cselekmény elköveté-
sére, mi a nélkül, hogy ezen okokat egyenkint felsorol-
nók, egyszerűen kijelentjük, hogy ezt nem szabad számí-
tásba vennünk, mert abból, hogy valakinek oka lehetett
valamely bűntény elkövetésére, még nem következik, hogy
azt tényleg el is követte. Mégis a vádlónak többször kell 15
csoportosítania, a vádlottnak ellenben szétszednie a bizo-
nyítékokat.

De nézzük most, hogyan kell az ellenfél állításait meg-
czáfolni. Ha ugyanis nyilván hazudik, elég egyszerűen ta-
nadni, mint pl. Cicero Cluentius védelmében[121] a vádló
zon állítására, hogy az illető, alig hogy kiitta a poharat,
összeesett, kijelenti, hogy nem is aznap halt meg. Ahhoz 16
em kell nagy művészet, hogy a tényállással nyiltan ellen-
ező, felesleges vagy ostoba állítást megczáfoljuk, azért
rre nézve sem elméleti utasítást adni, sem példákat fel-
orolni nem tartom szükségesnek. Nemkülönben az is, a
ni állítólag csak titokban, tanuk nélkül történt, a mire
incsen bizonyíték (azt szokták rá mondani «nem tiszta

dolog»), már természeténél fogva elég gyenge alapon áll (elég ugyanis, hogy az ellenfél nem bizonyítja), valamint az olyan körülmény is, a mely nem tartozik a dologhoz.
17 Néha azonban a szónokra vár annak bizonyítása, hogy valamiben szerinte ellenmondás van, vagy az ügytől eltérő, vagy hihetetlen vagy felesleges, vagy talán épen a mi ügyünk malmára hajtja a vizet. Azzal vádolják pl. Oppiust, hogy a katonák élelmezésében csalást követett el. Súlyos vád, de Cicero kimutatja, hogy ellenmondás van benne, mert ugyanazon vádlók azt is felhozták Oppius ellen, hogy ajándékokkal akarta megvesztegeni a hadsereget.[122]
18 A vádló megígéri, hogy Cornelius ellen tanukat állít, hogy a tribunus a törvényjavaslatot felolvasta.[123] Cicero felesleggessé teszi ezt azáltal, hogy maga bevallja. Qu. Cæcilius magának követeli a vádló szerepét Verres ellen azon az alapon, hogy ennek quaestora volt; Cicero épen ezt a körülményt használta fel, úgy hogy az ő javára dőlt el a
19 dolog.[124] A mit egyébként szoktak felhozni, a közhelyekből van merítve. Mert vagy hozzávetéssel kell tisztázni a dolgot, igaz-e; vagy meghatározással, vajjon a dolog lényegéhez tartozik-e; vagy a milyenség alapján, vajjon tisztességtelen, igazságtalan, gonosz, embertelen, kegyetlen
20 vagy más ilyenfélével van-e dolgunk. S ezt nem csupán a tételek felállításánál, hanem a tárgyalás egész folyamán szem előtt kell tartanunk: Vajjon a vád nem kegyetlen-e mint mikor Labienus Rabirius ellen hazaárulás czímén,[125] nem embertelen-e, mint mikor Tubero a számkivetésbe levő Ligarius ellen emelt vádat azzal a czéllal, hogy Caesar meg ne kegyelmezzeen neki; nem elbizakodottságból ered-e, mint mikor Oppius pusztán Cotta levele alapján került a vádlottak padjára. Épígy rá lehet mutatni,
21 ha a vád elhamarkodottságból ered, cselszövés vagy szenvedély a rugója. De mindezek közül legkeményebben a

ellen támadunk, a mi vagy mindenkire nézve veszedelmes, mint a hogy Cicero mondja Tullius védelmében:[126] «Ki meri valamikor azt állítani, vagy kinek lehetne azt mindnyájunk veszedelme nélkül megengedni, hogy jogosan ölhette meg azt, mert, mint mondotta, attól félt, hogy később valamikor az öli meg őt?» vagy magokra a birákra nézve, mint pl. Oppius védelmében[127] hathatósan figyelmezteti őket, hogy lovagok ellen ne engedjenek ilyen vádat emelni. Néha azonban igen okosan teszi a szónok, ha 22
egyet-mást figyelmen kívül hagy, mint holmi jelentéktelen vagy az ügyhöz egyáltalában nem tartozó dolgokat. Cicero is sokszor megtette ezt s ez a látszólagos fitymálása az ellenfélnek néha annyira megy, hogy azt, a mit szóval megczáfolni nem tudnánk, mintegy nagyúri megvetéssel félrerúgjuk az útból.

Minthogy pedig az ilyen dolgok nagyobb része hason- 23
lóságon alapszik, alapos gonddal kell megvizsgálni, mi az, a mi az egyes felvett dolgokban nem hasonló. Jogi kérdésekben könnyű ezt megállapítani. Ugyanis a törvény szövege már amúgysem vág teljesen a szóban forgó esethez, annál szembetűnőbb lehet magoknak az egyes eseteknek egymástól való eltérése. Az oktalan állatokról vagy élettelen dolgokról vett hasonlatoknak pedig könnyű erejét venni. A különféle példákra különféleképp kell felelnünk, 24
ha ellenünk szólnak. Ha régi, azt mondhatjuk rá, a mesék korába való; ha hitelességét nem lehet kétségbe vonni, akkor azt feleljük, hogy épen nem ide vág. Nem lehet ugyanis valami mindenben egyforma. Így pl. ha valaki Nasicát védené Gracchus meggyilkolása után s Ahala példájára hivatkoznék, a ki Maeliust ölte meg, azt felelnők neki: Maelius királyi hatalomra törekedett, Gracchus csak törvényjavaslatokat terjesztett elő, melyek alkalmasak voltak arra, hogy a nép kegyét megnyerjék számára; Ahala

a lovasság parancsnoka volt, Nasica magánember.[128] Ha minden cserben hágy bennünket, akkor arra kell törekednünk, hogy ki tudjuk mutatni, hogy a másik dolog sem úgy történt, a hogy kellett volna. A mi a példákra nézve áll, ugyanaz áll a korábban hozott ítéletekre is.

25 A mit pedig fönnebb mondottam, hogy attól függ, mit hogyan fejezett ki a vádló, úgy kell érteni, hogy ha kevésbé erős kifejezést használt, akkor saját szavait lehet idézni; ha kemény és heves hangon beszélt, akkor ugyanazt saját szavainkkal enyhébb hangon ismételjük, mint Cicero Corneliusról: «Kezével érintette az ira-
26 tot;[129] majd meg a mentegetésnek némi színezetével is, mint pl. ha valami kicsapongó embert kell védenünk s azt mondanók: «Azt is felhozták ellene, hogy egy kicsit könnyelmű életet folytatott.» Ugyanígy a zsugorit is taka-
27 rékosnak, a rágalmazót szókimondónak mondhatjuk. Semmiesetre sem szabad annyira mennünk, hogy az ellenfél szavait a hozzájok fűzött bizonyítással együtt előadjuk, vagy valamely tételnek bővebb kifejtésével támogassuk, hacsak nem akarjuk gúny tárgyává tenni, mint pl.: «Tehát a hadseregnél voltál, úgymond; annyi éven át feléje sem néztél a forumnak; annyi ideig távol voltál s most, hogy annyi idő után megjöttél, azokkal akarsz a méltóságért versenyezni, kik úgyszólván itt laknak a forumon?»[130]
28 Azonkívül az ellenfél képzelt ellenvetéseinek czáfolásában néha az egész vád tartalmát előadja a szónok, mint Cicero is Scaurus védelmében Bostar-ra vonatkozólag[131], mikor úgyszólván kölcsönveszi az ellenfél szavait. Máskor több tételt is egybekapcsolva, mint a Varenus mellett mondott beszédben: «A mint a mezők között elhagyatott vidéken át utazott Pompulenus-szal, véletlenül találkozott, úgy állítják, Ancharius cselédségével; ezután Pompulenust meggyilkolták, Varenust pedig mindjárt megkötözték és fogva

tartották mindaddig, míg az meg nem mondja, mit akar vele.»[132] Mindenesetre hasznát veszszük ennek,* ha a tény lefolyása bihetetlen és épen azáltal, ha elejétől végig elmondanók, hitelét veszítené. Máskor ismét részekre bontjuk, a mi összefüggésben ártana ügyünknek s ezen eljárás rendszerint biztosabb is. Néha az ilyen ellenvetések már természetöknél fogva is csak egyes dolgokra vonatkoznak. Ezt felesleges példákkal bizonyítani.

A közös természetű dolgokat igen jól felhasználhatjuk 29
a magunk czéljaira nemcsak azért, mert mindkét félnek közös tulajdonát teszik, hanem mert többet használnak annak a félnek, a melyik felel a másiknak. Nem restellem ugyanis azt, a mire ismételten figyelmeztettem, újra el mondani: a ki elsőnek mond olyat, a mi mindkét félre egyaránt vonatkozhatik, az a saját érdeke ellen cselekszik. Mert saját érdeke ellen cselekszik az, 30
a ki az ellenség kezébe adja önmaga ellen a fegyvert: «De hát nem valószínű, hogy ily nagy bűntény M. Cotta agyában fogamzott volna meg. Hát aztán az feltehető, hogy Oppius merészelt volna ily nagy bűnténynyt elkövetni?»[133] Ahhoz pedig művészet kell, hogy valaki az ellenfél előadásában fel tudja fedezni a valódi vagy csak látszólagos ellenmondást. Néha ez magából a dologból kiviláglik, mint pl. Caelius bűnperében azt mondja Clodia, hogy pénzt kölcsönzött Caeliusnak, a mi az ő bizalmas viszonyukat mutatná; hogy ez őt meg akarta mérgezni, ez meg a legnagyobb gyűlöletnek volna bizonysága.[134] Tu- 31
bero azért vádolja Ligariust, mert Afrikában volt, de egyúttal azon panaszkodik, hogy őt nem engedte be Afrikába.[135] Néha erre az ellenfél szónokának kissé meggondolatlan beszéde ád alkalmat. Különösen azok szoktak így járni, kik nagyon vadásznak a jeles mondásokra s csak az alkalmat lesik, hogy ilyeneket mondhassanak, de nem tart-

ják számon, mit mondottak, mert csak az illető helyre
32 gondolnak, nem pedig az ügy egész menetére. Van-e valami, a mi látszólag annyira Cluentius ellen szólhatna, mint a censori megbélyegzés? Mi szólhatna annyira ugyancsak ő ellene, mint az a körülmény, hogy Egnatius a saját fiát kitagadta azért, mert azzal vádolta, hogy abban a perben, melyet Cluentius akasztott Oppianicus nyakába,
33 meg hagyta magát vesztegetni? Csakhogy Cicero kimutatja, hogy e két körülményben ellenmondás van: «Neked azonban, Attius, úgy vélem, alaposan meg kellene gondolnod, vajjon a censor ítéletét tartsd-e döntőnek, vagy Egnatiusét. Ha Egnatiusét, akkor szerinted keveset nyom a latban, a mit a censorok a többiekről megrovásképen nevök alá írtak. Mert hisz magát Egnatiust is kidobták a szenátusból, már pedig ő előtted tekintély. Ha pedig a censorokét, akkor meg mit szólsz ahhoz, hogy azt a Egnatiust, kit tulajdon édesapja censori megbélyegzés alapján kitagadott az örökségből, a censorok meghagyták a szenátus-
34 ban, az apát ellenben kidobták onnan?»[136] Az azonban már sokkal nagyobb hiba a szónokban, hogysem valami éles szem kellene megrovásához: ha ingadozó bizonyítékot hoz fel kényszerítő helyett, ha vitás dolgot állít oda beismert tény helyett, több esettel közös vonást jellemző sajátosság helyett, egyáltalában, ha elcsépelt, semmitmondó, később kitalált, hitelt nem érdemlő dolgokat. Sőt még az is megesik kevésbbé körültekintő szónokkal, hogy a vádat, melyet előbb bizonyítani kellene, már kiszínezve, súlyosbítva adja elő; tényről vitatkoznak, mikor a tettest keresik; lehetetlenre is vállalkoznak, s alig hogy belekapnak valamibe, abbahagyják, mint befejezett dolgot; jobban szeretnek személyekről beszélni, mint dolgokról: egyesek hi-
35 báit az intézményre hárítják, mint ha valaki Appius helyett a decemviratust kárhoztatná; a világos tények ellen

tusakodnak; olyan nyilatkozatokat tesznek, melyeket máskép is lehet érteni; arra, a mi az egészben fő, nem ügyelnek, nem a felállított tételek szerint haladnak a tárgyalásban, a mi egyedül csak akkor engedhető meg néhanéha, mikor valamely nem tisztességes ügynek külső szerekkel akarnak orvoslására sietni, mint mikor pl. azt mondják a zsarolással vádolt Verresre, hogy Siciliát bátran és serényen megvédelmezte a tengeri rablók ellen.[137]

Ugyanezen szabályok állanak a velünk szemben tett 36
ellenvetésekre nézve is, sőt annyiban még inkább, mert sokan két ellenkező hibába esnek ezeket illetőleg. Némelyek ugyanis mint valami terhes és kellemetlen dolgot a forumon is mellőzik azokat s beérve rendesen a hazulról magokkal hozott kész beszéddel, úgy szónokolnak, mintha nem is volna ellenfelök. Az iskolákban természetesen még sokkal inkább dívik e szokás, a hol nemcsak az ellenvetéseket hagyják el, hanem beszédtárgyakat is rendesen olyanokat találnak ki, hogy semmitse lehessen az ellenfél érdekében szólni. Mások meg túlságos lelkiismeretességből esnek 37
hibába, mert azt hiszik, hogy minden szóra, minden csekély megjegyzésre felelniök kell s ez által nemcsak végtelen hosszadalmasak, de unalmasak is lesznek. Ezzel azonban nem az ügy ellen teszünk kifogást, hanem az ügyvéd ellen, mert azt akarom, hogy ez mindig úgy szerepeljen, mint a ki jól végzi az ő dolgát oly annyira, hogy, ha az ügy javára beszél, ezt mindenki az ő tehetségének, ne pedig az ügynek tulajdonítsa érdemül; ha véletlenül az ügy kárára elszólja magát, ezt az ügynek írjuk rovására, ne pedig az ő tehetségének. Azért az 38
olyan szemrehányásokat, a minőket például Rullus ellen olvasunk[138] nem világos beszéde, vagy Piso ellen[139] nehézkes előadása, vagy Antonius ellen[140] a dolgokban és szavakban való tájékozatlansága, sőt szellemi korlátoltsága

miatt, a szónok ingerültségével vagy jogos felháborodásával szoktuk magyarázni s nagyon jó szolgálatot tesznek az elkeseredés felkeltésére azok ellen, kiket meg akarunk
39 gyűlöltetni. Másképen kell felelnünk az ügyvédeknek, de néha még ezeknek is nemcsak beszédjét, hanem magánéletét, sőt arczkifejezését, járását, külső tartását is joggal meg szokták róni, mint pl. Cicero Quintiusban[141] nemcsak ezt, hanem bokáig érő biborszegélyes tógáját is megszólta. Quintius ugyanis népgyűléseken tartott beszéd-
40 jeiben hevesen kikelt Cluentius ellen. Néha az ellenfél keményebb szavait, hogy ezek súlyát mérsékeljük, tréfával ütjük el, mint Cicero teszi Triarius-szal. Mivel ugyanis ez Scaurus oszlopaira azt a megjegyzést tette, hogy teherszekereken szállították a város végeig, «Én pedig, úgymond, teherhordó szamarakon hordattam házamhoz az oszlopokat, melyek az albai kőbányából valók.»[142] Még inkább szabad ezt megtenni a vádlókkal szemben, kiket néha kötelességünk is szemrehányásokkal illetni, ha védői
41 tisztünknek becsülettel meg akarunk felelni. Az pedig minden ellenféllel szemben használatos és udvariatlannak nem is tekintett módja a megrovásnak, mikor azt mondjuk, hogy ravasz számítással kiszínezett, rövidebbre sza-
42 bott, burkoltan adott elő vagy elodázott valamit. Gyakran azt is szemére hányjuk az ellenfélnek, ha védekezés közben fordít egyet a köpönyegen, mint Attius teszi Cluentius-szal, Aeschines Ctesiphon-nal, t. i. amaz azért panaszkodik, hogy Cicero csak kihasználja azt a törvényt a maga javára, emez pedig, hogy Demosthenes mindenről inkább beszél majd, mint a törvényről.[143]

Azokat, kik szónoki gyakorlatokat tartanak, különösen arra kell figyelmeztetni, hogy ne vegyenek fel olyan képzelt ellenvetéseket, a melyekre igen könnyű felelni és ne állítsanak oda képzeletben ostoba embert ellenfél gya-

nánt. Mivel pedig nagyon hálás tárgyak és népszerű mondások kinálkoznak itt, azért úgy gondoljuk, azt választjuk beszédünk tárgyául, a mit akarunk, úgy hogy idevág ez a vers:

«Ám nem a válasz rossz, de e kérdés, mely megelőzte.»

Azonban a forumon megjárhatjuk ezen eljárással, a hol 43
az ellenfél,* nem mi magunk felelünk magunknak. Attius,[144] mint mondják, arra a kérdésre, miért nem vállal mint ügyvéd pereket, mikor az ő szomorújátékaiban oly bőséges anyaga van a talpraesett feleleteknek, azt adta okok, hogy ezekben azt mondják a szereplők, a mit ő akar, a forumon olyasmit mondhatna az ellenfél, a mit legkevésbbé várna. Nevetséges volna tehát a forumi sze- 44
replésre előkészítő gyakorlatokban előbb gondolni arra, mit kell felelnünk, mint arra, mit mondhat az ellenfél. A jó tanítónak is épúgy meg kell dicsérnie tanítványát, ha az ellenfél számára, mint ha a saját ügyfele érdekében talál ki valami okos dolgot. Van azonban más valami 45
is, a mi az iskolában mindig megengedhető, de a forumon csak ritkán van helye. Mert mindjárt a vádló után első helyen hogyan tudnánk ellenvetéseket tenni, ha t. i. valódi peresügy tárgyalásáról van szó, mikor az ellenfél még semmitsem mondott? Mindazonáltal igen sokan es- 46
nek e hibába, vagy mert megszokták már, vagy mert mindenáron mondani akarnak valamit s ezáltal alkalmat adnak azoknak, kik szavaikra válaszolnak, hogy szellemesen kigúnyolják őket. Ugyanis majd azt felelik, hogy ők még nem is mondottak semmit s ilyen ostobaságot nem is mondanának; majd meg tréfásan ilyenformán szólnak: jó, hogy az ellenfél figyelmeztette őket s köszönettel tartoznak a jóindulatú segítségért; igen gyakran pedig s ez a leghatásosabb, hogy az ellenfél sohasem felelt volna ne

kik olyasmire, a mi mint tétel fel sem volt állítva, ha-
csak nem volt volna meggyőződve annak igazságáról s
lelkiismerete nem kényszerítette volna annak beismeré-
sére. Ezt teszi például Cicero Cluentius védelmében:
47 «Mert hát igen sokszor olyformán nyilatkoztál, mintha
úgy értesültél volna, hogy én ezt az ügyet a törvény
védőszárnyai alá akarnám helyezni. Igaz-e ez? Úgy
látszik, jóbarátaink árulnak el bennünket tudtunkon kí-
vül. Talán azok között, kiket jóbarátainknak tartunk,
akad valaki, a ki terveinket elárulja ellenfelünknek?
Ki mondotta ezt neked? Ki volt oly alávaló? Avagy
kivel közöltem én? Azt hiszem, senki sem hibás ebben.
48 Tudniillik maga a törvény árulta el ezt neked.»[145] Néme-
lyek azonban nem érik be az ellenfél által teendő képzelt
ellenvetéssel, hanem egész helyeket adnak elő kibővítve:
mert hát ők tudják, hogy az ellenfél ezt meg ezt
fogja mondani s így meg így fogja folytatni. Ezt az
eljárást remekül kigúnyolta minapában Vibius Cris-
pus,[146] ez a kellemes r odorú, szellemes ember: «Én
pedig, úgymond, nem mondom ezt; mert mi szükség
49 ugyanazt kétszer elmondani?» Néha azonban lehet va-
lami ellenmondásfélével élni, ha az ellenfél a bizonyí-
tékok keretében ilyesvalamivel hozakodott elő a védők
magántanácskozásain (ilyenkor ugyanis az ő állításaira
felelünk, nem a magunk által kitalált ellenvetésre), vagy
ha az ügy olyan természetű, hogy egészen határozott elő
terjesztést tehetünk, úgy hogy ezenkívül mást nem is le
hetne mondani, mint pl. ha valakinek házában lopott jó
szágot találnak, a vádlott szükségképen vagy azt fogja
mondani, hogy tudtán kívül hozták oda, vagy, hogy őri
zetére bízta valaki, vagy ajándékul kapta. E tételek mind
50 egyikére lehet felelni, még ha nincsenek is felállítva. D
az iskolában nagyon helyes, hogy az ellenvetésekre is ki

merítően válaszolni szoktunk, hogy egyszerre mindkét szerepben gyakoroljuk magunkat, azaz hogy első és második helyen[147] egyaránt tudjunk beszélni. Ha ebben nem gyakoroljuk magunkat, sohasem alkalmazhatunk ily képzelt ellenvetést, mert nem lesz, kinek válaszoljunk.

Az is hiba, ha valaki túlságosan * aggságoskodva min- 51
den legapróbb részletre kiterjeszkedik; ezzel ugyanis gyanussá teszi az ügyet a biró előtt s gyakran az, a mi kereken kimondva teljesen megtette volna a hatást, hosszú lére eresztve épen azáltal, mert nagy feneket kerítettünk neki, hitelét veszíti, ha már az ügyvéd is szükségesnek tartotta egyebeket is felhozni. Mutassa meg tehát a szónok, hogy van önbizalma s minden szava árulja el, hogy ügye felől a legjobb véleménynyel van. Cicero, mint mindenben, úgy 52
ebben is mester. Nála ugyanis épen az a legapróbb részletekre kiterjedő gondosság a magát biztosnak érző gondtalanság hatását kelti s szavának olyan súlya van, hogy bizonyítás helyét pótolja, mert nem is mernénk benne kételkedni. A ki aztán tisztában van azzal, melyik az ellenfélnek és melyik a mi ügyünknek legerősebb pontja, könnyen meg tudja találni, mely ponton kell leginkább az ellenfél ellen dolgozni s mit kell legjobban kihasználnia.

A sorrend megtartása sehelsem könnyebb, mint itt. 53
Ha mi kezdjük a tárgyalást, akkor először a magunk állításait kell bizonyítanunk s aztán az ellenvetéseket czáfolnunk; ha az ellenfélnek válaszolunk, először a czáfoláson kell kezdenünk. Abból pedig, a mit az ellenvetésre felelünk, 54
újabb ellenvetések származnak s így megy ez néha tovább, mint a gladiatorok úgynevezett második vágásából harmadik lesz, ha az első csak arra volt szánva, hogy az ellenfélt támadásra ingerelje, sőt negyedik is, ha a cselvágás megismétlődik, úgy hogy kétszer kell kivédeni és kétszer támadni. Ez az eljárás még tovább folytatható. De még az a fön- 55

nebb[148] tárgyalt, pusztán az érzelmekből merített avagy egyedül a határozott állításra épített bizonyítás sem zárja ki a czáfolást, minő pl. Scaurusnak az a fönnebb említett védekezése. Sőt talán ez a gyakoribb eset akkor, mikor puszta tagadással állunk szemben. Mindkét félnek különösen arra kell ügyelnie, hol van az ügynek súlypontja. Mert rendesen úgy szokott lenni, hogy a peres ügyekben sokat beszélnek s nagyon kevés az, a mire az ítélet vonatkozik.

56 Ezek a bizonyítás és czáfolás elméleti szabályai; de ezeknek erőt és ékességet a szónok egyénisége kölcsönöz. Mert bármennyire alkalmas is valami a szónoklat czéljaira, száraz és hatástalan marad, ha életet nem önt bele a
57 szónoknak mintegy magasabb lelkesedése. Azért nemcsak amaz általános fejtegetések a tanukról, okiratokról, bizonyítékokról s más effélékről vannak nagy hatással a bíró lelkületére, hanem a különösek is, melyek valamely tettnek dícséretét vagy ellenkezőjét foglalják magokban s azt vizsgálják, igazságos-e az vagy igazságtalan, fontos vagy kevésbbé fontos, keményebb vagy enyhébb elbirálás alá esik-e. És pedig némelyek közülük csak egy, mások több bizonyítéknak egybevető rajzolására szolgálnak, ismét mások az
58 egész ügy fordulatára döntő befolyással vannak. Egyik előre hangolja a bíró lelkületét, a másik meggyőződését erősíti. De úgy az előre hangolás, mint az erősítés néha az egész ügyre vonatkozik, néha egyes részeire, tehát esetről-esetre a szerint kell alkalmazni, a mint a czélnak meg-
59 felel. Ép azért csodálkozom, hogy mintegy két ellentétes iskolának fejei vitatkoztak és pedig meglehetős hevesen a felett, vajjon az egyes kérdésekhez kell-e fűzni e fejtegetéseket, mint Theodorus vélekedik, vagy előbb kell a bíró felvilágosítani, mint kedélyére hatni, a hogy Apollodorus tanítja;[149] mintha nem is volna középút s mintha nem

azt kellene fontolóra venni, mi válik magának az ügynek hasznára. Ilyen utasításokat azok adnak, kik magok nem szoktak a forumon szónokolni,* úgy hogy elméleteiket, melyeket egész bátran állítanak fel üres óráikban, a harcz hevében kénytelenek halomra dönteni. Mert azok, kik a 60
szónoklat szabályait mint valami szent titkokat közölték másokkal, majdnem valamennyien nemcsak a bizonyítás anyagának feltalálását kötötték bizonyos helyekhez, hanem szabályokat írtak elő még arra nézve is, miként kell abból következtetni. Miután erre vonatkozólag egyet-mást előre bocsátottam, nem hallgathatom el a magam véleményét sem, azaz a saját tapasztalatomat, melyet a legjelesebb szónokok eljárásából meritettem.

XIV. FEJEZET.

Az enthymema és fajai; az epichirema részei és czáfolásának módjai.

Enthymemának (csonka okoskodás) nevezik úgy a bi- 1
zonyítékot magát, vagyis azt, a mivel más valamit bizonyítunk, mint a bizonyítéknak szavakba foglalt formáját is. Ez pedig, mint mondottam, kétféle, t. i. vagy egyezésen alapszik úgy, hogy felállítja a főtételt s mindjárt hozzásatolja a bizonyítást, mint a Ligarius mellett tartott védőbeszédben:[150] «Akkor az ügy állása kétséges volt, mert mindkét fél részén volt valami, a mi mellette szólt. Most már azt kell szerencsésebbnek tartanunk, a melyiknek az istenek is pártjára állottak.» Itt ugyanis megvan a megkolt főtétel, de nincs levonva a következtetés, úgy hogy z nem teljes syllogismus. Vagy pedig ellentéten alapul a 2
izonyítás, sőt sokan egyedül ezt hívják enthymemának ez sokkal hatásosabb is. Ilyen Ciceronak Milo mellett

mondott beszédében:[151] «Itt ültök tehát, hogy megbosszuljátok annak halálát, a kit még akkor sem akarnátok
3 újra életre kelteni, ha erre képesek volnátok.» Ezt néha még jobban is ki lehet bővíteni, mint ugyanazon szónok teszi ugyanazon vádlott érdekében: «A kit tehát nem akart (t. i. megölni) akkor, mikor mindenki örült volna rajta, azt kész lett volna akkor, mikor egyesek neheztelnek érte? A kit nem mert akkor, mikor megvolt hozzá a joga, a hely, az idő, mikor büntetlenül megtehette volna, azt nem átallotta volna meggyilkolni igazságtalanul, alkalmatlan helyen, kedvezőtlen időben, saját életének veszélyez-
4 tetésével?» Legjobb enthymemának pedig azt tartják, ha az eltérést vagy ellentétet tartalmazó főtételhez hozzá van fűzve ennek a megokolása, mint pl. Demosthenesnél:[152] «Azért, mert máskor is követtek el törvényellenes dolgot s te csak utánoztad ezt a példát, nem szabad büntetlenül maradnod, sőt ellenkezőleg annál inkább bűnhődnöd kell. Mert valamint te nem tettél volna ilyen javaslatot, ha azok közül valamelyiket elítélték volna, úgy, ha most téged elítélnek, mások is óvakodni fognak ilyen javaslattól.»

5 Az epichiremának némelyek négy, mások öt, sőt hat részét is megkülönböztették. Cicero leginkább az ötös szám mellett van; ezek: a főtétel, aztán ennek megokolása, majd az altétel s ennek bizonyítása, végül ötödik az összefoglaló következtetés. Mivel azonban néha majd a főtétel nem szorul megokolásra, majd az altétel bizonyításra, néha meg következtetésre sincs szükség, lehetséges az az eset hogy az okoskodás csak négy, három, sőt csak két részből
6 áll. Mindazonáltal én az írók többségével azt tartom, hogy legfeljebb három részből áll. Mert a dolog természetéből folyik, hogy kell lenni valaminek, a mi kérdés tárgya továbbá valaminek, a mivel amazt bizonyítjuk; mint harmadik járulhat ezekhez az, a miben a két előbbi mint

egy találkozik. E szerint első a főtétel, második az altétel, harmadik az összefoglaló következtetés. Mert az első és második rész megokolása* és kibővítése egybevehető azzal a részszel, a melyhez mindegyik kapcsolódik. Vegyünk csak erre az ötös felosztásra példát Ciceroból:[153] «Jobb vezetés az, mikor észszel intézik, mint 7
mikor ész nélkül kormányozzák a dolgokat.» Ezt első résznek veszik s aztán szükségesnek tartják különféle okokkal és minél ékesebb szavakkal elfogadhatóvá tenni. Ezt én megokolásával együtt egynek veszem, mert ha a megokolás külön rész volna, akkor, minthogy többféle megokolás lehetséges, ezt még több résznek vehetnők. Utána következik 8
nála az altétel: «Az összes dolgok közül pedig semmitsem kormányoznak jobban, mint a világegyetemet.» Negyedik helyre teszik aztán ennek az altételnek egy másik* bizonyítását: melyre nézve ugyanazt mondom, mit tönnebb mondottam. Ötödik helyen szerepeltetik a következtetést; 9
ez vagy csupán azt vonja le, a mi az összes előzményekből folyik ilyformán: «Tehát ész kormányozza a világot», vagy miután röviden összefoglalta a fő- és altételt, a kettőből folyó következtetést hozzácsatolja ilyképen: «Ha tehát észszel jobban lehet intézni a dolgokat, mint ész nélkül, az összes dolgok közül pedig semmitsem kormányoznak jobban, mint a világegyetemet: tehát a világot észszel kormányozzák.» Ezt a részt én is elismerem.

Annak a három résznek, melyet megkülönböztettünk, 10
nem mindig ugyanaz a formája. Néha a következtetés ugyanaz, mint a főtétel: «A lélek halhatatlan. Mert minden, a mi magától mozog, halhatatlan; már pedig a lélek magától mozog, tehát a lélek halhatatlan.» Az okoskodásnak ez az alakja nemcsak egyes bizonyítékokban, hanem egész peresügyekben is szerepel és pedig az egyszerűekben, valamint ezek egyes jogi kérdéseiben is. Mert ezekben is 11

van először főtétel: «Templomrablást követtél el»; «Nem mindenki vétkes gyilkosságban, a ki embert ölt»; azután megokolás (ez azonban terjedelmesebb a peresügyekben és ezek jogi kérdéseiben, mint egyes bizonyítékokban), s rendszerint végső összefoglalásképen vagy elsorolás vagy rövid következtetés alakjában adják elő a bizonyítás eredményét. Az efféle okoskodásnál a főtétel szorul bizonyításra,
12 mert ez teszi kérdés tárgyát. Máskor a következtetésnek csak értelme ugyanaz, mint a főtételé, de formája nem: «A halál mitsem érdekel bennünket, mert a mi feloszlott, abban nincs tudatos érzés; a miben pedig tudatos érzés nincs, az mitsem érdekel bennünket.» Máskor ismét a főtétel különbözik a következtetéstől: «Minden élő lény tökéletesebb, mint az élettelen dolog; a világnál pedig
13 tökéletesebb lény nincs, tehát a világ élő lény.» Azt hihetné itt az ember, hogy hiányzik a főtétel;* mert úgy is lehetne okoskodni: «A világ élő lény, mert minden élő lény tökéletesebb, mint az élettelen dolgok» stb. A főtétel vagy elismert igazságot fejez ki, mint a legutóbbi példában, vagy bizonyítani kell, mint pl.: «A ki boldogan akar élni, philosophálnia kell, azaz keresnie a dolgok végső okát», mert ez nem elismert igazság; a többi pedig csak úgy következik, ha az első tétel be van bizonyítva. Viszont az altétel is elismert igazság néha, mint: «Már pedig mindenki szeretne boldogan élni;» máskor azonban bizonyítani kell, mint pl.: «A mi feloszlott, abban nincs tudatos érzés», mert nem tudni biztosan, vajjon a lélek, ha elvált a testtől, nem-e örökké él vagy legalább egy ideig nem él-e tovább. A mit némelyek altételnek vesznek, mások megokolásnak nevezik.

14 Az epichirema pedig semmiben sem különbözik a syllogismustól, csak abban, hogy az utóbbinak több faja van s a valóságból következtet való dologra, míg az epichi-

rema inkább csak valószínűséggel dolgozik. Mert ha vitás dolgokat minden esetben kétségbevonhatatlan igazságokkal lehetne bizonyítani, akkor ez irányban aligha volna többé szükség szónokra. Mert ahhoz ugyan nem nagy szónoki 15
tehetség kell, hogy elmondja az ember: «Enyém a vagyon, mert egyetlen fia vagyok a megholtnak» vagy «egyetlen örököse, minthogy a törvény értelmében a végrendelet hátrahagyása mellett meghalt javainak örökösödési jogát a végrendelet szövege határozza meg, tehát engem illet». Mikor azonban maga a megokolás is kérdés tárgya, azt 16
kell bizonyossá tennünk, a mivel bizonyítani akarjuk azt, a mi bizonytalan, úgy hogy ha esetleg az ellenfél főtételkép vagy azt mondaná: «Nem vagy fia», vagy «Nem vagy törvényes fia», vagy «Nem vagy egyetlen fia», nemkülönben ha azt vetné ellen: «Nem vagy örököse», vagy «Nem érvényes a végrendelet», vagy «Nem örökölhetsz», vagy «Örökóstársaid vannak»: akkor jogunkat kell bizonyítanunk, a melynek alapján nekünk ítélendő oda a vagyon. A végső 17
összefoglaló következtetés azonban szükséges akkor, ha közben hosszabb megokolás szerepelt. Néha elég a főtétel és a megokolás: «Fegyverzajban elnémul a törvény s nem is kívánja tőlünk, hogy várjunk, míg szóhoz jut, mert annak, a ki erre akarna várni, igazságtalanul kellene lakolnia, mielőtt törvényes úton elégtételt nyerhetne».[154] Azért mondották, hogy az olyan enthymema, mely egyezésen alapul, a megokoláshoz hasonló. Néha azonban egyes tételek is egészen jól megállanak, mint ugyancsak a fönnebbi: «Fegyverzajban elnémul a törvény.» Szabad meg- 18
okolással is kezdeni s aztán levonni a következtetést, mint ugyanazon beszédben: «Ha a tizenkét táblás törvény kimondotta, hogy az éjjeli tolvajt minden körülmények között, a nappalit pedig az esetben, ha fegyverrel védekezik, büntetlenül meg szabad ölni, hiszi-e valaki, hogy a gyilkost

okvetlenül meg fogják büntetni, bárhogyan ölték is meg az illetőt?»[155] Nagyobb változatosság kedvéért a megokolást harmadik helyre tette: «mikor látja, hogy némelykor
19 magok a törvények adják kezünkbe a kardot.» Az egyes részeket szabályos rendben sorakoztatja egymás után:* «Útonállót és zsiványt hogyan lehetne jogtalanul megölni?» ez a főtétel; «Mi értelme volna különben, hogy kísérettel és fegyveresen utazunk?» ez a megokolás. «Ezeket bizonyára nem is volna szabad magunkkal vinnünk, ha használnunk semmi körülmények közt sem volna szabad», ez a főtétel és megokolás összefoglalásából levont következtetés.
20 A bizonyítás ezen módját háromfélekép lehet czáfolni, azaz mindhárom részében. Ugyanis vagy a főtételt támadjuk, vagy az altételt, vagy az ezekből vont következtetést, néha az egészet; ez azonban csak három részből állhat. A főtételt támadjuk ebben: «Joggal öltem meg, mert életem ellen tört.» Mert Milo védelmében az mindjárt a legelső kérdés: «Megérdemli-e, hogy a napvilágot lássa az, a ki
21 maga bevallja, hogy embert ölt?»[156] Mindaz, a mit a czáfolásról mondottunk, az altétel megdöntésére van szánva.[157] A megokolás néha igaz lehet a nélkül, hogy a főtétel maga igaz volna; máskor ismét a főtételnek, mely igaz, a megokolása valótlan. «Az erény jó;» ez igaz, de ha valaki ezt a megokolást fűzné hozzá, «mert anyagi jólétet szerez»,
22 hamis megokolását adná a főtételnek, mely igaz. A következtetésnek pedig vagy igazságát vonjuk kétségbe, mikor mást von le, mint a mi az előzményekből következik, vagy kijelentjük, hogy semmi köze sincs a kérdéshez. Nem igaz pl. a következtetés ebben: «Az útonállót jogosan ölik meg; minthogy ugyanis ellenség módjára támad másnak é ete ellen, úgy is kell védekezni ellene,* mint ellenség ellen tehát Clodiust jogosan ölték meg úgy, mint ellenséget» Nem következik szükségképen, mert még nem bizonyítottuk

be, hogy Clodius útonálló volt. De helyes a következtetés
így: «Tehát az útonállót jogosan ölik meg mint ellenséget».
Ez azonban nem érdekel bennünket, mert még nincs be-
bizonyítva, hogy Clodius útonálló volt. De valamint lehet- 23
séges az, hogy a főtétel és megokolás igaz s a következtetés
mégis hamis, épúgy, ha az előbbi kettő hamis, a következ-
tetés sohasem lehet igaz.

Az enthymemát némelyek szónoki syllogismusnak, má- 24
sok a syllogismus részének mondják azért, mert a syllo-
gismusban mindig van következtetés is, meg főtétel is s a
mit az utóbbi kifejez, azt minden részében be is bizonyítja,
míg az enthymema megelégszik azzal, ha megértik, a mit
az egészből ki akar hozni. Így pl. syllogismus az ilyen 25
okoskodás: «Az erény az egyedüli jó; mert csak az igazán
jó, a mit senki sem tud rosszra használni. Az erényt senki-
sem tudja rosszra használni, tehát az erény jó». Enthy-
nema az egyezés alapján: «Az erény jó, mert senkisem
használhatja rosszra». Megfordítva: «A pénz nem igazi
jó; mert nem igazi jó az, a mit valaki * rosszra is hasz-
nálhat. A pénzt rosszra is használhatja valaki, tehát a
pénz nem igazi jó». Enthymema az ellentét alapján: «Vaj-
on igazi jó a pénz, melyet valaki rosszra is használhat?»
A következő okoskodás: «Ha a pénz, mely vert ezüstben 26
van, ezüst számba jön, akkor az, a ki minden ezüstjét
rokba hagyta valakinek, a pénzt is, mely vert ezüstben
van, annak hagyta. Már pedig minden ezüstjét neki hagyta,
ehát a pénzt is, mely ezüstben van, annak hagyta», teljes
yllogismus formájával bír. A szónoknak elég volna eny-
yit mondani: «Minthogy minden ezüstöt neki hagyott,
pénzt is neki hagyta, mely ezüstben van».

S ezzel azt hiszem, hogy mint a szónoklattan elméle- 27
inek tanítója, bemutattam a köteles áldozatot, csak még
gy jótanácscsal akarok szolgálni Én ugyanis, valamint

*

megengedett dolognak tartom a szónoki beszédben néha a syllogismus használatát, úgy épen nem szeretném, ha az egész beszéd csupa epichirema vagy enthymema volna, vagy ha csak hemzsegne is ezek sokaságától. Ez esetben ugyanis inkább tudományos beszélgetéshez vagy bölcseleti vitatkozáshoz volna hasonló, mint a mi hivatásunk körébe vágó nyilvános előadáshoz; már pedig e kettő között igen
28 nagy a különbség. Amazokban ugyanis tudósok és a kik tudós férfiak körében kutatják az igazságot, a legapróbb részletekre kiterjeszkedve s a legnagyobb lelkiismeretességgel vizsgálgatnak mindent, hogy kézzelfogható világosságot és kétségbevonhatatlan bizonyosságot érjenek el, mint a kik úgy az anyag feltalálását, mint kiválogatását saját feladatuknak tekintik s az előbbit τοπικὴ, az utóbbit κριτικὴ
29 névvel jelölik. Nekünk mások ítéletéhez kell szabnunk beszédünket és gyakran egészen tanulatlan vagy legalább ama tudományban teljesen járatlan emberek előtt kell beszélnünk; már pedig, ha ezek figyelmét nem iparkodunk szórakoztatva lebilincselni, erővel a magunk számára lekötni s néha még az indulatok felkeltésével kedélyöket is forrongásba hozni, a legigazabb és legigazságosabb ügyet
30 sem leszünk képesek győzelemre vinni. Gazdag és előkelő úr akar lenni a szónoki tudomány; ebből pedig semmi sem sikerül elérnie, ha merev formákhoz kötött, sűrűn előforduló s majdnem mindig egy kaptafára szabott okoskodásaival szaggatottá, szerénykedő fellépésével megvetetté, úgyszólván szolgai szereplésével utálatossá, szószátyárságával undorítóvá, egyhangúságával unalmassá teszi magát.
31 Azért ne keskeny ösvényeken, hanem szabad téreken járjon, ne huzza magát össze szűk vízvezetéki csövekbe szorított forrásvizek módjára, hanem legyen, miként a hatalmas folyamok, melyek egész völgyeket betöltenek s ha nem talál, törjön utat magának. Mert van-e szánalmasabb dolog

mint ha valaki, akár csak a gyermek, a ki az előrajzolt betűket utána rójja, vagy mint a görögök szokták mondani,[158] miként a gyermek aggódva vigyáz új ruhájára, melyet anyja először adott reá, rabja a szabálynak: «Főtétel és következmény az egyezés és ellentét alapján?» Hát nem 32
kell e a szónoknak lelkesítenie, magával fölemelnie, a képes beszéd száz meg száz alakjával változatosságot teremtenie s új meg új fordulatot adni a beszédnek, hogy azt higyjék arról a beszédről, hogy úgy született s maga a természet hozta világra, nem pedig emberi kéz munkája, melyre mint műszabályok szülöttére gyanus szemmel néznek, mert lépten-nyomon elárulja a mester kezenyomát? Győzött e* így valaha igaz szónok? Nemde magánál Demosthenesnél is csak igen kevés efféle dolgot* találunk? Pedig ennek eszközeit a görögök jobban kihasználják (ez az egyedüli ugyanis, a mit nálunk rosszabbul csinálnak), lánczszemenként összefűzik, megbonthatatlan sorba állítják, következtetés útján kihoznak olyan dolgokat, a melyeket soha senkisem vont kétségbe, bizonyítanak közelismert igazságokat s azt mondják, hogy ebben a régiek nyomdokait követik, aztán ha kérdezik tőlök, ki után indultak, adósok maradnak a felelettel. De a szónoki alakzatokról majd másutt szólok.

Csak még azt akarom megjegyezni, hogy azokkal sem 33
értek egyet, a kik szerint a bizonyítékokat kivétel nélkül tiszta, világos és érthető, egyébként azonban minden kifejezésbeli emelkedettségtől* és ékességtől ment nyelven kell előadni. Mert azt magam is elismerem, hogy a bizonyítékokat érthetően és világosan kell előadni s kisebb jelentőségű dolgoknál még a kifejezések és szavak is lehetőleg a tárgyhoz illők legyenek úgy, a mint a köznapi beszédben halljuk; de fontosabb tárgynál nézetem szerint semmi 34
ékességet sem szabad megvonni a beszédtől, feltéve, hogy

az nem megy az érthetőség rovására. Mert sokszor épen maga a képes beszéd nagyon megvilágítja a beszédet, hisz még jogtudósok is, kik pedig oly szorosan ragaszkodnak a szók eredeti jelentéséhez, elég merészek azt mondani, hogy a tengerpart az, a hol a hullámok a partot nyaldosák.[159] S minél ridegebb valamely tárgy természettől fogva, annál több kellemességgel kell fűszerezni; kevésbbé szúr szemet valamely okoskodás, ha nem akarunk vele feltünést kelteni; nagyban emeli a szónok szavahihetőségét, ha hallgatóságának élvezetet tud nyujtani. Mert talán csak nem gondoljuk, hogy Cicero helytelenül használta bizonyítás közben az ilyen kifejezéseket: «fegyverzajban elnémul a törvény» és «némelykor magok a törvények adják kezünkbe a kardot».[160] De ebben mértéket kell tartani olyképen,* hogy ne menjen az értelem rovására, a minek csinosítás a czélja.

JEGYZETEK AZ V. KÖNYVHÖZ.

[1] A III. könyv 9. fejezetétől kezdve.

[2] III. 11. fej.

[3] Rhetorika I. 2. 2.

[4] L. IV. 1. 71.; II. 1. 9. stb.

[5] Cic. Pro Cluentio 17. fej., Pro Milone 5. fej.

[6] P. Rutilius Rufus, Panætius tanítványa, a stoa követője, kit Seneca több helyen, mint a bölcseségnek s a bajok elviselésében tanusított erős léleknek mintaképét említ, Lælius és Scipio barátja. A Numantia ellen viselt háboruban mint tribunus, Jugurtha ellen Metellus alatt mint legatus szolgált. 108-ban consulságra pályázott, de megbukott. 105-ben végre elnyerte ez állást és szigorú lelkiismeretességével tünt ki. 99-ben Ázsiába ment, majd 92-ben a provincia helytartója lett, azonban a publicanusok, kiknek garázdálkodását megfékezte, bosszúból összeesküdtek ellene és zsarolásért bevádolták. El is ítélték és számkivetésbe ment Mitylenebe, majd Smyrnába, a hol általános tisztelet tárgya volt s tudományos foglalkozással töltötte életét. Mikor vagyonát elkobozták, akkor sült ki, hogy nem futotta ki a kártérítésre, a melyre ítélték. Szónoki beszédeivel általános feltűnést keltett.

[7] Clodiust t. i. Kr. e. 61. végén a Bona dea ünnepén elkövetett merénylet vádja alól, a mennyiben női ruhába öltözve belopódzott Cæsar házába, Catilinát pedig 71-ben fajtalanság, 65-ben zsarolás vádja alól. Az előbbi bűnperben annak köszönhette felmentetését, hogy Cicero feleségének Terentiának köbenjárására úgy kicsinált véletlen folytán találkozott ennek nőtestvérével, Fabiával, a ki Vesta papnője volt. Az utóbbi perben pedig Clodius volt a vádlója, a ki gyenge és lelkiismeretlen eljárásával felmentő ítélethez segítette.

[8] Így Cicero Pro Flacco 4. fej. a görögökről, u. azon beszédben a 27. fejezetben Ázsia összes népeiről, Pro Fonteio 9. és 10. fej. a gallokról.

[9] Mikor Cicero P. Sestiust az erőszak (de vi) vádja ellen védelmezte. P. Vatinius mindkettőjök ellen mint tanu lépett fel, a miért Cicero utána beszédet tartott Vatinius ellen.

[10] Domitius Afer, korának egyik legjelesebb szónoka (Quintilianus X. 1. 118; XII. 11. 3.), Tiberius császár alatt 25-ben Kr. u. prætor lett, 39-ben consul. Meghalt 59 ben. Beszédeiből csak Quintilianus után ismerünk néhány töredéket.

[11] T. i. XII. 8.

[12] Cic. Pro Cluentio 60. fej.

[13] Hom. Od. IX. 84. s köv. vv.

[14] Hom. Od. XII. 39. 52. 167. vv.

[15] L. III. 7. 20.

[16] Verg. Georg. I. 431. és 388. v.

[17] Ad Herenn. IV. 18. Lásd fönnebb III. 1. 21.

[18] T. i. mint a logikai syllogismusban.

[19] L. III. 1. 18.

[20] Aggressio eredetileg = hozzáfogás, vállalkozás valamire (t. i. rei alicuius,) vagy támadás (t. i. adversarii) s e szerint az epichirema vagy aggressio valamely dologra vagy valaki ellen irányuló következtetés.

[21] De inventione I. 31. 34.

[22] L. III. 1. 16.

[23] Qu. Asconius Pedianus, Cicero magyarázója, a Kr. u. I. században élt, Claudius és Nero alatt virágzott. Cicero beszédeihez írt kommentárjaiból, melyeket fia számára írt, csak töredékek maradtak fenn s ezek Cicero öt beszédére vonatkoznak, u. m.: In Pisonem, Pro Cornelio, Pro Scauro, Pro Milone, In toga candida.

[24] Verg. Aen. VII. 791. v.

[25] E könyvnek első 17. fejezetben.

[26] Mint pl. Sapiens volt mellékneve Catonak és Læliusnak, Magnus pedig Pompeiusnak.

[27] Cic. Catil. III. 4. fej.

[28] Euripides, Phœniss. 636. s köv. vv.

[29] A 11. fej. 4—9. §§.

[30] Pro Milone 20. fej.

[31] Ovid. Metamorph. XIII. 5.

[32] Pro Milone 7. fej.

[33] III. 6. 25. 26.

[34] V. 5. 2.

35 Cic. Pro Milone 10. fej.

36 VII. 3. 26.

37 U. ezen példát lásd Cic. Top. 3. fej.

38 A matrimonium iustum által a nő apja hatalma (patria potestas) alól férje hatalma alá került (in manus venire, conventio in manus) és materfamilias lett. Vagyona férje hatalmába került s viszont ő is örökölt férje után. Az enyhébb módon kötött házasság (matrimonium iniustum) szerint a nő csak matrona, vagy uxor lett, vagyonával maga rendelkezett, de férje után sem örökölt.

39 Majdnem ugyanezen szavakkal Cicero Top. 3. fej.

40 Cic. Top. 5. fej.

41 T. i. democratia, oligarchia, monarchia.

42 Cic. Pro Cæcina 13. fej.

43 Cic. Pro Cluentio 23. fej.

44 A beszédből ez az egyetlen töredék maradt fenn. P. Oppius különben M. Aurelius Cotta, bithyniai proconsul, quæstora volt. Sikkasztás és a proconsul élete ellen tervezett merénylet gyanuja miatt elveszítette állását, sőt a proconsul be is vádolta, s ez alkalommal védte őt Cicero.

45 L. IV. 1. 74. és IV. 2. 26.

46 Cic. Top. 10 fej.; De inv. I. 31.

47 Cic. In. Verr. I. 42.

48 L. V. 7. 7.-hez a jegyzetet!

79 «Utinam ne in nemore Pelio . . . abiegna ad terram trabes» (t. i. cecidisset.) E szavak valószínűleg Ennius Medeá-jából vannak idézve, melyet Euripides után fordított (Euripides Medea 3. v. Μὴ ὀ' ἐν νάπαισι Πηλίου . . .) Az argonauták hajójára céloz, melyet Pelion fenyvesének szálfáiból ácsoltak a monda szerint.

50 Némelyek szerint e szavak Attiusnak Philocteteséből vannak véve; Philoctetes ugyanis a távollevő Parist szólítja meg s őt okolja a trójai háború minden bajaiért és a saját nyomorúságáért, t. i. kigyómarástól vagy mások szerint saját nyilától megsebezve Lemnus szigetén hagyták hátra a többi görög hősök. De később érte jöttek, mert egy jóslat szerint az ő nyilai nélkül (Herculestől örökölte íjjával együtt) nem lehetett Tróját bevenni.

51 Cic. Top. 3. fejezet, a hol ugyancsak a «compascuum» példa szerepel.

52 Cic. Pro Cæcina, 15. fej. — Csak emlékezetből idézve, mint sok más helyen teszi Quintilianus.

53 L. a III. 7. 2.-hez a jegyzetet!

54 Cic. Pro Ligario 3. és 10. fej.

55 Cic. Pro Cæcina 16. fej.

56 Solon ismeretes törvénye, mely a rhetorok kedves thémája volt. Magát a törvényt később Solon megváltoztatta olyképen, hogy a fiú csak akkor tartozott szüleit eltartani, ha ezek iskolába járatták és kitaníttatták.

57 A kik a harczban kitüntették magokat, joguk volt valami tetszés szerint való jutalmat kérni. «Vir fortis optet quod volet» gyakori thémája a declamatióknak.

58 «Unde tu, aut familia aut procurator tuus» prætori edictum; idézve Cic. Pro Cæcina 17. fej.

59 Cic. Pro Murena 39. fej.

60 Cic. Philipp. II. 25. fej.

61 Honnan vette Qu. ezen idézetet, nem tudjuk. Nem lehetetlen, hogy Cicero Catilina ellen tartott I. beszédének ama helye (7. fej.) forgott elméjében, a hol a szónok a hazát szólaltatja meg, s ezzel akar Catilinának szivére hatni. A haza szavainak bevezetése («Quae tecum, Catilina sic agit et quodam modo tacita loquitur») és összefoglalása («Hæc si tecum, ut dixi, patria loquatur») talán összeolvadt Qu. emlékezetében s csak a gondolatot adta vissza e szavakban: «Si respublica vocem haberet.»

62 Cic. Pro Cluentio 36. fej.

63 Popilius és Gutta bírák voltak, mikor Oppianicust elítélték. Mivel később őket is elítélték, Cluentius vádlója azt állította, hogy vesztegetés miatt ítélték el őket. Cicero ezzel szemben azt állítja, kogy korteskedés (ambitus) miatt voltak elítélve, mert vádlóikat felmentették egy törvény értelmében. Ha ugyanis valaki ambitus miatt került a vádlottak padjára és ugyanakkor sikerült mást hasonló vétség miatt elítéltetnie, ő maga megszabadult az ítélet következményeitől («Qua lege damnatus, si alium convicerit, in integrum restituitur.»)

64 Amphictiones (Ἀμφικτύονες vagy Ἀμφικτίονες = körüllakók) néven nevezték a görögök valamely nevezetesebb szentély körül lakó népek vallásos szövetségét, politikai szinezet vagy czél nélkül. Különösen kettő volt híres, ú. m. a delphi-i és a thermopylæ-i. Rendesen két gyűlést tartottak, tavaszszal Delphi-ben, őszszel a thermopylæ-i szorosban levő Anthela nevű kis községben; e gyűléseken a közös szentély védelme, közös ünnepek s a népjogok köl-

csönös tiszteletben tartása került szóba. Makedon Fülöp és Nagy Sándor önző politikai célokra használták fel.

65 Cic. De inv. I. 30. fej.

66 Aristoteles Rhet. I. 2. 8.

67 VIII. 3. 72. s köv.

68 L. Appuleius Saturninus, néptribun Kr. e. 101-ben és 100-ban, Marius párthíve. Ennek katonái számára Galliában földet akart egy törvényjavaslattal juttatni. Hivatalos évének letelte után Metellus Numidicus censor kidobta a szenátusból s azért, mikor a következő évben (100) újra megválasztották tribunnak, Metellust számkivetésbe kényszerítette. Erőszakoskodását a nép is megsokallotta akkor, mikor ő és elvtársai a consulságra pályázó Memmiust ott a helyszínén meggyilkolták. A nép dühe elől a Capitoliumra menekültek, de az elkeseredett tömeg felkonczolta őket. — Lásd II. 16. 5.

69 Livius II. 5., VIII. 7.

70 Cic. in Verrem IV. 55.

71 Aristoteles Rhet. I. 2. 19.

72 A trójai háborúra céloz.

73 Livius IX. 30.

74 Valószínűleg Ciceróra is gondol itt. Qu.

75 Livius I. 24. 25.

76 Argos városában 272-ben. Kr. e.

77 Cato Uticensis és Metellus Scipio a köztársasági párt utolsó veresége után (Thapsus mellett 46-ban Kr. e.) mindketten saját kezökkel vetettek véget életöknek.

78 Livius I. 58.

79 Cic. Pro Murena 8. fej.

80 Cic. Pro Milone 3. fej.

81 Livius IV. 13. 14.

82 Cic. Pro Milone 27. fej.

83 Cic. Pro Cluentio 32. — 52. fej.

84 U. ott 48. fej. — T. i. régente minden ötödik évben a census után, majd Augustus óta évenkint julius 15-én volt a lovagok szemléje, recognitio equitum, melyet a censor tartott s a kifogástalannak talált lovagot e szavakkal «traduc equum» tovább engedte, míg a kifogás alá esőt «vende equum» szavak után törölte az album equitum-ból. Ezt a szemlét a lovagok díszfelvonulása (traductio, transvectio equitum) előzte meg Mars templomától a forumon át a Capitoliumra.

85 Verg. Aen. II, 539. 540.

86 Cic. Pro Milone 4. fej.

87 Cic. Pro Milone 3. fej.

88 C. Servilius Ahala Spurius Mæliust, P. Scipio Nasica pontifex Ti. Gracchust, L. Opimius pedig C. Gracchust ölte meg.

89 Cic. Pro Milone 3. fej. — Érti Orestes bűnperét, a melyben Pallas Athene felmentő szavazatával (calculus Minervæ, ψῆφος ἐλέου) az egyenlően megoszlott szavazatok többsége a felmentésre esett.

90 Livius II. 32.

91 Hor. Epist. I. 1. 73.

92 Cicero levelei Atticushoz V. 15. A magyar azt mondja: «Illik neki, mint szamárnak a bársonnyereg», bár a két közmondás értelme nem fedi egymást teljesen, mert ökörre egyáltalában nem való nyereg, szamárra csak czifra, drága nyereg nem való.

93 Cic. Pro Cluentio 27. fej.

94 Cic. De inv. I. 30.

95 Cic. Pro Murena 2. fej.

96 Cassius Parmensis, az összeesküvők egyike, kik, Cæsart meggyilkolták. A Philippi mellett vívott csata után az ifjabb Pompeiushoz szegődött, majd 36-ban Antoniushoz pártolt s az actiumi ütközet után Augustus kivégeztette. Egyúttal költő is volt; írt leveleket, epigrammákat és szomorujátékokat (Thyestes, Brutus). A szövegben ingadozás van a «senis» jelzőjében: majd «lanipedis,» (= gyapjúval becsavart, fájós lábú, majd «planipedis» (= mezitlábos.)

97 Cic. Pro Cluentio 53. fej.

98 Cic. Pro Archia pœta 8. fej. A Cornelius-féle beszédre nézve lásd IV. 3. 13.!

99 T. i. a 23. pontban az emberről vett hasonlatok.

100 Pericles barátnője, majd később felesége.

101 Cic. De inv. I. 31.

102 Verg. Ecl. I. 23.

103 Cic. Top. 3. fej.

104 Cic. Pro Cæcina 12. fej.

105 Így Herodotus említi (V. 4.), hogy a trausok (Τραῦσοι) nevű thrák nép egyéb szokásaiban teljesen egyezik a többi thrákokkal, de az újszülött gyermekkel és megholtakkal így cselekesznek: Az újszülöttet a családtagok körűlülik s megsiratják, mint a kire születése perczétől annyi baj vár, végig elsorolván az emberi nyomoruság minden fajait. A halottakat pedig vidámság és öröm között

földelik el, mert elgondolják, hogy mennyi bajtól szabadultak meg s most teljes boldogságban van részök.

106 Aristoteles Rhet. I. 15. 13. Hom. Ilias II. 558. Plutarchos szerint (Solon 10.) Solon csúsztatta be e verset.

107 Cic. De senectute 3. fej.

108 Cic. In Catil. III. 8. 9.

109 Cic. Pro Lig. 6. fej.

110 Bár «valent» és «nocent» egyaránt megállhat, de széphangzás szempontjából talán jobb a nocent («universa vero valent»).

111 Aristoteles (Rhet. I. 2. 3. 4.) a bizonyításnak három faját különbözteti meg: az egyik a szónok egyéni jelleméből fakad, a másik a hallgató érzelmeire törekszik hatni, a harmadik magával a beszéddel bizonyít vagy látszik bizonyítani.

112 M. Aemilius Scaurus, előkelő de elszegényedett családból származott. Úgy látszik ügyes, ravasz ember volt, tehetséges szónok. 115-ben Kr. e. consul lett, majd princeps senatus, a Jugurthához menesztett küldöttség feje. Sallustius leírása szerint legalább is gyanus az ő szereplése, bár nem bizonyult reá, mint L. Calpurnius Bestiára, hogy Jugurtha megvesztegette. Sallustius rövid vonásokkal jellemzi s ezek között néhány nem épen ajánló is van: «pártütő, hatalomra, kincsekre vágyó, egyébként rossz tulajdonságait ügyesen tudta leplezni.» Cicero ellenben mindenütt dícséri, de csak mint elfogult pártember. Már hetvenes volt, mikor (91-ben Kr. e.) Qu. Varius Sucronensis néptribun azzal vádolta, hogy része volt a szövetségesek fellázításában. Ezen vád ellen védte magát Qu. szerint ily szellemes és méltóságos rövidséggel, bár Valerius Maximus szerint (III. 8.) kissé terjedelmesebb volt a védelem: «... Tamen audebo vos ... interrogare: Varius Sucronensis Aemilium Scaurum, regia mercede corruptum, imperium populi Romani prodidisse ait: Aem. Scaurus huic se affinem esse culpæ negat. Utri creditis?»

113 Attikai szónok Kr. e. 400 körül. Aristoteles is említi ez esetet Rhetorikájában. II. 23. 7.

114 III. 8. 36. — 48. és IV. 1. 17. — 22.

115 Ilias IV. 299.: a gyávákat kétoldalról közrefogták, hogy kényszerítve legyenek harczolni.

116 Szokásos nevei az eunuchoknak.

117 Polyclitus híres «doryphorus»-ára gondol.

118 T. i. «De causis corruptae eloquentiæ.» Lásd a VI. könyv bevezetésének 3. pontját!

119 Cic. Pro Ligario 4. fej.

120 XII. 5.

121 Cic. Pro Cluentio 60. fej.

122 Lásd fönnebb V. 10. 69.

123 Ennek tartalma Cornelius néptribunnak a szenátus ellen irányuló javaslata volt; tiszttársa, Servilius, óvást emelt ellene s a javaslatnak a nép előtt való felolvasását meg akarta akadályozni. Lásd fönnebb a IV. 3. 13.

124 Cic. Divinatio in Qu. Cæcilium 2. 6. 11.

125 C. Rabirius hirhedt szenátor, kit Kr. e. 63-ban T. Labienus C. Cæsar biztatására bevádolt hivatalos pénzek elsikkasztása, szenthelyek megsértése, Saturninus néptribun meggyilkolása miatt. A vádat, mely ellen Cicero és Hortensius védték a legsúlyosabb crimen, tudniillik hazaárulás (perduellio) czímén emelte a vádló, mert arra számított, hogy elítéltetése esetén ez alapon éri legkeményebb büntetés.

126 Lásd ezen elveszett beszédnek egy másik töredékét fönnebb IV. 2. 131.

127 L. fönnebb X. 69.! — Hogy miféle vádra gondol itt Cicero, nem tudjuk, mert e beszéd elveszett, de hogy a lovagok még a bíróság előtt is némely kiváltságokat élveztek, Cicero Pro Cluentio beszédéből is következtetni lehet («Equites lege corrupti iudicis accusari non potuisse.»)

128 Lásd fönnebb III. 7. 21. és V. 9. 13. nemkülönben Cic. Catil. I. 1.

129 Lásd fönnebb VI. 3. 13. és V. 13. 18. Az elveszett beszéd tárgyáról Asconius Pedianus commentárjából tudunk meg egyetmást. C. Cornelius néptribun Kr. e. 66-ban törvényjavaslatot terjesztett elő, mely a szenátusnak visszaélés folytán megnövekedett tekintélyét akarta visszaszorítani. Régente ugyanis csak a nép, mint maiestas (szuverén hatalom) adhatott felmentést valamely törvény alól s ha a szenátus ilyen ügyben határozatot hozott, a szenátus végzését (consultum) ezen záradékkal látták el: «ut de ea re ad populum ferretur.» Lassankint ez kiment a szokásból s ezt a záradékot is egészen elhagyták. Képzelhető, mily rossz vért szült a szenátorokban C. Cornelius javaslata, mely ezt a régi jogszokást vissza akarta állítani. A szenátus legtekintélyesebb tagjai mindenáron meg akarták hiusítani e javaslatot s akadt Corneliusnak egy tiszttársa is, P. Servilius Globulus, a ki közbelépett (intercessit) s

nem engedte, hogy a præco (hivatalos kikiáltó) a javaslat szövegét felolvassa a népnek. Erre Cornelius maga vette kezébe az írást s olvasta fel a népnek. Hivatalos évének letelte után felségsértés miatt (maiestatis) perbe fogták s Cicero védelmezte. A négynapi perbeszédeket két beszédben adta ki Cicero, de csak egy-két töredék van belőlök.

130 Cic. Pro Murena 9. fej.

131 Lásd IV. 1. 69. — Úgy látszik, hogy Bostar sardiniai ember volt, s meggyilkoltatását Scaurusnak tulajdonították, ki ott helytartó volt 54-ben.

132 Lásd V. 10. 69. és IV. 1. 74.

133 Lásd fönnebb a 17. és 20. §. és X. 69.

134 Cic. Pro Cælio 13. fej.

135 Cic. Pro Ligario. 3. fej.

136 Cic. Pro Cluentio 48. fej.

137 Cic. In Verrem V. 1. fej.

138 Cic. De agraria II. 5. fej.

139 Cic. In Pisonem 1., 30. ff.

140 Cic. In Antonium Philipp. II. 4. 17; III. 4.; XIII. 19.

141 Oppianicus védője volt. Lásd Cic. Pro Cluentio 40. fej.

142 L. IV. 1. 69. — Scaurus t. i. fényűző ember lévén, luculusi márványból készült oszlopokkal ékesítette csarnokait, míg ő, úgymond, csak albai kőből faragott oszlopokkal. Suetonius is megemlíti (Aug. 72. fej.), hogy Augustus eleinte igen szerény házban lakott, melynek rövid porticusát albai kőből való oszlopok fogták körül. — Az idézetet l. Cic. Pro Scauro. 2. 45.

143 Cic. Pro. Cluentio 52. fej. — Aeschines in Ctes. 205. §. — L. fönnebb III. 6. 3.

144 Szomorújátékíró (Kr. e. 170. — 94.).

145 Cic. Pro Cluentio 52. fej.

146 Vibius Crispus gazdag és előkelő ember, mint szónok is kiváló s Juvenalis szerint (IV. 81.) Domitianus alatt már öreg ember volt s talán meg is halt. Tacitus (Hist. II. 10.) nem nagyon dícséri («inter claros magis quam inter bonos.») Quintilianus (X. 1. 119. és XII. 10. 11.) kellemes és élvezetes előadását («iucunditas») dícséri. Úgy látszik szellemes ember is volt, mert Suetonius (Domitianus 3.) elbeszélése szerint, mikor valaki azt kérdezte tőle, van-e bent valaki a császárnál, azt felelte Vibius: még egy légy sincs. T. i. a császár azzal mulatott, hogy a szobában repkedő legyeket összefogdosta és stilusának hegyével felnyársalta.

147 Lásd a IV. 2. 28.-hoz a jegyzetet!

148 Lásd az V. 12. 12. fej.

149 Lásd a III. 1. 17—18.!

150 Cic. Pro Ligario 6. fej.

151 Cic. Pro Milone 29. fej.

152 Demosthenes beszéde Androtion ellen. 7. §.

153 Cic. De inventione I. 34. — Ciceronál: Melius adcurantur ea...

154 Cic. Pro Milone 4. fej.

155 Cic. Pro Milone 3. fej.

156 Cic. Pro Milone 3. fej.

157 T. i. e. könyv XIII. fejezetében.

158 V. ö. Plutarchos első beszédét (8. fej.) Nagy Sándor szerencséjéről.

159 V. ö. Cic. Top. 7. fej.: «Solebat ... Aquillius ... littus ita definire, qua fluctus eluderet.

160 Lásd fönnebb a 17. §.!

VI. KÖNYV.

A hatodik könyv tartalma: Előszó, melyben sorsáról panaszkodik. A befejezés. Az érzelmek felkeltése. A nevetés. A felek szóvitája (keresztkérdések). Itélet és megfontolás.

ELŐSZÓ.

Ez volna hát, édes Marcellus Victoriusom, a mit szor- 1
galommal és fáradsággal eddig összeállítottam. Főképen a
te kedvedért fogtam e munkához, de arra is gondoltam,
hátha a törekvő ifjúságnak is használhatnék valamit, leg-
utóbb meg épen úgyszólván bizonyos erkölcsi kényszerűség
sarkalt, mióta az a megtisztelő megbízatás érte csekély-
ségemet.[1] E mellett azonban saját lelki gyönyörűségemnek
is áldoztam, mert úgy gondoltam, hogy fiamnak, kinek
kiváló szellemi képességei az apa részéről is a leggondosabb
nevelést kivánták volna, ez lesz legértékesebb öröksége,
ha arra az esetre, a mi a természet rendje, meg az én
óhajtásom is lett volna, hogy én haltam volna meg előbb,
mégis az apja legyen az ő tanítómestere. Mialatt azonban 2
éjjel-nappal e művemen dolgoztam s a saját mulandóságom
gondolata még siettette is munkámat, váratlanul oly csapást
mért reám a sors, hogy fáradozásom gyümölcséből bár-
kinek inkább lehet haszna, mint magamnak. Ugyanis
fiamat, a kihez a legnagyobb várakozást fűztem s a kiben
egyedül reménykedtem öreg napjaimra, elvesztettem s e
veszteség újra felszaggatta a régi sebeket. Mit tevő legyek?

3 Veheti-e még valaki hasznomat, mikor az istenek is ellenem vannak? Mert úgy akarta a végzet, hogy akkor is, mikor a szónoklat hanyatlásának okairól kiadott művemnek megírásába akartam fogni, hasonló csapás ért engem. Azért csak az lett volna logjobb, azt a szerencsétlen művet ezzel a mostani boldogtalan irásommal együtt idő előtt elhúnyt kedves gyermekem ravatalán belevetni a tűzbe, mely a drága földi maradványokat felemésztendő volt, a helyett, hogy ezt a kegyelet rovására nyujtott szívós életemet még
4 mindig új, fárasztó munkával gyötröm. Mert minden józaraló apa zokon veheti tőlem, hogy én még tovább is képes vagyok ily komoly tanulmányokkal foglalkozni s nehéztelhet reám, a miért oly kemény szivem van, hogy még egyébre is tudom szavamat használni, mint arra, hogy szemrehányást tegyek az isteneknek, hogy egész családomból egymagam állok itt. Azt mondjam, hogy nincs isteni gondviselés, mely letekint a földre, ha nem is annyira a saját sorsom miatt, kinek egyébként más bűnöm nincs, mint hogy még élek, hanem bizonyára azok végzete miatt, a kikre kétségtelen, hogy mint ártatlanokra sújtott le a halál osztó karja: mert először elrabolta tőlem gyermekeim anyját, a ki még tizenkilenczedik évét sem töltötte be egészen s két fiúgyermeknek adott életet; épen azért, bár nagyon kegyetlen volt a végzet, mely elragadta, mégis boldogan
5 halt meg. Engem ez az egy csapás is annyira lesújtott, hogy már semmi e világon nem tudna boldoggá tenni. Mert nemcsak mint a női erények tökéletes mintaképe ütött halálával gyógyíthatatlan sebet férjének szivén, hanem azért is, mert még oly fiatalon, szinte lányos korban halt meg, főleg az én éveimhez hasonlítva, hogy benne
6 is mintegy elvesztett gyermekemet kell siratnom. Mégis ő akkor, mikor gyermekei éltek és, bár nem a természet rendje, de az ő óhajtása szerint, még én is életben voltam,

nirtelen halállal igen nagy gyötrelmektől menekült meg.
Engem előbb a kisebbik fiam, alig hogy ötéves mult, egyik
szemem fényétől fosztott meg. Nem akarok szerencsétlen- 7
ségemmel hivalkodni, sem a könnyek forrásait növelni,
oh bárcsak módomban állana apasztani ezeket! de lehe-
etlen nem beszélnem arról, mennyi szeretetreméltóság
volt arczában, mily kellemes volt beszédje, a tehetségnek
nennyi szikráját, mily higgadt és bár tudom, hogy majd-
nem hihetetlen, már akkor* milyen mély értelmet árult
el. Bármely ily gyermek, még ha nem a miénk volna is,
negérdemelné, hogy szeressük. S hogy fájdalmam még 8
nagyobb legyen, mintegy rejtett tőrszúrásul úgy intézte
a sors, hogy ez a gyermek hozzám ragaszkodott legjobban,
obban szeretett mint dajkáit, jobban mint nagyanyját, a
ki nevelte, jobban mindenkinél, kikhez a gyermekek ebben
a korban vonzódni szoktak. Azért még hálával tartozom
az isteneknek ama fájdalomért, melyet a legjobb s minden
licséretet felülmuló anyának halála néhány hónappal előbb
okozott nekem, mert kevesebb okom van sírni a magam
nevében, mint örvendeni az ő nevében. Ezek után az én 9
Quintilianusomba helyezett reményem és gyönyörűségem
volt minden erősségem s ez elég vigasztalás volt számomra.
Ez a fiam ugyanis már nem csupán virágokkal kecsegtetett,
nint az előbbi, hanem tizedik évébe lépvén, már biztos
ermést igérő gyümölcsökkel. Esküszöm saját szerencsét- 10
enségemre, boldogtalan lelkiállapotomra, az ő elköltözött
elkeikre, fájdalmam nemtőire, hogy oly kiváló szellemi
ulajdonságokat találtam benne nem csupán a tudományok
lsajátítására (e tekintetben fényesebb tehetséget nem is-
nertem, bár igen sok tanítványom volt már) és a tudo-
nányokkal való foglalkozásra és pedig már akkor minden
ényszerítés nélkül (tudják ezt az ő tanítói), hanem a
ecsületességnek, gyermeki ragaszkodásnak, emberies ér-

zésnek, fenkölt gondolkozásnak is oly fokát, hogy bizonyára ez lehetett forrása annak a villámként sujtó nagy csapástól való félelmemnek, melyet a közönséges tapasztalat is megerősít, hogy t. i. a koránérett gyümölcs korábban lehull s hogy van valamiféle irigység, mely az ily szép reményeket letarolja, hogy szerencsénk magasabbra ne
11 nőjjön, mint a hogy a végzet embernek rendelte.[2] Sok minden egyéb adománynyal is meg volt áldva, a melyek csak véletlenül jutnak osztályrészül, így kellemes, csengő hanggal, megnyerő arczkifejezéssel s oly határozott szabatos kiejtése volt mindkét nyelven, mintha egyik is, másik is anyanyelve volt volna. De mindez csak reményt nyujtott a jövőre; nagyobb dolog, hogy határozott jellem volt, hogy volt benne komolyság és erős lélek is a fájdalmakkal és félelemmel szemben. Mert minő lelki erővel viselte a nyolcz hónapig tartó betegséget az orvosok bámulatára. Hogy vigasztalt még engem utolsó perczeiben! S még akkor is, mikor már haldoklott s már-már elköltözni készült tőlünk, mikor már a nagy lázban eszméletén kívül félre
12 beszélt, mindig az iskolával * és könyveivel bajlódott. Oh én hiú reménységem, miért is kellett látnom megtört szemeidet s elálló lélekzetedet! Oh hogyan is tudtam újra lélekzethez jutni s tovább is szívni ezt a mindnyájunk közös levegőjét, miután a te kihűlt és sápadt tetemedet karjaim közé zárva tartottam? Megérdemlem e kínokat, melyek rám nehezednek, megérdemlem e gyötrő gondolatokat!
13 Miért is kellett elveszítenem téged, kit csak nem régiben egy consularis férfiú fogadott fiává, a mi közelebbi hozta neked a reményt az összes hivatalokhoz, téged, kit praetor nagybátyád vejének szánt, téged, (mindnyájunk reményét) a nagyapai örökségkép rád szállott * ékesszólás hivatásos jelöltjét? Itt vagyok, szegény apád, kire csak bűr hődés ez élet! De ha már nem az élethez való ragaszkodá

legalább az, hogy teherként viselem azt, szolgáljon neked
elégtételül életem hátralévő napjaiban. Mert alaptalanul
írunk minden bajt a sors rovására. Minden tartós bánatnak-
fájdalomnak kiki maga az oka. De azért él az ember s 14
mindig valami czélt keres földi életének s igazat kell adnia
ama jeles tudósoknak, a kik szerint a csapások közepette
egyetlen vigasztalásunk a tudományok művelése. Ha azon-
ban egyszer majd alábbhagy ez a fájdalomokozta elke-
seredés, úgy hogy ennyi szomorúság mellett képes leszek
másféle gondolatokkal is foglalkozni, azt hiszem méltán
könyöröghetek elnézésért munkám lassú haladása miatt.
Mert csodálkozhatik-e valaki azon, hogy munkámat félbe-
szakítottam, mikor inkább azon kellene csodálkozni, hogy
teljesen abba nem hagytam? Aztán, ha ez vagy az kevésbbé 15
sikerült, mint művemnek első része, melyhez akkor fogtam
hozzá, mikor még nem ért ennyi súlyos csapás, az a sors
zsarnoki hatalmának tudandó be, mely az én egyébként
is közepes szellemi erőimet, ha nem törte is le egészen,
de meggyengítette. De még így is daczolok és szembe-
szállok vele, mert ha nehezemre esik is legyőznöm, annál
könnyebb lesz megvetnem, mert már úgyis egészen kidü-
höngte magát ellenem s bár szerencsétlenségem árán, de
teljes biztossággal megszerezte nekem azt a tudatot, hogy
többé nincs mit félnem ilyen csapásoktól. Hogy pedig 16
munkámat szivesen fogadják, már csak azért is méltán
elvárhatom, mert már semmi hasznom sincs magamnak
abból, hogy tovább folytatom, hanem egész fáradozásom
(ha egyáltalában van valami haszna annak, a mit irok)
másoknak iparkodik használni. Én szerencsétlen, valamint
családi vagyonomat, úgy ezt a művet is másokra hagyom,
nem a kiknek szántam.

I. FEJEZET.

A befejezés.

1 Következett volna akkor[3] a befejezés, melyet némelyek betetőzésnek, mások bevégzésnek neveznek. Kétféle szerepe van: vagy a beszéd tárgyára vagy az érzelmekre vonatkozik. A beszéd tárgyának ismétlése és összefoglalása (a görögben ἀνακεφαλαίωσις a neve, latinul némelyek újból elsorolásnak [enumeratio] mondják) feleleveníti a bíró emlékezőtehetségét s az egész ügyet egyszerre állítja szemei elé s ha részleteivel kevésbbé gyakorolt is reá befolyást, 2 tömegével mindenesetre hat. Itt azon kell lennünk, hogy a mit ismételve elmondunk, minél rövidebb legyen s mint a görög elnevezés mutatja, csak végig fussunk a főbb fejezeteken, mert ha hosszadalmasak vagyunk, akkor nem újból elsorolás, hanem mintegy második beszéd lesz belőle. Azt azonban, a mit szükségesnek tartunk újból elsorolni, bizonyos nyomatékkal kell előadnunk, megfelelő gondolatokkal élénkitenünk s mindenesetre képes beszéddel tarkítanunk, mert ha ez hiányzik, nincs boszantóbb, mint az a puszta elismétlése a dolgoknak, mintha nem bíznánk 3 a bírák emlékezőtehetségében. Az ismétlésnek pedig számtalan alakja van; kiválóan sikerült Cicerónál a Verres ellen mondott beszédben: «Ha tulajdon édes apád volna bírád, mit szólna ilyen bizonyítékokhoz?» s utána következik ezek elsorolása. Avagy mikor ugyanő ugyanaz ellen az istenek segítségül hivása mellett sorolja fel az általa kifosztott templomokat.[4] Kételkedésünket is kifejezhetjük a felett, vajjon nem felejtettünk-e el valamit, vagy mit felel majd az ellenfél erre vagy arra, vagy milyen kilátása 4 lehetnek a vádlónak ilyen védelem után. Az meg épen jól esik az embernek, ha az ellenféltől sikerül valami bi-

zonyítékot szerezni, így pl. ha azt mondhatjuk: «Az ügynek ezt a részét feladta» vagy «Inkább azzal akart hatást elérni, hogy az ellenfél ellen rossz hangulatot keltsen» vagy «Nem hiába fogta könyörgésre a dolgot, mert ezt meg ezt tudta». De nem akarom minden egyes fajtáját elsorolni, 5
hogy azt ne gondolja valaki, mintha azon kívül, a mit most esetleg mondok, nincs is már egyéb, holott úgy az ügy, mint az ellenfélnek szavai s holmi véletlen körülmények is alkalmat nyujthatnak ilyen megjegyzésekre. Aztán nem csupán a magunk előadását kell újból összefoglalnunk, hanem az ellenfélt is szorítanunk, hogy egyik-másik kérdésünkre válaszoljon. De ezt csak akkor szabad 6
tennünk, ha az ellenfél válasza után még van idő a tárgyalás folytatására és ha az, a mit előterjesztettünk, meg nem cáfolható. Mert ha kihívásunkkal mi adunk alkalmat az ellenfélnek, hogy saját erejét megmutathassa, ezzel nem cáfoljuk, hanem kioktatjuk. Az attikai szónokok legtöbbje s a bölcselők, kiknek szónoklattani művei maradtak reánk, majdnem kivétel nélkül csak ezt az egy fajt ismerik el a befejezésnek. Az attikai szónokok, úgy hiszem, azért vé- 7
lekedtek így, mivel Athénben a hivatalos kikiáltó külön is figyelmeztette a szónokot, hogy az indulatokat felkorbácsolni tilos.[5] A bölcselők részéről kevésbbé csodálkozom ezen, mert az ő felfogásuk szerint lelkileg külső hatások alá kerülni gyengeség; nem tartják továbbá a jó erkölcsökkel összeegyeztethetőnek, ha valaki ily módon letéríti a bírót az igazság útjáról, sem becsületes emberhez illőnek mások gyengéinek kihasználását. De ők is elismerik, hogy az indulatok felhasználása szükséges, valahányszor lehetetlen másképen az igazságot, jogot és közérdeket megvedeni. Egyébként abban mindnyájan egyetértenek, hogy 8
a szónoki beszéd többi részeiben is igen jó hasznát szoktuk venni az ἀνακεφαλαίωσις-nak, ha az ügy bonyolódottabb

és több oldalról kell bizonyítékokkal támogatni; valamint senki sem vonja kétségbe, hogy sok peresügyben sehol sincs arra szükség, ha az rövid és egyszerű. A szónoki beszéd befejezése ebből a szempontból egyformán érdekli úgy a vádlót mint a védőt.

9 Az indulatok közül is majdnem ugyanazokat használják fel, csakhogy az egyik ezeket, a másik azokat éleszti gyakrabban és nagyobb mértékben, mert amannak czélja feltüzelni a bírót, emezé pedig szivére hatni.[6] Néha azonban a vádló is könnyekhez folyamodik, mikor részvétet akar kelteni az iránt, a kiért megtorlást szándékozik venni; viszont a vádlott is néha hevesebb hangon kifakad, ha alávaló módon megrágalmazták vagy* összeesküdtek ellene. Legczélszerűbb tehát e két eljárást felváltva alkalmazni majdnem egészen úgy, mint a bevezetésben, a hogy mon-
10 dottam,[7] de több szabadsággal és hosszasabban. Ugyanis kezdetben csak tartózkodva iparkodunk a bírák jóindulatát megnyerni, mikor még beérjük azzal, hogy bebocsáttatást nyerünk és még egész beszédünk hátra van; azonban a befejezéstől függ, milyen lelkülettel vonul vissza a bíró tanácskozásra, utána már nincs mondanivalónk, nincs
11 mit mire tartogatnunk. Tehát mindkettőnek egyaránt feladata a bírót maga számára megnyerni, az ellenféltől elidegeníteni, az indulatokat hol felkelteni, hol lecsillapítani. Mindkét félnek egész röviden azt az utasítást adhatom, hogy a szónok tartsa szem előtt ügyének összes erős pontjait s mikor kiismerte, mi az, a mi abban jó vagy rossz vért szülhet, gyűlöletet vagy részvétet kelthet vagy valósággal vagy látszólag: mondja el mindazt, a mi ő reá, ha
12 bíró volna, legnagyobb hatással volna. De nagyobb világosság kedvéért nézzük a dolgot részletesen.

Először is azt, hogy mivel lehet a vádló javára hangulatot csinálni, elmondottuk már a bevezetésre vonatkozó

utasításainkban.[8] Vannak azonban egyes dolgok, melyekre amott elég csak rámutatni, de a befejezésben jobban ki kell színezni, pl. ha valamely erőszakos, mindenkitől gyűlölt, veszedelmes ember ellen folyik a per, úgy hogy magoknak a bíráknak is dicsőséget szerezne a vádlott elítélése avagy szégyent hozna rájok annak fölmentése, Mert 13
kitünően mondja Calvus[9] Vatinius ellen:[10] «Hogy vesztegetés történt, tudjátok mindnyájan s hogy ti ezt tudjátok, mindenki tudja.» Cicero pedig Verres ellen[11] meg épen kimondta, hogy a vádlott elítéltetése képes lesz a bíróságok jóhírnevén esett csorbát is kiköszörülni. Ez is egy a fönnebb említett eszközök közül. A félelem felkeltésének is, ha ugyanazon czélból szükségünk van reá, tágabb tere nyílik itt, mint a bevezetésben. Erre nézve már egyik előbbi könyvben[12] előadtam véleményemet. Az ellenszenv, gyű- 14
lölet, harag felkeltése is bátrabban történhetik a befejezésben; így pl. rossz vért szül a bíróban a vádlott nagy befolyása, gyűlöletet kelt annak aljassága, haragra ingerli annak sértő modora, ha makacs és kihivó magaviseletével elárulja, hogy biztonságban érzi magát s mindezt nemcsak tettével vagy nyilatkozatával, hanem arczkifejezésével és külső magatartásával, sőt egyetlen tekintetével is fel szokta kelteni. Ránk ifjakra azt a hatást tette, hogy Cossutianus Capito vádlója kitünően mondotta, igaz, hogy görögül, de ez volt az értelme: «Te szégyenled azt, hogy félsz Cæsartól.»[13] Fődolog azonban az indulatok felkeltésében a vádló 15
részéről az, hogy a felhozott vádbeli cselekményt minél szörnyűbbnek, sőt, ha lehetséges, minél inkább szánalmat keltőnek tüntesse fel. A tett szörnyűségét fokozhatjuk a következő kérdések fejtegetésével: mi a tény, ki követte el, ki ellen, mily szándékkal, mikor, hol, hogyan; mindez végtelen sok anyagot nyújt a tárgyaláshoz. Panaszt emelünk, 16
hogy megverték védettünket: először magát a tényállást

kell előadnunk, aztán azt, vajjon öreg, gyermek, hivatalos egyén, becsületes ember-e az illető, a ki a haza körül érdemeket szerzett; majd azt, hogy az, a ki megverte, valami közönséges és megvetett ember-e vagy ellenkezőleg nagyon hatalmas vagy olyan, a kitől ezt legkevésbbé lehetett várni; aztán, ha esetleg ünnepnapon vagy olyan időben, mikor épen az ilyen ügyeket tárgyalja a bíróság, vagy a haza válságos helyzetében avagy a színházban, templomban, népgyűlésen: mindezen körülmények csak fokozzák az ellen-
17 szenvet; továbbá, ha nem tévedésből, sem haragból, vagy ha esetleg haragból is, de igazságtalanul, mert amaz apját védelmezte; mert emberére akadt benne, mert vele együtt pályázott hivatalra, vagy ha a körülményekből arra lehet következtetni, hogy nagyobbat akart, mint a mit elkövetett. Azonban legjobban növeli a tett szörnyűségét a mód, a hogyan végrehajtották, ha súlyos és meggyalázó a bántalom, mint pl. Demosthenes azzal igyekszik Midias ellen hangúlatot kelteni, hogy elmondja, testének mely részén bántalmazta, milyen volt arczkifejezése s egész megjelenése
18 mikor őt megütötte.[14] Gyilkosság esetén különösen a következő kérdések tartoznak ide: fegyverrel, tűzzel vagy méreggel öltek-e meg valakit, egy sebet ejtve vagy többet pillanat alatt vagy hosszú kínok között. Gyakran a vádló szánakozást is iparkodik kelteni, mikor vagy annak halálán kiért bosszut akar állani, vagy gyermekeinek és szüleinek
19 elhagyatottságán* panaszkodik. A jövő képének feltárásával is hatni igyekszik a bírákra, hogy mi sors várna azokra, kik erőszakos és jogtalan sérelem miatt emeltek panaszt, ha ez megtorlás nélkül maradna; akkor el kellene hagyniok hazájokat, lemondaniok javaikról vagy pedig békét
20 türniök az ellenfél minden bántalmait. De még gyakrabban jut a vádlónak az a feladat, hogy elzárja a bíró szivét a részvét elől, melyet a vádlott akar benne felkelteni

arra izgassa, hogy az itélet kimondásában hajthatatlan legyen. Ide tartozik az is, hogy az ellenfélt abban, a mit előreláthatólag mondani vagy tenni akar, megelőzzük. Mert ezzel egyrészt nagyobb óvatosságra intjük a bírákat tisztök lelkiismeretes betöltésében, másrészt gyengítjük az ellenfél válaszának megvesztegető hatását,* minthogy az, a mit a vádló már előre megmondott, akkor, mikor azt a vádlott érdekében újra elmondják, már nem lesz új dolog a bíró előtt. Így pl. Servius Sulpicius Aufidia ellen tartott perbeszédében előre kéri, hogy ne vessék a szemére, mily válságos helyzetbe jutnak majd a tanuk meg a vádlott.[15] Épígy Aeschines is előre megmondotta, hogyan fog védekezni Demosthenes.[16] Néha meg ki kell oktatni a bírákat, mit feleljenek a vádlott könyörgésére. Ez is az ismétléshez tartozik.

A vádlottra nézve pedig ajánló az ő magas állása, 21
kiváló képzettsége, háborúban kapott sebei, előkelő származása és őseinek érdemei. A legutóbbinak felhasználásában valósággal versenyeztek egymással Cicero és Asinius, amaz Scaurusnak, az apának, emez pedig a fiúnak védelmében.[17] Az ok is ajánló lehet, a mely miatt a vádlottak 22
padjára került, ha úgy látszik, hogy valamely erényes cselekedetével vonta magára mások neheztelését; ilyenek főleg a jószívűség, emberbaráti érzés, könyörületesség. Mert azt tartjuk, hogy több joggal elvárhatjuk a bírótól azt, a mit magunk is gyakorolni szoktunk másokkal szemben. Itt is hivatkozni lehet a haza javára, a bírák dicsőségére, a követendő példára, az utókor emlékezetére. Leghatásosabb 23
azonban a szánakozás felkeltése, a mi nemcsak ellenállhatatlan erővel indítja meg a bírót, hanem kényszeríti, hogy meghatottságát könnyekkel is elárulja. Itt vagy abból indulunk ki, a mit a vádlott eddig szenvedett, vagy abból, a mit jelenleg kell szenvednie, vagy azt nézzük, mi sors

vár reá elitéltetése után; s még fokozhatjuk is ezt a hatást annak megemlítésével, mily magas polczról kell most
24 a mélységbe esnie. Fontos e tekintetben az illetőnek kora, neme, szerettei, úgymint gyermekei, szülei, rokonai. Mindezt többféleképen fel lehet használni. Némelykor maga a védő is beleképzeli magát ebbe a szerepbe, mint Cicero Milo védelmében:[18] «Oh én nyomorult! oh te szerencsétlen! Neked sikerült ezek által visszahívni engem hazámba s én nekem ne sikerülne téged ugyanezek által itthon tartani?» Főkép akkor lehet ezt tenni, mikor a vádlottnak, mint a fönnebbi esetben is, méltóságán alul áll, hogy
25 könyörgésre fogja a dolgot. Mert ki tudná azt végignézni, hogy egy Milo a maga életéért rimánkodjék, a ki beismerte, hogy egy neves családból való férfiút megölt jogos önvédelemből? Tehát egyrészt a vádlott javára keltett kedvező hangulatot rámutatva annak férfias gondolkozásmódjára, másrészt meg helyette ő maga hullatott könnyeket,

E helyen különösen jó hasznát veszszük a prosopopoeiá-nak, azaz idegen személyek költött beszéltetésének oly mértékben, mint törvényben levő emberhez illik. A védőt csak a puszta tények érdeklik. Mikor azonban e személyeket beszéltetjük, ebből is fakadhat valami, a mi
26 alkalmas az érzelmek felkeltésére. A bíró ugyanis azt képzeli, hogy nem mások baján kesergőknek szavát, hanem magoknak a szerencsétleneknek fájdalmas hangját hallja, kiknek néma tekintete is könnyeket csalna szemeinkbe; s a mennyivel szánandóbbak volnának, ha magok mondanák el ugyanazt, annyival meghatóbbak némi részben, ha mintegy az ő ajkaikra adjuk ugyanazon szavakat épúgy, mint a színpadi szereplők ugyanazon hanggal és előadással na-
27 gyobb hatást keltenek, ha álarczot használnak. Azért ugyan csak Cicero, bár Milót nem szerepelteti a bírák előtt könyörögve s inkább annak férfias magatartásával igyekszik

megnyerni rokonszenvünket, mégis panaszra nyittatja meg vele ajakát, de olyan panaszra, melynek hangja önérzetes férfiúhoz sem méltatlan: «Kárbaveszett, úgymond, az én fáradozásom! Oh csalfa remények! Oh én füstbe ment terveim!»[19]

Azonban a részvét felkeltése sohase legyen hosszadalmas, mert nem hiába régi mondás, hogy semmi sem szárad fel oly hamar, mint a könnyek.[20] Mert ha még az igazi 28
fájdalmat is enyhíti az idő, mennyivel hamarabb el kell tünnie a fájdalom ama képének, melyet csak szavakkal rajzolunk s ha ez hosszan tart, a könnyek kifárasztják a hallgatót s ha utána kipihente magát, a kiállott roham után a higgadt megfontolás alapjára helyezkedik. Ne en- 29
gedjük tehát e hatást elenyészni s az indulatgerjesztést, mikor elértük a legmagasabb pontot, hagyjuk abba, mert senkitől sem várhatjuk, hogy sokáig sirassa másnak sorsát. Azért valamint általában, úgy különösen ebben a részében folyton emelkedést kell mutatnia a beszédnek, mert a mi az előbbiekhez képest nem mutat haladást, az látszólag még rontja is a hatást s a lankadó indulat lángja igen könnyen egészen kialszik.

De nemcsak szóval, hanem bizonyos tettekkel is lehet 30
könnyekre indítani. E czélból szokás a bajba került vádlottakat piszkosan s formájokból kivetkőzve, úgyszintén gyermekeiket és szülőiket is a tárgyalásra vinni, viszont a vádlók, mint látjuk, felmutatják a véres kardot, a sebekből kiszedett csontszilánkokat, a vértől ázott ruhadarabokat, leveszik a kötést is a sebekről s mezítelenre vetkeztetik az ütésfoltokkal borított testrészeket. Ezek rendszerint igen 31
hatásos dolgok, a mennyiben mintegy a hallgatók lelki szemei elé állítják az eseményt, a mint a római népet is felbőszítette C. Cæsar temetésén, mikor ennek véres ruháját felmutatták. Mindenki tudta, hogy őt megölték, hisz holtteste ott feküdt a ravatalon s mégis az a vértől ázott

ruhadarab annyira szemök elé varázsolta a gyilkossági jelenetet, hogy mindenki nem Cæsar holttestét vélte látni,
32 hanem mintha épen most gyilkolnák meg. De azért nem tartom helyesnek, a mit már olvastam, sőt egy alkalommal magam is láttam, hogy t. i. a történt dolog képét fatáblára vagy a függönyre* festették, hogy borzalmasságával megrázó hatást tegyen a bíróra. Mert micsoda gyámoltalanság volna a szónok részéről azt hinni, hogy az a néma kép hatásosabban fog érdekében szólni, mint az ő szónoki beszéde?
33 Ellenben azt is tudom, hogy a piszkos és szennyes öltözet s a rokonoknak ugyanilyen gyászruhája megtette a hatást s a könyörgés is nagyban elősegítette a vádlott felmentését. Azért nemcsak annak veszi hasznát a szónok, ha a bírót szíve legdrágább kincseire kéri, főkép, ha a vádlottnak is vannak gyermekei, felesége, szülei, hanem az istenek segítségül hívását is mintegy a tiszta lelkiismeret jelének szok-
34 ták tekinteni. Végül az is, ha leborulunk a földre s átkaroljuk a bíró lábait, kivéve, ha a vádlott egyénisége, előélete, úgyszintén az ő külső körülményei tiltják ezt. Mert vannak dolgok, melyeket ép oly férfiasan kell védeni, mint a hogyan azokat elkövettük. Azonban ezt a tekintélyi oldalát a dolognak csak oly mértékben szabad kihasználni, hogy az elbizakodottság látszatával rossz vért ne szüljön.
35 Mindezek között leghatásosabbnak tartották valamikor a védelemnek azt a fegyverét, a melylyel, úgy látszik, első sorban sikerült Cicerónak L. Murenát annyi kiváló férfiú vádja ellenében megvédeni s meggyőzni őket arról, hogy a jelen politikai helyzetre az lesz legelőnyösebb, ha január elseje előtt való napon elfoglalja consuli hivatalát.[24] A védelemnek ez a fajtája napjainkban úgyszólván egészen feleslegessé vált, mikor az állam összes gondja és biztonsága egy ember vállain nyugszik s így nem függhet semmiféle bírói tárgyalás kimenetelétől.

Én itt a vádlókról és vádlottakról szóltam, mert az 36
érzelmek felkeltésének legtágabb tere bűnperekben nyílik.
De polgári perekben is előfordul a befejezésnek mindkét
fajtája, t. i. úgy a bizonyítékok összefoglaló elsorolása, mint
a könnyekre fakasztás, ha valamelyik peres félnek vagy
polgári állása vagy jóhírneve forog veszélyben. Mert holmi
apró-cseprő pereskedésekben ilyen komoly jeleneteket csi-
nálni épen annyi volna, mint kis gyermeket Hercules-
álarczba öltöztetni és cothurnusba bujtatni.

Nem lesz felesleges arra is felhívni a figyelmet, hogy 37
a befejezésben nézetem szerint roppant sokat határoz, mi-
képen tud az, kit a bíró elészólít, az ő szószólójához al-
kalmazkodni. Mert amannak ügyetlen, nyers, modortalan
fellépése és rút külseje gyakran elidegenülést okoz s erre
nagyon vigyáznia kell az ügyvédnek. Hisz nem egyszer 38
volt alkalmam látni olyanokat, kik ügyvédjöknek ellene
szegültek, arczukon a legcsekélyebb meghatottság jele nél-
kül a legválságosabb pillanatban is mosolyogtak,* valamely
nettőkkel vagy pusztán nézésökkel nevetésre ingereltek,
különösen olyankor, mikor valami drámai jelenet játszódott
le. Így pl. történt egy alkalommal, hogy a védő egy leány- 39
kát, ki az ellenfélnek állítólag nőtestvére volt (mert épen
ő körül folyt a per), átvitt a tulsó oldali padsorokba, hogy
ottthagyja mintegy bátyjának karjaiban. Ez azonban, mint
előre figyelmeztettem, szépen odább állott E váratlan je-
lenet hatása alatt az egyébként jeles szónok egy hangot
nem tudott szólni s a legnagyobb hidegvérrel ismét vissza-
vitte a kis leánykát. Egy másik szónok igen nagy hatást 40
védelmét védettje, egy asszony, érdekében attól, ha a férjnek
jó képmását ott a tárgyaláson bemutatja. S mi lett az
eredmény? Ismételten kaczagásra fakasztotta az egész
közönséget. Ugyanis először azok, kiknek meghagyta, hogy
azt a képet adják a kezébe, minthogy nem tudták, mikor

jön a befejezés, valahányszor oldalt pillantott a szónok, mindig odanyujtogatták neki, mikor pedig végre bemutatta, olyan csúf volt (egy öreg ember halotti arczlenyomata után készült!), hogy beszédének addig elért hatását is tönkre-
41 tette. Az is ismeretes eset, a mely Glyconnal történt, a kit más néven Spiridionnak is hivtak.[22] Ez egy fiút szerepeltetett a tárgyaláson s mikor ettől kérdezte, miért sír, azt felelte, hogy a nevelő folyton csipkedi. De annak bizonyítására, hogyan megjárhatja valaki a szónoki beszéd befejezésével, alig lehet csattanósabb példa annál, a melyet
42 Cicero mesél el a két Cepasiusról.[23] De mindez még megjárja olyanoknál, kik könnyen feltalálják magokat, ha változtatni kell a beszéden; de a kik a fogalmazványtól nem mernek eltérni, ilyen váratlan esetekben vagy egészen elakadnak, vagy legtöbbször derűre-borúra hazudnak. Ilyenek az efféle kiszólások: «Esedezve borul lábaitokhoz» vagy «Nem bírja magát a szerencsétlen kivonni gyermekeinek ölelő karjaiból» vagy «Látod-e, mint hí engem vissza»
43 ha mindjárt egy szó sem igaz is abból, a mit beszél. Ezek a hibák az iskolákban születnek, a hol szabadon és büntetlenül csinálunk mindenféle meséket, mert megtörtént dolog számba megy az, a mit csak akarunk. De a valóságban nem tehetünk így s nagyon találóan mondá Cassius[24] egy ifjúnak e szavaira: «Miért nézesz reám, Severus, oly mogorva arczczal?» «Biz' Isten, eszemágában sem volt, hanem csak az irásodban van így. No hát legyen!» s a
44 mily mérgesen csak tudta, rámeresztette szemeit. Arra különösen figyelmeztetnem kell, hogy kiváló tehetség nélkül senki se merjen vállalkozni arra, hogy a hallgatóságot könnyekre fakaszsza; mert valamint az indulat felkeltésének ez a lehető leghatásosabb módja, ha eredménynyel jár, épúgy, ha czélt nem ér, hidegen hagy olyannyira, hogy gyenge szónok jobban tenné, ha azt a bírák képzeletére

hagyná. Mert az előszólított vádlottnak tekintetén, hangján 45
s puszta arczán is találnak az emberek valami gúnyolni
valót, ha nem sikerült meghatottságot keltenie. Azért az
ügyvéd lelkiismeretesen mérlegelje és itélje meg a saját
erőit s tudja meg, mily nehéz feladatra akar vállalkozni.
Mert ebben a dologban nincs középút: vagy könnyeket
fakaszt, vagy nevetségessé válik.

Azonban nemcsak a részvét felkeltése, hanem annak 46
meghiúsítása is a befejezésnek feladata és pedig hol össze-
függő előadásban olyképen, hogy a könnyekig megindított
bírákat az igazság alapjára vezeti vissza, hol pedig szelle-
mes megjegyzésekkel, mint pl.: «Adjatok annak a gyer-
meknek egy darab kenyeret, hogy ne sírjon»; vagy mikor 47
az ügyvéd az ő elhízott ügyfeléhez, kinek ellenfelét, a ki
szintén fiatal legényke volt, az ügyvédje körülhordoztatta
a bírák között, csak ennyit mondott: «Mit csináljak? én
téged nem bírlak körülczipelni.» De nem szabad ezzel
sem túlzásba esni s mintegy színpadi hatásra vadászni.
Azért én részemről nem tartom helyesnek sem azt, mikor
Valaki, bár korának egyik legkiválóbb szónoka volt, a be-
fejezéskor a tárgyalási terembe vezetett gyermekek közé
játékkoczkákat szórt s ezek persze elkezdettek azokon ve-
szekedni; mert maga az, hogy nem is volt sejtelmök róla,
mily válságos helyzetben vannak, szánalmat kelthet sorsuk
iránt; valamint azt sem, mikor egy másik annak láttára, 48
hogy a vádló felmutatta a véres kardot, melylyel az ő elő-
adása szerint azt az embert megölték, mintegy megrémülve
hirtelen elfutott a padsorokból s félig fejére húzva tógáját,
a közönség soraiból tekintgetett vissza a tárgyalás helyére
s kérdezgette, hogy elment e már az onnan a karddal?
Igaz, hogy sikerült megnevettetnie a hallgatóságot, csakhogy
ő rajta nevettek. Az ilyenféle jeleneteknek összefüggő be- 49
szédben is élét kell venni, mint tette ezt és pedig remekül,

Cicero, a ki Saturninus képe ellen Rabirius védelmében komolyan,[25] Varenus védelmében pedig[26] az ifjú ellen, kinek sebéről mindjárt ott a tárgyaláson levették a kötést, szellemesen tette meg a maga észrevételeit.

50 Van azonban szelídebb hangú befejezés is, a melyben az ellenféltől mintegy bocsánatot kérünk, ha esetleg olyan az ő egyénisége, hogy megérdemli tőlünk ezt a figyelmet, vagy jóakaratúlag figyelmeztetjük valamire és kérve-kérjük, hogy ne nehezteljen. Kitünő példát találunk erre Passienusnál,[27] a ki felesége, Domitia, nevében ennek fitestvére, Aenobarbus, ellen folytatott pert holmi pénzbeli követelések miatt. Miután ugyanis hosszasan beszélt a közöttük levő rokoni viszonyról, a pénzre vonatkozólag, a miben mindketten bővelkedtek, odavetőleg csak ennyit mondott: «Bármire inkább van szükségtek, mint arra, a miért most pereskedtek.»

51 Az indulatok mindezen fajait azonban, bár némelyek szerint a bevezetésben és befejezésben van főhelyök s mindenesetre itt fordulnak elő leggyakrabban, mégis a beszéd többi részei is megtűrik, de rövidebb alakban, mivel azokból igen sok dolgot ki kell küszöbölni.* Azonban, ha valahol, akkor itt lehet az ékesszólás összes forrásait megnyitni.

52 Mert egyrészt, ha előzőleg jól beszéltünk, már biztosítva vagyunk a bírák jóindulatáról s a sziklás és viharos helyeken átevezvén, egészen kifeszíthetjük a vitorlákat, másrészt, mivel a befejezés legnagyobbrészt az érzelmek fokozatos emelkedését mutatja, magasröptű és ékes szavak és gondolatok használata is meg van engedve. Akkor kell az egész nézőközönséget megrázkódtatni, mikor az előadás épen ahhoz a ponthoz jutott, a hol a régi tragédiák és komédiák befejezésekép elhangzik a «Plodite».

53 Azonban a beszéd többi részeiben ott kell az indulatokat felkelteni, a hol az alkalom szüli azokat, mert e

nélkül nem is lehet valami borzasztó vagy szánalmat keltő dolgot tárgyalni. Mikor pedig a tárgy milyensége körül forog a kérdés, leghelyesebb minden egyes pontnál mindjárt a bizonyítékokhoz csatolni azokat. Ha pedig a per, 54
melyet viszünk, több jogi esetből van összetéve, úgyszólván kénytelenek vagyunk mintegy több befejezést használni, mint Cicero is tette Verres ellen;[28] ugyanis külön megsiratta Philodamust, a hajóskapitányokat, a keresztre feszített római polgárt s számtalan másokat. Némelyek ezeket 55
részleges befejezéseknek (μερικοὶ ἐπίλογοι) nevezik s ezzel azt akarják jelezni, hogy a befejezés több részre van osztva. Én ezeket nem annyira a befejezés részeinek, mint fajainak tekintem. Legalább magok az elnevezések: «epilogus», «peroratio» elég világosan mutatják, hogy ezek a beszéd végpontját jelölik.

II. FEJEZET.

Az érzelmek és indulatok felosztása, felkeltésök módjai.*

Jóllehet azonban a törvényszéki beszédek ezen utolsó 1
részét főképen az érzelmek felkeltése foglalja le s a mint a szükség kívánta, már szóltam is róla egyet-mást: mégsem lehet s nem is szabad beérnem azzal, hogy ezt a tárgyat egyik oldaláról vizsgáltam. Azért még egy feladat vár reánk, mely nemcsak igen fontos a szónok czéljának elérésére, hanem sokkal nehezebb is annál, a melyet az előbbi fejezetben tárgyaltunk, t. i. hogy hatni tudjunk a bírák kedélyére, s bennök olyan lelkiállapotot teremteni, a minőt akarunk, hogy úgy mondjam, képesek legyünk őket lelkileg átgyúrni-alakítani. Azért eddig csak röviden, a mint épen 2
tárgyam kívánta, szóltam e dologról és pedig olyképen, hogy inkább csak azt iparkodtam megmutatni, minek kell

*

történnie, mint azt, miképen valósíthatja meg azt a szónok. Most az egész tárgyat még egyszer behatóbban fogom előadni.

Mint már mondottam, az egész tárgyalás folyamán szerepelhetnek az érzelmek s ezeknek természete nem oly egyszerű, hogy csak úgy futólag lehetne velök végezni. Hisz
3 ezek felkeltése a szónoknak legnagyobb sikere. Mert a szónoki hivatás egyéb részeiben talán gyenge és egyoldalú tehetség is tudna kellő elméleti képzettség és gyakorlat mellett valamit alkotni s némi sikert elérni. Hisz vannak s mindig is voltak nem is épen kevesen, a kik a bizonyításhoz szükséges anyagot elég ügyesen összehordták. Nem akarom én ezeket lekicsinyelni, de hasznukat csak annyiban látom, a mennyiben tőlök az ügynek állását a legapróbb részletekig megismerheti a bíró és (hogy kimondjam, a mit gondolok) arra valók, hogy az ügyre nézve felvilágosítást nyerjenek tőlök a hivatásos szónokok. Olyan azonban, a ki a bírót képes lett volna magával ragadni s tetszése szerint ilyen vagy olyan hangulatot kelteni benne, kinek szavára lehetetlen volna a könnyeket vagy a haragot
4 visszafojtani, csak ritkán akadt közöttük. Pedig ez a fő a bírói tárgyalásokon, ez az úr a szónoklat birodalmában. Mert a bizonyítékokat nagyobbrészt maga az ügy hozza felszínre és az erősebb félnek mindig több is áll rendelkezésére, úgy hogy a ki ezek segítségével nyerte meg a pert, csak épen hogy elmondhatja, hogy ügyvédje is volt.
5 De a hol erővel kell megostromolni a bíró szívét s magának az igazságnak szemléletétől is elvonni az ő figyelmét: ott kezdődik a szónoknak igazi feladata. Erre meg nem tanít semmiféle perlekedő fél, ez nincs benn a periratokban. Megengedem ugyanis, hogy a bizonyítékokkal elérhetjük azt, hogy a bírák a mi ügyünket jobbnak tartják, de hogy
6 ezt akarják is, az már az érzelmek dolga. Mert mikor a

biró kezd már haragudni, rokonszenvet érezni, gyűlölni, szánakozni, akkor már úgy érzi, mintha a saját ügyéről volna szó s valamint a szerelmesek a szépségről nem képesek ítélni, mert éleslátásukat elfogulttá teszi a szív: épúgy az érzelmek hatása alatt álló biró is egészen megfeledkezik az igazság keresésének feladatáról, viszi a szenvedély, úszik mintegy a rohanó folyam árjával. Úgy, 7
hogy a bizonyítékok és tanuvallomások eredményét csak az ítélet kihirdetésekor látjuk; de hogy a szónoktól heves indulatba hozott biró mit érez, már ott ülő helyében, mikor annak beszédét hallgatja, elárúlja. Avagy mikor a könnyek, melyekre a legtöbb szónok vadászni szokott a beszéd végén, megcsillannak a biró szemében, nincs-e ezzel világosan kimondva az ítélet? Erre fordítsa tehát a szónok minden erejét, ezért dolgozzék, ezért fáradjon, mert e nélkül lehet, hogy az egész beszéd szegény, száraz, erő és kedvesség híjával lesz. Ennyire mintegy szíve-lelke a szónok tevékenységének az érzelmek felkeltése.

A régiek tanítása szerint két faja van ezeknek: az 8
egyik az, melyet a görög πάθος-nak nevez s ez a mi nyelvünkre fordítva az igazi és tulajdonképeni értelemben vett «affectus» (érzelem, hangulat, kedélyállapot, indulat); a másik görögül ἦθος; ennek, legalább az én nyelvérzékem azt mondja, nincs megfelelő neve a latinban. Rendesen «mores» (erkölcs) névvel jelölik s innen a philosophiának azt a részét is ἠθική (moralis, erkölcstan) néven nevezték. De ha magát a dolog lényegét tekintem, ezen elnevezés 9
nem annyira az erkölcsöt jelöli, mint inkább bizonyos erkölcsi sajátságokat, mert ezek határozzák meg valakinek egész gondolkozásmódját. Azok, kik körültekintőbbek voltak, többet adtak az értelem kifejezésére, mint a szó szabatos fordítására. Tehát az előbbi névvel (πάθος affectus) jelölték a heves, az utóbbi névvel (ἦθος, mores) a nyugodt

kedélyállapotokat; amazokat erős felindulás,* ezeket szelídség jellemzi; végül amazok parancsolnak, ezek rábeszélnek, azok inkább a szenvedélyek felzaklatására,* ezek a
10 jóindulat megnyerésére alkalmasak. Némelyek hozzáteszik még, hogy az ἦθος tartós,* a πάθος csak ideig-óráig tartó lelkiállapot. Megengedem, hogy ez a gyakoribb eset, de azt hiszem, néha olyan a tárgy természete, hogy az indulatok folytonos ébrentartását kívánja. Azonban ezen nyugodtabb érzelmek felkeltéséhez sem kell talán kevesebb tudás vagy gyakorlat, csak erő és hév nem kell ugyanannyi. A mi pedig szereplésöket illeti, a peresügyek nagyobb részében előfordulnak, sőt bizonyos értelemben valamennyi-
11 ben. Mivel ugyanis nincs olyan ethikai tárgy, melyről a szónoknak beszélnie ne kellene,* bármit mond, a mi az erkölcsi jó és hasznos, a parancsolt és tiltott dolgok körébe vág, azt az ἦθος neve alá lehet foglalni. Némelyek szerint a szelídebb érzelmek csak ott szerepelnek, a hol valami mellett ajánlással vagy mentséggel lépünk fel. Nem vonom kétségbe, hogy itt van szerepök, de nem fogadom
12 el, hogy csakis itt. Sőt még azt is hozzáteszem, hogy πάθος és ἦθος néha lényegében egy és ugyanaz, csak fokozati különbség van köztük, mint pl. a szerelem πάθος, a szeretet ἦθος; máskor lényegileg különböznek, mint a befejezésben, a hol az ἦθος csillapítani szokta a πάθος által felizgatott indulatokat. Előbb azonban mégis ki kell fejtenem e fogalomnak tulajdonképeni lényegét, a melyet né-
13 zetem szerint ezen elnevezés nem fejez ki eléggé. A mit ἦθος alatt értünk s a szónokban megkövetelünk, mindenekelőtt jóságával nyeri meg szeretetünket, a mi által nemcsak szelíd és barátságos, hanem többnyire behízelgő és udvarias, a hallgatók előtt szeretetreméltó és kedves is tud lenni s mindezen tulajdonságok megnyilvánulásának az a legfőbb jó oldala van, hogy mindez magának a do-

lognak és a személyeknek természetéből fakad, úgy hogy a szónoknak egész egyénisége, jelleme átsugárzik az ő beszédén s mintegy rá lehet ismerni abban. Ily benső közvetlenség tapasztalható kétségtelenül oly személyek között, kik egymással a legbensőbb viszonyban vannak, valahányszor a másik fél részéről valamit eltűrnek, megbocsátanak, elégtételt adnak, valamire figyelmeztetnek, távol minden haragtól, minden gyűlölettől. De mégis más az a kiméletes bánásmód, melyet apa a fiával, gyám a rábízott árvával, férj a feleségével szemben tanusít, ezek ugyanis a szeretetet tartják szem előtt épen azok iránt, kik őket megbántják s csak annyira tüntetik fel azokat rossz színben, hogy ebből is meglátszik, hogy szeretettel vannak azok iránt; ismét más az, mikor öreg ember fiataltól, előkelő állású alantastól szenved becsmérlő szavakat, mert az utóbbi esetben csak pillanatnyi felhevülés, amott tartós keserüség is támad. Ugyanilyen természetű, csak kisebb fokú kedélyizgalommal jár, ha bocsánatot kérünk, ifjak szerelmi kalandjait iparkodunk menteni. Néha mások szerelmi viszonyának enyhe kigúnyolása is ebben a formában nyilatkozik meg, de nem csupán tréfából* eredhet. Azonban néha inkább sajátos értelme van az ilyen tettetésnek, az εἰρωνεία-val való mentegetődzésnek, kérésnek, mikor* a szónok épen az ellenkezőjét akarja elérni annak, a mit mond. Ugyanez szokott forrása lenni annak az erősebb, a gyűlölet felszítására szolgáló indulatnak is, mikor az által, hogy ellenfelünknek látszólag megadjuk magunkat, az ő zsarnoki hajlamainak hallgatag megrovását akarjuk kifejezni. Mert épen az, hogy kénytelenek vagyunk engedni, mutatja, hogy kellemetlen és kiállhatatlan emberek, a kik, mivel második természetökké vált mások gyalázása s még e mellett úgy szeretnének feltűnni, mint szókimondó emberek, nem veszik észre, hogy többet árt nekik az ő megütközést keltő visel-

kedésök, mint ha mi keményen rendreutasítjuk őket; mert előbbi esetben ellenfeleink, utóbbi esetben mi szereznénk
17 magunknak ellenségeket. Az érzelemnek az a foka pedig úgyszólván középső helyet foglal el a kettő között, a mely a jóbarátok- és rokonokhoz való vonzalomból és szeretetből fakad; ez ugyanis erősebb, mint a közönséges érzelem, de gyengébb, mint az indulat. Nagyon találóan ἦθη névvel jelölhetjük azon iskolai jellemrajzokat is, melyekben rendesen a falusi, babonás, fösvény, félénk embert szoktuk rajzolni a feladott tételnek megfelelően. Mert ha ἦθη (mores) alatt erkölcsi vonásokat értünk, akkor, ha ezek hű rajzát adjuk, szintén azokból merítjük beszédünk tárgyát.
18 Mindehhez azonban derék és művelt férfiú kell. Mivel pedig e jótulajdonságokat, ha alkalma nyílik reá, a peresfélben is el kell ismernie, mindenesetre szükséges, hogy ő benne is vagy tényleg meglegyenek vagy feltételezzék azokat. Így lehet a saját ügyének igazán hasznára, így kelthet az iránt bizalmat a maga nyilt becsületességével. Mert a ki beszédével azt a hatást teszi reánk, hogy nem jó ember, annak bizonyára a beszéde sem lehet jó, mert azt tartjuk róla, hogy nem az igazság pártján van, máskülönben az
19 ἦθος-nak látszatát keltené. Azért előadásmódjának is nyugodtnak és szelídnek kell lennie; ne azt keresse, a mi nagyhangú, de még csak azt se, a mi emelkedett és magasztos. Adja elő a dolgot a magok eredeti jelentésében vett szavakkal, kellemes és hihető modorban, a miért is ennek a czélnak a középstílus felel meg legjobban.
20 Különbözik ettől az úgynevezett πάθος, melyet mi igazi értelemben mondunk indulatnak; és hogy a kettő közötti különbséget megközelítően adjam, amaz a vígjátékhoz, emez pedig a szomorújátékhoz hasonlít. Ebben a csoportban úgyszólván kizárólag a haragról, gyűlöletről, félelemről, irigységről, részvétről van szó. Hogy ezen indulatokat

mely forrásokból kell meríteni, egyrészt mindenki előtt világos, másrészt elmondottuk a bevezetésre és befejezésre vonatkozó elméleti utasításokban.[29] A félelmet azonban 21
kétféle értelemben veszem, t. i. a melyet bennünk keltenek s a melyet mi keltünk; épígy az irigységet is, mert egyik értelemben mi irigykedünk, a másikban irigylésre méltók vagyunk. Amaz személyi, emez dologi sajátság s ezzel több dolga is van a szónoknak. Mert egyes tetteket már magokban is súlyosaknak tartunk, így pl. az apagyilkosságot, emberölést, méregkeverést; más tetteket úgy kell ilyenekül feltüntetnünk. Ez pedig olyképen történik, hogy egyébként 22
is nagy csapásoknál még súlyosabbnak igyekszünk feltüntetni azt, a mely bennünket ért; ilyen pl. Vergiliusnál:[30]

«Oh boldog Priamus valamennyi leánya között te,
Trója magas falinál kit az ellen sírja tövében
Áldozatul megölének . . . .»;

(mily szánalmas lehetett ugyanis Andromache sorsa, ha ő 23
hozzá képest Polyxena boldog volt!); vagy, ha a rajtunk esett sérelmet annyira nagyítjuk, hogy a hozzá képest sokkal kisebbet is elviselhetetlennek mondjuk: «Ha csak megütöttél volna, akkor sem menthetnéd magadat; te pedig megsebesítettél.» De minderről majd akkor szólunk behatóbban, ha a szónoki nagyításhoz érünk. Egyelőre legyen elég megjegyezni, hogy az érzelmek felkeltésének nem csupán az a czélja, hogy azt, a mi valóban szomorú és siralmas, ilyennek tüntesse is fel, hanem, hogy az is, a mit elviselhetőnek szoktak tekinteni, nyomasztónak lássék: így mikor azt mondjuk, hogy a rágalmazás súlyosabb sértés, mint a tettleges bántalmazás; nagyobb büntetés a becsületnek, mint az életnek elvesztése. Mert épen abban rejlik 24
a szónoki előadás ereje, hogy nemcsak arra viszi rá a bírót, a mire a dolog természete is rávezetné, hanem, hogy olyan

érzelmeket keltsen benne, a melyek nincsenek meg, vagy fokozza a meglevőket. Ez az úgynevezett δείνωσις, vagyis az előadásnak az a módja, mely méltatlan, kegyetlen és gyűlöletes dolgoknak hatását még fokozza. Egyéb jeles tulajdonságain kívül leginkább ebben tünt ki Demosthenes.

25 Ha az idevágó hagyományos szabályok nyomon követésével beérhetném, akkor ezen feladatomnak már megfeleltem volna az által, hogy abból, a mi elfogadható csak volt eddigi olvasmányaimban vagy tanulmányaimban, semmit sem mellőztem. Csakhogy én rejtett kincseket akarok felszínre hozni s teljesen feltárni épen e terület legbensőbb rejtekeit, melyekhez nem mások útmutatása, hanem saját tapasztalataim nyomán s magának a természetnek vezetése mel-

26 lett jutottam el. Mert az indulatgerjesztés egész sikere, legalább az én meggyőződésem szerint, azon fordul meg, hogy magunk is indulatba jöjjünk. Mert a szomorúság, harag vagy bosszankodás érzésének puszta utánzása némely esetben nevetségessé is válhatik, ha csupán szavaink és arczvonásaink tükrözik azt vissza a nélkül, hogy lelkünkben is éreznők. Mert mi más oka van annak, hogy a kiket valami szomorúság ér, különösen mikor még a fájdalom friss hatása alatt állanak, néha igazi ékesszólással fejezik ki szerencsétlenségöket és hogy a harag néha tanulatlan emberekből is szónokot csinál, mint az, hogy megvan bennök az érzés ereje és a hangulat természetes őszintesége?

27 Azért, ha valószínüek akarunk maradni, bele kell képzelnünk magunkat azok lelkiállapotába, kik valóban szenvednek s olyan hangulat legyen beszédünk rugója, a minőt a bíró előtt * akarunk mutatni. Avagy fog-e bánkódni az, a ki beszédemen észreveszi, hogy magam sem bánkódom, holott ezt akarom a beszédemmel másoknál elérni? Fog-e haragudni, ha azon, ki őt izgatja s mintegy megkívánja tőle, hogy haragudjék, még csak nyoma sem látszik a ha-

agnak? Meg fogja-e könnyezni annak beszédét, ki maga
gyetlen könnyet sem ejt? Lehetetlenség. Gyújtani sem 28
het mással, mint tűzzel, átázni sem lehet nedvesség
élkül, a festék is csak olyan színt adhat a tárgyaknak,
milyen ő maga. Fődolog tehát, hogy magunkra is ha-
ással legyen az, a mivel a bíróra hatni akarunk s magunk
meginduljunk, mielőtt mást megindítani igyekszünk.
e hogyan érhetjük el azt, hogy meginduljunk, mikor az 29
rzelmek nem állanak hatalmunkban? Megpróbálok ehhez
hozzászólni. A mit a görög φαντασίαι szóval jelöl, mi
elyesen visiones (látomások, jelenések) néven nevezhetjük,
ikor messze levő dolgok képeit úgy állítjuk lelkünk elé,
intha szemeinkkel látnók s itt előttünk volnának. Minél 30
bban meg tudja valaki ezeket ragadni, annál hatható-
abban tudja az indulatokat felkelteni. Némelyek εὐφαν-
τασίωτος-nak, eleven képzelőtehetségűnek nevezik az olyan
mbert, a ki a dolgokat, mások hangját, tetteit a valósághoz
íven igen jól tudja utánozni. S ez nem is olyan nehéz,
sak akarnunk kell. Avagy mikor szellemi pihenés per-
zeiben a csalóka remény szárnyaira kelve mintegy ébren
lmodozunk s a képzelet birodalmának e képei, melyekről
zólok, úgy kísérnek bennünket, mintha utaznánk, mintha
ajón ülnénk, háborúban volnánk, egész népeknek tar-
ánnk beszédet, nem létező nagy vagyon felett rendel-
eznénk s mindezt úgy, mintha nem képzelet, hanem való-
ág volna: miért ne használnók fel a magunk céljaira
lkünknek ezt a fogyatkozását? Tegyük fel, hogy valakinek 31
eggyilkolása miatt emelek vádat; nem fog-e képzeletben
z egész jelenet úgy, a mint hihetőleg valóságban történt,
zemeim előtt lejátszódni? Nem fogom-e látni, mint tör
lő váratlanul a gyilkos, mint reszket félelmében a meg-
ámadott, mint kiáltoz segítségért, esdekel kegyelemért
agy igyekszik menekülni; nem látom-e, a mint addig üti

áldozatát, míg összerogy? Nem villan-e meg lelkemben
meggyilkoltnak kiömlött vére, sápadt arcza, utolsó jajkiá
tása s a haldoklónak hörgése?
32 Ebből származik az ἐνάργεια (szemléltető elevenség),
mit Cicero illustratio (megvilágítás) és evidentia (szemb
tünőség) névvel jelöl, mely nem annyira elbeszeli, mi
bemutatja a dolgokat s a hangulat époly elmaradhatatla
mintha magának az esetnek szemtanui volnánk. Avag
nem ilyen szemléltetés van-e a következő helyeken: «Er
33 kihull keziből a vetélő s feldül a rokka» — «S tátong
sebbel sima mellén», vagy Pallas paripája gazdája hol
testénél: «. . . . szépveretű szerszámai nélkül»? Hát mik
ugyanaz a költő megható képét adja a végső haláltusán
e szavakban: «Argosz, a kedves hon, jut eszébe sohajt
34 utolsót.»[31] A hol pedig részvétre van szükség, úgy ke
éreznünk, mintha bennünket ért volna, a miért kesergün
s beleleképzelnünk magunkat abba a helyzetbe. Mint
mi magunk volnánk, kik nehéz, méltatlan és szomo
sorsunk felett panaszkodunk s ne adjuk elő a dolgot úg
mintha idegen volna reánk nézve, hanem vegyük ki min
egy a magunk részét abból a fájdalomból. Így aztán ugya
azt fogjuk mondani, a mit a saját hasonló körülményeir
35 között mondanánk. Nem egyszer láttam, hogy a színés
mikor valamely megható jelenet után letette az álarcz
még mindig könnyes szemekkel jött ki a színpadról. H
valaki más darabjának csupán alakítása közben ennyi
beleéli magát nem igazi érzelmekbe, mit tegyünk akk
mi, kiknek azt, a mit előadunk, magunknak kell kigo
dolnunk s bajban levő feleink szomorú sorsán mélt
36 érezhetünk megindulást? Azonban jó, ha már az iskolábs
is átérezzük tárgyunkat s olyant választunk, mely val
ságon alapul, annyival is inkább, mert itt többször szer
pelünk mint perlekedő felek s nem mint ügyvédek. Neküi

ol árva, hol hajótörött, hol veszedelembe jutott ember
zerepét kell betöltenünk, már pedig mi értelme volna erre
állalkoznunk, ha nem éljük bele magunkat azok lelki
ilágába? Nem akartam ezt elhallgatni, mert magam is,
ármily csekélyek is e téren szerzett jelenlegi vagy régibb
rdemeim, azt hiszem, épen ez által jutottam szónoki te-
etségem révén egy kis hírnévhez. Sokszor oly benső meg-
ıdulás fogott el, hogy nemcsak a sírás vett rajtam erőt,
anem halotthalvány lettem s oly fájdalmat éreztem, mely
valóditól semmiben sem különbözött.

III. FEJEZET.

A nevetés.

Ezzel épen ellenkező természetű a szónoki beszédnek 1
gy másik fortélya, mely azáltal, hogy a bírót megnevetteti,
gyrészt azt a borus hangulatot elűzi, másrészt feszült
gyelmét a beszéd tárgyától sokszor eltereli, néha fel-
rissíti s az unalom és kimerülés ellen üdülést szerez neki.
Hogy pedig ez nem könnyű feladat, legjobban két szónok
éldája mutatja, kik közül az egyik a görög, másik a római
kesszólás mestere. Általában ugyanis azt hiszik, hogy 2
Demosthenesnek tehetsége nem volt erre, Cicero pedig
ulzásba esett. Mert alig hihető, hogy az akarat hiányzott
Demosthenesben, kinek nagyon kis számmal található e
ıembe tartozó mondásai, a melyek bizony alig versenyez
ıetnek az ő egyéb jelességeivel, világosan mutatják, hogy
) nem volt ellensége a tréfának, csak nem sikerült neki.
Ellenben a mi emberünkről azt tartották, hogy nemcsak 3
ı bírói tárgyalásokon kívül, hanem még szónoki beszé-
leiben is túlságosan vadászott a nevetséget keltő dolgokra.
Én részemről, akár helyes az én itéletem ebben a dologban,

akár az a hibám, hogy az ékesszólás e kiváló mesteré
egész a rajongásig szeretem, azt tartom, hogy valami cso-
4 dálatos finom szellemesség volt ő benne. Mert nemcsak
rendes beszélgetésben, hanem az ellenféllel folytatott kö-
tekedés közben, valamint a tanuk kihallgatása alkalmával
is sok szellemes megjegyzést tett, többet mint bárki más
s azokat a Verres ellen tett köznapi nyilatkozatokat is
másoknak adta szájába s alkalmazta mint bizonyitékokat,
hogy minél közönségesebbek, annál nagyobb legyen a való-
színűség, hogy azokat nem a szónok költötte, hanem úton-
5 útfélen már közszájon forogtak. S bárcsak Tiro, az ő iró-
deákja, vagy bárki más volt az, a ki e tárgyról három
könyvet kiadott, ne annyira az összegyüjtött mondások nagy
számára törekedtek volna, hanem inkább az anyag ki-
válogatását végezték volna több megfontolással, mint a
a mennyi igyekezetet tanusitottak annak egybehordásában:
akkor kevésbbé szolgált volna czélpontul rosszakaratú tá-
madásoknak, pedig még e tekintetben is, úgy mint álta-
lában az ő egész kiváló nagy szellemén, könnyebb volna
6 nekik feleslegest, mint fogyatkozást felfedezni. A legnagyobb
nehézséget pedig először az okozza a dologban, hogy az
ilyen nevetést keltő mondás többnyire hijával van az igaz-
ságnak, mindig valami alantjáró dologról szól, gyakran
szándékos elferdítés van benne, azonkívül sohasem szolgál
a tekintély emelésére; azután az emberek ítélete sem
egyforma róla, mert nem valamely észszerű ok alapján,
hanem tudom is én miféle megmagyarázhatatlan hangulat
7 hatása alatt itélnek. Mert meggyőződésem szerint, bár sokan
megpróbálták, még senki sem adta kielégitő magyarázatát
annak, mi az oka a nevetésnek. Ugyanis nemcsak valamely
tett vagy mondás, hanem néha valamely testmozdulat is
nevetésre ingerelheti az embert. Azonkívül nemcsak egy-
féleképen lehet nevetést kelteni, mert nemcsak a szellemes

és kedves, hanem az ostoba, indulatos és gyáva beszéd vagy cselekedet is nevetést kelthet, úgy hogy ennek a dolognak két oldala van, a mennyiben a nevetéstől csak egy lépés kell a nevetségeshez. Ugyanis, mint Cicero 8
mondja,[32] a nevetés alapja valami éktelen és rút dolog; ha ezt másokon fedezzük fel, szellemesség, ha magára a szónokra háramlik vissza, ostobaság a neve.

Ámbár a nevetés valami jelentéktelen dolognak látszik, hisz még bohóczok, komédiások, sőt bolondok is sokszor megnevettetnek benünket: mégis azt mondhatnám, igen hatalmas, sőt ellenállhatatlan ereje van. Gyakran akaratunk 9
ellenére is kitör s kényszerít bennünket, hogy nem csupán arczkifejezéssel és szóval áruljuk el a hatást, hanem erejével egész valónkban megráz bennünket. Gyakran meg, mint mondottam, a legfontosabb dolgokban döntő fordulatot csinál, így pl. igen sokszor teljesen élét veszi a gyűlöletnek, haragnak. Példa erre a tarentumi ifjak esete, 10
a kik asztal közben sokat beszéltek és pedig minden tartózkodás nélkül, Pyrrhus királyról. Mikor ezért kérdőre vonták őket és sem tagadni, sem menteni a dolgot nem lehetett, ép bőrrel való megmenekülésöket egy ügyesen alkalmazott s nevetést keltő tréfás megjegyzésnek köszönhették. Egyikök ugyanis: «Többet mondok, úgymond, ha boros üvegünk ki nem ürül, még meg is öltünk volna téged.» Ez a szellemes megjegyzés egészen erejét vette az eset gyűlöletes oldalának.[33]

Azonban bármi legyen is e dolognak lényege, valamint 11
egyrészről nem merném azt állitani, hogy teljesen független holmi elméleti szabályoktól, mert van benne valami rendszeresség és vannak reá vonatkozó utasítások is úgy görög, mint római íróktól: úgy másrészt határozottan kimondom, hogy a nevetségesnek hatása különösen az egyéni természettől s az alkalomtól függ. Az egyéni természet pedig 12

nemcsak abban nyilvánul, hogy valakinek élesebb és leleményesebb esze van (mert ezt kétségtelenül fejleszteni lehet önképzés útján); hanem némely embernek egész külsejében és arczkifejezésében valami különös megnyerő kedvesség van, úgy hogy, ha ugyanazt más valaki mondaná,
13 távolról sem tartanók oly szellemesnek. A kedvező alkalom pedig egyrészt a külső körülményekben kinálkozik oly mértékben, hogy ezek szerencsés összejátszása mellett sokszor nem csupán tanulatlan, hanem egészen műveletlen emberek is élczesen beszélnek, másrészt abban, hogy valaki előbb mondott valamit. Mert mindig sokkal könnyebb szellemesnek lenni, ha másnak szavaira felelünk, mint ha
14 részünkről történik a kihívás. Növeli a nehézséget az, hogy ebben nem lehet gyakorlatra szert tenni, sem valakitől mint mesterünktől megtanulni azt. Innen van, hogy vendégségekben és társalgás közben sok szellemes ember van, mert ebben a mindennapi érintkezés is segít bennünket. A szónoki szellemesség ellenben ritka s nincs is saját külön tere, hanem csak ama szokásból kifolyólag nyer itt
15 alkalmazást. Pedig miért ne lehetne erre a czélra alkalmas tárgyakat kitalálni s ezekből aztán szellemes tréfákkal fűszerezett perbeszédeket csinálni, vagy egyes tételeket kitűzni, hogy az ifjak ez irányban gyakorolják magokat.
16 Sőt magok azok a tréfás («dicta» mások szerint «dicæ», «dicteria» néven ismeretes) mondások is, melyeket bizonyos ünnepi alkalmakkor[34] féktelen jókedvünkben szoktunk használni, ha egy kicsit rendszerbe foglalnók vagy valami komolysággal párosítanók azokat, igen jó hasznukat vehetnők, míg így csak egymással incselkedő ifjaknak szolgálnak szellemi tornául.

17 Ugyanazt a dolgot pedig általában több névvel szokták jelölni; de ha ezeket jól megkülönböztetjük, mindegyiknek megvan a maga sajátos jelentése. Mert hívják *urbanitas-*

nak; ez a szó nézetem szerint azt a beszédmódot jelenti,
mely szavaiban, hangjában és modorában a fővárosnak
azt a sajátos finom izlését s a művelt emberekkel való
érintkezés folytán észrevétlenül elsajátított lelki művelt-
séget tükrözi vissza, egyszóval a paraszt szögletesség ellen-
tétét. *Venustum* jelentése egészen világos: bizonyos báj 18
és kedvesség a kifejezésben. *Salsum* alatt közönségesen csak
a nevetségest szokták érteni, de a lényege nem szükség-
képen az, bár a nevetségesben is kell valami elmésnek
lennie. Mert Cicero is, mikor azt mondja, hogy a mi el-
mésség elképzelhető, megvan az attikai szónokokban,[35]
nem azért mondja ezt, mert főképen nevettetni igyekeznek;
Catullus is, mikor azt mondja:[36] «Nincs só benne sze-
mernyi», nem azt akarja mondani, hogy nincs rajta semmi
nevetséges. *Salsum* (elmés) tehát az insulsumnak (ízetlen) 19
ellentéte s a beszédnek mintegy természetes fűszere, sava-
borsa, melyet a nélkül, hogy rágondolnánk, megérzünk
az ínyünkkel, megélénkíti s az unalmasságtól megóvja a
beszédet. Ugyanis,* valamint a só, ha egy kicsit bővebb
kézzel, de nem tulságosan hintik az ételbe, valami különös
jóízt kölcsönöz annak, épúgy az elmés ötletekkel fűszerezett
beszédet is mintegy epedő szomjúsággal vágyódunk hallani.
Azt hiszem a *facetum* fogalmát sem meríti ki a nevetséges;
mert különben hogyan mondhatná Horatius, hogy Vergi- 20
liust a természet ajándékozta meg a takaros szép (facetum)
verselés adományával.[37] Azt hiszem, hogy ezen elnevezés
inkább a külső csinra s bizonyos finom elegánciára (válo-
gatós, kényes izlés) vonatkozik. Idevágnak Brutus e szavai,
melyeket Cicero idéz egyik levelében:[38] «Valóban takaros
szép lábak s gyönyörűséges az ő puha lágy járásuk.» Ezzel
egyezik Horatius imént említett helye: «Takaros-szép ver-
seket ír Vergilius.»[39] *Iocus* (tréfa) alatt a komolynak el- 21
lentétét szokták érteni: így tréfából néha kigondolunk

valamit, megijesztünk valakit, igérünk valamit. *Dicacitas* (általában beszédesség) kétségtelenül a dicere igéből, a minek az előadás mindegyik fajtájánál szerepe van; szorosabb értelemben azonban az olyan beszédet jelenti, mely másokat csipkedve akar nevetést kelteni. Azért mondják, hogy Demosthenes mindvégig finoman szellemes, de csipkedve élczelődő nem volt.

22 Szóban forgó tárgyunknak igazi lényeges alkotó eleme a nevetséges. Azért ennek az egész fejezetnek ezt a czímet adják a görögök: περὶ γελοίου. Elsőnek ugyanazt a felosztást tanítják, a mely az egész szónoki beszédre nézve is áll, t. i. vagy a tartalomra vagy a szóbeli előadásra vonat-
23 kozik. Alkalmazása pedig különösen háromféle. Ugyanis vagy másokból, vagy magunkból, vagy kettőnkön kívül eső semleges dolgokból veszszük a nevettető anyagot. Mások szavait vagy gáncsoljuk, vagy megczáfoljuk, vagy hatásukat gyengítjük, vagy visszautasítjuk, vagy gúnyt űzünk belőlök. A magunk szavait szándékosan nevetséges színben tüntetjük fel és Cicero mondásaként[40] egyet-mást olyat mondunk a mi közel áll a képtelenhez. Mert sokszor észrevétlenül kiszalad valami ajkunkon s ilyenkor ostobaság számba jön, míg ha ugyanazt szándékos tettetéssel mondjuk, kedves
24 dolognak tartja mindenki. Harmadik módja az, mikor mint ugyancsak ő mondja, valakit várakozásában felültetünk, szavait más értelemben veszszük s egyéb olyasmit mondunk vagy teszünk, a mi egyikünk személyét sem
25 érinti s ép azért semleges dolgoknak nevezem. Úgyszintén nevetést lehet kelteni vagy tettel vagy szóval. Tettünkkel néha nevetést kelthetünk úgy is, hogy mellette a komolyat adjuk, mint pl. M. Cælius prætor, miután Isauricus, a consul,[41] az ő curulis székét összetörte, másikat tett helyébe, a melynek felső részét kifeszített szíjak alkották. Azt beszélték ugyanis, hogy valamikor a consult szíjkor-

bácscsal verte meg az édesapja. Néha meg minden szeméremnek félretevésével, mint ama Cælius-féle szelencze dolgában;[42] de az ilyesmi sem szónokhoz, sem bármi más komoly férfiúhoz nem méltó. Ugyanez áll a nevetést keltő 26
arczkifejezésre és taglejtésre nézve; ezekkel nagyon kellemes hatást lehet elérni, de még nagyobb ez a hatás, mikor nem venni észre, hogy nevetésre vadásznak. Mert nincs annál ízetlenebb, mint mikor valaki mindenáron szellemes akar lenni. Jóllehet azonban igen jó hatással van, ha maga a szónok megőrzi komolyságát s épen azon nevetnek legjobban, ha az, a ki előadja a tréfát, maga nem nevet: mégis néha a tekintet, külső tartás és taglejtés is hozzájárulhat a szellemesség fokozásához, ha sikerül a kellő mértéket megtartani. A szóbeli tréfa pedig lehet ki- 27
kapós és vidám, ilyenek nagyobbrészt A. Galba tréfái;[43] vagy sértegető, ilyen volt nemrégiben Junius Bassus;[44] vagy csípős, mint Cassius Severus,[45] vagy kiméletes, mint Domitius Afer.[46] Attól függ, melyiket hol alkalmazza az ember. Mert társaságban s mindennapi társalgás közben a kikapós tréfa járja közönségesebb emberek között, míg a vidám tréfa mindenféle emberek között. Szándékosan 28
sohase sértegessünk s ne kövessük azt az elvet, inkább egy jóbaráttal legyen kevesebb, mint hogy egy jó ötletünk veszszen kárba. Én részemről jobban szeretném, ha ebben a forumi küzdelemben csak kiméletes tréfával lehetne élni; néha azonban meg van engedve, hogy sértegető és csípős mondásokat is használjunk az ellenféllel szemben, ha már egyszer szabad mást nyilvánosan vádolni s másnak törvényes úton való elitéltetését követelni. De még így is kegyetlen dolognak szokták tartani mások szerencsétlen sorsának kigúnyolását akár azért, mert nem tehetnek róla, akár, mert azt is épúgy utólérheti, a ki másnak szemére hányja azt. Mindenekelőtt meg kell tehát gondolni, ki beszél,

mely ügyben, ki előtt, kivel szemben és mit beszéljen.
29 A szónoknak épen nem áll jól az olyan arczfintorgatás és kificzamodott taglejtés, a milyenen a mimelő színészeknél nevetni szoktunk. Úgyszintén a bohóczos és színpadias csipkedő élczelődés is távol álljon az ő személyétől. Trágárság pedig necsak ne forduljon elő szavaiban, de ilyesmire még csak távoli czélzás se essék nála. Ha pedig valamikor ilyesmit valakinek szemére lehet vetni, ezt a
30 megrovást ne tréfa keretében tegyük. Azonkívül, bár szeretem, ha a szónok előadása szellemes, de époly kevéssé óhajtom, hogy feltünően hajhászsza ezt. Azért ne is legyen beszédében minden egyes alkalommal szellemes, a mikor csak módjában áll, s inkább engedjen el itt-ott egy-egy jó mondást, mint hogy ártson vele a saját jó nevének.
31 Azt sem venné senki sem jó néven, ha a vádló valamely iszonyú bűnperben, vagy a védő valamely szánalmat gerjesztő ügyben tréfálózni akarna. Sőt akad olyan komoly természetű bíró, a ki nem szívesen látja a nevető közön-
32 séget. Néha az is előfordul, hogy az ellenfélre tett megjegyzésünket a bíró is magára veheti vagy saját ügyfelünk is; habár még olyanok is vannak, kik még attól sem óvakodnak, a mivel magok alatt vágják a fát. Így cselekedett Sulpicius Longus[47] is, a ki, bár maga is igen rút külsejű ember volt, egy felszabadítási perben azt mondotta ellenfelének, hogy még az ábrázata sem olyan, mint a szabad emberé. Erre Domitius Afer ezt felelte neki: «Hát csakugyan lelkedre mondtad, Longus, hogy csúf ember nem
33 lehet szabad?» Arra is vigyáznunk kell, hogy az, a mit mondunk, ne legyen kihívóan vakmerő, elbizakodott, helyhez, időhöz nem illő, ne tünjék fel úgy, mintha előre készültünk volna reá s készen hoztuk volna magunkkal hazulról. Mert szerencsétlenek felett élczelődni, mint fönnebb mondottam, embertelen dolog. Vannak azonban, kik oly

elismert tekintelynek s általános tiszteletnek örvendenek,
hogy önmagának ártana vele az illető, ha szabad szájjal
szólna ellenök. A jóbarátokra nézve már megmondottam,[48]
mi a teendő. Az pedig nem annyira a szónoknak, mint 34
általában minden embernek szolgáljon jótanácsul: az olyant,
kit nem tanácsos sértegetni, csak oly mértékben támadja
szóval, hogy belőle komoly ellenségeskedés ne származzék,
vagy megszégyenítő elégtételt ne vegyen magának az illető.
Az is helytelen szokás a szónoktól, pedig többször talál-
kozunk vele, hogy egész nemzeteket, egész társadalmi vagy
vagyoni osztályt, valamely foglalkozást űző embereket ösz-
szesen támad. A jóravaló szónok minden szavára ügyel, 35
hogy azzal a saját tekintélyén és becsületén csorbát ne ejtsen.
Nagyon drága ár ugyanis azért, hogy másokat megneveltetünk, a becsület feláldozása.

Azt pedig, hogy mivel lehet nevetést kelteni s honnan szokták a nevetés anyagát meríteni, igen nehéz megmondani. Ha minden faját el akarnók sorolni, sohasem érnénk a végére és hiábavaló fáradság is volna. Mert a források, 36
melyekből az ilyen mondásokat merítjük, époly számosak
s ugyanazok, mint a melyekből az úgynevezett jeles mondásokat veszszük. Itt is a feltalálás és a kifejezés a fő s
maga a kifejezés lényege részint a szavakban, részint a
beszédalakzatokban rejlik. Tehát a nevetésre anyagot szol- 37
gáltathatnak az illetőnek, a ki ellen beszélünk, testi külseje
vagy lelki tulajdonságai, melyek tetteiből vagy szavaiból
tünnek ki, vagy pedig külső körülményei. E téren mozog
mindenféle gáncsolás; és pedig, ha erélyes formában törté-
nik, akkor komoly megrovás számba jön, ha pedig enyelgő
formában, akkor meg nevetünk rajta. Minderre vagy rá-
mutatunk, vagy elbeszéljük vagy tréfás megjegyzést teszünk
reá. Arra ritkán van alkalom, hogy szemléltetni lehessen, 38
mint tett C. Julius;[49] ugyanis Helvius Manciának, mikor

ez többször szavába vágott, azt mondotta: «Még meg is mutatom, milyen vagy»; s mikor az folyton faggatta kérdéseivel, hogy milyennek akarja őt bemutatni, ujjával egy cimber pajzsra festett gall ember képére mutatott, a ki nagyon hasonlított Manciára. T. i. a forumon köröskörül árúbódék voltak s egyik fölé czégérül volt kiakasztva az
39 a pajzs.[50] Szellemesen elbeszélni valamit valóban szónokhoz méltó dolog s finom izlés kell hozzá; ilyen elbeszélést ad Cicero Cluentius védelmében[51] Cepasius- és Fabriciusról vagy M. Cælius, mikor elbeszéli, mikép versenyeztek egymással D. Lælius és tiszttársa, a mint a provinciába igyekeztek. De minden ilyen tárgynak, bár mindvégig ízléses és kellemes előadást kiván, mégis az a legkedélyesebb
40 része, a mit a szónok a magáéból fűz hozzá. Így Cicero is következőképen fűszerezi Fabricius szökésének elbeszélését: «Tehát mikor azt hitte, hogy a legnagyobb körmönfontsággal beszél s miután művészetének legmélyebb rejtekéből vette elő ama méltóságos szavakat: Nézzétek csak C. Fabriciusnak aggkorát», s a mint e szavakat «Nézzétek csak» többször is ismételte, mert azt hitte, hogy ezzel emeli beszédének ékességét: egyszer csak maga is odanézett; de akkorra már Fabricius lehorgasztott fővel kivonult a padsorok közül» s így tovább, a mit még hozzátett, hisz ismeretes ama hely; holott a dolog lényege csak
41 annyi, hogy Fabricius kivonult a tárgyalási teremből. Cælius is igen csinosan kigondolta az egészet, de kü'önösen sikerült a vége: «Ez, a mint nyomába ért, hogyan kelt át, vajjon tutajon-e vagy halászbárkán, senkisem tudta. Sicilia lakói az ő pajkos és tréfás modorukban azt a megjegyzést tették, hogy ráült egy delfinre és így ment át,
42 akárcsak Arion». Cicero szerint pedig elbeszélésben a finom élcz, támadó jellegű beszédben a csípős élcz van helyén.[52] Rendkívül bájos és kedves volt e tekintetben Domitius

Afer, kinek beszédeibe több ilyenféle elbeszélést találunk beleszőve, sőt szellemes mondások gyüjteményeit is kiadta több könyvben. A tréfás elbeszélésnek az a fajtája is, me- 43
lyet L. Crassus Brutus ellen használt, mint Cicero elmondja De oratore művének második könyvében s más egyéb helyeken,[53] nem ilyenféle, mintegy odavetett tréfás kiszólásból és röviden közbeszőtt finom elmésségből áll, hanem bizonyos hosszabb eljáráson alapul. Miután ugyanis Brutus 44
a Cn. Plancus ellen folytatott bűnvádi tárgyalás folyamán két felolvasóval bizonyította, hogy ennek védője, L. Crassus, a narbói telepítés ügyében tartott beszédében épen az ellenkezőjét javasolta annak, a mit a Servilius-féle törvényjavaslat érdekében mondott, ő maga is három felolvasót állított s ezekkel felolvastatta előtte saját édesapjának párbeszédeit, melyek közül az egyik privernumi, a másik albai, a harmadik tiburi birtokán folytatott beszélgetését foglalta magában s aztán azt kérdezte tőle, hol vannak mindeme birtokok? Ezeket t. i. Brutus egytől-egyig eladta, pedig akkoriban még nagyobb szégyennek tartották, ha valaki apjától öröklött birtokát idegen kézre bocsátotta.[54] Nemkülönben mesék s néha valóban megtörtént dolgok elbeszélésével is fokozhatjuk az előadás kedvességét.

De még csípősebb és csattanósabb a finom élcz, ha rövid. 45
Ennek kétféle alkalmazása van, t. i. vagy miénk az első szó, vagy másnak szavaira válaszolunk. De az eljárás bizonyos tekintetben ugyanaz; mert mindazt, a mit támadás- 46
képen mondhatunk, elmondhatjuk a támadás visszaveréseképpen is. Vannak azonban bizonyos dolgok, melyeknek csak feleletben van értelmök: némely dolgokat csak alapos megfontolás után szoktunk előhozni,* míg mások többnyire szóvitában vagy tanuk vallatásánál szoktak előfordulni.* Jóllehet azonban több forrása van az ilyen tréfás mondásoknak, ismételten hangsúlyoznom kell, hogy nem mind-

47 egyik felel meg a szónok czéljainak. Így különösen a kétértelmű szólások közül sem azok a trágár* szavak, melyekre az Atellana-féle darabok szereplői annyira vadászni szoktak,[55] sem az olyan beszédek, minőket holmi közönséges emberek úton-útfélen folytatnak, a kiknél a kétértelműség már úgyszólván nyilt gorombáskodásba csap at; de még az olyan szólások sem, melyek itt-ott Cicerónak a száján is kiszaladtak, bár nem szónoki szereplés közben, mint pl. mikor egy pályázónak, kiről azt beszélték, hogy szakácsnak a fia, a mint az ő jelenlétében egy másiknak szavazatáért könyörgött, azt mondotta: «Ego quoque tibi
48 favebo» (Én is[56] a pártodon leszek!). Nem mintha teljesen ki volna zárva kétértelmű szavak használata, hanem mivel ritkán felel meg a jóízlésnek, hacsak maga a tárgy is nem olyan, hogy mintegy egészen magától kínálkozik erre. Ilyen Cicerónak nem csupán ez a majdnem bohókás mondása a fönnebb már említett Isauricusra:[57] «Valóban csodálom hogyan lehet az, hogy apád, az a mindig egyforma, szilárd jellemű ember ilyen változékony fiat hagyott itt nekünk»
49 hanem kitünő e nemben az is, mikor a vádló annak be bizonyítására, hogy Milo Clodius élete ellen tört, azt hozta fel ellene, hogy kilencz óra előtt betért Bovillæ-be, hogy itt várja be, míg Clodius falusi jószágáról elindul s mikor ugyancsak ő kérdezte, mikor ölték meg Clodiust, azt felelte késön![58] Maga ez az egy mondás megérdemli, hogy a
50 szójáték e fajtáját teljesen ne mellőzzük. És nem csupán több dologra, de épen az ellenkezőjére is szokták érteni a mit mondunk, mint Nero mondotta egyik igen rossz szolgájára: «Egyik sem élvezi oly teljes bizalmát, mint
51 ez; előtte semmi sincs zárva, semmi lepecsételve».[59] Sőt valósággal talányokat adnak fel néha, milyen pl. Cicero mondása Pletoriusra, Fonteius vádlójára, kinek anyja, úgy mond, míg élt, intézetet, halála után pedig mestereke

tartott. Életében ugyanis állítólag rosszhírű nők szoktak
nála összejönni, halála után pedig dobra került a vagyona.
[Ámbár itt ludus átvitt értelemben, magistri pedig kétér-
telműleg van véve.][60] A metalepsis (szóátvitel) is szerepel 52
az ilyenféle tréfás mondásokban. Így mikor Fabius Maxi-
mus le akarta szólni Augustus kegyajándékainak, melyeket
barátainak osztatott ki, csekély mértékét, elnevezte azokat
heminariumoknak; ugyanis a congiarium egyaránt jelent-
het ajándékot és mértéket s ő most erről a mértékről
veszi az ajándékok csökkenésének jelölését.*[61] Époly ízet- 53
len ez, mint a nevek elferditése betük hozzátevése, el-
vétele, cserélése által; így pl. azt látom, hogy Acisculus-ból
mert paktumot kötött, csináltak Pacisculust; egy másikból,
kinek Placidus volt a neve, mivel mérges természetű volt,
Acidust; Tullius-ból, mert tolvaj volt, Tolliust-t. Azonban 54
az effajta szójátékok jobban illenek dolgokra, mint nevekre.
Így pl. Afer igen szellemesen jegyezte meg Mallius Surára,
a ki szónoki előadás közben ide oda szaladgált, ugrált,
kezeivel hadonászott, tógáját hol levetette, hol felvette,
hogy nem szónokol (agere), hanem töri magát (satagere);
ugyanis magában is elég tréfás jellemzés, ha a szónokra
azt mondjuk «töri magát», ha nem volna is meg a másik
igével való hasonlóság. Gyakran a hehezetnek alkalma- 55
zásával vagy elhagyásával, egyes szóknak elválasztásával
vagy egybekötésével is lehet, ha nem is épen szellemes,
de néha mégis elfogadható tréfás szólást csinálni. Épígy
vagyunk a nevekből csinált szójátékokkal is. Sok ilyent
csinált Cicero Verresre, de olyanformán, mintha más mon-
daná. Így egy helyen: «Majd mindent beseper magának»,
mikor azt mondották neki: Verres;[62] majd meg, hogy
«Herkulesnek, a kit kifosztogatott, több baja volt vele,
mint az erymanthusi vadkannal»;[63] majd ismét: «rossz
pap (Sacerdos) volt, a ki ilyen veszedelmes vadkant fel

nem áldozott; t. i. mert Sacerdos helyébe jött Verres».[64]
56 Néha azonban valami szerencsés véletlenadta körülmények között az effajta szójátékot is jól lehet alkalmazni, mint Cicero Cæcina mellett tartott beszédében Sex. Clodius Phormio tanura mondá: «Épen olyan fekete, de még époly szemtelen is, mint Terentiusnak az a Phormiója».[65]
57 Azért találóbb és izlésesebb is az olyan szójáték, a mely a dolgok lényegében gyökeredzik. Ezeknél legtöbbet számít a hasonlóság, de csak úgy, ha valami alsóbbrendű és jelentéktelenebb dologra vonatkozik. Már a régieknél találunk ilyenféle tréfákat, mikor Lentulust elnevezték «Spinther»-nek,[66] Scipiót pedig «Serapion»-nak. De nemcsak emberekről veszik e hasonlatosságot, hanem állatokról is; így pl. gyermekkoromban Junius Bassust, a ki nagyon
58 élczes ember volt, «fehér szamár»-nak hívták. Sarmentus pedig,*** [67] miként P. Blessus egy Julius nevű fekete, sovány, hajlott embert elnevezett vaskampónak.[68] A nevetéstkeltés-
59 nek ez a módja manapság leggyakoribb. A mi a hasonlóságot illeti, néha pusztán, néha példázatba burkolva alkalmazzuk; a milyen pl. Augustusnak az a mondása egy katonához, ki remegve nyujtotta oda neki kérvényét: «Ne félj, mintha elefántnak nyujtanál valami pénzdarabot.» [69]
60 Néha a valószínűség szolgál tréfás megjegyzésre alkalmul, mint mikor Vatinius a vádlottak padján fehér zsebkendővel törölte meg homlokát s Calvus, a vádló, még ezt is fel akarta használni ellene, s azt felelte neki: «Ha mindjárt a vádlottak padján ülök is, azért még kenyeret is fehéret
61 eszem».[70] Még finomabb az olyan szellemes megjegyzés, mely a hasonlóságot átvitel útján alkalmazza egyik dologról a másikra. Nevezhetnők ezt fictiónak, képzelet alkotásának is. Így pl. Chrysippus, mikor Cæsar diadalmenetében a városoknak elefántcsontból s néhány nap mulva Fabius Maximus [71] diadalmenetében csak fából faragott képeit hor-

lozták körül, azt a megjegyzést tette, hogy ez utóbbiak
Cæsar városainak csak tokjai. Pedo pedig [72] a halassisakos
gladiatorra (mirmillo), a ki utólérte a hálóvetőt (retiarius),
le nem szúrta le, azt mondotta, hogy «elevenen akarja
megfogni». A hasonlóság néha kétértelműséggel kapcsolat- 62
ban fordul elő, mint pl. Galba azt mondotta egy valakinek,
a ki csak úgy immel-ámmal kapott a labda után: «Úgy
kapsz utána, mintha hivatalért pályáznál s Cæsar állana
a hátad megett». Ugyanis az «utána kapni» kétértelmű,
a közönyös nemtörődömség mindkettőben egyaránt szerepel.
Erről legyen elég ennyi! Egyébként igen gyakori a nevet- 63
séges egyik fajának a másikkal való elegyítése s annál
sikerültebb, minél több fajtából áll. Ugyanezen alapszik
a különbségek felhasználása. Így pl. a római lovag, a ki
előadás alatt a nézőtéren iddogált, s oda izent hozzá
Augustus: «Ha én reggelizni akarnék, hazamennék», azt
felelte rá: «Könnyű neked, mert nem kellene attól félned,
hogy elfoglalják a helyedet». Az ellentét alapján nem 64
egyféle tréfát lehet csinálni. Mert egészen más értelme
volt, mikor Augustus az elcsapott præfectusnak, a ki is-
mételten könyörgött s azt hajtogatta: «Mit mondjak majd
apámnak?», azt felelte: «Mondd, hogy nem voltál velem
megelégedve», mint mikor a Galba a köpönyegét kölcsön-
kérőnek azt felelte: «Nem adhatom oda, mert itthon ma-
radok», t. i. padlásszobájába beesett az eső. Még egy har-
madik példa a következő (bár szerzőjét [73] megneveznem
az iránta való hódolat nem engedi): «Bujább vagy mint
akármelyik herélt»; e mondás mindenesetre meglepetést
foglal magában, azonban annak épen ellenkezőjével. A kö-
vetkező példa is ugyanezen körből van véve, de az eddig
említettek mindegyikétől [elüt], a mit t. i M. Vestinus
mondott, mikor meghallotta a hírt: [74] «No legalább nem
bűzösködik többet!» Azonban ezt az egész könyvet meg- 65

tölteném példákkal s hasonlóvá tenném olyan művekhez, melyek nevettetésre vannak szánva, ha egyenkint mind el akarnám sorolni, a mit a régieknél idevonatkozólag találok.

A bizonyítékok összes forrásai ugyanígy alkalmul szolgálhatnak tréfás megjegyzésekre. Így pl. Augustus meghatározást használt két balett-táncos (pantomimus) szinészre, a kik egymással versenyre kelve felváltva mutattál be testmozdulati ügyességöket, a mennyiben egyikre azt mondotta, hogy «tánczos», a másikra meg, hogy «gáncsos».
66 Galba pedig felosztással élt, mikor annak, ki köpönyegét kérte, így felelt: «Nem esik, nincs szükséged rá; ha esik, magamnak is kell.» Épígy a nem, faj, jellemző sajátságok, lényeges különbség, szórokonság, körülmény, következmény, előzmény, ellenmondás, ok, okozat, egyenlő, nagyobb, kisebb dolgok egybevetése mind hasonló anyagot nyújtanak.
67 Nemkülönben az összes tropusokra is kiterjed. Avagy nem fordul-e elő lépten-nyomon a nagyítás? Mint pl. Cicero egy nagyon magas emberről állítja, hogy fejét a Fabius diadalívének boltozatában megütötte,[75] vagy a mit P. Opius mondott a Lentulusok nemzetségéről, mínthogy a fiúk mindig kisebbek voltak apjoknál, hogy születés által fog kiveszni. Avagy az ironia nem-e úgyszólván egyik faj-
68 tája a tréfának még legkomolyabb formában is? Finomai alkalmazta ezt Afer Didius Gallusra, a ki kézzel-lábba törte magát provincia után s mikor elnyerte, panaszkodott mintha úgy erőltették volna reá: «Tégy már, úgymond, a hazáért is valamit!» Cicero metaphorával is tréfálózott, mikor Vatinius halálhírét hozták, azonban a forrás állítóla nem volt egészen megbizható: «Addig is kamatot fizetek
69 úgymond, a jó hír haszonélvezetéért». Ugyanő M. Cæliusra, a ki ügyesebb volt a vád, mint a védelem vitelében, képes beszéd (allegoria) alakjában azt jegyezte meg, hogy «jobbjá ügyesen használja, de balkarja ügyetlen».[76] Hathatós nyo-

natékkal mondotta A. Villius, hogy «lesújtott a kard Tucciusra». Ugyanezen tárgy az úgynevezett értelmi alak- 70
zatokat (σχήματα διανοίας) is egytől-egyig felöleli s némelyek a tréfás mondásokat ezek szerint osztályozzák. Mert itt is kérdezünk, habozunk, erősen állítunk, fenyegetődzünk, kívánunk, néha szánakozva, máskor haragosan beszélünk. Mindazzal pedig, a mit nyilván tettetve mondunk, sikerül másokat megnevettetnünk. Ostobaságot megróni igen 71
könnyű, mert az magában nevetséges; de szellemesek akkor leszünk, ha magunktól teszünk hozzá valamit. Ostoba volt Titius Maximus kérdése, melyet a színházból kijövő Carpathiushoz intézett, ha a darabot nézte-e? Carpathius ezt a tudatlan kérdést még ostobábbnak tüntette fel e megjegyzéssel: «Nem, hanem a szenátorok nézőhelyén labdáztam».

A czáfolás vagy abban áll, hogy kereken tagadunk, 72
vagy kimutatjuk valamely állítás képtelenségét, mentegetjük vagy hatását gyengítjük. Azért nevetséges volt Manius Curius tagadása; mikor ugyanis vádlója a bírói szék festett függönyének mindegyik sarkán vagy ruhátlanul megkötözve ábrázolta őt, vagy a mint jóbarátai épen kiváltják őt a játékadósságból: «Hát eszerint én, úgymond, egyszer sem nyertem?» Az ellenfél állítását néha nyiltan képtelennek 73
tüntetjük fel, mint mikor Cicero Vibius Curiusnak, a ki életkorából sok évet letagadott, azt jegyezte meg: «Tehát akkor, mikor együtt tartottunk szónoki gyakorlatokat, még nem is voltál a világon»; máskor látszólag helybenhagyjuk, a mit mond, mint ugyanő, mikor Fabia,[77] Dolabella felesége, azt állította, hogy harmincz éves, «Igaznak kell lenni, úgymond, mert már húsz éve hallom ezt tőle.» Néha azt, 74
a mit tagadunk, igen ügyesen még csípősebb dologgal toldjuk meg. Így Junius Bassus, mikor Domitia, Passienus felesége,[78] zokon vette tőle, hogy zsugoriságát megrótta s azt terjeszti róla, hogy ócska lábbelijét el szokta adni, «Lel-

kemre, úgymond, ezt sohasem mondottam, hanem igeni azt mondottam, hogy venni szoktál ilyet.» A mentegetés formáját utánozta az a római lovag, ki Augustus ama szemrehányó megjegyzésére, hogy apai örökségét elfecsérelte
75 «Azt hittem, úgymond, hogy az enyém.» A hatás gyengítésének kétféle módja van, t. i. vagy a tulságos hencegést csökkentjük, mint mikor C. Cæsar[79] Pomponiusnak a ki a Sulpicius-szította polgári viszálykodásban arczán kapott sebét mutogatta s dicsekedett vele, hogy azt a Cæsarért vívott harczban nyerte: «Sohase nézz hátra, úgymond, futás közben»; vagy az ellenünk emelt vádnak veszszük élét, miként Cicero azoknak, kik szemére vetették hogy hatvan éves létére Publiliát, az ifjú leányt vette fe-
76 leségül: «Holnap, felelé, már menyecske lesz.» Az ilyenfajta tréfás mondást következtetésnek nevezik némelyek; olyanforma ez, mint mikor Cicero Curióra,[80] a ki mindig azzal kezdte, hogy korával mentegette magát, megj. gyezte: «minden nappal könnyebb lesz neki a bevezetést megcsinálni»; mert hiszen e két dolog, úgy látszik, egymásból természet-
77 szerűen következik s bensőleg összefügg. A hatás gyengítésének másik faja az is, ha az okokat felsoroljuk, mint Cicero tette Vatinius-szal szemben. Ez ugyanis fájóslábú volt s úgy akarván feltüntetni a dolgot, mintha állapota javult volna, azt mondotta, hogy naponkint már kétezer lépést sétál, mire amaz: «Hát persze, úgymond, most már hosszabbak a napok.» Augustus pegig a Tarraco-belieknek, mikor jelentették neki, hogy az ő tiszteletére emelt oltáron pálmafa nőtt, «Látszik, úgymond, milyen sokszor gyújtotok
78 rajta tüzet.» Másra hárította a vádat Cassius Severus; mikor ugyanis a prætor megrótta, hogy ügyfelei L. Varust, Epicurus hívét, a császár[81] barátját, becsmérelték, «Nem tudom, úgymond, kik becsmérelték, de úgy hiszem, hogy stoikusok voltak.»

A visszautasításnak sok faja van; akkor a legszellemesebb, mikor hatását még a szavaknak bizonyos hasonlósága is emeli. Így pl. Trachalus[81] Sueliusnak e szavaira: «Ha ez így van, akkor te mész számkivetésbe,» így vágott vissza: «Ha nem így van, akkor te visszamész.» Gúnyosan felelt 79
Cassius Severus egy valakinek ama szemrehányó megjegyzésére, hogy őt Proculeius[82] kitiltotta házából: «Hát talán én elmennék hozzá?» De lehet tréfás megjegyzésre is tréfás megjegyzéssel gúnyosan felelni, mint pl. Augustus, miután a gallok százfontos aranynyaklánczot ajándékoztak neki, Dolabella pedig tréfásan, de azért maga is kiváncsian, mi lesz tréfás megjegyzésének eredménye, így szólt: «Imperator, ajándékozd nekem ezt az aranyláncot,» «Inkább adok, felelé, három polgári koszorut helyette.»[83] Hasonló- 80
képen lehet a hazugságra is hazugsággal visszavágni, mint Galba, mikor valaki azt mondotta, hogy féldenáros ezüstpénzen öt lab hosszú murenát (menyhal) vett Siciliában: «Nincs abban semmi különös, válaszolá, hisz ott oly hosszúra megnő, hogy a halászok kötél gyanánt a derekukra csavarják.» A tagadásnak ellentéte a látszólagos beismerés; 1
de ez is sok alkalmat nyújt a finom elmésségre. Így Afer, mikor Claudius császár egyik szabadosa ellen tartott perbeszédet s az ellenfél táborából a vádlottal egyazon sorsú valamelyik ember közbekiáltott: «Te különben is mindig a császár szabadosai ellen szavalsz!» «Igazad van, úgymond, és mégsem érek el semmitsem.» Hasonló ehhez az az eset, mikor nem tagadjuk az ellenfél állitását, ha egyrészt nyilván valótlanságot mond, másrészt m.g kitünő alkalmat ád a szellemes visszavágásra, mint pl. Catulus Philippus kérdésére: «Mit csaholsz?» azt felelte: «Tolvajt látok.»[84]
Maga-magából tréfát űzni legfeljebb bohóczok szokása, 82
szónok részéről nagyon is megrovandó; egyébként ugyanannyi módja van, mint másokkal szemben. Azért, bár

83 gyakran előfordul, nem beszélek róla. Mindenféle gyalázkodó és goromba beszéd, még ha sikerül is nevetést keltenie, sehogysem illik művelt emberhez, a mint tudom, hogy egy valaki nálánál alacsonyabb rangú ellenfeléhez, mert ez bátran kimondotta vele szemben a maga meggyőződését, így szólt: «Pofon váglak és írást adok róla, mily faragatlan tökfilkó vagy.» Itt igazán nem tudja az ember, nevessen-e vagy bosszankodjék.

84 Hátra van még a tréfának az a faja, mely a meglepetésben vagy félreértésben nyilvánul s talán ezek a legszellemesebb formái az elmésségnek. A meglepetést a támadó fél is alkalmazni szokta, miként a Cicero említette esetben: «Nincs-e meg mindene a vagyonon s erényen kívül?» Ilyen Afernek ez a mondása is: «A bírói tárgyalásokra kiválóan öltözködő férfiú.» Nemkülönben feleletben is, mint pl. Cicero, miután Vatiniusnak költött halálhírét hallotta, találkozván annak szolgájával, ezt kérdezé: «Minden rendben?», mire az: «Rendben»; «Tehát csakugyan
85 meghalt?» úgymond. Legjobban meg lehet nevettetni a hallgatóságot képmutatással és tettetéssel; e kettő igen közel áll egymáshoz s majdnem ugyanegy, csakhogy a képmutatásnál valamely határozott felfogást mint a magunkét igyekezünk feltüntetni, míg a tettetésnél úgy teszünk, mintha másnak beszédjét nem értenők. Így pl. képmutatás volt Afer részéről, mikor a tárgyaláson az ellenfél ismételten hangoztatta, hogy Celsina is alaposan ismeri az ügy állását, a ki pedig nagyon befolyásos asszony volt, s azt kérdezte: «Ki ez az ember?» Úgy tett ugyanis, mintha
86 Celsinát férfinak tartaná. Tettetés volt Cicerótól, mikor valami Sextus Annalis nevű tanu sértegette a vádlottat s a vádló folyton faggatta Cicerót: «Mondd csak, Tullius, tudsz-e valamit Sextus Annalis-ról?» Mire ő rákezdte Ennius Anneles-einek hatodik énekéből:

«Vajjon e szörnyű harcz okait megfejtni ki tudná?»

Igaz, hogy legtöbbször a kétértelműség ád erre alkalmat, 87
mint Cascelliusnak is,[85] a ki mikor ügyfele azt mondotta
neki: «Meg akarom felezni a hajót»,[86] azt felelte vissza:
«Tönkreteszed azzal.» De másképis el szokták terelni a
figyelmet az által, hogy a dolog kellemetlen oldalától a
kedélyesebb felé fordítjuk azt, mint pl. az egyszeri, mikor
azt kérdezték tőle, mit tart arról, a kit házasságtörésen
értek, «Azt, hogy lassú volt»,[87] felelé. Hasonló ehhez, 88
mikor valamit czélzásképen mondunk. Ide tartozik, a mit
Cicero elbeszélése szerint egy valakinek, mikor panaszkodott, hogy felesége egy diófára akasztotta fel magát, a
másik azt felelte: «Adj kérlek nekem is oltógalyat arról
a fáról.» Mert úgyis alattomban értjük, a mi kifejezve
nincsen.[88] És valóban minden tréfás beszéd hatása azon 89
fordul meg, hogy nem azt mondja, a mi van, és nem úgy,
a mint van; ez pedig egészben véve olyképen történik,
hogy vagy a magunk vagy a mások ötletét adjuk elő valóságban megtörtént dolog gyanánt, vagy valami lehetetlent
állítunk. Másnak ötletét használta fel Juba,[89] mikor egy 90
valakinek, a ki panaszkodott, hogy lova tajtékkal szórta
teli:* «Mit, hát azt gondolod, úgymond, hogy én Hippocentaurus vagyok?» Saját ötletét C. Cassius, mikor egyik
katonához, a ki kard nélkül vett részt a gyakorlaton, így
szólt: «Hajrá, bajtárs, aztán jól forgasd az öklödet!» Galba
pedig a halra, melynek egyik oldalát már előtte való napon
lerágták s megfordítva másnap újra feltálalták: «Siessünk,
úgymond, mert mások alulról eszik a halat.» A harmadikat,
mint említettem, Cicero használta Curio ellen; mert bizonyára képtelenség volt, hogy akkor, mikor szónoklati gyakorlatokat tartott, még nem lett volna a világon.[90] Gúny 91
is rejlik abban a költött esetben, melyet Cæsar használt
fel.[91] Mikor ugyanis a tanú azt állította, hogy a vádlott

farba támadta őt kardjával s erre könnyen azt az ellenvetést lehetett volna tenni, miért akarta volna testének épen ezt a részét megsebesíteni, «Mit tehetett volna mást, úgymond,
92 mikor sisak és vért volt rajtad?» Tettetéssel szemben legjobb a tettetés, mint tett Domitius Afer: Ugyanis már régebben csinált végrendeletet; egyik újabb keletű barátja valamit remélt a végrendelet megmásításából s egy költött esettel hozakodott elő s úgy kért tőle tanácsot, vajjon javasolja-e egy öreg első osztályú századosnak, ki már megcsinálta végrendeletét, hogy végső intézkedéseit újra írásba foglalhassa. «Ne tedd, úgymond, mert magadra haragítod.»
93 Legkellemesebben hat azonban mindenek között a kiméletes, hogy úgy mondjam, kedélyes tréfa.[92] Így egy alkalommal ugyancsak Afer valamelyik hálátlan ügyfeléhez, a ki a forumon nem mert szeme elé kerülni, odaküldötte bemutató rabszolgáját s ezt izente neki: «Nemde hálás vagy irántam, hogy nem láttalak?» Majd meg a számadójához, a ki hátralék tartozását nem fizette vissza s folyton azt hangoztatta: «Meg nem ettem;* kenyéren és vizen élek» «Akár csak a veréb, felelé, de azért fizesd meg, a mivel tartozol.» Az ilyen tréfás megjegyzést ὑπὸ τὸ ἦθος-
94 nak, az illető egyéniségéhez mértnek nevezik. Szellemes tréfának szokták venni azt is, mikor valakit szemrehányással illetünk, de nem oly erősen, mint jogunk volna hozzá; így pl. ugyanő egy hivatalra pályázónak e szavaira: «Mindig nagy tisztelője voltam házadnak», bár szemébe mondhatta volna, hogy hazudik, csak annyit mondott: «Elhiszem, tehát igaz.» Néha azzal, hogy magunkra teszünk tréfás megjegyzést, nemkülönben ha azt, a mit másról háta megett mondani nem volna szellemes tréfa, ugyanazt megrovásképen szemébe mondjuk, sikerül nevetést keltenünk.
95 Így pl. Augustus, mikor egyik katona szemtelen vakmerőséggel kért tőle valamit s a másik oldalról Marcianus is

épen feléje tartott, a kiről szintén sejtette, hogy valami jogtalan kéréssel akarja ostromolni: «Époly kevéssé teljesítem, úgymond, bajtárs, a te kérésedet, mint azt, a mit Marcianus akar tőlem kérni.»

Emelik a finom elmésség hatását magok helyén alkal- 96
mazott verses idézetek is, akár változatlan teljes szövegökben (ez oly könnyű, hogy Ovidius egész könyv verset csinált Macer[93] négysoros szakokból álló egyik költeményéből) s még jobb ízű a tréfa, ha egy kis kétértelműséggel is van fűszerezve, mint pl. Cicero valami Lartius nevű ravasz és furfangos emberre, mivel bizonyos peresügyben gyanuba keveredett, ezt a verset alkalmazta:

«. . . hacsak, miként hajón menekűlt Ulixes Lartius;»* [94]

akár pedig a szövegnek némi változtatásával, mint a kö- 97
vetkező hely, melyet egy valakire alkalmaztak, a kit azelőtt a világ legostobább emberének tartott mindenki s miután örökséghez jutott, szavazásnál elsőnek szólították fel: «Kinek örökségül jutott a bölcseség» e helyett «szerencsés osztályrészül»;* akár közismert versek mintájára készített versek, úgynevezett gúnyversek, παρῳδία; továbbá megfelelően alkalmazott közmondások, mint mi- 98
kor pl. egy haszontalan emberhez, a ki elesett és könyörgött, hogy segítsék fel, így szóltak: «Emeljen fel az, a ki nem tudja, ki vagy?» Történeti vonatkozású élczet is lehet alkalmazni s ez nem közönséges műveltségre vall, mint mikor pl. Hortensius megjegyzésére, melyet a Verres-féle bűnper tárgyalásakor Cicerónak egyik ismerőjéhez intézett kérdésére tett: «Nem értem ezt a talányt», amaz így felelt: «Pedig kellene értened, hisz nálad van otthon a Sphinx». Ugyanis Verrestől nagyértékű Sphinx-szobrot kapott érczből.

Azok a képtelenséghez közel álló mondások valami 99

ostobaság színlelésében állanak s ha nem tettetés volna az egész, merő ostobaság volna. Mint mikor egyvalaki, mikor csodálkoztak rajta, hogy milyen alacsony gyertyatartót vett, azt felelte: «Jó lesz majd villásreggelinél.»[95] De az olyan látszólagos képtelenségek, melyek megokolatlan állítások színében tünnek fel, néha szellemes megjegyzés erejével hatnak, mint pl. Dolabella rabszolgája, mikor azt kérdezték tőle, kitüzte-e gazdája az árverést, azt
100 felelte: «Már eladta a házát.» Néha azok, kikre rábizonyul valami, tréfával ütik el zavarukat; így pl. egyvalaki, mikor a tanútól, a ki azt állította, hogy a vádlott őt megsebesítette, kérdezte, látszik-e a sebhely, amaz pedig megmutatta a czombján levő hatalmas sebhelyet, «Bárcsak mellen talált volna» felelé. Sértő visszavágást is ügyesen lehet alkalmazni; így Hispo, mikor a vádló két ízben is kemény vádakkal illette őt, «Magadhoz mérsz engem?» * úgymond. Fulvius Propinquus pedig a legatusnak, ki azt kérdezte tőle, hogy a bemutatott végrendeleten van-e saját kezű aláírás: «Van bizony, uram, még pedig nem hamisított.»
101 A nevetségesnek ezen forrásait részint a régiektől vettem át, részint magam fedeztem fel, mint olyanokat, a melyek leggyakrabban fordulnak elő; de ismételnem kell, hogy úgy a tréfás, mint a komoly beszédnek végtelen sok fajtája van a szerint, a mint a személy, hely, idő, végül a véletlen
102 hozza létre, melynek százféle változata van. Erre azért terjeszkedem ki, hogy ne gondolja valaki, mintha elfeledkeztem volna róla; arra pedig, a mit magáról a tréfa alkalmazásáról és mértékéről közbeszőttem, merem állítani nagyon is szükség van.[96] *

Domitius Marsus,[97] a ki a finom elmésségről igen behatóan írt, ide sorolja még azokat a nevetést nem keltő, hanem bármely legkomolyabb előadásban is helyén való választékos s a bennök levő eredetiség és báj miatt kel

lemes fordulatokat, a melyekben van ugyan finom elmésség,
de nem arra vannak szánva, hogy nevetést keltsenek.
Ugyanis nem a nevetségesnek, hanem a finom elmésségnek 103
tárgyalását tűzte ki feladatául s szerinte ez a mi fővárosunk
jellemző vonása, de csak később kezdték ebben a jelentés-
ben venni e szót (urbanitas), mikor az Urbs alatt, ha nem
tették is ki mellette a tulajdonnevet, mégis általában Rómát
értették. Meghatározását ekkép adja: Az urbanitas (finom 104
szellemesség) rövid szólásokban megnyilatkozó bizonyos
készség mások mulattatására s tetszés szerint való han-
golására, de leginkább arra alkalmas, hogy mások támadását
visszaverjük vagy magunk lépjünk fel kihívólag a szerint,
a mint a dolog természete vagy az illetőnek egyénisége
megkívánja. E meghatározásban, kivéve azt a megszorítást,
hogy rövid is legyen, a szónoki beszéd minden jelessége
benfoglaltatik. Minthogy ugyanis dolgok és személyek körül
forog, tökéletes szónok kell ahhoz, hogy mindkét irányban
eltalálja, mit kell mondania. De hogy miért kívánja meg
benne a rövidséget, részemről nem értem, minthogy ugyanő
ugyanazon művében azt mondja, hogy sok emberben meg- 105
van ez a szellemes elbeszélő tehetség. Kevéssel utóbb, és
pedig saját állítása szerint Cato véleménye után indulva
ekképen határozza meg: «Szellemes ember az olyan, a
kitől gyakran hallani jómondásokat, talpraesett feleleteket
s a ki beszélgetés közben, társaságban, vendégségben, úgy-
szintén népgyűléseken, szóval mindenütt úgy beszél, hogy
másokat megnevettet s fején találja a szeget. Az ilyen
előadáson, bárki legyen az a szónok, jóízűt nevet a hall-
gatóság.» Ha e két meghatározást elfogadjuk, minden jó- 106
mondást szellemesnek kell neveznünk. Egyébként annak,
ki ezt alaptétel gyanánt elfogadja, egész természetesnek
kell találnia azt a felosztást, mely szerint némely szelle-
mes mondások komolyak, mások tréfásak, ismét mások

semlegesek. Mindazonáltal nézetem szerint vannak tréfás dolgok is, melyeket nem épen szellemesen is elő lehet adni.
107 Mert én részemről azt tartom igazi szellemességnek, a miben nincs semmi bántó, semmi nyerseség, semmi szögletes, semmi idegenszerű sem tartalomban, sem szavakban, sem hangban, sem taglejtésben; úgy hogy nem annyira egyes mondások, hanem az egész előadás hangja teszi azzá, a mi; akárcsak a görög ἀττικισμὸς-t, azt a finom ízlést, mely
108 Athént annyira jellemzi. Mégis, hogy ne mellőzzem Marsusnak, ennek a rendkívül képzett embernek nézetét e dologról, ő a komoly tárgyakat háromfélékre osztja: megtisztelő, megszégyenítő és semleges dolgokra. A megtisztelőre Cicerónak Ligarius védelmében[98] Cæsarhoz intézett eme szavait hozza fel például: «Te, ki semmit sem szoktál oly
109 könnyen elfelejteni, mint a bántalmakat;» a megszégyenitőre azt, a mit Atticusnak írt[99] Pompeiusról és Cæsarról: «Hogy kitől tartózkodjam, tudom; hogy ki után induljak, nem tudom;» a semlegesre, a melyet ἀποφθεγματικὸν-nak (közmondásszerű) nevez s valóban az is, ugyanannak e szavait: «A bátor férfiúnak nem eshetik nehezére a halál, consuli hivatalt viselt embernek nem jöhet idő előtt, bölcs férfiúra nézve nem lehet szerencsétlenség.»[100] Mindezek igen találó mondások, de hogy miért mondják tulajdon-
110 képen szellemes mondásoknak, nem látom be. Ha pedig nem csupán az egész beszédnek hangja, hanem egyes mondások is méltán viselik e nevet, akkor én inkább nevezném szellemeseknek az olyan mondásokat, melyek a tréfásan előadott mondások fajához tartoznak, de azért mégsem tréfák, a hogyan a komoly dolgot s tréfát egyaránt elértő Asinius Pollióról mondották, hogy «jó-rossz időben mindig
111 használható ember»; s egy ügyvédről, a ki könnyen tudott rögtönözve beszélni, hogy «nála raktáron áll a szellemi portéka»; ide tartozik Pompeiusnak Marsustól említett

nyilatkozata is, melyet Ciceróra tett, ki nem bizott az ő pártjában: «Pártolj át Cæsarhoz, akkor majd tőlem félsz.» Ugyanis tréfás megjegyzésnek lehetne ezt venni, ha kevésbbé fontos dologról, vagy más kedélyhangulatban, vagy végűl nem ő maga tette volna. Valamint azt is, a mit 112
Cicero Cerelliának írt,[101] mikor okát adja, miért tűri oly megadással C. Cæsar nyomasztó uralmát: «Mindezek elviseléséhez vagy Cato erős lelke kell, vagy Cicerónak jó gyomra», mert itt a gyomor szó bizonyos humoros jelentésben van véve. Nem hallgathattam el a dolgokat, a melyekre itt felhívtam a figyelmet.* Lehet, hogy egybenmásban tévedtem, de olvasóimat félre nem vezettem, mert az ellenkező véleményt is elébe tártam s tetszésétől függ, ha helyesebbnek találja, ezt elfogadni.

IV. FEJEZET.

A felek szóvitája.

Azt lehetne gondolni, hogy a szóvitára vonatkozó uta- 1
sításokat akkor kellett volna adnom, mikor majd mindazt, mi az összefüggő előadásra vonatkozik, elmondottam, mert sorrend szerint is legutoljára van arra szükség; mégis, mivel ez egyedül a feltaláló képességen nyugszik s anyagelrendezésről itt szó sem lehet s a kifejezés csinosságát sem kívánja meg valami nagy mértékben, sem betanulása, sem szóbeli előadása nem okoz fáradságot: azt hiszem, nem cselekszem helytelenül, ha ezt, minthogy egészen a szónoki beszéd első részéhez tartozik, most tárgyalom, mielőtt az öt rész másodikára áttérnék. Más írók talán azért nem szóltak róla külön, mert úgy gondolták, hogy a többire nézve adott utasításokban erről is kellőképen gondoskodtak. Az egész ugyanis nem áll egyébből, mint 2

támadásból és védelemből, erről pedig már elég bőven szóltunk; mindannak ugyanis, a mi összefüggő beszédben alkalmas a bizonyításra, kell, hogy e rövid és szaggatott elő-előadásban is ugyancsak hasznát vegyük. S nem is mondunk a szóvitában új dolgokat, hanem ugyanazt más alakban, vagy kérdések vagy feleletek alakjában. Mindazt, a mire itt ügyelni kell, körülbelül elmondottuk a tanukról szóló
3 fejezetben. Mivel azonban e művünk terjedelmesebb akar lenni s nem is számíthat a tökéletes szónok nevére az, a ki ebben a tekintetben is nem mester, ne sajnáljuk külön is azt a kis fáradságot e tárgyra, melynek némely esetek-
4 ben döntő szerepe van a per megnyerésében. Mert valamint a minőség-kérdésben, mikor azt keressük, helyesen történt-e vagy ellenkezőleg, az összefüggő előadás ér legtöbbet, nemkülönben a fogalommeghatározáson alapuló kérdést s úgyszólván minden olyan kérdést, a melyben a tényállás meg van állapítva, vagy művészi okoskodással hozzávetőleg igyekszünk megállapítani, rendesen eléggé tisztázni szoktak a felek perbeszédei: úgy az olyan peresügyeknek is, melyek leggyakrabban fordulnak elő s kizáróan nem művészi vagy vegyes bizonyítékokkal dolgoznak, épen e részében folyik a legelkeseredettebb küzdelem s azt mondhatni, sehol sem megy annyira késhegyig a harcz, mint
5 itt. Mert egyrészt itt kell a legnyomósabb bizonyítékokat a bírák emlékezetébe vésni, másrészt itt kell mindazt, a mit a perbeszéd folyamán igértünk, valóra váltani s a valótlanságokat megczáfolni. Végül a biró sem figyel annyira seholsem, mint itt. S méltán szereztek jó nevet magoknak mint védőügyvédek egyes, bár közepes szónokok
6 a szóvitában kifejtett kiváló ügyességökkel. Egyesek azonban beérik azzal, hogy ügyfeleik érdekében a saját hiúságuk kielégítésére szinte beleizzadnak a szónoklásba, aztán, mint a kik jól végezték dolgukat, a tapsolók seregétől kisérve

kivonulnak a tárgyalási terem padjaiból s a döntő ütközet sorsát tudatlan s gyakran egészen közönséges hadra bizzák.[102] Azért igen gyakran láthatni, hogy polgári perekben 7
egyeseket csakis perbeszédek tartására, másokat ismét bizonyítás czéljából fogadnak fel ügyvédnek. Ha már meg kell osztani a szónoki szereplést, bizonyára annál szükségesebb ez s annál nagyobb szégyen, ha a feleknek ügyét jobban előre viszik holmi kisebbrendű patvarista-féle emberek. Bűnvádi perekben természetesen a kikiáltó ama szavával a patronusokon, pártfogókon kívül mindig magát az ügynek szóvivőjét hívja.

Itt tehát mindenekelőtt gyors és fürge észjárásra, nagy 8
lélekjelenlétre s éles tehetségre van szükség. Mert itt nem szabad gondolkozni, hanem tüstént beszélni kell s úgyszólván akkor, mikor az ellenfél még csak támadni készül, már le kell rá sújtani. Azért, ámbár a szónoki tevékenység minden ágában igen fontos, hogy az egész ügy állását necsak lelkiismeretesen tanulmányozzuk, hanem egészen otthonosok legyünk abban: mégis a szóvitában legjobban kell ismerni az összes szereplőket, bizonyítékokat, idő- és helyi körülményeket. Máskülönben sokszor hallgatnunk kell s ha mások sugallatát követjük, többnyire úgy bolondjára kell bele kapnunk csak épen, hogy mondjunk valamit, a szónoklásba, úgy hogy néha, mert könnyen hiszünk s felülünk nekik, mások ostobasága miatt kell pirulnunk. S ez 9
már nem is marad csupán ezen jogi tanácsadókkal közös titok: némelyek nyilt dolgot csinálnak abból, hogy veszekednek.* Előfordul ugyanis, hogy sokan haragtól indulatosan kiabálnak, hogy a bíró is meghallja, hogy az, a mit tanácsolnak nekik, egyenesen kárára van az ügynek s az, a kinek itéletet kell mondania, tudja meg ebből, hogy valami rossz dolog az, a mit elhallgat. Azért a vitatkozásban ügyes 10
szónoknak távol kell állania az indulatosság hibájától, mert

egy szenvedély sem homályosítja el inkább az értelmet egy sem hozza ki annyira sodrából az embert, úgy hogy, rendesen durva sértéseket mondat s ugyanilyeneket érdemeltet ki velünk s néha még magok a bírák ellen is izgat. Többet ér az önmérséklet, sőt néha még az engedékenység is. Ugyanis az ellenfél szavait nemcsak czáfolni kell, hanem lekicsinyelni, hatásukat gyengíteni, kinevetni; sehol sincs nagyobb tere a finom szellemességnek. De csak addig, míg rendben megy a dolog s a tisztesség határain belül marad; rendetlenkedőkkel szemben bátran kell fellépni, a 11 szemtelenséggel erélyesen szembeszállani. Mert egyesek oly arczátlanok, hogy iszonyú lármát csapnak, félbeszakítják a beszédet s zajongásukkal általános zavart okoznak. Ezek után nemcsak hogy nem szabad indulni, hanem keményen vissza kell őket utasítani részint azzal, hogy szemtelenségöket elhallgattatjuk, részint azzal, hogy többször a bírákhoz vagy elnöklő tisztviselőhöz folyamodunk, hogy a szólás szabadsága biztosítva legyen. Nincs itt értelme a bátortalanságnak és tulságos szerénységnek s az, a mit itt rendesen erénynek neveznek, nem egyéb, mint gyengeség. 12 Legtöbbet ér azonban vitatkozás közben az éles ész, ezt pedig bizonyára nem könyvből szerzi meg az ember; ugyanis a természeti adományokat tanulás útján nem lehet 13 elsajátítani, de elméleti oktatás által lehet fejleszteni. Fődolog itt mindig arra nézni, a mi a vizsgálódás és bizonyítás tárgya s ha feladatunkhoz hívek maradunk, nem keveredünk veszekedésbe s az ügy részére megkivánt időt nem vesztegetjük gyalázkodásra, de örülünk, ha az ellenfél teszi ezt.

Mindenre idejében elő kell készülni s alaposan meg- 14 gondolni úgy azt, a mit az ellenfél mondhat, mint arra, a mit magunknak kell felelnünk. Néha azonban olyanfele művészi cselfogás is előfordul, hogy egyet-mást, a mit a tárgyalás folyamán elhallgattunk, hirtelen a vitatkozásban

hozunk elő; olyan ez, akárcsak a váratlan kirohanás vagy alattomos támadás. Ezt azonban csak akkor kell tenni, mikor van valamink, a mire nem lehet azonnal felelni, de lehetne, ha idő volt volna a kellő előkészületre.[103] Mert a mi egész szilárd és biztos alapon nyugszik, azt legjobb mindjárt a tárgyalás elején megragadni, hogy minél többször és hosszasabban lehessen róla szólni. Azt legalább 15
alig tartom szükségesnek előírni, hogy az, a ki vitatkozik, ne legyen pusztán heves és nagyhangú szájhős, mint rendszerint a műveletlen emberek szoktak lenni. Mert a kihívó viselkedést, bár az ellenfélt bosszantani lehet vele, a bíró sem nézi valami jó szemmel. Az sem használ ügyünknek, ha sokáig harczolunk azért, a mit úgysem birunk elérni. Mert ott, a hol elkerülhetetlen a vereség, legjobb meg- 16
hátrálni; ugyanis akár több részből áll a szóban forgó kérdés, akkor is a többire nézve könnyebben találunk hitelre, akár csak egyetlenegyből, akkor meg enyhébb büntetést szoktak szabni arra, a ki szerényen viseli magát. Mert a hibát, főkép a ránk bizonyított hibát makacsul védelmezni újabb hiba.

Mikor még harczvonalban állanak a csapatok, csak 17
nagy fortélylyal és ügyességgel lehet a megtévesztett ellent csalogatni és kényszeríteni, hogy minél messzebbre nyomunkat kövesse s azalatt hiú reményekben ringassa magát. Azért jó egyes bizonyítékokat rejtve tartogatni; mert ilyenkor szorongatnak bennünket s gyakran az egész ügy döntő fordulatát attól várják, a miről azt hiszik, hogy hijával vagyunk s ők szereznek bizonyítékainknak tekintélyt az által, hogy sürgetik ezeket. Jó néha az ellenfél kedvére is tenni 18
valamit, a mit az magára nézve előnyösnek tart, pedig annak fejében valami fontosabbról kell lemondania; máskor ismét két dolgot tartunk eléje, de bármelyiket választja, a saját kárára cselekszik. Ez az eljárás hatásosabb vitatkozás

közben, mint a szónoki beszédben, mert ebben magunk
felelünk magunknak, amott pedig mintegy a beismerésben
19 levő ellenféllel állunk szemben. Kiváló éleslátás kell ahhoz,
hogy észrevegye a szónok, mely szavak tesznek benyomást
a bíróra, mi az, a mit rosszall; ezt nemcsak arczáról le-
het igen sokszor leolvasni, hanem néha egy elejtett sza-
ából vagy valamely tettéből is észre lehet venni. Azt, a
minek sikere van, ki kell használni, a minek nem veszszük
hasznát, attól lehetőleg észrevétlenül vissza kell lépnünk.
Megteszik ezt az orvosok is, mikor az orvosságot folytatják
vagy abbahagyják a szerint, a mint látják, hogy a beteg
20 beveszi vagy irtózik tőle. Némelykor, ha a szóban forgó
dolgot nem lehet egykönnyen megoldani, más valami kér-
dést kell előhozni s lehetőleg ezzel lekötni a bíró figyelmét.
Mert ha valamire nem tudunk felelni, mit tehetünk egye-
bet, mint hogy más valamit találunk ki, a mire az ellenfél
21 nem tud megfelelni. Az eljárás, említettem már, itt na-
gyobbrészt ugyanaz, mint a tanukkal szemben, csak a
személyekre nézve van különbség, a mennyiben itt ügy-
védek állanak szemben egymással mint küzdőfelek, amot
pedig tanu az ügyvéddel.

E téren gyakorlatot szerezni pedig igen könnyű. Ugyanis
nagyon hasznos foglalkozás, ha valakivel, ki velünk ugyan
egy pályán működik, többszörönkint valamely igazi vagy
akár képzelt jogi esetet választunk per tárgyának s vitatkozás
alakjában egyik ennek, másik annak a félnek érdekeit véd-
22 Ugyanezt általános jogi kérdésekkel is megtehetjük. Azt is
tudnia kell az ügyvédnek, hogy a bizonyítás mindegyik
módját minő sorrendben kell a bíró előtt felhasználnia;
itt ugyanúgy kell eljárni, mint a bizonyítékok körül, t. i.
a legnyomósabbakat első és utolsó helyre kell tenni. A
előbbiek ugyanis bizalmat keltenek a bíróban, az utóbbiak
az ítélet kimondására készítik elő.

V. FEJEZET.

Itélőképesség és megfontolás.

Miután mindezt úgy, a mint tehetségemhez képest tud- 1
tam, előadtam, legott áttértem volna az elrendezésre, mint
a mely sorrend szerint következik, ha nem félnék attól,
hogy egyesek, mivel voltak, kik a megfontolást a feltalálás
fogalma alá vonták, azt gondolják, hogy ezt a pontot egé-
szen elmellőztem; pedig nézetem szerint ez annyira össze-
függ és egybe van forrva e mű összes részeivel, hogy még
egyes mondatoktól, de sőt egyes szóktól sem lehet elvá-
lasztani s époly kevéssé teheti elméleti oktatás tárgyát,
mint az ízlés vagy szaglás. Azért adunk és fogunk is adni 2
utasítást minden egyes pontra nézve, mit kell tenni és
mitól óvakodni, hogy aztán e szerint igazodjék a mi egyéni
ítéletünk. Hát talán azt is előirjam, hogy lehetetlenre
ne vállalkozzunk, hogy az ügyünkre nézve káros és bizo-
nyító erővel nem bíró dolgokat kerüljük, hogy beszédünk
hibás vagy homályos ne legyen? Mindezt a helyes érzékre
kell bízni, erre pedig senkit megtanitani nem lehet.

S én azt hiszem, hogy az ítélőképességtől a megfon- 3
tolás nem nagyon különbözik, legfeljebb abban, hogy amaz
világos tényeknél, emez ismeretlen s vagy egyáltalában
még fel nem fedezett vagy kétes dolgokban szerepel. Az
ítélet leggyakrabban kész, határozott valami, a megfon-
tolás pedig az észnek messziről vont következtető munkája,
mely rendesen több dolognak egybevető mérlegeléséből áll
s úgy a feltalálást, mint a megítélést egyesíti magában.
De erre nézve se várjon senki általános utasításokat. Mert 4
a megfontolás magából a dologból fakad s gyakran már
a tárgyalás előtt szerepel (mint pl. Cicero, úgy látszik, a
legnagyobb megfontolással tette, a mit Verres ellenében

tett, t. i. készebb volt még a vádbeszédre kiszabott időt is megrövidíteni, mint engedni, hogy a tárgyalás elhuzódjék arra az évre, a mikor Qu. Hortensius lesz majd a
5 consul),[104] s magokban a perbeszédekben is az első és legfőbb helyet foglalja el; mert annak megítélése, mit kell elmondani, mit elhallgatni, mit későbbre halasztani, a megfontolás dolga; úgyszintén az is, vajjon elég-e valamit pusztán tagadni vagy szükséges védelmezni is, hol kell bevezetést használni és milyent, kell-e elbeszélés és miféle, vajjon inkább a merev jog vagy a méltányosság alapján kell-e folytatni a pert, milyen sorrend a legelőnyösebb, majd a beszéd hangjának mindenféle színezése, hogy t. i. kemény vagy szelíd, vagy talán épen szerény hangon kell-e
6 beszélnünk. Azonban erre nézve is megtettük alkalomadtán, a mennyire lehetett, észrevételeinket s művünk hátralevő részében is meg fogjuk tenni. Csak egy-két dolgot akarok itt példa kedvéért megemlíteni, hogy annál világosabban kitünjék, mi az, a mit nézetem szerint lehetetlen
7 szabályokba foglalni. Így dícsérettel említik Demosthenesnek bölcs megfontolását, a mennyiben, mikor az athénieket, bár nem nagy szerencséjök volt a hadviselésben, mégis erre buzdította, ráutal arra, hogy eddig semmi sem történt úgy, a hogy kellett volna, mert a mulasztást még jóvá lehet tenni, de ha semmi hiba sem történt volna, akkor a jövőre nézve még csak reménye sem lehetne a javulás-
8 nak.[105] Ugyanő, mivel attól tartott, hogy rossz vért szül, ha a népet tunyaságáért korholja, melyet hazája függetlenségének védelmezésében tanusított, e helyett inkább az ősöket magasztalta, kik hazájok érdekeit a legerélyesebben védelmezték. Mert ezzel egyrészt elérte azt, hogy szívesen meghallgatták, másrészt a természet szavát követve helyes-
9 léssel fogadták a jót s megbánták a rosszat.[106] A mi Cicerót illeti, elég Cluentius mellett tartott beszédét egyma-

gát említeni annyi idevágó példával, a mennyi csak tetszik. Mert melyik részében bámuljam az ő bölcs megfontolását legjobban? Vajjon az első elbeszélésben, a hol teljesen lerontotta az anyának hitelét, a kinek tekintélye zavarólag hatott fiára?[107] Avagy mikor a bíróság megvesztegetésének vádját nemcsak hogy nem tagadta, hanem inkább az ellenfélre hárította azért, mert, mint ő mondotta, az egész ügynek régóta veszedelmes rossz híre volt;[108] avagy hogy e kényes természetű ügyben csak a legvégső esetben menekült a törvény oltalma alá,[109] úgy hogy ilyenféle védekezéssel meg is sérthette volna a bírákat, kiknek szíve akkor még el nem lágyult; avagy mikor kijelentette, hogy ezt egyenesen Cluentius akarata ellenére teszi? Hát Milo 10
védelmében azt, hogy nem fogott előbb a dolog elbeszélésébe, míg a vádlottat minden előítélet alól nem tisztázta;[110] hogy az orvtámadás vádját Clodiusra hárította, ámbár a verekedés valójában véletlen összetűzésből eredt;[111] hogy a tettet magasztalta s a szándékosságot Milo részéről mégis kizártnak tekintette;[112] hogy őt nem engedte könyörögni hanem maga könyörgött helyette?[113] Sohasem érnék a végére, ha el akarnám sorolni, mint ásta alá Cotta tekintélyét,[114] mint tette ki magát Ligariusért,[115] miként mentette meg Corneliust épen az által, hogy bizalmat keltett beismerő vallomásával.[116] Elég, ha annyit mondok, hogy 11
a megfontolásnál nincs nemcsak a szónoklásban, de az egész életben fontosabb dolog s hogy e nélkül hiába tanítják az összes tudományokat s hogy többet ér akár minden oktatás nélkül a gyakorlati bölcseség, mint gyakorlati bölcseség nélkül az oktatás. Ezáltal vagyunk képesek a beszédet is a helyi, idői körülményekhez s a szereplők egyéniségéhez szabni. Mivel azonban e tárgy széleskörű és egybefügg a szónoki kifejezéssel, majd akkor szólunk róla behatóan, mikor a helyes szóbeli kifejezésről kezdünk tárgyalni.[117]

JEGYZETEK A VI. KÖNYVHÖZ.

[1] Lásd a IV. könyv előszavának 2. §-át!

[2] Régi pogány balhit, hogy az istenség irígykedik az emberek szerencséje miatt. L. Herodotusnál (I. 32.) Solon mondását és más helyen (VII. 10.) Artabanusét.

[3] T. i. mikor fiam halála miatt félbeszakítottam művemet.

[4] Cic. in Verr. V. 52. és 72. fej.

[5] Lásd II. 16. 4.

[6] Tartózkodtam eddig minden szövegkritikai megjegyzéstől, minthogy a fordító rendesen valamely elfogadott szöveg nyomán halad, mint én is a Bonnell-é nyomán. E helyhez azonban meg kell jegyeznem a következőket: Spalding szövege ez: «sed *rarius* hic, ille sæpius ac magis: nam huic concitare iudices, illi flectere convenit.» Maga Spalding a jegyzetben ezt a javítást ajánlja: «aliis hic, aliis ille» s ezt Teuffel és Radermacher is elfogadta. Bonnell szövege ez: «aliis hic atque ille saepius ac magis . . .» Az első szövegben a «rarius» nem felel meg teljesen sem kerekdedség tekintetében a rákövetkező két határozónak (sæpius ac magis), sem értelem szempontjából a következő «huic» és «illi» névmásoknak. A «hic» Quintilianus számos helyén előbbire, az «ille» utóbb említettre vonatkozik. Itt is a «hic» az «accusator»-ra, az ille a «patrono»-ra vonatkozik, épúgy, mint a «huic» (concitare iudices) és «illi» (flectere convenit) dativusok is. Azt ugyanis bajos volna állítani, hogy a vádló «rarius» affectibus utitur, holott utána mindjárt az áll, hogy «huic concitare iudices convenit», míg a védő «sæpius ac magis», bár neki csak «flectere iudices» convenit. Azt hiszem, meg lehet hagyni a Bonnell szövegét s nem szükséges az «atque»-ból «aliis» t csinálni, mert «alius» után egészen jól megállhat az atque (ac) a fokozás jelentésével s a sæpius ac magis mindkettőre vonatkozhatik ilyenformán: «A vádló és védő körülbelül ugyanazon indulatokkal dolgoznak, csakhogy a

előbbi más indulatokat használ fel gyakrabban és nagyobb fokban, mint az utóbbi,» a minek értelme egy az én fordításoméval.

[7] L. IV. 1. 28.

[8] L. IV. 1. 5—27.

[9] L. I. 6. 42.

[10] P. Vatinius, véresszájú, hirhedt ember. Kr. e. 63-ban quæstor, de már ezen hivatalában, valamint Hispaniában is erőszakos és nem tiszta kezű hivatalnok hírében állott. 59 ben néptribun lett s Cæsarnak lelkes híve, kivel 58-ban Galliába ment, majd visszatért Rómába s korábbi visszaélései miatt vád alá kerülvén, a hirhedt Clodius-szal együtt erőszakkal félemlítette meg a bírákat. P. Sestius perében ismét szerepel és pedig a vádlott Sestius és védője Cicero ellen, de Cicero beszéde annyira semmivé tette, hogy tehetetlen dühében elhallgatott. 55-ben vesztegetés útján prætor lett s mikor a következő évben Licinius Calvus emelt ellene vádat, csodák csodája, Cicero védelmezte, kivel időközben kibékült. 45-ben Illyriába került proconsulnak, de Cæsar halála után provinciáját átengedte Brutusnak.

[11] Cic. in Verr. I. 15.

[12] L. IV. 1. 20. 21.

[13] Cossutianus Capito már Claudius alatt rosszhírű ügyvéd volt, ki a feleket zsarolta. Nero alatt pedig (56-ban Kr. u.) Cilicia lakói vádolták be mint helytartójokat zsarolás miatt. (Tac. Ann. XIII. 33.: «Cossutianum Capitonem Cilices detulerant, maculosum fœdumque et idem ius audaciæ in provincia ratum, quod in urbe exercuerat. Sed pervicaci accusatione conflictatus, postremo defensionem omisit ac lege repetundarum damnatus est.» («Cossutianus Capitót Cilicia lakói bevádolták, mint gyalázatos, piszkos embert, a ki ugyanazt az arczátlan eljárást, melyet előzőleg követett, a provinciában is megengedeítnek tartotta. Azonban a vádló szívós kitartása mégis megtörte, úgy, hogy feladta a védelmet és zsarolásért elítélték.») Juvenalis is megemlékezik róla (VIII. 92—94.):

«Karja igazságnak villámként sújta le joggal
Úgy Capitóra, miként Numitorra szenátus ítélete folytán
Mert zsarolák kilikek földjét . . .»

Az ítélet végrehajtása elől azonban apósának, Tigellinusnak, Nero befolyásos kedves emberének közbenjárására szerencsésen megmenekült. Hogy ki volt ez a görögül beszélő vádló, nem tudjuk. A vádlók

ügyvédje Thrasea Pætus volt, kin Cossutianus Capito később boszszút állott.

14 Demosthenes t. i. a tulajdon örökségéért kénytelen volt gyámja s ennek sógora ellen pert indítani, de végre is csekély kárpótlással kellett beérnie s a mellett ellenségeket szerzett magának e perrel, többek között a hatalmas és befolyásos Midiast, a ki az ellene szóló marasztaló ítélet végrehajtását évekig meghiusította, sőt Demosthenest a nagy Dionysos ünnepen, a mint épen a kart vezette, nyilvánosan arczul ütötte. Az ellene mondott perbeszéd ma is megvan. A vége a dolognak az lett, hogy Demosthenes látván, hogy hatalmas ellenfelével szemben tehetetlen, barátainak unszolására kiegyezett ellenfelével 30 minában s a pert visszavonta.

15 L. IV. 2. 106. Magát a peresügyet e néhány szóból lehetetlen megérteni.

16 Ctesiphon azt indítványozta, hogy Demosthenes hazafiúi érdemeit aranykoszorúval jutalmazzák. Aischines, a makedonpárt vezére, ellenezte ezt s Ctesiphon elleni beszédében hevesen Demosthenes ellen támadt, de ez a «Koszorúról» czímű híres beszédével legyőzte ellenfelét, úgy hogy ez kénytelen volt számkivetésbe menni.

17 L. IV. 1. 69. — Az itt említett «pater Scaurus» annak a híres M. Aemilius Scaurusnak fia, a ki Kr. e. 115-ben consul volt, majd mint princeps senatus a Jugurthához menesztett követség feje, ki Sallustius (Jug. 15.) rövid, de velős jellemzése szerint ügyes, de nem egészen tiszta jellemű ember volt. A «Scaurus filius», kit Asinius Pollio védelmezett, valószínűleg a Scaurus pater fia, M. Aem. Scaurus Mamercus, kicsapongó, de igen tehetséges ember, szónok és költő, kinek jellemzését megtaláljuk Senecánál (Controv. X. præf. 2—4.). Tiberius alatt ismételten vád alá került, majd felségsértés, majd házasságtörés miatt, de némelyek szerint az üldözés valódi oka az volt, hogy Atreus czímű tagédiájának némely verseit Tiberius magára vette, a ki végre öngyilkosságba kergette 34-ben Kr. u. (Tac. Ann. VI. 29.)

18 Cic. Pro Milone 37. fej.

19 Cic. Pro Milone 34. fej.

20 Apollonius Alabandensis (nem egy a szintén Alabanda-ban született Apollonius Molo-val, Cicero tanítómesterével, kiről szó volt III. 1. 16.) mondása, mely közmondásossá vált. (Cic. De inv. I. 56. — Cic. Part. or. 17. — Rhet. ad Herennium II. 31. és itt Quintilianusnál.)

21 Cic. Pro Murena 37. fej.

22 Görög rhetor, kit idősb Seneca is több helyen s nem épen dícsérőleg említ.

23 L. IV. 2. 19. Az esetet lásd Cic. Pro Cluentio 20. 21. f.

24 T. Cassius Severus, neves szónok Augustus korában. Sértő élczei miatt száműzték Kréta, majd Seriphos szigetére. 25 évi számkivetés után meghalt 23-ban Kr. u. (Tac. Ann. IV. 21.)

25 Cic. Pro Rabirio 9. fej.

26 L. IV. 1. 74.

27 Passienus Crispus, Passienus rhetornak fia, Seneca barátja, két ízben volt consul (Tac. Ann. VI. 20. 2.), Nero mostohaatyja, a mennyiben első felesége Domitia, Nero nagynénje, a kitől elvált, második felesége pedig az első férjétől, Ahenobarbustól elvált Agrippina, Nero anyja volt, ki csakis nagy vagyonáért ment hozzá feleségül s nemsokára a lakodalom után meggyilkoltatta.

28 Cic. in Verr. I. 30., V. 45. 53—68.

29 T. i. IV. 1. és VI. 1.

30 Verg. Aen. III. 321. s kk.

31 Lásd e helyeket Verg. Aen. IX. 474., XI. 40., XI. 89., X. 782

32 De oratore II. 28.

33 Az esetet Plutarchus (Pyrrhus életrajzában) és Valerius Max. is elbeszéli (V. 1. 3.), de más szavakkal. Plutarchus így mondja: «Πλείονα δ'ἂν τούτων εἰρήκειμεν, εἰ πλείων παρῆν οἶνος ἡμῖν» Valerius Max. pedig: «Nisi vinum nobis defecisset, ista, quæ tibi relata sunt, præ iis, quæ de te locuturi eramus, lusus ac iocus fuissent.»

34 Így különösen a Saturnalia ünnepeken.

35 Cic. Orator 26. 90.

36 Catullus: Eleg. III. 13. Ad Quintiam et Lesbiam 4. vers mely így hangzik:

«Ekkora test s nem akad só, de szemernyi se benn.»

37 Hor. Sat. I. 10. 44. s köv. vv.

38 E levélből csak e töredék ismeretes.

39 L. a 37. jegyzetet:

. . . . . «hogy takaros-szép
Verseket ír Vergil, megadák neki játszi Camœnák.»

40 Cic. De oratore II. 71.

41 P. Servilius Isauricus, Kr. e. 48-ban mint consul Cæsar tiszttársa.

42 L. Cicero Pro Cælio 25—29. fej. — Az itt említett «sine respectu pudoris» tréfát, illetőleg tréfás cselekedetet hiába keressük Cicero e helyén.

43 Hogy ki ez az A. Galba, nem tudjuk bizonyosan. Juvenalis (V. 4. «vilis» jelzővel) említ ilyen nevű bohóczot (scurra), ki Augustus korában élt. Plutarchus is szól hasonló nevű γελωτοποιός-ról. Quintilianus is csak e fejezetben említi néhányszor, egyebütt sehol. Radermacher Gabba-nak nevezi őt egy codex nyomán (V Vaticanus 1762. sæc. XV.) s vannak, kik a Plutarchosnál, Juvenalisnál (I. 42.) és Martialisnál (X. 10.) említett Galba helyett is Calba, Cabba vagy Gabba nevet olvasnak.

44 Ez is ismeretlen ember egyébként, csakis Quintilianus említi itt, továbbá ugyanezen fejezetben még kétszer (57. és 74. §.).

45 L. VI. 1. 43.

46 L. V. 10. 79.

47 Több ilynevű ember szerepel a római történelemben, de a Kr. e. IV. században; az itt említett Sulpiciust közelebbről nem ismerjük.

48 L. a 28. §.

49 Cicerónál (De or. II. 54—71.) előadást tart a humorról és tréfáról. Teljes neve C. Julius Cæsar Strabo. Cicero magasztalja szónoki képességét, különösen szellemes tréfáival tűnt ki.

50 L. Cic. De or. II. 66.

51 Cic. Pro Cluentio 21. fej.

52 Cicero Orator 26. fej.

53 Cic. De or. II. 55. és még Pro Cluentio 51. fej.

54 A mennyire Cicerónak Cluentius védelmére mondott beszédéből meg lehet érteni e dolgot: Crassus ellenezte a «Martius Narbo» colonia alapítása ellen szóló törvényjavaslatot s ezen beszédében hevesen támadta a szenátus tagjait. Ugyancsak ő a lex Servilia mellett kardoskodott, melylyel Qu. Servilius Cæpio Kr. e. 106-ban a bírói hatáskört rendezte (lex iudiciaria), ez alkalommal meg magasztalta a szenátorokat. Erre az ellenmondásra mutatott rá L. Licinius Crassus. Az itt említett Brutus, M. Junius Brutus, a hasonlónevű szabadsághős atyja, képzett jogász volt.

55 Atella nevű campaniai városból eredtek a fabulæ Atellanæ

néven ismert népies bohózatok, tréfás rögtönzések, melyekben szabad római ifjaknak is szabad volt szerepelniök.

56 A szójáték *coque* és *quoque* hasonló kiejtésén alapúl.

57 A fönnebb (25. §.) említett Isauricust t. i. azért nevezi kétértelműséggel varius-nak, mert e szó annyit is jelent, mint tarka, foltos, t. i. az apjától kapott veréstől.

58 «Sero» t. i. nem csupán a nap szakát jelenti, hogy későn, azaz este, hanem általában: későn, azaz elkésve, később mint kellett volna.

59 Cic. De or. II. 61. — Némelyek szerint az itt említett Nero C. Claudius Nero, Kr. e. 207-ben consul, ki Hasdrubalt legyőzte.

60 Ludus bármily iskolát, többnyire alsóbbfokú testgyakorló intézetet jelent, itt pedig mintegy bordélyházat. A «magistri» (t. i. auctionis) árverési biztosok voltak.

61 Az itt említett Paulus Fabius Maximus Ovidiusnak rokona, Augustusnak meghitt embere volt, kihez Ovidius Pontusból néhány levelet intézett, valószínűleg azért, hogy mint Augustus jóbarátja, számára kegyelmet eszközöljön ki. Tacitus szerint (Ann. I. 5.) ez a Fabius egymaga kísérte el Augustust Kr. u. 14-ben, kevéssel halála előtt, Planasia szigetére Agrippa Postumus-hoz, a kivel, mint egyetlen élő unokájával úgy látszik, ki akart békülni s őt utódjává tenni. Erről a látogatásról senkinek sem volt szabad tudnia, legkevésbbé azonban Liviának, Augustus feleségének, a ki már egészen biztosnak hitte a trónt fia, Tiberius számára. A szerencsétlen Fabius azonban négyszemközt elmondotta a dolgot feleségének, Marciának, ez pedig kifecsegte Liviának. Fabius váratlanul meghalt, Tac. szerint aligha természetes halállal. — A congiarium még a köztársaság idejéből maradt szokásos természetben való (eredetileg egy-egy congius olaj, bor és só) ajándék volt, melyet a nép között osztottak ki, katonák és polgárok közt egyaránt. Később a katonák adományainak donativum lett a neve. A tréfás megjegyzés éle abban van, hogy az eddigi congiariumból heminarium lett Augustus alatt, azaz az eredeti congius (3·283 liter) mértékből hemina lett, amannak 12-ed része (0·274 liter).

62 T. i. verro (seper) igének futuruma verres (seperni fogsz). Egyébként ez a szójáték seholsem található a Verres elleni beszédekben.

63 Cic. in Verr. I. 46.

64 Cic. in Verr. IV. 43. — Sacerdosnak hívták Verres hivatal-

beli elődjét, tehát szószerint hátrahagyta Siciliában Verrest. Siciliában nagyon virágzott Ceres tisztelete s neki sertést szoktak áldozni. Tehát abban van a szójáték, hogy Sacerdos nem jól teljesítette papi kötelességét, a mennyiben ily gonosz vadkant életben hagyott a helyett, hogy feláldozta volna Ceresnek.

65 Cic. Pro Cæcina 10. fej.

66 Valerius Max. IX. 14. 3. és 4. szerint Cornelius Scipio Nasicát a nép közönségesen csak Serapionak hívta, mert nagyon hasonlított egy ilynevű áldozati szolgára (victimarius); Lentulust pedig, a ki Kr. e. 57-ben consul volt, Spinthernek, mert egy ilynevű másodrendű színészre emlékeztetett.

67 Radermacher e hiatust így egészíti ki: «Messium Cicirrum equo fero comparavit. Ducitur et ab inanimis.»

68 Sarmentus tréfás szabados és tányérnyaló Mæcenas udvarában. Horatius leírásából ismerjük közelebbről (Sat. I. 5. 52. s köv. vv.) «Sarmentus seu P. Blessus» vagy azt jelenti, hogy Sarmentus másképp P. Blessus volt, tehát a kettő ugyanaz, vagy pedig hogy e tréfás megjegyzést mindketten egyaránt szokták használni.

69 Úgy látszik szokás volt a circusban bemutatott elefántoknak egyebek között apróbb pénzdarabokat is nyujtani, melyet ormányukkal ügyesen elvettek, miközben az illető természetesen félt egy kissé a nagy állattól. Ugyanezt említi Suetonius is (Aug. 53. fej. «. . . . quasi elephanto stipem») és Macrobius (Saturn. conv. II. 4.).

70 L. VI. 1. 13. — A tréfás megjegyzés éle oda vág, hogy nemcsak fehér kendővel törli meg homlokát, hanem fehér kenyeret is eszik, vagyis, bár a vádlottak szokás szerint szennyes ruhában szoktak járni, de azért még annyira nem jutott, hogy panis cibarius-t, azaz a rabszolgák és szegények fekete kenyerét egye.

71 Ez a Fabius Maximus Kr. e. 45-ben consul volt, előtte való évben Cæsar legatusa Hispaniában; 45. decz. 31-én hirtelen halállal halt meg.

72 C. Pedo Albinovanus, Ovidius kortársa, epikus költő, kit Qu. X. 1. 90. nagyon mérsékelten dícsér (Rabirius et Pedo non indigni cognitione, si vacet»). — A gladiatorok «mirmillones» nevű csoportja, kiket röviden «Galli» néven is neveztek, Festus szerint gall módra voltak fegyverezve: sisakkal, melynek csúcsán halacska volt, pajzszsal és karddal; ellenfeleik, a retiarius-ok födetlen fővel, puszta tunicában, egyik kezökben vetőhálóval, melyet az ellenfél

fejére igyekeztek dobni, hogy tehetetlenné tegyék, másik kezökben háromágú szigonynyal.

73 Talán Domitianus ismert mondása volt ez.

74 M. Vestinus Atticus, Kr. u. 65-ben consul, eleinte jóbarátja volt Neronak, később ellensége, kit folyton gúnyolt és csipkedett. A Piso-féle összeesküvés gyanúját nem birták rábizonyítani. Mikor Messalinát eljegyezte, Nero meggyilkoltatta. — A hely hiányos; valószínűleg valamely utálatos ember halálának való vagy költött hírét kell érteni. (Nuntiatum esset * * necatum vel mortuum esse.)

75 Cic. De oratore II. 66.

76 T. i. jobbkézben tartjuk a kardot támadásra, balkaron van a pajzs védelemre.

77 P. Dolabella első felesége; ennek halála után Cicero leányát, Tulliát vette nőül.

78 L. VI. 1. 50.

79 C. Julius Cæsar Strabo, kit Cicero De oratore című művében (II. 54.) mint jeles és szellemes szónokot magasztal, Kr. e. 88-ban a prætura átugrásával consulságra pályázott, de szemben találta magát Mariussal s különösen ennek emberével, Sulpicius néptribunnal. A következő évben a Marius és Cinna-féle polgárharczokban meggyilkolták.

80 Scribonius Curio, Kr. e. 76-ban consul, fia 50-ben néptribun, Cæsar embere. Amazt mint szónokot Cicero is említi (Brutus 59., Orator 37.).

81 Galerius Trachalus, Kr. u. 68-ban consul. Quintilianus magasztalja mint kitünö szónokot, a ki állítólag Otho császárnak beszédeit készítette (Tac. Hist. I. 90.)

82 C. Proculeius Varro Murena, római lovag, Augustus barátja, kitől megbízatást nyert, hogy Cleopatrát fogolyként hozza Rómába. Horatius (Od. II. 2. 5.) magasztalja az ő nemes lelkét, mert vagyonát megosztotta testvéreivel, kik a polgárháborúban mindenöket elvesztették.

83 Egyrészt azért, mert erre előbb különös érdemet kellene szerezni azáltal, hogy harczban bajtársa életét menti meg, másrészt meg azért is, mert a polgári koszorú nem aranyból, hanem csak cserfalombból készült.

84 L. Cic. De oratore II. 54.

85 Cascellius Aulus kiváló jogtudós és szellemes ember Augustus korában. Hor. Epist. II. 3. 371. Val. Max. VIII. 12. 1.

86 T. i. a hajó pénzértékét.

87 Cic. De oratore II. 68.

88 U. o. 69. f.

89 Juba II., a híres numidiai királynak fia, kit Cæsar a Thapsus mellett (46. Kr. e.) vívott ütközet után, mely Jubának országába került, Rómába vitt magával s római nevelésben részesített. Octavianus aztán összeházasította Antonius és Cleopatra egyik leányával s visszaadta neki apja országának egy részét. Széleskörű földrajzi és történeti ismeretekről tanuskodó műveivel nem csekély hírnévre jutott.

90 L. fönnebb a 73. §.

91 Valószínűleg a 75. §-ban említett C. Julius Cæsar Strabo.

92 Az eredetiben «boni stomachi» annyit jelent, mint «jó gyomornak való», azaz a mi könnyen emészthető, nem fekszi meg a gyomrot, azaz olyan a kedélyes, nem sértő tréfa a léleknek, mint a könnyű étel a gyomornak.

93 Aemilius Macer, szül. Veronában, meghalt Kr. e. 15-ben, Vergilius, Ovidius kortársa és barátja. Természetrajzi tárgyú költeményeket írt s valószínűleg ezek egyikének parodiája volt Ovidius itt említett könyve.

94 A kétértelműség talán a Lartius név kétféle használatában van, a mennyiben először tulajdonnév, aztán mint patronymicus jelző Laërtius helyett.

95 A prandium-ot délfelé költötték el, mikor úgyis világos volt.

96 Nagyon szellemes javítás van Madvig nyomán Radermachernál. Bonnell szerint: «. . . adeo infirmarem. Plane necessaria his adiicit . . .» Spalding már javít rajta: «adeo infirma, sed plane necessaria. His adiicit . . .» Radermacher: «audeo confirmare esse plane necessaria. His adicit . . .»

97 L. III. 1. 18.

98 Cic. Pro Ligario 12. fej.

99 Cic. Ad Atticum VIII. 7.

100 Cic. Catil. IV. 2.

101 Tanult és művelt nő, kit Cicero Atticushoz írt leveleiben többször említ.

102 L. fönnebb (III. 6. 59.) az úgynevezett pragmaticusokat.

103 A mivel t. i. az ellenfélt zavarba lehet ejteni.

104 Verres párthívei ugyanis arra számítottak, hogy a tárgyalást addig húzzák-halasztják, míg a 70. év letelik s 69. elején a

már megválasztott Hortensius Verres védője, átveszi consuli hivatalát. Cicero, hogy e számítást meghiusítsa, eltért a rendes tárgyalási sorrendtől s összefüggő vádbeszéd helyett pontokra szedte a főbb vádakat s mindegyik után mindjárt kihallgattatta a tanukat s csatolta a bizonyítékokat. Így aztán sikerült mindjárt az első tárgyaláson olyan özönét a terhelő adatoknak zúdítani Verres nyakába, hogy ez jónak látta a tárgyalás folytatását meg sem várni, hanem önként elhagyta a várost és számkivetésbe ment. A ma meglevő öt vádbeszédet azután állította össze Cicero Actio II. in Verrem czím alatt, de ezek csak írott beszédek maradtak.

105 Demosth. Philipp. I. 2.: «Mivel semmitsem tesztek úgy, athéni férfiak, mint kellene, azért állunk rosszul; de ha, bár mindent megtennénk, a mi kell, mégis így állanánk, akkor még reményünk sem volna, hogy ügyünk jobbra fordul.»

106 Demosth. Olynth. III. 21.

107 Cic. Pro Cluentio 5. fej.

108 U. o. 4. fej.

109 U. o. 52. fej.

110 L. IV. 2. 25.

111 L. IV. 2. 57. és V. 10. 50.

112 L. III. 6. 93.

113 L. VI. 1. 25. 27.

114 L. V. 10. 69. és V. 13. 30.

115 V. 10. 93.

116 V. 13. 18. 26.

117 L. XI. 1.

MAGYAR AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

A **Franklin-Társulat** kiadásában **Budapesten** megjelent:

GÖRÖG ANTHOLOGIABELI EPIGRAMMÁK.

Forditotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Ponori Thewrewk Emil.**

Ára füzve 2 K. — Görögül és magyarul 4 K.

CATO BÖLCS MONDÁSAI.

Szövegét megállapitotta, forditotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Dr. Némethy Géza.**

Ára füzve 80 f. — Latinul és magyarul 1 K 20 f.

HERODOTOS TÖRTÉNETI KÖNYVEI.

Forditotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Geréb József.**

I. kötet. I—III. könyv. *2 K 80 f. Görögül és magyarul 5 K 60 f.*
II. kötet. IV—VI. könyv. *2 K 40 f. Görögül és magyarul 4 K 80 f.*
III. kötet. VII—IX. könyv. *2 K 80 f. Görögül és magyarul 5 K 60 f.*

LYKURGOS BESZÉDE LEOKRATES ELLEN.

Forditotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Finóczy Ernő.**

Ára füzve 1 K — Görögül és magyarul 1 K 40 f.

C. Velleius PATERCULUS. Róma történetéről irt két könyve.

Forditotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Szölgyémy Ferencz.**

Ára füzve 1 K 60 f. — Latinul és magyarul 3 K.

DEMOSTHENES BESZÉDEI.

Forditotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Dr. Gyomlay Gyula.**

Második rész. Második kötet.

Ára füzve 4 K. — Görögül és magyarul 6 K.

SUETONIUS CSÁSZÁROK ÉLETRAJZAI.

Forditotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Dr. Székely István.**

Ára füzve 4 K 80 f. — Latinul és magyarul 8 K.

PROPERTIUS ELÉGIÁI.

Forditotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Csengeri János.**

Ára füzve 4 K. — Latinul és magyarul 6 K.

PLATON EUTHYPHRONJA,

SOKRATES VÉDŐBESZÉDE, KRITONJA ÉS PHAIDONJA.

Forditotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Simon József Sándor.**

Ára füzve 2 K 40 f. — Görögül és magyarul 4 K.

Folytatás a tuloldalon.

A **Franklin-Társulat** kiadásában **Budapesten** megjelent:

CICERO BRUTUSA.

Forditotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Posch Árpád.**

Ára füzve 4 K. — Latinul és magyarul 6 K.

BACCHYLIDES KÖLTEMÉNYEI.

Forditotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Hegedüs István.**

Ára füzve 1 K 80 f. — Görögül és magyarul 2 K 60 f.

PUBLIUS VERGILIUS MARO ECLOGÁI.

Forditotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Dr. Vietórisz József.**

Ára füzve 80 f. — Latinul és magyarul 1 K 20 f.

A. GELLIUS „ATTIKAI ÉJSZAKÁK"

Forditották **Barcza József** és **Soós József.**

I. kötet. I—IX könyv *füzve 3 K 50 f. — Latinul és magyarul 8 K.*
II. kötet. X—XX. könyv *füzve 3 K 50 f. — Latinul és magyarul 8 K.*

PLATON ÁLLAMA.

Forditotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Simon József Sándor.**

Ára füzve 5 K. — Latinul és magyarul 10 K.

LUCIUS ANNAEUS SENECA ERKÖLCSI LEVELEK.

Forditotta **Barcza József.**

I. kötet. I—X. könyv *füzve 4 K 50 f. — Latinul és magyarul 10 K.*
II. kötet. XI—XX. könyv *füzve 4 K 50 f. — Latinul és magyarul 10 K.*

HOMEROS ILIASA.

Forditotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Ponori Thewrewk Emil.**

Első kötet I—VI ének.

Ára füzve 3 K. — Görögül és magyarul 6 K.

EURIPIDES: HERAKLES. — HIPPOLYTOS.

Forditották **Latkóczy Mihály** és **Csengeri János.**

A görög szöveget kiadta, a bevezetéseket és jegyzeteket irta **Csengeri János**

Ára füzve görögül és magyarul 7 K 20 f.

CAIUS SALLUSTIUS CRISPUS ÖSSZES MUNKÁI.

A latin szöveget megállapitotta, magyarra forditotta, bevezetéssel, jegyzetekkel és tulajdonnév-jegyzékkel ellátta **dr. Cserép József.**

Ára füzve latinul és magyarul K 8.—

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.